

AZ ELSŐ 25 ÉV

*A szegedi Politológiai Tanszék
jubileumi tanulmánykötete*

 Pólay Elemér
Alapítvány

Szeged, 2018

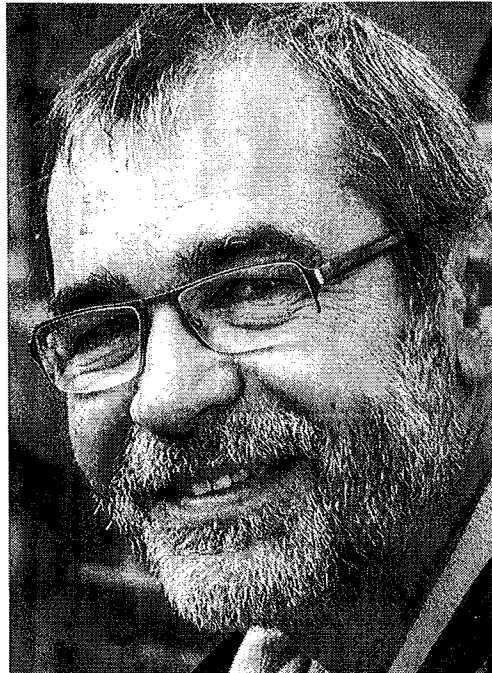
Az első 25 év
A szegedi Politológiai Tanszék jubileumi tanulmánykötete

A Pólay Elemér Alapítvány
kuratóriuma

Balogh Elemér
elnök

Gellén Klára
Nagy Ferenc
Kertész József

A Pólay Elemér Alapítvány kiadványai megrendelhetők:
jik@juris.u-szeged.hu
és megvásárolhatók a Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Karának
Jogi és Információs Kabinetjében
(Szeged, Tisza Lajos körút 54. fszt.)

Krisztina

Készült a Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara
Politológiai Tanszékén.

Tanszékvezető:
Molnár Judit
egyetemi docens

Az első 25 év

A szegedi Politológiai Tanszék
jubileumi tanulmánykötete

Szerkesztette:
Juhász Krisztina

Iurisperitus Kiadó
Szeged, 2018

A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára

Sorozatszerkesztő:

Balogh Elemér
egyetemi tanár

Szerkesztő:

Juhász Krisztina

Szerkesztőbizottság:

<i>Fábián György</i>	<i>Molnár Judit</i>
<i>Kovács László Imre †</i>	<i>Révész Béla</i>
<i>Löffler Tibor</i>	<i>Soós Edit</i>
<i>Merkovity Norbert</i>	

Lektorálta:

Karsai László
Nagy Miklós

Kovács László Imre emlékének

© Balogh Elemér, 2018	© Molnár Judit, 2018
© Endrődi Gábor, 2018	© Németh Kornél, 2018
© Fábián György, 2018	© Nyerges Ádám, 2018
© Gécz József Alajos, 2018	© Paczolay Péter, 2018
© Gömbicz Nándor, 2018	© Pap Tibor, 2018
© Hajzer Gergő, 2018	© Révész Béla, 2018
© Harkai Ágnes, 2018	© Soós Edit, 2018
© Juhász Krisztina, 2018	© Stumpf Péter Bence, 2018
© Kovács László Imre, 2018 †	© Sulyok Izabella, 2018
© Löffler Tibor, 2018	© Süli Szabina Mercédesz, 2018
© Majsa József, 2018	© Szakács Ildikó Réka, 2018
© Merkovity Norbert, 2018	© Szekeres Tamás, 2018

Műszaki szerkesztő:

Kovács Ildikó

Felelős kiadó:

Balogh Elemér dékán, a Pólay Elemér Alapítvány kuratóriumának elnöke

Készült az Innovariant Kft.-ben

Felelős vezető: Drágán György

ISSN 1786-352X

ISBN 978-615-5411-74-8

TARTALOM

Balogh Elemér: Előszó	11
Endrődi Gábor: Az Európai Unió szerepe a fiatalokat érintő radikalizmus megelőzésében és kezelésében	13
Fábián György: A választási rendszerek történeti fejlődése	23
Géczi József Alajos: A főhatalmon belüli reformkörös ellenzék szerepe a párt-paktumos „alkotmányoztató” rendszerváltásban	35
Gömbicz Nándor: A hatalom, az autoritás és a legitimitás fogalmi elemeinek megjelenése Niccolò Machiavelli „ <i>A fejedelem</i> ” című művében	53
Hajzer Gergő: Hidegháborús konfliktus a Közel-Keleten: az iráni-szaúdi viszony értelmezése	63
Harkai Ágnes: Az 1884. évi képviselőválasztások zsidó és antiszemita szem- szögből. Az Egyenlőség és a 12 Röpirat példája	71
Juhász Krisztina: Kettős demokráciadeficit, avagy az EU közös kül-, biztonság- és védelempolitikája parlamenti elszámoltathatóságának kérdőjelei.	83
Kovács László Imre: A 2016-os népszavazás az adatok tükrében	99
Löffler Tibor: Negatív politikai attitűdök	111
Majsa József – Szakács Ildikó Réka: Az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének oktatási és kutatási tevékenysége	123
Merkovity Norbert: Parlamenti képviselők a Facebookon. Tíz ország komparatív kutatása	137
Molnár Judit: Háborús és népellenes bűnösök a szegedi népbíróság előtt	155
Németh Kornél: A politikai szocializáció fejlesztése az iskolákban	169
Nyerges Ádám: A Horn- és a második Orbán-kormány első száz napja	183
Paczolay Péter: Machiavelli és Róma	193
Pap Tibor: A Nyugat-Balkán államai a(z új) birodalmi lehetőségek és a nemzet- állami kényszerek között	203
Révész Béla: A titkosszolgálati témakörök politikatudományi oktatásának lehe- tőségeiről	213
Soós Edit: Többbszintű kormányzás az Európai Unióban	227
Stumpf Péter Bence: A győztes mindent visz... vagy még annál is többet?	239
Sulyok Izabella: A holokauszt mint konfliktusforrás a közigazgatásban a III. (szombathelyi) csendőrkertületben, 1944. március 19. – július 6.	255

Süli Szabina Mercédesz: A kémkedés megítélése és büntetőjogi természete a rendszerváltást követő évtizedekben, különös tekintettel a rehabilitáció jogi és politikai relevanciáira	265
Szekeres Tamás: Emlékezetpolitika a gyakorlatban: a német megszállás áldozatainak emlékműve	279
Summaries.	295
Gábor Endrődi: The Role of the European Union in the Field of Preventing and Handling of Radicalisation of Youths	297
György Fábián: The Historical Development of Electoral Systems.	298
József Alajos Géczi: The Role of the Reform Circle Movement in the Party-led Transition in Hungary	299
Nándor Gömbicz: The Description of the Conceptional Elements of Power, Authority and Legitimacy in the Book Entitled "The Prince" Written by Niccolò Machiavelli.	300
Gergő Hajzer: Cold War Conflict in the Middle East. Interpretation of the Iranian-Saudi Relation.	301
Ágnes Harkai: The Parliamentary Elections of 1884 from Jewish and Anti-Semitic Point of View. The Examples of "Egyenlőség" and "12 Röpirat"	302
Krisztina Juhász: Dual Democratic Deficit; the Question Marks of the Democratic Accountability of the European Union's Common Foreign, Security and Defence Policy	303
László Imre Kovács: The Referendum 2016 in the Reflection of Data	304
Tibor Löffler: Negative Political Attitudes	305
József Majsa – Ildikó Réka Szakács: The Educational and Research Activities of the Department of Political Science, University of Szeged.	306
Norbert Merkovity: Representatives on Facebook. Comparative Analysis of Ten Countries	307
Judit Molnár: Perpetrators of War Crimes and Crimes Against Humanity Before the People's Court in Szeged	308
Kornél Németh: Development of Political Socialization in Schools	309
Ádám Nyerges: Comparison of the first 100 days of the Horn's and the second Orbán's Government	310
Péter Paczolay: Machiavelli and Rome	311
Tibor Pap: West Balkan States under the Pressure of a (New) Empire and the Idea of National State.	312
Béla Révész: Political Sciences and the Teaching of Security Services.	313

Edit Soós: Multilevel Governance in the European Union.	314
Péter Bence Stumpf: The Winner Takes It All ... and Then Some?	315
Szabina Süli: The Assessment and Criminal Law Nature of Espionage after the Transition, Special Regards to Legal and Political Relevance of Rehabilitation.	316
Izabella Sulyok: The Holocaust as a Source of Conflict in the Administrative Apparatus in the Third Gendarmerie District, March 19 – July 6 1944.	317
Tamás Szekeres: Remembrance Policy in Practice: The Monument of the Victims of the German Occupation	318
A Politológiai Tanszék élete képekben	319
A kötet szerzői.	340

ELŐSZÓ

Régi hagyomány karunkon, hogy jeles professzoraink jubileumi életkorukban emlékkönyvet kapnak kollégáiktól, de hasonlóan fontos ügy az egyes kari szervezeti egységeink történetének megörökítése is. A Szegedi Tudományegyetem Politológiai Tanszéke első huszonöt évének kíván emléket állítani ez a kötet, amely a tanszék jelenlegi és egykori oktatóinak, valamint hallgatóinak válogatott tanulmányait tartalmazza. Az írások a politikatudománynak, illetve az államelméletnek nem egy jól körülhatárolt kérdését járják körbe, hanem a szerzők igen sokrétű kutatási, illetve érdeklődési területéről származó tanulmányok gyűjteményét tarthatja kezében az olvasó. Így történhet meg, hogy a Machiavelli és Róma viszonyát vizsgáló írástól kezdve, a 2016-os népszavazás elemzésén keresztül a negatív politikai attitűdöket vagy a parlamenti képviselők Facebook használatát boncolgató írásokon túl a szaúdi-iráni konfliktust vagy éppen a titkosszolgálati témakörök politikatudományi oktatásának lehetőségeit taglaló tanulmányok is 'megférnek' az ünnepi kötetben.

A jubileumi kötet gondolata 2016 tavaszán született Löffler Tibor kollégánk kezdeményezésére, azonban a tanulmányok megírása, összegyűjtése és szerkesztése a vártnál több időt igényelt, így a megjelenésre 2018 őszéig kellett várni. Ebből következőleg „*Az első huszonöt év*” valójában már huszonhat év. Ez idő alatt a Politológiai Tanszéken voltak örömteli és voltak fájdalmas momentumok is. Paczolay Péter huszonöt éves tanszékvezetősége (1992–2017) meghatározó volt a Tanszék életében, már csak azért is, mert nem kis feladat volt az Állam- és Jogtudományi Karra kerülő Politológiai Tanszék integrációját megvalósítani, valamint a rendszerváltás után újraéledő politikatudomány szegedi műhelyét megteremtteni. A vállalkozás azonban sikeresnek mondható. Az időközben Paczolay Péter és a tanszék tagjai között kialakult baráti kapcsolat miatt is nehéz volt a búcsú, amikor Pétert az Emberi Jogok Európai Bíróságának bírójává választották.

A Politológiai Tanszék első negyedszázadának másik fontos mérföldköve a politikatudományok alap- és politikatudomány mesterszak szegedi képzésének megteremtése volt, amelyben Majsa József kollégánknak vannak elévülhetetlen érdemei. 2017. december 28. a tanszék történetének legszomorúbb napja, amikor örökre el kellett búcsúznunk szeretett kollégánktól és barátunktól, Kovács László Imrétől, aki a választástudomány egyik hazai úttörőjeként a magyarországi politikatudomány meghatározó alakja volt. Tiszta, kritikus gondolkodása, kedves humora, kompromisszum-kereső személyisége nem múltó hiányával kell együtt élnünk.

„Az első huszonöt év” optimista címválasztása a tanszék alapvető attitűdjét tükrözi, hiszen az első huszonöt évet szükségszerűen követi a második, amelynek célkitűzése az eddig megteremtett oktatási, kutatási és tehetséggondozási eredmények megőrzése és bővítése. Ezekről azonban majd csak a következő esztendőik szakmai teljesítményei alapján tudunk számot adni. Kíváncsian nemcsak dékánként és a jelen kiadványsorozat szerkesztőjeként, hanem a tanszéknek rövid ideig (2017. szeptember 1. és 2018. június 30. között) vezetőjeként is a kötethez jó olvasmányélményt!

Kelt Szegeden, 2018. október 18-án

Balogh Elemér
dékán

AZ EURÓPAI UNIÓ SZEREPE A FIATALOKAT ÉRINTŐ RADIKALIZMUS MEGELŐZÉSÉBEN ÉS KEZELÉSÉBEN*

Eendrődi Gábor

„Az elmúlt időszak terrortámadásai megmutatták, hogy néhány európai fiatal áldozatul esett a pusztítás és halál ideológiájának, elszakítva őket a családjuktól, barátaiktól, szembe fordítva őket a saját közösségükkel. Ezért határozott válasza van szükség a társadalom egészétől, hogy megelőzzük a radikalizációt és erősítsük a bennünket összekötő kapcsolatokat. Az EU-nak ehhez minden tőle telhető segítséget meg kell adnia.”¹

Bevezetés

Bár a fiatalokat érintő radikalizáció megelőzése és kezelése elsősorban tagállami hatáskör és felelősség, Frans Timmermans, az Európai Bizottság első alelnökének 2016. júniusi szavai jól illusztrálják az európai közösség e téren történő nagyobb szerepvállalására, válaszkérésére való törekvését. Az elmúlt időszak eseményei² ugyanis három dolgot tettek világossá: a terrorizmus nem ismer határokat, s ezért uniós szintű stratégiára és fellépésre van szükség. Másodrészt, a párizsi és brüsszeli merényletek feltételezett kitervelői és elkövetői körének jelentős része uniós állampolgár volt, az Európai Unió valamely tagállamában született és nőtt fel, mielőtt saját polgártársai ellen fordult. Végül, valamennyien a fiatal generációhoz tartoztak, s idegennek érezték magukat saját közösségükben.

Az Unió területén élő, s a radikalizálódás veszélyének kitett fiatalokon túl, további kihívást és biztonságpolitikai fenyegetést jelent az a becslések szerint mintegy 4-6000, főként nyugat-európai uniós polgár, aki hazáját elhagyva elsősorban Szíria és Irak területén csatlakozott a harcokhoz az Iszlám Állam (IÁ) nevű terrorszervezet oldalán, hogy annak visszaszorításával egyre nagyobb számban döntsön az Európába történő hazatérés mellett.³ Mindezekén túl a 2015 óta tartó menekültválság is próbára teszi a közösség együttműködési, határvédelmi, és rendészeti képességét, továbbá jóléti és integrációs rendszereit.

* A kézirat lezárásának dátuma: 2017. február

¹ „Recent terrorist attacks have shown how some young Europeans have fallen prey to an ideology of death and destruction, breaking away from their own families and friends and turning against their own societies. This calls for a determined response by society as a whole, to prevent radicalisation and strengthen the ties that bind us together. The EU should help wherever it can.”

Európai Bizottság sajtóközlemény. Megjelenés dátuma: 2016. június 14.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2177_en.htm (Letöltés dátuma: 2016.10.02.)

² Terrortámadásoknak nyilvánított esetek Belgium, Franciaország, valamint Németország területén 2014-2016 között.

³ SOUFAN 2015, 12–15. pp.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa az elmúlt időszak eseményeire válaszként születő uniós szintű javaslatokat, intézkedéseket, melyek a radikalizmus megelőzését és kezelését célozzák, s egyben rávilágítson az európai közösség e téren jelentkező lehetőségeinek meglehetősen korlátozottságára.

A radikalizmusról

Noha társadalmunk egyre gyakrabban hajlamos erről megfeledkezni, s ezzel ellentétes álláspontot képviselni, a fiatalok radikalizmusra való hajlandósága nem új jelenség. Életkorukból adódóan, identitásuk, egyéniségük és célrendszerük kialakításának közepén mindig is nyitottabbnak mutatkoztak szélsőséges ötletek és mozgalmak (vallási, politikai, ideológia köré szerveződő) iránt mint bármely más korosztály. Fontos azonban leszögezni, ez csupán elvétve fordul erőszakos cselekményekbe, illetve jár ártalmas következményekkel.⁴

A radikalizmus elleni hatékony védekezés egyik legnagyobb nehézségét annak számtalan, az egyéntől függő megjelenési formája és a háttérben húzódó okai jelentik. Bár mutatkoznak jól körülhatárolható területek, melyek megfelelő figyelembevételével elérhető részsikerek – s melyek bemutatása e tanulmány későbbi fejezeteinek feladata –, olyan megoldás, amely valamennyi problémát egyszerre megfelelően azonosítja és kezeli, mindeddig és ezek után sem érhető el. A radikalizmus ugyanis minden esetben individuális, számos, az egyén helyzetétől függő komponens elegye, melyek között említhetők neurológiai tényezők, a családi helyzet, a társadalmi környezet, a személyes vagy kulturális elidegenedés erőteljes érzete.⁵ Mindezek mellett abban ugyanakkor konszenzus mutatkozik, hogy az internet egyre növekvő szerepet játszik az extrémizmus kialakításában, s mára az egyik legfontosabb eszközzé vált a fiatalok megszólításában.

Ezt felismerve célozta meg a vélt vagy valós hátránytól vagy megkülönböztetéstől szenvedő fiatalokat az al-Kaida, az Iszlám Állam, a Boko Haram és az al-Shabaab.

Harc a radikalizmus ellen

A témával kapcsolatos európai diskurzust alapvetően két, egymástól eltérő megközelítés, s olykor ezek valamilyen mértékű kombinációja uralja. Míg az első a prevenciót, valamint – amennyiben ez már nem lehetséges – az utólagos kezelést, a « deradikalizációt » tartja az egyetlen hatékony módszernek, a másik nézet alapján, mely az elmúlt húsz év során meghatározóbbnak bizonyult, a rendvédelmi szervek, elsősorban a titkosszolgálatok jogköreinek kiterjesztése, kapacitásának bővítése, a tagállami szervek munkájának szorosabb összehangolása vezethet eredményre.

Míg az könnyen belátható, hogy az első módszer számos esetben nem lehet elegendő, és rövidtávon értékelhető eredményeket sem képes felmutatni, a kérdés pusztán biztonságpolitikai szempontból történő megközelítése igen leegyszerűsítő, s nem jelenthet önmagában megoldást. Jóllehet, az intézkedés azonnal érzékelhető, ilyen például a hadsereg utcákon történő fokozott jelenléte, ezért az elmúlt időszak eseményei után valamennyi alkalommal a rendvédelmi szervek erősítésére, további jogkörökkel való felruházására tettek ígéretet

az érintett országok politikai vezetői. Aggasztó lehet, hogy mindezzel párhuzamosan az európai polgárok szabadságuk egyre nagyobb szeletét adják fel, s ruházzák át az állami szervek számára, anélkül hogy ennek konzekvenciáit mérlegelnék. Példaként hozható fel Franciaország, ahol a 2015. novemberi, több célpont ellen irányuló terrortámadást követően bevezetett szükségállapotot előbb a 2016-os futball Európa Bajnokság, később pedig a Nizzában 84 halálos áldozatot követő támadás okán hosszabbították meg, előreláthatólag 2017. július 15-ig.⁶

Jelen tanulmány szerzője a fentebb ismertetett két megközelítés együttes alkalmazását véli a leghatékonyabb módszernek, a megoldás ugyanakkor nem lehet azonnali. Olyan átfogó intézkedéscsomagra van szükség, amely nem pusztán a terrorizmus elleni biztonsági intézkedésekre helyezi a – vitathatatlanul – szükséges hangsúlyt, de határozott lépéseket tesz a megelőzés irányába, annak érdekében, hogy felismerje és kezelje mindazon okokat, amelyek a fiatalokat a radikalizálódás és extrém erőszakos csoportokhoz való csatlakozás felé terelik.

Az Európai Unió intézkedései a radikalizmus ellen

*„Az elmúlt hetekben a brutális párizsi támadások jártak a fejünkben. Ami történt, erős emlékeztető számunkra, milyen megosztott és feszültségekkel teli a társadalmunk. Feszültségekkel, amelyeket egy olyan kontinens ellen játszanak ki, amely még mindig a pénzügyi és gazdasági válság hatásaival küzd.”*⁷

Az elmúlt időszak terrorcselekményei okán az európai politikai napirenden folyamatosan jelen van a radikalizmus elleni harc fokozásának szükségessége, s ezt intenzív párbeszéd, valamint jogalkotási munka is követi. Valamennyi uniós intézmény felismerte a kérdés közösségi aspektusait, amely összehangolt megközelítést igényel, s a maga módján belekezdett a válaszkeresésbe. Ezt jelzi az elmúlt évek során született számtalan jogi dokumentum, megfogalmazott ajánlás, cselekvési terv, konkrét lépés is. Az Európai Unió terrorizmus elleni stratégiája ugyanakkor már több mint egy évtizede, 2005-ben került kialakításra és elfogadásra, amely értelmében az Unió támogatja az együttműködést, a hálózatépítést, a bevált módszerek megosztását és az ezekhez szükséges finanszírozást. A dokumentum négy pillért határozott meg, amelyek közül az egyik már ekkor a megelőzéssel foglalkozott.

Témánk szempontjából mérföldkőnek számító dokumentumnak a 2015. március 17-én Párizsban, az EU oktatási minisztereinek informális találkozáján elfogadott, „Formális és nem formális tanulás a társadalmi befogadásért és a polgári szerepvállalásért” című nyilatkozat tekinthető.⁸ A franciaországi és dániai terrorcselekmények közvetlen következményeként születő dokumentum részletesen megindokolja, hogy a helyi, regionális és nemzeti intézkedések mellett miért szükséges az európai szintű együttműködés kibővítése a kontinens alapvető értékeinek megvédése érdekében. Ennek kapcsán az oktatási ágazat szereplőinek mozgósítását javasolja, hogy azok így fokozottan elősegítsék a mások iránti szociális érzékenység és az alapvető értékek térnyerését társadalmainkban, s négy kulcsterület köré rendezi a feladatokat:

⁶ <http://konzuliszolgalat.kormany.hu/europa-utazasi-tanacsok?franciaorszag> (Letöltés dátuma: 2017. március 31.)

⁷ NAVRACSICS 2015

⁸ Declaration on Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education. http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/news/2015/documents/citizenship-education-declaration_en.pdf (Letöltés dátuma: 2016.11.03.)

⁴ IPI 2010, 1–3. pp.

⁵ RAMAKRISHNA 2016

1. A demokratikus értékek és alapvető jogok, a társadalmi befogadás, és az aktív polgári szerepvállalás előmozdítása révén biztosítani kell, hogy a fiatalok megfelelő szociális, polgári és interkulturális kompetenciákra tegyenek szert;
2. A kritikus gondolkodás és médiaműveltség megerősítése, különös tekintettel az internet és a közösségi média használatára, így kialakítva bennük az ellenálló képességet a megkülönböztetéssel és az befolyással szemben;
3. Nagyobb hangsúly helyezése hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok oktatására, biztosítva az oktatási rendszer alkalmasságát sajátos igényeik kielégítésére;
4. A kultúrák közötti párbeszéd előmozdítása a tanulás valamennyi formája révén, az egyéb releváns szakpolitikákkal és szereplőkkel együttműködve.

Mindezen célok elérése érdekében, az Európai Bizottság Erasmus+ programja biztosítja a szükséges pénzügyi és intézményi keretet határokon átfutó együttműködési projektekhez – jóllehet mind az intézkedések köre, mind a várható eredmények meglehetősen korlátozottak maradnak.

Az Európai Bizottság valóban átfogó javaslatcsomagjára 2016. június 14-ig kellett várni.⁹ A közlemény – melynek címzettje az Európai Parlament, valamint a Tanács – elismeri, hogy a radikalizálódás megfékezésére irányuló intézkedések meghatározása és végrehajtása elsősorban tagállami hatáskör, s helyi, regionális, valamint országos szinteken történik. Ennek megfelelően ezek a szereplők a legalkalmasabbak arra, hogy felismerjék, megelőzzék, valamint felvegyék a harcot a radikalizmussal. Mindezek mellett megerősíti ugyanakkor az Unió támogató szerepét, tekintettel a probléma jellegére és nagyságára, valamint hét területet határoz meg, amelyhez javaslat mellett konkrét cselekvési tervet is társít. A következőkben e pontok mentén kerül bemutatásra az EU által eddig elért valamennyi eredmény, illetve konkrét intézkedés.

1. Tudás- és információcsera a radikalizmus jobb megértéséért;
2. Az online terrorista propagandával és gyűlöletbeszéddel szembeni fellépés: fenyegetések elleni küzdelem, a kritikus gondolkodásmód erősítése és a civil társadalom szerepvállalásának ösztönzése;
3. A börtönökben zajló radikalizálódás kezelése;
4. A befogadó oktatás és a közös európai értékek előtérbe helyezése;
5. A befogadó, nyílt és ellenállóképes társadalmak támogatása és a fiatalok megszólítása;
6. A radikalizálódás kezelésének biztonsági dimenziója;
7. Nemzetközi dimenzió: az erőszakos radikalizáció kezelése az Európai Unió határain túl.

Tudás- és információcsera a radikalizmus jobb megértéséért

A dokumentum felismeri, hogy a radikalizmus mai megnyilvánulásának a korábbiaktól jelentősen eltérő gyökerei vannak, amely új megközelítést igényel. Főként városi, valamint városkörnyéki kontextusban alakul ki, s eltérő hátterű csoportokat igyekszik megszólítani, kifejezett figyelemmel a nőkre, valamint az egészen fiatal európaiakra. Mindehhez új típusú kommunikációs, illetve toborzási mechanizmusokat alkalmaz, amelyek nagymértékben a közösségi média eszköztárát használják fel. Jelentős változásnak tekinthető, hogy a dokumentum külön foglalkozik az iszlám szélsőségesesség terjedésével, amely során hitszónokok,

⁹ EC 2016a (Letöltés dátuma: 2016.11.04.)

radikálisok vallási narratívákkal és szimbólumokkal visszaélve szólítanak meg különféle csoportokat. A meggyőzés mellett a hit adja továbbá az erőszakos cselekedet legitimációját is.

A Bizottság közleménye ugyanakkor kiemeli, a vallás elengedhetetlen a radikalizmus elleni küzdelem során, hiszen erősíti a közösséghez való tartozás érzését. Jelen területhez kapcsolódóan konkrét intézkedések megfogalmazására is sor került, amelyek főként a rendelkezésre álló tudás és tapasztalat rendszerezését, megosztását segítik elő, illetve további, a témát illető kutatásokat támogatnak, amelyhez a Horizon 2020¹⁰ program pénzügyi segítséget is nyújt. Utóbbiak célja, hogy elősegítsék a radikalizmus összetett jelenségének jobb megértését, valamint a születő tudásanyag későbbi szakpolitikai döntések háttéréül szolgáljon. Ennek érdekében létrehozásra került az uniós radikalizálódás-tudatossági hálózat (RAN)¹¹ kiválósági központja is, amely európai platform célja az ismeretmegosztás, bevált módszerek meghatározása és új kezdeményezések kidolgozása.

Az online terrorista propagandával és gyűlöletbeszéddel szembeni fellépés: fenyegetések elleni küzdelem, a kritikus gondolkodásmód erősítése és a civil társadalom szerepvállalásának ösztönzése

Ahogy korábban említésre került, mára az internet vált a terroristacsoportok egyik legfontosabb toborzó helyévé. Az IÁ jelentős erőforrásokat fektet terrorista anyagok előállításába, amelyek szinte minden kérdésben útmutatóként szolgálnak egy későbbi terrortámadásokhoz. Ezek mellett az internet lehetőséget nyújt a radikális toborzók számára, hogy interaktív módon tartsanak kapcsolatot olyanokkal, akikkel egyébként nem lenne módjuk, valamint olyan csoportokat hozzanak létre, ahol a deviáns viselkedés és erőszak elfogadottnak tekinthető. Abban konszenzus uralkodik a szakértők körében, hogy csupán az internet nem vezet radikalizmushoz, ugyanakkor nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, valamint felgyorsíthatja a folyamatot.

Az Európai Unió ezért két területre összpontosít: Az első a terrorista anyagok hozzáféréseinek korlátozását és tiltását igyekszik elérni, melyben kulcsszerep jut az Európai Rendőrségi Hivatalon (Europol) belül e célból 2015-ben felállított osztálynak.¹² Egyéves működésének mérlege mindeddig bizakodásra adhat okot, amely során a főként az IÁ állam által terjesztett propagandaanyagok igen jelentős részét sikeresen azonosította és mérsékelte. Fontos megemlíteni, hogy az Európai Bizottság a gyűlöletbeszéd elleni fellépés jegyében etikai kódexet dolgozott ki a Microsoft, Youtube, a Facebook, valamint a Twitter vállalatokkal,¹³ csatlakozva az Európa Tanács kezdeményezéséhez.¹⁴ Mindezek mellett a második konkrét intézkedés keretében, a civil társadalom kapna nagyobb szerepet, hogy pozitív tartalmak, üzenetek előállításával járuljon hozzá a szélsőséges gondolatok elleni küzdelemhez.

¹⁰ A programról bővebben: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/sites/horizon2020/files/H2020_HU_KI0213413HUN.pdf (Letöltés dátuma: 2016.11.01.)

¹¹ Radicalisation Awareness Network http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/index_en.htm (Letöltés dátuma: 2016.10.18.)

¹² Europol Internet Referral Unit <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/europol-internet-referral-unit-one-year> (Letöltés dátuma: 2016.10.20.)

¹³ Európai Bizottság sajtóközlemény 2016. május 31. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1937_en.htm

¹⁴ No Hate Speech Movement. A mozgalomról további információ: <http://nohatespeechmozgalom.hu/> (Letöltés dátuma: 2016.11.10.)

A konkrét intézkedések sorába tartozik a médiaműveltség támogatása is, amely segíthet a gyermekeknek, és a szülőknek mindazon veszélyek megértésében, amelyek az online világban előfordulhatnak.

A börtönökben zajló radikalizálódás kezelése

A börtönökben terjedő radikális eszmék igen jelentős kihívás elé állítják, mind a tagállamokat, mind az Európai Uniót. Jóllehet a kérdés tisztán nemzeti hatáskörbe tartozik, a Bizottság jelentős erőfeszítéseket tesz, hogy közösségi szintű intézkedéseket hozzon. Ennek során főleg az ügyészeket és bírákat célzó képzési programok kialakítása a cél, hogy felkészülhessenek a radikalizálódott személyekkel való megfelelő bánásmódra munkájuk során. Továbbá, támogatást biztosít a tagállamoknak, annak érdekében, hogy megosszák egymással tapasztalataikat, valamint megfelelő rehabilitációs programokat dolgozzanak ki, így elősegítve a korábbi fogvatartottak visszailleszkedését a társadalomba, és megelőzve, hogy szélsőséges eszmék irányába forduljanak.

Befogadó oktatás és a közös európai értékek előtérbe helyezése

Hosszú távon a befogadó oktatás kulcsszerepet játszik a radikalizáció elleni küzdelemben, s egyetértés mutatkozik abban is, hogy a tanulás sokkal többet jelent, mint pusztán azoknak a kompetenciáknak és készségeknek az elsajátítását, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a fiatalok el tudjanak helyezkedni a munkaerőpiacon. Az oktatásnak segítenie kell a fiatalokat állampolgári ismereteik kifejlesztésében, valamint abban, hogy a demokratikus intézményrendszerhez erős kapcsolatokat építsenek ki. Az Európai Unió legutóbbi felmérése szerint ugyanakkor uniós szinten továbbra is 11.2%-os a korai iskolaelhagyók aránya,¹⁵ amely aggodalomra adhat okot, hiszen ezt a későbbiek során igen nehéz korrigálni.

A 2016-os évvel kezdődően az Európai Unió oktatási, képzési, ifjúsági és sport programja, az Erasmus+ prioritásai is a párizsi nyilatkozat mentén kerültek megfogalmazásra, így olyan projektek kerülnek támogatásra, amelyek a befogadást, valamint az alapvető jogokat hirdetik.

Mindezek mellett a bizottsági nyilatkozat felismeri az oktatók szerepét a radikalizáció első jeleinek észlelésében, valamint a segítségnyújtásban. Az intézkedések között tehát az ő támogatásuk is szerepel, mely különböző továbbképzési programokon keresztül kerül megvalósításra.

Befogadó, nyílt és ellenállóképes társadalmak támogatása és a fiatalok megszólítása

Az Európai Bizottság arra szólítja fel a tagállamokat, hogy a közösségi jognak megfelelően vegyék fel a harcot a rasszizmus és idegengyűlölet ellen, irányuljon az bármilyen vallás, vagy hitbéli meggyőződés ellen. Ehhez továbbá a helyi közösségi vezetőkre, valamint a civil szervezetekre támaszkodik, valamint hangsúlyosan foglalkozik az ifjúsági munka jelentőségével. Ez utóbbi ugyanis sikerrel tudja megszólítani és elérni a fiatalokat, külö-

nös tekintettel a hátrányos helyzetűekre, így megelőzve azok marginalizálódását, illetve radikalizálódását.

Igen jelentős pénzügyi eszközöket is e célok szolgálatába állít továbbá az Európai Unió, mint például az Európai Szociális Alap, valamint az Ifjúsági Garancia és Ifjúsági Foglalkoztatási Kezdeményezés. Megerősítésre kerül továbbá az Európai Önkéntes Szolgálat, valamint útjára indul az Európai Szolidáris Testület, amely keretében a fiatalok segítséget nyújthatnak majd ott, ahol arra a legnagyobb szükség van, olyan krízishelyzetekben, mint a menekültügyi válság vagy a közelmúltbeli olaszországi földrengések. A tervek szerint a program még 2016 során elindul, és 2020-ig mintegy 100.000 fiatal vesz benne részt.

A radikalizálódás kezelésének biztonsági dimenziója

Ahogy a tanulmány korábbi fejezeteiben bemutatásra került, a radikalizáció elleni küzdelem egyik legfontosabb területe a biztonsági intézkedéseké. A tagállamok különféle biztonsági intézkedéseket vezethetnek be, hogy meggátolják a fiatalok konfliktuszónákba történő elutazását. Ezek között említhető bizonyos személyek útlevélének bevonása, vagy egy harmadik országba történő utazás bűncselekménnyé történő nyilvánítása, míg mások számára beutazási tilalmat rendelhetnek el a tagországok.

Az Európai Unió Határvédelmi Ügynökség az elmúlt időszakban egyre jelentősebb szerepet tölt be, mind költségvetése, mind személyi állománya bővítésre került, s mára az uniós intézkedések egyik leginkább kézzelfogható formájává vált. Ezek mellett az EU elősegíti a tagállamok közötti információ-megosztást, amely keretében a legfontosabb eszköznek a Schengeni Információs Rendszer tekinthető. Az adatbázis valamennyi tagállam számára elérhető, így egységes fellépést tesz lehetővé, meggátolhatja terroristák belépését az Európai Unió területére, továbbá segíthet a gyanúsítottak útvonalának követésében. Végezetül, az Europol, illetve az azon belül a közelmúltban létrehozott Európai Terrorrelhárítási Központ nyújt segítséget a tagállamok számára.

Nemzetközi dimenzió: az erőszakos radikalizáció kezelése az Európai Unió határain túl

Röviden érdemes szót ejteni róla, hogy az Európai Unió – saját biztonságának érdekében is – jelentős erőforrásokat összpontosít arra, hogy ne pusztán saját határain belül, de azokon túl is segítsen az erőszakos radikalizáció megelőzésében, valamint kezelésében. Munkája során szorosan együttműködik más nemzetközi szervezetekkel, többek között az Egyesült Nemzetek Szervezetével, az Európa Tanáccsal, az EBESZ-szel, valamint az Afrikai Unióval. Tevékenysége két területre terjed ki, támogatja a partner országok biztonsági kapacitásának növelését, illetve a radikalizmus okainak megszüntetését.

Összegzés

A szélsőséges gondolatok terjedése és az elmúlt évek terrorcselekményei minden eddiginél komplexebb módon, számos új formát és elemet magukkal hozva jelentek meg kontinensünkön és állították rég nem látott társadalmi, valamint biztonságpolitikai kihívás elé az európai államok vezetőit és társadalmait.

¹⁵ EC 2016b, 28–39. pp.

Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a kérdés nem kezelhető pusztán az egyes tagállamok szintjén, a terrorizmus országhatárokon átfelölő jellege miatt együttes fellépésre van szükség a probléma további megelőzéséhez, illetve kezeléséhez. Bár a kérdéssel kapcsolatos feladat és felelősség továbbra is elsősorban a tagállamokra hárul, s azok rendvédelmi, igazságszolgáltatási testületeire, civil társadalmára, tanáira, és a közösség valamennyi tagjára, az Európai Unió a korábbinál jelentősebb, aktívabb szerepet kíván betölteni e téren. Ezt támasztja alá az is, hogy az európai politikai napirendet 2014 óta egyre nagyobb intenzitással uralja a téma, amely a korábbinál szorosabb együttműködést igényel. Ennek lehetőségét ugyanakkor a 2015 óta tartó menekültválság jelentősen rontotta, s tette próbára az egész európai közösséget.

A közelmúltig az Unió válaszai többnyire csak követték az eseményeket, az uniós döntéshozatal sokkal inkább elszenvedője, mint alakítója volt a folyamatoknak, így a preventív intézkedések másodlagosak, vagy kevésbé hatékonyak maradtak. Az utóbbi időben ez azonban változni látszik, s mára az EU felismerte és azonosította lehetőségeit, kompetenciáit, illetve módot talált arra, hogy meglévő programjait – ha kis átalakítást követően is – a radikalizmus elleni harc szolgálatába állítsa.

Mindezzel együtt is, szerepe főként a tagállamok támogatásában mutatkozik meg, elősegítve az egymás közötti hatékonyabb kommunikációt, információ- valamint tapasztalatcserét, kihasználva intézményeiben rendelkezésre álló kapacitásait. Minderre az elkövetkezendő időszakban szükség is lesz, mely Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnökének szavaiból válik egyértelművé: „A 2004-es madridi robbantás óta több mint 30 terrortámadás történt Európában – csak a tavalyi évben 14. Több mint 600 ártatlan ember vesztette életét olyan városokban mint Párizs, Brüsszel, Nizza. Az elmúlt év barbár támadásai ismét megmutatták, miért harcolunk – az európai létért. Még az emberiség legrosszabb arcával szemben is hűnek kell maradnunk értékeinkhez, ahhoz, amik vagyunk: demokratikus társadalmak, plurális társadalmak, nyíltak és toleránsak.”¹⁶

Irodalom- és forrásjegyzék

EC 2016a = A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az erőszakos szélsőségeshez vezető radikalizálódás megelőzésének támogatása

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0379&from=HU> (Letöltés dátuma: 2016.11.04.)

EC 2016b = European Commission, Directorate-General for Education and Culture: *Education and Training Monitor* 2016. European Commission, 2016.

https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2016_en.pdf (Letöltés dátuma: 2016.11.13.)

Europol Internet Referral Unit <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/europol-internet-referral-unit-one-year> (Letöltés dátuma: 2016.10.20.)

¹⁶ Jean-Claude Juncker beszéde az Európai Unió állapotáról, 2016. szeptember 14-én. https://ec.europa.eu/priorities/state-union-2016_en (Letöltés dátuma: 2016.11.13.)

FRANCIS 2015 = Francis, Matthew. *What can schools do about radicalisation?* Radicalisation Research, 2015.

<http://www.radicalisationresearch.org/guides/what-can-schools-do-about-radicalisation/> (Letöltés dátuma: 2016.10.19.)

IPI 2010 = International Peace Institute: *A new Approach? Deradicalisation Programs and Counterterrorism*. International Peace Institute, 2010.

MAHER 2015 = Maher, Shiraz, 2015: *The roots of radicalisation? It's identity, stupid*. The Guardian, 2015.

<http://icsr.info/2015/06/icsr-insight-roots-radicalisation-identity-stupid/> (Letöltés dátuma: 2016.11.04.)

MOOS 2016 = Moos, Olivier: *Evolving Shades of Jihadism*. Religioscope, 2016.

NAVRACSICS 2015 = Navracsics Tibor: *Working together for change: how education and youth policy can help fight social exclusion and radicalisation*. Interparliamentary Committee Meeting on Education and Youth European Parliament, Brussels 3 December 2015

https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/navracsics/announcements/working-together-change-how-education-and-youth-policy-can-help-fight-social-exclusion-and_en (Letöltés dátuma: 2016.10.12.)

Radicalisation Awareness Network http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/index_en.htm (Letöltés dátuma: 2016.10.18.)

RAMAKRISHNA 2016 = Kumar, Ramakrishna: *Understanding Youth Radicalization in the Age of ISIS: A Psychosocial Analysis*. E-International Relations, 2016.

<http://www.e-ir.info/2016/02/11/understanding-youth-radicalization-in-the-age-of-isis-a-psychosocial-analysis/> (Letöltés dátuma: 2016.10.14.)

SEABROOK 2014 = Seabrook, Jeremy: *Myths of radicalization*. New Internationalist magazine. <https://newint.org/columns/essays/2014/12/01/myths-of-radicalization/> (Letöltés dátuma: 2016.10.15.)

SOUFAN 2015 = Soufan, Ali: *FOREIGN FIGHTERS An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq*. The Soufan Group, 2015.

A VÁLASZTÁSI RENDSZEREK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE

Fábián György

Bevezetés

A választástudomány a választások, választási rendszerek történetének rövid, összefoglaló jellegű leírásain túl, sokáig kevés figyelmet szentelt a történetiség kérdésének. A legutóbbi évtizedben megjelent munkák azonban bizonyították, hogy a választástudománynak is szük-sége van a történelemre, hogyan jött létre, milyen történelmi utat járt be ez a kiemelkedő jelentőségű intézmény (Colomer 2004a, Ahmed 2010, Kreuzer 2010, Emmenegger-Petersen 2015).¹ A választási rendszerek fejlődéstörténete ugyanis szorosan összefügg, párhuzamos a demokrácia fejlődésével, kapcsolatot teremt a jelen és a múlt között, forrásul szolgál az összehasonlításra, az elméleti koncepciók ellenőrzésére. A tanulmány a választástörténet kulcspontjait a demokrácia fejlődéséhez kapcsolódóan mutatja be a választástudomány szempontjaival, eszközeivel.

A választások története, így azok lebonyolításának rendszere, az ókorba nyúlik vissza. Ezt a hosszú történeti utat különböző szempontok alapján lehet fejlődési szakaszokra osztani. Az *Encyclopædia Britannica* a képviselet jellege szerint különíti el a holisztikus (az egészet, rendeket, korporációkat képviselő) ókori és koraközépkori, valamint a képviselet individualista koncepcióján alapuló választást, amely a reprezentatív kormányzás fokozatos kialakulásával jött létre.² Colomer a választási szabályok és eljárások alapján egyhangú, sorsolós, többségi és arányos alapelvű választási rendszereket különböztet meg történelmi perspektívában.³ Caramani (2003) a pártversengés alapján csendes és versengő szakaszra bontja a választások történetét.⁴ Skaaning-Gerring-Bartusevičius (2015) is a versengés alapján különböztet meg választásokat. Ez ugyan nem történetileg, hanem a választási demokrácia minimális szintje szerint csoportosít, de kiválóan alkalmazható a választások történeti szakaszolására is. Ezek szerint van ahol nincs választás, van párt nélküli vagy egypárti, van törvényhozásba történő többpárti, törvényhozásba és végrehajtásra történő többpárti, minimálisan versengő többpárti, minimálisan versengő, többpárti teljes férfi vagy női választójog alapján, végül minimálisan versengő, többpárti általános választójog alapján történő választás a törvényhozásba és a végrehajtásra.⁵ Ehhez hozzátéve a nem csupán minimálisan, hanem teljességgel versengő többpárti választásokat, a választások

¹ A kérdés felvetésében és újszerű megközelítésében hatalmas előrelépést, mérföldkövet jelentett a Colomer szerkesztésében megjelent kötet és annak általa írt bevezető tanulmánya. Ezt követően termékeny vita alakult ki a választási rendszerek eredetének és fejlődéstörténetének kérdéseiről politikatudományi szempontok alapján.

² *ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA* Election, Political Science, 1. p.

³ *COLOMER* 2004b, 13–14. pp.

⁴ *CARAMANI* 2003, 1. p.

⁵ *SKANNING – GRENNING – BARTUSEVIČIUS* 2015, 1496–1497. pp.

történeti fejlődésére vonatkozó ívet kaphatunk. Farrell a modern választási rendszerfejlődés három periódusát különíti el, az általános választójog kiterjesztésével első, a függetlenség kivívásával összefüggő második, és a demokratizálódás újabb hullámával összefüggő harmadik szakaszt. Ez a periodizáció lényegében megegyezik a demokratizálódás huntingtoni három hullámával (Huntington 1991).⁶

A fentiekből kiindulva a dolgozatban a választási rendszerek történetét három szakaszban tárgyaljuk. Az első a premodern, predemokratikus, mintegy a választások előtörténetét jelentő periódus, a második egy átmeneti szakasz a XVII-XVIII. századokban, a harmadik pedig a modern képviseleti demokráciák kialakulásával összefüggő választástörténet a XIX. században és a XX. század elején. Az ezt követő, a II. világháború utáni időszak már inkább a választási rendszerek – a választástudomány által részletesen kimunkált – jelenéhez, és nem a történetéhez tartozik.

A választási rendszerek eredete, korai története

Az emberiség történetében a választások megjelenése azzal a törekvéssel függött össze, hogy a döntéshozókat az érintettek összessége válassza ki. Ennek többféle formája alakult ki kezdve Mezopotámiától az athéni agorán, az ókori Rómán, az itáliai városállamokon keresztül, a koraközépkori rendi parlamentekig. A választói testület szűk, homogén összetétele, a választottak kis száma, a „közjó”, a közérdek megtalálásának viszonylagos egyszerűsége abszolút egyetlen győztest hozó választási eljárásokat indukált. Ennek fő eszköze az egyhangúság volt, amit a közvetett választás, a nyílt szavazás különböző módjai, a teljes egyetértés megteremtése a kisebbség meggyőzésével vagy kizárásával voltak hivatottak megteremteni. A Hansa városokban, a svájci konföderációban például a kisebbségnek követnie kellett a többséget, és meg kellett egyeznie a többséggel, hogy egyhangú közakarat jöjjön létre. X. Luxemburgi Károly Aranybullája 1356-ban aprólékosan szabályozta, hogy a választás csak akkor érvényes, ha a kisebbség megegyezik a többséggel az egyhangúság érdekében.⁷

Az egyhangúság megteremtése azonban egyre nehezebbé vált már a korai időszakban is. Ezért már ekkor megjelent, hogy a többségnek nem kell feltétlenül teljes egyhangúságot jelentenie. Ezért következett be egyrészt az egyhangúság enyhítésére különböző többségek elfogadása, másrészt a többség kialakítása megfelelő módszerének, azaz a választás rendszerének, a szavazatok többséggé transzformálása keresésének megjelenése. Az egyhangúság sokszor csak fikció volt, hogy ne kelljen a szavazatokat – főleg a vesztes jelöltek támogatókat – megszámlálni. Angliában a XV. század közepéig – hosszú ideje alkalmazott státútum szerint – a megyékben parlamenti képviselőként megválasztottnak a különböző jelöltek támogató felkiáltások vagy kézfelemelés alapján a legnagyobb számú támogatóval rendelkező jelöltet nyilvánították.⁸ Az abszolút, a minősített és a relatív többség gyakorlata fokozatosan lépett az egyhangúság helyébe. A többségi elv parlamenti választáson 1430-ban Angliában jelent meg először. A XIII. században a Velencei Nagytanács választásánál pedig a jóváhagyó szavazás (approval voting) módszerét is alkalmazták.⁹

Ez azt jelenti, hogy a választó minden olyan jelöltre voksolhat a listán, akit támogat, és a legtöbb támogató szavazatot elért jelölt a győztes.

A többség kialakítása helyes módszerének, alkalmazhatóbbá tételének keresése azonban továbbra is elsősorban az abszolút, egyetlen győztes megtalálását célozta. A választástörténelemben maradandó nyomot hagyó első teoretikus a XIII. századi spanyol (katalán) gondolkodó Ramon Llul volt. Szerinte több fordulóval, a jelöltek páronkénti összevetésével az a jelölt kerülne megválasztásra, aki a legtöbb páros versenyt megnyerte. A politikai választások tekintetében azonban ez az egyházi választások által inspirált módszer nem vált elfogadottá, hosszú időre elfelejtődött. Újrafelfedezése évszázadokkal később történt meg.

Ennek az időszaknak másik említésre méltó, a későbbiekben a választástörténetbe bevonuló elképzelése Nicholas Cusa német katolikus püspök, gondolkodó nevéhez fűződik a XV. században. Ő a német-római császár megválasztásának sikertelenségei kapcsán egy rangsorolós számolási módszert javasolt. A rangsor alapján kapott pontok összeadása után a legtöbb pontot elérő jelölt kerül megválasztásra.

A többségi döntés eredetileg egyhangúságot jelentett, aztán minősített – először az itáliai városállamokban – majd abszolút, végül relatív többséget. Tehát már az ókori és koraközépkori intézményekben megjelentek a választási rendszerek egyik alaptípusának, a többségi rendszernek korai változatai. Újrafelfedezése majd a politika bináris kódjának, a hatalom és ellenzék szembenállásának megoldásaként, a tömegdemokráciák, a modern képviseleti rendszerek, a pluralista berendezkedések egyik működési módjaként történik meg a XIX. századtól kezdődően.

A predemokratikustól a modern választási rendszerekig

Ennek az átmeneti korszaknak a kezdetét és a végét nehéz pontosan dátumokhoz kötni. Ebben az időszakban a választási rendszerek még premodern, predemokratikus jellemzőkkel rendelkeznek, de elindult a fejlődés a modern, polgári képviselet felé. Megkezdődött a rendi társadalom átalakulása, ami a politikai intézményrendszerben is éreztette hatását. A korábbi rendi berendezkedéshez, rendi parlamentekhez képest a polgárosodás, a felvilágosodás a választás szerepével kapcsolatos gondolkodásban és a választási rendszerekkel összefüggésben is megjelent. Ez az átmeneti időszak a XVII. – XVIII. századra tehető, amikor a képviseleti kormányzás szükségessége előtérbe került. Ez természetesen növelte a választások jelentőségét. A korszak választástörténetét elsősorban a brit parlamentáris monarchia fémjelezte, illetve a periódus végén a francia forradalommal, illetve az Egyesült Államok létrejöttével jelentkező változások. A rendi fejlődés abszolutista szakasza máshol a választástörténet szempontjából nem releváns.

Az átmenetiség ellentmondásai a brit fejlődésben is világosan megmutatkoznak. A parlamentet például nem rendek, korporációk, anyagi érdekek képviseletének kezdték tekinteni, hanem az egyes emberek individualista jellegű képviseletének.¹⁰ Ez a személyes-területi elv megjelenését illetve megerősödését jelentette. Ennek jele volt például, amikor 1707-ben Angliában létrejöttek az első egymandátumos körzetek. Ugyanakkor a század végéig csak öt ilyen körzet volt. Fennmaradt a „viva voce” (élő hanggal, szájjal szavazás), ami az Egyesült Államok néhány államában a XIX. század közepéig megőrződött. 1780-ban a megválasztott képviselők kb. egyharmada (200) placeman (kormány által fizetett)

⁶ HUNTINGTON 1991, 13–26. pp.

⁷ A kérdést részletesen tárgyalja COLOMER 2004b, 14–25. pp.

⁸ COLOMER 2004b, 28. p.

⁹ Ez azóta is napirenden van, az Egyesült Államokban például 1978-ban reformjavaslatként került fel.

¹⁰ ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, 1. p.

volt.¹¹ Az uralkodó is minden tíz képviselőből egyet képes volt meghatározni.¹² Így nem a parlament ellenőrizte a végrehajtó hatalmat, hanem fordítva. A rendkívül szűk, cenzusos választójog miatt a borough (városi választókerület) képviselők mintegy negyedét 100-nál kevesebb választópolgár választotta meg. A rendszer fő jellemzője a patronázs volt, ami pocket boroughs és rotten boroughs kialakulásához vezetett. Az elsőben az összes lakos a tulajdonos „zsebében volt”, a földjén lakott, bérlelte, cserébe az ő jelöltjét támogatta. A rotten boroughs esetében pedig a patrónus pénzzel, ajándékokkal, a helyi korporációk ellenőrzésén keresztül biztosította jelöltjének támogatását. Ugyanez volt a helyzet a megyei választókerületek (county) esetében is. A kerületek nagy részében nem volt versengés. Az 1780-as választáson például a 271 angol és walesi körzetből mintegy 80-ban volt csak kompetíció, a megyei választókerületekben pedig mindössze négy helyen.¹³ Yorkshire-ben 1746 és 1806 között végig versengés nélküli választást bonyolítottak le.¹⁴ „Egy XVIII. századi választás az angol emberek többsége számára rutinszerű, unalmas életüket meg-megszakító közös orgia volt”.¹⁵ Így annak, hogy ki nyerte a választást, nem volt jelentősége, mert nem a hatalom és ellenzék kérdéséről szólt, ez másodlagos volt a helyi és személyes érdekek mögött. Ezek a választások egy kis nyílást nyitottak csak a tényleges választói akarat érvényesülésének, a választói közvéleménynek, csak „jámbor gesztust” jelentettek a képviselő elvének.¹⁶ A képviselők elsősorban személyeknek voltak elkötelezettek, ami az előző korszakot jellemezte, és a választások ekkor még csak nagyon kismértékben kezdtek hasonlítani a későbbi, modern, pluralista, deliberatív, alternatívákat versenyeztető választás intézményéhez.

A XVIII. század végén a francia forradalom, és az amerikai függetlenségi háború időszaka és eredményei viszont jóval markánsabb fejlődést jelentettek a választási rendszerek történetében. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy ekkorra egyértelművé vált, hogy az egész jogát és hatalmát a többség tudja megjeleníteni, a többség hatalma az egész hatalmát jelenti, a kollektív döntések csak a többség akaratával és determinálásával születhetnek, a közakarat többségi szavazással születhet meg. A forradalmár francia pap, Sieyès fogalmazta meg talán a legpontosabban a változás lényegét: a többség vitathatatlanul a maximum, így a többség, a „harmadik rend akarata az egész közösség akaratával azonosítható.”¹⁷ A többségi elv újrafelfedezése a többség kialakításának, a többségi választás megfelelő rendszerének keresésével járt együtt. A választások tisztességes és pontos eredményének keresése a XVIII. század legjelentősebb hozzájárulása a választási rendszerek történetéhez. A legnagyobb, maradandó nyomot hagyó – inkább teoretikus, mint pragmatikus – hatással Condorcet és Borda elképzelései voltak a szavazás elméletére. A Condorcet-győztes, a Condorcet-vesztes, a Condorcet-paradoxon a Borda-féle pontozásos módszer a választástudomány mindkét iskolájában, mind a közgazdasági-matematikai indíttatású social choice (társadalmi választás), mind a politika intézményi és folyamat oldaláról megközelítő válfajában jelenlévő fogalmak. Condorcet Lul módszerével – anélkül, hogy ismerte volna –, a többségi győztest a páronkénti összevetésben mindenkit legyőző jelöltben találta

volna meg. A gyakorlatban módszerét – társadalmilag legkevésbé hatékonyként – általános politikai választáson sehol sem alkalmazták, csupán más módszerek értékelésénél hivatkozásként használatos.¹⁸ Borda Condorcet módszerének alternatívájaként, a páros összevetések eredményeinek aggregálásával, lényegében Cusa rangsorolós módszeréhez hasonlóan kívánta megtalálni a tiszta többségi győztest.

A francia forradalom időszakában lezajlott választások a választási rendszerek fejlődésében elméletileg és a gyakorlatban is hoztak változásokat. 1793-ban Condorcet a girondista alkotmánytervezetbe két olyan eljárást is javasolt, amelyek ugyan az alkotmányba nem kerültek be, de a választástörténetbe igen. Az egyik a limited voting (korlátozott szavazás) korai formája, azaz a választópolgárok több, de a megválasztandóknál kevesebb szavazat lehetőségével rendelkeznének.¹⁹ Ez azt jelenthette volna, hogy a választásnak a választókerületben nem egyetlen győztese van, ami a pluralizmus halvány jelentkezése, mivel strukturált, modern pártrendszer még nem létezett. A másik javaslat egy még későbbi eljárás a „supplementary vote” (kiegészítő szavazat) előfutára, amennyiben a választópolgárok a két szavazatukat rangsorolják, és ha nincs abszolút többség az első preferenciák alapján, akkor a második preferenciákkal döntenek el a versengést. A jakobinus alkotmánytervezetben a single non-transferable vote (egyéni nem átvihető szavazat) előfutaraként jelent meg, hogy minden szavazónak egy voksa van, és a voksek országos összesítésével kerül megválasztásra a 341 képviselő.²⁰ Ez egyben a közvetlen választás első megjelenési formája is. A jakobinus alkotmány azonban az események alakulása következtében nem került bevezetésre. A forradalom időszakában a közvetett választás megmaradt, és a nyílt szavazás is. A választójog kiszélesedett, de nem vált általánossá. Ez viszont ahhoz vezetett, hogy a gyakorlatban az egész választástörténeti korszakot meghatározó többmandátumos körzetekben a mandátumelosztás háromfordulós többségi rendszerének különböző módjait alkalmazták. Amint fentebb láttuk, az 1789-től lebonyolított választások gyakorlati tapasztalatai azonban előremutató, a következő korszakra utaló elgondolásokat alapoztak meg.

A korszak történelmi jelentőségű eseménye az Amerikai Egyesült Államok megalakulása volt. Ezt megelőzően az észak-amerikai brit gyarmatokon, majd a Függetlenségi Nyilatkozat után, a szövetségi állam megalakulása előtt is voltak választások. Ezek a többmandátumos, nyílt, többségi választási rendszerű szavazások körébe tartoztak, hasonlóan a kor fő áramlatához. A földbirtokos arisztokrácia hiányában azonban a korszak legszélesebb választói testületét alkották, miután minden földtulajdonos szavazhatott a később a föderációt létrehozó tizenhárom brit kolóniában gyakran tartott választásokon. 1788-89-ben az első választás az Egyesült Államok kongresszusának alsóházába ezen az örökségen alapult. A választási rendszer nem volt egységes, minden tagállam saját maga határozhatta meg a szövetségi parlamentbe történő 59 képviselő megválasztásának szabályait. Volt ahol az egész állam egy választókerületet alkotott, máshol körzetekre osztva történt a voksolás. A képviselők formálisan létező pártok hiányában pro-administration és anti-administration, de inkább nevekhez köthető csoportot alkottak. Ezekből nőttek ki a századfordulót követően a pártok.

Ezt az átmenetinek nevezhető, késő középkori időszakot a többségi elv döntővé válásának folyamata jellemezte a választás korábbi, nem reprezentativitásra törekvő formáival szemben. A predemokratikus választás elemei fokozatosan háttérbe szorultak. A pártrendszer,

¹¹ CHRISTIE 1956, 147. p. Idézi: ERTMAN 2010, 1004. p.

¹² NAMIER 1957, 139–142. pp. Idézi: SELINGER 2016, 4. p.

¹³ PHILLIPS, 1959, 13. p.

¹⁴ CROSBY'S PARLIAMENTARY RECORD, 1939, 108. p. Idézi PHILLIPS, 1959, 13. p.

¹⁵ PHILLIPS, 1959, 6. p.

¹⁶ Ibid 6–7. pp.

¹⁷ Idézi COLOMER, 2004b, 28. p.

¹⁸ COLOMER 2004b, 29. p.

¹⁹ Ez azt jelentette, hogy a 9–18 magnitúdójú körzetekben a választópolgárok két vokssal rendelkeznének.

²⁰ COLOMER 2004b, 30. p.

a pluralizmus, így a választás közvetlenné, általánossá válása, a versengő alternativitás még nem a modern demokráciákra jellemző formákat öltötték ebben a periódusban. A korlátozott választójog ekkor még nem tette kiemelt fontosságúvá a választási rendszer formájának a kérdését. A korszak végére a modern parlamenti rendszerek és az ennek megfelelő választási rendszerek kialakulásának időszaka tett pontot.

A modern képviseleti demokráciák és választási rendszereik létrejötte

A választások szerepében, így a választási rendszerek fejlődésében a hosszú XIX. század jelentős változásokat hozott. Ez a demokratizálás huntingtoni első hullámával, azaz a rendi-feudális társadalom átalakulásával, a polgári társadalom kialakulásával függött össze. A politikai folyamat jelentősen megváltozott, az intézményrendszer jelentős átalakuláson ment keresztül. A polgári parlamentáris, képviseleti rendszer létrejötte a választás szerepében és a választás rendszerének alakulásában is új szakaszt jelentett. A választójog általános, közvetlen, egyenlő és titkos jellegének fokozatos kialakulása új helyzetet teremtett a választási rendszerek tekintetében is. A választójog kibővülését, a választói akarat érvényesülésének korrekt megjelenítését, a strukturált pártrendszerek kialakulását és a pártelvű képviseleti elvet a választási rendszer korábbi formái egyre kevésbé tudták követni. A one man, one vote, one value (egy ember, egy szavazat, egy érték) elve és a pártok bekerülése a választási folyamatba a két legfontosabb tényező, melyek ösztönözték a választási rendszer átalakításáról való gondolkodást és lassan kezdtek meg is valósulni. Az atomizált, lokalizált, patrónusfüggő politikai képviseletet létrehozó választási szisztémával ellentétben az érdekluralizmust, alternatívák versengését kifejező általános képviseletet, a népszuverenitást teljességgel megjelenítő választási rendszer szükségessége merült fel.

A XIX. században a választási rendszerek univerzuma meglehetősen változatos képet mutatott. A század első felét a többségi rendszerek különböző módszereinek sokszor véletlenszerű kombinációja, egy- és többmandátumos körzetekkel, relatív és abszolút többségű választással jellemzi. A többségi rendszeren belül különböző módokon próbálták a fair képviseletet biztosítani. Ez azt jelentette, hogy igyekeztek elkerülni azt, hogy a körzetekből a választópolgárok kisebbsége jutasson képviselőt a rendit felváltó polgári parlamentekbe. Ezért döntően többfordulós rendszerek léteztek, melyek végén abszolút többség kellett a mandátumhoz jutáshoz. A két-vagy több fordulót egymandátumos és többmandátumos körzetekben is alkalmazták. A század elején még a korábbi választások többmandátumos rendszere volt a jellemző, később az egymandátumos rendszerek terjedtek el. Utóbbiak bevezetése már a korábban uralkodó többmandátumos rendszer anomáliáinak a kiküszöbölésére szolgált, még a többségi rendszeren belül. A többmandátumos rendszerekben ugyanis a választóknak több voksa volt, és ezeket adhatta egy jelöltre is. Ez azt jelentette, hogy a „blokkban” leadható szavazatok következtében a választókörzet összes mandátuma a körzetet uraló személy, illetve a pártok választási folyamatba történő bekerülésével egy párt – elsősorban a hatalom képviselője – a rendi társadalom időszakában elvitte a körzet összes mandátumát. Ez tehát a predemokratikus érában a patrónázs rendszer szerves része volt. A modern, demokratikus, pluralista képviseleti rendszerrel, a strukturált pártrendszerrel azonban már nem fért össze, hogy csak egy érdeket képviselő politikai erő legyen képviselve, mások, a kisebbség pedig ne.

A modern választástörténet kezdete az Angliában 1832-ben elfogadott első reformtörvényhez köthető. A XIX. század elején a gazdasági és társadalmi változások a fennálló

politikai intézményekkel szembeni elégedetlenséghez vezettek. Ennek hatására született meg az 1832-es első Reform Bill. A választási rendszerben nem történt ugyan változás, de a választójog kiszélesítése – csekély mértéke ellenére – a reprezentativitás növekedése irányába mutatott. Szintén történt kismértékű előrelépés a választási körzetek újrafelosztásával is. Új egymandátumos körzeteket alkottak, illetve néhány kétmandátumost egymandátumossá alakítottak át. 1831-ben a képviselők mintegy 16%-át választották egymandátumos körzetekben, a reform után pedig 22%-át.²¹ A választási versengésben sem történt még ekkor jelentős változás a korábbiakhoz képest, amit mutat, hogy 1832-ben 155 mandátum sorsa versengés nélkül dőlt el.²² Ezzel a reformmal elkezdődött a brit választási rendszer demokratikus átalakulásának évszázados folyamata, ami az egyetemes választástörténetben is mérföldkövet jelentett.

Az Egyesült Királyságban a század közepén és második felében továbbra is a relatív többségi rendszerű, egy- és többmandátumos körzetekben zajló rendszer dominált. 1832 után a rendi képviselet maradványai eltűntek. Belgiumban 1847-től kétfordulós, egy- és többmandátumos a rendszer. Az egymandátumos rendszer két fordulóval van összekötve Németországban, Hollandiában és Svájcban. Dániában egymandátumos, relatív többségi a formula. Ezekben az országokban azonban a rendi képviselet maradványai még fennmaradtak.

A többségi rendszer azonban egyre kevésbé tudta biztosítani a demokratikus képviseletet a politika tömegesebbé válásával, a strukturált pártrendszer kialakulásával. A választókörzetben létrejött többség így már eltérhetett az egész országban kialakult többségtől. A szavazatok körzetenkénti eloszlásának, így a körzetbeosztásnak a szerepe ezzel megnőtt, és az azzal való visszaélés, manipuláció is megjelenhetett.²³ Az 1832-es reformtörvény egyik inspirálója is a körzetek újrajrjolása volt. A pártrendszer átalakulása, új pártok – elsősorban a munkáspártok – megjelenése is kérdésessé tette a többségi választási rendszerek megőrzését. A munkáspártok a társadalom általuk képviselt részének megfelelő képviseletét biztosító választási rendszert igényeltek és követeltek. A hatalmi elit pártjaiban pedig a hatalomból vagy akár a képviseletből való kiszorulásuk fenyegető veszélye miatt merült fel a választási rendszer számukra kedvező átalakítása. Ennek következtében több alternatíva vetődött fel, és kezdett gyakorlattá is válni a század második felétől kezdődően.

A választási rendszer átalakításának két módszerével találkozunk ekkor. Az egyik a többségi rendszeren belüli átalakulással próbálkozott. Ez az Egyesült Királyságban jelent meg, a torzító hatások egyre anakronisztikusabbá válásának megakadályozására. A második és harmadik reformtörvény 1867-ben és 1884-85-ben ebbe az irányba hozott változásokat. Egyrészt felmerült a kumulatív és limitált szavazat bevezetése. Előbbi 1853-ban Marshall javasolta a parlamentben. Eszerint a választópolgároknak annyi voksuk lenne, ahány mandátum a körzetben kiosztásra kerül, és mindegyiket leadhatták egy jelöltre. Ezzel több párt képviselthez jutását akarta biztosítani. A javaslat azonban nem került elfogadásra, feltehetően azért, mert a „blokkban voksolás” nem tette volna lehetővé a mandátumok kívánt megoszlását. Ezért inkább a limitált szavazás került előtérbe, amely az elosztandó

²¹ CARSTAIRS 1980, 191. p.

²² CARAMANI 2003, 419–420. pp.

²³ Az Egyesült Államokban 1812-ben Elbridge Gerry massachusettsi kormányzó pártja számára kedvezően újrajrjolta az állam szenátusi választói körzeteit. Így egy szalamandraszerű körzeti struktúra jött létre, és a választástudományban azóta gerrymandering (Gerry szalamandrája) néven emlegetik a körzetekkel való manipulációt.

mandátumoknál eggyel kevesebb voks leadásának lehetőségét biztosította a választópolgároknak. Ez először 1831-ben, majd 1854-ben és 1860-ban is felmerült a választójog további kibővítésével párhuzamosan. Be is vezették tizenkét hárommandátumos és egy négymandátumos nagyvárosi körzetben. Ezekben a választópolgároknak a mandátumok számánál eggyel kevesebb, két illetve három szavazata volt. Ez azt eredményezhette, hogy a voksok kevésbé tudnak egy párt javára kumulálódni, és egypárti győzelmeket hozni. Így a mandátumok jobban pluralizálódhatnak, a kisebbségnek is biztosítva képviselőt. 1884-ben viszont megszüntették ezeket a körzeteket, eltörölték a limitált szavazást, mert ez is egypárti győzelmeket eredményezett. 1885-re a felnőtt férfiak választójogának csaknem teljessé válásával az egymandátumos körzetek váltak dominánssá. 616 egymandátumos körzet mellett már csak 27 maradt kétmandátumos, melyek közül az utolsókat az 1950-es választásra szüntették meg.

Az egymandátumos körzetek dominanciája az Egyesült Királyságon kívül a férfi választójog általánossá válásával párhuzamosan Dániában, Svédországban, Hollandiában, Németországban is bekövetkezett. A körzetek kisebbé válása is azt célozta, hogy amennyiben a kisebbségi szavazók választókörzetenként koncentráltan helyezkednek el, könnyebbé váljon képviselőhez jutásuk. Tehát ez a fejlődési trend is a többségi rendszeren belül kívánt az új társadalmi-politikai körülményekhez alkalmazkodni. Az egymandátumos körzet is a többmandátumos rendszerek alternatívájaként jelent meg. Utóbbiak a többség felerősítését, előbbiek pedig a többség gyengítését, a többség elleni védelmet szolgálták.

Az új helyzethez történő alkalmazkodás másik módja, a reprezentativitás biztosítását előtérbe helyező, új típusú szisztéma, az arányos választási rendszer felvetődése és bevezetése. A XIX. században mind intellektuálisan, mind szervezetenként az Egyesült Királyság játszott vezető szerepet az arányos képviselői rendszerre (proportional representation, PR) történő áttérés szorgalmazásában. Ennek is voltak korábbi előzményei és a századforduló után gyakorlattá vált egy sor országban. Az arányosság elve a politikai választásokra már a XVIII. század végén megjelent. 1780-ban a Lordok Házában javasolta Richmond hercege, hogy az alsóházi választásokra az országot nagyjából azonos népességű körzetekre osszák fel. Ez még nem a mandátumok arányos elosztására vonatkozott, de szemben állt a választások addig uralkodó többségi elvével. Franciaországban 1789-ben hangzott el Mirabeau beszéde, amelyben amellett érvelt, hogy a parlament összetételének pontosan tükröznie kell a választói testület egészének akaratát. Az Egyesült Államok képviselőházi képviselőjének a föderációt alkotó államok közötti elosztására megszületett eljárások (Hamilton, Jefferson, Webster nevével fémjelzett módszerek) pedig előfutárai a mandátumok elosztására Európában megjelenő elképzeléseknek.

Európában a XIX. század közepére jutottak el addig a felismerésig, hogy a többségi rendszerek egyre kisebb mértékben tudják biztosítani a választók fair képviselőt. Angliában Thomas Hare ügyvéd és a liberális gondolkodó, parlamenti képviselő J. S. Mill nevéhez fűződik a választások arányosabbá tételére irányuló mozgalom fellendülése. Ennek Anglián túlmutató jelentősége volt, felerősítve más országok – elsősorban Svájc, Belgium, Franciaország – hasonló törekvéseivel. 1865-ben megalakult a Genfi Reformerek Szövetsége – amely később a Svájci Szövetség a PR-ért nevet vette fel –, és bulletinjeiben folyamatosan terjesztette a különböző országokban megjelenő reformelképzeléseket. 1867-ben a Szövetség a választás listás rendszerre vonatkozó javaslatot fogadott el. Ennek itt is voltak előzményei, ezek először Victor Considerant francia utópista szocialista gondolkodónál találhatók meg 1834-ben Franciaországban. Ő személyében is kapcsolódott Genfhez, ahol többször is javasolta a többségi rendszer által okozott – amelyek zavargásokhoz is

vezettek – torzulások kiküszöbölésére az általa favorizált rendszert. 1862-ben Antoine Morin „listák szabad versenye” néven javasolt – később a genfi szövetség által is elfogadott – rendszert. A Szövetség megalapításában Ernest Neville svájci filozófus játszott még jelentős szerepet, aki az 1864-es genfi zavargások legfőbb okaként a többségi választási rendszer kisebbségeket elnyomó jellegét jelölte meg. A reformtörekvések a század végére és a XX. század elejére vezettek sikerre Genfben, és más svájci kantonokban. Belgiumban 1881-ben alakult meg a Reformszövetség az Arányos Képviselő Elfogadásáért. Ennek a szövetségnek a tagja Victor d'Hondt, akinek PR-ra vonatkozó javaslata a következő évben került megfogalmazásra, és amely alapján 1899-ben Belgiumban a világon elsőként került sor országos szinten a listás PR bevezetésére (néhány svájci kantonban korábban kezdték alkalmazni). Havi folyóiratot adtak ki Representation proportionnelle (arányos képviselő) címmel. 1884-ben az Egyesült Királyságban is megalakult a Proportional Representation Society (Arányos Képviselő Társasága (mai nevén Electoral Reform Society, Választási Reform Társaság)).²⁴ Az alapító Sir John Lubbeck szerint olyan képviselőház kell, amely „igazán a nemzetet fogja képviselni”. Itt az arányos képviselőt döntően egyénre történő szavazást jelentett STV formájában, sőt kezdetben az egymandátumos körzeteket is arányosnak fogták fel a többmandátumos többségi rendszer alternatívájaként.

Az 1860-70-es években tehát a kizárólag a többség biztosítására figyelő választási rendszereknek több alternatívája is megjelent, amelyek emellett a képviselő fair jellegét helyezték előtérbe. Ezek egymással is vitatkozó megjelenítése miatt a választási rendszerek történetében mérföldkőnek tartható 1864 és 1885.²⁵ 1864-ben a Nemzetközi Szövetség a Társadalomtudományi Haladásért amszterdami konferenciáján Hare 1857-től kezdődően megfogalmazott javaslatait vitatták meg. Eszerint az egész ország egy választókörzetet alkotna, a mandátumok elosztása pedig az egyéni átvihető szavazat (STV) módszerével történne. Az STV vonzerejét számukra – és sok reformgondolás számára azóta is – az adta, hogy nincs pártlista, tehát nem pártalapú, hanem perszonalizált a szavazó választása.²⁶ A listás választás inkább más országokban merült fel. Ezeket összegezték és vitatták meg 1885-ben Antwerpenben. A Hare és d'Hondt javaslata közötti választás utóbbi javára döntött el. A túlsúlyban lévő svájci, francia és belga küldöttek mellett német, olasz, holland és dán delegátusok is voltak jelen. Az éppen csak megalakult brit szövetség azonban nem képviseltette magát. Hare írásban elküldött elképzelését ismertették, de a konferencia a francia Vernes és a svájci Hagenbach-Bischoff által megfogalmazott, egyhangúlag elfogadott határozata d'Hondt módszerét támogatta. A határozatot választástörténeti jelentősége miatt érdemes csaknem teljes egészében bemutatni:

1. „.... az abszolút többségi választások rendszere megsérti a választó szabadságát, csalást és korrupciót idéz elő, és a mandátumok többségét a választók kisebbségének juttathatja.
2. a PR az egyetlen eszköze az ország igazi többsége hatalma, a kisebbségek hatékony hangja és a választói testület minden jelentős csoportja pontos képviselője biztosításának.
3. miközben mindegyik ország sajátos szükségleteit elismerjük, a belga szövetség által elfogadott versengő listás osztósorozatú d'Hondt rendszere jelentős előrelépést

²⁴ Az arányos választási rendszer bevezetése történetének bemutatása CARSTAIRS (1980) művén alapszik.

²⁵ CARSTAIRS 1980, I. p.

²⁶ A pártelvű működés és képviselő dominanciája a néhány országban később bevezetésre kerülő STV esetében is alapvetően pártalapú választói magatartást eredményezett.

jelent az előzőekben javasolt rendszerek terén, praktikus és hatékony eszköze az arányos képviselő elérésének.”²⁷

Ennek a határozatnak jelentős szerepe volt abban, hogy a következő évtizedekben az angolszász országok kivételével az akkori független államok többségében az arányos választási rendszer valamelyik válfaját vezették be. Az arányos választási rendszer nemcsak a választások, hanem a társadalmi-politikai folyamat, a képviselői demokrácia szempontjából is fordulópontot jelentett. Így választástörténeti jelentőségén túlmenően máig nem lezárt elméleti diszkusszió tárgya. A vita lényege, hogy milyen tényezők, milyen szereplők okozták a választási reformot. A kérdés aktualitását a választási reformelmélethez való hozzájárulása, a reformok bekövetkezése vagy elmaradása kauzalitásának magyarázata is erősíti.

Rokkan klasszikus megállapítása szerint a PR a pártok működésének az eredménye. A hatalmon lévő jobboldali pártok így próbáltak védekezni a választójog bővülésével pozíciójukat fenyegető munkáspártok ellen. Boix ennek alapján kísérelte meg megmagyarázni azt, hogy az Egyesült Királyságban miért maradt fenn a többségi rendszer. Ahol erős volt a munkáspárt vagy töredezett a jobboldal, ott bevezették a PR-t, ahol gyenge volt a baloldali párt vagy a jobboldal egyetlen pártban koncentrálódott, ott fennmaradt a többségi szisztéma.²⁸ Ezt a magyarázatot nagyon sok kritika érte egyrészt empirikus, másrészt teoretikus alapon. A tények ugyanis sokszor nem támasztják alá ezt az álláspontot. Belgiumban például volt domináns jobboldali párt, és a PR bevezetése fragmentálta a jobboldalt. Svájcban és Dániában pedig már akkor felmerült a PR, amikor még nem volt munkáspárti fenyegetés. A teoretikus ellenérvek szerint a PR nem a jobboldal védekező reakciójának, hanem a mélyebb, strukturális feltételekből következően, a baloldali pártok megerősödésének, erejének az eredménye. Ezeknek a megállapításoknak a korlátait feltárva, Ahmed szerint mind az egyéni többségi, mind az arányos képviselői rendszer a demokrácia fejlődésére adott védekező reakció terméke. Az SMP rövidtávon kevesebb védelmet nyújt a demokrácia fejlődéséből következő veszélyekkel szemben, hosszú távon viszont lehetővé teszi a statusquo fennmaradását. A PR pedig ellenkezőleg, átmenetileg nagyobb védelmet biztosít az inkumbens (hatalmon lévő) erőknél, de hosszabb távon a baloldali pártjainak nyújt tartós perspektívát.²⁹ A különböző argumentációkat áttekintve úgy tűnik, hogy a PR nem elsősorban a pártok „választási mérnökségének” következménye, hanem annak, hogy a demokratizálódás első hulláma inkluzívabb választási intézményt követelt meg. Ennek bizonyítéka lehet az is, hogy az SMP is a pluralizmus érdekében vált csaknem teljessé 1884-ben az Egyesült Királyságban. A választójog titkossá, közvetlenné válásának a PR-re való áttéréssel párhuzamos folyamata is ezt a véleményt támasztja alá. Megemlítendő az is, hogy a baloldali ekkor még nem feltétlen híve a PR-nak, mert úgy gondolta, hogy a többségi rendszer keretében is parlamenti többséget érhet el. Az inkumbens politikai szereplők a védekezést inkább a közvetett választások és a plurális szavazás eszközeinek felhasználásával próbálták elérni. Az a következtetés mindenesetre levonható, hogy több tényezőt kell figyelembe venni a választási rendszerek alakulása, történeti változásai tekintetében.

A PR először 1899-ben Belgiumban váltotta fel a többségi rendszert. Svédországban 1909-ben, Dániában 1915-ben, Németországban, Hollandiában, Svájcban 1918-ban,

Olaszországban, Norvégiában 1919-ben került bevezetésre. Európán kívül ebben az időszakban Costa Rica (1913) és Chile (1925) volt az első az arányos választási rendszerre való áttérésben. A világméretű demokratizálódási folyamat első szakaszának végére a PR a demokratikus képviselő megvalósításának egyik – de nem kizárólagos – formájává vált.

Összegzés

A választási rendszerek történeti fejlődése ezzel még nem zárult le. A második világháború utáni újabb fejlődési szakaszok már nem tárgyai ennek a tanulmánynak, de a fő trendeket meg kell említeni. A háborút követően az első évtizedekben az arányosság, az inkluzív jelleg növelése volt a változások meghatározó iránya. Az 1990-es évek elejétől számítható új fejlődési szakasznak pedig két fő jellemzője volt. Egyrészt a vegyes rendszer különböző formáinak elterjedése, amely megpróbálta a többségi és arányos rendszerek előnyeit ötvözni, és hátrányait csökkenteni. Ez főleg az újonnan demokratizálódó országokra jellemző. A bejártott demokráciákban pedig mindkét választási szisztéma szélsőségeinek, torzításainak mérséklését szolgáló eszközök változatos formái figyelhetők meg. Ennek eredményeképpen a választási rendszerek állandóan változó univerzumában jelenleg 76 (39,38%) arányos, 74 (38,34%) többségi, 35 vegyes (18,65%) és 8 (4,15%) egyéb típusú választási rendszer létezik.³⁰

A választási rendszerek történeti útja fontos adalék a választások mai tanulmányozásához. A szavazatok mandátummá alakításának különböző formái az egyes fejlődési szakaszokban megjelennek, elfelejtődnek, majd újra felfedeződnek. Az egyes országok sajátos vonásai, a politikai szereplők tevékenysége jelentős eltéréseket okozhatnak a választási rendszerek fejlődésében. A demokrácia kulcsintézményeként, a választási rendszerek alakulása nem választható el a demokratizálódás folyamatától, adott szintjétől. A történeti megközelítés azt is bizonyítja, hogy a demokratikus képviselőnek nincs egyetlen, másokat kizáró formája. A reprezentativitásnak többféle változata lehetséges, a többség kialakításának is vannak fair és kevésbé fair változatai. A történeti megközelítés tehát rendkívül fontos hozzájárulás a választástudomány komplexebb, árnyaltabb elemzési keretéhez.

Irodalomjegyzék

AHMED 2010 = Ahmed, Amel: “Reading History Forward: The Origins of Electoral Systems in European Democracies”. *Comparative Political Studies* Volume 43, No. 8-9, 1059–1088. pp.

BOIX 1999 = Boix, Carles: *Setting the Rules of the Game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies*. <https://econ-papers.upf.edu/papers/367.pdf>. (Letöltés dátuma: 2016.02.22.)

CARAMANI 2003 = Caramani, Daniele: „The End of Silent Elections: The Birth of Electoral Competition, 1832-1915”. *Party Politics*, Volume 9, No. 4, 411–443. pp.

²⁷ CARSTAIRS 1980, 3. p. Saját fordítás.

²⁸ BOIX 1999, 2. p.

²⁹ AHMED 2010, 1066. p.

³⁰ archive.ipu.org/parline/

CARSTAIRS 1980 = Carstairs, Andrew, Mc Laren: *A Short History of Electoral Systems in Western Europe*. George Allen & Unwin, 1980.

COLOMER 2004a = Colomer, Josef (ed.): *Handbook of Electoral System Choice*. Palgrave Macmillan, 2004.

COLOMER 2004b = Colomer, Josef: *The Strategy and History of Electoral System Choice*. In: Colomer, Josef (ed.): *Handbook of Electoral System Choice*. 3–78. pp.

EMMENEGGER – PETERSEN 2015 = Emmenegger, Patrick – Petersen, Klaus: *Taking History Seriously in Comparative Research: The Case of Electoral System Choice 1890-1939*. Original Article, Comparative European Politics, advance online publication 9 February 2015, doi: 10. 1057/cep. 2015.2. (Letöltés dátuma: 2016.04.15.)

ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA = *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/election-political-science> 1–6. pp. (Letöltés dátuma: 2016.05.05.)

ERTMAN 2010 = Ertman, Thomas: "The Great Reform Act of 1832 and British Democratization". *Comparative Political Studies*, Volume 43, No. 8-9, 1000–1022. pp.

HUNTINGTON 1991 = Huntington, Samuel P.: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, 1991.

KREUZER 2010 = Kreuzer, Marcus: "Historical Knowledge and Quantitative Analysis: The case of the origins of proportional representation". *American Political Science Review*, Volume 104, No. 2, 369–392. pp.

PHILLIPS 1959 = Phillips, N. C.: "The British General Election of 1980. A Vortex of Politics". *Political Science* Volume 11, No. 2, 3–22. pp.

SELINGER 2016 = Selinger, William: "Fighting electoral corruption in the Victorian era: An overlooked dimension of John Stuart Mill's political thought". *European Journal of Political Theory*, Vol. 0, No. 0, First published 16 September 2016, 1–22 pp. (Letöltés dátuma: 2016.11.02.)

SKANNING – GRENNING – BARTUSEVIČIUS 2015 = Skanning, Svend Erik – Grenning, John – Bartusevičius, Henrikas: "A Lexical Index of Electoral Democracy". *Comparative Political Studies*, Vol. 48, No. 12, 1491–1525. pp.

A FŐHATALMON BELÜLI REFORMKÖRÖS ELLENZÉK SZEREPE A PÁRTPAKTUMOS „ALKOTMÁNYOZTATÓ” RENDSZERVÁLTÁSBAN

Géczi József Alajos

Bevezetés

Miért nem érzett rá Gorbacsov és általában a modernizátorok, hogy a reformok végig vitele a rendszer felbomlásához vezet? Miért „nézte el” a magyar pártvezetés Gorbacsov színrelépésének jelentőségét? Az addigi történelmi tapasztalatok szerint a reformok – különösen a birodalmi Szovjetunióban – rendre megfeneklettek, félresiklottak vagy éppen az utópiák megújításába torkolltak. (Pl.: „az ún. fejlett szocializmus” a hetvenes években.) „A befagyott jégen hiábavaló az evezés reformja” – Szabó Lajos Mátyás is kételkedett ekképpen egy szegedi hallgatói fórumon Csernobil táján. „Egy világrendszer van” mondta pedig Gorbacsov már 1985 áprilisában.¹

Magyarországon Gorbacsov színrelépése után még jó három év kellett mire felemás reform nekirugaszkodások, visszarendeztetések, lázongások és az adósságválságba torkolló „offenzív helyben járás”,² után, 1988 májusában végre bekövetkezett a főhatalom berkeiben is a „pozitív működési zavar.”

Az MSZMP májusi pártértekezletén a „reformkonzervatívok”, a technokraták és hozzájuk csapódva a „koncepcionális reformerek” kicsiny csapata leváltotta az „ókonzervatívokat”. A tőle balra lévők kipottyanván, Kádár János saját politikai képlete szélére került. Ez a Sztálin előtti bolsevizmus virágkorára emlékeztető belső puccs támaszkodhatott a – megszorítások vagy éppen a fenyegető adóreform miatt zsörtölődő – társadalomra, a hatalomtól lassan távolodó szellemi baloldarra, a fellázadt párttagságra, magára a válságra és természetesen a gorbacsovi „peresztrojka” „bárhogy” értelmezhető mítoszára.

Az új Politikai Bizottságban árválkodott két „hiteles reformer”, Pozsgay Imre és Nyers Rezső. Többségben voltak a „reformtechnokraták”, és a reformfrazéológiába beletanult mérsékelt konzervatívok. Az egyszerű nép sajnálta a megfáradt Kádár Jánost, de örült a változásoknak. Május után volt egy rövidke hazai és egy kissé tartósabb nemzetközi

¹ Rákai István korán elhunyt szegedi történész, orosz szakértő a moszkvai rádióban hallgatta Gorbacsov eme szövegeit. „Valami elkezdődött” jelszóval az éppen Szegeden előadó Krausz Tamással a Szeged bárba rendelt bennünket egy nappali koccintásra.

² Az 1981. december 13-i a lengyel szükségállapot után, a sokk enyhülésével Gorbacsov felemelkedéséig (1985–1986) beszéltek a „reform reformjáról”, a „lopakodó” pénzügyi, gazdasági reformokról. 1985-től újfent a növekedéssel vélték túljutni a válságon. Ezt a korszakot Berecz János szép, de belül üres ideológiája fémjelizte („offenzív helyben járás” fokozódó eladósodással). A nyolcvanas évek közepén beszéltek „berecztrojkáról”, majd Grósz Károly miniszterelnökké kinevezésével („választásával” 1987) átléptünk a „grósznoszty” szakaszába. (peresztrojka ~ átépítés, glasznoszty ~ nyitottság, fogékonyság.) Grósz Károly (1988. májustól főtitkár is) a gazdaság rendbetételét, piacosítását komolyan gondolta.

eufória, Grósz Károly nevét zengte a nemzetközi sajtó. Szalonképesebb lesz a rendszer, nekilendül a válságkezelésnek, és hátha tud valamit kezdeni a reformokkal is – ez volt nagyjából a várakozás.

„Ellenzékieskedő” szervezkedés az állampártban Csongrád megyében

Az állampárt visszahúzódnak, önfelszámolási folyamata és az alkotmányozás, a „jogállam kiépítése” egymással szoros kölcsönhatásban alakult. Erről valószínűleg mit sem sejtve Sebe János, a megyei pártbizottság, a Propaganda és Művelődési Osztály vezetője 1988. szeptember 21-én kelt „címett körlevélben” kezdeményezte „a párton belüli reformokkal foglalkozó megyei vitafórum” létrehozását.³ A megye állampárt körüli humán és technokrata értelmisége már évek óta a szellemi lázongás állapotában leledzett. 1987-ben a „tagkönyvcsérés” elbeszélgetések programjával – ennyi jött át a magyar pártközponthoz Gorbacsovól – végleg felhergelték. A májusi pártértekezlet utáni nyári ballépések – pl. a Nagy Imre-tüntetés szétverése június 16-án; Grósz aradi kudarca Ceausescuval augusztus végén; valamint a Komócsin-korszak Csernyenkójának is csúfolt Szabó Sándor titkár vezette megyei pártbizottság egy helyben topogása még inkább felbőszítette a zsörtölődőket. Már a párttitkárok is *horizontálisan szervezkedtek* ekkorra.⁴ A szegedi KISZ ‘88 őszén tüntetést szervezett a pártértekezletért. A megyéből nézve még Grósz Károly is radikális reformernek tűnt akkortájt. A sajtóházban egybegyűlt „udvarközel” értelmiségi fórumon a pártbizottság melletti reformklub ötlete hajótörést szenvedett.

Egy kis csoport néhány hét múlva egy párton belüli, de független „reformkört” kezdett összebátorkodni. Rövid szerkesztőségi vívódás után november 29-én „Reformköröket a pártnak is” címmel a Délmagyarországban és a Csongrád megyei Hírlapban megjelent a felhívás. (Fiatalabbak kedvéért: akkor még „a” párt alatt az állampárt volt értendő.)

„Egyszerre van szükség a világgazdaságba való visszaintegrálódásra... a túltagadott polgári értékek visszaemelésére (...) valamint a politikai intézményrendszer olyan reformjára, amely teret ad az egyének és közösségek autonómiájának, és természetesnek tekinti a többpártrendszert.”⁵ A többpártrendszernek csak szabad egyének és szabad közösségek társadalmában van értelme. A többpártrendszert nem követelni kell (úgymond „mindenki alakítsa meg a magát”), hanem szabad utat kell nyitni a politikai, jogi és adminisztratív korlátok lebontásával. Ezeket a tömör téziseket hetekig hevesen vitatta az egyre bővülő alapító csapat. A szabad választás az csak szabad választás lehet, ez volt „A Nagy Felismerés”. Nem csupán az egypártrendszeren belüli pluralizmust kell elvetni, de a határolt többpártrendszer koncepcióját is túlhaladta az idő. Kovács László Imre politológus ezen álláspontja lett a felhívás konszenzusos alapja.

Az autonóm országos mozgalom meghirdetése – ellentétben a reformpolitikussal – Grósz Károly figyelmét rögtön felkeltette. A végre december 9-re összehívott megyei

pártértekezleten a reformkörös Szoboszlai Zsolt hozzászólására reagálva jobboldali elhajlásnak, horribile dictu frakciózásnak minősítette a dokumentumot. Megdádázta barátilag a helyi lapok főszerkesztőit is. Szavai riadalmat keltettek, de így melett az országos hírverés.

A december-januári „reformpangás” fél csendjét látványosan megtörte Pozsgay Imre január 28-ai, a „168 órában” tett rádió nyilatkozata, miszerint 1956 népfelkelés volt. *Írásban, szóban, telefonon sírva, üvöltözve valóságos verbális polgárháború tört ki.* Felsejlett a már sokszor megtapasztalt visszarendeződés réme. Ellenhatásként februárban, márciusban és április első felében sorra alakultak az állampárton belüli-körüli, az állampárti jellegnek hadat üzenő reformkörök, reformszárnyak, reform-alapszervezetek.

A lappangó legitimációs frászt válsággá, lelki összeomlások és revánsvágyak szökőárjává fokozó szavak jelentőségét a kimondó ember pozíciója, súlya adta. Pozsgay Imre az akkori főhatalom, az állampárt mindenek fölött álló centrális szervezetének, a Politikai Bizottságnak a tagjaként nyilatkozott. Államminiszterként az akkor már a hatalmi centrum (decentrum?) felé törekvő kormányt is bevonta a kirobbanó konfliktusba. A balos felindulás szereplői rögtön ráéreztek: az egész Kádár rendszer legitimációja kérdőjeleződött meg. A „munkás-paraszt hatalom” védelmezői, az 1956 decemberétől kibontakozó „korrekciós restauráció” résztvevői, támogatói most hirtelen ellenforradalmi pozícióban találták magukat. A január 28-ai Pozsgay-nyilatkozat után mindjárt, az éjszakával kezdődő „politikai láz felfelé kúszó napjaiban” (Kimmel Emilnek, az MSZMP helyettes – valójában tényleges – szóvivőjének szóhasználat) csak úgy dőltek az állandó ügyeletet tartó pártközpontokra a kétségbeesett vagy éppen dühöngő üzenetek. A reformerek és más „modernizátorok” pedig a közelgő KB ülésen várható leszámolástól, Pozsgay menesztésétől rettegtek.

A „sajtómunkások”, a rádiós és televíziós munkatársak igencsak megszeppentek. Már ‘88 nyarának végétől zajlott a nyilvánosság „forradalma”. A régi gazdák és cenzorok megyengültek vagy éppen „védnöki” szerepre váltottak. A kapitalista „újságíró rabszolgaság” még nem bontakozott ki. A gazdátlanásban tombolt a „Nagy Szabadság”. Függetlenségnek hitték a lebegést. Ősztől a riporterek, a humoristák a könnyebb prédákra,⁶ így pl. az Országgyűlés elnökére vagy tipikusan a „helyi kiskirály elvtársakra” vetették rá magukat. Január-február fordulóján úgy tűnt, most ennek egyszerre vége szakad. „Nem vagyunk még túl korántsem a rendszeren”! Sokan megvilágosodtak hirtelen. A reformkörösök ezeknek a ciklusos megriadásoknak hasznát vették.

Grósz Károly főtitkár, a főhatalom ura, január 30-án érkezett haza Davosból, a világgazdasági fórumról. Még aznap *titkári értekezletet* rántottak össze a Fehér Házban. (Ez a fórum mozgatta a „nagy” testületeket és a pártközpont apparátusát.) Másnapra, 13 órára rendkívüli *Politikai Bizottság-ülést* hívtak össze. Ezen a január 31-ai értekezleten heves indulattal mondta mindenki a magát. Pozsgay magyarázatot adott interjús tettere. A „népfelkelés” nem olyan nagy baj, csak nem kellett volna úgy és ott mondani, ahol... Döntöttek arról, hogy „*időszzerű politikai kérdések megvitatására*” február 10-re összehívják a Központi Bizottság ülést. (Félelmetes napirend!) Február 7-én tartottak még egy PB ülést. Ott már mindenki „konstruktívan” elbeszél egymás mellett.⁷ A február 10-ei

³ KÉZIRAT 3. p. G.J. archívuma

⁴ Rátkai Árpád: „Végjáték a Tisza mentén!”. Cikksorozat. *Délmagyarország*, 1989. november-december, 1990. december. Rátkai Árpád: *Az állampárt utolsó évei Csongrádban* (1985-1989) Kézirat. Átdolgozott írását lásd még: RÁTKAI 2009

⁵ A napilapokon kívül lásd pl. ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 55–56. pp. (Az egyik összefirkált eredeti kéziraton látszik: a legtöbb kúszkodás a többpártrendszer megfogalmazása körül folyt – G. J. archívuma.) Lásd még: GÉCZI 2017 és LOVÁSZI 2017

⁶ Stadinger István az öt kifigurázó sajtókampány hatására 1989. február 22-én lemondott az Országgyűlés elnökének tisztéről. Helyére február 23-án a *Politikai Bizottság Szűrös Mátyást javasolta*. A helyi visszaélések leleplezési hulláma nemcsak a gyengülő sajtó ellenőrzés miatt indult el. Sokan figyelemelterelést, feszültség-levezetést vártak ettől. Ezek a látszólag csak lokális „fellazítások” a későbbi nagy összeomlás előjátékává váltak. Lásd Szeged országos hírtényfeltáró újságírójának, HALÁSZ Miklósnak a „*Süttog*” a város. Kit segít a varázsgömb? című könyvét. Szeged-Novum Kft. 1989.

⁷ A Fehér Házban történtek és nem történtek megértésében talán KIMMEL Emil „Végjáték a Fehér Házban. A

Központi Bizottság-ülésein Grósz Károly lefékezte a Pozsgay ellenes ostromokat (és saját magát is). Kiizzadtak egy közleményt. A KB „elsietettnek” ítélte Pozsgay nyilatkozatát. Ugyanakkor leszögezte: 1956-ban a vezetés megújulás képtelensége vezetett politikai robbanáshoz. (1989-ben nyilván ez nem fordulhat elő – G.J.) A helyzetet radikálisan és elvtársi nyíltsággal „rendkívül összetett”-nek minősítették. A politikai vezetésen belüli viták átfogó értékelését, az „egység újrateremtését” egy későbbi időpontra halasztották. (Ezen a poszt-sztálini modellben is baljós tisztázásnak jött volna el az ideje április 12-én.)

A közlemény záradékában a „KB bizalmáról biztosította Pozsgay elvtársat”. (Értsd: kivégzés elhalasztva.) Február 10-én a többpártrendszer kérdése lett a napirend, de a közvélemény az adott helyzetben ezt csak csillapító ködösítésként értékelhette. A Központi Bizottság 1989. február 10-ei ülésén a többpártrendszer „elfogadásáról” szóló határozati javaslatot a korábbi évek „offenzív helyben járásának”, a „reform reformjának” apostola, az 1986-os kettős ballépéséig (1956 „visszaértékelése” totális ellenforradalommá, a „paraszt Révais” fellépés az Írószövetség novemberi gyűlésén.⁸) még „élenjáró” reformerként számon tartott Berecz János terjesztette elő. („Elnézte” Gorbacsov színrelépésének történelmi jelentőségét is, de ez korántsem csupán az ő rovására írható.) *A többpártrendszer tárgyalásának előrehozatala alkalmasnak látszott az 1956 újraértékelése nyomán beállt trauma legalább időleges enyhítésére, a politika áttematizálására.*

Újabb elégedetlenséget váltott ki a zárt ülés meghirdetése. *A titkosított nagy nyitás* csak fokozta az aggodalmakat. „Az MSZMP KB állásfoglalása a politikai rendszer reformjának néhány időszerű kérdéseiről” című dokumentum új politikai modellt hirdet: „Az egypártrendszer körülményei nem tették lehetővé a szükséges döntési alternatívák kialakításánál ... a széles körű társadalmi nyilvánosságot és ellenőrzést”. 1988-ban a májusi pártértekezlet megfogalmazta a demokratikus hatalomgyakorlás igényét, a politikai pluralizmus megteremtését. (A „bevett politizálásban” 1988 májusában még szó nem volt a többpártrendszeréről. „Az e döntés nyomán kibontakozó tudatos fejlődési folyamatok azt mutatják – fejtegeti tovább a dokumentum –, hogy kialakulóban vannak a feltételek az egypártrendszer körülményeinek megváltoztatására!” A többpártrendszer „feltételei létrejöjjenek, és alkotmányos garanciát kapjanak”. „A többpártrendszerre történő átmenet során az MSZMP nyíltan hirdeti, hogy társadalmunkban meghatározó szerepet kíván betölteni.”⁹

„A hegemonia (korabeli terminológiával a „határolt többpártrendszer” – G.J.) igénye már nem tűnik időszerűnek” – fogalmazza meg Romány Pál a KB tanácsadó testületének elnöke. De hozzáteszi, *dominanciára* kell törekedni. „Az MSZMP kinyilvánítja, hogy kész két és többoldalú „felhívás” az ellenzéki összefogásra? – G.J.) megbeszéléseket folytatni a hatalom gyakorlásának új módjáról minden törvényes keretek között működő szervezettel.”¹⁰ Mert hogy, jegyzi meg a dokumentum néhány sorral lejjebb engedékenyen,

helyettes szóvivő titkai” című könyve (Téka, Bp. 1990) volt a legnagyobb segítségemre. A szerző Grósz Károly közvetlen környezetében dolgozva látható aggodalommal szemlélte a főtitkár és vele testületek, az apparátus sodródását.

⁸ BEREZ JÁNOS: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*. 1956. Kossuth Kiadó. 1986. Ezzel a „tapintatlan” címmel, bővített kiadásban harmadszor is kiadta könyvét a forradalom harmincadik évfordulójára. Az Írószövetség 1986. november 29–30-án a Pesti Vigadóban megtartott gyűlésén Csóri Sándor így fordult Berecz Jánoshoz: „a csöndes fenyegetés légkörét hoztad a terembe ... Megfordult bennem, tehát kimondom, egy szelidebb paraszt-Révai hangját idéztél fel bennem”. (Jegyzőkönyv részlet) In: Kiss Gy. – SZILCZ 2016, 213. p. Az egyik heves vitapont a szegedi Tiszatáj című folyóirat néhány hónappal azelőtti letiltása volt.

⁹ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 69. p.

¹⁰ Ibid

„létezhetnek alkotmányos keretek között ellenzékként megjelenő mozgalmak, pártok ... Az együttműködés feltétele az alkotmány, a fejlődés szocialista útjának elfogadása, a nemzetközi szövetségi kötelezettségeink tiszteletben tartása.”¹¹ Grósz Károly egy interjújában még határozottan leszögezte: azok a pártok számíthatnak törvényes elismerésre, akik (úgymond) a szocializmus talaján állnak.”¹²

Vastagh Pál, a decemberben megválasztott – a sajtóban reformüstökösként aposztrofált – Csongrád megyei első titkár a reformkörök vendégeként február 13-án a feszült légkörrel indokolta a zárt ülést. A Délmagyarország másnapi tudósítása szerint kifejtette: *fokozatos, több szakaszból álló átmenet szükséges majd a többpártrendszer „bevezetéséhez”*. A Duna túlsó oldaláról „kommenteltek” a februárban induló kaposvári reformkörösök: „a sztálinizmus legmakacsabbnak mutatkozó maradványai”, az állampárt „erősen és egyoldalúan centrális szervezeti ... a munkahelyi szerveződés és politizálás feltétlen elsődlegessége (stb.) ... olyan szorosan egymásra épülő tényezők, olyan szilárd, egységes rendszert alkotnak, hogy elemenkénti, fokozatos megváltoztatásukra semmi esély sincs.”¹³

A kortársi ítéleteket a nyájas olvasó helyén tudja kezelni, de megkockáztatjuk azt a kijelentést, hogy *a február 10–11-i, többpártrendszert elfogadó dokumentum inkább a hegemonisztikus, határolt, „fél többpártrendszer” koncepció szépen, bár kissé ügyetlenül csomagolt változata*. A debreceni reformkörösök „átláttak a szitán”: „Az MSZMP nem építheti maga köré a többpártrendszert” – szögezték le többször is.

Országos állampárt-bontó mozgalom a főhatalom berkeiben

A „létező szocializmust” a reformkörös szervezkedők zsákutcának, az állampártot a fordulat levezénylésére alkalmatlan intézménynek, lebontandó szerkezetnek tartották. A reformkörüi dokumentumok, nyilatkozatok alaphangját – Kiss Viktor szavaival – a „romantikusok”¹⁴ adták meg. Az átalakulást morális megújulásként, autonóm egyének és közösségek szabad tetteként fogták fel.¹⁵

A „Vas megyei Reformszárny” memoranduma március 14-én kezdeményezi „a társadalom politikailag aktív csoportjaival valódi párbeszédre alkalmas, „demokratikusan működő fórumok” kiépítését.¹⁶ „Számunkra van még valami, ami a győzelemmel is fontosabb, a verseny korrektsége és demokratizmusa. Jelenleg azonban jogszabályok nélkül (!) folyik

¹¹ Ibid

¹² A párt (sic!) a többpártrendszer viszonyai között képzel el a politikai pluralizmus továbbfejlesztését. Interjú Grósz Károllyal, az MSZMP főtitkárával. Csongrád Megyei Hírlap, 1989. február 13. (Ugyanezen a napon a szocialista demokrácia jegyében az interjú megjelent szinte minden napilapban. Pl: Magyar Hírlap február 13.) A Televízió előző esti „A hét” című műsorban Aczél Endre, a Rádió 168 óra című adásában Mester Ákos kérdezte: „Meg fogják kérdezni Öntől, Önöktől, elő lehet-e írni azoknak a pártoknak, amelyek most meglehetősen nagy számban kezdenek felbukkanni és legalitást kérni a maguk számára, hogy a szocializmust elfogadják? Grósz válasza: „Kérem, ha az alkotmányt nem fogadják el, akkor a pártok legalisan nem működhetnek. Ez ilyen egyszerű”. Az interjú másik részében kifejti, hogy a közeljövőben módosítandó, már „demokratikus szocialista alkotmány lesz a mérce”.

¹³ BERKICS JÁNOS: *Gondolatok az MSZMP szervezeti átrendeződéséről*. Kézirat. Somogy megye, dátum nélkül. (1989. április 5. előtt néhány nappal – G.J.) Mészáros Balázs archívuma.

¹⁴ Kiss V. 2000, 320. p.

¹⁵ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 79. p.

¹⁶ Ibid 80–81. pp.

a versengés” – tette hozzá március 15-én a Dunaújvárosi Értelmisségi Reformszövetség.¹⁷ „Jelenlegi válságunknak fontos része az értékválság, az értékhiány. Az MSZMP eddigi gyakorlatában többnyire figyelmen kívül hagyta az ökológia szempontjait. Politikájának képezze fontos részét az emberi lét biztosítására való törekvés” – szögezi le májusi szegedi tanácskozáson nem megszavazott, de elfogadottnak tekinthető platformtervezet. (MTI által 22-én hétfőn közölt szöveg)¹⁸ „Vissza kell szerezni a szocialista mozgalom becsületét”: A Népszabadság 1989. július 6-án első oldalán ezzel a címmel tudósít a budapesti reformkörök tanácskozásáról.

A vezeklés iránti vonzódás a szerzőt sem kímélte: „Tisztességes választási vereségre kell törekedni” mondotta volt augusztus végén, a reformkörök 2. budapesti találkozója előtti, Szabó Zoltánnal közösen tartott sajtótájékoztatón. Bár ebben a „romantika” és az amatőr naivitás mellett benne voltak a nyár végi, az ellenzék által megnyert időközi választások tapasztalatai is.¹⁹

Ugyanígy erkölcsi kötelezettségként fogták fel az újdonsült mozgalmárok a pártvagyon leadását, szétozást a „szegény” ellenzék között, az erőszakról való lemondást, de lehangsúlyosabban a választások teljes szabadságát. Huszonöt év után így beszélt erről Mészáros Balázs, a somogyi reformkörösök ’89-es szóvivője: „Volt közöttünk, aki az emberarcú szocializmus megteremtését, mások inkább a piacgazdaság mielőbbi megteremtését szorgalmazták, de egy kérdésben nem volt közöttünk vita: valamennyien parlamentáris demokráciát akartunk. A pártállami diktatúrával szemben a demokráciára és a többpártrendszerre való átállást pedig – ha tetszik, ha nem – rendszerváltásnak hívják.”²⁰

A Somogyban április 15-re kitűzött megyei pártértekezlet előtti vitairat még „csak” az állampárttagság politizáló terepeinek felszabadítását tűzte ki célul, de mozgalom szükségképpen „percek alatt” eljutott a szabad választásokig és a munkahelyi pártszervezetek felszámolásáig. (Ahol csak tudtak, ott a nyár végétől a kongresszusra készülve az állampárton belül küldött-delegáló szabad választásokat tartottak – szabályos kampányokkal, ajánló listákkal.)

A fennálló rend morális és teoretizáló kritikája

A nem létező „létező szocializmust” (nem elírás G.J.) a reformkörösök radikális fordulatok sorozatával a visszarendező potenciálok megsemmisítésével, az állampárt és a pártállam lebontásával, megegyezéssel, alkotmányos, egyenletes, többpártrendszeres, „nagyon” és „teljesen szabad” választásokkal akarták maguk mögött hagyni. Mást értettek szocializmuson és más rendszerváltáson, mint az ellenzék. „A szocializmus messze van”²¹, „A szocializmus még nem jött létre”²² – szögezték le a szegediek 1989. januárban és februárban. „Pártunk (az MSZMP – G.J.) végső céljaként változatlanul a demokratikus

szocializmust jelöli meg, de hogy pontosan mit kell ez alatt érteni, az egyelőre kevésbé világos, holott ez lenne a legalapvetőbb kérdés. – tépelődtek a somogyiak április 5-ei platformjukban.²³ „Az úgynevezett létező szocializmus mint sztálinista, illetve posztstálinista berendezkedési mód történelmileg fejlődésképtelen és a továbbiakban tarthatatlan” – írták ugyanazon a napon, alakuló ülésükön a debreceniek.²⁴

„A kelet-európai szocializmusokat ... sikertelen modernizációs kísérleteknek tekintjük ... e modell ... egyre távolabb vitte a társadalmakat az európai fejlődés fő vonalától, belső lényege folytán korrigálhatatlannak bizonyult napjainkra, végső tartalékainak felélése után egyértelművé vált, hogy történelmi zsákutca.” – mondja Szabó Zoltán matematikus.²⁵ Ez a Magyar Hírlap április 12-ei számában, Pogány Sára készítette interjú bősztette fel az aznapi KB ülés előtt sajtószemléző Grósz Károlyt. (Szabó a Nagy Imre-pert „politikai gyilkosságnak” titulálta ugyanitt.)

„Az 1945-ben széles népi alapokon kibontakozó demokratikus fejlődést a kommunista párt által kiépített pártállam tette lehetetlenné”, tették hozzá április 18-án az egri tanárképzősök.²⁶

„Reformálni csak működőképes rendszert lehet. A jelenlegi nem az. Rendszerváltásra van szükség” – áll a májusi 19-20-ei szegedi tanácskozás platformtervezetében. A preambulum kissé eklektikusabb: Az 1948 után kiépült rendszer „az 1956 utáni számos elmozdulás, finomítás, reformtörekvés ellenére ma már működésképtelen. A rendszer lebontása, demokratikus és (!) szocialista irányultságú meghaladása szükséges és sürgető”.²⁷

„Nem a szocializmus van válságban, mert az elmúlt negyven év során létező rendszer nem tekinthető sem szocialistának, sem afelé mutató közvetlen átmenetnek. Ebben az értelemben rendszerváltásra van szükség. Ez a rendszer nem szüntette meg a magántulajdont, a kizsákmányolást, az elnyomó osztályokat. A kialakult hatalmi elit politikai magántulajdonként kezelte az ország javait. Újratermelési katasztrófába hajszolta a nemzetet, most ez a rendszer került válságba...”²⁸ – ez volt a közös reformkörös nevező 1989 őszén.

A polgári értékeket, a parlamenti demokráciát, a többpártrendszert, a szabad választásokat kezdettől felvállalták a reformkörök. A kapitalizmus fogalmával már nehezebben barátkoztak. „A tőkés restaurációt” 1989 első hónapjaiban szinte mindenütt mint valami csúnya elkerülendő alternatívát emlegették. De miután leszögezték, hogy az 1945 előtti magyar feudálkapitalizmushoz nem lehet visszaút, árnyalódtak az álláspontok. A társaság jó része már – lelkesen vagy szorongva – a „nyugatos” modernizációt látta reálisnak. (Ebben minél erősebb szociáldemokráciával.) Sokan reménykedtek még egy vadkapitalizmus elkerülésében, egyfajta demokratikus vagy éppen autonómiára épülő öngazgató szocializmus megteremthetőségében.

A reformkörösök tehát az ellenzékkel ellentétben a „létező” „VALAMI”, és nem a szocializmus válságáról, és főként nem a demokratikus szocialista politikai ÉRTÉKEK kimúlásáról beszéltek. A „létező szocializmustól” búcsúztak, a baloldaliságtól nem. A

¹⁷ Ibid 82–84. pp.

¹⁸ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 206–211. pp. (Lásd még pl: Népszabadság, 1989. május 23., illetve GÉCZI – RÉVÉSZ 2015, 22–27. pp. MTI. 1989. május 22.)

¹⁹ Kocsi Ilona a rá következő hétfői Magyar Hírlapban meg is jegyezte: vereségre törekvő politikust még nem látott a világ – addig. (Szegeden, Kecskeméten és Gödöllőn az ellenzéki jelöltek győztek.)

²⁰ Nekrológ az élőkrol: In: GÉCZI – RÉVÉSZ 2015, 160. p.

²¹ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 60–62. pp.

²² Ibid 63–64. pp.

²³ Ibid 105–106. pp.

²⁴ Ibid 96–97. pp.

²⁵ Ibid 100–105. pp. Lásd még NOVÁK 2002 Elérhető: <http://mek.oszk.hu/01900/01961/html/> (Letöltés dátuma: 2016.12.11.)

²⁶ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 137–138. pp.

²⁷ Ibid 206–211 pp. A szegedi tanácskozás platformtervezete. MTI, 1981. május 22, május 23. A platform kaval-kádba betekintést nyújt: Platform Szeged, 1989. május 20. Az MSZMP tagok reformköreinek első országos tanácskozása. Délmagyarország különkiadása.

²⁸ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 333–340. pp. Lásd még: KERÉKES – BENKŐ 1989

reformpolitikusok a „Nemzeti Kerekasztal” alkotmányozó koncepciójába is belefoglalták a polgári demokrácia és a demokratikus szocialista rendszer együttes megvalósításának célját. Az októberi pártkongresszuson a radikális reformkörösök ezen az ideológiai fronton vereséget szenvedtek. Programjuk alig épült be a Pozsgay Imre vezette programbizottság szövegébe. A felgyorsuló időben majd az akkorra már egymást gyilkoló polgári demokratikus pártok 1990. május 2-ei paktuma törli az „új” alkotmányból a demokratikus szocialista tételt. A második paktum fölülírta az elsőt. A felpörgő történelem az ideológiai vitákat nem lezárta, hanem „szakaszonként” berekesztette, zárójelbe tette, átírta, tűzre dobta.

A visszarendező potenciálok felszámolása

„A visszarendeződés veszélyét tekintjük ma a legfőbb veszélynek”²⁹ – hangzik el a pécsiek tipikus reformkörös mondata 1989. április 8-án. Pozsgay január végi nyilatkozata után a Munkásörtség szentesi baráti körében reformer-akasztó hangulat alakult ki. A nagyok mellett Keszthelyi Imre reformkörös tanárt is erre a sorsra szánta néhány felszólalás. Legalábbis a jelenlévő újságíró így hallotta. Óriási sajtókampány kerekedett az ügyből. „Véleményem szerint – nyilatkozta Keszthelyi március 29-én a Népszabadságnak – az MSZMP centrumának (Grósz Károly főtitkárral az élen – G.J.) el kellene határolnia magát nem csak az erőszak alkalmazásától, hanem az azzal való fenyegetéstől is. Azt hiszem, ebben a kérdésben közös nyilatkozatot tehetne az MSZMP és az alternatív szervezetek vezetősége.”³⁰ Azaz az állampárt vállaljon morális kötelezettséget az akkor még kezében lévő erőhatalom jegelésére, az ellenzék pedig rekessze ki sorából azokat, akik viszont éppenséggel „kommunistákat” szeretnének akasztani.

A felületi kezelés nem elég. A visszarendeződés legfőbb potenciális forrása maga az állampárt, mint főhatalom. „Az MSZMP politikai párt legyen, és ne a közigazgatással, gazdaságirányítással összefonódott ügyintéző párt.” – hirdeti március 24-én a Tolna megyei Népiújságban a paksi „platformtársaság”.³¹ „Az MSZMP következetesen számolja fel az állam és társadalmi élet irányításában élvezett kiváltságait, akaratait pusztán politikai befolyásával és annak mértékéig (!) juttassa érvényre”, beleértve a pártvagyon, a költségvetési támogatás visszaszolgáltatását – áll a Budapesti (Villányi úti) Reformkör április 5-i platformtervezetében. Továbbá „...az MSZMP mondjon le munkahely életébe és irányításába való, kiváltságokon, hatósági jogkörök betartásán, hatásköri listákon alapuló beavatkozásról...”³²

A „nagy áttörést” meghozó szegedi tanácskozáson már a pártállami potenciálokra is több figyelem jutott: Az állami hatalmi-igazgatási és gazdasági szféra ne lehessen az átmentés szalonképebb terepe! „A párt vonuljon ki az államból, az államigazgatást szakemberek végezzék. Történjen meg a népképviselő és az államigazgatás elkülönítése. Átfogó közigazgatási reform szükséges. Az állam vonuljon vissza saját illetékességi körébe. Szűnjön meg a társadalmi szféra egészét átfogó állami ellenőrzés és beavatkozás...”³³

Az „MSZMP dolgában” a reformkörök készen álltak. A reformpolitikusok és a szellemi baloldal április 15-re összehívott Kecskeméti Reformműhelyén³⁴ a Bács megyeiek partizánkodásának köszönhetően 80 fővel, 30 reformkör képviselőjében összehoztak egy „útitárs” tanácskozást az Erdei Ferenc Művelődési Központ melletti megyei pártszékház épületében. (A megyei tanáccsal kettős modern épületkomplexum a rendszer épített szimbolikáját testesítette meg.) A dunajvárosiak hoztak egy zsák reformkörös jelvényt, a Bács megyeiek sajtószemleketet állítottak össze száz példányban. Számukra is váratlanul egyetértés mutatkozott a saját pártjukat illető kritikákban és követelésekben: „Európai típusú szocialista”, „szociáldemokrata” pártot kell belőle csinálni. Azaz pártot, új pártot. Még a választások előtt pártterkeztet, de még inkább a *pártállami liturgiában szimbolikus súlyú pártkongresszust kell összehívni*. „Kerüljön sor 1989 őszi rendkívüli pártkongresszus összehívására A kongresszusi küldöttválasztás e párton belül a teljes demokratizmus megvalósításával (ehhez szükséges átmeneti szervezeti intézkedésekkel) és platformok alapján történjen...”³⁵ (Belül lévén, ismerték a várható trükköket – vagy legalábbis ekkor még ezt hitték.) A jogállamhoz vezető út mindezek nélkül bármikor eltorlaszolódnak. A „főhatalom” struktúráját szétfeszítve célozták meg a „Nagy Fordulatot”. A reformkörösök szerint azonnal lépni kell, mert egyébként a „párt teljesen méltatlanná válik a hatalomra!!!” Azaz ebben a kecskeméti Reformműhelyen, helyben gyorsan összerakott és a nagy előadóban felszólalásom keretében ismertetett dokumentumban is megjelent a romantikus, erkölcsi mérce és a küldetésstudat.

A reformértelmiségi elit, a pesti szalonok „csúcsreformerei” Pozsgay Imrétől várták a „megbeszél” szakítást, egy új pártalapítás „váratlan” kitűzését. A máig élő mítosz szerint ennek kecskeméti elmaradása az egyik pont, ahol a rendszerváltás „el lett rontva”.

Az áprilisi első közös reformkörös fogalmazvány egy bekezdés erejéig a kormányt is bírálta: „A Központi Bizottság bizalmát továbbra is élvező kormány gyakorlati lépései kapkodóak, hitelrontóak, nélkülözik a következetességet és az átgondoltságot”³⁶ A kormány körüli reformerek áprilisban még csak a lopakodó önállósodás útját járhatták! Németh Miklós nem jelent meg sem Kecskeméten, sem Szegeden, bár az utóbbi tanácskozást már levélben üdvözölte.

A KB április 12-ei zárt ülésén a miniszterelnök a kormányzási felelősség részletezésével „szép szavakkal” igyekezett leszerelni a visszarendező törekvéseket. A politikai bizottsági tagok lemondtak. Grósz bizalmi jellegű szavazással gondolta erősíteni hívei táborát. Az újrászavazásnál Grósz Károly a Politikai Bizottságban többséget szerzett, de Pozsgay Imrét végül is nem sikerült kihagyni az akkor még főhatalmi testületből.³⁷ Grósz, mint annyiszor az utolsó pillanatban most is visszarettent a tőle balra álló konzervatívoktól... Gyengécske győzelmét morálisan szinte teljesen anulálta, amikor is a KB

³⁴ Vass László (szerk.): *Reformműhely* Kecskemét 1989. április 15. Kossuth Kiadó, 1989. Kerényi György gyűjteményéből kiderül, a megyei tanácsnál és pártbizottságnál dolgozók jó része (Gajdócsi István és Romány Pál nyomán is) szimpatizált Nyers Rezsővel és Pozsgay Imrével. Nemcsak falazott a reformköröknek – Komáromi Attilával az élen –, hanem aktívan is segítette első találkozójukat. Tájékoztató anyagok is készültek, egybekötött sajtószemle tájékoztatók, címlisták, a piros-piros-fehér-zöld «R» betűs jelvény elfogadtatása stb.

³⁵ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 130. p. Eredetileg lásd: „Nyilatkozat”. Kézirat 1 p. Lovászi József gyűjteménye.

³⁶ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 130. p.

³⁷ Sipos József több tanulmányt is írt az 1989. április 12-i KB-ülésről. Pl.: „Hazai visszarendeződési kísérletek az MSZP megalakulásáig”. In: Géczi – Révész 2015, 101–111. pp. „Az MSZMP KB és a reformkörök 1989 áprilisában”. In: ROZGONYI Ibolya (szerk.): *A demokrácia 10 éve Magyarországon 1989-1999* Bessenyei György Kiadó Nyíregyháza, 2000. 168–175. pp.

²⁹ Ibid 109–110. pp.

³⁰ Ibid 95. p. (Ezt megelőzően országos médiaügy lett az esetből. Tárgyalták a helyi pártterkezteteket, pl. az MSZMP megyei pártbizottsága is.)

³¹ Ibid 88–90. pp.

³² Az MSZMP Reformszámánál platformja (Tervezet) Ibid 100–105. pp. Lásd részletesebben: Novák 2002

³³ Az MSZMP reformköri mozgalom platformja (Tervezet) ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 207. p.

ülésére váratlanul betoppanó és feltartóztathatatlanul szót kérő nagybeteg Kádár János – akkor még a párt elnöke – szétesett beszédével személyesen demonstrálta a rendszer fizikai és szellemi megroggyanását. A KB döbbszent csendben vagy éppen sírógörcsbe esve széteszött.³⁸

A KISZ utolsó kongresszusa szanáló és vagyonszétosztó gyűléssé vált. A főtitkár ezen kongresszuson – rosszul mérve fel a terepet – április 21-én felvetette: már többekkel konzultálva, szükségesnek látja a „gazdasági szükségállapot” bevezetését. *Új műfajt teremtett: az „improvizált szükségállapotét”*. Az aznap esti TV-híradóban Németh Miklós fényképét felmutatva felolvasták a miniszterelnök közleményét: A kormány semmi ilyesmiről nem tárgyalt. Az erre az esetre illetékes adminisztratív szervezetek képviselői, a katonai és rendőri parancsnokok sem tudtak ilyen előkészületekről. (Néhány hónapja még más-képp emlékeztek volna.) Csak kevés elemzés kezeli azóta is a maga helyén ezt az áprilisi nekigyürkőzést: Magyarország első embere beszélt szükségállapotról! (Németh Miklós miniszterelnök egyébként még 1990 első hónapjaiban sem volt nyugodt: A Népszabadság február 2-i száma idézi nyugat-németországi nyilatkozatát (Die Welt): „Naponta hálát adhatunk a sorsnak, hogy volt és van egy Gorbacsovunk, mert ha megváltozna a hangulat Moszkvában, az esetleg véget is vetne a fordulatnak.”)

Az „alkotmányoztató” rendszerváltó paktum szegedi forgatókönyve

A május harmadik hetétől bekövetkező események – a KB meghátrálásától a Nagy Imre és mártírtársai nemzeti ünneppé nővő, június 16-i temetésén át egészen az 1990-es tavaszi választásokig – felülírták az április-májusi íjdelmeket. Nézzük tehát az EKA május 18-án, Budapesten kelt levelét: „Az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó szervezetek bíznak abban, hogy önöket politikai felelősségük a tárgyalásokkal kapcsolatos elodázó manőverek felszámolására indítja. Szerintünk a tárgyalások halogatása szűk látókörű és felelőtlen politika.”³⁹

„A Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkárának legutóbbi kijelentése (A New-York Times-nak '94-95-re tette az igazi választást! – G.J.) szerint szabad választásokra legkorábban csak hat (!) év múlva kerülhet sor. Nyilvánvaló tehát, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt jelenlegi vezetőségének egy része tárgyalási ajánlatát pusztán propagandafogásnak tekinti, és nem törekszik érdemi megegyezésre.” A legutóbbi közvélemény-kutatás (!?) egyértelművé tette, hogy a honpolgárok többsége a demokratikus átmenet mellőzhetetlen feltételének a kormányzó párt (!) és az ellenzék közötti döntési joggal felruházott, kétoldali (!) tárgyalásokat tekinti, és újrakezdésüket elvárja.”⁴⁰ Nem várhattak túl sokat a reformkörös tanácskozástól, mert május 20-án bejelentették, hogy az EKA megszakítja a még szinte el sem kezdődött tárgyalásokat. Keserű Imre a tanácskozás második napján a Napzártában (vasárnap késő este Kéri László, Gázso Ferenc, Szabó Zoltán és Géczi József

társaságában) – méltatlankodik: „...a 17-én, szóval pár nappal a tanácskozásunk előtt (fentebb idézett – G.J.) született levél után nem tudok mit kezdeni az Ellenzéki Kerekasztalnak avval a 20-ára datált nyilatkozatával, hogy felfüggeszti a tárgyalásokat a Központi Bizottsággal. Én úgy gondolom, jobban tette volna az Ellenzéki Kerekasztal, ha megvárja, hogy nekünk sikerüljön nyomást gyakorolni a Központi Bizottságra”.⁴¹

Szegeden a Novák Zoltán és Szántó György (Budapest, Villányi úti I-es számú Reformkör) vezette „Békés átmenet” szekció megelőlegezte a megegyezéses, alkotmányozó rendszerváltás forgatókönyvét: „Mindenkinek érdeke, hogy ez a kiegyezés egy demokratikus jogállamba vezető átmenetet szolgáljon és ez az átmenet békés legyen.” „A szükséges fordulatot két lépcsőben képzeljük el: a hatalom megosztásában (ez alatt akkorra már teljes szabad választásokat értettek G.J.), majd a megosztott hatalom társadalmisításában.”⁴² (Ez utóbbitól valósult meg a legkevesebb az elmúlt majdnem három évtizedben – G.J.)

A szekció állásfoglalása, amelyre a tamaskodás viharosan rábólintott, így folytatódik: „Minimális konszenzust kell teremteni a gazdasági összeomlás, az anarchia, az erőszakos visszarendeződés, a jelenlegi patthelyzet állandósulásának elkerülése érdekében. A hatalom képviselőinek – szakítva eddigi halogató taktikájukkal – azonnal érdemi tárgyalásokat kell kezdeniük az Ellenzéki Kerekasztal képviselőivel.”⁴³ (Azaz kétoldali, téglalap alakú kerekasztal legyen – G.J.) „Felszólítjuk az MSZMP Központi Bizottságát, hogy legközelebbi ülésén hozzon ilyen értelmű határozatot.”⁴⁴ (A május 26-ai PB ülés után ez történik meg május 29-én – G.J.)

„A tárgyalásokkal hiteles, a társadalom bizalmát élvező politikuskat bizzon meg.”⁴⁵ A reformkörösködő csapatok összesen kettő „nagyot” tartottak ilyennek, Pozsgay Imrét és Nyers Rezsőt. A körökön kívüli nép már Németh Miklóst is ide sorolta.

Grósz Károly és csapata – élén a „rendszerváltás fekvő rendőrével”, Fejti Györggyel – a csodára váró halogató trükkökkel ekkorra már kellőképpen felbosszantotta a nagyérdemű versengőket és a szurkolótáborokat. Fejti nem is értette ezt a megítélést. „Mindennél a világon természetes az ellenfelek lejáratása” – mondotta talán egy kibeszélős PB ülésen (mert ilyen is volt). „Ha a Központi Bizottság ennek a felszólításnak nem tesz eleget, akkor szükségesnek tartjuk, hogy a hatalom nevében a kormány vagy a parlament tárgyaljon.” – folytatja a reformkörös tanácskozás. E tárgyalások során megegyezésre kell jutni a demokratikus átmenet feltételeit megteremtő sarkalatos törvényekről, a pártokról, a sajtóról, a választójogról, a büntető törvénykönyv módosításáról, a köztársasági elnöki intézményről, az alkotmánybírárságról (!), a népszavazásról és a biztonsági kérdésekről szóló törvényekről.”⁴⁶

Szegény, akkor éppen virulens Országgyűlést néven sem nevezték. Pedig az „előre hátráló” MSZMP és a felfelé szármalyó ellenzék esetleges politikai megállapodásait nyilván az akkor regnáló képviselők önthették csak törvényi formákba. Az előrehozott pártkongresszus kikényszerítésével egyúttal ellehetetlenült országgyűlési választások korábbra időzítése is.

⁴¹ A reformkörök 1989. május 20-ai szegedi országos tanácskozása a Magyar Televízióban Géczi – Révész 2015, 28–54. pp.

⁴² Ibid 26. p.

⁴³ Ibid

⁴⁴ ÁGH – Géczi – Sipos 1999, 224–225. pp.

⁴⁵ Ibid 201–202. pp.

⁴⁶ Ibid

³⁸ Kádár váratlan megjelenését (már útban volt a Jászai Mari térre, amikor az orvosa odaszólt az üléstermen kívül „ügyelő” Kimmel Emilnek), várakozását és széttöredezett felszólalásának hatását plasztikusan írja le Kimmel. Kimmel 1990, 101–133. pp. Számos irodalmi feldolgozás is született. Forrásértékű közlés: „Arcot védelmében” Kádár utolsó beszéde. Dr. Rétsági Györggyel beszélget Györffy Miklós 168 óra 1996. július 16. 14–16. pp. (Dr. Rétsági volt Kádár kezelőorvosa – G.J.)

³⁹ ÁGH – Géczi – Sipos 1999, 184. p. A levélváltásnak óriási sajtója volt. Csak 1956-tal, Nagy Imre és mártírtársai közlő gyászszertartásával kapcsolatos állásfoglalás iránti figyelemmel mérhető össze. Lád alaposabban és részletesen: Novák 2002; Válaszlevél 1989. május 22. In: ÁGH – Géczi – Sipos 1999, 204. p.

⁴⁰ ÁGH – Géczi – Sipos 1999, 184. p.

„... meg kell egyezni” – folytatják a reformkörök – „a köztársasági elnöki poszt-ra jelölendő személyek köréről, a választások időpontjáról és rendjéről, továbbá az MSZMP vagyonának megosztásáról, a szerveződő pártok működési feltételeinek megte-remtéséről”⁴⁷

A címzett itt az Országgyűlés mellett a kormány is. „A tárgyaló felek kölcsönösen vállaljanak kötelezettséget arra, hogy lemondanak az erőszak alkalmazásáról, az azzal való fenyegetésről, és szervezetileg (!) is fellépnek minden olyan irányzat ellen, amely az erőszak alkalmazását nem utasítja el.”⁴⁸

És valóban, az erőszakos fellépések végig a polgári performansz keretei között maradtak. „... Külön kérjük a demokratikus ellenzéket, (akkor és ott még az egész ellenzékre használták a „demokratikus” eposzi jelzőt – G.J.), „hogy az utóbbi időben örvendetes módon reformirányba elmozdult kormány iránt a tevékenységéhez szükséges lojalitást biztosítsa”.⁴⁹

A Szegeden tanácskozókat nem pusztán a miniszterelnök május 18-án kelt levele „hatotta meg” („A kormány reformtörökvéseinek megalapozása szempontjából a reformerők párton belüli megerősödése kulcskérdés” – írta ebben), hanem sokkal inkább a Grósz féle „centrumtól” április elejétől tapasztalható egyre markánsabb távolodás. Másrészt ez idő tájt már észlelhetők az ellenzék fokozódó, néha „mértéket vesztő” (nek tűnő) kritikai magatartását is.

„Javasoljuk, hogy a reformkörök minden szinten vegyék fel a kapcsolatot az Ellenzéki Kerekasztal helyi képviselőivel.”⁵⁰ Koalíciót is alulról.”⁵¹ Ez a mondat viharos szombat esti vita után került be a dokumentumba. Elitek paktuma, vagy társadalmi megállapodás – e körül folyt a szócsata azon az éjszakán (és azóta). „Üdvözljük a Tolna megyei pártbizottság azon lépését, hogy tárgyalásokat kezdett „helyi demokratikus ellenzék” (már megint: „demokratikus”) „képviseleivel”.⁵²

Itt arra a „atipikus” megyei első titkára, Jánosi Györgyre, későbbi MSZP választmányi elnökre utaltak, aki Szekszárdon „otthont”, ingatlanhasználatot ajánlott fel a helyi ellenzéki szervezeteknek. (Júliusban a Zalaiek ezen is túlmertek. A hónap végi vasárnapon fölszámolták a megyepárt állampárti szerkezetét, és csináltak egy szociáldemokrata pártstruktúrát. „Népben, nemzetben gondolkodva” – kedden már ez váltotta a megyei pártlap fejlecéin a „Világ proletárjai egyesüljete” jeligét.⁵³)

„Támogatjuk azt a javaslatot, ... szól tovább a dokumentum ... hogy a gazdasági és szociálpolitikai kérdésekről a különböző szakszervezetek és érdekvédelmi szervezetek bevonásával többoldali tárgyalások kezdődjenek (...) értéknek tartjuk... az egyéni és kollektív szabadságjogokat, a többpártrendszer keretei között biztosított népszuverenitást, az öngazgató és autonóm civil társadalmat, a leszakadó társadalmi rétegek iránti szolidaritást.”⁵⁴

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ Ibid

⁵⁰ Az ellenzék és a reform szocialisták országsszerte kibontakozó, néhány hónapig virulens párbeszédeiből kiemeljük Szabolcs-Szatmár (akkor még Bereg nélkül) megyét. Itt a pártbizottság centrumává nőv mérsékelt reformerek a reformkörösökkel keresték a szövetséget, és hosszú, „intézményes” egyeztető tárgyalásokat kezdeményeztek a helyi ellenzékkel. (Némethné Dikán Nóra.) Sok helyütt (pl: Tata, Miskolc, Kiskunfélegyháza) az elején nemigen különült el a reformkörös és az ellenzéki pozíció.

⁵¹ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 210. p.

⁵² Ibid

⁵³ Zalai Hírlap, 1989. július 31., augusztus 1. (Károlyi /Izsák/ Attila gyűjteménye)

⁵⁴ A reformkörök országos tanácskozásának állásfoglalása a békés átmenet lehetőségéről” 1989. május 20. In:

A kétoldalú politikai megállapodásra épülő „alkotmányos” normák és paktumok által szabályozott rendszerváltás koncepcióját „pontosította” a Csongrád megyei Reformkör és Szegedi Ellenzéki Kerekasztal június másodikik nyilvános vitáján elfogadott közös nyilatkozata: „A vita résztvevői egyetértettek abban, hogy az országgyűlési választások időpontjának meghatározása nem lehet hatalmi apparátus taktikai manővereinek tárgya. A választások időpontját az MSZMP és az ellenzék közötti politikai megegyezésnek kell megállapítania.”⁵⁵

A két szervezet nevében Póda Jenővel együtt aláírva „helyre tettük” a Magyar Országgyűlést is: „... a választásokig a parlament sarkalatos törvényt csak úgy alkosson, ha annak tervezete korábban teljes nyilvánosságot kapott, és amelyről a politikai egyeztető tárgyalásokon megegyezés született.”⁵⁶ (A májusban hozott átalakulási törvényt akkoriban a reformkörösök is (köztük Bokros Lajos), az ellenzék nagy része is hevesen ellenezte.)⁵⁷

„Most a reformkörök állásfoglalása után az eddigieknél nagyobb bizakodással remélve (várjuk) az érdemi tárgyalások mihamarabbi kezdését” – áll az EKA május 24-ei ülésén előterjesztett Pető Iván féle nyilatkozattervezetben. (Tóth András az MSZMP szakértő előző napi, az addigiaknál konstruktívabb nyilatkozatából azt szűrték le, hogy „az MSZMP centrumában tényleges hatalmat gyakorlók” (Orbán Viktor szóhasználata ugyanitt) álláspontjában is elmozdulás következett be. Az MSZMP KB május 29-ei ülése 1989 őszére összehívta a párt kongresszusát.

A megrendítő június 16. után egy héttel, a június 23-24-i KB ülésen Grósz Károly főtitkárt majdnem teljesen kiűtötték. Végül is a reformpolitikuskok – tartva a konzervatívok és félreformerek, az apparátus támadásától? – mentették meg azzal, hogy az ott helyben „in situ” kitalált négytagú Elnökségbe Nyers Rezső, Pozsgay Imre és Németh Miklós mellé – főtitkári minősége megtartásával – őt is „beszavaztatták”. Elnök Nyers Rezső lett. Az átlényegült pártcentrum most csak viszonylag erőtlén akadályozta az érdemi kerekasztal tárgyalásoknak. Ez még nem a „végső harc”, de a fő irányt a kongresszusi előkészületek össze-vissza szervezkedései sem tudják eltéríteni. (Komolyan felmerült a szeptemberi platform és helyi – pl. a budapesti (!) – pártértekezleteken a nemzeti kerekasztal megállapodás «visszacsinalása”, Pozsgay Imre trónfosztása.)

A párton belüli ellenzék üstökös pályát futott be, május-júniusban volt a zenitén. Erősödtek hatására a reformpolitikuskok, de még inkább erősödött a párton kívüli ellenzék. Új helyzet teremődött. A kétoldalú alkotmányoztató pártpaktum helyzete. Huszonöt év távlatából így beszélt erről Brúszel László a kecskeméti reformkörös négyes fogat egyik

ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 201–202. pp. és 211. p.

⁵⁵ Ibid 230. p.

⁵⁶ Ibid 231. p.

⁵⁷ „A piaci tulajdonformákkal ellentétés a régi, bürokratikus vállalatvezetői réteg tulajdonoskénti megerősítése. Az állami vállalatok átalakulása során a végső tulajdonosok ne maguk a vállalatok, hanem elsősorban az állampolgárok és közösségeik legyenek.” „A Pénzügyi Reformkör gazdaságpolitikai javaslatai.” Balázs Ágnes (PM), Bokros Lajos (MNB), Iványi György (Jutabank), Jánossy Dániel (OTP) Radics Ágnes (ÁF). ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 293–301. pp.

„A politikai magántulajdon lebontásának azt a módját, amelynek során az oligarchia azt átmenti gazdasági magántulajdonába, határozottan elutasítjuk, és törvényes eszközökkel megakadályozandónak tartjuk. ... Kíváncs, hogy jelen legyen az iparban, a szolgáltatások és az infrastruktúra területén és a mezőgazdaságban az új típusú közösségi tulajdon is és a személyes társadalmi tulajdon, illetve a népi részvény. (Önigazgató tulajdon és szövetség – G.J.)

A budapesti tanácskozás platformtervezete. 1989. szeptember 3. In: ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 333–340. pp. (Lett volna témája egy kompetens harmadik oldalnak a Nemzeti Kerekasztalnál – az agrár- és földprogramok viszont igen szegényesek – G.J.)

alakja: „... gyakorlatilag mi csak belepiskítottunk egy elképzelt folyamatba, valakik forgatókönyvébe. Tehát valahol, valakik – ne értsenek félre, nem öt ember összeült, de valahol az első lakiteleki találkozó után gondoltak egy merészet. Ebben Pozsgay „elvtárs” is benne volt, de mi nem. És mi ebbe belepiskítottunk”.⁵⁸

A kerekasztal győztesei és vesztesei

Június 13-án a parlament Nádor termében Szűrös Mátyásnak, az Országgyűlés elnökének protokolláris vezényletével ünnepélyesen megnyitották az állampárt és az EKA közötti egyeztető tárgyalásokat. Ez a szervezett belső ellenzék nélkül úgy és akkor nem következett volna be. Ők, mármint a reformkörösök, azonban nem voltak ott. Sem az MSZMP tárgyaló delegációjában, sem az ellenzék soraiban, sem a „Harmadik Oldalon”. A tárgyaló hatalom asztalánál szerephez juttatták a korábbi ún. „radikális reformereket”, és a hozzájuk addigra „feltakarókat”. «Azok» sem voltak egyszerű helyzetben. Olyan struktúrát képviseltek, amelyet maguk is föl akartak számolni.

A hatalmi gépezet önfellazítása-önfelszámolódása a nyár elejétől egyre érzékelhetőbbé vált. Pozsgay Imre államminiszter. Nyers Rezső „öszreformer”, a „fellazuló” állampárt elnöke. Németh Miklósnak, most már, mint a politikai megegyezéses, alkotmányos, békés átmenetet főlvállaló kormány elnökének pozíciói nagyjából október végéig még együtt erősödtek. Horn Gyula külügyminiszter a keletnémetek „szabadságba engedése” és más bátorkodások nyomán majd csak szeptembertől válik sztárrá.

A Nyers Rezső és Vitányi Iván fémjelezte Új Márciusi Front, mely talán „túl korán” indult, az új „pártos” felállással zárójelbe került. A Pozsgay Imre és Gazsó Ferenc vezette Demokratikus Magyarországiért Mozgalom (DMM) a nyár elejétől szeptember közepéig többször is nekiveselkedett, de mindig halasztott. Nagy Imre temetése, Kádár halála, Bush amerikai elnök érkezése – sűrű volt a nyár. Legfőképpen azonban: azok a törésvonalak, amelyekre szerveződött, ekkorra másodlagossá váltak. (Egyébként már a „szegedi májusi, közös ünnepen” rögtön kiderült: Pozsgayék a reformkörü mozgalomban is csak toborzási bázist láttak. Egy már nem létező harctér okafogyott seregébe próbálták őket csalogatni.) A DMM szeptember 16-i (Budapest, MKKE Aula, hátul a Marx szoborral) ünnepélyes alakuló ülése egyben nagyjából a zárórát is jelentette.

A fentiekhez hasonló sorsra jutott a nem egyszerű múlttal rendelkező Hazafias Népfront átváltozási kísérlete is. Áprilistól a „pártpolitizálástól független” politikai szervezetként hirdette magát. Nem ő végzett Hazafias Választási Koalíció néven a legrosszabb helyen a parlamenti küszöb alatti mezőnyben az 1990 tavaszi országgyűlési választásokon. A leginkább talán Horn Gyula ismerte fel, érzékelhetően augusztustól, hogy a felpörgő többpártrendszerben a paktumvezénylő reformvezérek és a politika robotosai versenyképes pártsergek nélkül a dicsőséges fegyverletétel után már másnap érdektelenné és súlytalanná válnak.

Október második hetében Gorbacsov hagyta megbukni Eric Honeckert, az NDK evlági mindenhatóját. November 9-én, egy össznépi utcából keretében leomlott a berlini fal.

November 24-én, nagy tömegtüntetések egyik kis szünetében lemondott Jakes, északi szomszédunk kommunista főtitkára. Két nappal sem a rendezett átmenet szeptember 18-i forgatókönyvét félrerúgó, Pozsgayt kivégző négy igenes népszavazás előtt!

A decemberi romániai földcsuszamlásnak minden magyar örült. Ettől még – mint a Duna-gate botrány profi módon és szívósorítóan illusztrálta – néhány hétre Németh Miklós és kormánya is szabad prédává vált.

Összegzés

Az 1985-ös majdnem választások után több visszanyomással a háta mögött makacsul újra és újra dolgozni kezdő – méltatlan kifejezéssel – „utolsó kommunista” Országgyűlésről is említést kell tennünk. Egy-két tördőfést a reformkörösök is ejtettek rajta. A májusi „innovációs fordulat” után, 1988 őszétől újra nekilendült az „eurokonform” gazdasági, pénzügyi és most már a tulajdonjogi területre is bemerészkedő törvényalkotásnak. Az egyéni és közösségi szabadságjogok területén is maradandót alkotott. Mindenben, ami belefért az „alkotmányos egypártrendszer” ideológiai burkába. ’89 tavaszán, nyár legelején a képviselők már-már a „jogállami fordulat” főszereplőjének hitték magukat.

Éppen a „nagy alkotmányozásba” fogtak volna bele akkor már a többpártrendszer «talaján» (május végén pl. készen állt az alkotmánybírárságról szóló előterjesztés!), amikor is júniusban megkérték őket: A Nemzeti Kerekasztal tárgyalások idejére függesszék fel a „sarkalatos törvények” tárgyalását.⁵⁹ A politikai kötelezettséget erre az állampárt vállalta fel. A kormány – korábbi önállósági deklarációinak most kivételesen ellentmondva – az Országgyűlés elé már beterjesztett törvényjavaslatokat „konstruktívan” visszavonta. A Jogi Bizottság pl. félbeszakította a párttörvénytervezet tárgyalásait „olyan feltételekben állapodtunk meg – ez az én hibám is, mint KB-tagnak – amellyel aláástuk a parlament legitimitását” – mereng el a helyzeten Horn Gyula az MSZMP Politikai Intézőbizottságának 1989. augusztus 15-ei ülésén.⁶⁰

„Fogságban a parlament” – írták a lapok. Sok képviselő kifogásolta a beavatkozást. Mások szerint ennek a „régi” országgyűlésnek csupán a szabad választásokhoz okvetlenül szükséges törvényeket szabadna meghoznia. Kilényi Géza alkotmányjogász, Kulcsár Kálmán igazságügyminiszter-helyettese – későbbi alkotmánybíró – nem ijedt meg mások árnyékától. Augusztus 15-i sajtótájékoztatóján bejelentette: ha nem születik időben NEKA megállapodás, a kormány az Országgyűlés következő ülészakán beterjeszti a sarkalatos törvényeket. „Ez nem a kormány álláspontja” – cáfolta Pozsgay a „168 óra” augusztus 22-ei számában. (Ekkor még államminiszter, de már az MSZMP Grósz által bejelentett köztársasági elnökjelöltje!) Végül aztán – itt-ott korrigálva az elébe tett anyagokat – Fodor István házelnök szavaival (Magyar Nemzet, november 24.) „a parlament azonosulni tudott a Nemzeti Kerekasztal megállapodással.”

A forgatókönyvek május-júniusi borulásának fő nyertesei lettek – legalábbis a látható mezőben – egészen biztosan az 1988-tól még többnyire alternatív mozgalomként bejelentkező ellenzéki pártok. Igaz, az 1989 őszétől egymásnak feszülő két nagy politikai tömörülés – az MDF és az SZDSZ – ezzel a társadalom előtt felvállalta a rendszerváltásért a politikai felelősséget. Próbálta is nem csupán kétségbeesetten, de durván is előbb a „kommunis-

⁵⁸ GÉCZI – RÉVÉSZ 2015, 145. p. Felszólalás a 2014. június 6-ai szegedi konferencián. (A Reformkörösök 1989. májusi szegedi országos tanácskozása 25. évfordulója.)

⁵⁹ Pozsgay Imre felszólalása 1989. június 27. *Országgyűlési Napló* 429. p.

⁶⁰ ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999, 307. p.

tákra”, majd egymásra terelni a helyzetük romlását érzékelő emberek haragját. Az 1989 utáni kulcspozíciókért mindkét erő korai politikai halállal fizetett. (De lehet, hogy ez az összekapcsolás csak fantázia szülte hamis feltételezés – G.J.)

A legekletikusabbra a „Harmadik Oldal” sikeredett. A Hazafias Népfront már áprilisban deklarálta, hogy pártoktól független politikai szervezet kíván lenni (azaz párt). A Münnich Ferenc Társaság és BAL (Baloldali Alternatíva) afféle ortodox, illetve újbaloldali politikai klubként működtek. (A neosztálinista szerveződések felpozíciója azért az állampárt kongresszusa előtti hónapokban okozott egy nem is kicsi visszarendeződési ijedelmet.) Nekik tipikusan a negyedik oldalon, a karzaton egy megfigyelői státusz lett volna a testhezállók. A civil szervezetek között!

Az Agrárszövetség a kerekasztal kibontakozó szakaszában reformkörként indult. Mire pártszerveződés mellett döntött, a politikai oldalra már nem engedték be. Ha a két politikai oldal valamelyike kötötte volna az ebet a karóhoz, az érdekképviselletekből, érdekszervezetekből állhatott volna össze egy, gazdasági és szociális (no és persze privatizációs!) sorskérdésekben kompetens Harmadik Oldal. (Az 1990. októberi taxisblokádnál idején ezek a szervezetek igen hatékony válságkezelő szerepet játszottak, nagyon éles helyzetben. No de most 1989-et elemezzük.) A gazdasági „álkerekasztal” az ő egyenrangú közreműködésük nélkül nem lehetett sikeres.

A pénzügyi és gazdasági technokrácia – benne az állampárti szakapparátusok még időben „alámerülő” tagjaival – jelentős része a kialakuló új világ nyertesévé vált. Különösen, ha hozzájutott pótlólagos nemzetközi tőkeforrásokhoz. Nekik külön nyilvános politikai forgatókönyvre nem volt szükségük. A privatizáció, a gazdasági átalakulás hatékony társadalmi kontrolljáról nem csupán a reformkörök, hanem minden más politizáló szerveződés programjában, szakpolitikai anyagában olvashatunk. Az 1989 ősztől zuhanásba átmenő kelet-európai rendszerváltás azonban csaknem terelhetetlenné tette ezeket a folyamatokat, legalábbis ami a veszteségek minimalizálását illeti.⁶¹

Irodalom- és forrásjegyzék

ÁGH – GÉCZI – SIPOS 1999 = Ágh Attila – Géczy József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök 1988-1989*. Kossuth Budapest, 1999.

BÉREZ 1986 = Berecz: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel. 1956*. Kossuth Budapest, 1986.

BERKICS = Berkics János: *Gondolatok az MSZMP szervezeti átrendeződéséről*. Kézirat. Somogy megye, dátum nélkül.

EYAL 2014 = Gil, Eyal: „Antipolitika és a kapitalizmus szelleme. Disszidensek, monetaristák és a cseh rendszerváltás.” *Fordulat* 1989 új folyam, 21. szám 2014/1. 217–264. pp.

GÉCZI – RÉVÉSZ 2015 = Géczy József – Révész Béla (szerk.): *A reformkörök élete és halála 1988–1990. A tiszavirágzástól Horn Gyuláig*. Reformkörök Alapítvány 2015.

GÉCZI 2017 = Géczy József: „Volt egyszer Szegeden egy reformkörös majális” In: Géczy József – Laczkó Sándor – Révész Béla – Sipos József (szerk.): *Szeged hosszú tavasza 1989-ben és '56*. Szeged, 2017.

⁶¹ Talán Csehországban (Csehszlovákiában) jobban sikerült a „disszidensek” (ellenzékiek) és a technokraták („reformerek és monetaristák”) kilencvenes évek eleji „együttműködése”. Lásd: EYAL 2014 és GILL 2014

GILL 2014 = Gill Zsuzsa: „Létezik-e globális posztiszocialista állapot”. *Fordulat* 1989 új folyam, 21. szám 2014/1. 266–316. pp.

HALÁSZ 1989 = Halász Miklós: „Suttog” a város. *Kit segít a varázsgömb?* Novum Kft. Szeged, 1989.

Interjú Grósz Károllyal, az MSZMP főtítkárával. Csongrád Megyei Hírlap, 1989. február 13.

KEREKES – BENKŐ 1989 = Kerekes György – Benkő Zsuzsa (szerk.): *Reformkörök és reformalapszervezetek budapesti tanácskozása 1989. szeptember 2-3*. Kézirat gyanánt. Kossuth Budapest, 1989.

KIMMEL 1990 = Kimmel Emil: *Végjáték a Fehér Házban. A helyettes szóvivő „titkai”. Egy képzeltbeli sajtókonferencia kézikönyve*. Téka Budapest, 1990.

KISS GY. – SZILCZ 2016 = Kiss Gy. Csaba – Szilcz Eszter (szerk.): *A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről*. Antológia Lakitelek, 2016.

KISS V. 2000 = Kiss Viktor: „Generációk és kérdések”. *Politikatudományi Szemle*, 2000/3-4.

KUKORELLI – TÓTH 2016 = Kukorelli István – Tóth Károly: *A rendszerváltás államszervezeti kompromisszumai*. Antológia Lakitelek, 2016.

LOVÁSZI 2017 = Lovászi József: „A reformkörök és az EKA” In: Géczy József – Laczkó Sándor – Révész Béla – Sipos József (szerk.): *Szeged hosszú tavasza 1989-ben és '56*. Szeged, 2017.

NOVÁK 2002 = Novák Zoltán: *Az MSZMP Budapesti Reformköre. A reformköri mozgalom szerepe a magyarországi rendszerváltásban*. Magánkiadvány Budapest, 2002. <http://mek.oszk.hu/01900/01961/html/>

O'NEIL 1998 = O'Neil, Patrick H.: *Revolution from Within. The Hungarian Socialist Workers' Party and the Collapse of Communism*. (Forradalom belülről. A Magyar Szocialista Munkáspárt és a kommunizmus összeomlása.) Edward Elgar Publishing, 1998.

Platform Szeged, 1989. május 20. Az MSZMP tagok reformköreinek első országos tanácskozása. *Délmagyarország* különkiadása

Pozsgay Imre felszólalása 1989. június 27. *Országgyűlési Napló*

RÁTKAI 1989-1990 = Rátkai Árpád: „Végjáték a Tisza mentén!”. Cikksorozat. *Délmagyarország*, 1989. november-december, 1990.

RÁTKAI 2009 = Rátkai Árpád: „A pártállam felszámolása Csongrád megyében 1988-1989” In: Sipos József (szerk.): *Pártállam bomlás, Csongrád megyei reformszocialisták 1988-1989*. Bába Szeged, 2009. 9–89 pp.

SZEKÉR – RIBA 2014 = Székér Nóra – Riba András: *A Nagy Imre Kód. Nagy Imre újratevésének politikai dimenziói*. Antológia Lakitelek, 2014.

VASS 1994 = Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985-1989*. Interart Stúdió Budapest, 1994.

A HATALOM, AZ AUTORITÁS ÉS A LEGITIMITÁS FOGALMI ELEMEINEK MEGJELENÉSE NICCOLÒ MACHIARELLI „A FEJEDELEM” CÍMŰ MŰVÉBEN

Gömbicz Nándor

Niccolò Machiavelli 1513-ban írt műve, *A fejedelem* még több mint 500 év elteltével is állásfoglalásra készíti a politikával foglalkozók széles közösségét. A firenzei titkár legismertebb munkájának megosztó jellegét mutatja, hogy egyaránt találkozhatunk negatív és pozitív megközelítésekkel is. A katolikus egyház a megjelenése után indexre tette a művet, Nagy Frigyes – még porosz trónörökösként – Antimachiavelli című írásában fogalmazott meg éles bírálatokat, Machiavelli neve pedig mára összeforrt a politikát öncélú, minden morális korlátot figyelmen kívül hagyó machiavellizmus kifejezéssel. *A fejedelmet* ugyanakkor sok szempontból korszakalkotó munkaként tarthatjuk számon: amellet, hogy a fejedelmi abszolutizmus és a politikai realizmus egyik kiemelkedő elméletének tekinthető, a politika fogalmát is átértelmezte, és a modern államfogalom kialakulását illetően is hivatkozási alappá vált. Machiavelli legismertebb művét ugyanakkor a hatalom, a legitimitás és az autoritás fogalmi elemei felől is érdemes elemzés tárgyává tenni, a firenzei titkár ugyanis *A fejedelemben* az uralkodó és a nép viszonyával is kiemelten foglalkozott. Machiavelli felismerte, hogy a hatalom megszerzése, megtartása és eredményes gyakorlása érdekében még az erőszak széleskörű alkalmazásának lehetőségével rendelkező egyeduralkodónak is el kell nyernie az alattvalók támogatását. Az uralkodó tehát politikai hasznossági szempontból a hatalomhoz/uralomhoz való jogának nép általi elfogadását (legitimitás) és az alárendeltek belső indíttatásból eredő, önkéntes engedelmeségi/követési készségét (autoritás) is igényli. S bár Machiavelli nem használta – nem használhatta – tudatosan az autoritás és a legitimitás modern kori fogalmát, e kifejezések tartalmi elemei mégis fellelhetők *A fejedelemben*.

A hatalom, autoritás és legitimitás fogalmi hármasa

Max Weber meghatározása szerint „minden olyan esetben *hatalomról* beszélünk, ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély.”¹ A hatalom tehát akaratlagos cselekvésen alapuló hierarchikus viszony, ahol a fölérendelt fél akár kényszer és erőszak alkalmazásával is érvényt szerezhet akaratának. Az alárendeltek pedig nem feltétlenül szabad akaratuktól vezérelve, hanem sokkal inkább a szankciók elkerülése érdekében tartják be a hatalom birtokosai felől érkező utasításokat, szabályokat és törvényeket. Ugyanakkor, ahogy Löffler Tibor fogalmaz: „az előzetes engedelmeségi készség teszi a kényszerítés képességét hatalommá. Azokban, akik felett hatalmat gyakorolnak, meg

¹ WEBER 1987, 77. p.

kell lennie az engedelmisségi készség minimumának. Az engedelmisségi készség révén különböztethető meg a hatalom a pusztá erőszaktól.² Fontos kiemelni, azonban hogy a politikai hatalom csak az egyik fajtája a hatalomnak, és jelen tanulmány is csak ebből az irányból közelít a kérdéshez: „a politikai hatalom akarati tartalmú viszony, mivel résztvevői érdekeik által meghatározott személyek, csoportok, rétegek és szervezett politikai erők, akik érdekeik által meghatározott akaratukat akár mások ellenállásának legyőzésén keresztül is érvényesítik.”³

A hatalomtól el kell különítenünk az uralom fogalmát. Max Weber meghatározása szerint „uralomról beszélünk, ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmeskedni fognak.”⁴ Az uralom engedelmisségen alapul, „az uralom tengelyében tehát a parancsolás és az engedelmisség viszonya áll.”⁵ Hasonló jelentéstartalommal bír az *autoritás* fogalma is, azzal a különbséggel, hogy elsősorban az engedelmisségi/követési készségre helyezi a hangsúlyt. Löffler Tibor meghatározása szerint a latin eredetű auctoritas szó jelentése „magában foglalja a tekintélyt, a tiszteletet, a presztízst, a méltóságot és az érdemességet, de mindez akkor „autoritás, ha a belőlük eredő követni készséggel párosul.”⁶ A fogalom tartalma sokat változott az elmúlt évszázadok során: „az újkori Európában a szuverént tekintették az autoritás letéteményesének, így a fogalom tartalma az aktuális politikai tanokkal együtt változott. A kora újkorban az uralkodói tekintély forrásának az isteni jogot tekintették”⁷, bár Thomas Hobbes a XVII. században már inkább a néptől eredeztette az autoritást. A modern korban pedig a demokratikus berendezkedésű államokban „a mindenkorai hatalmat a választási folyamat révén a szavazópolgárok ruházzák fel autoritással.”⁸ Az a tény ugyanakkor, hogy az autoritás kulcsszerepet játszik a hatalom megtartásában, nem változott, az állampolgárok önkéntes, belső indíttatásból eredő engedelmisségi/követési készségének megszerzése és fenntartása továbbra is az eredményes hatalomgyakorlás egyik alapjának tekinthető. A hatalom birtokosának így szükségszerűen autoritásigénye keletkezik, mely egyben a hatalom jogosságát igazoló legitimáció meglétét is előfeltételezi.

A *legitimitás* fogalma a *lex* (törvény) szóból eredő legitimus kifejezésből származik, és törvényest, jogost és jogszerűt jelent. A kifejezés a korai középkorban, a latin-keresztény kultúrájú európai társadalmakban vált közjogi fogalom, mely alapján az uralkodó akkor legitim, „ha az alattvalók által érvényesnek elfogadott szabályok (törvények) szerint jogosultnak tekintik a trónra, a hatalomra, az uralkodásra.”⁹ A legitimítás fogalmának modern átvértelmezése Max Weberhez köthető, aki szerint „mindegyik hatalom igyekszik felkelteni és ápolni a „legitimitásába” vetett hitet.”¹⁰ A kulcsszó tehát a legitimításhit, mivel az állampolgárok/alattvalók csak akkor engedelmeskednek a hatalom birtokosainak, ha valamilyen belső indíttatásból hisznek uralmuk jogosságában, azaz legitimításában. Az adott uralom azonban az engedelmisség fajtájának és az uralom gyakorlásának különbözősége

alapján három fajta legitimitásra tarthat igényt: beszélhetünk tételes jogon alapuló legális, tradicionális, valamint karizmatikus uralomról. A legitimitás kérdése Max Weber után is foglalkoztatta a politikatudomány képviselőit. Sőt, a politikai rendszerek XX. századi változása során még inkább előtérbe került a hatalom igazolásának problematikája, amely lényegét leginkább a Lipset – Friedrich – Rotschild „vita” szemlélteti. Seymour Martin Lipset az 1960-as évek elején úgy vélte, hogy „a hatékonyság elemi előfeltétel, amely nélkül még rövid távon sem lehet stabil egy politikai rendszer, ennek teljesítésével párhuzamosan azonban a társadalomban hatékony értékeknek meg kell felelniük a hatalom struktúrájának, mert e nélkül nem fogadja el, nem tekinti legitimnek a társadalom a fennálló berendezkedést.”¹¹ Lipsettel szemben Carl J. Friedrich feleslegesnek tartotta az értékeken nyugvó legitimációt, mivel a hatalom birtokosai pusztán az állampolgárok fogyasztásának – azaz életszínvonalának – emelésével legitimné tehetik uralmukat. A vitát Joseph Rotschild kompromisszumos elmélete „döntötte el”, aki a társadalom alsóbb rétegei előtt elismerte a hatékonyság legitimáló erejét, az értelmiségi csoportok esetében ugyanakkor az egyéb, materiális javakon túli értékek képviselőit is hangsúlyozta. A legitimáció a XX. század végére meglehetősen összetett fogalom, mely a hatalom megléte, s a legitimítás megléte, már nem formális törvényekből vagy formális rendeletekből táplálkozik, hanem társadalmi elfogadottságból (vagy elfogadhatóságból) és „helyénvalóságból”, amit azon normák alapján ítélnék meg, melyeknek az „alárendeltek” (többé vagy kevésbé) aktívan engedelmeskednek.”¹² Empirikus értelemben tehát a modern kori legitimitás az állam területén működő főhatalom állampolgárok általi törvényesnek/jogosnak való – s egyben belső indíttatásból eredő, önkéntes – elfogadását jelenti, amely előfeltétele az állampolgárok főhatalom birtokosai felé irányuló, szintén önkéntes engedelmisségének. Az autoritással rendelkező politikai hatalom a legitimációt is igényli, hiszen az állampolgárok belső indíttatásból eredő engedelmisségi/követési készségének kialakulása akkor érhető el, ha azok mind jogi, mind pedig „jogon túli” szempontból is legitimnek tartják a hatalom birtokosait. Utóbbiaknak tehát az autoritásigényük mellett legitimitásigényük is keletkezik.

A hatalom fogalmi elemei A fejedelemben

Niccoló Machiavelli *A fejedelem* című műve egyben hatalomtechnikai¹³ értekezésként is értelmezhető, és sokan kizárólag ilyen szempontból közelítenek hozzá. Ebből ered a hatalom öncélúságán, illetve a „cél szentesíti az eszközt elvén” alapuló machiavellizmus kifejezés, mely már „régóta az erkölcsi nihilizmus elvét jelenti a politikában.”¹⁴ S bár ez önmagában méltatlan, s félreértelmezésekhez vezető leegyszerűsítése *A fejedelem* mondanivalójának, tény, hogy Machiavelli művében a politikai hasznosság céljából azon képességeket, tulajdonságokat és pragmatikus cselekedeteket összegzi, melyek segítségével megszerezhető, megtartható és eredményesen gyakorolható a politikai hatalom. Machiavelli uralkodásra/kormányzásra alkalmas fejedelme a gyakorlati tanácsokat betartva elérheti, hogy egy társadalmi kapcsolaton belül saját akaratát ellenszegülés ellenére is keresztülvigye. *A fejedelem*

¹¹ BIHARI – POKOL 2009, 325. p.

¹² BOGDANOR 2001, 360. p.

¹³ Hatalomtechnika: a hatalom megszerzésére, megtartására és eredményes gyakorlására irányuló pragmatikus döntések meghozatala és tettek végrehajtása.

¹⁴ BAYER 2001, 88. p.

² LÖFFLER 2010, 78. p.

³ BIHARI – POKOL 2009, 319. p.

⁴ WEBER 1987, 77. p.

⁵ BAYER 2000, 69. p.

⁶ LÖFFLER 2010, 23. p.

⁷ BOGDANOR 2001, 59. p.

⁸ Ibid 59. p.

⁹ LÖFFLER 2010, 133. p.

¹⁰ WEBER 1987, 222. p.

hatalomtechnikai jellegét erősíti, hogy Machiavelli a politika fogalmához is a hatalom felől közelít, hiszen azt érezhetően a hatalom megszerzésére és megtartására irányuló, akaratlagos cselekvésként vette figyelembe. A firenzei titkár ezzel a politikát önálló és saját törvényszerűségekkel rendelkező területként kezelte, mely során „az eszközöket függetleníthetőnek tekintette a céloktól és az azokkal kapcsolatban álló erkölcsi eszményektől.”¹⁵ Machiavelli realista szemléletű beállítottsága tehát a politikával kapcsolatos nézetiben is visszaköszön, és vizsgálódásai „elsősorban a „van” világára irányulnak és nem a „mi legyen”, a „hogyan kellene cselekedni” kérdéseinek etikailag színezett megválaszolására.”¹⁶

Fontos kiemelni, hogy a hatalomközpontú politikai felfogás ellenére Machiavelli a morális/erkölcsi kérdések figyelembevételétől sem tekint el *A fejedelemben*. A morál/erkölcs azonban más dimenzióba kerül, és nem a konkrét politikai cselekvés, hanem annak célja felől értelmezhető. A végső cél ugyanis lehet nemes, felemelő, illetve morális alapokon nyugvó, az ahhoz vezető úton viszont nem mérlegelhet a fejedelem, és szükség esetén morális/erkölcsi szempontból megkérdőjelezhető tetteket is végre kell hajtania. E gondolkodás lényege leginkább *A fejedelem* utolsó fejezetében érhető tetten, ahol egy pozitív, morális szempontból is vállalható célkitűzéssel találkozhatunk: Machiavelli a széttöredezett, számos államra tagolt Itália felszabadítására, egyesítésére és új rendjének bevezetésére biztatja műve címzettjét, Lorenzo de' Medicit. Ahogy Bárány Lajos fogalmaz, „a könyv valódi tárgya, ami tehát Machiavelli tulajdonképpeni célját szolgálja; az országalapítás munkáját, az erre hivatott principe alakját megvilágítani az olaszok és a Medicek előtt, akik talán abba a szerencsés helyzetbe kerülhetnek, hogy ezt a feladatot vállalják, sőt talán végre is hajtsák...”¹⁷ Machiavelli tehát elsősorban nem az öncélú politikai haszon elérése céljából fogalmazta meg a hatalomtechnikai javaslatait, hanem egy olyan nemes cél érdekében, mely elérése az uralkodó mellett az alattvalók érdekeit is szolgálhatja.

A fejedelemben a morális/erkölcsi értelemben vett jó végső cél felől értelmezhető a nép érdekeinek – politikai hasznossági szempontokon túlmutató – figyelembevétele is, Machiavelli ugyanis legismertebb művében a jó hatalomgyakorlást, azaz az alárendeltek/alattvalók érdekeinek képviselését is kiemelte. Mindezt Paczoly Péter relatív értékfogalomként¹⁸ határozta meg: eszerint a fejedelemnek a jó hatalomgyakorlást kell szem előtt tartania, s célja nem lehet csupán saját hatalmának és dicsőségének gyarapítása, hanem a köz jólétének előmozdítása és az állam megóvása.¹⁹ Ezért fordulhat elő Machiavellinél, hogy a morálisan megkérdőjelezhető eszközöket „több helyen úgy írta le, mint amelyek alkalmazása nem a fejedelem és a nép, hanem a fejedelem és a politizálók közössége (mai fogalmaink szerint: a politikai elit) körében kívánatos.”²⁰ Machiavelli tehát ilyen értelemben feltétlenül a nép oldalán állt, s így „elmélete alapján a modern zsarnokok és diktátorok gyakorlata nem igazolható, s még csak nem is magyarázható.”²¹ Mindezekről *A fejedelem* 9. fejezetében bizonyosodhatunk meg leginkább: „...a nép céljait szolgálni

¹⁵ TAKÁCS 2010, 131. p.

¹⁶ PACZOLAY – SZABÓ 2006, 62. p.

¹⁷ VILLANI, 1939, 35. p.

¹⁸ Paczoly Péter szerint „a relatív jelleg lényege jó hatalomgyakorlásban rejlik, s ez a jó mint érték relatív: nem lehet kategorikusan, állandó érvénnyel megállapítani, hogy egy kormányzat mikor jó, és mikor rossz.” PACZOLAY 1998, 95. p.

¹⁹ PACZOLAY – SZABÓ 2006, 63. p.

²⁰ TAKÁCS 2010, 133. p.

²¹ Ibid 133. p.

becsületesebb, mint az előkelőket, az utóbbiak ugyanis az elnyomást akarják, a nép pedig az elnyomás ellen küzd.”²²

Niccolò Machiavelli *A fejedelemben* leírt hatalomtechnikai javaslataira visszatérve fontos hangsúlyozni, hogy azokat csak az uralkodásra/kormányzásra alkalmas személyek képesek megfelelő módon és időben végrehajtani, olyanok, akik a virtút, mint belső tulajdonság birtokában vannak. Machiavelli virtú-fogalma olyan politikai cselekvést tápláló erőn alapszik, amely nélkül az uralkodó képtelen elérni céljait. Lényege az adott körülményekhez való alkalmazkodás, a változó helyzet felismerése és az ahhoz igazított cselekvés.²³ A firenzei titkár fejedelme szükségszerűen rendelkezik ilyen tulajdonsággal, ami adott esetben morálisan is megkérdőjelezhető cselekedetek megtételére is alkalmassá teszi. Az uralkodó tehát végső soron a virtú által képes megszerezni, megtartani és eredményesen gyakorolni hatalmát.

Jelen tanulmányban a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé *A fejedelemben* olvasható hatalomtechnikai javaslatok részletes kifejtését, két tényezőre ugyanakkor mindenképpen érdemes kitérni: Machiavelli a hatalom megszerzése és magtartása érdekében tett ajánlásai között a legitimitás és az autoritás fogalmi elemeivel is találkozhatunk. Fontos kiemelni azonban, hogy mindez nem azt jelenti, hogy a legitimitás és az autoritás pusztán hatalomtechnikai kérdés lenne, az ugyanakkor kétségtelen, hogy Machiavelli fejedelme a legitimitást és az autoritást is igényli, melyek segítségével stabilabbá és szilárdabbá teheti hatalmát.

A legitimitás és az autoritás fogalmi elemei *A fejedelemben*

Legitimációs elvek

Machiavelli felismerte, hogy a hatalomhoz és az uralomhoz való jogosság igazolása politikai hasznossági szempontból is kiemelt jelentőséggel bír, *A fejedelemben* ugyanis különféle legitimációs elvek szerint csoportosítja az egyeduralom típusait. A legitimációs alapoknak tekinthető legitimációs elvek alatt a jogszabályok legitimitást megalapozó metajogszabályokat értjük,²⁴ s ennek megfelelően Machiavelli is a hatalom és az uralom jogosságát/törvényességét biztosító tényezőként tekint rájuk. Másként fogalmazva ebben az esetben – még ha mindez szövegszerűen nem is olvasható a műben – Machiavelli gyakorlatilag az egyeduralmak középkori értelemben vett legitimitását határozta meg. *A fejedelemben* így a következő legitimációs elvekkel találkozhatunk: trónöröklés elve (2. fejezet), fejedelmi szuverenitás elve (3., 6., 7. és 8. fejezetek), népszuverenitás elve (9. fejezet), valamint választási szuverenitás elve (11. fejezet). Ezen legitimációs elvek közül külön érdemes kiemelni a virtún alapuló fejedelmi szuverenitás elvét, mely esetében a hatalom megszerzése nem kizárólag törvényes úton történhet, de ha a fejedelem képes megszüldíteni hatalmát, idővel „jogot” szerezhet uralmához. Mindez elsősorban az alattvalók belső indíttatásából eredő elfogadásán és beleegyezésén alapul.

Machiavelli a *trónöröklés elvével* kapcsolatban kiemeli: „a fejedelem által öröklött országokat, ahol már hozzászoktak a fejedelem családjához, nem oly nehéz megtartani, mint az újonnan szeretteket, mert elégséges az ősök által létrehozott rendet meg nem boly-

²² MACHIAVELLI 2006, 49. p.

²³ PACZOLAY – SZABÓ 2006, 63. p.

²⁴ LÖFFLER 2010, 153. p.

gatni, és a viszonyokhoz illeszteni.”²⁵ A legitimitást a tradíció alapozza meg, az alattvalók ugyanis – az uralom hagyományossága és folytonossága végett – ellenvetés nélkül törvényesnek tekintik az öröklés útján hatalomra kerülő uralkodót, aki így viszonylag könnyen fenntarthatja uralmát. Max Weber ezt az elvet tradicionális uralmi formaként nevesítette.

A több fejezetben is érintett *fejedelmi szuverenitást* Machiavelli kortársaitól eltérő módon értelmezte: elméletében „az emberi cselekvést és az ember alkotta intézményeket nem viszonyítja semmiféle abszolút vagy isteni mércéhez. Immanens felfogása nem engedi meg, hogy a vallásnak valamilyen felsőbbrendű szerepet tulajdonítson; a földi és emberi értékeket hirdeti, a vallást csak a kormányzás hasznos eszközének tartja.”²⁶ A fejedelmi szuverenitáson nyugvó uralom tehát nem Isten akaratán, hanem a fejedelem virtúból eredő alkalmasságán alapszik. A fejedelmi szuverenitás jelentősége a hódítás útján megszerzett, egészen új keletű, valamint a vegyes eredetű egyeduralkodóknál²⁷ érzékelhető leginkább, hiszen itt az egyik legfontosabb kérdés, hogy vajon az új fejedelem hosszabb távon meg tudja-e tartani szerzeményét, azaz, hogy képes-e az új alattvalói szemében legitim uralkodóként megjelenni. Az új keletű, valamint a vegyes eredetű egyeduralkodóknál ugyanis hiányzik az örökletes uralomnál tapasztalható folytonosság és tradíció, melyeket az új fejedelemnek alkalmasságával és uralkodásra teremttségével kell ellensúlyoznia. Ennek részeként az új uralkodónak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy az alattvalói legitim vezetőnek fogadják el, – azaz legitimitásigénye keletkezik – hiszen „...a bennszülött lakosság jóakarata is mindig szükség van még annak is, akinek igen erős hadserege van ahhoz, hogy egy vidéket hatalmába ejtse.”²⁸ Mindez leginkább a Max Weber által meghatározott karizmatikus uralom fogalmába illik.

A 9. fejezetben tárgyalt *népszuverenitás elve* szerint minden hatalom a néptől ered, s az állam vezetői a nép akaratából gyakorolhatják hatalmukat. A jurisztikus legitimitást tehát a néptől származó hatalom metajurisztikus elve támasztja alá. Machiavelli az ilyen uralmat polgári egyeduralkodóknak nevezte: „...a polgári eredetű egyeduralkodó (...) polgártársai akaratából lesz hazájában fejedelem, az ilyet polgári egyeduralkodóknak nevezhetjük...”²⁹ Természetesen a népszuverenitás elvén alapuló uralmak esetében is felmerül a virtúból eredő alkalmasság kérdése, hiszen itt is elsősorban az uralkodásra alkalmas fejedelmek érvényesülhetnek, akik képesek elérni, „...hogy bármilyen idő járjon is, alattvalóinak rá és az államra mindig szükségük legyen...”³⁰

Végezetül Machiavelli a 11. fejezetben a *vallási szuverenitás elvéről* értekezik, melynél a hatalom forrása és legitimitása a vallási hagyományokból ered. A trónöröklés elvén alapuló birodalmakhoz hasonlóan a legtöbb nehézség ebben az esetben is „...a birtokbavétel előttről adódik: mert vagy virtú vagy szerencse útján szerezhetők meg, de mind az egyik, mind a másik nélkül megtarthatók, mert a vallás régi és olyannyira hatékony intézményét fenntartják, bárhol is éljenek és viselkedjenek fejedelmei.”³¹ A birodalom megtartása tehát az örökletes uralmakhoz hasonlóan könnyen biztosítható, de az egyházuralom alatt

lévő államok esetében a jurisztikus legitimitás metajurisztikus megalapozását a vérségi kötelék helyett a vallás transzcendentalitása biztosítja. Az alattvalók a földöntúlitól, azaz Istentől való félelmük miatt nem kérdőjelezzik meg az egyházfő hatalomhoz és uralomhoz való jogát, már amennyiben a hivatal betöltésére a vallási/egyházi előírások alapján kerül sor. Mindez Max Weber tradicionális uralomról szóló elméletébe is beilleszthető.

A modern kori legitimitás és az autoritás fogalmi elemeinek megjelenése

Machiavelli legismertebb művében azt is felismerte, hogy a hatalom és az uralom megszilárdításához a de jure jogosságon/törvényességen túl a nép általi belső indíttatásból eredő elfogadottság, azaz a *mai értelemben vett legitimitás* is elengedhetetlen. Utóbbi még a széles hatalmi jogosítványokkal rendelkező egyeduralkodó számára is nélkülözhetetlen, ami egyben az uralkodó autoritását, azaz az alattvalók engedelmségi/követési készségének kialakulását is megalapozhatja. A legitimitás és az autoritás együttes megléte jelentős mértékű politikai stabilitást biztosíthat a fejedelem számára, a politikai stabilitás pedig minden politikai rendszerben kulcsfontosságú a hatalom megtartása és eredményes gyakorlása szempontjából. Természetesen Machiavelli fejedelmének hatalma nem elsősorban az alárendeltek támogatásától, hanem sokkal inkább – az erőszak alkalmazásának lehetőségét is magába foglaló – széleskörű hatalmi eszközöktől függ, de politikai hasznossági szempontból minden uralkodó érdeke, hogy kivívja az alattvalók támogatását, azaz legitimitást és autoritást szerezzen magának. Mert, ahogy Machiavelli fogalmaz: „a fejedelemnek két dologtól kell félnie: bent az alattvalóktól, kint a hatalmas uralkodóktól.”³² A fejedelemnek tehát „alattvalóival olyan viszonyban kell lennie, hogy a sors jóra vagy rosszra fordulása miatt meg ne változzék; mert ha a dolgok rosszra fordulnak, balsors idején nem folyamodhatsz a rosszhoz, és a jó, amit cselekszel, nem lesz hasznodra, mert úgy ítélik, csak kínodban tetted, és senki sem lesz hálás érte.”³³ Machiavelli ezért *A fejedelem* több fejezetében is kiemelten foglalkozik az uralkodó és a nép viszonyával, hiszen az alattvalók támogatása komoly védelmet nyújthat a fejedelemnek.

A *modern, mai értelemben vett legitimitás* fogalmi elemeit illetően Machiavelli különösen fontosnak tartotta, hogy az alattvalók belső indíttatásból is elfogadják az uralkodó hatalomhoz és uralomhoz való jogát, alapuljon az bármilyen legitimitációs elven is. Machiavelli ezzel gyakorlatilag a nép általi elfogadottság, azaz a mai, modern értelemben vett legitimitás lényegét írta körül: eszerint a fejedelem uralkodáshoz/kormányzáshoz való joga elsősorban nem formális aktusokhoz, vagy vérségi kötelékhez, hanem sokkal inkább az alattvalók belső indíttatásból eredő elfogadásához köthető. A törvényes uralkodó így alkalmatlansága esetén elveszítheti birodalmát és fordítva, a törvénytelen, de uralkodásra alkalmas fejedelem tartóssá, stabilá, s egy idő után – a nép általi elfogadottság következtében – legitimmé teheti uralmát. Az uralkodónak tehát legitimitásigénye keletkezik, és Machiavelli fejtegetése alapján a legitimitás megszerzéséhez a fejedelemnek főként a gyűlölethez és a megvetéshez vezető negatív cselekedeteket kell elkerülnie. A firenzei titkár szerint az uralkodót akkor gyűlölik elsősorban, „...ha megrabolja és erővel elveszi alattvalói vagyonát és asszonyait; ettől tartózkodnia kell, és ha emberek vagyonán és becsületén kár nem esik, elégedetten élnek...”³⁴

²⁵ MACHIAVELLI 2006, 8. p.

²⁶ PACZOLAY – SZABÓ 2006, 62. p.

²⁷ Vegyes uralom: csak a birodalom egy része új keletű, azaz a fejedelem egy új tartományt csatol a már meglévő birodalmához.

²⁸ MACHIAVELLI 2006, 10–11. pp.

²⁹ Ibid 48. p.

³⁰ Ibid 52. p.

³¹ Ibid 56. p.

³² Ibid 92. p.

³³ Ibid 47. p.

³⁴ Ibid 91. p.

„Megvetés pedig akkor sújthatja, ha álhatatlan, meggondolatlan, gyöngé akaratú, gyáva és határozatlan: mindettől az uralkodó féljen, mint a sziklázatonyoktól...”³⁵ A néppel szembeni negatív cselekedetek elkerülése politikai hasznossági szempontból is érdeke a fejedelemlennek, mert ahogy Machiavelli *A fejedelemlen* 19. fejezetében fogalmaz: „ha a köz nem gyűlöli, ez máris hathatós orvoslás az összeesküvések ellen, mert az összeesküvő a nép kegyét kívánja megnyerni az uralkodó elpusztításával; de ha azt hiszi, sérelmet okoz vele a népnek, bizony meggondolja, mielőtt ilyen lépésre vállalkozik, hiszen az összeesküvés végtelen sok veszéllyel jár.”³⁶ A legitimitás megszerzéséhez ugyanakkor pozitív cselekedetek is szükségesek, ami arra készíti az uralkodót, hogy az alárendeltek érdekeinek figyelembevételével, azaz jól kormányozzon: (1) kezdjen nagy vállalkozásokba: „semmi másért nem becsülik úgy az uralkodót, mintha nagy vállalkozásokba kezd...”³⁷; (2) szükség esetén jutalmazzon és büntetessen: „ha alkalomadtán valaki holmi rendkívüli dolgot cselekednék a polgári életben, jót vagy rosszat, akkor úgy jutalmazza vagy büntesse, hogy sokáig emlegessék”³⁸; (3) minden cselekedetével hitesse el, hogy nagy és kiváló személyiség; (4) tartózkodjon a semlegességtől: „becsülik még az uralkodót, ha igazi barát vagy igazi ellenség, vagyis, ha minden tekintet nélkül száll síkra valaki mellett vagy valaki ellen. Az ilyen cselekedet mindig hasznosabb, mint semlegesnek maradni...”³⁹. Továbbá az uralkodó (5) tüntesse ki a különböző szakmák legkiválóbb képviselőit: „...ki kell tüntetnie mindazokat, akik valamiben kiválóak”⁴⁰, s „...jutalomról kell gondoskodni (...) azok számára, akik bármely módon városát vagy országát gyarapítják.”⁴¹; (6) erősítse a munkamorált: „polgárait arra kell buzdítani, hogy mindennapi munkájukat ne hanyagolják el...”⁴²; (7) szervezzen ünnepeket: „...az év megfelelő szakában ünnepepekkel és látványosságokkal gyönyörködtesse a népet”⁴³; valamint időnként (8) a szakmai szervezetekkel is üljön tárgyalóasztalhoz: „...mert minden város céhekre vagy osztályokra tagozódik, számolniuk kell ezekkel a közösségekkel, üljön velük tehát néha össze...”⁴⁴ Végezetül pedig a fejedelemlennek arra is különös gondot kell fordítania, hogy (9) „a kellemetlen dolgokat mások végezzék, (...) de ő legyen az, aki kegyet gyakorol.”⁴⁵

A jó kormányzás ugyanakkor, a legitimitás mellett, az *autoritás* kialakulásához is elengedhetetlen, mivel a fejedelemlen hatalma megtartása érdekében – az elfogadottságon túl – az alattvalók önkéntes engedelmisségi/követési készségét is igényli. Nem véletlen, hogy *A fejedelemlen* jó kormányzást taglaló 21. fejezetének címében a latin eredetű auctoritas szó jelentésének (tekintély, tisztelet) szinonimájával is találkozhatunk: „Miképp cselekedjék az uralkodó, hogy becsüljék.” Machiavelli természetesen az autoritás fogalmi elemei esetében is a vitrún alapuló alkalmasságára épít: ha a fejedelemlen „cselekedeteiben virtus mutatkozik, ez jobban megragadja és magához köti alattvalóit, mint a származás. S az emberek inkább

³⁵ Ibid 91. p.

³⁶ Ibid 92. p.

³⁷ Ibid 110. p.

³⁸ Ibid 111. p.

³⁹ Ibid 111. p.

⁴⁰ Ibid 114. p.

⁴¹ Ibid 114. p.

⁴² Ibid 114. p.

⁴³ Ibid 114. p.

⁴⁴ Ibid 114. p.

⁴⁵ Ibid 95. p.

a jelenben élnek, mint a múltban; és ha jól érzik magukat a jelenben, azt élvezik, s más nem keresnek; és a fejedelemlen védelmükbe veszi, ha más dolgokban megállja a helyét.”⁴⁶

Machiavelli a jó kormányzás jelentőségét *A fejedelemlen* Valentino herceg (Cesare Borgia) példáján keresztül is megvilágította, aki „szükségesnek ítélte a jó kormányzást, hogy a rablás, viszály és erőszak minden elképzelhető formája alatt nyögő tartomány (*Romagna – a szerző*) a királyi kéznek engedelmeskedjék és békességben éljen.”⁴⁷ Miután a tartomány élére helyezett Messer Remirro de Orcó számos kegyetlenség árán békés, egységes államot hozott létre, Valentino herceg kivégeztette és polgári kormányzást vezetett be. A múltbeli kegyetlenkedésért helytartóját tette felelőssé, kinek halála elégedettséggel töltötte el a népet, s mindez a herceg tekintélye mellett az alárendeltek önkéntes engedelmisségi/követési készségét is növelte. Mindezt jól mutatja, hogy „az alapok, amelyeket lerakott, jók voltak (...) Romagna több mint egy hónapig várt rá”⁴⁸, amikor Rómában élet és halál között lebegett. Az alattvalók tehát a béke, a biztonság és a rend garanciájaként, valamint a társadalmi problémákkal megbirkózni képes auctorként tekintettek Valentino hercegre, ami belső indítatásból eredő engedelmisségi/követési készség kialakulásához vezetett.

A 20. fejezetben Machiavelli hasonló megfontolás alapján javasolja, hogy amennyiben alkalmuk nyílik rá, a fejedelmek szerezzenek ellenséget, hiszen azzal végezve növekedhet nagyságuk: „a fejedelmek nagysága kétségkívül akkor mutatkozik meg igazán, ha az elébük tornyosuló nehézségeket és az ellenállást leküzdik.”⁴⁹ S végül az utolsó, 26. fejezetben Machiavelli a morális alapokon nyugvó nemes végső cél kijelölésére is az autoritás kialakulásának egyik forrásaként tekinti: „élni kell (...) az alkalommal, hogy Itália annyi idő múltán végre szabadítóra találjon. El sem mondható, mennyi szeretettel fogadnák mindazon tartományokban, melyek idegen betörésektől szenvedtek (...) Melyik nép tagadná meg az engedelmisséget?”⁵⁰

Az uralkodónak tehát folyamatosan figyelnie kell az alattvalók igényeire, mely valamilyen szinten ugyan uralma korlátozásához vezet, de a politikai hatalom biztosítása és a politikai stabilitás érdekében elengedhetetlenül szükséges. Ellenkező esetben – azaz ha a nép elégedetlen vele – meggyengül a hatalma és sebezhetővé válik, ami végső esetben az uralmának a végéhez is vezethet. A legitimitás és az autoritás kivívása így politikai hasznossági szempontból még a széleskörű hatalmi eszközökkel rendelkező fejedelemlennek is elemi érdeke.

⁴⁶ Ibid 120. p.

⁴⁷ Ibid 36. p.

⁴⁸ Ibid 39. p.

⁴⁹ Ibid 106. p.

⁵⁰ Ibid 131. p.

Irodalomjegyzék

- BAYER 2000 = Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Napvilág Kiadó Budapest, 2000.
- BAYER 2001 = Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Osiris Kiadó Budapest, 2001.
- BOGDANOR 2001 = Bogdanor, Vernon (szerk.): *Politikatudományi enciklopédia*. Osiris Kiadó Budapest, 2001.
- BIHARI – POKOL 2009 = Bihari Mihály–Pokol Béla: *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 2009.
- LÖFFLER 2010 = Löffler Tibor: *Hatalom, autoritás, legitimitás*. JATEPress Kiadó Szeged, 2010.
- MACHIAVELLI 2006 = Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem*. Cartaphilus Kiadó Budapest, 2006.
- PACZOLAY 1998 = Paczolay Péter: *Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése*. Korona Kiadó Budapest, 1998.
- PACZOLAY – SZABÓ 2006 = Paczolay Péter–Szabó Máté: *A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig*. Rejtjel Kiadó Budapest, 2006.
- TAKÁCS 2010 = Takács Péter: *Politikai és erkölcs Machiavelli elméletében*. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet I.* Szent István Társulat Budapest, 2010.
- VILLANI 1939 = Báró Villani Lajos: *Machiavelli és a nemzeti politika*. Magyar Külügyi Társaság Budapest, 1939.
- WEBER 1987 = Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológia kategóriáiban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1987.

HIDEGHÁBORÚS KONFLIKTUS A KÖZEL-KELETEN: AZ IRÁNI-SZAÚDI VISZONY ÉRTELMEZÉSE*

Hajzer Gergő

Bevezetés

A XXI. század egyik legégetőbb biztonságpolitikai kérdése a Közel-Kelet régiójának stabilitása. A stabilitásért folyó harc azonban egy több szereplős játszma. E játszmának két meghatározó szereplője a Szaúd-Arábiai Királyság és az Iráni Iszlám Köztársaság. Jelenkori viszonyukat, tanulmányomban, Gause, N. Rózsa és Szalai munkái nyomán, a múlt század második felét meghatározó világpolitikai jelenséghez, a szovjet-amerikai szembenálláshoz, azaz a hidegháborúhoz hasonlítom.

A „hidegháború” koncepcióhoz a „forróháború” ellentétéként is eljuthatunk, mint ahogy ezt tette a fogalom megalkotója, Don Juan Manuel a XIV. századi kereszténység és az iszlám közti viszony vizsgálatakor.¹ A XX. század második felének közel negyven évére utaló terminológia Walter Lippmann amerikai újságíró, elemző révén került a köztudatba.² A fogalom központi eleme azonban nem változott: két szembenálló fél egymás ellen hagyományos értelemben nem visel háborút, de ellentétük, mely ideológiai gyökerekből fakad, kibékíthetetlen és folytonos feszültséget eredményez. Ez az antagonisztikus szembenállás egy hosszúra nyúló rivalizálásként is leírható. Ennek központi elemei, hogy a két szereplő érdekellentéteik mentén versengő kapcsolatban álljon, mindkettő egymás ellen ellenséges szándékkal és jelentős biztonsági kihívással bírjon, valamint ez a versengő kapcsolat meglehetősen hosszú ideig tartson.³ Mindazonáltal az amerikai-szovjet szembenállás nem szűkíthető le csupán a két állam közti rivalizálásra, hiszen külpolitikájuk révén, a konfliktus ideológiai magja más államok belügyeire is komoly hatást gyakorolt.⁴ A XX. század amerikai-szovjet szembenállása tehát túlmutat egy tradicionális értelemben vett rivalizáláson. Az ideológiai ellentét kiszélesedésével a világ államai tömbökbe rendeződtek, ezen felül pedig megjelentek az úgynevezett proxy, más néven helyettesítő háborúk.

Tanulmányomban a fent említett hidegháborús komponensek meglétét vizsgálom a jelenkori Szaúd-Arábia és Irán kapcsolatának viszonylatában. A rivalizálás fő törésvonalaként azonosítható ideológiai ellentét bemutatását követően áttérek a két állam diplomáciai viszonyának alakulására, különös tekintettel a „szövetségesek” gyűjtésére végül a Közel-Kelet három államának konfliktusait bemutattva kívánok rávilágítani a szaúdi-iráni helyettesítő háborúk jellegére. Mindeközben tanulmányom központi kérdése továbbra is az, hogy

* A kézirat lezárásának dátuma: 2017. február

¹ McCauley 2008, 10. p.

² Toth 2014, 9. p.

³ Hensel 1999, 2. p.

⁴ Arnold – Wiener 2012, xiii–xiv. pp.

vajon ezt a hosszantartó regionális rivalizálást nevezhetjük-e a Közel-Kelet hidegháborújának?

Ideológiai törésvonal

A szovjet-amerikai ideológiai szembenállás a második világháború lezárását követően kezdett kiéleződni. A központi törésvonal a kapitalista demokrácia és a kommunizmus közt húzódott, bár Kenneth Waltz szerint az ideológiai különbségek gyakran alárendelődtek a politikai érdekeknek.⁵ Más szerzők, köztük John Gaddis, azonban úgy vélik, hogy ideológiai szembenállás nélkül nem is lehetett volna hidegháború, és a konfliktus vége csak a szovjet ideológia antagonisztikus jellegének elvesztése miatt következhetett be.⁶ Bár sokszor a konkrét külpolitikai döntések valódi okai homályosak, illetve csak titkosított dokumentumok feltárással lehetne teljes bizonyosságot szerezni egyes külpolitikai lépések motivációjáról, az azonban megállapítható, hogy az ideológiai szembenállás a hosszúra nyúló rivalizálás magvát képezi.

Az ideológiai ellentét mint a hidegháború fogalmának fő komponense a szaúdi-iráni relációban is megfigyelhető. Az amerikai csapatok Irakba történő bevonulása után, de legfőképp a 2011-es arab tavaszt követően, napjainkra a Közel-Kelet egy biztonsági szempontból igen törekeny régióvá vált. Irak kiesésével, de különösen a régió államainak gyengülésével tovább fokozódott vallási szembenállás. Az egyre növekvő szunnita-síita ellentét megfelelő ideológiai magot szolgáltat a két rivális politikai befolyásának növeléséhez.⁷

A konfliktus fő mozgatórugója tehát a szektariánus megosztottságban keresendő: szaúdi oldalról a vahabita, szunnita vallás, míg iráni részről a tizenkettes síita. A tanok közti választóvonalat azonban egy meglehetősen gyakorlati jellegű politikai probléma húzta meg. Az iszlámon belüli „egyházszakadáshoz” a Próféta halála utáni öröklés körüli vita vezetett. A kérdés, hogy ki fogja a kezében tartani a hatalmat, megosztotta a híveket. A szunniták úgy gondolták, hogy a közösség által a hatalomra legméltóbbnak jelölt egyént választás útján kell meghatározni. Velük szemben a síiták, úgy vélték, hogy a kizárólagos politikai és vallási hatalom a Próféta vérszerinti örököseit, Ali le-származottait illeti meg.⁸

A Szaúd-Arábiai Királyság államvallása a szunnita egyik legkonzervatívabb értékeket képviselő vahabita ága. Kialakulása a XVIII. század első felére tehető, amikor Muhammad ibn Abd al-Wahháb az iszlám forrásainak újratárgyalásával egy meglehetősen konzervatív jellegű reformfolyamatot indított el. E szerint az iszlám mértékadó forrásának egyedül a Korán és a Próféta szunnája tekinthető. Konzervatív reformfolyamatról beszélve egy kettős jelleg figyelhető meg: egyrészt a Korán és a hagyományok szóról szóra történő értelmezése kölcsönzi a konzervatív jelleget, másrészt, liberális karaktert adva, szakít a vallási analógia követésével, előtérbe helyezi a független megokolást (idzstihádot). A későbbiekben megjelenő fundamentalista és modernista irányzatok egyaránt a vahabizmusból táplálkoztak.⁹ Al-Wahháb tanainak terjesztésében rokona Mumammad

ibn Szaúd, a kor egyik legjelentősebb törzsi vezetőjének hatalmi törekvései játszottak közre. A „vallás és kard” szövetsége folytán ibn Szaúd sikeresen terjesztette ki politikai hatalmát az Arab-félszigeten.¹⁰

Iránban a szíizmus a XVI. század elején vált államvallássá. A Szafavidák által vezetett Perzsiának, az arabokkal és törökökkel való konfrontáció miatt, találnia kellett egy olyan eszközt, mely egybekovácsolja és megerősíti a perzsákat, ez pedig nem más volt, mint a síita iszlám.¹¹ Az Iszlám Köztársaság területén az úgynevezett tizenkettes szíizmus a meghatározó vallás, mely a Mohammed után tizenkét imámot ismer el mint legfőbb vallási vezetőt. A tizenkettedik – rejtőzködő – imám azonban eltűnt, követői pedig visszajöttét várják.¹² A Quajar dinasztiát megdöntve 1925-re a britek támogatását élvező Reza Khan került hatalomra. A török Atatürk mintához hasonlóan Reza Shah is modernizációs folyamatba kezdett. Úgy vélte, hogy a vallási tradíciók csak visszafogják Iránt a fejlődésben, így amennyire csak tudta, megpróbálta kiszorítani a vallást a mindennapokból. A „fehér forradalom” azonban egy felülről történő modernizációs kísérlet volt, mely céljával azt tűzte ki, hogy Iránt nem csupán a térség, hanem a világ egyik legmeghatározóbb államává tegye. A kapitalizmus és a nyugati értékrend drasztikus átvétele azonban 1979 elejére egy alulról szerveződő vallási alapokon nyugvó forradalmat eredményezett.¹³ Az 1979-es forradalmat Ruhollah Khomeini nem egy kizárólagosan iráni síita mozgalomnak tekintette, sokkal inkább úgy vélte, hogy egy forradalmi hullámot indít el, mely az egész iszlám világban változást jelenthet. A mozgalom központi gondolata Khomeini velayet-e faqih eszméje, mely szerint a vallási vezetőket politikai tisztséghez kell juttatni.¹⁴ A forradalom exportja pedig kétségkívül a regionális riválisokkal való szembekerüléshez vezetett, először Irakkal, majd később Szaúd-Arábiával.

Téves lenne ugyanakkor, ha azt feltételeznénk, hogy csupán a szektariánus megosztottság miatt jönne létre egy meglehetősen hosszúra nyúló rivalizálás Teherán és Rijád között. Az ideológiai különbözőség valójában csak egy eszköz, melyre hivatkozva mindkét fél könnyedén szerezhet új támogatókat, és növelheti politikai befolyását a régióban. A szektariánus ellentét hangsúlyozása mellett, Irán és Szaúd-Arábia kapcsolatában kulcskérdéssé vált a regionális hierarchiában elfoglalt hely. A dominanciáért versengő hatalmak tehát a vallási megosztottságot politikai céljaik elérése érdekében, több állami vagy nem állami szövetséges maguk mellé állítására használják.

A „tömbökbe” rendeződés

A következőekben Szaúd-Arábia és Irán diplomáciai viszonya kerül rövid bemutatásra, különös tekintettel az ellentétük kiélesedésére, valamint a fent említett szövetségek kialakítására. A két rivális kapcsolatára jelentős negatív hatást gyakoroltak az 1979-es események. Khalid, szaúd-arábiai király kezdetben üdvözölte a Khomeini-féle hatalomátvételt, azonban 1979 őszétől azonban már nyoma sem volt barátságos a hangulatnak.¹⁵ Az iráni

¹⁰ Ibid 395. p.

¹¹ Ibid 382–383. pp.

¹² FISHER 1960, 106–107. pp.

¹³ ROSTOVÁNYI 2011, 196–197. pp.

¹⁴ N. RÓZSA – SZALAI 2016, 4. p.

¹⁵ HUSSEIN 2012, 174. p.

⁵ WALTZ 1979, 172. p.

⁶ KRAMER 1999, 540. p.

⁷ GAUSE III 2014, 10–11. pp.

⁸ NÉMETH 2010, 43–44. pp.

⁹ ROSTOVÁNYI 1998, 112–113. pp.

legfelsőbb vezető ugyanis úgy gondolta, hogy az országhatárok nem szabhatnak gátat forradalmi eszméinek, ezért különböző agitátorokat, valamint jelentős pénzügyi támogatást küldött külföldre. Arra bátorította a szunnita államokban élő síita kisebbségi csoportokat, hogy máshol is terjesszék az iszlám forradalmat. Ez pedig azt eredményezte, hogy sikerült mobilizálni a Szaúd-Arábiában élő síitákat is. 1979 novemberében fundamentalista síiták birtokba vették a mekkai nagymecsetet, majd az ország keleti részén, al-Haszában síita olajipari munkások robbantottak ki felkelést.¹⁶

Az Irak-iráni háborúval egyidejűleg a két ország igyekezett minél több szövetségest maga mellé állítani. A Perzsa-öböl menti államok hatalmas pénzügyi támogatással, közel 30 milliárd dollárral, támogatták Irakot.¹⁷ 1981-ben az iráni fenyegetettség-érzetűktől vezérelve, Szaúd-Arábia vezetésével megalakult az Öböl Menti Együttműködési Tanács (GCC). Tagjai közt találhatjuk: Kuvaitot, Bahreint, Katart, az Egyesült Arab Emírségeket és Ománt.¹⁸ Irán céljai közt az Irak ellen folytatott háború megnyerése mellett, a megfelelő szövetségesek maga mellé állítása is szerepelt. Fő támogatói közé ekkor a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság, Szíria, Algéria és Líbia tartozott. Továbbá nem állami szereplőkkel is szövetségre lépett, a Hezbollahnal vagy éppen a Hamással.¹⁹ Ezek a kapcsolatok a háborút követően tovább éltek, sőt erősebbé váltak.

Az iraki-iráni háború után, 1987-ben egy mekkai demonstráció alkalmával a szaúdi rendőrség 275 iráni zárandokot lőtt le, azonban a szaúdi-iráni kapcsolatok az 1990-es évektől enyhülésnek indultak.²⁰ Az áttörést, valójában az ajatollah, Khomeini 1989-es halála hozta meg. Bár egy masszív, jól szervezett Iránt hagyott hátra, a belső szociális és gazdasági problémák a Rijáddal való kapcsolat normalizálására kényszerítette a teheráni vezetőket. Ennek első lépésként, 1991-ben, megegyeztek a zárandoklat, azaz a háddzs menetéről. Ezt követően 90-es évek végén beleegyezett az olajtermelés visszaszorításába, annak érdekében, hogy az árak újra emelkedni tudjanak.²¹

A 90-es évekre beállt status quo-t jelentős mértékben alakította át a 2001. szeptember 11-ei terrortámadások utáni amerikai-iraki háború. Szaddám Huszein 2003-as megbuktatása átrendezte a térség hatalmi térképét. Irakban az első szabad választásokon egy síita többségű vezetés volt születőben, mely tartós iráni befolyással kecsegtetett. E mellett Irak fokozatosan kivonta magát az Öböl politikájának alakításából. Mindeközben, Teherán tovább erősítette kapcsolatát Libanonnal, Szíriával, illetve a Hezbollahnal és a Hamással. Irán egyre komolyabb kihívássá vált Szaúd-Arábia számára. Retorikája is megváltozott a Királyságot illetően: többször megkérdőjelezte Szaúd-Arábia szerepét olyan kérdésekben is, mint például a palesztin-ügy, vagy csak egyszerűen az USA ügynökeként hivatkozott Rijádra.²²

A XXI. század elejére tehát az Egyesült Államok mellett az Öböl Menti Együttműködési Tanács tagállamait, más arab országokat, valamint egyes ügyekben – Iránnal kötött atom-megállapodás ellenzése – akár Izraelt is Szaúd-Arábia támogatói közé lehet sorolni. Ezzel szemben Irán az arab országokban élő síita kisebbségekre támaszkodhat, valamint olyan szervezetekre,

mint a Hezbollah vagy a Hamász. Továbbá Irán élvezhette a szíriai Aszad-rezsim támogatását egészen 2012-ig, valamint 2003 után Irakban is növelni tudta befolyását. Szakértők Irán és a köré csoportosuló szövetségeseire II. Abdullah jordániai király 2004 végén elhíresült „síita félhold” elnevezést is használják, mely hűen tükrözi a szektáriánus megosztottság által keletkezett szövetségi csoportosulást.²³

Proxy háborúk

Az elnyúló rivalizálás és a hidegháborús konfliktus egyik fentebb említett különbsége a proxy, azaz a helyettes háborúk jelenléte. Ezek során a két versengő fél egy vagy több másik állam belügyében ellentétes állást foglal és a kirobbant fegyveres konfliktus során ellentétes erőket támogat anyagiilag, technológiával vagy esetenként konkrét katonai egységekkel.

Irán és Szaúd-Arábia viszonyának vonatkozásában helyettesítő háborúkról a 2011-es arab tavaszt követő események kapcsán lehet beszélni. Teherán üdvözölte a Közel-Keleten kirobbant forradalmakat, kivéve a Szíriában polgárháborúvá alakult Aszad-rezsim elleni felkelést. Ezzel szemben rivalisa aggodalommal tekintett a Magreb és Mashrek régióban végbement politikai változásokra. Ezért mikor Szaúd-Arábia közvetlen szomszédságában, Bahreinben, valamint Jemenben is felkelések törtek ki, Rijád azonnal mozgósította hadseregét. Irán már a sahok ideje alatt is igényt tartott Bahreinre. A forradalmi légkörre és a tiltakozó síitákra építve ez a követelése újra napirendre került. Mindazonáltal, Bahrein az Öböl Menti Együttműködési Tanács tagja, így amikor segítséget kért, Szaúd-Arábia egy ezer fős sereget küldött a demonstrációk és zavargások leverésére.²⁴

A szaúdi-iráni rivalizálás egy másik színtere Jemen. Itt az 1990-es évek óta jelen levő huszi mozgalom, mely egyszerre törekszik egy esetleges Észak-Jemen független állam kialakítására és a zaidita vallás terjesztésére, áll szemben a központi kormányt vezető Manszúr Hádival és az őt támogató GCC-vel. A 2000-es évek elejétől a huszik az iráni forradalom jelszavait használva egyre szélsőségesebb retorikát, valamint Izrael- és Amerika-ellenes hangot ütöttek meg. 2004 szeptemberében az akkori elnök, Abdullah Száleh kivégeztette a mozgalom vezetőjét, Huszein al-Houthit, de helyét fia, Abdel Malek al-Houthi vette át. A következő évek során a huszik egy jól szervezett síita milíciává alakultak, és Jemen északi részén jelentős támogatásra tettek szert.²⁵ Az Észak-Jemen önállósága mellett állást foglaló huszik vallása a zaidizmus, mely a síizmus több mint húsz különböző fajtájából a három legjelentősebb közé tartozik. A zaiditák azaz „ötösök” vallása bár a „tizenkettes”, Iránban is követett síitához meglehetősen hasonlít, azonban mivel a követők főként szunnita közösségek közelében éltek, ezért jogrendszere inkább a szunnita hanfita jogi iskolához áll közelebb.²⁶ A 2011-es „arab tavasz” Jemenben is politikai változást hozott. Az eltávolított Száleh helyét Manszúr Hádi vette át, de a huszik helyzete továbbra is kérdéses maradt. Az iszlám forradalmi jelszavak mellett a mozgalom olyan szociális problémák megoldásait is kínálta, mint a korrupció vagy az alacsony életszínvonal. A térség legszegényebb államában támogatottságuk növekedett és törekvéseik pozitív

¹⁶ BENEDEK 2012, 226–227. pp.

¹⁷ Ibid 255–256. pp.

¹⁸ ROSTOVÁNYI 2011, 202. p.

¹⁹ BENEDEK 2012, 255. p.

²⁰ BENEDEK 2012, 258. p.

²¹ BAHGAT 2000, 108–115. pp.

²² JAHNER 2012, 43–44. pp.

²³ N. RÓZSA 2015, 280–281. pp.

²⁴ ABDULRAZAQ 2011

²⁵ SAILSBURY 2015, 5. p.

²⁶ ROSTOVÁNYI 1998, 103–104. pp.

visszhangra találtak a jemeni polgárok körében.²⁷ 2014-ben a főváros, Szanaa elfoglalását követően kitört a polgárháború. Hádi elnök a GCC és az USA bizalmát élvezve jelentős anyagi, technológiai és katonai támogatást kap, míg a huszik Irántól és a volt elnök Szá-lehtől kapnak segítséget.²⁸

A jemeni konfliktuson túl, a szíriai polgárháborúban sem áll egy oldalon Rijád és Teherán. Irán főként légi teherszállítással és szakértőkkel látja el Bassár el-Aszad kormányát. Szíria és Irán kapcsolata igen erős szövetségen alapul, hiszen Szíria volt az első állam, mely elismerte a forradalom utáni Iránt. Segítették egymást az Irak-iráni háborúban és a libanoni konfliktusban. Bár Szíriában az Aszad-féle rezsim szekuláris volt, az iszlámnak fontos szerepe maradt. A vallási ünnepek egyben állami ünnepek is voltak, de az iszlám szerinti politizálást üldözték.²⁹ Annak érdekében, hogy 2012-ben a felkelés ne húzódjon el, az iráni Forradalmi Gárda különleges, külföldi akciókra szakosodott Quds egységeit Szíriába vezényelték. A különleges egység hírszerzés mellett szakmai tanácsokkal is segíti a kormányerők munkáját. A felkelés gyors lezárása azonban nem sikerült, és a konfliktus kiszélesedett. Míg a kormányerőket Irán mellett Oroszország, Irak és a Hezbollah is támogatja, addig Törökország, Szaúd-Arábia és más Öböl-menti államok az ellenzék Szabad Szír Hadseregének nyújtanak segítséget.³⁰ Rijád azonban 2013 decemberétől kezdve főként fegyverekkel folyamatosan támogat egy bizonyos szalafita csoportot, az al-Kaidához köthető a Jaysh al-Islamot (Szíriai Iszlám Front), mely egy sarián alapuló iszlám államot szeretne megvalósítani Szíriában.³¹

Összegzés

Az iráni-szaúdi viszony rendezése a Közel-Kelet biztonságának szempontjából kulcsfontosságú. Annak ellenére, hogy mindkét ország tagja a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének, valamint az Iszlám Konferencia Szervezetének, mégis tartós rivalizálás jellemzi viszonyukat. A vallási különbségek mellett, a regionális konfliktusok során is összeütközésbe kerülnek. Kapcsolatuk jellege túllépett egy tradicionális értelemben vett hosszúra nyúló rivalizáláson. Az ideológiai törésvonal mentén mindkét fél igyekszik minél több támogatót maga mellé állítani. Egymás elleni, közvetlen fegyveres konfliktus hiányában, különböző helyettesítő háborúkban – Bahreinben, Jemenben és Szíriában – szembenálló oldalakat támogatva próbálják növelni politikai befolyásukat a régióban. Rivalizálásuk ezért nagymértékben hasonlít az USA és a Szovjetunió közti szembenállásra.

Mindazonáltal a XX. század két szuperhatalmának vetélkedése nagyobb téttel bírt. Mindkét fél a világ kizárólagos szuperhatalma kívánt lenni. Ezzel szemben, a jelenkori Közel-Keleten, mind Szaúd-Arábia, mind pedig Irán inkább középhatalmi ambíciókkal rendelkezik. Céljaik közt regionális politikai befolyásuk kiterjesztése szerepel. Továbbá arról sem szabad megfeledkezni, hogy a hidegháború nem csupán a külpolitikai csatározások révén folyt. Többek közt gazdasági, tudományos és szociális versengés is zajlott egyszerre. Ezen aspektusok vizsgálatára tanulmányom nem terjedt ki. Egy mélyebb ösz-

²⁷ KÁPLY 2015

²⁸ INTERNATIONAL CRISIS GROUP 2015, 3–4. pp.

²⁹ J. NAGY – FERWAGNER 2004, 113. p.

³⁰ M. BANI NASUR 2014, 83. p.

³¹ ELLISON 2016

sze hasonlítás érdekében a jövőben érdemes lenne szemügyre venni a két állam ezeken a területeken folytatott rivalizálását. Az iráni-szaúdi reláció csupán egy szeletét képezi a Közel-Keleten folyó hatalmi átrendeződésnek, viszonyuk vizsgálata korántsem ad teljes képet a régió helyzetének megértéséhez.

Irodalomjegyzék

ABDULRAZAQ 2011 = Abdulrazaq, Tallha: *Bahrain: A New Front in the Battle between Sunni and Shia Muslims* <http://www.heptagonpost.com/Abdulrazaq/Bahrain_A_New_Front_in_the_Battle_between_Sunni_and_Shia_Muslims> (Letöltés dátuma: 2016.11.08.)

ARNOLD – WIENER 2012 = Arnold James R., Wiener Roberta (eds.): *Cold War: the Essential Reference Guide*. ABC-CLIO, LLC, 2012.

BAHGAT 2000 = Bahgat, Gawdat: „Iranian-Saudi Rapprochement: Prospects and Implications”. *World Affairs*, Volume 162, No. 3 2000, 108–115. pp.

BENEDEK 2012 = Benedek Gábor: *Irán történelme a kezdetektől a napjainkig*. Alternatív Kiadó Budapest, 2012.

ELLISON 2016 = Ellison, Danielle: *FPI Bulletin: Saudi Arabia and the Syrian Civil War*. <<http://www.foreignpolicy.org/content/fpi-bulletin-saudi-arabia-and-syrian-civil-war>> (Letöltés dátuma: 2016.11.10.)

FISHER 1960 = Fisher, Sydney N.: *The Middle East*. Routledge & Kegan Paul London, 1960.

GAUSE III 2014 = Gause III Gregory F.: *Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War*. Brookings Doha, 2014. <<http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2014/07/22-beyond-sectarianism-cold-war-gause/english-pdf.pdf>> (Letöltés dátuma: 2016.10.10.)

HENSEL 1999 = Hensel Paul R.: „An Evolutionary Approach to the Study of Interstate Rivalry”. *Conflict Management and Peace Science*, Volume 17, No.2 1999 Fall

HUSSEIN 2012 = Hussein Abdulrhman A.: *So History Doesn't Forget: Alliances Behavior in Foreign Policy of the Kingdom of Saudi Arabia, 1979-1990*. AuthorHouse, 2012.

INTERNATIONAL CRISIS GROUP 2015 = International Crisis Group: „Yemen at War”. *Crisis Group Middle East Briefing*, No. 45 27 March 2015. 1–9. pp.

J. NAGY – FERWAGNER 2004 = J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története*. JATE Press Szeged, 2004.

JAHNER 2012 = Jahner, Ariel: „Saudi Arabia and Iran: The Struggle for Power and Influence in the Gulf”. *International Affairs Review*, Volume 20, No. 3 2012 Spring, 36–50. pp.

KÁPLY 2015 = Kápoly Mátyás: *A jemeni válság anatómiája*. <http://kitekinto.hu/islam/2015/04/07/a_jemeni_valsg_anatomiaja/> (Letöltés dátuma: 2016.11.12.)

KRAMER 1999 = Kramer, Mark: „Ideology and the Cold War”. *Review of International Studies* No. 25 1999. 539–576. pp.

M. BANI NASUR 2014 = Dr. M. Bani Nasur, Nader Ibrahim: „Syria-Iran Relations”. *International Journal of Humanities and Social Science*, Volume 4, No. 12 October 2014, 80–88. pp.

MCCAULEY 2008 = McCauley, Martin: *Origins of the Cold War, 1941-1949*. Pearson Education London, 2008.

N. RÓZSA – SZALAI 2016 = N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté: „Az iráni-szaúdi konfliktus hidegháborús értelmezése”, *KKI tanulmányok*. Külügyi és Külgazdasági Intézet Budapest, 2016.

N. RÓZSA 2015 = N. Rózsa Erzsébet: „Iran and Saudi Arabia – A regional „cold war” with global relevance.” In: Bátor Peter – Ondrejcsák Róbert (eds.) *Panorama of global security environment 2014*. Center for European and North Atlantic Affairs (CENAA) Bratislava, 2015. 279–288. pp.

NÉMETH 2010 = Németh Pál: *Az iszlám*. Gondolat Kiadó Budapest, 2010.

ROSTOVÁNYI 1998 = Rostoványi Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Aula Kiadó Budapest, 1998.

ROSTOVÁNYI 2011 = Rostoványi Zsolt: *A Közel-Kelet története*. Kossuth Kiadó Budapest, 2011.

SAILSBURY 2015 = Sailsbury, Peter: „Yemen and the Saudi-Iranian 'Cold War'”. *Chatham House The Royal Institute of Foreign Affairs*, February 2015.

TOTH 2014 = Toth Szilárd: *A hidegháború története, Kultúra, propaganda és stratégiai politikák*. Kolozsvári Egyetem Kiadó, 2014.

WALTZ 1979 = Waltz, Kenneth Neal: *Theory of International Politics*. McGraw-Hill USA, 1979.

AZ 1884. ÉVI KÉPVISELŐVÁLASZTÁSOK ZSIDÓ ÉS ANTISZEMITA SZEMSZÖGBŐL*

Az Egyenlőség és a 12 Röpirat példája

Harkai Ágnes

Bevezetés

Tanulmányomban két, egymással nagyon ellentétes sajtóterméket vizsgállok meg, hogy bemutassam, hogyan látta a neológ zsidóság¹ és az antiszemita mozgalom az 1884. évi képviselőválasztásokat. Ehhez a munkához az *Egyenlőség* című neológ zsidó hetilap² és az antiszemita talán legfontosabb szöcsövének számító *12 Röpirat* című havilap³ cikkeit vizsgálom meg 1884 januárjától augusztus végéig. A rövid történelmi bevezető után kitérek közvetlen a választásokat megelőző időszakra, hogy lássuk, hogyan értékelték a lapok a politikai pártokat, illetve a politikai helyzetet. Ezt követően felvázolom a cikkek alapján, hogy a választások során ezek az álláspontok változnak-e és ha igen, akkor milyen irányban, továbbá a választás, illetve a kampány eseményeit és azok zsidó és antiszemita értékelését. Ezzel az összehasonlítással reményeim szerint teljesebbé válik az 1884-es választások dokumentációja, valamint jobban megérthetjük mind a zsidóság, mind az antiszemita látásmódját a körülöttük lévő világról, és az eseményekről alkotott véleményét.

* A kézirat lezárásának dátuma: 2017. december

¹ Az 1868-ban összehívott izraelita kongresszust – melynek célja egy egységes központi szervezet létrehozása volt a kormányzattal való együttműködés érdekében – követően a magyarországi izraelita felekezet három irányzatra vált szét: neológ, ortodox és status quo. A neológ (vagy kongresszusi) irányzat támogatta a magyarosodási törekvéseket és a vallási törvényeken való lazításokat, a magyar nyelvű prédikációt. Az ortodox irányzat ezzel szemben fenn kívánta tartani a hagyományos és szigorú vallási törvényeket, megkötéseket, a status quo irányzat pedig elfogadta az eddig megtörtént reformlépéseket, de nem támogatta a további modernizációt.

² Az *Egyenlőség* című neológ zsidó politikai-társadalmi hetilap 1882 és 1938 között jelent meg. Első főszerkesztője Bogdányi Mór, majd 1884-től Szabolcsi Miksa, a lap munkatársa vette át a főszerkesztői teendőket. Vezetése alatt az *Egyenlőség* a neológ zsidóság legfontosabb politikai, kulturális és társadalmi sajtóorgánumává vált. Őt fia, Szabolcsi Lajos követte a főszerkesztői poszton 1915-től.

³ A *12 Röpirat* 1880 és 1887 között havonta jelent meg, Istóczy Győző antiszemita politikus szerkesztésében. A lap kizárólag az úgynevezett „zsidókérdést” tárgyalja, kezdve a zsidó vallás keresztény ellenes tanaitól, a zsidó világuralom rémképén át a külföldön megindított hasonló lapok és mozgalmak bemutatásáig. Szerkezetileg nézve nem követ túlzottan szigorú szabályokat: valójában hosszabb-rövidebb antiszemita cikkek és tanulmányok halmazáról beszélhetünk, melyben publicistaként helyet kapott a hírhedt szerkesztőn túl az antiszemita mozgalom számos tagja és „névtelen elvarátok”.

Az antiszemitizmus megerősödése az 1880-as évek elején Magyarországon. A 12 Rőpirat és az Egyenlőség megindítása és működése

A magyarországi politikai antiszemitizmus⁴ nyitánya Istóczy Győző kormánypárti képviselő 1875-ös képviselőházi felszólalásához köthető, melyben elsőként beszélt a zsidók világuralmi törekvéseiről és arról, hogy az országban egyre nagyobb számban jelen lévő zsidóság veszélyes a magyarságra nézve. Istóczy – bár szerette magát az antiszemitizmus európai úttörőjeként, sőt megteremtőjeként exponálni – alapvetően Nyugat-Európából, főként pedig Németországból és az Osztrák-Magyar Monarchia lajtántúli területeiről importálta nézeteit s gyúrta sajátosan magyar jellegűvé.⁵ Az általa hirdetett zsidóellenesség nem nevezhető koherens nézetrendszernek: egyszerre jelenik meg benne a vallási indíttatású antijudaizmus, a faji antiszemitizmus, továbbá számtalan alkalommal gazdasági kérdésként tüntette fel a zsidókérdést. Ez a következetlenség természetesen egyben rugalmasságot is jelentett, vagyis az ő olvasatában gyakorlatilag bármilyen témakör – a költségvetéstől a polgári házasság bevezetéséig – tárgyalható és felfogható volt a zsidókérdés egy-egy aspektusaként.

Istóczy szoros kapcsolatot tartott fent a hasonló elveket valló külföldi politikusokkal, itthon azonban meglehetősen elszigetelt maradt véleményével és pártállástól függetlenül, kormánypárti és ellenzéki képviselők egyaránt elutasítók voltak vele szemben, erősen kritizálták antiszemitizmusát. Így Istóczynak évekbe telt, mire sikerült maga körül kialakítania azt az elvbaráti kört, amely a későbbi Országos Antiszemita Párt⁶ magját is alkotta. A mozgalom vezető gárdájához tartozott Verhovay Gyula a *Függetlenség* című napilap szerkesztője, valamint Ónódy Géza, Széll György és báró Andreánszky Gábor képviselők. Az 1880-as évek elejére az antiszemita propagandagépezete is beindult, melynek két legfőbb terjesztője Verhovay *Függetlensége* és az Istóczy alapította *12 Rőpirat*. Utóbbiban a németektől átvett fajelméleti elemek sajátos keveréket alkottak a középkori antijudaizmusmal.⁷ A lap hasábjain gyakorlatilag állandó témává vált a zsidó világuralom rémképe, a zsidók bűneinek tárgyalása (pl. uzsora, korcsmáltatás, pálinkamérés), a zsidó vallás keresztény ellenes tanai, illetve annak ecsetelése, hogy a zsidók rossz tulajdonságai velük születettek, így kiküszöbölhetetlenek.⁸ Az asszimiláció és valamely keresztény felekezetre való áttérés tehát nem jelent megoldást. A *12 Rőpirat* ennél fogva talán a legfontosabb propagandaeszköz volt Istóczyék kezében, hiszen nézeteik egész palettáját megjeleníthették benne, nem kellett a napi eseményekre reflektálniuk mint a *Függetlenség*nek, hanem teljes kapacitással az olvasók ideológiai képzésére koncentrállhattak.

Az igazán nagy vízválasztó az antiszemita mozgalom történetében a tiszzaeszlári vérvád volt 1882-ben.⁹ A Tiszzaeszlárról pészach ünnepe¹⁰ előtt eltűnt tizenégy éves cseléd lány, Solymosi Eszter esete bejárta nem csupán a magyar, de az európai sajtót is és emellett folyamatos témát valamint muníciót jelentett a képviselőházban tevékenykedő antiszemita képviselőjelölt – Bary József törvénytelen eszközökkel (a koronatanú, Scharf Móric elfogatása, kínzása, az ügyben érintett gyanúsítottaktól vallomás kicsikarása erőszakkal stb.) olyan irányba torzította az eljárást, hogy az egyszerű eltűnési esetből középkori vérvádat kerekítettek.¹¹ A koholt vádak alapján bíróság elé citált zsidók ügye felkorbácsolta az indulatokat az egész ország területén. A zavargások fő gócpontjai Zala, Vas és Somogy vármegyék, valamint a Felvidék voltak, de a per 1883. augusztusi tárgyalása után Budapesten is több napig tartó zendülés vette kezdetét, melyet csak a katonaság tudott lecsillapítani. Az események hatására Tisza Kálmán miniszterelnök statáriumot rendelt el az érintett területeken. Mindez jól mutatja, hogy a per és az antiszemita ezzel kapcsolatos agitációja elérte a célját: a társadalom fogékonnyá vált a zsidóellenes szólások iránt, sőt a tettlegességig is elmentek. Ebben a folyamatba illeszkedik az *Egyenlőség* megalapítása. A lapot kifejezetten azzal a céllal hozták létre, hogy az antiszemitizmus és a tiszzaeszlári per hazugságaira hívja fel a közfigyelmet s a későbbiekben is a neológ zsidóság antiszemitizmus elleni harcának legfontosabb eszköze maradt. Az évek során azonban túlnőtt eredeti szerepén, és a zsidók vezető politikai hetilapjává nőtte ki magát, mely 1938-ig megszakítás nélkül megjelent.

A tiszzaeszlári per tehát erősen hozzájárult az antiszemitizmus elterjedéséhez és előkészítette a terepet az antiszemita politikusok számára az 1884-es választásokhoz. Itt kell megjegyeznem, hogy mindeközben a hivatalos politika elutasítóan viselkedett a zsidóellenes irányzattal és képviselőkkel szemben, és szükség esetén akár a katonaságot is bevetette a pogromszerű események megfékezésére. Ezzel együtt is az antiszemita bizakodva néztek a választások elé, és akár 80-100 képviselő megválasztását is lehetségesnek tartották.¹²

A választások előtt

Érdemes néhány szót szólni a választásokat, illetve a kampányt megelőző néhány hónap belpolitikai hangulatáról, hogyan láttatta a helyzetet a két lap, és ennek illusztrálására emelek ki egy-egy cikket.

Az *Egyenlőség* február 10-én megjelent, *A zsidóvíta* című vezércikkében – mely a polgári házasság bevezetésének kérdése kapcsán lezajlott parlamenti viták hatására¹³ – igen érzékletesen festi le a politikai pártok felelősségét az antiszemitizmus terjedéséért. Lépésről-lépésre

⁴ Lásd a témáról újabban: KÖVÉR 2011.

¹⁰ Pészach: a zsidó vallás egyik fontos ünnepe, az Egyiptomból való kivonulást, a zsidó nép rabszolgaságának végét értő ünneplik.

¹¹ Vérvád: a középkor folyamán zsidók ellen indított perek, melyekben a zsidókat azzal vádolták, hogy egyes vallási szertartásaikhoz keresztény vérről van szükségük.

¹² A képviselőház létszáma ekkor 413 fő volt és abszolút többséget alkottak benne a kormánypárt, a Szabadelvű Párt képviselői.

¹³ A „keresztény és izraelita között, valamint az országon kívül kötött polgári házasságról” szóló törvényjavaslatot lásd: Képviselőházi Irományok 1881. XVIII. kötet, 677. számú iromány., 160-173. pp. A javaslatot a Képviselőház 1883. november 19-30. között tárgyalta és fogadta el. Ezt követően decemberben és 1884. januárjában további tárgyalásokra került sor, mivel a Főrendiház több alkalommal is elvetette a javaslatot.

⁴ Terjedelmi korlátok miatt itt csupán a fontosabb magyarországi eseményekkel és személyekkel foglalkozom. Az antiszemitizmus hazai történetéről lásd bővebben: KUBINSZKY 1976. Az antiszemitizmus európai történetéről kiváló mű KATZ 2001. Lásd még: GYURGYÁK 2001. vonatkozó fejezeit.

⁵ A nyugat-európai és német antiszemitizmus kialakulásáról és nézeteiről lásd bővebben: KATZ 2001, 341–424. pp.

⁶ Az Országos Antiszemita Párt 1883. október 6-án alakult, és – bár már 1885-ben ketté szakadt, mivel a közös antiszemita álláspont nem tudta felülmúlni a képviselők közötti fő törésvonalat, a kiegyezéshez való viszonyukat – véglegesen 1892-ben szűnt meg. A párt legnagyobb sikerét 1884-ben érte el, amikor tizenhét képviselőjük jutott be a Képviselőházba. 1887-ben már csak tizenegy mandátumot szereztek.

⁷ KUBINSZKY 1976, 69. p.

⁸ Ibid 69–71. pp.

elemzi azt a tényt, miszerint kormány és ellenzék egyaránt felelős a zsidóellenesség oly mértékű megerősödéséért, hogy a választásokon már önálló pártba tömörülve indulnak az antiszemita érzelmi képviselőjelöltek. „A ki majdan Magyarország történetének most folyó szakát fogja megírni, az kénytelen lesz bevallani, hogy az antiszemitizmus mérge az összes létező pártok vérére megrontotta és hogy a zsidók iránti magatartásban legfeljebb abban különböznek a pártok, hogy az egyik többé, a másik kevésbé óhajtja frázisok mögé bujtatni valóságos érzelmeit. Megegyeznek azonban abban, hogy egészen a pajkos gyerekek módjára egymás nyakába szórják az összességet egyaránt terhelő bűn vádját.”¹⁴ A cikk írója ezzel egy olyan témát feszeget, amit nem feltétlenül várnánk egy zsidó hetilaptól: a Függetlenségi Párt mellett a kormánypártot, a Szabadelvű Pártot, sőt név szerint Tisza Kálmán miniszterelnököt is kemény bírálattal tárgyalva teszi a cikkben az antiszemitizmus elterjedéséért. Látható tehát, hogy az újság irányvonala nem kimondottan kormánypárti, alapvetően kritikusan viszonyul a politikai helyzethez és igyekszik elemezni, értelmezni azt.

Érdekes, hogy a *12 Rőpirat* február 15-én jelentetett meg egy vezércikket, *Az országos politikai pártok és az antiszemitizmus*¹⁵ címmel, mely ugyanerről a jelenségről számol be (s ugyancsak a közelmúltban lezajlott képviselőházi beszédek adták az apropót), magától értetődően antiszemita nézőpontból. Ez utóbbin kívül lényeges különbség az *Egyenlőség*hez képest, hogy hosszan szót ejt Apponyi Albertől és az általa vezetett mérsékelt ellenzék magatartásáról. Némileg cinikusan megjegyzi, hogy a polgári házasság vitáján csendben maradtak, ám másnap a költségvetési vitán felszóltak az antiszemitizmus ellen, melynek okait meg kívánják szüntetni, ám nem látják be, hogy a zsidóság ennek az okozója, valamint felhívja a figyelmet az alsópapság antiszemita érzelmeire. A kormánypárttól az *Egyenlőség*hez képest röviden, csupán egyetlen mondatban foglalja össze véleményét: örömmel nyugtázza, hogy bár még mindig elutasítók az antiszemitizmussal szemben, de már korántsem olyan élesen és egyértelműen, mint korábban.

A Függetlenségi Párttal kapcsolatban elmondottakból a következőket érdemes kiemelni. Megállapítja a cikk, hogy a párt igen nehéz helyzetben van, hiszen választóik egy jó része antiszemita érzelmi, így kényszerhelyzetben vannak, muszáj foglalkozniuk a zsidókérdéssel, annak érdekében, hogy támogatóik száma ne csökkenjen. Emiatt bocsátottak ki február elején egy manifestumot, melyben a párt hivatalosan is elismeri a zsidókérdés létezését. A *12 Rőpirat* azonban ezzel kapcsolatban a következő álláspontot fogalmazza meg. „Az országgyűlési függetlenségi pártkör „manifestuma” nem antisemita hanem filozofia alapon áll; mert ő csak a zsidók reformációját óhajtja [...] Mi azt tartjuk, minél jobban „reformált”, „civilizált” a zsidó: annál rosszabb. A ki a zsidót reformálni akarja, az nem a mi javunkat, hanem a zsidók javát akarja előmozdítani: s így az nem magyar-barát, hanem zsidóbarát. Az antiszemitizmusnak tehát a függetlenségi pártkör manifestumához semmi köze, s úgy hisszük, a függetlenségi választók is ekként fogják majd megítélni a dolgot.”¹⁶ Látható tehát, hogy az antiszemita számára a Függetlenségi Párt álláspontja nem kellőképpen radikális, hiába ismerik el a zsidókérdés létezését, nem megoldani akarják azt, hanem gyakorlatilag a zsidók integrálását kívánják a társadalomba, kulturális és vallási hagyományaik feladása árán. Reményeik szerint a választók is felismerik majd ezt és a határozottan antiszemita álláspontot képviselő pártra fogják majd leadni voksukat, hogy

a zsidókérdés végre megoldassék.¹⁷ Érdekesen összezseng az *Egyenlőség* cikke ezen a ponton a *12 Rőpirat*éval. „Hisz az antiszemita nagy közönségének éppen addig van ínyére a zsidó, míg buta és miveletlen, míg pajeszt hord és handlét kiabál. Hisz ellenkezőleg, a mivelt zsidó az, aki annyira utjokban áll, ki belejuthat a parlamentbe, az akadémiába, ki házat építhet és birtokot vehet és ki utóvégre még elég szentelen lehetne államhivatalra aspirálni vagy pláne a megye szolgálatába lépni.”¹⁸ Ebből következőleg a véleményformáló zsidó újságírói körök tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy az antiszemita politikusok problémája egyáltalában nem abban áll, hogy a zsidók kulturálisan elmaradottabbak vagy éppen más vallásúak. A keresztény társadalomba sikeresen beilleszkedő, integrálódó zsidó ugyanis alapvetően komoly versenytárs lehet a keresztények számára, s ezt mindenképpen el akarják kerülni.

Mindenképpen érdemes még a *12 Rőpirat* cikkéből kiemelni a mérsékelt ellenzék és Apponyi Albert bírálatát, mely az *Egyenlőség* cikkéből hiányzott. A szerző sérelmezi, hogy a polgári házasságról szóló törvényjavaslat vitáján túlzottan is néma maradt, nem állt ki a javaslat ellen, nem támogatta az antiszemita képviselőket. Fontosabb azonban a cikknek azon része, amelyben Apponyit a költségvetési vitában elmondott felszólalása miatt kritizálja, ugyanis a képviselő határozottan állást foglalt az antiszemitizmus ellen. „Apponyi Albert az antiszemitizmus *okait* akarja megszüntetni. Helyesen; de akkor a zsidóbefolyást, a zsidóhatalmat kell megszüntetni, mert ez és nem más az *oka* az antiszemitizmusnak. [...] S azok az üdvösséges tanácsok és intelmek is, melyeket Apponyi a zsidóságnak adott, nem mások, mint falra hányt borsó, mert a zsidóság a javulásra *képtelen*.”¹⁹ A lap megjegyzéséből fontos hangsúlyozni egyrészt, hogy a mérsékelt ellenzék egyik vezető politikusa az antiszemitizmus megszűnését szeretné elősegíteni, s ennek érdekében mind a társadalomnak, mint pedig a zsidóságnak akad tennivalója. Másrészt pedig nyilvánvalóvá válik, hogy a lap szerint a zsidóság alapvetően negatív tulajdonságokkal rendelkezik s képtelen a javulásra. Ez abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy a cikk írója érezhetően inkább fajelméleti alapokon áll, mintsem vallási vagy gazdasági problémaként kezelné a zsidókérdést.

Összességében már a választások előtt a lapoknak igen határozott véleményük volt a parlamenti pártokról és tevékenységükről. Az *Egyenlőség* és a *12 Rőpirat* egyaránt kritikával viszonyult a jelenlegi helyzethez, és bár motivációjuk különbözött, érdemes látni, hogy mindkettő igen negatívan értékelt a helyzetet. Az *Egyenlőség* a kormányt és az ellenzéket egyaránt felelősnek tartotta az antiszemita mozgalom megerősödéséért, a *12 Rőpirat* pedig értetlenül állt a vezető körök elutasítása előtt, azzal vádolva őket, hogy hozzájárulnak így a magyarság zsidók általi elnyomásához, sőt pusztításához.

A választási kampány

Az *Egyenlőség* igen korán, már január végén címlapon cikkezett a Függetlenségi Párt választásokra való felkészüléséről, a már fentebb említett manifestum létrejöttéről: „A függetlenségi párt bizottságot küldött ki, hogy javaslatot tegyen, amely a párt álláspontját a zsidókérdésben jelezze”. Ennyi a száraz tény, amely azonban azt jelenti, hogy akadt or-

¹⁴ Dr. N.: A zsidóvíta. *Egyenlőség*, 1884. február 10., III. évf. 6. sz. 1. p.

¹⁵ Az országos politikai pártok és az antiszemitizmus. *12 Rőpirat*, 1884. február 15., IV. évf., 5. sz. 129–131. pp.

¹⁶ Ibid 129–130. pp.

¹⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a korabeli antiszemita gondolkodásban a „zsidókérdés megoldása” általában az országból való teljes kitelepítést jelenti.

¹⁸ Dr. N.: A zsidóvíta. *Egyenlőség*, 1884. február 10., III. évf. 6. sz. 2. p.

¹⁹ Az országos politikai pártok és az antiszemitizmus. *12 Rőpirat*, 1884. február 15., IV. évf., 5. sz. 130. p.

szágygyűlési, magát számbavétetni kívánó politikai párt, amely zsidókérdést akar megoldani, amely zsidókérdéssel akar foglalkozni.”²⁰ A lap nem kevés rosszallással és megdöbbenéssel konstatálja, hogy az antiszemita mozgalmon kívül akadt még egy párt, amely zsidókérdést kreál. Emellett felhívja a figyelmet arra, hogy a párt így szakít a ’48-as hagyományokkal és nyíltan szembe megy Kossuth intelmeivel, aki határozottan óvta a pártot attól, hogy az antiszemitizmussal bármilyen formában közös platformra kerüljenek. Ez mindenképpen lényeges momentum, hiszen a Függetlenségi Párt ezzel a lépéssel a választásokon induló Országos Antiszemita Pártot igazolja, legitimálja a zsidóellenes beszédmódot. Az *Egyenlőség* tehát átlátta, hogy a bizottság felállítása pontosan milyen irányba tett lépésnek tekinthető. „A zsidókérdést úgy állítani oda, mint gazdasági kérdést, nem egyéb, mint ürügy a szolidabb antiszemitáskodásra, vagyis az a félreismerhetlen törekvés a bujtogatókkal egy kalap alatt való trafikálásra.”²¹

A következő számban, Bogdányi Mór szerkesztő vezércikkéből már arról értesülünk, hogy a párt bizottsága befejezte munkáját, és kibocsátott egy manifesztumot, melyben úgy nyilatkoztak, hogy a zsidókérdés minden korban létezett. Bogdányi – érthető módon – éles kritikával illette a pártot és a manifesztumot is. „A függetlenségi párt hetes bizottsága a képmutató fufang kétértelmű ravaszágával vállalkozott ama nagy kérdés megoldására: hogy miképp lehessen az antiszemitizmus malmára a vizet hajtani a 48-as eszmék ürügye alatt és hogy miképp lehessen az antiszemitizmus zsvány politikájának alkotmányos színezetet kölcsönözni a nélkül, hogy a rablás tendenciája eláraltatnék?”²² Bogdányi alapvetően jól látja a helyzetet: az Országos Antiszemita Párt ugyanazt a szavazóbázist igyekezett megnyerni magának, mint a Függetlenségi Párt, így a párt igyekezett valamilyen jogalapot adni az antiszemita érzelmeknek, hogy zsidóellenes érzelmű választóikat ne veszítsék el. Érdemes itt visszautalni a már elmondottakra, miszerint az antiszemiták kevésnek találták a manifesztum zsidóellenességét, s végül a párt is a kétes értelmű és célú nyilatkozat visszavonása mellett döntött. Az *Egyenlőség* tehát nem véletlenül volt igen kritikus a Függetlenségi Párttal szemben már a választási kampány kezdete előtt is, hiszen a párt újra és újra bebizonyította, hogy a több szavazat megszerzése érdekében hajlandó lépéseket tenni a zsidóellenes érzelmű szavazótábor felé.

A választási küzdelem megindulásakor március másodikán az *Egyenlőség* reagált arra a belügyminiszeri rendeletre, amely a választási mozgalmak kapcsán felhívja a figyelmet a fajok és felekezetek közötti feszültség szításának kerülésére. A cikk szerzőjének szemrehányó hangvétele jogos, miszerint a probléma nem új keletű és a látszattal ellentétben nem csupán a zsidó felekezet problémája, hanem az egész ország nyugalma (és jó hírét) veszélyeztetik a felbujtók és elkövetők. „Mi számtalanszor figyelmeztettük a kormányt arra a veszedelemre, mely a társadalmi rendet, a polgári békét, szóval az állam összes érdekeit fenyegeti éppen azon elemek részéről, melyeket a belügyminiszter az ő körrendelésében lelkiismeretlen izgatónak bélyegez. Most végre átlátja a kormány maga is, hogy e lelkiismeretlen izgatók nemcsak a zsidó felekezeti lakosság, hanem az egész társadalom nyugalma feldúlni akarják és hogy az antiszemita bujtogató nemcsak a zsidók, hanem az egész ország létérdekeit sérti.”²³ A választásokra való felkészülés időszakát az *Egyenlőség* azzal zárja A választások előtt című cikkében, hogy felhívja a figyelmet arra a veszélyre,

amit az jelentene, ha az Országos Antiszemita Párt képviselői helyekhez jutna, ami ellen minden választópolgárnak küzdenie kell.²⁴

Mindeközben a *12 Röpirat* a választási kampány megindulásához közeledve már egyre kevésbé foglalkozik a jelenlegi politikai helyzettel vagy más pártokkal, minden energiáját az Országos Antiszemita Párt választási kampányára összpontosítja. Ez az *Egyenlőség*hez képest lényeges különbség, hiszen míg az kritikusan viszonyul a pártokhoz, addig a *12 Röpirat* Istóczy irányítása alatt az Országos Antiszemita Párt propaganda-gépezetének legfontosabb eleme lesz.

Ennek első jele már a február 15-i számban megtalálható, Istóczy ugyanis lapjában szólít választóihoz, első sorban a rumi kerületben (Vas vármegye) élőkhez azzal kapcsolatban, hogy mit vár el tőlük a kampány időszaka alatt. „Elérkezettnek látom az időt, t. választóimat s antisemita elvbarátaimat [...] arra kérni, hogy minden, a rumi kerületben, bármely oldalról kiindulható pártszervezkedés irányában a passzív magatartást kövessék, [...] s másrésről minden mutatkozható ellenmozgalmat a legéberebb figyelemmel kísérjenek.”²⁵ Istóczy tehát a lapon keresztül kommunikál választóival s utasításokat ad nekik, itt szabja meg az Országos Antiszemita Párt kampányának főbb irányvonalait, lépéseit.

Ennek a folyamatnak következő fokozata a *Szervezkedjünk!* című írás, melyben már pontosan meghatározzák, hogy a párthoz hű választópolgárok hogyan segíthetnek a kampányban a lehető legjobb eredmény elérése érdekében. „[...] ha a kerületekben levő elvbarátaink magán-körökben, senki ember fia által meg nem tiltható bizalmas értekezleteket tartva, a szervezkedést a kerületekben egész csöndben keresztülviszik olyképp, hogy pártunknak az egyes kerületekben való mozgósítására annak idején egy intés is elég lesz [...]”²⁶ A lap tehát egyfajta suttogópropaganda működtetésére hívja fel az elvbarátok figyelmét. A cikk szerint két okból szükséges az ilyen jellegű kampánytevékenység: egyfelől az antiszemita párt nem rendelkezik a mozgósításhoz szükséges anyagi és szervezeti feltételekkel, másfelől a hatóságok a nyilvános antiszemita rendezvényeket lehetőség szerint valamilyen indokkal mindig megtiltják, így nem sok lehetősége marad a pártnak. Érdemes megjegyezni, hogy láthatóan a *12 Röpirat* ettől kezdve teljesen eltér az *Egyenlőségtől*, kevésbé foglalkozik a választási eseményekkel, a hangsúly az antiszemita ideológia közvetítésén és az Országos Antiszemita Párt kampányán van.

Ezzel szemben az *Egyenlőség* törekszik olvasói informálására és nem kötelezi el magát egyik nagy párt mellett sem, csupán arra buzdít, hogy a zsidó közösség minél aktívabban vegyen részt a választásokon, lehetőleg minél nagyobb számban adják le szavazatukat, hiszen ezzel az Országos Antiszemita Párt választási esélyeit csökkentik. A választási kampány nyomán követésére jó példa az április 13-i szám, melyben helybéli olvasók tájékoztatják a lap közönségét a különböző településeken zajló eseményekről. Tudósítást közölnek így Budapest-Terézvárosból, Zsolnáról, Enyingről, Nagykanizsáról és Hajdúnánásról is.²⁷ Ezekből az írásokból képet kaphatunk a helyi jelöltek személyéről, a választók hangulatáról valamint arról, hogy az egyes helyeken az antiszemitizmus, illetve az antiszemita programmal induló jelölt milyen támogatottságnak örvend. Ugyanakkor kertetés nélkül rávilágít a lap a választásokat övező törvényteleniségekre is: „Hangzik az elvek jelszava és a fenséges takaró alatt a legundokabb módon dolgozik az elvekről sokszor fogalommal

²⁰ Ürtigy. *Egyenlőség*, 1884. január 27., III. évf. 4. sz. 1. p.

²¹ Ibid

²² Válasz. *Egyenlőség* 1884. február 3. III. évf. 5. sz. 1. p.

²³ Egy miniszteri körrendelet. *Egyenlőség* 1884. március 2. III. évf. 9. sz. 1. p.

²⁴ Ibid 3. p.

²⁵ Választóimhoz! *12 Röpirat* 1884. február 15. IV. évf. 5. sz. 157. p.

²⁶ Szervezkedjünk! *12 Röpirat* 1884. március 15. IV. évf. 6. sz. 161. p.

²⁷ Választási mozgalmak. *Egyenlőség* 1884. április. 13. III. évf. 15. sz. 2–3. pp.

sem bíró szubjektumok korrumpáló lélekvásárlása, itatása, a közmorált arczul verő lelkiismeretlensége, mert ezt a jelölt részére kieroszakolandó siker úgy kívánja.”²⁸ Ugyancsak ebben cikkben nyíltan beszélnek a jelöltek egymás ellen elkövetett törvénysértésekről: rágalmazásról, becsületsértésről, verekedésekről, melyek lépten-nyomon végig kísérik a választási mozgalmakat. Emellett pedig nyomon követi az Országos Antiszemita Párt fontosabb kampányeseményeit és belharcait is.²⁹

Az események nyomon követése mellett a lap továbbra is figyelmet fordít a nagy pártok politikájára, elsősorban a zsidókérdéssel kapcsolatos megnyilvánulások elemzésére. A május 18-án megjelent, *Melyik a szabadelvű?* című cikkben igen kritikus hangon szól az összes parlamenti párról.³⁰ A Szabadelvű Pártot azzal vádolja, hogy a jelöltek sem nyilvánosan, sem magánkörökben egyáltalán nem emelik fel szavukat az antiszemitizmus ellen. A mérsékelt ellenzékkel kapcsolatban így nyilatkozik: „[...] kész felölelni mindent és tőkét csinál mindenből, ha azt gondolja, hogy azzal a kormánynak árthat. Épen ezért az antiszemitizmust nem itéli el, sőt miután benne is meg van bizonyos előszeretet és előzékenység az antiszemiták iránt, szidja is a zsidót, ha úgy teheti, hogy a világ rajta ne kapja, mert ha utoléri akkor igyekszik a szint megmenteni [...]”³¹ A cikk végén arra a következtetésre jut, hogy bár egykedvűen néz a zsidó közösség a választások elé, mégis kötelességük azokat a jelölteket támogatni, akik kiállnak a szabadelvűség, a jogegyenlőség és a szabadság mellett. Látható tehát, hogy – a *12 Röpirattal* ellentétben – az *Egyenlőség* nem támogat nyíltan egyetlen pártot sem, és olvasóit is csupán a részvételre biztatja. Ez alól az egyetlen kivételt a június 8-án megjelent vezércikk képezi, melyben nyíltan arra buzdítja az erzsébetvárosi szavazópolgárokat, hogy támogassák Eötvös Károlyt, aki kompromisszumok nélkül képviseli az igazi szabadelvűséget és harcol az antiszemitizmus ellen.³²

Mindeközben a *12 Röpirat* szinte kizárólag az Országos Antiszemita Párt kampányára koncentrál. Ezt jól mutatja, hogy a lap címlapon közölte a párt választási manifestumát április 15-én. Ebből kiderül, hogy a párt „[...] célul tűzte ki a zsidóhatalom megtörését és a zsidó befolyás ellensúlyozását a politikai, társadalmi s közgazdasági téren, nevezetesen a sajtó, a pénz- és hitelügy, a kereskedelem s közlekedésügy, az ipar s a földbirtokviszonyok terén.”³³ A manifestumból érdemes kiemelni, hogy az antiszemiták a közvélemény egyedüli hiteles kifejezőjének tartják magukat a zsidókérdést illetően, akik azt a zsidóellenes álláspontot képviselik, amely – szerintük – Szent István kora óta egészen az emancipációig meghatározta a magyar törvényalkotást. Ugyancsak érdekes, hogy céljaikat kizárólag alkotmányos és törvényes úton kívánják elérni. Ez azonban igencsak megkérdőjelezhető, hiszen a *12 Röpirat* lapjain választóikat a korrupció elfogadására biztatják, továbbá nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy agitációjuk nyomán, 1883 folyamán számos zavargás tört ki, valamint hasonló események előfordultak a kampány időszaka alatt is. A leghíresebb eset 1884 márciusában Cegléden történt, amikor a Függetlenségi Párt jelöltjének, Ugron

Gábornak, Verhovay és társai nem engedték elmondani választási beszédét. Verhovay előbb érkezvén, lázító beszédet tartott a pódiumon, s amikor Ugronék megpróbáltak eljutni az emelvényig, a feldühödött tömeg rájuk rontott, súlyos fejsérülést okozva Ugronnak. Az ilyen megmozdulások egyáltalán nem támasztják alá törvénytiszteltüket, melyet a manifestumban hangoztatnak. Emellett fontos, hogy leszögezzük, a párt zászlaja alatt megtalálhatják helyüket a függetlenségi és a közjogi alapon álló antiszemiták is, tehát felül kívánják írni a magyar politikát ekkor leginkább meghatározó törésvonalat. Többek között ez okozza majd a későbbiekben a párt szétesését: a közjogi ellentétet nem írta felül a közös antiszemita álláspont.

A lap a kampány során olyan antiszemita sajtótermékekkel is foglalkozott, mint az Antiszemita Káté, ami a választási mozgalmak talán leghírhedtebb zsidóellenes propaganda terméke, melyet számos választókerületben terjesztettek. A Ráth Ferenc képviselő és Zimándy Ignác törökbálinti plébános által írt (német és szlovák nyelven is megjelent) Káté 148 kérdést és választ tartalmazott, egytől-egyig a zsidókérdés összes veszélyéről és a lehetséges megoldásokról. A *12 Röpirat* örömmel üdvözölte az írás létrejöttét és fontos szerepet tulajdonított neki. „A népet a közelgő képviselőválasztásokra el kell készíteni, világosan tájékoztatni kell az ország nyomorának legfőbb okáról, a zsidó hatalom terjeszkedéséről; érthető, könnyen fölfogható tételekben kell neki elmondani, amit lelkében érez [...]”³⁴ A cikk szerzője ezzel a kijelentéssel pontos leírást ad az antiszemita választási kampány céljáról és működéséről: az emberek számára bűnbakot kell keresni, rámutatni, hogy pontosan kit kell okolni a problémáikért és mindezt a lehető legegyszerűbb formában kell megtenni, hogy a választók számára könnyen értelmezhető legyen az üzenet. A könnyű értehetőséget külön megdicséri a szerző. „Az »Antiszemita Káté« kérdezőgató módszerénél fogva nem erőlteti meg a nép gondolkodó tehetségét, s épen azért bölcs tapintatra mutat a szerzők részéről, hogy ezt a módszert választották.”³⁵ Mindezzel azt is elismeri, hogy a kampány célközönségének a kevésbé művelt rétegeket tekintve, akik alapvetően közérthető válaszokat kerestek. Mindemellett nem maradhatott ki a cikkből a Káté jó néhány pontjának leközlése, hogy az olvasók ízelítőt kapjanak ebből a fontos propaganda-kiadványból. A tipikusnak mondható antiszemita vádaskodásokon túl (mint például zsidó túlsúly veszélye a kereskedelemben, zsidóktól függő országgyűlés és kormány, stb.) olyan pontot is idéz, miszerint „Az antiszemiták nem izgatják a népet a zsidók ellen, sőt kellő fölvilágosítás által még mások izgatásait is sikertelenné teszik, komolyan intve a hevesebbeket, hogy rendezavaró tüntetések, erőszakoskodások, rablások által ne szennyezzék be az antiszemitizmus tiszta zászlaját; ne veszélyeztessék biztos diadalát.”³⁶ – ami persze köszönőviszonyban sincs a valósággal.

A két lap tehát meglehetősen más színvonalon tájékoztatta olvasóit a választási kampányról és más-más információkra helyezték a hangsúlyt. Az *Egyenlőség* törekedett a színvonalas tájékoztatásra: nem maradhatott el a lap hasábjairól a vidéki események közlése, de emellett végig hangsúlyos maradt a pártok zsidókérdéshez való viszonyát elemző cikkek és az antiszemiták tevékenységének nyomon követése. Ezzel szemben a *12 Röpirat* Istóczy irányításával a választási mozgalmak idején teljes mértékben az Országos Antiszemita Párt kampányszerzőjévé lényegült át, maximális fordulatra pörgetve az antiszemita izgatást.

²⁸ Eötvös Károly. *Egyenlőség* 1884. április. 20. III. évf. 16. sz. 1. p.

²⁹ Lásd például *Egyenlőség*, 1884. május 11. III. évf. 19. sz. 1. p., Az ozorai enunciació 1. p., Istóczy Ozorán 5. p., valamint április. 27. III. évf. 17. sz. Istóczy és Simonyi. 3. p.

³⁰ *Melyik a szabadelvű?* *Egyenlőség*, 1884. május 18. III. évf. 20. sz. 1. p.

³¹ Ibid

³² Az erzsébetvárosiakhoz! *Egyenlőség* 1884. június 8. III. évf. 23. sz. 1. p. Eötvös mellett nyilvánvalóan a tiszaszlári perben játszott szerepe (ő képviselte a tiszaszlári zsidók védelmét a bíróság előtt) miatt álltak ki hangsúlyosan.

³³ Az országos antiszemita párt választási manifestuma. *12 Röpirat* április 15. 1884. IV. évf. 7. sz. 1. p.

³⁴ Antiszemita káté. *12 röpirat* 1884. május 15. IV. évf. 8. sz. 252. p.

³⁵ Ibid 253. p.

³⁶ Ibid 256. p.

A választások értékelése a két lapban

A választások június 13-a és 22-e között zajlottak, s az eredményeket (234 kormánypárti, 64 mérsékelt ellenzék, 75 függetlenségi, 17 antiszemita, 15 nemzetiségi, és 8 pártunkívüli képviselő)³⁷ mindkét lap eltérően értékelte.

Az *Egyenlőség* alapvetően két aspektusát emelte ki a történeteknek. Egyrészt örömmel nyugtázta, hogy a következő ciklusban hét zsidó vallású politikus képviselheti a közösség érdekeit a képviselőházban, mely szép eredmény az előző választáskor mandátumot nyert öt képviselőhöz képest. Név szerint a következőkről van szó: Chorin Ferenc, Megyeri Krausz Lajos, dr. Mandi Pál, dr. Nemény Ambrus, dr. Ullmann Sándor, Swab Károly és Wahrman Mór.³⁸ A szerző nagyon határozottan kijelöli a politikusok legfontosabb feladatát cikkében: mindent meg kell tenniük a zsidó felekezet helyzetének rendezéséért. Jelenleg ugyanis az emancipációval a politikai jogok megadattak ugyan, de mint vallási felekezet, nem rendelkeztek a keresztény egyházakat megillető jogokkal (nem tartoztak az úgynevezett bevett felekezetek közé). Emellett azonban nem megy el szó nélkül az antiszemitizmus jelensége mellett sem. „[...] ez a mozgalom az általános választásoknál mint társadalmi ragály jelentkezett, mely Magyarország parlamentáris életét megsemmisítéssel fenyegeti. Országos betegség lett, mely a nemzet minden tisztességes osztályát veszélyezteti, és e veszedelem ellen nemcsak a zsidófelekezeti képviselőknek, hanem minden józan gondolkodásu hazafinak állást kell foglalni.”³⁹ A lap tehát egyfelől örült a „zsidómagyarok” sikerének, ám az antiszemiták által elért eredményeket igen aggasztónak találta.

A *12 Röpirat* egyértelműen óriási sikernek állította be az eredményt. „A választási ütközet lezajlott, s belőle az antiszemita párt se megtörve, se meg fogyva, de sőt ellenkezőleg számban megszorodva s tekintélyben, erőben megnöve, kelt ki.”⁴⁰ A cikk szerzője hosszan és diadalittasan ecseteli, hogy az egyes megnyert választókerületekben milyen óriási szótöbbséggel nyertek az antiszemita jelöltek és gúnyosan beszámol arról, hogy a rumi kerületben hatástalan maradt a kormány (óriási pénzekkel megtámogatott) ellenkampánya, mely Istóczy gyöngítését célozta. Az antiszemiták tehát nagy elégedettséggel és önbizalommal telve zárták a választásokat s tekintettek a következő parlamenti ciklus elé. Érdemes megjegyezni, hogy Istóczyék önelégültsége kissé túlzó. A választások előtt 80-100 antiszemita képviselő megválasztását remélték, ám hamar kiderült, hogy már a jelöltállítás is gondot okoz: nem tudtak kiállítani annyi alkalmas jelöltet, ahány felkérés érkezett különböző kerületekből. Végül összesen 55 kerületben sikerült jelöltet állítaniuk, és ebből mindössze tizenheten jutottak mandátumhoz, tehát korántsem arattak akkora sikert, mint azt előzetesen várták.

Összegzés

Kimondható, hogy mindkét lap kiemelten foglalkozott az 1884. évi választásokkal, s nem ok nélkül erre a választásra rányomta bélyegét a – tiszaezlári per nyomán megjelenő és erősödő – politikai antiszemitizmus, mely az Országos Antiszemita Párt 17 elnyert

mandátumában tetőzött. A két lap azonban teljesen más képet festett az őket körülvevő valóságról. Az *Egyenlőség* – amellet, hogy igyekezett végigkövetni a választási kampány egészét – igen kritikusan nyilatkozott a kormányról és a miniszterelnökről, ami mindenképpen érdekes, hiszen a zsidó közösség köztudottan kormánypárti beállítottságú volt. Ez természetesen nem meglepő, hiszen a kormány és a párt több tagja – köztük Tisza Kálmán miniszterelnök – számtalan alkalommal emelték fel szavukat az antiszemitizmus ellen. A Függetlenségi Párttal kapcsolatos bírálata sokkal inkább megállja a helyét, hiszen a párt valóban ellentmondásosan viszonyult az antiszemitizmus kérdéséhez. Azzal a megállapítással pedig mindenképpen egyetérthetünk, miszerint az antiszemitizmus nem csupán a zsidóság problémája, hanem az egész országé. A politikai antiszemitizmus ettől kezdve kitörölhetetlenül része maradt a magyar politikai életnek. Mindezzel szemben a *12 Röpirat* az idő előrehaladtával szinte kizárólag az Országos Antiszemita Párt kampánykiadványaként funkcionált. Elmaradtak belőle a politikai életre reflektáló cikkek, nem maradt más, csak az uszító antiszemita szövegek és az Országos Antiszemita Párt kampányát erősítő írások, így azt mondhatjuk „színvonala” tovább csökkent ebben az időszakban.

Irodalom- és forrásjegyzék

GYURGYÁK 2001 = Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Osiris Kiadó Budapest, 2001.

KATZ 2001 = Jakov Katz: *Az előítélettől a tömeggyilkosságig. Az antiszemitizmus története 1700-1933*. Osiris Kiadó Budapest, 2001.

KÖVÉR 2011 = Kövér György: *A tiszaezlári dráma*. Osiris Kiadó Budapest, 2011.

KUBINSZKY 1976 = Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875-1890*. Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1976.

SZABÓ 2006 = Szabó Pál Csaba: *A magyar állam története 1711-2006*. Bölcsész Konzorcium, 2006., <http://vmek.oszk.hu/04800/04807/04807.pdf>, (Letöltés dátuma: 2017.10.03.)

12 Röpirat IV. évfolyamának vonatkozó számai, 1884.

Egyenlőség III. évfolyamának vonatkozó számai, 1884.

³⁷ SZABÓ 2006, 374. p. <http://vmek.oszk.hu/04800/04807/04807.pdf>, (Letöltés dátuma: 2017.10.03)

³⁸ Zsidó felekezeti képviselők. *Egyenlőség*, 1884. június. 29. III. évf. 26. sz. 5. p.

³⁹ Ibid

⁴⁰ A választási csata után. *12 röpirat* 1884. június 15-20. IV. évf. 9. sz. 175. p.

KETTŐS DEMOKRÁCIADEFICIT, AVAGY AZ EU KÖZÖS KÜL-, BIZTONSÁG- ÉS VÉDELEMPOLITIKÁJA PARLAMENTI ELSZÁMOLTATHATÓSÁGÁNAK KÉRDŐJELEI*

Juhász Krisztina

Bevezetés

Mind az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára vonatkozó elméletek és azok képviselői között,¹ mind az EU önreflexiójában² kiemelt szerepe van a civil hatalom koncepciónak, azaz annak, hogy az Európai Uniót a nemzetközi viszonyok civil hatalmaként érdemes értelmezni.³ De mik a kritériumai a civil hatalomnak? A szakirodalomban található definíciók áttekintésével és szintézisével az alábbiakban foglalhatjuk össze a civil hatalom lényegét:

- civil célok követése, úgy mint a demokrácia, a jogállamiság, a nemzetközi együttműködés és a fenntartható fejlődés elősegítése, valamint az emberi és kisebbségi jogok védelme;⁴
- a külpolitikai célok elérése során a nem katonai (gazdasági, diplomáciai, kulturális) eszközök preferálása elsősorban rábeszélés és meggyőzés útján, a katonai erő alkalmazása csak ultima ratio jelleggel történik;⁵
- a nemzetközi – és jellemzően multilaterális – együttműködés szükségességének elfogadása;⁶
- hajlandóság szupranacionális struktúrák kiépítésére és fenntartására bizonyos politikák nemzetek feletti kezelése érdekében;⁷
- demokratikus kontroll érvényesülése a kül- és biztonságpolitika felett.⁸

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ Lásd DUCHÉNE 1973, WHITMAN 2002, MAULL 2005, STAVRIDIS 2001

² Számos uniós tisztségviselő határozta meg civil hatalomként az EU-t, lásd Romano Prodinak az Európai Bizottság egykori elnökének az Európai Parlament előtti 2000-es felszólalását vagy Javier Solanának, az EU első kül- és biztonságpolitikai képviselőjének 2002. május 23-i beszédét a Nemzetközi Kapcsolatok Dániai Intézetének konferenciáján.

³ JUHÁSZ 2015, 35–41. pp.

⁴ STAVRIDIS 2001, 6. p.

⁵ MAULL 1990/1991, 92. p.

⁶ Ibid 92. p.

⁷ Ibid 92. p.

⁸ SMITH 2005, 68–69. pp.

Ha az Európai Unió felépítését, működését, valamint kül- és biztonságpolitikájának cél- és eszközrendszerét megvizsgáljuk, akkor az első négy kritérium érvényesülését állapíthatjuk meg. Ugyanakkor az ötödik feltétellel kapcsolatban Karen E. Smith kifejti: sem nemzeti szinten, sem uniós szinten nem biztosított a közös kül-, biztonság- és védelempolitika feletti demokratikus kontroll; sem az egyes konkrét katonai műveletek esetében, sem általában a politikaterületek fejlődésével és működésével kapcsolatban, ezért nem tekinthetünk az Európai Unióra nemzetközi viszonyok civil hatalmaként.⁹

Jelen tanulmány kerete között azt vizsgáljuk, hogy milyen módon történik az EU közös kül- és biztonságpolitikája (KKBP), valamint az annak keretei között működő biztonság- és védelempolitikája (KBVP) demokratikus elszámoltatása nemzeti, uniós (szupranacionális), és transznacionális (interparlamentáris) szinten, melyek ennek legfőbb hátráltató tényezői, valamint, hogy beszélhetünk-e ennek alapján az Európai Unióról mint civil hatalomról.

Mielőtt azonban rátérnénk az uniós kül- és biztonságpolitika feletti demokratikus ellenőrzés vizsgálatára, tisztáznunk kell a demokratikus elszámoltathatóság/demokratikus ellenőrzés, a parlamenti ellenőrzés és a parlamenti scrutiny fogalmait és egymáshoz való viszonyát, valamint definiálnunk kell a kettős demokráciadeficit jelentését.

A szakpolitikákat meghatározó kormányzati döntések feletti demokratikus elszámoltathatóságot modern képviselői demokráciákban a parlamentek gyakorolják, és hangsúlyozottan igaz ez a „high politics” körébe tartozó kül-, biztonság- és védelempolitika, valamint ezek kapcsán a fegyveres erők bevetése és az erőszak alkalmazása esetében.¹⁰ A parlamenti elszámoltathatóság tehát a demokratikus ellenőrzés és elszámoltathatóság egyik, és modern képviselői demokráciákban leggyakrabban előforduló fajtája. Wouters és Raube felhívja a figyelmet a parlamenti elszámoltathatóság két fajtájának szükségszerű distinkciójára: a szerzőpáros megkülönbözteti a parlamenti ellenőrzés és a parlamenti scrutiny fogalmát. Parlamenti ellenőrzés esetében a törvényhozásnak meghatározó szerepe van az adott szakpolitika alakításában, egyrészt a döntéshozatalban való részvétel, másrészt a kormánnyal szemben alkalmazható szankciók révén. A parlamenti scrutiny a parlamenti elszámoltatás egy gyengébb mechanizmusa, amely nem biztosítja sem a döntéshozatalban való részvételt, sem a kormánnyal szembeni szankciók alkalmazásának a lehetőségét, ugyanakkor formális (jogi) és informális eljárásokon és csatornákon keresztül garantálja a parlamentek információhoz jutását, valamint a konzultáció lehetőségét, így biztosítva az adott szakpolitika bizonyos fokú átláthatóságát és nyilvánosságát.¹¹

Az uniós kül-, biztonság- és védelempolitikát jellemző ún. kettős demokráciadeficit a politikaterületek sajátos és szenzitív jellegéből ered. A külpolitika irányítása és a katonai erő alkalmazása – nemzeti keretek között – hagyományosan a végrehajtó hatalom hatáskörébe tartozik alapvetően, amelyet a hatékonyság, a titkos vagy bizalmas információk védelme, valamint a gyorsaság követelményével szokás magyarázni. Az utóbbi évtizedekben a végrehajtó hatalom számára újabb érveként szolgál, hogy az ad hoc katonai koalíciókban vagy éppen a tartós katonai-védelmi együttműködésekben való részvétel biztonsága, a hitelesség és a kiszámíthatóság elvárása indokolja a fenti politikák alapvetően végrehajtó hatalom általi meghatározását, kevés teret engedve nemcsak a demokratikus elszámoltathatóságnak általában, hanem jelentősen korlátok közé szorítva esetenként a parlamenti elszámoltathatóságot is. A nemzeti parlamentek a kor-

mányforma és az alkotmányos felhatalmazásuk függvényében tudják a kormányokat elszámoltatni, amelynek mértéke azonban meglehetősen vegyes képet mutat az EU-tagállamok esetében, legtöbbször a kormány előjogának hagyva a kül- és védelempolitika meghatározását.¹² A politikaterületeket jellemző nemzeti szintű demokráciadeficithez társul uniós szinten egyrészt az EU-t jellemző többszintű kormányzati struktúra problematikája, amelyben a nemzeti parlamenteknek csak nagyon marginális szerep jut az uniós döntéshozatalban,¹³ másrészt a tény, hogy a KKBP/KBVP – az Unió pilléres struktúrájának felszámolása ellenére – továbbra is kormányközi zárványként működik, ahol az Európai Parlament (EP) hatásköre is meglehetősen korlátozott.

A tanulmány első része a nemzeti parlamentek szerepét vizsgálja a kül- és biztonságpolitika, különösen a fegyveres erők külföldi szerepvállalása kapcsán, tárgyalva a nemzeti parlamenti scrutiny KKBP/KBVP feletti érvényesülését is. A második rész az EP szerepét veszi górcső alá, míg a harmadik részben a parlamenti elszámoltathatóság transznacionális lehetőségeit tekintjük át az EP és a nemzeti parlamentek közötti interparlamentáris együttműködés elemzésével, kitérve ugyanakkor az Európai Parlament és a nemzeti törvényhozások közötti versengésre a KKBP és a KBVP ellenőrzése területén, amely a tagállamok és az EU közötti szuverenitás- és hatáskörvita egy újabb példája.

Parlamenti elszámoltathatóság nemzeti szinten

A nemzeti parlamentek közös kül-, biztonság- és védelempolitikával kapcsolatos szerepe elsősorban azoknak a nemzeti alkotmányos rendelkezéseknek a függvénye, amelyek meghatározzák egyrészt a kormányformát, másrészt a parlamentek fegyveres erők külföldi bevetésével, illetve katonai műveletekben való részvételével kapcsolatos hatásköreit. Born és Hänggi ugyanakkor rámutatnak, hogy a formális, jogi felhatalmazáson és hatáskörön (authority) kívül még két tényező alakítja a nemzeti parlamentek ellenőrző szerepét, ezek pedig a képesség (ability) és a hozzáállás (attitude). Képesség alatt azok az erőforrások értendők, amelyek lehetővé teszik a parlamentek formális hatásköreinek gyakorlatban történő alkalmazását, azaz rendelkeznek szakpolitika-specifikus (külügyi és honvédelmi) állandó bizottsággal, amelyben megfelelő számú szakpolitikus és szükség esetén külső szakértő vesz részt, a bizottságnak elegendő költségvetési forrása van, valamint biztosított a parlamenti elszámoltatáshoz, ellenőrzéshez szükséges dokumentumokhoz, információkhoz való hozzáférés. A kül- és védelempolitika feletti parlamenti ellenőrzéshez és scrutinyhez a parlamentek alkotmányos hatáskörein, valamint az azok gyakorlásához szükséges erőforrásokon kívül elengedhetetlen annak vizsgálata is, hogy a képviselők milyen mértékben hajlandók használni ezeket a jogi és intézményi lehetőségeket a kormány által dominált politikaterületek felügyeletére.¹⁴

¹² Ahogyan a későbbekben látni fogjuk, nagyon eltérő a nemzeti parlamentek hatásköre a külpolitika és a fegyveres erő alkalmazása kapcsán. Vannak ugyan erősebb parlamenti kontrollt gyakorló parlamentek, pl. a német Bundestag, de általában elmondható, hogy a külpolitika legfőbb meghatározója és a fő „háborús hatalom” (war power) az a végrehajtó hatalmat gyakorló kormány.

¹³ Lásd a Lisszaboni Szerződéshez csatolt (1.) számú, „A nemzeti parlamenteknek az Európai Unióban betöltött szerepéről” és a (2.) számú, „A szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásáról” szóló jegyzőkönyvek rendelkezéseit.

¹⁴ BORN – HÄNGGI 2005, 4–11. pp.

⁹ Ibid 75–76. pp.

¹⁰ BORN – HÄNGGI 2005, 1. p.; WOUTERS – RAUBE 2012, 3. p.

¹¹ WOUTERS – RAUBE 2012, 3–4. pp.

A következőkben áttekintjük az EU-tagállamok nemzeti parlamentjeinek a kül- és védelempolitikával kapcsolatos hatásköreinek, képességeinek és hozzáállásának alakulását, megvizsgálva a közös európai kül- és biztonságpolitika feletti nemzeti parlamenti ellenőrzés kérdését is.

Hatáskör

A parlamentek kül- és védelempolitikával kapcsolatos hatáskörei az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- *jogalkotási, felhatalmazási;*
- *költségvetési;*
- *ellenőrzési/scrutiny;*
- *képviselési és kommunikációs jogkör.*¹⁵

A *jogalkotási hatáskör* lényegében a fegyveres erők külföldi alkalmazásáról és állomásoztatásáról szóló döntések meghozatalában való részvételt jelenti, amelynek mértéke azonban nagyon széles skálán mozoghat. A parlamentek jogalkotási, felhatalmazási hatásköre két tényező függvénye. Egyrészt függ attól, hogy a kormány köteles-e és mikor köteles felhatalmazást kérni a parlamenttől fegyveres erők külföldi bevetéséhez, másrészt, hogy a parlament milyen mértékben vesz részt a katonaság külföldi alkalmazásáról szóló nemzeti döntés meghozatalában.

Ami a parlamenti részvétel időzítését illeti, két eset lehetséges: *ex ante* – azaz a fegyveres erők külföldi bevetését megelőző – és *ex-post* – a telepítést követő – parlamenti döntés. Az *ex-ante* parlamenti részvétel jelenti természetesen az erősebb felhatalmazási jogkört, hiszen a parlament előzetes hozzájárulása nélkül a kormány nem telepíthet külföldre fegyveres erőt, másrészt az *ex-post* parlamenti részvétel komoly gyakorlati problémákat is felvet, nevezetesen, hogy mindig nehezebb és költségesebb a katonaság külföldi részvételének visszavonása, ráadásul ha nemzetközi koalíció vagy szervezet műveletéről van szó, a parlament *ex-post* döntése a visszavonásról feszültséget teremthet a katonai szövetségesekkel, veszélyeztetheti a nemzetközi művelet sikerességét, és csorbíthatja az ország megbízhatóságát.

A parlamenti részvétel mértéke nagyon változatos képet mutathat attól függően, hogy csak a haderő nemzeti keretek között történő külföldi alkalmazására terjed ki vagy a nemzetközi katonai műveletekben (ENSZ, NATO, EU) való részvételre is vonatkozik, illetve hogy a felhatalmazás általában a fegyveres erő külföldi telepítését teszi lehetővé vagy a parlamentnek lehetősége van a katonai szerepvállalás részleteit is meghatározni (katonák száma, a bevetés hossza, alkalmazott katonai eszközök és képességek).¹⁶

2008-as, illetve 2010-es tanulmányukban Dietrich, Hummel és Marshall megvizsgálták az EU-tagállamok parlamentjeinek hatáskörét a nemzeti haderő külföldi alkalmazásával kapcsolatban, és kutatásukból kiderült, hogy Olaszországban, Németországban, Észtországban, Lettországon, Litvániában és Szlovéniában a törvényhozás előzetes hozzájárulása szükséges a nemzeti haderő külföldi bevetéséhez akkor is, ha arra valamely nemzetközi

szervezet égisze alatt vagy éppen a nemzetközi kötelezettség teljesítése (a NATO-t létrehozó Washingtoni Szerződés 5. cikke értelmében) érdekében kerül sor.¹⁸

Bizonyos tagállamok esetében ugyanakkor csak kivételekkel tűzdelt parlamenti felhatalmazásról beszélhetünk. Csehországban a parlamenti jóváhagyás alól kivételt képez, ha fegyveres erők külföldi bevetése nemzetközi kötelezettség teljesítésére irányul; vagy ha a cseh katonaság olyan békefenntartó műveletben vesz részt, amelyről olyan nemzetközi szervezet döntött, amelynek Csehország a tagja (tehát az EU KBVP-műveletei esetében is ez a helyzet) és az állam, amelynek a területén a művelet végrehajtásra kerül, jóváhagyta a missziót; vagy ha a cseh katonaság humanitárius segítségnyújtásban vesz részt. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a fenti kivételek esetében a kormány utólag köteles a törvényhozást értesíteni a katonaság külföldi alkalmazásáról, a parlament pedig visszavonhatja a kormány döntését, azaz a cseh parlamentnek *ex post* vétőjoga van a kormány döntése felett.¹⁹

Magyarország Alaptörvénye 47. cikkének (2) és (3) bekezdése értelmében: az Országgyűlés a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával dönt a Magyar Honvédség külföldi vagy magyarországi alkalmazásáról, külföldi állomásozásáról, valamint a külföldi fegyveres erők magyarországi vagy Magyarország területéről kiinduló alkalmazásáról, magyarországi állomásozásáról. Kivételt képez a Magyar Honvédség külföldi és a külföldi fegyveres erők magyarországi alkalmazása és állomásoztatása, amennyiben az az Európai Unió vagy az Észak-atlanti Szerződés Szervezete döntésén alapul. Magyarország esetében tehát az EU- és a NATO-műveletekben való részvétel kivételével (amikor a kormány dönt a Magyar Honvédség külföldi telepítéséről) szükséges – mégpedig minősített többséggel elfogadott országgyűlési felhatalmazás.

A parlamenti felhatalmazás skálájának másik végén azok a tagállamok találhatók, amelyek törvényhozásai nem vesznek részt a fegyveres erők külföldi alkalmazásáról szóló döntéshozatalban. Ezen országok közé tartozik Franciaország, Nagy-Britannia, Spanyolország, Lengyelország és Görögország.²⁰

Ami a nemzeti haderő külföldi telepítésének és állomásoztatásának részleteit meghatározó döntéseket illeti, csak néhány parlamentnek van lehetősége a művelet mandátumát, a telepített katonák számát, a művelet hosszát vagy éppen az alkalmazható katonai képességek körét meghatározni. A külföldi katonai műveletek részleteit meghatározó döntést hozhat a bolgár, a horvát, a cseh, az észt, a dán, a német a litván, a román és a szlovák parlament.²¹

A *parlamentek költségvetési hatásköre* tulajdonképpen a jogalkotási hatáskör egy különleges esete, amelynek révén a törvényhozás befolyásolni tudja a nemzeti haderő külföldi alkalmazásának feltételeit, különös tekintettel arra, hogy az EU és a NATO égisze alatt indított katonai válságkezelési műveletek finanszírozása a műveletben résztvevő tagállamok hozzájárulásából történik. A parlamentek költségvetési hatalma azonban nagymértékben függ attól, hogy csak általában a védelmi költségvetésről dönthet az éves büdzsé keretében vagy lehetősége van a védelmi költségvetésen belüli tételek – így az egyes katonai műveletek költségvetésének – jóváhagyására és akár módosítására is. Az EU-tagállamok parlamentjeinek többsége csak az éves költségvetés – és ezen belül a védelmi költségvetés – elfogadásán keresztül tud befolyást gyakorolni a külföldi katonai szerepvállalásra.

¹⁸ DIETRICH – HUMMEL/MARSCHALL 2008, 14. p. és DIETRICH – HUMMEL – MARSCHALL 2010, 17–37. pp.

¹⁹ DIETRICH – HUMMEL – MARSCHALL 2010, 49–50. pp.

²⁰ Ibid 56–69. pp.

²¹ MÖLLING – VOSS 2015, 7. p.

¹⁵ Lásd BORN – HÄNGGI 2005, 4. p. és DIETRICH – HUMMEL – MARSCHALL 2008, 8–10. pp.

¹⁶ MÖLLING – VOSS 2015, 6–8. pp.

¹⁷ Lettországon csak a humanitárius és mentési műveletekben való részvételhez nem szükséges előzetes parlamenti felhatalmazás.

Ezzel szemben a német, az olasz, a dán, a belga, a horvát, a ciprusi, a bolgár, a lengyel, a szlovák és a román parlamenteknek előzetesen jóvá kell hagyniuk az egyes konkrét katonai műveletek költségvetését.²²

A *parlament ellenőrzés vagy scrutiny* eszközei és mechanizmusai közé tartozik a kérdés, az interpelláció, a vizsgálóbizottságok felállításának lehetősége, a kormány döntéseinek bírósági felülvizsgálata vagy éppen a bizalmatlansági indítvány intézménye. A parlamentek felügyeleti funkciójának ellátása azonban többnyire az ellenzéki pártokra és képviselőkre hárul, így fontos kérdés, hogy mennyiben tudja a tipikusan parlamenti kisebbségben lévő ellenzék a fenti felügyeleti mechanizmusokat alkalmazni. A kül- és különösen a védelempolitika területén ráadásul egy további tényező akadályozhatja a parlamenti kontroll érvényesülését, mégpedig a bizalmas információkhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés korlátozása. Az erős kontrollt gyakorló parlament egyik példája a Bundestag, amely honvédelmi bizottsága tagjainak egynegyede kérelmére a bizottság köteles vizsgálatot indítani, amely során hozzáférhet a vizsgált üggyel kapcsolódó valamennyi dokumentumhoz. A német törvényhozás – a képviselők egyharmadának indítványára – továbbá kérheti a kormány döntéseinek alkotmánybírósági felülvizsgálatát is.²³ Ezzel szemben a görög törvényhozás ellenőrzési funkciója korlátozottabb, itt ugyanis a kormány nemzetbiztonsági okokból megtagadhatja a honvédelmi bizottság hozzáférését bizalmas dokumentumokhoz. Ráadásul kül- és biztonságpolitikai kérdésekben vizsgálóbizottság felállítására csak a görög parlament abszolút többségének támogatása esetén kerülhet sor.²⁴

A *parlamentek képviseleti és kommunikációs* funkciója mind a kormánypártok, mind az ellenzék számára lehetőséget nyújt a kül- és védelempolitikai döntések befolyásolására, különösen igaz ez a külföldi katonai szerepvállalás kapcsán, ami emberéletek kockáztatása nélkül nehezen elképzelhető. A fegyveres erők külföldi alkalmazása társadalmi megítélésének közvetítése és érvényre juttatása az ellenzék számára kínál lehetőségeket elsősorban, ugyanakkor a kormánypártok is sikeresen használhatják a parlamenti vitákat a közvélemény befolyásolására és a társadalom mobilizálására egy adott külpolitikai döntés vagy éppen külföldi katonai szerepvállalás kapcsán.²⁵ Dietrich, Hummel és Marshall kutatásaik során megállapították, hogy csak néhány tagállamban tud a parlamenti kisebbség vitát kezdeményezni, az EU-tagállamok többségében a plenáris ülések napirendjének meghatározása a parlamenti többség kezében van. Az erősebb kommunikációs hatáskörű parlamentek közé tartozik a svéd törvényhozás, amelyben a kormány tagjának interpellációra adott írásos válaszát követően bármely képviselő kezdeményezhet a témával kapcsolatban parlamenti vitát. A német Bundestag esetében a kormány interpellációra adott válaszát követően bármely frakció vagy a képviselők legalább öt százaléka kezdeményezhet vitát az adott témában.²⁶ A magyar Országgyűlés házszabályának²⁷ politikai vitáról szóló 86.§. (1) értelmében a Kormány vagy a képviselők legalább egyötödének írásbeli indítványára – az indítványban megjelölt átfogó politikai témakörben – az Országgyűlés vitát tart. Ilyen indítványt kizárólag a rendes ülésszakon lehet benyújtani és tárgyalni. Minden képviselő ülésszakonként legfeljebb két politikai vita tartására irányuló indítványt támogathat.

Képesség

A fenti formális hatásköröket csak akkor képesek a parlamentek ellátni, ha rendelkeznek az ahhoz szükséges intézményi, személyi és pénzügyi erőforrással, valamint információval. A kül- és védelempolitika megfelelő parlamenti elszámoltathatósága szempontjából döntő jelentőségű, hogy működik-e külügyi és honvédelmi bizottság a parlamenten belül, és hogy az rálát-e a KKBP és a KBVP-vel kapcsolatos európai döntéshozatalra.

Meghatározó tényező továbbá ezen bizottságok és a bizottságokat szolgáló adminisztratív apparátus létszáma, a rendelkezésükre álló költségvetés mértéke, valamint, hogy lehetőségük van-e külső szakértőket alkalmazni. A kül- és védelempolitika szenzitív természete miatt különös jelentősége van az információkhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés időzítésének és mértékének.

A KKBP/KBVP döntéshozatala a politikaterületek kormányközi jellegéből adódóan a Tanácsban történik kizárólagosan, az Európai Parlament részvétele nélkül. Ezért itt különös jelentősége van a nemzeti parlamentek európai uniós ügyekkel kapcsolatos információhoz jutásához, illetve a kormány és a törvényhozás ilyen ügyekben történő együttműködését szabályozó eljárásnak. A megfelelő szintű parlamenti scrutiny szempontjából fontos kérdés, hogy az uniós jogalkotási eljárással kapcsolatos egyeztetési eljárásban csak az európai uniós ügyekkel foglalkozó bizottság vesz részt vagy a témában illetékes külügyi, valamint honvédelmi bizottság is. A holland parlament külügyi és honvédelmi bizottsága egyaránt részt vesz a KKBP/KBVP-vel kapcsolatos egyeztetési eljárásban a kormány és a törvényhozás között, és a témáért felelős miniszter közvetlenül ezen bizottságok előtt köteles beszámolni az Európai Unió Tanácsának ülését megelőzően, illetve azt követően is. A német Bundestag esetében a külügyi bizottság felelős a KKBP-vel és a KBVP-vel kapcsolatos scrutiny-ért, a honvédelmi bizottságnak csak tanácsadó szerep jut.²⁸

A magyar parlament európai uniós ügyekben – így a KKBP és a KBVP esetében is – gyakorolt hatáskörét az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény, valamint a házszabály tartalmazza. Ezek szerint az európai uniós ügyekkel foglalkozó állandó bizottságnak van üggyöntő hatásköre a kormánynak az EU kormányzati részvétellel működő intézményeiben folytatott tevékenysége feletti ellenőrzést szolgáló eljárások során. Ugyanakkor a házszabály 140. § (4) és (5) bekezdése szerint: az európai ügyekkel foglalkozó bizottság vagy a témában érintett állandó bizottság javaslatára a házelnök határidő megjelölésével felkéri az európai uniós tervezet tárgyával kapcsolatban feladatkörrel rendelkező állandó bizottságot az európai uniós tervezetre vonatkozó vélemény kidolgozására. Az európai uniós ügyekkel foglalkozó bizottság az állandó bizottság véleménye ismeretében alakítja ki az uniós tervvel kapcsolatos állásfoglalását. A 140.§ (8) bekezdése pedig kimondja: ha a kijelölt állandó bizottság határidőre nem ad véleményt, az európai uniós ügyekért felelős bizottság az állandó bizottság véleményének hiányában foglal állást az uniós tervetről. A magyar rendszerben tehát a Külügyi bizottságnak, valamint a Honvédelmi és Rendészeti bizottságnak csupán véleményező szerep jut a kormány és az országgyűlés közötti egyeztető eljárásban.²⁹

²² Ibid 6. p.

²³ DIETRICH – HUMMEL – MARSCHALL 2008 17–18. pp.

²⁴ Ibid 18. p.

²⁵ Ibid 9–10. pp.

²⁶ Ibid 19. p.

²⁷ 10/2014. (II. 24.) OGY határozat egyes házszabályi rendelkezésekről

²⁸ HUFF 2013, 13–14. pp.

²⁹ A Külügyi Bizottság, valamint a Honvédelmi és Rendészeti Bizottság KKBP-vel és KBVP-vel kapcsolatos véleményei az alábbi linkeken keresztül érhetők el:

<http://www.parlament.hu/web/kulugyi-bizottsag/a-bizottsag-atal-targyalt-iromanyok>

<http://www.parlament.hu/web/honvedelmi-es-rendeszeti-bizottsag/a-bizottsag-atal-targyalt-iromanyok>

Végül, de nem utolsó sorban döntő jelentősége van a kül- és védelempolitika parlamenti elszámoltathatósága szempontjából annak, hogy a parlamentek mennyiben hajlandóak élni a politikaterületek feletti ellenőrzés jogi és gyakorlati lehetőségeivel, azaz mennyire aktívak a közös kül- és védelempolitika ellenőrzésében. Ahogyan több szerző is rámutat, a képviselői attitűd elemzése ez idáig csak kis mértékben képezte tudományos vizsgálatok tárgyát, mégpedig azért, mert nagyon sok tényező befolyásolja, és ezért nehéz a képviselői attitűdre vonatkozó elemzést készíteni.³⁰ A képviselői hozzáállást ugyanis nem csak az adott kül- vagy védelempolitikai kérdés lényege és természete határozza meg, hanem sok esetben olyan külső nyomásgyakorló tényezők is, mint a közvélemény és a média pressziója, vagy éppen a kormány és a kormánypárti többség viszonyát meghatározó pártfegyelem mértéke, amely meglehetősen beszűkítheti a kormánypárti képviselők aktivitását.

A külső tényezők mellett azonban általában két körülmény alakítja a parlamenti scrutinyhez való képviselői hozzáállást: az egyik, hogy az adott parlament mennyiben érdeklődik általában az uniós politikák, és ezen belül a közös kül- és védelempolitika iránt. Hiába rendelkezik egy parlament a scrutinyhez szükséges széles hatáskörrel és megfelelő képességekkel, ha a képviselők érdektelensége miatt ezek többnyire nem kerülnek alkalmazásra, mint ahogyan ez tapasztalható az olasz parlament szenátusa esetében. Aktív képviselői hozzáállás tapasztalható ugyanakkor a dán, valamint a német parlament külügyi bizottságai esetében. A másik meghatározó körülmény, hogy a KKBK/KBVP mennyire átpolitizált területek az adott országban, azaz mennyiben élveznek pártokon átívelő konszenzust vagy éppen mennyire generálnak vitát a pártok között. A 2000-es években a brit alsóházban rendszeres és heves viták tárgyát képezte a közös biztonság- és védelempolitika. A Konzervatív Párt az euro-szkepticizmusa egyik pilléréként kezelte a politikaterületet. Mindez megváltozott a 2010-es választások után, amikor a konzervatívok az Európa-párti liberálisokkal alakítottak koalíciós kormányt.³¹

Az Európai Parlament szerepe a közös kül-, biztonság- és védelempolitika demokratikus elszámoltatásában

A KKBK és KBVP feletti szupranacionális parlamenti scrutiny letéteményese az Európai Parlament. Az EP szerepét ugyanakkor alapvetően meghatározza az a tény, hogy a kül-, biztonság- és védelempolitika ma is a nemzeti szuverenitás féltve őrzött területei, amelyet a tagállamok a lisszaboni reformok során is kormányközi együttműködés keretei között kívántak tartani, továbbra sem szabva tágra a szupranacionális intézmények, az Európai Bizottság vagy az EP hatásköreit.³² A másik oldalról viszont a KKBK 1992/1993-as és a KBVP 1999-es elindítása óta az EP mindvégig aktívan törekedett az alapító szerződésekben foglalt hatáskörei kiaknázásához, valamint intézményközi megállapodásokon keresz-

tül folyamatosan törekszik növelni a politikaterületek feletti szupranacionális parlamenti scrutiny megvalósulását.

Annak érdekében, hogy a legátfogóbb képet kapjuk a KKBK és KBVP feletti szupranacionális parlamenti scrutinyról, Born és Hänggi által a nemzeti parlamentek kapcsán alkalmazott triász, azaz a „hatáskör-képesség-hozzáállás” mentén vizsgáljuk meg az EP befolyását a közös kül- biztonság- és védelempolitika alakulására.

Hatáskör

A KKBK és KBVP kormányközi jellegéből adódóan az EP-nek nincs hatásköre a döntéshozatalban való részvételre, még konzultációs eljárás keretében sem; a döntéshozatal egyedüli letéteményese a Tanács. Az EUSz 36. cikke sorolja fel az EP KKBK-val és KBVP-vel kapcsolatos hatásköreit:

- a külügyi és biztonságpolitikai főképvisező rendszeresen konzultál az EP-vel a KKBK és a KBVP főbb vonatkozásairól és alapvető választási lehetőségeiről, továbbá folyamatosan tájékoztatja ezen politikák alakulásáról. A főképvisező gondoskodik arról, hogy az EP véleményét kellőképpen figyelembe vegyék;
- az EP kérdésekkel fordulhat a Tanácshoz és a főképvisezőhöz, illetve számára ajánlásokat tehet;
- az EP évente két alkalommal megvitatja a KKBK és a KBVP végrehajtása terén elért előrehaladást, és két jelentést fogad el ennek kapcsán: egyet a KKBK-ról, amelyet a Külügyi Bizottság, és egyet a KBVP-ről, amelyet a Biztonság- és Védelempolitikai albizottság készít el.

A fenti hatáskörökön túl az EP számára elsősorban közvetett befolyást biztosít a politikaterületek felett a KKBK költségvetésének meghatározása. A KKBK finanszírozása az EU költségvetéséből történik, kivételt képeznek ugyanakkor a katonai válságkezelési műveletek. A katonai műveletek közös műveleti költségeinek fedezésére alakították ki az ún. Athena mechanizmust, azonban ezek a közös költségek a műveletek összköltségének 10 százalékát teszik ki, a fennmaradó közel 90 százalékot az a műveletben résztvevő tagállam finanszírozza a nemzeti költségvetésén belül, ahol az adott költség felmerül. Az Athena mechanizmus tehát az uniós költségvetéstől elkülönült finanszírozási szisztéma, amelyhez a tagállamok nemzeti bruttó össztermékük alapján járulnak hozzá, és amelynek meghatározására és felhasználásának felügyeletére az Európai Parlament hatásköre nem terjed ki. A KBVP-műveletek közül tehát az EP-nek csak a KKBK-költségvetésből finanszírozott polgári válságkezelési műveletekre van közvetett befolyása.

Az EP KKBK-költségvetés feletti ellenőrzésének részleteit az Európai Parlament, a Bizottság és a Tanács között létrejött intézményközi megállapodások (1999-es, 2002-es és 2006-os) szabályozzák, miután több esetben sem tartotta az EP elegendőnek, illetve megfelelő időzítésűnek a Tanács tájékoztatását a KKBK-val és KBVP-vel kapcsolatos döntései pénzügyi vonzatairól.³³

Végül, de nem utolsó sorban, a lisszaboni reformoknak köszönhetően az EP jóváhagyása szükséges a külügyi és biztonságpolitikai főképvisező megválasztásához, és a Bizottság

³⁰ Lásd BORN – HÄNGGI 2005, 11. p. és HUFF 2013, 16. p.

³¹ HUFF 2013, 17–18. pp.

³² A Lisszaboni Szerződést elfogadó kormányközi konferencia zárónyilatkozatához csatolt 14. Nyilatkozat a közös kül- és biztonságpolitikáról explicite úgy fogalmaz, hogy: „A Konferencia megállapítja továbbá, hogy a közös kül- és biztonságpolitikára vonatkozó rendelkezések nem ruházzák fel a Bizottságot új hatáskörrel határozat meghozatalának kezdeményezésére vonatkozóan, és az Európai Parlament szerepét sem növelik”.

³³ DIEDRICHS 2004, 39. p.

ellen indított sikeres bizalmatlansági indítvány esetén a főképviselő menesztése is az EP döntésének eredménye.³⁴

Képesség

Az EP a plenáris üléseken kívül a Külügyi Bizottságon (AFET), és annak két albizottságán, a Biztonság- és Védelempolitikai Albizottságon (SEDE) és az Emberi Jogi Albizottságon (DROI) keresztül gyakorolja a KKBP és a KBVP feletti scrutinyt. Az AFET és albizottságai igen aktívnak mutatkoznak az állásfoglalások, jelentések és vélemények elfogadása terén.³⁵ Ami a bizottság létszámát és fontosságát jelenti, az AFET a legnagyobb létszámú, és az egyik legjelentősebb állandó bizottsága az Európai Parlamentnek.

A kül- és védelempolitika feletti parlamenti ellenőrzés szempontjából sarkalatos kérdés a bizalmas információk és dokumentumok megismerése. A KBVP elindulásakor a bizalmas dokumentumokhoz való hozzáférés komoly vitát generált a Tanács és az EP között. Az EU kül- és biztonságpolitikai főképviselőjeként Javier Solana 2000-ben aláírt egy biztonsági megállapodást a NATO-val, amely kizárta az EP-képviselők azon bizalmas katonai dokumentumokhoz való hozzáférést, amelyeket az EU a NATO-tól kapott. Az EP és a Tanács közötti vita 2002-ben oldódott meg azzal az intézményközi megállapodással, amely szabályozza az EP képviselők ún. szenzitív információkhoz³⁶ való hozzáférést és kezelését.³⁷ A megállapodás értelmében az EP elnöke vagy az AFET elnöke kérheti a főképviselőtől az európai biztonság- és védelempolitikával kapcsolatos szenzitív információkhoz való hozzáférést. Az EP elnöke és az AFET elnöke által vezetett különleges bizottság ismerheti és vitathatja meg a szenzitív információkat a Tanács épületében.³⁸ A megállapodás tehát igencsak szűkre szabja azoknak a képviselőknek a körét, akik hozzáférhetnek a KBVP-vel kapcsolatos szenzitív információkhoz, ami esetenként megnéhezíti a politikaterület feletti scrutinyt.

Az EP információhoz jutása szempontjából továbbá kiemelkedő jelentősége van azoknak a 2010 óta rendszeresen tartott konzultációs üléseknek, amelyeken az EP, a Tanács, a Bizottság és az Európai Külügyi Szolgálat munkatársai vesznek részt. Az ülések célja a KBVP-műveletekkel, a KKBP-költségvetésének végrehajtásával és a stratégiailag fontos régiókkal kapcsolatos információcsere.³⁹

Hozzáállás

Ellentétben néhány nemzeti parlamenttel és azok állandó bizottságaival, az Európai Parlament Külügyi Bizottsága és albizottságai rendkívül aktívnak bizonyulnak, ami a KKBP/KBVP feletti parlamenti scrutinyt illeti. Az EP megragad minden lehetőséget, hogy az alapító szerződésekben igen szűkre szabott hatáskörökön túl a gyakorlatban tovább növelje a KKBP és KBVP feletti ellenőrzését, ezt támasztják alá mind a KKBP költségvetése, mind a biztonság- és védelempolitikával kapcsolatos szenzitív információk hozzáférése tárgyában megkötött intézményközi megállapodások is.

A biztonság- és védelempolitika feletti ellenőrzés kapcsán az EP gyakran él annak lehetőségével is, hogy delegációt küldjön a KBVP keretében indított válságkezelési műveletekhez, így szerevezve első kézből információkat.⁴⁰

Az EP agilitása ugyanakkor bizonyos esetekben visszatetszést és ellenállást kelt a nemzeti parlamentekben. Ez történt például az interparlamentáris együttműködés egyik fóruma, a Külügyi Bizottságok Tagjainak Konferenciája létrehozatala kapcsán, amikor az EP azt javasolta, hogy a konferencia tagjainak a felét az EP delegálja.⁴¹

Az EP kapcsán látható, hogy a hatáskör – képesség – hozzáállás hármásából a legutóbbi milyen fontos a formális hatáskör és a rendelkezésre álló erőforrások maximális kiaknázása szempontjából, illetve hogy az aktív, és esetenként proaktív európai parlamenti attitűd miként tudta a gyakorlatban kiszélesíteni a KKBP és a KBVP feletti scrutinyt lehetőségeit.

Transznacionális parlamenti scrutiny: lehetőség vs. realitás

A KKBP-t és KBVP-t jellemző kettős democráciadeficit csökkentésének egyik lehetséges módja a transznacionális parlamenti scrutiny kiépítése, amelyben a nemzeti parlamentek és az Európai Parlament egymás hatásköreit kiegészítve és rendszeres információcsere-rét biztosítva együttesen gyakorolnak demokratikus ellenőrzést a politikaterületek felett. Stelios Stavridis az EU többszintű kormányzati rendszere okán nemcsak szükségesnek, de elengedhetetlennek tartja a nemzeti parlamentek szerepét és azok együttműködését az EP-vel a demokratikus ellenőrzés és elszámoltathatóság biztosítása terén.⁴²

A parlamenti együttműködés fontosságát a Lisszaboni Szerződés is hangsúlyozza. Az Európai Unió működéséről szóló szerződéshez csatolt 1. Jegyzőkönyv 9. és 10. cikke foglalkozik a parlamentek közötti együttműködés kérdésével. E szerint: „Az Európai Parlament és a nemzeti parlamentek közösen meghatározzák az Európai Unión belül a parlamentek közötti hatékony és rendszeres együttműködés megszervezésének és előmozdításának módját. Egy, az uniós ügyekre szakosodott parlamenti bizottságokból álló konferencia bármilyen olyan észrevételt megfogalmazhat, amelyet az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság figyelmére érdemesnek tart. A konferencia továbbá előmozdítja az információk és a bevált gyakorlatok cseréjét a nemzeti parlamentek és az Európai Parlament között, beleértve azok különbizottságait is. Emellett a konferencia meghatározott kérdések, így különösen a közös kül- és biztonságpolitika, – beleértve a közös biztonság-

³⁴ JUHÁSZ, 2015 110. p.

³⁵ Az EP Külügyi Bizottságának és Biztonság- és Védelempolitikai Albizottságának üléseit és az elfogadott dokumentumokat lásd: <http://www.emecting.europarl.europa.eu/committees/archives/201701/AFET>; <http://www.europarl.europa.eu/committees/hu/scde/draft-agendas.html>

³⁶ A megállapodás a szenzitív információk három típusát különbözteti meg: szigorúan titkos, titkos és bizalmas.

³⁷ MERLINGEN 2012, 56. p.

³⁸ Interinstitutional Agreement of 20 November 2002 between the European Parliament and the Council concerning access by the European Parliament to sensitive information of the Council in the field of security and defence policy

³⁹ http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.1.2.html

⁴⁰ HERRANZ-SURRALLÉS 2014, 5. p.

⁴¹ HUFF 2013, 19. p.

⁴² STAVRIDIS 2014, 9. p.

és védelempolitikát – megvitatása céljából parlamentközi konferenciákat is szervezhet. A konferencia által megfogalmazott észrevételek a nemzeti parlamenteket nem kötelezik, és azok álláspontját nem befolyásolják.”

A KKBP és KBVP feletti interparlamentáris scrutiny ugyanakkor korábban is működött, mégpedig a Nyugat-európai Unió Parlamenti Közgyűlésén (NYEU PK) keresztül, egészen annak 2011. június 30-i megszűnéséig. Még ezt megelőzően, 2010 második felében kezdődött el az az egyeztetési folyamat a nemzeti parlamentek, az EP és a belga elnökség között, amely a NYEU PK megszűnésével előálló ürt célozta betölteni a parlamenti együttműködés új fórumának kialakításával. A munka tovább folytatódott 2011. április 4. és 5. között az EU parlamentjeinek Elnöki Konferenciáján, és habár a jövőbeni parlamentközi együttműködés számos meghatározó elemében konszenzus alakult ki, a résztvevők nem tudtak közös nevezőre jutni a KKBP és a KBVP területén létrehozandó parlamentközi konferencia összetétele kérdésében. Az EP és néhány nemzeti parlament (a belga és az olasz) javaslata szerint az EP 54 képviselővel, míg a tagállami parlamentek 4 fős delegációval képviseltették volna magukat. Az EP hangsúlyozta, hogy a KBVP feletti megfelelő interparlamentáris scrutiny eléréséhez nem csak a Külügyi Bizottságból és annak Biztonság- és Védelempolitikai Albizottságából, hanem más releváns bizottságokból is delegálna tagokat, valamint hangsúlyozta, hogy az EP politikai és földrajzi sokszínűségét is érvényesíteni kívánja a delegáció összeállításakor. A nemzeti parlamentek többsége számára ugyanakkor elfogadhatatlan volt az EP indítványa. Fő ellenérvük szerint a KKBP és a kerete között működő KBVP a lisszaboni reformokat követően is szigorúan kormányközi politikák, ennél fogva a felettük megvalósuló parlamenti ellenőrzés is elsősorban nemzeti parlamenti hatáskör kell, hogy maradjon és nincsen szükség a transznacionális parlamentközi scrutiny mechanizmusában az EP felülreprezentálására.⁴³

Végül, az EU nemzeti parlamentjeinek Elnöki Konferenciája 2012. április 20–21. közötti varsói ülésén sikerült megállapodásra jutni a kérdésben, miszerint az EP 16 képviselőt, a tagállami parlamentek mindegyike 6 főt, valamint a tagjelöltek és az európai (nem EU-tag) NATO-tagállamok 4 képviselőt delegálhatnak az összesen 174 fős konferenciára. Ami a fórum működését illeti: félévenként ülésezik; rotációs elven működő elnökséggel rendelkezik; az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviseelője hivatalos az ülésekre, feladata, hogy ismertesse az EU KKBP-re és KBVP-re vonatkozó stratégiáját és prioritásait; a konferencia egyhangúlag fogadja el nem kötelező erejű következtetéseit.⁴⁴

Ahogy Wouters és Raube rámutatnak, a felállításra került parlamentközi konferencia a KKBP és a KBVP területén egy ugyan rendszeres, de kevésbé intézményesített fórum, amelynek következtetései nem kötelezőek a résztvevő parlamentek számára, és amely nem rendelkezik a parlamenti scrutinyhez szükséges hatáskörrel és eszközökkel, és ezért – bár szükség volna rá – jelen formájában nem járul hozzá a KKBP és a KBVP feletti parlamenti elszámoltatáshoz.⁴⁵

Következtetések

A KKBP és a KBVP parlamenti elszámoltathatósága kapcsán megvizsgáltuk a nemzeti parlamentek, az Európai Parlament és a politikaterületekkel kapcsolatban felállított interparlamentáris konferencia hatásköreit, képességeit és hozzáállását. Láthattuk, hogy a nemzeti szintű parlamenti elszámoltathatóság igen változatos képet mutat tagállamonként, amely elsősorban az eltérő nemzeti alkotmányos szabályozás és kormányforma következménye. Azt is láthattuk ugyanakkor, hogy a nemzeti parlamentek formális jogi felhatalmazásán és hatáskörén kívül milyen jelentősége van az azok ellátásához szükséges képességeknek és erőforrásoknak, valamint a parlamenti képviselők hozzáállásának. A parlamenti elszámoltathatóság mértékét meghatározó triász, a „hatáskör–képesség–hozzáállás” vizsgálatával megállapítható, hogy vannak olyan nemzeti parlamentek, amelyek a parlamenti elszámoltathatóság erősebb formájával, a parlamenti ellenőrzéssel bírnak, míg más parlamentek „csak” a döntéshozatalban való részvételt és a szankcionálás lehetőségét nem nyújtó scrutiny eszközeivel felügyelik a kül-, biztonság- és védelempolitikát.

Az Európai Parlament kapcsán megállapíthatjuk, hogy amíg az alapszerződések meglehetősen szűkre szabták az intézmény KKBP-vel és KBVP-vel kapcsolatos hatásköreit a politikaterületek kormányközi jellegénél fogva, így az EP esetében a parlamenti elszámoltathatóság gyengébb formájáról, a scrutinyról beszélhetünk. Ugyanakkor az is kiemelendő, hogy az EP-képviselők aktív hozzáállása, hogyan szélesítette a gyakorlatban az alapszerződések által szűken mért hatásköröket.

Végül, a transznacionális parlamenti elszámoltathatóság kapcsán a parlamentközi konferencia fórumát vizsgáltuk, amellyel kapcsolatban megállapítható, hogy hatásköreit és képességeit meglehetősen szűkre szabták, ráadásul a nemzeti parlamentek és az EP között időről-időre kialakuló hatásköri versengés akadályozza egy valóban hatékony parlamenti scrutiny kialakítását, amire azért volna szükség, mert az Unió többszintű kormányzati struktúrájából, a KKBP és a KBVP kormányközi és szenzitív jellegéből adódóan sem a nemzeti parlamentek, sem az EP önmagában nem képesek megfelelően felügyelni a politikaterületeket. A kettős demokráciadeficit csökkentéséhez, és ezzel párhuzamosan a politikaterületek parlamenti felügyeletének növeléséhez egy hatékony parlamenti scrutiny kialakítása elengedhetetlen, tekintettel a nemzeti és szupranacionális parlamenti elszámoltathatóság korlátaira.

Ami az EU civil hatalomként definiálását illeti, pusztán az, hogy a KKBP és a KBVP feletti parlamenti kontroll nemzeti, szupranacionális és transznacionális szinten is korlátokkal és hiányosságokkal küzd, nem jelenti azt, hogy nem is létezik. A szerzők többsége abban egyetért, hogy – tekintettel a politikaterületek szenzitív jellegére, amely a kormányzati dominanciát indokolja – a KKBP-t KBVP-t jellemző kettős demokráciadeficit mértékét csökkenteni indokolt. Amíg azonban egyesek a nemzeti parlamentek kül- és védelempolitikával kapcsolatos hatásköreit közös minimumának kialakítását sürgetik,⁴⁶ addig mások az Európai Parlament⁴⁷ vagy éppen a parlamentközi együttműködés⁴⁸ szerepét növelnék. Tekintettel azonban arra, hogy nem valószínű a tagállamok esetenként nagyon eltérő közjogi szabályozásainak összehangolása és ezáltal a nemzeti parlamenti elszámoltatás közös minimumának kialakítása, sem a KKBP és KBVP kormányközi jellegét megváltoztató és

⁴³ WOUTERS – RAUBE 2012, 11–15. pp.

⁴⁴ STAVRIDIS 2014, 9–10. pp.

⁴⁵ WOUTERS – RAUBE 2012, 13. p.

⁴⁶ DIETRICH–HUMMEL–MARSCHALL 2008, 24–25. pp.

⁴⁷ Lásd DIETRICH 2004, 45–46. pp.

⁴⁸ Lásd STAVRIDIS 2014, 13. p.; WOUTERS–RAUBE 2012, 20. p.; HORSÁK 2011, 4. p.; HUFF 2013, 21. p.

az Európai Parlament hatáskörét bővítő alapszerződés-módosítás, a parlamenti elszámoltathatóság növelése és ezáltal az EU civil hatalmi jellegének erősítése leginkább a parlamentközi konferencia hatáskörének növelésével és működésének hatékonyabbá tételével valósulhatna meg, amihez azonban elengedhetetlen előfeltétel a nemzeti parlamentek és az EP közötti versengés kiiktatása.

Irodalomjegyzék

BORN – HÄNGGI 2005 = Born, Hans – Hänggi, Heiner: „The Use of Force under International Auspices: Strengthening Parliamentary Accountability” *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF) Policy Paper* No. 7 Geneva, August 2005 1–22. pp. <http://www.dcaf.ch/Publications/The-Use-of-Force-Under-International-Auspices> (Letöltés dátuma: 2018.03.12.)

DIEDRICHS 2004 = Diedrichs, Udo: „The European Parliament in CFSP: more than a Marginal Player?” *The International Spectator* 2/2004 32–46. pp. <http://pubblicazioni.iai.it/pdf/articles/diedrichs.pdf> (Letöltés dátuma: 2018.03.12.)

DIETRICH – HUMMEL – MARSCHALL 2008 = Dietrich, Sandra – Hummel, Hartwig – Marschall, Stefan: „Strengthening Parliamentary „War Power” in Europe: Lessons from 25 National Parliaments” *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF) Policy Paper* No. 27 Geneva, 2008 1–25. pp. <http://www.dcaf.ch/Publications/Strengthening-Parliamentary-War-Powers-in-Europe-Lessons-from-25-National-Parliaments> (Letöltés dátuma: 2018.03.22.)

DIETRICH – HUMMEL – MARSCHALL 2010 = Dietrich, Sandra – Hummel, Hartwig – Marschall, Stefan: „Parliamentary War Powers: A Survey of 25 European Parliaments” *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF) Occasional Paper* No. 21 Geneva, 2010 1–93. pp. https://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/fileadmin/Redaktion/Institute/Sozialwissenschaften/Hummel_PAKS_2010_01.pdf (Letöltés dátuma: 2018.03.22.)

HERRANZ-SURRALLÉS 2014 = Herranz-Surrallés, Anna: „Parliamentary Oversight of EU Foreign and Security Policy: Moving Beyond the Patchwork?” *ISPI Analysis* No. 230, January 2014 1–10. pp. http://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/analysis_230_2013.pdf (Letöltés dátuma: 2018.03.22.)

HORSÁK 2011 = Horsák, Vojtech: „The European Parliament and the Common Security and Defence Policy: Does the Parliament Care?” *Austria Institut für Europa- Und Sicherheitspolitik Fokus* 2/2011 1–4. pp. <https://www.aies.at/download/2011/AIES-Fokus-2011-02.pdf> (Letöltés dátuma: 2018.03.22.)

HUFF 2013 = Huff, Ariella: „Problems and Patterns in Parliamentary Scrutiny of the CFSP and CSDP” *OPAL Online Paper Series* 14/2013 <http://www.pacmia.eu/wp-content/uploads/2014/02/14.pdf> (Letöltés dátuma: 2018.03.22.)

MAULL 1990/1991 = Maull, Hans W.: „Germany and Japan: The New Civilian Powers.” *Foreign Affairs* 1990/1991 Winter, 91–106. pp.

MERLINGEN 2012 = Merlingen, Michael: *EU Security Policy. What It Is, how It Works, Why it Matters*. Lynne Rienner Publishers London, 2012.

MÖLLING – VOSS 2015 = Mölling, Christian – Voss, Alicia von: „The Role of EU National Parliaments in Defence Affairs. A Comparison of Decision-Making Powers across Europe concerning International Troop Deployments and Procurement Processes” *Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs Working Paper* No.1 Berlin, March 2015 https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/mlg_vos_WPParliamentaryApproval_March2015_01.pdf (Letöltés dátuma: 2018.03.12.)

JUHÁSZ 2015 = Juhász Krisztina: *Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikája, az EU válságkezelési tevékenysége*. Pólay Elemér Alapítvány Szeged, 2015.

SMITH 2005 = Smith, Karen E.: „Beyond the civilian power debate” *LSE Research online London* <https://core.ac.uk/download/pdf/92871.pdf> (Letöltés dátuma: 2018.03.12.)

STAVRIDIS 2014 = Stavridis, Stelios: „Why the new Inter-Parliamentary Conference on CFSP/CSDP is a positive – yet insufficient – step forward in the Post-Lisbon Democratic Control and Legitimacy of EU Foreign Policy” *The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series* Vol.14 no.12 July 2014 1–22. pp. <http://textlab.io/doc/863223/the-new-inter-parliamentary-conference-on-the-cfsp-csdp-s...> (Letöltés dátuma: 2018.03.12.)

WOUTERS – RAUBE 2012 = Wouters, Jan – Raube, Kolja: „Europe’s Common Security and Defence Policy: The Case For Inter-Parliamentary Scrutiny” *Leuven Centre for Global Governance Studies Working Paper* No. 90 April 2012 1–21. pp. https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working_papers/new_series/wp81-90/wp90.pdf (Letöltés dátuma: 2018.03.22.)

A 2016-OS NÉPSZAVAZÁS AZ ADATOK TÜKRÉBEN*

Kovács László Imre

„Magyarországon nem a részvétel, hanem a fontos.”

A Kétfarkú Kutya Párt plakátja a népszavazás után

Tanulmányom fő célkitűzése, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján komparatív analízis alá vonjam a hazai országos népszavazások azon kérdéseit, amelyeket a 2016. őszi referendum kimenetelének értelmezései vetettek fel. Mivel ezek egy része a népszavazás érvényességét érinti, az empirikus elemzés előtt szükségesnek tartok egy rövid elvi kitérőt is tenni e kérdéskörben. Előzetesen hangsúlyozom, hogy nem foglalkozom a menekült-problémával, a pártok idevágó álláspontját és a kampány tartalmi mozzanatait csak a legszükségesebb mértékben érintem. Célom egyrészt, hogy a leadott szavazatok adatsorait szembesítsem a fent említett értelmezésekkel, másrészt hogy az itt alkalmazott elemzés technikai megoldásokkal hozzájáruljak a népszavazások további empirikus megközelítéséhez.

A 2016. október 2-án tartott népszavazás érvénytelenül zárult. E rövid kijelentő mondat az érvénytelenség előtt szándékoltan nem tartalmazza a „közjogilag” kifejezést. Ugyanis be sem fejeződött a szavazás, a kormány kommunikációjában már megjelent a „jogilag érvénytelen, de politikailag érvényes” értelmezés.¹ Megítélésem szerint az utóbbi kategória az eredmények empirikus elemzője számára – alább indokoltan – értelmetlen; egy népszavazás jelző nélkül érvényes vagy nem, s ezt a rá vonatkozó alkotmányos szabályok egyértelműen eldöntik.

A kormányzati kommunikációban az érvénytelenség kapcsán gyakran elhangzott, hogy a távolmaradók rábízták a döntést azokra, akik elmentek szavazni, így az érvényességtől elmaradó aktivitásnak nincs igazán jelentősége. Ezt az érvet akár el is fogadhatnánk, hiszen számos országban a népszavazási eredmény érvényességét nem kötik valamilyen megjelenési arányhoz.² Természetesen ott ennek megfelelően alakítják a vonatkozó szabályokat is. Csakhogy nálunk éppen a kormányzó kétharmados többség szigorította meg 2011-ben az idevágó alkotmányos szabályozást, és kötötte a népszavazás érvényességét legalább 50 százaléknyi leadott érvényes szavazathoz. Nem mellékes körülmény, hogy ezt nem csak

* A kézirat lezárásának dátuma: 2017. február

¹ A dolgozatban több helyütt utalok politikusi nyilatkozatokra. Ezek tartalma általában közismert, ezért pontos hivatkozásokat csak kivételes esetben adok meg, amikor egyedi megnyilvánulásról van szó.

² Csak példaképp: a 2016-os esztendő két nagy jelentőségű, a Nagy-Britannia Európai Unióból történő kilépését megszavazó, valamint az olasz Szenátus hatáskörének csökkentésére vonatkozó – mindkét esetben a kormányfők lemondásával is járó – népszavazásoknál a brit és az olasz szabályozás értelmében nem volt részvételi kvórum.

az összes ellenzéki párt utasította el, de ellentétben áll az Európa Tanács és a Velencei Bizottság idevágó ajánlásával is.³

Ezek után nem volt könnyű intellektuális feladat a 2016-ban bekövetkezett érvénytelenség jelentőségének redukálása. A politikai érvényesség terminus „feltalálását” joggal láthatjuk egyfajta kármentésnek. E kommunikációs termékkel a kormány azt kívánta kifejezni, hogy az érvénytelenség ellenére „politikát” (alaptörvény-módosítást) kíván alapozni a lezajlott népszavazásra. E kormányzati szándékot legitimnek gondolom – mint ahogyan azokat az ellenzéki kísérleteket is, amelyek az érvénytelenség tényéből vezettek le politikai követeléseket (például a miniszterelnök lemondásának felvetését).

Ugyanakkor fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a közjogi érvényesség és a politikai érvényesség fogalmai nem állíthatók párba egymással, az utóbbival nem „pótolható” az előbbi hiánya. Más dimenziókról van szó: a közjogi egzakt módon megítélhető, a politikai empirikus szempontból „puha”, sőt esetünkben adatokkal alátámaszthatatlan. Nem rendelhetőek hozzá kritériumok. Megtehetette volna a kormány, hogy a népszavazást megelőzően kijelenti: amennyiben az aktivitás meghaladja a 40 százalékos részvételt és a kötelező betelepítés elutasítása legalább 90 százalékos, akkor a maga részéről végrehajtja a „népakarot”, vagyis politikailag érvényesnek tekinti azt – függetlenül a népszavazás érvénytelenségétől. Ilyen nyilatkozat azonban nem hangzott el, sőt az előzetes kommunikáció e téren igen ellentmondásos volt. Emlékeztet a miniszterelnök kijelentése,⁴ miszerint csaldódik, ha nem lesz magas a részvétel, de a népszavazás napján a médiumokban megjelent frakcióvezetői interjú⁵ sem segített világossá tenni a helyzetet. Egyértelmű előzetes követelmények híján tehát azt mondhatjuk: az a népszavazás érvényes „politikailag”, amelyet valaki annak tekint. S ha annak állítja, akkor ehhez utólag rendel hozzá tetszés szerinti kritériumokat. Ilyen volt a népszavazás után a politikai vitákban a kormányoldaltól naponta elhangzó „3 millió háromszázezer ember akarata”, amelyet nem lehet „figyelmen kívül hagyni”. További fejtegetés helyett: és ha csak 3 millió lett volna? Vagy 2,5 millió? Hol húzódik a politikai érvényesség határa?

Áttérve az empirikus is értelmezhető kijelentésekre, talán a leggyakoribb kommunikációs panel – amellyel már az „új nemzeti egység” létrejöttének vízióját támasztotta alá a kormányzati propaganda – az volt, hogy népszavazáson még soha ennyien nem támogatták a feltett kérdésben szereplő valamely alternatívát. Itt már az eddigi népszavazások komparatív megközelítésével van dolgunk. Ahhoz, hogy megítélhessük a fenti állítást, az 1. táblázatot kell szemügyre vennünk. Ez elsőként az eddigi népszavazásokon a győztes alternatíva mellett leadott szavazatok mennyiségét mutatja. A 2016-os referendumnál kétféle adat – KÜLHONIAK NÉLKÜL illetve ÖSSZESEN – szerepel. Ennek oka, hogy ez volt az első népszavazás, amikor az Alaptörvény és a vonatkozó sarkalatos törvények értelmében a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező nagykorú állampolgárok (a továbbiakban külhoni magyarok) – amennyiben kérték felvételüket a választói névjegyzékbe – leadhatták szavazataikat.⁶ Jellem, hogy a választójogosultság terén korábban is történt fontos változás,

amely a magyarországi lakóhellyel rendelkező, de a szavazás napján külföldön tartózkodó állampolgárokat érintette. Az ő részvételük a 2002. évi LXI. törvénnyel kihirdetett alkotmánymódosítással illetve a választási eljárásról szóló törvény többszöri átdolgozásával vált lehetővé (személyesen a külképviseleteken), de ez csak Magyarország uniós csatlakozása után lépett hatályba. Így az érintettek először a 2004-es európai parlamenti választásokon, majd a 2004. decemberi népszavazáson adhatták le voksaikat.

Mindez azért fontos, mert ha össze akarjuk mérni a referendumokon megnyilvánuló támogatások mértékét, akkor indokolt ezt azonos bázison megtennünk, vagyis a legutóbbi népszavazáson a külhoni voksok nélküli szavazatmennyiséget is alapul vennünk, hiszen előzőleg ilyenek nem adódhattak hozzá az eredményhez. A külföldön tartózkodók esetében azonban oly csekély szavazatmennyiségről van szó – 2004-ben 1715, 2008-ban 2785, 2016-ban 7984 érvényes voksról⁷ –, amely nem torzíja az összevetés eredményét a korábbi népszavazásokéval. Nem így a külhoni magyarok által 2016-ban leadott összesen 130 324 szavazat, amely 128 944 többletvoksot jelentett a kormány álláspontja mellett (a külhoniak közül ezren szavaztak IGEN-nel, az érvénytelen voksok száma pedig e körben 380 volt).

A táblázatban látható az is, hogy a 2016-os szavazatszámokhoz képest a korábbiakban hogyan alakult a győztes alternatíva támogatottsága. A KÜLÖNBSÉG I. rovat a külhoniak 2016-os voksai nélkül, a KÜLÖNBSÉG II. a külhoniakkal együtt számított differenciákat mutatja. A táblázatban feltüntettem még a népszavazások aktivitási adatait, továbbá a győztes alternatíva szavazatarányát az érvényes voksok illetve a választójogosultak százalékában.

1. táblázat
Népszavazási adatok 1989–2016

	1989 ELNÖK MEGVÁLASZTÁSA	1989 PÁRTOK MUNKAHELYEN	1989 PÁRTVAGYON	1989 MUNKÁSÖRSÉG
SZAVAZATSZÁM A GYŐZTES MELETT	2 145 023	4 088 383	4 101 413	4 054 977
KÜLÖNBSÉG I.	– 1 088 257	855 103	868 133	821 697
KÜLÖNBSÉG II.	– 1 217 201	726 159	739 189	692 753
AKTIVITÁS %	58,04			
GYŐZTES % AZ ÉRVÉNYESEK KÖZÖTT	50,07	95,14	95,37	94,93
GYŐZTES % A JOGOSULTAK KÖZÖTT	27,50	52,42	52,59	51,99

választásokra vonatkozó szavazati jogának kiterjesztése a népszavazásra. Az Alaptörvény szerint: „XXIII. cikk (7) Mindenkinek joga van országos népszavazáson részt venni, aki az országgyűlési képviselők választásán választó.” Röviden: ezzel az automatizmussal nem értek egyet. Elsősorban azért, mert a népszavazáson olyan témák is napirendre kerülhetnek, amelyeknek semmiféle nemzetpolitikai összefüggése nincs. Gondoljunk a 2008-as népszavazás három „fizetős” kérdésére, vagy arra, hogy az utóbbi években az LMP az új munkajogi szabályokról, az MSZP a földprivatizáció ügyében, Kész Zoltán független képviselő pedig az állami szféra bérlapfölgéről kezdeményezett (sikertelenül) népszavazást. Az ilyen policy-kérdésekben nem látom a külhoni magyarság kompetenciáját, ezért megítélésem szerint az országos népszavazáson való részvételt – hasonlóan az önkormányzati választásokhoz – magyarországi lakóhelyhez kellene kötni.

⁷ A népszavazási alapadatok megtalálhatóak a Nemzeti Választási Iroda honlapján (valasztas.hu), ezért ezeket a továbbiakban nem hivatkozom. Esetenként az alapadatokból magam végeztem további számításokat.

³ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Code of Good Practice on Referendums CDL-AD(2007)008 A kvórumról lásd: III. 7. (13. és 22–23 pp.) [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008-e) (Letöltés dátuma: 2017.01.15.) Az ellentmondásra felhívja a figyelmet KOMÁROMI 2014 továbbá PACZOLAY 2016.

⁴ <http://www.origo.hu/itthon/20160921-orban-viktor-interju.html> (Letöltés dátuma: 2016.12.05.)

⁵ http://mandiner.hu/cikk/20161002_kosa_lajost_osszeavarta_az_atv_kerde (Letöltés dátuma: 2016.12.05.)

⁶ Külön tanulmányt igényelne annak tárgyalása, hogy mennyire indokolt a külhoni magyarok országgyűlési

	1990 ELNÖK MEGVÁLASZTÁSA	1997 NATO	2003 EU	2004 KÓRHÁZAK MAGÁNOSÍTÁSA	2004 KEDVEZMÉNYES HONOSÍTÁS
SZAVAZATSZÁM A GYŐZTES MELLETT	926 823	3 344 131	3 056 027	1 922 680	1 521 271
KÜLÖNBSÉG I.	- 2 306 457	110 851	- 177 253	- 1 310 600	- 1 712 009
KÜLÖNBSÉG II.	- 2 435 401	- 18 093	- 306 197	- 1 439 544	- 1 840 953
AKTIVITÁS %	13,98	49,24	45,62	37,49	
GYŐZTES % AZ ÉRVÉNYESEK KÖZÖTT	85,90	85,33	83,76	65,01	51,57
GYŐZTES % A JOGOSULTAK KÖZÖTT	11,85	41,50	38,00	23,89	18,90
	2008 VIZITDÍJ	2008 KÓRHÁZI NAPIDÍJ	2008 KÉPZÉSI HOZZÁJÁRULÁS	2016 KÜLHONIAK NÉLKÜL	2016 ÖSSZESEN
SZAVAZATSZÁM A GYŐZTES MELLETT	3 321 313	3 385 981	3 309 616	3 233 280	3 362 224
KÜLÖNBSÉG I.	88 033	152 701	76 336	-	-
KÜLÖNBSÉG II.	- 40 911	23 757	- 52 608	-	-
AKTIVITÁS %	50,51			43,96	44,08
A GYŐZTES % AZ ÉRVÉNYESEK KÖZÖTT	84,08	82,42	82,22	98,32	98,36
GYŐZTES % A JOGOSULTAK KÖZÖTT	41,30	42,10	41,15	40,43	40,64

Látható, hogy ha a külhoni voksok nélkül számolunk, akkor a népszavazásra bocsájtott összesen 13 kérdésből a 2016-os szavazatszám a nyolcadik (!) a sorban, hét esetben (KÜLÖNBSÉG I. rovat dőlt, vastagon szedett számai) több választó sorakozott fel a győztes álláspont mellett. A kivétel a „négyigenes” népszavazás elnökválasztásra vonatkozó kérdése volt, majd az 1990 nyarán teljes érdektelenségbe fulladt népszavazás, az uniós csatlakozás ügye, továbbá a 2004-es referendum mindkét kérdése. Ha a 2016-os külhoni voksokat is figyelembe vesszük, még akkor is marad négy olyan kérdés, amelynek az adatát nem éri el a legutóbbi szavazatszám (KÜLÖNBSÉG II. rovat dőlt, vastagon szedett számai). Igaz, ezekből három az 1989-es népszavazáson szerepelt, és mind a rendszerváltozás szimbolikus kérdése volt, nem csoda tehát, hogy elsőprő támogatottságot élveztek. Azonban – és ezt az értelmezés szempontjából különösen fontosnak gondolom – a 2008-as egyik kérdés még így is pozitív szaldót mutat 2016-hoz képest. Közismert, hogy 2008-ban szintén a FIDESZ által kezdeményezett népszavazásra került sor, csak hogy azt ellenzékiből, a Gyurcsány-kormány ellen 2016 őszén kialakult erős indulatok alkotmányos mederbe terelése és a miniszterelnök politikai ellehetetlenítése céljából szervezték. A 2016-os ezzel szemben kormányzati kezdeményezésre és az ezzel „járó”, minden korábbit többszörösen meghaladó erőforrás mozgósításával történt. Érdemes itt emlékeztetni arra, hogy 2008-ban mindhárom kérdésének nagyobb volt a támogatottsága, mint a 2016-osnak a külhoni voksok nélkül, továbbá arra is, hogy 2008-ban az aktivitás 50,51 százalék volt, vagyis az akkor ellenzéki

FIDESZ által menedzselte népszavazás a mai, szigorúbb szabályok között is érvényes lett volna – szemben a kormányzó FIDESZ által kezdeményezett, és a legszerényebb becslések szerint is 15 milliárd forinttal megtámogatott referendummal. Igaz, 2008-ban arról kérdezték a választópolgárokat, hogy akarnak-e valamiért fizetni s ezt könnyű ellenezni, de a 2016 szeptemberében készített felmérések⁸ szerint a kötelező kvóta elutasítása is 70-80 százalékos volt a választók körében. Vagyis e kérdések jellegében – ide értve az 1989-es három felvetést is – e tekintetben semmi különbség nincs. A népszavazások eredményeiben annál inkább, s ez már azt veti fel, hogy a várható magas támogatottságból a politikai mobilizáció révén mennyit sikerült realizálniuk a kezdeményezőknél.

Mint láhattuk, a „soha nem volt még ekkora támogatottság” és az „új nemzeti egység” értelmezést az abszolút számok nem támasztják alá. Az egyedüli adatsor, amely e sokat hallott kijelentéseket igazolni látszik, a győztes alternatíva érvényes voksok közti szavazataránya. Táblázatunk vonatkozó rovata alapján elmondható, hogy a 98 százalék valóban a legmagasabb az eddigi népszavazások történetében – még ha nem is kiugróan, hiszen a már említett három 1989-es kérdésben is 95 százalék körüli értékeket látunk. Ugyanakkor vegyük észre, hogy az említettek után az 1990-es „elvetélt” népszavazás 85,9 százalékos adata következik a sorban! Ez jól mutatja, hogy a szavazatarányok önmagukban, az abszolút számok nélkül vajmi keveset mondanak a támogatottság valódi mértékéről, a népszavazáson megmutatkozó politikai mobilizáció sikeréről. A két adatsor között teremt összefüggést egyfelől a választói aktivitás, amely szintén a mozgósító hatást méri, s e tekintetben a 2016-os népszavazás az eddigi hétből az ötödik a sorban; ennél rosszabb adatot csak 2004-ben láttunk, meg azon az 1990-es referendumon, amelyet már a kollektív emlékezet sem őriz. Másfelől a győztes alternatíva támogatottsága és a mobilizációs hatékonyság komparatív megközelítését a szavazatarány teljes választói körhöz mért kiszámítása is segíti. E tekintetben a 2016-os népszavazást még a külhoni szavazatokat figyelembe véve is megelőzi hét korábbi kérdés (GYŐZTES % A JOGOSULTAK KÖZÖTT rovat dőlt, vastagon szedett számai).

Érdemes azonban a 2016-os mozgósítás sikerét más összefüggésben is megítélni. Az idevágó kormánypárti nyilatkozatokban felbukkant az adatok pártpreferenciákkal való összehasonlítása is. Leginkább a 2014-es parlamenti választás eredményét idézték, megállapítva, hogy a FIDESZ-KDNP listája akkor jóval kevesebb szavazatot kapott, mint ahányan a népszavazáson NEM-mel voksoltak, tehát a mobilizáció ebből a szempontból is sikeresnek mondható. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól sem, hogy a Jobbik is elutasította magát a kötelező kvótát. Ezért is szorgalmazott az ügyben népszavazást 2015 őszén, viszont a kormány kezdeményezését 2006 tavaszán már ellenezte, helyette az Alaptörvény módosítását követelte, melyre vonatkozóan be is nyújtotta javaslatát.⁹ Tapasztalataim szerint a párt nem is kampányolt aktívan a népszavazási részvétel mellett, sőt mintegy két héttel a referendum előtt Vona Gábor az akkor már valószínűsíthető érvénytelenség esetén a miniszterelnök lemondását követelte, ami szintén nem hathatott buzdítóan hívei számára. Emellett ott volt még az MSZP bojkott-felhívása, a liberálisok az IGEN mellett álltak ki,

⁸ A Migrációkutató Intézet (Századvég) felmérése

<http://www.migraciokutato.hu/hu/2016/09/20/kozvelemenykutatas-sorozat-a-migracio-tarsadalmi-megiteleserol-iv/> (Letöltés dátuma: 2017.01.08.) illetve a Republikon Intézet felmérése <http://replikon.hu/elemzesek-kutatasok/160930-nepszavazas-kutatas.aspx> (Letöltés dátuma: 2017.01.08.)

⁹ Magyarország Alaptörvényének hatodik módosításáról T/10191 <http://www.parlament.hu/irom40/10191/10191.pdf> (Letöltés dátuma: 2017.01.13.) A javaslatot az Országgyűlés nem vette tárgysorozatba.

és voltak, akik érvénytelen voksok leadására buzdítottak – leginkább látható eszközökkel a Kétfarkú Kutya Párt. A Jobbik szavazótábora tehát nem volt könnyű helyzetben annak eldöntésekor, hogy kivel-mivel azonosuljon az ügyben, de ezzel együtt, ha egy „jobbikos” elment voksolni, nem volt kérdés, hogy NEM-mel szavaz. A kormánypárti álláspont potenciális támogatói körének pártpreferenciák szerinti körülhatárolásakor indokolt tehát a FIDESZ–KDNP 2014-es szavazóihoz a Jobbikra voksolókat is hozzáadni.

Csakhowa a legutóbbi parlamenti választás és a népszavazás között két és fél év telt el, s közben a pártok támogatottsága változott. Így megítélésem szerint nem elsősorban a 2014-es, hanem a 2016. szeptemberi pártpreferenciákkal kell kalkulálnunk (a 2. táblázat mindkettőt tartalmazza). Mivel a pártpreferenciákra vonatkozó felmérések¹⁰ belföldön készülnek, a választások és a népszavazás esetében is a magyarországi lakóhellyel rendelkezők szavazatait tüntettem fel. A közvélemény-kutatók által mért százalékos adatokból – figyelembe véve a választójogosultak számát – megkaphatjuk az abszolút számokat. 2016 szeptemberében a választókori népességben – öt intézet eredményeinek átlaga szerint – a FIDESZ 33, a Jobbik 12 százalékon állt; a bizonytalanok/passzívak aránya 35,75 százalék volt, ez 64,25 százalékos aktivitást jelent, amely alig magasabb a 2014-es parlamenti választásokénál (61,73 százalék). A táblázat második adatsorában az összevetés megkönnyítése érdekében azt láthatjuk, hogy az adott szavazatmennyiség hány százaléka a 2016-os népszavazás adatának.

2. táblázat
Párttámogatottságok 2014-ben és 2016-ban, valamint
NEM szavazatok a 2016-os népszavazáson

2014 FIDESZ- KDNP	2014 FIDESZ- KDNP ÉS JOBBIK	2016 SZEPTEMBER FIDESZ	2016 SZEPTEMBER FIDESZ ÉS JOBBIK	2016 NEM SZAVAZAT
2 142 142	3 159 692	2 635 710	3 594 150	3 233 280
66,25%	97,72%	81,52%	111,16%	100%

Látható, hogy a 2014-es parlamenti választáson szerzett szavazatok mennyiségét a FIDESZ–KDNP listájához képest több, mint 1 millióval haladja meg a népszavazási adat. Az tehát jogos felvetés, hogy a népszavazáson a kvótát elutasítók nem csak a kormánypárti szavazók egykori táborából kerültek ki. Sőt, a 2016-os adat mintegy 74 ezerrel több a Jobbikkal együtt számolt szavazóbázisnál is. A referendumot egy hónappal megelőzően mért pártpreferenciákat nézve azonban már más a helyzet. Itt először azt kell észrevennünk, hogy bár a két párt együttes támogatottsága a felmérések szerint mintegy 430 ezerrel magasabb, mint 2014-ben, de ez egyértelműen a FIDESZ sikere, mert e párt esetében majd félmillió többlet mutatkozik, míg a Jobbik közel 60 ezer voksot veszített. Ezért a kormánypárt erősebb bázisról indult – ezt jól jelzi az önálló 81,52 százalékos adata a korábbi 66,25 százalékhöz képest. Látható, hogy 2016-os bázishoz mérten is igaz az idevágó korábbi megállapítás, miszerint a népszavazás nem csak a kormánypárti szavazókat mozgatta meg, hiszen az előtte mért pártpreferenciáknál szűk 600 ezerrel többen voksoltak NEM-mel. Érdemes itt

¹⁰ Török Gábor honlapján (<http://torokgaborelemezblog.hu/>) folyamatosan közli több közvélemény-kutató intézet méréseit. A 2. táblázatban szereplő adatokat ezek felhasználásával számoltam ki.

egy további egyszerű számítást is elvégezni. A szavazattöbblet 2014-ben a bázishoz mérve 51 százalék (ez a FIDESZ–KDNP listás szavazatszám és a népszavazási adat különbsége a listás voksok arányában), 2016-ban már csak 23 százalék. Ebből az következne, hogy a 2016-os bázishoz képest a „kifelé” irányuló kormánypárti mobilizáció már csak fele olyan hatékony volt, de hangsúlyozni kell, hogy itt működik egyfajta „üveglapon” hatás is. A jóval magasabb bázishoz képest arányaiban a korábbival azonos, 51 százalékos növekmény ugyanis 1 millió 344 ezer voks lenne, ami összesen 3 millió 980 ezer NEM szavazatot jelentene (ez a belföldi választójogosultak számát tekintve már az érvényességi küszöb határán van!).

Ennek elérése azonban kizárólag kormánypárti erőfeszítésekkel nem reális. Ugyanis a népszavazás politikai értelemben nem légtüres térben játszódik, ahol a többi szereplő magatartása (kampánya vagy annak hiánya) nem hat a választókra. Ellenérdekelte felek vannak, s ezért egyfajta zéró összegű játszmát látunk, amelyben egy NEM szavazat siker az egyiknek és kudarccal a másiknak. Ha a népszavazási kérdés bekerül a politikai küzdelem dimenziójába, akkor már a szavazók jó része számára nem annak tartalma a döntő, hanem az, hogy voksával vagy távolmaradásával hogyan segít eldönteni ezt a játszmát. Ilyen körülmények között viszont a kezdeményező számára szinte lehetetlen feladat bázisának másfélszeresét megmozgatni a győzelem érdekében. Nem is sikerült. Ezt jól jelzi az is, hogy a Jobbikkal együtt számolt 2016-os pártpreferenciáktól elmarad a NEM voksok száma: a 2014-es 74 ezres többséggel szemben itt mintegy 361 ezres hiányt mutatkozik. Röviden tehát: ebben az összehasonlításban a népszavazás 2014-hez mérve sikeres, 2016-hoz mérve sikertelen volt. Csakhowa a népszavazás kimenetele szempontjából a valós politikai közeget nem a 2014-es, hanem a 2016-os helyzet jelenti. A jelen idejű és nem a múltbeli szavazók mozgósítása, megnyerése volt a siker feltétele. Tudjuk, hogy (elteltekintve most is a külhoni regisztráltakról) a választójogosultak száma 7 millió 987 ezer volt. A népszavazás érvényességéhez (a gyakorlatilag elhanyagolható IGEN voksokkal nem számolva) így közel 4 millió NEM szavazatra lett volna szükség. Ehhez képest a kormánypártok és a Jobbik együttes bázisa is deficitet mutat. Vagyis, ha Vona Gábor pártja erősen beleáll a kampányba és minden erejével mozgósít, akkor is kellett volna még legalább 400 ezer érvényes voks a kétségbevonhatatlan sikerhez. (Természetesen ezek lehetnek volna akár IGEN-ek is – s e furcsának tűnő opció és az új érvényességi szabály összefüggésére később visszatérünk.)

Azonban további NEM szavazatok elnyerésére is bőven megvolt a lehetőség. Fentebb említettem, hogy a népszavazás előtt közvélemény-kutatások is irányultak az állampolgárok véleményének feltérképezésére. A 8. lábjegyzetben hivatkozott két felmérés módszertanilag eltér egymástól, mivel a Migrációkutató Intézeté a menekült-probléma számos aspektusát kutatta, és ezen belül szerepelt a népszavazásra irányuló néhány kérdés. A Republikon Intézet felmérése viszont kifejezetten csak a népszavazási részvételre illetve a válaszlehetőségek támogatottságára vonatkozott. Mindkét kutatási anyag nagyon tanulságos, de a továbbiakban azért használok a Migrációkutató Intézetét, mert abban tágabb összefüggésben jelenik meg a kötelező kvóta, mint sajátos policy-probléma. Az adatok szerint a választókori népességben belül válaszadók 72 százaléka szerint elfogadhatatlan a menedékerők tagállamok közötti automatikus szétosztása, 18 százalék szerint elfogadható, és 10 százalék nem tudott vagy nem akart válaszolni a kérdésre. A népszavazásra irányuló választói vélemények szerint 78 százalék voksolna NEM-mel, mindössze 3 százalék IGEN-nel, és 19 százalék NEM TUDJA/NEM VÁLASZOL. Önmagában érdekes a két adatsor közötti eltérés, mely szerint az elutasítók számánál valamivel több NEM voks várható, jelentősen több a távolmaradóké, mint az előző kérdésben a bizonytalanoké, viszont lényegesen kevesebb az IGEN-

eké. Ebben már nyilvánvalóan a kampány hatása mutatkozik meg; az a jelenség, hogy a válaszadók közül sokan el tudnak távolodni az ügyre vonatkozó „magánvéleményüktől” (ami természetesen megint csak jelentős mértékben a politikai kommunikáció aktorai által vezérelt), és választói magatartásukat illetően „igazodnak” valamely konkrét felhíváshoz. Ennek az izgalmas jelenségnek a további taglalásával azonban kitérnék az empirikus elemzés keretei közül.

Maradva az adatoknál, érdemes elvégezni egy másik kalkulációt is. A bázis itt szintén a hazai választójogosultak köre, 7 millió 987 ezer fő. A 3. táblázat FELMÉRÉS rovatában az ebből számított adatok szerepelnek (az egyszerűbb kezelhetőség érdekében ezer főben). A NÉPSZAVAZÁS rovat az eddig megismert NEM szavazatok mellett az IGEN-eket és az érvényteleneket együtt tartalmazza, mert a Migrációkutató felmérésében érvénytelen szavazat válaszlehetőségként nem szerepelt. Belátom, hogy ez nem teljesen támadhatatlan megoldás, ugyanakkor a Republikon adataival való összevetés¹¹ is megerősíti, hogy az érvényteleneket ugyanúgy vehetjük protest-voksoknak, mint az IGEN-eket, a két kategória összevonása az összehasonlíthatóság érdekében indokolt.

Feltűnő, hogy az előző népszavazásokhoz képest az érvénytelen voksok mennyisége tömegesnek mondható: korábban jellemzően 0,5-1 százalék közötti, nagyságrendileg 20-30 ezer ilyen volt, a legtöbb 2004-ben (2 százalék, 61 ezer szavazat); a 2016-os 6 százalékat meghaladó arány háromszorosa a 2004-esnek, az abszolút szám pedig (225 ezer) 3,7-szerese annak. Nyilvánvaló, hogy a többlet nem elrontott szavazólap, leadók zöme tudatosan választotta ezt a megoldást – zömükben vélhetően a Kétfarkú Kutya Párt hatására. (Érdekességként megjegyzem, hogy a külföldön tartózkodó, zömükben ott munkát vállaló, külképviseleteken személyesen szavazó magyarok körében az érvénytelen voksok aránya 13,28 százalék volt.)

A 3. táblázat KÜLÖNBSEG rovata a felmérés és a népszavazás eredménye közötti differenciát mutatja, a REALIZÁLÓDÁSI ARÁNY pedig azt, hogy az utóbbi szavazatszám az előbbinek hány százaléka.

3. táblázat

A Migrációkutató Intézet adatai és a népszavazás eredménye

	NEM	IGEN (ÉRVÉNYTELEN)	BIZONYTALAN/ NEM SZAVAZ
FELMÉRÉS	6230	240	1517
NÉPSZAVAZÁS	3233	279	4475
KÜLÖNBSEG	-2997	39	2958
REALIZÁLÓDÁSI ARÁNY	51,89%	116,25%	294,99%

Az nyilvánvaló, hogy a felmérésben szereplő számok nem válhattak népszavazási eredménnyé. Ez ugyanis 80 százalékos részvételt jelentett volna, és az hazánkban soha

nem fordult elő (lásd az 1. táblázat AKTIVITÁS % rovatát!). Viszont az is tény, hogy 2008-ban szintén a FIDESZ kezdeményezésére 50 százalékat meghaladó aktivitás volt, szemben a 2016-os 44 százalékkal. Azt is világos, hogy a felmérés adatai szerint a kvótát elutasítók bőséges tartalékot jelentettek a kormánypárti mobilizáció számára, hiszen alig több, mint felük szavazott végül NEM-mel. A felmérésben IGEN-nel válaszolók és a népszavazáson ugyanígy illetve érvénytelenül szavazók között viszont az utóbbiak javára mutatkozik némi különbség. Ezt a 39 ezer szavazatot vehetjük akár elrontott voksnak is, így e kategóriában a referendum eredménye „nullszaldós”. Ezek után logikus, hogy ami a NEM-eknél hiányzik, az a távolmaradók körében jelenik meg. Vagyis a kötelező kvótát szeptemberben elutasítók mintegy fele október másodikán inkább otthon maradt, aktívan már nem támogatta a kormány kezdeményezését. Megítélésem szerint ez az a kvantitatív adat, amely kvalitatív módszerekkel kiegészítve kiindulópontul szolgálhat annak feltárásában, hogy a baloldal bojkottfelhívása mennyire mondható sikeresnek. Az viszont a fentiek alapján világos, hogy a menekült-kérdésre vonatkozó felmérés eredménye szerint jó esély volt az érvényességhez hiányzó további 400 ezer NEM szavazat „begyűjtésének” is. Ehhez a polgárok zömének „csak” a kérdésre kellett volna válaszolnia – tartva magát abbéli álláspontjához. Hogy ez miért nem így történt, hogy ez a népszavazási kérdés is – hasonlóan a 2004-es kedvezményes honosításról szólóhoz – miért lett a „politika” áldozata, és hogy ezért mely politikai szereplőt milyen mértékű felelősség terhel, annak kiderítése nem e tanulmány vállalt feladata.

Visszatérve a számok világába, a további gondolatmenet előtt fontos leszögezni, hogy az Alaptörvény előtti szabályok szerint a 2016-os népszavazás bőven eredményes lett volna. 1997 után ennek feltétele ugyanis az volt, hogy a szavazati joggal rendelkezők több, mint egynegyede a feltett kérdésre azonos választ adjon, és természetesen ne álljon fenn szavazategyenlőség (A Magyar Köztársaság Alkotmánya 28/C. § (6)) E szabály alapján volt eredményes a két csatlakozási népszavazás az 50 százaléknál alacsonyabb aktivitás ellenére, és lett eredménytelen a 2004-es két kérdést felvető referendum; a 2008-asra is ez vonatkozott, de annak részvételi aránya – bár akkor ez nem lett volna szükséges – éppen átlépte az 50 százalékat. 2016-ban a választójogosultak száma 8 272 625 volt (a külhoni és a külföldön tartózkodó magyarokkal együtt), és ennek egynegyedét (2 068 157) a NEM-mel szavazók száma (3 362 224) bőven meghaladta. Nem teljesen indokolatlanul hallhattuk tehát a népszavazás után, hogy a kormánypártok a bekövetkező érvénytelenségért magukat okolhatják, hiszen ők változtatták meg a korábbi szabályokat.

Érdemes erre a kérdésre röviden visszatérnünk. Gulyás Gergely az Alaptörvény elfogadása előtt adott interjúban¹² így érvelt a szigorítás mellett: „...miután az elsődleges hatalomgyakorlási forma az a közvetett hatalomgyakorlás, tehát az országgyűlési választásokon a nép a hatalmat a parlamenti képviselőkre átruházza, és ettől egy kivételes hatalomgyakorlási forma a népszavazás¹³, amivel természetesen a nép élhet, visszaveheti ezt a hatalmat, de ebben az esetben szerintem indokolt és elvárható az, hogy legalább minden második választópolgár vegyen részt a szavazáson.” Majd a riporter felvetés nyomán –

¹² Gulyás Gergely, InfoRádió, Aréna, 2011. április 1. <http://inforadio.hu/lejatszo?f=aHR0cDovL2F1ZGlzLm1uZm9yYWRpb3d5MDA5Ni8wMDA5NjM3ZGEubXAz&t=Mj41MjYyMzJUE5c3o=> (Letöltés dátuma: 2016.12.13.)

¹³ A kivételességet az Alaptörvény a népszuverenitási klauzulában is rögzíti, megváltoztatva az Alkotmány idevágó szövegét, amely még így szólt: „2 § (2) A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.” Az Alaptörvényben: „B) cikk (4) A nép a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.”

¹¹ A két adatsor a kormányzati álláspont tekintetében nem áll messze egymástól: a kvótát ellenzők aránya a választókorú népességen belül 72 (MI) illetve 70 százalék (RI). A kvótát elfogadók: 18 (MI) illetve 5 százalék (RI), és a NEM TUDJA/NEM VÁLASZOL: 10 (MI) és 16 százalék (RI). A Republikonnál emellett 9 százalék érvénytelen szavazat leadása is szerepel. Ha ezt hozzáadjuk az IGEN voksokhoz és levonjuk a bizonytalanokból, akkor a két adatsor már a hibahatár környékén tér csak el egymástól.

miszerint a mindenkori ellenzéknek így nehezebb lesz sikeres népszavazást végigvinnie – kifejtette, hogy a Fidesz 2008-ban ellenzékéből is el tudta érni az 50 százalékos részvételt, tehát nem állítják teljesíthetetlen feladat elé a jövőbeni ellenzéki kezdeményezőket sem. Salamon László pedig 2011 őszén az új népszavazási törvény vitájában azt mondta, hogy a szigorúbb részvételi kvórum újbóli bevezetése „erősíti a népszavazás társadalmi-politikai súlyát és egyben komolyságát is.”¹⁴

Az idézett megközelítések az érvényesség kérdését a megválasztott parlament és a nép közvetlen hatalomgyakorlása kontextusába helyezik. Úgy tekintenek a népszavazás intézményére, mint a törvényhozó hatalom (többségének) akaratával szemben alkalmazható eszközre. Így nézve a referendum inkább ellenzéki, a kormány számára a vereség, de legalábbis a politikai presztízsvesztés lehetőségét magában rejtő törekvések megvalósítására szolgálhat – s ezt az alkotmányozók által kezdeményezett 2008-as népszavazás tapasztalatai alá is támasztották. Csakhogy ebben a felfogásban nem kapott hangsúlyt az a 2016-ban bekövetkezett opció, hogy a kormány is lehet a népszavazás kezdeményezője, s akkor bizony a „politikai súlyát és komolyságát” szolgáló új szabályozás könnyen kontraproduktívvá válhat.

Érdemes itt utalni arra is, hogy a népszavazás ügyében akkor történt „visszakanyarodás” az 50 százalékos aktivitási küszöbhez, amikor az új parlamenti választási rendszerben mindenféle részvételi küszöböt eltöröltek, országgyűlési képviselőket tehát megválaszthatunk bármilyen alacsony aktivitás mellett. Az önkormányzati választásokon még 1994-ben megszűnt a részvételi küszöb és ezen a 2010 őszén hozott új törvény sem változtatott, az európai parlamenti választáson pedig kezdettől nem volt ilyen, így a népszavazást érintő változtatás kifejezetten „kilóg a sorból”.

Az új részvételi kvórumra vonatkozó szakmai vita ismertetése nem lehet tárgya e dolgozatnak, csupán jelzem, hogy megjelentek az ügyben kifejezetten elutasító és egyetértő álláspontok is.¹⁵ Magam még 2012-ben egy konferencia-előadásban felhívtam a figyelmet arra, hogy az új szabályozás sajátos legitimációs paradoxonhoz vezethet, később álláspontomat tanulmányban is rögzítettem.¹⁶ Megítélésem szerint a jelenlegi és az 1997-2012 közötti szabályozás eltérő legitimációs alapokra épít. Az Alaptörvény a népszavazás érvényességét a döntésben résztvevők számához köti, a megelőző időszakban viszont csak a győztes alternatíva támogatottságának megfelelő mértékét kívánták meg az eredményességhez. Azonban mindkét esetben azonos az a legkisebb szavazatmennyiség – ezt nevezem legitimációs minimumnak –, amely elég lehet a sikeres népszavazáshoz. Egyszerű példával élve: 8 millió választópolgár esetén az Alaptörvény szerint legkevesebb 4 millió és egy leadott (érvényes) szavazatra van szükség, az eredményességet pedig az biztosítja, ha ebből minimum 2 millió és egy azonos válasz (akár IGEN, akár NEM) születik. Vagyis a legitimációs minimum e szabály szerint 2 millió+1 egybehangzó voks, amellyel „legyőzhető” a 2 millió ellentétes vélemény. Ezt megelőzően az összes választópolgár több, mint egynegyedének (2 millió + 1) azonos akaratát önmagában biztosíthatta a népszavazás sikerét, akár a passzív egy hóján hat millióval, de akár az ellentétes álláspontot valló aktív két millióval szemben. E szabály egy 25 százalékos „rejtett” részvételi küszöböt tartalmaz, aminek minimális meghaladása akkor lehet elég a sikerhez, ha a feltett kérdés által aktivizált választók mindegyike azonos alternatívára voksol. Ebben az esetben a jogosultak

háromnegyede távol is maradhat a szavazástól. A legitimációs minimum tehát mindkét esetben azonos: a választópolgárok eggyel több, mint egynegyede!

Az említett legitimációs paradoxon bemutatására idézzük fel az 1989-es és az 1997-es népszavazás számait! A „négyigenes” népszavazás 58,04 százalékos aktivitás mellett zajlott, vagyis bőven megfelelt az akkori (és a jelenlegi) érvényességi kritériumnak. A köztársasági elnök megválasztásának időpontjára vonatkozó kérdés erősen megosztotta a szavazókat: a győztes IGEN mellett 2 145 023 szavazat állt, de a NEM-ek száma mindössze 6404-gyel volt kevesebb. A hazánk NATO-csatlakozásáról szóló 1997-es népszavazáson 49,24 százalékos volt a részvétel, de az akkor bevezetett „egyegyedese” kritérium szerint bőven eredményes lett, mert a csatlakozás mellett voksolt 3 344 131 polgár, ami a jogosultak 41,49 százalékát tette ki (ellenke 574 983-an szavaztak). Láttuk, hogy míg 1989-ben az 50 százalékos részvételi limit mellett 2 millió 145 ezer ember akaratát gyakorlatilag ugyanannyi ellenében eldönthetett egy fontos kérdést, addig 1997-ben ugyanezt a szabályt alkalmazva mintegy 3 millió 350 ezeré szűk hatszázezer ellenében ehhez kevés lett volna. A paradoxon az tehát, hogy az Alaptörvény által újra érvényesített részvételi legitimációs logika szerint a sikerhez 1997-ben az is elég lett volna, ha még néhány tízezeren aktívan ellenzik a csatlakozást, miként az 1989-es népszavazáson kialakult minimális többséget is az ellenszavazatok nagy száma segítette győzelemre. Vagyis az 50 százalékos részvételi kvórum körülményei között a többségi álláspontot az azt ellenzők voksei legitimálják. Erre utaltam fentebb, mikor azt írtam: a 2016-os népszavazás érvényességéhez hiányzó mintegy 400 ezer voks akár IGEN is lehetett volna. Ezekre az „ellenszavazatokra” a régi-új kvórum szerint akkor nem volna szükség, ha a győztes alternatíva mögött felsorakozók önmagukban tudnák biztosítani a referendum érvényességét, vagyis arányuk elérné a választójogosultak 50 százalékát. Csakhogy az 1. táblázat tanúsága szerint a hazai népszavazások eddigi történetében ez mindössze egyetlen alkalommal, 1989-ben fordult elő – igaz akkor három kérdésben is.

Mindebből előre látható volt, amit már 2012-ben elmondtam a hivatkozott konferencián: az 50 százalékos részvételi küszöb utat nyit a bojkott-politika számára. Akkor ezt a 2008-as népszavazás adataival támasztottam alá. E referendum fő céljához, a Gyurcsány-kormányra mért politikai csapáshoz és az ellenzéki tábor már a választásokat célzó mobilizációjához képest sokadlagos volt, hogy milyen kérdésekről¹⁷ rendezik azt. A népszavazáskor a jogosultak száma 8 040 125 volt, ebből megjelent 4 061 015 fő, ami 50,51 százalék. A referendum így 1990 óta először (!) a „rég-új” szabály szerint is érvényes lett volna, de ez országosan csak mintegy 42 ezer szavazaton múltott. A voksok tartalma tekintetében a Fidesz elsőpró sikert aratott, kérdésenként eltérően 82-84 százaléknyan, mintegy 3 millió 300 ezren szavaztak IGEN-nel (vagyis a vizitdíj, a kórházi napidíj és a felsőoktatási képzési hozzájárulás ellen), ami a jogosultak 41-42 százaléka volt. tehát az akkor hatályos „egyegyedese” szabály értelmében is messze eredményes volt az ellenzéki népszavazás. Ugyanakkor a népszerűségének romjain kampányoló Gyurcsány-kormány képes volt mintegy 700 ezer választót mozgósítani arra, hogy szavazzon NEM-mel, kifejezve ezzel a politikailag vert helyzetben lévő kormánypárt(ok) illetve a miniszterelnök iránti szimpátiáját. Ha viszont már ekkor is az Alaptörvény által előírt „feles” érvényességi küszöb van hatályban, Gyurcsány kampánystábjába választhatott volna sokkal egyszerűbb megoldást: nem arra kellett volna biztatnia híveit, hogy voksoljanak a „fizetős” alternatívákra, elég lett volna felhívni őket

¹⁴ Országgyűlési Napló 127. ülésnap (2011.11.02.), 283. felszólalás

¹⁵ Előbbire példa KOMÁROMI 2014, utóbbira HAMRÁK 2015

¹⁶ Kovács 2012 és Kovács 2015. Utóbbi tanulmány néhány részletét jelen dolgozatban felhasználtam – KLI.

¹⁷ Az eredetileg hét kérdéssel tervezett népszavazáson még az is szerepelt volna, hogy ne lehessen a gyógyszer-tárakon kívül vény nélküli gyógyszereket (például fájdalom- vagy lázcsillapítókat) kapni. <http://index.hu/belfold/ov4901/> (Letöltés dátuma: 2017.01.22.)

a népszavazás bojkottjára. S ha 700 ezres bázisának csak a fele hallgat rájuk, már akkor jóval 50 százalék alatt marad a részvétel, s ezzel útját állhatták volna a Fidesz sikerének. Ha tehát a referendum kiélezett konfliktusokkal terhelt politikai erőterben zajlik, ezért a kérdés tartalmát „felülírja” a kormány/ellenzék küzdelem racionalitása, akkor az egyik oldal megteheti, hogy nem az ügyben elfoglalt szakpolitikai álláspontjáról győzködi a választókat, hanem az ellenfél sikertelenségére játszik.

Megítélésem szerint a 2016-os népszavazás „fényesen” igazolta az aggályokat. Mint fentebb írtam, a távolmaradók motivációi a rendelkezésemre álló adatokból nem kideríthetők. Ezzel együtt tény, hogy a referendum előtti felmérés adataihoz (3. táblázat) képest megháromszorozódott a távolmaradók száma, s ebben nem nehéz felfedezni a bojkott-felhívás hatását. Igaz ugyan, hogy a népszavazáson feltett kérdésben a baloldali pártok – kivéve Fodor Gábor liberálisait – politikai öngyilkosságnak gondolták az IGEN mellett kampányolni, s ez szintén a bojkott irányába hatott, de az új részvételi kvórum más esetekben is ösztönözhet politikai szereplőket erre a megoldásra. Ez pedig a hazai politikai gyakorlat és a választói magatartás eddigi tapasztalatainak sajátos közegében kevés reménnyel kecsegtet a népszavazás intézményének jövőbeni „rendeltetésszerű használatára”.

Irodalomjegyzék

HAMRÁK 2015 = Hamrák Bence: *Az ötvenszázalékos küszöb védelmében*. Corvpol Politikatudományi Intézet (BCE) 2015. augusztus 11. <http://corvpol.hu/az-otven-szazalekos-kuszob-vedelmeben/> (Letöltés dátuma: 2017.01.21.)

KOMÁROMI 2014 = Komáromi László: A népszavazásra vonatkozó szabályozás változásai az Alaptörvényben és az új népszavazási törvényben. *MTA Law Working Papers* 2014/35. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_35_Komaromi.pdf (Letöltés dátuma: 2017.01.21.)

KOVÁCS 2012 = Kovács László Imre: *A népszavazási döntések legitimitása empirikus megközelítésben*. Konferencia-előadás. A Magyar Politikatudományi Társaság XVIII. Vándorgyűlése Veszprém, 2012. június 22-23.

KOVÁCS 2015 = Kovács László Imre: Az országos népszavazás intézménye az Alaptörvény előtt és után. In: Tóth Judit (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Szeged, 2015. 83–93. pp.

PACZOLAY 2016 = Paczolay Péter: A Velencei Bizottság népszavazások helyes gyakorlatáról szóló kódexe és az ezzel kapcsolatos tapasztalatok. In: Gáva Krisztián – Téglási András (szerk.): *A népszavazás szabályozása és gyakorlata Európában és Magyarországon*. NKE Budapest, 2016. 11–22. pp.

NEGATÍV POLITIKAI ATTITÜDÖK¹

Löffler Tibor

Bevezetés

A politika mibenlétének és természetének megértéséhez nem tekinthetünk el attól a ténytől, hogy a politika empirikus hús-vér emberek alkotta társadalmak jelensége, ebből kifolyólag pedig meghatározó szerepe van annak, hogy a társadalom tagjai, az állampolgárok, a mindennapi emberek 1) *hogyan gondolkodnak* a politikáról és *mit jelent számukra* a politika, 2) *hogyan viszonyulnak* a politikához, a politikai szereplőkhöz, a politikai intézményekhez és szervezetekhez; 3) *hogyan gondolkodnak* arról, hogy ők maguk részt vegyen-e a politikai folyamatokban, a politikai szervezetek és intézmények működtetésében, illetve hogy legyenek-e politikai jogaik és éljenek-e azokkal. További fontos szempont, hogy 4) a politikai szervezetek és intézmények, valamint a politikával hivatásszerűen foglalkozó politikai szereplők milyen *hatással vannak* a társadalom és az állampolgárok túlnyomó többségét alkotó mindennapi emberek politikáról való gondolkodására és politikához való viszonyulására, illetve *hogyan befolyásolják tudatosan* azokat. A továbbiakban a politikához való olyan negatív attitűdöket (beállítódásokat, hozzáállásokat) tárgyalok, melyek az állampolgárok politika iránti *közömbösségét*, a politikától való *elfordulását* vagy éppen a politikával való *szembenállását* fejezik ki.

Depolitizáltság

A depolitizációnak két, egymással szoros összefüggésben álló jelentése van: 1) depolitizálódás mint „politikátlanodás”, azaz a politika (politikum) visszaszorulása vagy megszűnése, a politikai jelleg elvesztése; 2) depolitizálás mint „politikátlanítás”, azaz a politika (politikum) visszaszorítása, megszüntetése, a politikai jellegtől megfosztás.

A depolitizálás fogalma *tudatosságot* fejez ki: *tudatosan úgy befolyásolják* az állampolgárok politikáról való gondolkodását és politikához való viszonyulását különböző úton-módon, hogy *elhaljanak az állampolgárok politikai szükségletei*, a politikai iránti *érdeklődései*, a politikában való részvétel és általában a politizálás iránti *igényei*...

A depolitizáció eredményei a *depolitizált emberek*, illetve a *depolitizált* emberek alkotta *depolitizált közösségek és társadalmak*.

Mivel a politika elválaszthatatlan a szabadságtól (szabad embereknek szabadon alakulnak a politikai szükségletei, szabadon gondolkodnak a politikáról, és politikai szabadságjogokkal rendelkeznek), a depolitizáció lényegét mi sem világítja meg jobban, mint az a fogalmi ellentmondás, hogy szokás szerint *politikai rendszernek* nevezünk olyan rendszereket, amelyek a maguk valóságában éppen hogy korlátozzák vagy felszámolják az emberek

¹ Részlet egy készülő tanulmányból.

szabadságát, politikai szabadságjogait, ki akarják ölni belőlük a politikai szükségleteket, és mindösszesen a politika felszámolására, társadalom „politikátlanítására” törekednek.

Politikai rendszerek-e a társadalmat depolitizáló rendszerek?

Minden politikai rendszer uralmi rendszer, még a demokrácia is, de nem minden uralmi rendszer tekinthető a szó szoros értelmében vett politikai rendszernek.

A modern diktatúrák a *nem politikai uralmi rendszerek* tipikus példái: a katonai diktatúrák, a fasiszta diktatúrák, a nemzetiszocialista diktatúrák, a kommunista diktatúrák. Ezekben a rendszerekben a diktatórikus uralom fenntartásának, stabilitásának és tartósságának *akadálya a politika*, amely előfeltételezi az emberek szabadságát és szabadságjogait. Azért, mert ha szabad és szabadságjogokkal rendelkező emberek szabadon politizálnak, akkor magától értetődően válhat a szabad politikai viták tárgya maga a rendszer is, tehát a diktatúra. A diktatúrák ezért értelemszerűen, saját jól felfogott érdekükben törekednek az általuk uralt társadalmakban általában a szabadság és a szabadságjogok, és különösen a politikai szabadság és a politikai szabadságjogok erőteljes korlátozására vagy akár felszámolására – azaz a politika radikális visszaszorítására, a társadalom depolitizálására. A diktatúrák bukásával létrejövő, szabadságra és szabadságjogokra alapozódó, politikai szabadságot és politikai szabadságjogokat biztosító rendszerek már „*politikai*” rendszerek, ámde az ilyen szó szerint politikai rendszerekben – így a modern *politikai* demokráciákban is – megfigyelhetők *depolitizáló* hatások vagy éppen *depolitizálásra* törekvések.

A modern *politikai* demokráciák a népszuverenitás elvére és az állampolgárok szükséges, de pontosan meg nem határozható mértékű *politikai* érdeklődésére és *politikai* aktivitására alapozódnak, és éppen ezért biztosítanak az állampolgárok számára *politikai* szabadságot és szabadságjogokat. Ugyanakkor a politikai szabadság azt is jelenti, hogy az állampolgároknak szabadságukban áll *nem politizálni*: a politika iránt *nem érdeklődni*, a politikai folyamatokban *nem venni részt*, avagy jogukban áll *nem élni* a számukra biztosított szabadságjogokkal.

Annak, hogy az állampolgárok *miért* nem élnek politikai jogaikkal, vagy egyáltalában *miért* nem politizálnak, *miért* áll távol tőlük a politizálás, rengeteg oka van. Az okok között találjuk a *negatív* politikai attitűdöket is: az apolitikus magatartást, az antipolitikai beállítódást, a privatizmust, a hedonizmust, az infantilizmust és a cinizmust.

Apolitikus magatartás

Az apolitikus ember *elzárkózik* a politikától, de legalábbis *nem érdeklődik* a politika iránt: mindennapi élete *politikamentesnek* (apolitikusnak) mondható: *nem* követi a politikai eseményeket és történéseket, mert azok *nem érdeklik* őt. Politikai sajtót *nem* olvas, kifejezetten politikai hírműsorokat és műsorokat *nem* néz és *nem* hallgat, a különböző médiafelületek politikai tartalmait *nem* érdeklik, a politikai információknak és híreknek legfeljebb csak *passzív* befogadója. Különbözőbb politikai véleménye *nincs*, és mások politikai véleményére *sem* kíváncsi. Politikai beszélgetésekben *nem* szívesen vesz részt, ha beszélgetések során politikára terelődik a szó, az elkedvetleníti vagy hidegen hagyja. Ha van felfogása arról, hogy az embernek milyennek kell lennie, abban *nem* szerepel, hogy társadalmi, közéleti vagy politikai ügyek és kérdések iránt érdeklődnünk kell, foglalkoznunk velük, valamint velük kapcsolatban informálnunk és tájékozottnak kell lennünk. A politika legfeljebb akkor kelti fel érdeklődését, ha politikamentes (apolitikus) életét már nagyon zavarja, és úgy érzi, hogy már nem tud „elmenekülni” a politika elől (agresszív politikai reklámok a médiában

stb.), avagy személyes szükségletei és érdekei diktálják neki, hogy minimálisan szükséges mértékben foglalkozzon az őt – akarata ellenére – is érintő politikával: adóemelés vagy -csökkentés, bérbefagyasztás vagy -növelés stb.

A politika iránti *érdektelenséget* legalább kétféleképpen lehet értelmezni: az állampolgárok 1) *nem érdekeltek* a politikában; 2) *nem érdeklődnek* a politika iránt.

A politikában való *nem érdekeltségre* az érthetőség kedvéért vegyünk extrém példákat. Azok a *mélyszegénységben* vagy *nyomorban* élők, köztük *tartósan hajléktalanok*, akik helyzetüket *kilátástalannak* és *reménytelennek* tartják, semmit *nem várnak el*, mert semmit *nem várhatnak el* a politikától, mert számukra a politikához való legelemibb kötődésnek sincs értelme: a személyes vagy privát érdekeik politikai térben, politikai szervezeteken és intézményeken keresztül megjelentetésének és érvényesítésének. Ezen társadalmi csoportoknak természetesen vannak politikailag is értelmezhető *objektív* érdekeik, melyek alapján igényelhetnék vagy követelhetnék, hogy a mindenkori kormány vagy a helyi önkormányzat közpolitikai döntések által belátható időn belül érzékelhető és hathatós segítséget nyújtson számukra. Léthelyzetük, sorsuk és tapasztalataik azonban a kilátástalanság és reménytelenség miatt azt diktálják nekik, hogy *politikával foglalkozni értelmetlenség*, mert az fikarcnyit sem változtat a számukra legfontosabb dolgon: léthelyzetükön és sorsukon. A luxuskörülmények között élő gazdagokat, milliomosokat és milliárdosokat is csak az érdekek nagyon vékony szála köti a politikához: az állam, a kormányzat ne folytasson olyan gazdaság-, pénzügy- és adópolitikát, illetve ne alakuljanak ki olyan társadalmi és politikai helyzetek és folyamatok, amelyek veszélyeztetik vagyonukat és társadalmi státuszukat. Nem törvényszerű, hogy helyzetüknél fogva a nagyon gazdagok apolitikusok lesznek, ám nagyon ösztönzi őket apolitikus hozzáállásra az, hogy *nem kell várniuk semmit a politikától*: a politikától függetlenül mindenük megvan, mindent meg tudnak szerezni.

A politika iránti *nem érdeklődés*, amely lehet tudatos vagy öntudatlan, a következő ismert kifakadásokban érhető tetten a mindennapi emberek körében: „*én nem politizálok*”, „*engem nem érdekel a politika*”, „*én nem értek a politikához*”. Aki így gondolkodik, az azt is akarja, hogy *hagyják békén a politikával*, mert a politizálás *zavarja* őt, amit adott esetben még zaklatásként is képes megélni, ha úgy érzi, hogy mások miatt *kénytelen* politikával foglalkozni vagy *elszenvedni* a politizálást.

Amennyire része a valóságnak, hogy emberek tényleg nem politizálnak, hogy tényleg nem érdeklő őket a politika és tényleg nem értenek a politikához, annyira jellemző az is, hogy az ilyen megnyilatkozások mögött összetettebb problémák húzódnak meg.

Az „apolitikus” vagy annak látszó embereknek valójában nagyonis lehet „politikuss” énjük, legfeljebb csak *nyíltan nem vállalják fel* vagy *nyíltan nem merik felvállalni* amúgy meglévő politikai véleményüket, nem foglalnak állást nyíltan vagy nem mernek nyíltan állást foglalni, és nem cselekednek vagy nem mernek cselekedni nyíltan. Ekkor tehát az „*én nem politizálok*” igazából azt jelenti, hogy „*én nyíltan nem politizálok*”, ami egy sajátos öncenzúra eredménye: az állampolgár másképpen beszél és cselekszik nyíltan, és másképpen magánkörben.

Oksági összefüggés is lehet az „*én nem politizálok*” és az „*én nem értek a politikához*” között: azért nem politizál az egyén, azért nem alakít ki véleményt s nem foglal állást, mert *inkompetensnek* (hozzá nem értőnek) érzi magát: számára a *politikai összefüggések átláthatatlanok és érthetetlenek*, vagy legalábbis úgy érzi, és a politikai viták közönségeként nem képes dönteni, hogy kinek van vagy nincs igaza. Való igaz, hogy a modern politikában a *tényleges oksági összefüggések rendkívül bonyolultak* az átlag ember számára. Egy kisnyugdíjas, aki kevéske nyugdíjából alig tud kijönni, és igazság szerint megérdemelné,

hogy egy élet kemény munkája után akár száz százalékos nyugdíjemeléssel részesüljön, nem érti meg, hogy – például – egy húszszázalékos nyugdíjemelés is olyan inflációhoz vezethet, ami miatt a megemelt nyugdíjának a reálértéke valójában nem nő húsz százalékkal...

Az apolitikus beállítódásra hajlamosító inkompetencia érzésének további természetes forrásai az olyan szakpolitikai viták, melyekben szakpolitikuskok teljesen ellentmondanak egymásnak: például közgazdasági kérdéseken három párt pénzügyi szakértője a parlamenti vitában, az aktuális és két volt pénzügyminiszter, vagy a tévéstudióban vitatkozó tudományos szaktekintélyek...

A félelemnek, ami miatt nem mernek (nyíltan) politizálni az állampolgárok, legalább két oka van. Félelem attól, hogy számárságot vagy butaságot mond vagy tesz, de félhetnek attól is, hogy a politizálásának negatív következménye lesz: „*a ne szólj szám, nem fáj fejem*” népi bölcsessége miatt is válhat apolitikussá az egyén. Apolitikus beállítódásra ösztönöznek még a kudarcélmények és a csalódottság is, például amikor az illető sokáig politikailag aktív volt, de a politizálás során nyert tapasztalatai – akár a maga kis politikai közösségben – kiábrándítóak voltak. A politikai kiábrándulás tipikus esete, amikor a *szívből támogatott és idealizált* párt és politikus hatalomra kerül, ám *kiábrándító és illúziót romboló módon* kormányoznak és gyakorolnak hatalmat. A kudarc, a csalódottság és kiábrándulás édestestvére a *reményvesztettség*: az egyén olyan politikai párttal, politikussal vagy mozgalommal azonosul, vagy olyanokban vesz részt politikailag aktívan, melyekről kiderül, hogy *esélyük sincs kormányzati pozícióba kerülni vagy a kormányzó erőkre érdemi hatást gyakorolni*, ezért egy idő után *értelmét veszti* számára a politizálás. Másrészt viszont, ha az egyénnek eleve fenntartásai vannak a pártokkal, ellenszenvesei számára a pártok és pártpolitikuskok, ugyanakkor a politika világát a pártok uralják, a *politika pártközpontúságának* visszatartó hatása lehet. Az „én nem politizálok” ekkor azt jelenti, hogy „*én nem foglalkozok pártpolitikával*”, az „engem nem érdekel a politika” jelentése az, hogy „*engem nem érdekel a pártpolitika*”, az „én nem értek a politikához” pedig azt fejezi ki, hogy „*én nem értek a pártpolitikához*”...

Az apolitikus attitűd tudatos és identitást képző is lehet. Schöpflin Aladár író, a Nyugat munkatársa *Egy apolitikus író elmékedései* alcímmel írt cikkeket a két világháború között, és írásait *Egy apolitikus elmékedései* címmel jelentették meg az 1989-90-es rendszerváltás után.² Schöpflin számára az apolitikus nem azt jelentette, hogy valakinek nincsenek nézetei politikai dolgokról, hanem azt, hogy „nézeteit nem akarja beilleszteni semmiféle *pártdogmatikába*”. Schöpflinre valószínűleg Thomas Mann világhírű német író volt hatással, aki korábban „*Egy apolitikus elmékedései*” címmel jelentette meg az írásait³, amit magyarul „*Egy apolitikus ember elmékedései*” címmel adtak ki.⁴ Mann apoliticizmusa mögött az húzódott, hogy önmagára csak mint esztétikával és filozófiával is foglalkozó irodalmárra, művészre tekintett, aki a tömegembereket mozgósító tömegdemokrácia (párt) politikáját megvetette, aki számára a (párt) politikával foglalkozás alantas volt.

Antipolitika

Az antipolitika kifejezetten *politikaellenességet* jelent, a politika *elutasítását, tagadását*, a politikával való *szembenállást*. Az antipolitikai magatartás több, mint apolitikus beállítódás. Az egyén nem csak elfordul a politikától, nem csak közömbös politikailag, hanem *tudatosan*, bár *ellenségesen*, reflektál a politikára. Nagyon is követi a politikai folyamatokat, hiszen éppen emiatt fordul szembe a politikával. Szembenállása *tudatos* választás eredménye.

Az antipolitikai beállítódás tudatosságát, az öntudatos antipolitikát mi sem jellemzi jobban, mint hogy – hasonlóan az apolitikus attitűdhöz – teoretikus szinten is megjelenik. Konrád György nemzetközileg is ismert magyar írónak még a rendszerváltás előtti diktatórikus szocializmus időszakában jelent meg a több nyelven is kiadott, beszédes című műve, az *Antipolitika – közép-európai meditációk*.⁵ Konrád azonban a rendszerváltás után is kitartott az antipolitikai alapállás mellett.⁶ Antipolitikájának lényege nem „a” politika mint olyan elvetése, tehát nem „a” politika totális tagadása, hanem bizonyos politikának, a politika bizonyos minőségének és szerveződésének elutasítása. A rendszerváltás előtti diktatúrában azért állt szemben a politikával, mert a politika a diktatúra privilégiumává vált, a diktatúra eltorzította a politikát, az államba olvasztotta, és az állammal tette egyenlővé, ezért számára az antipolitika a diktatúrában *államellenességet* (és diktatúraellenességet), illetve az állam- és diktatúraellenesség *politikaellenességet* (antipolitikát) jelentett. Az antipolitika értelme: nem venni részt a diktatúra politikájában, mert az egyenlő az állampolgárok manipulálásával. Ezért a diktatúra politikájában részt venni annyit tesz, mint a diktatúra manipulatív játszmájának áldozatává tenni magunkat. A rendszerváltás utáni új demokráciában viszont az antipolitika az államhatalom illegitim (nem igazolható, ezért el nem fogadható) kiterjesztése elleni védekezéssel vált azonossá Konrád számára: a demokratikus államnak és a demokratikus állam politikájának is határai vannak, mert határai kell, hogy legyenek, és ha a demokratikus állam önhatalmúlag (illegitim módon) kiterjeszkedik a társadalom olyan részeire, ahol nincs helye, ahol illetéktelen, akkor az egyén állammal való szembenállásának, az állammal és politikájával szembeni védekezésének egy módja az antipolitika... A Konrád-féle antipolitika a demokratikus rendszerekben is jelenlévő politikai manipulációval szemben is értelmet kap: a *nem politikusok* a politikai döntéseknek csak tárgyai, az antipolitika pedig a nem politikusok, azaz a mindennapi emberek játszmája „a” politika befolyásának és (manipuláción alapuló) hatókörének csökkentése érdekében.

Konrád György politikaellenességével összhangban van a „civil társadalom” olyan *állam- és politikaellenes kultusza*, amelyben a „civil társadalom” az állammal, kormánnyal és pártokkal azonosított *politika alternatíváját* jelenti. Ebben az összefüggésben a „civil”, azaz a *nem politikai* társadalom nemcsak az állampolgároknak az államtól, a kormányzattól, az aktuális kormánytól, a pártoktól és a politikától *független*, hanem azokkal *szembeni* megszerveződése is.

Az állammal összekapcsolt politika elutasítása jelenik meg azokban liberális és konzervatív felfogásokban is, amelyek szerint az államnak csak annyi s olyan politikai funkciókat kell betöltenie a társadalomban, amennyit és amilyent a társadalom tagjai és csoportjai nem képesek ellátni.

Az antipolitika fogalmával írható le a politikához inkább a mindennapi emberekre jellemző hozzáállása is: minden rossznak, bajnak, konfliktusnak forrása a politika és a

² SCHÖPFLIN 1994

³ MANN, Thomas: *Betrachtungen eines Unpolitischen*. Berlin, 1918

⁴ MANN 2000

⁵ KONRÁD 1986, KONRÁD 1989

⁶ KONRÁD 2006

politikusok, normális életet tehát az *alapjában véve „rossz” politikától* függetlenül, attól elkülönülve élhetünk. Térségünkben az etnikai és nemzeti kisebbségek közötti konfliktus során rendre hallani azt a magyarázatot, hogy az nemzetiségek és tagjaik mindig is békében éltek egymás mellett, és csak a politika szította közöttük az ellentéteket...

A mindennapi ember politikaellenességének talán legerősebb forrása az, hogy a mindennapi emberek hajlamosak rendkívül lesújtó *erkölcsi* kritikával illetni a – szemükben „a” politikát megtestesítő – politikusokat: *a politikusok lopnak, csalnak, hazudnak*. A politikának a – tolvajnak, csalónak és hazugnak tartott – hivatásos és pártpolitikusokkal történő azonosításával „a” politika értelemszerűen a lopás, csalás és hazugság *erkölcstelen* világává válik, és ebben a minőségében fordulnak szembe vele s utasítják el a mindennapi emberek.

A kifejezetten politikaellenes beállítódás gyakran párosul *haraggal és dühvel*, mert a politikai pártok és politikusok iránti *általános ellenszenv* könnyen vált ki „a” politika teljes elutasítását is eredményező *indulatokat*. A politika *indulatelli* elutasításának egyik tünete a politikai szereplőkkel kapcsolatos *trágár beszédmód*. A politikusok azonban, akikkel szemben a politikaellenes mindennapi emberek ellenszenvvel viseltetnek, valamint az újságírók egy sajátos *elitista nyelvezettel* akaratlanul is ráerősítenek a mindennapi emberek politikaellenességére. Előszeretettel alkalmaznak határozott névelőt, amikor a politika fogalmát használják („a politika”), miáltal a politika valóságos szubjektumként jelenik meg: „a politika *beavatkozik* az újságírásba”, „a politika *túlzottan bele akart szólni* szakkérdésekbe”, „a politika már megint *hazudik*” stb. Ez a beszédmód azért idegeníti el a mindennapi embereket a politikától, mert azt sugallja, hogy „a” politika olyan valami, amihez nincs közük, másrészt pedig, hogy „a” politika a pártok, a politikusok és a kormányzat világa, hiszen a valóságban ők „avatkoznak be”, ők „szólnak bele” és ők „hazudnak”, nem pedig a határozott névelős „a” politika...

Privatizmus

Az apolitikus attitűdként értelmezhető *privatizmus* főhőse *magánegyén* (privát = magán), aki a politikai részvétel és a politika iránti aktív érdeklődés helyett szívesen zárkózik el a *politikai és közélettől* és zárkózik be a *magánéletébe*. A privatista állampolgárok számára jóval fontosabb a család, a karrier, a megélhetés, a státusz, a biztos egzisztencia, a jólét, a fogyasztás, semmint a politikai és közügyekkel foglalkozás. Jellemző rájuk az anyagi (materiális) szükségletek, az anyagi öröme, a szerzésvágy és a haszonelvű gondolkodás.

A privatista egyén nem feltétlenül fordul el totálisan a politikától, amennyiben elvárja, de legalábbis fontos neki, hogy a kormányzat az ő számára megfelelő politikát folytasson: kormányzati politika miatt ne kerüljön veszélybe megélhetése és egzisztenciája; a kormányzati pénzügy- és adópolitika ne akadályozza az anyagi (materiális) szükségletei kielégítését, anyagi gyarapodását vagy kifejezett gazdagodását stb. Ha az egyén privatizmus *politikai értéksemlegességgel* párosul, lényegében akár mindegy is lehet neki, hogy kik s milyen célból kormányoznak, ha a fenti elvárásai teljesülnek. Az apolitikus privatizmus még szoros köteléket is tud teremteni a politika iránt nem érdeklődő és nem politizáló egyén, valamint a kormányzat, az állam vagy a politikai rendszer között, ha az egyén kifejezetten *érdekeltté* válik a kormányzat, az állam vagy a politikai rendszer *teljesítményében*, mert a kormányzat, az állam vagy a politikai rendszer biztosít neki karriert, megélhetést, státuszt, biztos egzisztenciát, jólétet, fogyasztást stb. A kormányzatban, államban vagy politikai rendszerben *érdekelt* egyénben erős *konformizmus* alakulhat ki:

beilleszkedik az érdekeinek kedvező politikai-hatalmi viszonyokba, és a jólétért és juttatásokért *cserébe lemond* olyan politikailag fontos dolgokról, mint a politikai részvétel, a hatalom ellenőrzése, a döntések átláthatósága és általában a politika kritikája. Az apolitikus privatizmus és konformizmus a politikai demokráciákra is jellemző. Amikor viszont a szabadság nem érték az egyén számára, ezért a kormányzat stb. teljesítményéért vagy juttatásaiért cserébe a *politikai szabadságról vagy szabadságjogokról* is kész lemondani, az apolitikus privatizmus hozzájárul a többé-kevésbé *hatékony* elnyomó rendszerek és diktatúrák megalapozásához és stabilitásához. Tipikus példája ennek a Kádár-rendszer, amely a Rákosi-rendszerrel szemben egyrészt lehetővé tette az életszínvonal növekedését, a fogyasztást, jobbra tette az ellátást, növelte a szociális biztonságot, másrészt kivonult az emberek magánéletéből. (Lásd „gulyáskommunizmus” és „legvidámabb barakk”) Míg tehát a Rákosi-rendszerben szinte minden *átpolitizálódott* abban az értelemben, hogy a diktatúra mindenbe beleszólt, és szándéka szerint mindent ellenőrzött és irányított, még a magánéletet is, addig a Kádár-rendszer úgy *depolitizálta* sikeresen a társadalmat, hogy párhuzamosan *apolitikus privatizmusra* ösztönözte az embereket.

Hedonizmus és politikai hedonizmus

A hedonizmus olyan életfelfogás és életvezetési gyakorlat, melynek középpontjában az öröm és az élvezet áll. (Az ógörög „hédoné” jelentése: öröm.) A hedonista ember számára a legfőbb jó vagy a legfőbb cél az életben a boldogság, a lehető legtöbb öröm és gyönyör elérése, valamint általában az élet élvezete. Szélsőséges esetben a hedonista ember szinte élvhajász lehet, akire az élvezetek kultusza jellemző.

A hedonizmus általában rosszul csengő fogalom, mert a közgondolkodásban szívesen azonosítják a sokak számára elérhetetlen élvhajászsággal: drága ruhák és fogyasztási cikkek (ékszerek, autó stb.) és szolgáltatások vásárlása, drága ételek és italok fogyasztása, sok pénzbe kerülő utazások, exkluzív helyek (éttermek, klubok, üdülők) látogatása stb. Az átlag, de még a legszegényebb emberek életfelfogásában is jelen van egyfajta természetes „hedonizmus”: az egyszer élő emberek az egyszeri életükben szeretnének boldogságban, békességben és harmóniában élni, szeretteiknek örömet adni stb. Első hallásra ez talán szirupos szentimentalizmusnak tűnik, ámde igaz, és rögtön megérthető, ha arra gondolunk, hogy filozófusok sorát kezdetektől foglalkoztatta az élet céljának és értelmének a boldogság stb. általi értelmezése, és hogy az emberek általában nem akarnak boldogtalan és örömtelen életet élni. A politikai és társadalomfilozófiákban még azt is tárgyalják, hogy az állam, a kormányzat vagy általában a társadalmi berendezkedés célja az, hogy biztosítsa közösség tagjainak boldogságát, vagy legalábbis ne akadályozza az egyént abban, hogy megtalálja boldogságát a maga életében.

A hedonizmusnak két válfaját érdemes megkülönböztetnünk, a *depolitizáló (apolitikus)* hedonizmust és a *politikai* hedonizmust.

Akiknek életvitele és -felfogása a *depolitizáló (apolitikus)* hedonizmussal írható le, alapvetően nem mutatnak érdeklődést a politika és a politizálás iránt, mert a politika és a politizálás nem nyújt számukra élvezeteket. A politika legfeljebb annyiban érdekli őket, amennyiben az lehetővé teszi az élet *politikától mentes* élvezetét, avagy akadályt jelent az élet élvezetében.

A hedonista életvitel fő feltétele az idő, valamint az anyagi és erőforrások: mennyi idő, energia és pénz áll rendelkezésre az örömszerzésre, az élvezetekre? Emberek töme-

gei számára a hedonizmusuk előtt álló legfőbb akadály az időt és energiát lekötő munka, amennyiben a megélhetést biztosító munkában nem lelnek örömet, és a munka révén megszerzett pénz szükségessége. Ezek az emberek általában a munkaidőn kívül, a szabad idejükben tudnak örömhöz és élvezetekhez jutni, de csak a szűkös anyagi és erőforrásaik függvényében. Sokkal szerencsésebbek azok, akik kifejezetten élvezik munkájukat, mert munkájuk majdhogynem azonos a hobbijukkal, ráadásul még jól meg is fizetik őket, avagy eleve olyan jó anyagi körülmények között élnek, hogy nem is kell dolgozniuk a megélhetésért.

A hedonisták számára, főleg azoknak, akik kevés idővel és szűkös anyagi erőforrásokkal rendelkeznek, a politikával foglalkozás egyenlő az idő és energia pazarlásával.

Sajátos apolitikus hedonizmus jellemzi a középiskolából kikerülő fiatal felnőtteket, akiknek mindaddig az iskola, a család, a szülők mondták meg, hogy mi a jó (mi élvezhető, minek van élvezeti értéke), hogy hogyan éljenek, és szabályozták – gyakran tiltással – a gyermek életét. A felnőtté válásával, a 18. életév betöltésével a szabadság rendkívüli mértékben kitágul, és tesz lehetővé az *élet szabad élvezetét*: a bulik, a lógás, a szex, a szórakozás stb. ellensúlyozza a társadalmi és politikai kérdések iránti érdeklődést. A kötöttségektől mentességgént felfogott szabadság pedig a kötelezettségeket, a kötelességtudatot, valamint a társadalmi és politikai felelősségérzetet.

A depolitizáló (apolitikus) hedonizmus lehet politikailag (államilag, hatalmilag) motivált. Sikerei és népszerűsége teljében a Kádár-rendszert nem ok nélkül nevezték *legvidámabb barakk*nak és *gulyáskommunizmus*nak a külföldi megfigyelők. Míg korábban, kiváltképp a Rákosi-rendszerben, az életszínvonal drámai visszaesése, a javak és szolgáltatások szükségessége, az inség és nélkülözés a rendszer ellen fordította és politizálásra ösztönözte az embereket, addig Kádárék relatív (a Horthy- és a Rákosi-rendszerhez, valamint más kommunista diktatúrákhoz viszonyított) jólétet és egzisztenciális biztonságot kínált számukra, és több lehetőséget adott az élet élvezetére, cserébe viszont azt várták el, hogy *ne foglalkozzanak a politikával, ne politizáljanak*. Azok, akik ezáltal nagyobb jövedelemhez juthattak, gyarapodhattak, felhalmozhattak, tartós fogyasztási cikkekre költhettek, többet fogyaszthattak, vagy egyszerűen csak jobban éltek, vagy *nem éreztek szükségét* az önálló politizálásnak, vagy *lemondtak* a politizálásról.

A modern, magasan fejlett jóléti társadalmak (vagy más megközelítésben „fogyasztói” társadalmak) viszont olyan magas életszínvonalat és biztonságot nyújtanak már, ami mindenféle állami-kormányzati szándék híján is depolitizáló hatással van az állampolgárookra. A jóléti társadalmakban már a múlt század hetvenes éveiben forradalmi vívmánynak számított a munkaidő radikális csökkentése, a 40 órás munkahét bevezetése, amit a 35 órás munkahét célkitűzése követett. A munkaidő mellett a munkakörülmények terén is komolyan előrelépések történtek. (Munka humanizálása stb.) A munkaidő radikális csökkenésével párhuzamosan növekedtek a fizetések is, nőtt meg a szabad idő, és került előtérbe a szabadidő értelmes eltöltésének problémája. A munka „élvezhetővé” tétele, az „élvezetekre” fordítható több szabadidő és a fogyasztásra (életi cikkekre is) fordítható több pénz a jóléti társadalmakban élők nagyobb részére számára a mindennapi életet hedoniztikussá tette. Még az átlag, de jól fizetett gyári munkások számára is magától értetődő lett az autóvásárlás, az autók 3-4 év utáni lecserélése, a családi nyaralás külföldön, a jó minőségű szórakoztatási eszközök (televízió, videó magnó) és háztartási eszközök (hűtőgép, mosógép) birtoklása és viszonylag rövid idő alatti lecserélése. A kevesebb munkaidő, a jobb munkakörülmények, a magasabb jövedelem, a szociális szolgáltatások és a fogyasztás (bérek vásárlói értéke) mindaddig az alapvető politikai konfliktusok és programok tárgyai

voltak. Az általános, az átlag emberek tömegei számára is érzékelhető „jólét” azonban egyre inkább tette érdektelenné a polgárokat a politika iránt. A társadalmi állapotok és folyamatok kritikus szemlélői viszont veszélyes depolitizáltságról beszéltek. A radikális kritikákban úgy ábrázolták a helyzetet, hogy a fennálló rendszer, a fogyasztói társadalom úgy degradálja *csak fogyasztóvá* (=hedonistává) a polgárokat, hogy azok nem veszik észre, hogy manipulálják őket.

A szó szoros értelmében vett *politikai hedonizmus* lényege ellenben az, hogy az egyén számára a politika és a politizálás az élvezetek, az örömök vagy akár a gyönyörök forrása. A tipikusan politikai hedonisták leírhatók a „*homo politicus*” és a „*citoyen*” sajátosan értelmezett fogalmaival: aktívan érdeklődnek a politika iránt, figyelik és követik a politikai eseményeket és történeteket, rendszeresen fogyasztják a politikai híreket és ennek megfelelően olvassák vagy hallgatják a politikai médiumokat, véleményt formálnak, fontosnak tartják közölni másokkal politikai véleményüket és ismereteiket, de kíváncsiak is mások véleményére, politikai vitákat folytatnak, és ha tehetik, részt vesznek a politikában, mozgalmak, szervezetek, pártok alapítói, tagjai, tüntetések és demonstráció szervezői vagy résztvevői stb.

Politikai hedonisták az örök ellenzékiek is, akik számára a tiltakozás (ellenzés) szinte már létforma. Az „ellenzékinek lenni szexi” szlogen kifejezi az ellenzékiességben rejlő élvezet és gyönyört, függetlenül attól, hogy ki van hatalmon és milyen politikát folytat. Az 1968-as ifjúsági és diáklázadás vezető teoretikusa, Herbert Marcuse azt vallotta, hogy „a forradalomnak fel kell forgatni a vágyak struktúráját”, és felmerült az is, hogy a politikai elnyomás elleni harcot össze kell kapcsolni a szerelmi vágyak felszabadításával.

A politikai hedonizmus ismertebb, és átlag embereket már irritáló változatának középpontjában már a *hatalom élvezete* áll: az egyénnek igénye vagy szükséglete van hatalomra, élvezi a hatalom megszerzéséért, megtartásáért vagy növeléséért folytatott küzdelmet, a hatalom gyakorlását, a mások feletti hatalmat, a másokról döntést, és hogy másoknak vagy a közösségnek a sorsa s élete tőle függ. Thomas Hobbes filozófus úgy gondolta, hogy a hatalom az érzelmi örömhöz jutás eszköze és forrása, és hatalom birtokában ki tudjuk vinni mások csodálatát.

Politikai infantilizmus

Az infantilizmus jelentése: gyerekeség. A politikai infantilizmus „politikai gyerekeséget” jelent. A fogalom arra alapozódik, hogy a politikát a *felnőttek világának* tekintjük, és *elvárjuk*, hogy a *felnőtt* politikai szereplők, és általában minden *felnőtt*, aki politikával foglalkozik, *korukhoz méltó* magatartást és hozzáállást tanúsítson a politikához. Különösen azok, akik *politikai jogokkal* rendelkeznek, hiszen politikai jogaik (kivált a választójog) gyakorlásával a közösségük életére, sorsára vannak hatással.

Napjaink demokráciáiban a 18. életév betöltésével válnak a fiatalok (gyermekek) nagykorúvá, *jogi értelemben felnőtté*, és válnak egyúttal *politikai jogok* birtokosává. Természetesen a 18 év alatti fiatalok is politizálhatnak vagy politizálhatnak, de ők még nem „*politikai felnőttek*”, mert politikai jogokkal még nem rendelkeznek. Ahogy a mindennapi életben kérdés lehet, hogy a 18. életévét betöltő fiatal felnőtt szociálisan és mentálisan mennyire *érett*, mennyire felnőtt, úgy kérdés az is, hogy a politikai jogokhoz jutás, a politikai jogok gyakorlása és általában a politizálás mennyiben társul *érett, felnőtt gondolkodással és magatartással*: „felnöttesen” gondolkodik-e és viselkedik-e a fiatal felnőtt. Tévedés lenne

azonban azt hinni, hogy az idősebb korosztályok tagjai korunknál fogva nem lehetnek infantilisok.

Az „infantilis” és „infantilizmus” fogalmaival azok a felnőttek írhatók le, kortól függetlenül, akik *nem felnőttként*, hanem „gyerekesen” viselkednek vagy gondolkodnak – politikai összefüggésekben – a politikáról.

Mitől „gyerekes” vagy „gyermeki”, vagy éppen „felnőttes” egy felnőtt gondolkodása, viselkedése, magatartása?

Felnőttek politikai gyerekesége (infantilizmusa) abban ragadható meg, hogy úgy viselkednek vagy gondolkodnak, *mint* a gyerekek, *mintha* gyerekek lennének, azaz gyermeki tulajdonságokat *tulajdonítunk* nekik, és megkérdőjelezzük *érettségüket* és *képességeiket* (kompetenciájukat). A politikailag infantilisnak tartott felnőttekről úgy gondolják, hogy baj van *szellemi képességeikkel*, mert például annyi politikai ismerettel rendelkeznek, mint a gyerekek (fiatalkorúak, kiskorúak), holott többel kellene, továbbá *képtelenek megérteni* alapvető politikai összefüggéseket (például a politikai rendszer és hatalom, illetve társadalmi jólét vagy szegénység között), valamint valós politikai folyamatokat és eljárásokat. A „politikailag infantilis” felnőtteknek nem kellően fejlett a *lényeglátásuk*, leragadnak a felszínes, látványos dolgoknál, nem képesek *összefüggésekben gondolkodni, mérlegelni, elemezni*, ami a felnőttektől – legalábbis elvileg – elvárható *felelős* gondolkodás, vélemény- és ítéletalkotás elengedhetetlen feltétele lenne. Ehelyett hajlamosak *fekete-fehérben* látni az egyébként bonyolult és összetett dolgokat, a *jó/rossz* önmagában túl egyszerű erkölcsi mérceje szerint alkotni ítéletet azokról, vagy a *normális/abnormális* gyakran *lekezelő* ketősségében, netán csak *maró gúny*al megítélni a politikai szereplőket. Az „*éretlenség*” tünete lehet, ha igazából csak *komolytalankodva, viccek, vagy anekdoták* révén tudja valaki a politikai történéseket feldolgozni, vagy kifejezni – főleg a kritikus – politikai véleményét, avagy az *illogikus* vagy *irracionális fantáziálás* uralja a gondolkodást.

A politikai magatartás fentiekben vázolt és infantilizmusként értelmezett megnyilvánulásait legalább két okból óvatossággal kell megítélni. 1) A *politikuskok* közbeszéde nagyon hasonló lehet, ami vagy azt bizonyítja, hogy a politikusokra is jellemző lehet a politikai infantilizmus, vagy azt, hogy a politikusok eleve tudatosan alkalmazzák egy *infantilizáló* beszédmódot az állampolgárok befolyásolására, manipulálására. Ebben az összefüggésben tehát az állampolgárok infantilizmusa nem egyszerűen egy adottság, hanem *terméke, eredménye* (is) egy politikai és kommunikációs *technikának*. 2) A modern kor társadalmi és politikai valósága rendkívül bonyolult és összetett, aminek kellő szintű mentális és értelmi feldolgozása tényleg komoly képességeket követel meg az átlag állampolgároktól, miközben párhuzamosan a politikai szereplők, akik eleve *kommunikációs harcot* vívnak az állampolgárok figyelméért, *manipulálják* az állampolgárokat és gondolkodásukat. Ezért az *átlag* állampolgárok politikai infantilizmusa többé-kevésbé *érhető* egy ilyen környezetben, mert különben szinte *rendkívüli* képességeket kellene elvárunk tőlük ahhoz, hogy felismerjék a manipulációkat, és korrekt módon tájékozódjanak a manipulatív környezetben.

Más megközelítésekben a felnőttkori politikai infantilizmust a gyermekeknek a családon belüli *függésével*, illetve e *függés elfogadásával* állítják párhuzamba. Ahogy fiatalkorú gyermekek, de még a fiatal felnőttek számára is természetes lehet a szülők *gyámkodása* és *gondoskodása* (lakás, anyagi juttatások, vásárlások), és igényelhetik is azt, úgy általában az állampolgárok is igényelhetik, hogy az *állam, a kormány gondoskodjon* róluk, *gyámkodjon* felettük. A gyámkodó, állampolgárokról gondoskodó államot *paternalista* államnak, az állami-kormányzati gondoskodást és gyámkodást politikai paternalizmusnak szokás nevezni. A paternalizmus és az infantilizmus így kölcsönösen feltételezi egymást: ha a gyámkodó és

gondoskodó állam a „*pater*” (=atyá), akkor a gyámkodást és gondoskodást igénylő állampolgár az „*infant*” (=gyermek). A politikai paternalizmuson (gyámkodáson, gondoskodáson) keresztül értelmezett infantilizmushoz hozzátartozik még, hogy az állampolgárok bizonyos mértékig *lemondanak az önállóságról, a függetlenségről* azzal, hogy az államtól elvárják, hogy az *tegye őket boldoggá* ahelyett, hogy az csak *szabadságot biztosítson*, hogy *maguk boldogulhassanak*. Elvárják az államtól, hogy *teremtsen nekik jólétet*, ahelyett hogy az csak *szabadságot biztosítson*, hogy *maguk gyarapodhassanak, gazdagodhassanak*. Elvárják az államtól, hogy *teremtsen nekik szociális biztonságot* ahelyett, hogy az csak *szabadságot biztosítson* az *öngondoskodáshoz*. Ebből kifolyólag lehet politikai infantilizmusnak tekinteni a *pragmatikus gondolkodás* hiányát. Azt, hogy az állampolgárokat *nem érdekli* az, hogy az állam *hogyan és milyen áron* teremtet (het) meg azokat a javakat és szolgáltatásokat, amiket elvár az államtól. És ahogy a gyerek is *csak akar* dolgokat a szülöktől, de *nem tud* vagy *nem akar tekintettel lenni* azokra a *feltételekre, körülményekre, állapotokra, helyzetekre* stb., amelyek korlátozzák a szülőket az ő igényei kielégítésében, úgy az állampolgár is közömbös tud lenni az állam előtt álló korlátok iránt... A pragmatikus gondolkodás hiánya szoros összefüggésben van az egyéni és társadalmi *felelősség és felelőtlenség* problémájával.

Cinizmus és politikai cinizmus

Általában olyan társadalmi magatartást vagy társadalmi és politikai kérdésekhez való hozzáállást nevezünk cinizmusnak, amely *lekezelő elutasítás* vagy *gúny* tárgyává teszi a mások által is osztott *társadalmi normákat és értékeket*, a bevett szokásokat, konvenciókat, szimbólumokat, „szent” dolgokat, valamint a *normakövető* és az *értékeknek elkötelezett* embereket. A cinikus emberek hajlamosak elutasítani a tekintélyt is, ezért nem tisztelnek mások szemében tekintéllyel rendelkező személyeket vagy intézményeket. A cinizmus igen közel áll az *amorális* (erkölcsileg közömbös) magatartásához. A cinikus ember számára az amorális, a közöny szinte erénnyé és tudatossá válik. Erkölcsi ítéleteit is úgy alkotja meg, hogy az erkölcsileg elítélhető konkrét eseteket általánosítja, mindenkre kiterjeszti (minden politikus hazudik és lop, illetve mindenki hazudik és lop), hogy érzékeltesse azt, hogy mennyire *értelmetlen és nevetséges* dolog erkölcsi szempontból látni a világot vagy differenciáltan gondolkodni erkölcsi ítéletünk meghozatala során. A cinikus ember eljuthat odáig, hogy felmenti magát minden erkölcsi kötelelem alól, és úgy állítja be *erkölcstelen* tetteit, hogy az *teljesen normális*, mert az a természetes, ha valaki csak önző magánérdekeit követi, és nincs tekintettel erkölcsi megfontolásokra, ezáltal pedig másokra. „Aki hülye, haljon meg” – mondja például azokra, akik másokba vetett bizalom vagy becsületességük miatt jártak pórul, nem érez velük együtt, és nem is gondolja, hogy ezeken az embereken segíteni kellene. „Hulljon a férgesebbje” – mondja például azokra, akiknek élete akár önhibájukon kívül romlott meg drámaian. „Mindenkinek jogában áll a hid alatt aludni” – szökölt Anatole France francia író mondása a jogegyenlőséget kultiváló 19. századi kapitalista állam cinizmusáról, amelyben kivétel nélkül mindenkit, így gazdagokat és szegényeket egyaránt anélkül tekintettek jogilag egyenlőnek, hogy figyelembe vették volna a köztük – a társadalmi rendszer miatt – fennálló brutális társadalmi egyenlőtlenségeket.

Mivel a cinizmus alapja az *individualizmus*, a moralitás érvénytelenségét jól tükrözi az a hozzáállás, hogy „*mindenki* hazudik/lop, én miért ne hazudjak/lopjak?” Ebben a jól ismert példában az egyén morális kategóriákkal (lopás, hazugság) operál, miáltal úgy tűnhet, hogy azok számára is érvényesek, viszont megengedhetetlenül általánosít („mindenki”),

csak hogy így valójában el is veszítik érvényüket ezek a morális kategóriák. Ha ugyanis egy csoporton vagy közösségen belül bizonyos tettek vagy cselekedetek (pl. dolgok önkényes elvétele másoktól) *senki* által *nem minősül* lopásnak, akkor a lopás mint morális fogalom nem létezik. A valóságban természetesen más a helyzet, amikor a cinikus ember mindenkit megvádol hazugsággal és lopással, olyanokat is hazugnak és tolvajnak állít be, akik nem azok, és akik számára igenis léteznek erkölcsi mércék a társadalmi életben. A cinikus ember tehát úgy menti fel magát ebben a példában, hogy alaptalanul és – ezért – erkölcstelenül vádol másokat olyan erkölcstelenséggel (lopással és hazugsággal), amit ő maga képes megtenni.

Az apolitikus vagy egyenesen antipolitikai cinizmus számára eleve *érvénytelen és értelmetlen* (= nevetséges) a világnak vagy a társadalmi és politikai valóságnak a morális megközelítése, ezért érvénytelenek és értelmetlenek (= nevetségesek) az olyan morális kategóriák is, mint jó és rossz, a helyesség az igazságosság, az erények és az erényes magatartás, a hazugság és az igazság. Az, hogy az ember morális lény (homo moralis) lehet vagy legyen, a cinikusok számára *abszurd* gondolat.

A cinizmus tehát kikezdi a *politikailag is fontos* társadalmi kötelékeket, a társadalom tagjait összekötő erőket, a közösségtudatot, beleértve az olyan konkrét elveket és magatartásformákat, mint szolidaritás, közösségiség, moralitás. A politikát illetően a politizálást, a politika iránti érdeklődést vagy általában a közéleti kérdésekkel foglalkozást és a közéleti szerepvállalást is kigúnyolják a cinikusok: *aki politizál, az nem normális...*

Irodalomjegyzék

KONRÁD 1986 = Konrád György: *Antipolitika – közép-európai meditációk*. AB Kiadó Budapest, 1986.

KONRÁD 1989 = Konrád György: *Antipolitika – Az autonómia kísértése*. Codex Budapest, 1989.

KONRÁD 2006 = Konrád György: A logikai trió. In: *Áramló leltár*. Pesti Szalon Kiadó Budapest, 1996.

MANN 2000 = Thomas Mann: *Egy apolitikus ember elmékedése*. Helikon Kiadó Budapest, 2000.

SCHÖPFLIN 1994 = Schöpflin Aladár: *Egy apolitikus elmékedése*. Századvég Kiadó Budapest, 1994.

AZ SZTE ÁJTK POLITOLÓGIAI TANSZÉKÉNEK OKTATÁSI ÉS KUTATÁSI TEVÉKENYSÉGE

Majsa József – Szakács Ildikó Réka

A politikatudományok alap- és politikatudomány mesterképzés

A politológia szak indítás előzményeként a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológiai Tanszékén 1998-ban indult el a TEMPUS támogatással akkreditált Európa-politika speciális képzés, összegytemi keretek között.

A politológia szak előkészítése 2001-ben kezdődött el a tanszéken. A szakindítás bekerült az egyetem és a kar hosszú távú stratégiai programjába. Ennek hatására 2004-ben elkészült az ötéves oktatás hálótérve, amely a BKAÉ Társadalomtudományi Kar Politikatudományi Tanszékével, a Debreceni Egyetemmel, az ELTE ÁJK-val, az ELTE TÁTK-val a Miskolci Egyetemmel, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemmel, a Pécsi Tudományegyetemmel és a Zsigmond Király Főiskolával együttműködésben, konzorciumi közös pályázatként 2004 májusában benyújtásra került az Oktatási Minisztérium HEFOP Irányító Hatóságához.

A 2005. március 31-én benyújtott szakindítási kérelmet a Magyar Akkreditációs Bizottság 2005. július 1-jén hagyta jóvá: „A tanterv a képzési céllal összhangban alkalmas az alapszakon megfelelő minőségű képzés folytatásához. A kérelmező intézményben ehhez a személyi és tárgyi feltételek adottak, bár távolról ajánlatos személyi fejlesztéssel egyes esetekben az oktatói terhelések könnyítése.”

Ezt követően a szak felsőoktatási piacra történő bevezetése következett. 2005. december 7-én közel száz középiskola igazgatóját kerestük meg levélben, tájékoztatva őket a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán induló politológia alapképzési szakról. 2005. december 14-21. között vettük fel a kapcsolatot e közel száz intézmény közül azokkal, akiket személyesen is fel akartunk keresni, hogy egy tanítási óra keretében tájékoztassuk a diákokat az Állam- és Jogtudományi Kar képzési kínálatáról. 2006. január 5. és február 3. között 29 „elit” középiskolát kerestünk fel személyesen és tartottunk 45-50 perces előadást a következő városokban: Kalocsa, Baja, Szekszárd, Pécs, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Tokaj, Békéscsaba, Gyula, Orosháza, Mezőkovácsháza, Battonya, Mezőberény, Szeged, Csongrád, Hódmezővásárhely, Debrecen, Nyíregyháza.

Az előadások során beszéltünk a Kar történelmi hagyományairól, a neves oktatókról. Elmondtuk, hogy a munkaadók presztízs-sorrendjében dobogós helyen van a szegedi jogi kari diploma. Ezután tértünk rá a képzések egyenkénti ismertetésére: a hagyományos jogászképzés, a szintén átalakuló munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatási szak, az idegen nyelvű képzések után az újonnan induló politológia és nemzetközi tanulmányok képzésekről beszéltünk az érettségizőknek.

A személyes előadásokat a továbbtanulási börzéken való részvétel egészítette ki. Ezeken összesen öt tájékoztató előadást tartottunk, amelyeken elhangzott, hogy az alapszak célja olyan politológusok képzése, akik ismereteket szereznek a társadalom politikai rendsze-

rére és viszonyaira, azok főbb törvényszerűségeire, a politikai intézményekre, a politikai hatalom szervezetre és azok működésére vonatkozóan. Alkalmassá válnak arra, hogy részt vegyenek a politikával kapcsolatos szakértői anyagok előkészítésében, segítséget nyújtsanak a politikatudományi kutatások elvégzéséhez, politikai szakértők mellett politikaelméleti részelemzéseket készítsenek, részt vegyenek a civil társadalom, az önkormányzatok, a tömegkommunikációs, szakmai érdekképviselői, nemzetközi szervezetek munkájában, továbbá kellő mélységű elméleti ismeretekkel rendelkeznek a képzés második ciklusban történő folytatásához. Itt kell megjegyeznünk, hogy a politológia alapképzési szak akkreditációs dokumentációjának elkészítésében a szerzőkön túl a Tanszék akkori munkatársai közül dr. Fejes Zsuzsanna tanársegéd és Király Andrea PhD hallgató vettek részt.

A tanszék oktatói ezzel egy időben jelentős feladatot vállaltak az Állam- és Jogtudományi Kar másik, szintén a 2006/2007-es tanévben induló nemzetközi tanulmányok alapképzési szakjának munkáiban is, mivel ez az új képzés szintén a politikatudomány képzési ághoz tartozik. A szak multidiszciplinaritásából adódóan a nemzetközi tanulmányok leendő hallgatói a Politológiai Tanszék oktatóinak köszönhetően sajátíthatják el a politikatudománnyal kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismereteket. Az együttműködést nagyban segítette, hogy a nemzetközi tanulmányok szak indításának munkálataival, illetve annak későbbi operatív irányításával és a szakhoz kapcsolódó koordinációs feladatok elvégzésével a szerzőket bízta meg.

A képzés építkezése 2008-ban folytatódott a mesterszak akkreditációjával. Ennek eredményeképpen az országban először és sokáig egyedülálló módon indult el 2009 szeptemberében a politikatudomány mesterképzési szak „Választási tanulmányok” szakiránnyal. A specializáció létrehozásában döntő szerepet játszott a Tanszék kutatói háttére (melyről részleteket ld. később).

A modern társadalmakban aligha található még egy olyan mértékben elterjedt egyetemes jellegű intézmény, mint a választás. A választás fogalma nem csupán testületek létrehozására vonatkozóan használatos, hanem úgynevezett monokratikus tisztségek, például az államfő vagy polgármesterek megválasztását is jelenti. Ezen túl nemcsak nemzetállami szinten, hanem a szupranacionális európai integráció szintjén (Európai Parlament) is kell vizsgálni.¹

A választás aktusa elválaszthatatlan a parlamentáris demokráciák kialakulásától és fejlődésétől. Intézményesült funkciója, tartalma folytán, valamint az eljárások bonyolult együtteseként egyaránt hozzájárult a demokratikus politikai rendszerekhez. A választás ezen túlmenően az egyén és közösség, a magán és közszféra, az egyén és a politikai hatalom, a politikai intézményrendszer közötti kapcsolatrendszer, közvetítő mechanizmus kulcsfontosságú eleme. Funkciója tehát a döntéshozatali folyamathoz való hozzájárulásában az állampolgári részvétel, kompetencia biztosításában, a közpolitika konszenzusos voltának elősegítésében, ezen keresztül a legitimitás és a hatékony politikai teljesítmény, politikai rendszer működőképességének kialakításában ragadható meg. Ezáltal teszi kezelhetővé az érdekkülönbségekből következő konfliktusokat, egyszerre biztosítva a versengés és az együttműködés lehetőségét.²

A választási tudományok továbbfejlődéséhez napjainkban leginkább az összehasonlító politikatudományi módszerek segítségével lehet hozzájárulni. Ehhez pedig a választási

adatok empirikus vizsgálatán túl olyan rendszer-semleges értékek, normák is szükségesek, melyek lehetővé teszik a mélyebb, megalapozottabb komparatív elemzéseket. Ez pedig megítélésünk szerint a fentebb említett elméleti bázisra épülhet.³

A „választáspolitikológia”, vagyis a politikatudománynak a választás és politika komplex összefüggéseit vizsgáló, elméletet és empiriát összekapcsoló komparatív résztudománya nemcsak nemzetállami szinten, hanem regionális és helyi viszonylatban (önkormányzatok), valamint az európai integráció szintjén is megállja helyét. A legutóbbi időszakban új kihívást jelentett a politikatudomány számára a közép- és kelet európai új demokráciák születése. Ez szintén növelte az igényt a demokratikus politikai rendszerek, a választási szisztémák működésének jobb megértése, illetve hatékonyságuk növelése iránt. A választási tudományok korábbi megállapításait, következtetéseit időről időre szembesíteni kell az újabb fejlődési szakaszok által felvetett jelenségekkel, választási eredményekkel. Az új értékelési szempontok, új vitadimenziók mentén ismételt felbukkannak régi, már megoldottnak, tisztázottnak tartott kérdések is.⁴

A Választási tanulmányok szakirányon túl még egy specializációt akkreditált a Tanszék, azonban az Államelméleti, regionális és határtanulmányok a megváltozott körülmények miatt nem indult el. A képzés korszerűsítése és a változó személyi feltételek miatt ma már egy specializáció nélküli változatot végezhetnek el a mesterszakra jelentkező hallgatók.

A politológus képzés során a tanszék fokozott figyelmet fordít a tehetséges diákok alaposabb felkészítésére, amiben jelentős szerepet játszik a Politológiai és Államelméleti Tudományos Diákkör (röviden: SZTE-PTDK) tevékenysége. Az SZTE-PTDK 2007-ben alakult, tevékenysége a jog- és politikatudomány kutatásán, népszerűsítésén, és a hallgatók ezen tudományágakkal kapcsolatos ismereteinek szélesítésén, valamint közvetítésén alapul.

Az SZTE-PTDK a hallgatók érdeklődésének és tudományos kutatási témáinak megfelelően a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán működő jogász, politológia és nemzetközi tanulmányok szakoknak megfelelően három – a politikatudomány képzési ágakhoz tartozó – szekcióra épül.⁵

Az SZTE PTDK eddigi eredményei az alábbiakban foglalhatók össze:

1. 2007. év XXVIII. OTDK – Balatonfüred – jogász szekció

Kovács Endre Miklós: Hol lakik a szuverenitás? – Az Európai Unió két alternatívája: államszövetség vs. szövetségi állam (konzulens: prof. dr. Paczolay Péter) – Jog- és állambölcséleti tagozat II. helyezés

2. 2009. év XXIX. OTDK – Budapest, BME – Társadalomtudományi Szekció

Nyerges Ádám: A politikai döntéshozatal racionalitásának kérdése (konzulensek: dr. Tóth I. János, dr. Fábián György) – Politikatudomány tagozat III. helyezés

Szénási Ráhel: El akarnak Válni! Avagy mely területeken folytatódhat a jogharmonizáció az EU-ban (konzulens: dr. Mezei Péter) – Nemzetközi tanulmányok tagozat, különdíj

Laurinyecz Regina: Légy te is benne. E-bevonás: a sérült csoportok példáján – a lisszaboni stratégia fényében (konzulens: dr. Révész Béla) – Politikatudomány tagozat Oktatási és Kulturális Minisztérium különdíj

³ Ibid

⁴ Ibid

⁵ SZTE PTDK Szabályzata

¹ Akkreditációs kérelem – Politikatudomány mesterképzési szak „Választási tanulmányok szakirány” indítására. 11. p.

² Ibid

3. 2011. év XXX. Jubileumi OTDK – Budapest, ZSKF – Társadalomtudományi Szekció
Endrődi Gábor: Hagyományos és internetes társadalmi mozgalmak – a taxisbloká és az augusztus 20-i tüzijátékról lemondók Facebook csoportjának példáján (Konzulensek: dr. Révész Béla, dr. Merkóvity Norbert) – Politikatudomány II. tagozat, II. helyezés
Mátyus Ákos: Csillagok, határok, magyarok (konzulens: dr. Löffler Tibor) – Politikatudomány II. tagozat, A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium különdíja
Nagy Mariann Veronika: Európai identitás és az Európai Unió (konzulens: dr. Fejes Zsuzsanna) – Nemzetközi tanulmányok I. (Az Európai Unió aktuális kérdései)

Libri Könyvkereskedelmi Kft. különdíja

4. 2013. évi XXXI. OTDK – Kaposvári Egyetem – Társadalomtudományi Szekció
Wessenauer Veszna: Roma kisebbség perspektívái napjaink Európájában, avagy mi történt a hagyományos kisebbségvédelemmel? (témavezető: dr. Szalai Anikó) – Nemzetközi tanulmányok II. Európa-tanulmányok tagozatban III. helyezés

5. 2015. évi XXXII. OTDK Társadalomtudományi Szekció – Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Gömöri Roland: Kopt keresztények a katonai Egyiptomban (konzulens: Miletics Péter) – Nemzetközi tanulmányok tagozat I. altagozat III. helyezés
Illés Andrea: Sajtóellenőrzés a Kádár-rendszerben (konzulens: Szakács Ildikó Réka) – Nemzetközi tanulmányok tagozat III. altagozat Különdíj
Lapu Árpád: Az Európai Unió Kibocsátás Kereskedelmi Rendszere: Kompromisszum, vagy megoldás? (konzulensek: dr. Majsa József és dr. Málovics György) – Nemzetközi tanulmányok tagozat III. altagozat I. helyezés

6. 2017. évi XXXIII. OTDK Társadalomtudományi Szekció – ELTE Társadalomtudományi Kar
Nagy Anna: A posztmodern terrorizmus és az Iszlám Állam (témavezető: Miletics Péter) – Nemzetközi tanulmányok 1. alszekció különdíj
Szaniszló Réka Brigitta: Egy fejezet az afrikai vándorlásból, Magyarország és a második generációs afrikaiak (témavezető: Miletics Péter) – Nemzetközi tanulmányok 2. alszekció 1. helyezés

A Politológiai Tanszéken végzett kutatások

I. A Politológiai Tanszéken a politikaelmélet tárgykörében több OTKA kutatás indult. Az egyik irányt, a választáspolitikai kutatást az 1990 óta e témában folyó tudományos munka alapozza meg. Eddig négy nagyobb projekt indult el:

1. *Választási és politikai rendszerek összefüggései a modern demokráciákban* (OTKA T 013915, 1994–1997), amely során dr. Fábián György és dr. Kovács László Imre mellett a Tanszék jelenlegi személyzete prof. dr. Paczolay Péter témavezetésével empirikus kutatások és az azokra alapozott tudományos következtetések alapján kidolgoztak egy programot a választási rendszerek arányosságának kutatására. Ezzel összefüggésben vizsgálták a választás és a demokrácia kérdéseit, a választási rendszerek klasszifikációját és a választójog reformjának problémáit. Feltárták a magyar választási rendszer működési mechanizmusait, komparatív módszerrel, nemzetközi adatbázis felhasználásával kimutatták annak erős arány-

talansági hajlamát, a diszproporcionalitás kialakulásának okait, struktúráját, az aránytalanság, a pártrendszer, valamint a választói magatartás fontos összefüggéseit. Kidolgozták az arányosság mérésének két új statisztikai módszerét. A kutatásnak köszönhetően pontosabb képet kaptunk a magyar választási rendszer tényleges hatásairól, amelyhez hozzásegített a projekt ideje alatt elkészített két könyv és számos publikáció, melyek közül a Voksok és mandátumok című könyvet külön érdemes kiemelni.

2. *Választások és választási rendszerek az Európai Unió tagországaiban* (OTKA T 029347, 1999–2001) projekt a magyar választáskutatás megalapozását, elméleti és módszertani alapjainak kidolgozását célozta meg az Európai Unió tagállamaiban működő választási rendszerek és választások elemzése révén. A kutatás a magyar összehasonlító választáspolitikológia megalapozásán túl, annak nemzetközi fejlődési trendekben való elhelyezéséhez és a magyar Európai parlamenti választások rendszerének kialakításához kívánt hozzájárulni. Mindezt – a pártrendszerek és az arányossági mutatók figyelembevételén túl – a nemzetközi választástudomány szempontjainak kiegészítésével tette meg dr. Fábián György és dr. Kovács László Imre, például a kormányzati struktúra bevitelével a vizsgálat körébe, illetve a stabilitási mutatók szisztematikus számbavételével. A tartalmi eredmények közé sorolható a pártok választási együttműködésének és az egyenlő képviselő elve érvényesülésének felvetése a különböző választási rendszerekben. A kutatás módszertani eredményét egy olyan választási adatbázis összeállítása képezi, amellyel a választási eredmények, adatok kezelési módszereit dolgozták ki, és amely jelentősen hozzájárult a magyar választástudomány és összehasonlító politikatudomány fejlődéséhez. Ennek elkészítését az országoként különböző módon kezelt adatok egységes kezelési szempontjainak kidolgozása igényelte. Az elkészített adatbázis magába foglalja az Európai Unió tizenöt tagállamának összes, 1945–2002 közötti választási eredményét, az egyes pártokra eső szavazatszámot, szavazati arányt, mandátumszámot, mandátumarányt, a választásra jogosultak számát, a részvételi arányt, az érvényes szavazatok arányát, a pártok arányossági együtthatóit, és minden választás deviációs indexét. Az adatbázis és a kutatás során elkészült monográfia előrelépést jelent a magyar választástudományban az elméleti és empirikus kutatásokat szintetizáló alapkutatások területén. A projekt legfontosabb végeredménye a Parlamenti választások az Európai Unió országaiban (1945–2002) című könyv – mely révén a szegedi választáspolitikológiai műhely országosan ismertté és elismertté vált. Ezt jelzi a kutatásban részt vevő két vezető oktató dr. Fábián György és dr. Kovács László Imre Széchenyi Professzori Ösztöndíja is.

3. *Választások az Európai Parlamentben az Európai Unióban – és Magyarországon* (OTKA T043209, 2003–2005) projekt keretében dr. Kovács László Imre és dr. Fábián György, dr. Fejes Zsuzsanna – akkor még doktorandusz hallgató – bevonásával célul tűzték ki az uniós joganyagok, illetve az Unió egyes intézményeinek (Parlament, Tanács, Bizottság) a választásokra vonatkozó határozatainak, elemzéseinek, jelentéseinek összegyűjtését, valamint az 1979–2004 közötti hat EP-választás teljes adatbázisának összeállítását és az EU 15-höz csatlakozott országok választási rendszereire vonatkozó joganyag összegyűjtését. A kutatás végeredménye, továbbgondolva az előző OTKA projekt konklúzióit a Választások az Európai Parlamentben (1979–2004) című könyv lett, amely tételenesen végigveszi a 2004-ig tartott EP választásokat. A kötet tankönyvként is hasznosul a 2006 őszén a Szegedi Tudományegyetemen elindult politológia illetve nemzetközi tanulmányok szakok képzése során, de – tekintve, hogy a szegedi műhely országosan is elismertté vált – szélesebb szakmai érdeklődésre is számot tart.

4. A magyar választási rendszer (OTKA azonosító: 68283, 2007–2011) projekt dr. Kovács László Imre irányításával indult el 2007 közepén. A projekt célja a magyar választási rendszer és az 1990 utáni magyarországi választások vizsgálata volt. A komplex kutatás az országgyűlési, az önkormányzati és az európai parlamenti választásokra és az országos népszavazásokra terjedt ki. Áttekintette a vonatkozó törvények létrejöttét, azok 1989–2010 közötti változásait, a választásokkal és népszavazásokkal kapcsolatos alkotmánybíróági döntéseket és a választási rendszer reformjára vonatkozó koncepciókat. Létrejött az analízist megalapozó települési szintű adatbázis a parlamenti választások eredményeiről. Sor került a hat választás komparatív vizsgálatára elsősorban az eredmények arányossága, a választói aktivitás, a választási rendszer képviselőre és a pártrendszerre gyakorolt hatása tekintetében. Kialakult a parlamenti, az önkormányzati és az EP-választások eredményei összehasonlító elemzésének módszertani háttere. Megtörtént a népszavazással kapcsolatos politikai és szakmai viták áttekintése. 2010/11-ben az alkotmányozási folyamat választásokkal és népszavazással kapcsolatos kérdései jelentettek új feladatot. Az OTKA-kutatás főbb részeredményei elsősorban tudományos konferenciákon, részben nyomtatott és online publikációkban folyamatosan közlésre kerültek. 2011-ben sikerült bekapcsolódni az Electoral System Change in Europe Since 1945 nemzetközi projekt munkájába.

II. A másik irányvonalat a *totalitarizmus elméletek kutatása* képviseli. Ebben a témakörben A *totalitarizmus elméletek történeti összehasonlító elemzése* (OTKA T 029971, 1999–2002) címmel folyt munka, melynek eredményeként számos tudományos, és a hallgatók felkészülését elősegítő publikáció is megjelent, például *Majsa József*: Raymond Aron Európáról In.: Értékek, érdekek és szakpolitikák az Európai Unióban (1999), vagy *Révész Béla*: A proletárdiktatúra államvédelmi funkcióinak változásai az első Nagy Imre-kormány idején In.: Acta Juridica et Politica Tomus LXII Fasc. 16. (2002).

III. A Tanszék harmadik irányvonala az *európai integráció: az európai tapasztalatok sokszínűségét is bemutató, rendszerező, összehasonlító jellegű kutatások*. A témában két OTKA pályázatot nyert a Tanszék:

1. Az *önkormányzati rendszer közigazgatási, alkotmányjogi és hatalompolitikai összefüggései* (OTKA T 01799, 1995–1998) címen folyt az első ilyen projekt, amelyben *prof. dr. Paczolay Péter* témavezetésével *dr. Soós Edit* és *dr. Molnár Judit* a demokratikus hatalomgyakorlás kritériumrendszerének vizsgálatával a magyar önkormányzati rendszer kompatibilitását is az elemzés tárgyává tette. A kutatás a közigazgatási rendszer és az önkormányzatok működésének nemzetközi tapasztalatainak rendszerezését, az önkormányzatiság eszméjének az európai politikában való nyomon követését, valamint az európai trendek vizsgálatával a magyar szubnacionális kormányzati rendszer fejlődésének lehetséges demokratikus fejlődési lehetőségeit vizsgálta. Ez a projekt alapjául szolgált egy doktori értekezésnek: Soós Edit: Integráció és regionalizmus címmel, mely a hallgatók számára hasznos oktatási segédanyagként szolgál. A kutatómunka összegyűjtötte, rendszerezte és az összehasonlító módszer alkalmazásával feldolgozta a különböző önkormányzati struktúrák működésével kapcsolatos hazai és nemzetközi tapasztalatokat. A projekt keretében a kutatók a magyar önkormányzati rendszert gondolták át, valamint a hazai és a nemzetközi tapasztalatok hasznosításával történő továbbfejlesztését javasolták.

2. A *határ menti együttműködések jogi és közigazgatási háttere, az együttműködés továbbfejlesztésének lehetséges irányai* (OTKA T 042892, 2003–2006) című pályázat a regionalizmus újabb aspektusait, a határon átnyúló együttműködések vizsgálatát helyezte

a középpontba. *Dr. Soós Edit* kutatásának célja Magyarország határregiónak jogi, illetve közigazgatási szempontból történő feldolgozása, tekintettel a szomszédos határregiónakkal kialakítandó együttműködések intézményesítésének lehetőségeire. A Magyarországon ma működő európai régiók jogi szemszögből nem minden esetben felelnek meg az Európai Unió kívánalmaknak. A kutatás hiánypótlásként rávilágít az együttműködést nehezítő eltérő jogi-igazgatási kompetenciákból eredő problémákra, és megoldást keres a jogi hiányosságok mellett az intézményi sokszínűségből adódó feszültségek feloldására. A kutatás keretében megtörtént az Európai Unió határ menti együttműködésekre vonatkozó anyagainak feldolgozása, értékelése, az európai normák és a magyarországi gyakorlat összevetése.

A kutatás eredményeképpen megszülető zárótanulmány célja a határon átnyúló európai regionális együttműködések eredményeinek összefoglalása és hozzáférhetővé tétele gyakorlati útmutató, kézikönyv formájában, amely hasznos elméleti és gyakorlati ismereteket nyújt a helyi, megyei önkormányzatok, megyei és regionális fejlesztési tanácsok, gazdasági és szociális partnerek határ menti együttműködésekben szerepet vállaló tagjai számára, továbbá oktatási segédanyagként is felhasználható. A regionalizmus témakörére épülő kutatás és kiadvány specializálása segít eligazodni a felértékelődő határ menti együttműködési jövőkép stratégiájának kialakításában.

A kutatás eredményeit az alábbi megjelent munkák tartalmazzák:

- Soós Edit – Fejes Zsuzsanna: Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009.
- Soós Edit – Fejes Zsuzsanna: Az euroregionális együttműködések európai jogi vonatkozásai. Európai Jog, 2006. 6. sz. 18–28. pp.
- Soós Edit – Fejes Zsuzsanna: Az euroregionális együttműködések szereplői és céljai Magyarországon. Pro Minoritate, 2008. nyár 111–139. pp.
- Soós Edit: Határon átnyúló együttműködések a nemzetpolitikai célok szolgálatában. Magyar Külügyi Intézet, MKI-Tanulmányok, T-2010/4 Budapest, 2010. 21. p.

IV. A negyedik irányvonalat *dr. Molnár Judit holokauszt-kutatása* jelenti. Dr. Molnár Judit az alábbi hazai ösztöndíjpályázatok keretében folytatott kutatásokat:

- 1990–1991: Soros Alapítvány
Téma: Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben
A kutatás eredménye: kandidátusi disszertáció
könyv: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben*. Budapest, Cserépfalvi, 1995. 224. p.
- 1997. szeptember–december: Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj (New York, City University of New York, Rosenthal Institute for Holocaust Studies)
Téma: Holocaust in East Central Europe and in Hungary
A kutatás keretében megjelent fontosabb publikáció:
Judit Molnár: Gendarmes, Policemen, Functionaries and the Jews: New Findings on the Behavior of Hungarian Authorities during the Holocaust, *Intermarium* 3:(2) 1–10. pp.(1999)

○ 2003. szeptember 1–2006. augusztus 31.: Széchenyi István Ösztöndíj
2003–2006 között az SZTE BTK Jelenkortörténeti Tanszékhez kapcsolódó OTKA pályázat résztvevője volt. A kutatás címe „Zsidók és cigányok a holokauszt idején Magyarországon”. Az eredményeket a projekt résztvevői hasznosították publikációikban és a különféle hazai és külföldi holokauszt-konferenciákon tartott előadásaikban. Ezek közül a magyar holokauszt 60. évfordulója alkalmából 2004-ben Budapesten az MTA-n megrendezett

konferencia első helyen emelendő ki, ennek szervezője Molnár Judit volt, és amelyen a kutatócsoport valamennyi tagja tartott előadást. 2006-ban megnyílt a budapesti Holokauszt Emlékközpontban az állandó magyar holokauszt kiállítás. A kiállítási programiroda vezetője Molnár Judit volt. Az OTKA pályázatnak köszönhetően fejlődtek szakmai kapcsolataink a jeruzsálemi Yad Vashem Intézettel, a washingtoni Holocaust Memorial Museummal, a párizsi Shoah Foundationnal, a Berlini Zsidó Múzeummal és az Auschwitz-Birkenau Állami Múzeummal. Molnár Judit publikációi a pályázat keretében:

- o Molnár Judit: *A magyar királyi csendőrség és a holokauszt*, Hadtörténelmi Közlemények, 2004/3. sz. 927–946. pp.
- o Molnár Judit: *Die Königlich Ungarische Gendarmerie und der Holocaust*, in: Mihok, Brigitte Hrsg.: *Ungarn und der Holocaust*, Metropolis Verlag, Berlin, 2005. 89–102. pp.
- o Molnár Judit: *Csendőrök a népbírók előtt*, in: Molnár Judit szerk.: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, Balassi K. 2005. 647–662. pp.

V. A Tanszéken *alkotmányjogi, és az állambiztonsági szervek működésével és az uniós minősített adatok védelmével kapcsolatos kutatások* is folynak dr. Révész Bélának köszönhetően az alábbi programok révén:

- o 1995: Alkotmány-előkészítési program, (Igazságügyi Minisztérium): Az Alkotmánybíráóság határozatainak alkotmányozási vonatkozású elemei.
- o 1993–1994 között „Az állami felelősség kérdései a kárpótlási jogalkotásban” OTKA-pályázat
- o „Az Ellenzéki Kerekasztal és a Nemzeti Kerekasztal 1989-es dokumentumainak feltárása és feldolgozása” OTKA-pályázat
- o 2001–2002: Nemzeti Kulturális Alap: A Belügyminisztérium Központi Irattárának Parancsgyűjteménye 1950–1980. Levéltári segédlet.
- o 2005: „Túl a listán.” Az 1956-os Intézet állambiztonsági kutatási programja. Történeti vizsgálat, internetes tartalomfejlesztés. (1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és. *Kutatóintézete*) A vidéki III/III-as osztályok jelentései a csoportfőnökségnek az Ellenzéki Kerekasztal megfigyeléséről.
- o 2006: Nemzeti Kulturális Alap: A Nemzeti Híradó 1957–1958 iratainak feltárás és feldolgozása.
- o 2014–2015: TÁMOP 4.2.1/D-14/1/KONV: Az EU intézményei minősített adatainak védelme. A nemzeti adatvagyon védelme.

Az Igazságügyi Minisztérium „Igazságügyi Minisztérium történeti kutatások” programja keretében készült munkái:

- o A pártállami időszak ismeretlen jogpolitikai testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988). *Acta juridica et politica*: Tom. 76.: Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára (Jakab Éva és Pozsonyi Norbert szerk.) Szegedi Tudományegyetem. Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, SZTE, 2014. 516. p. ISSN 0324-6523
- o „Most megint Európában vagyunk...” : Szabó József emlékkönyv [Szerk. és bevezető tanulmány] Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2014, 556 p. ISSN 1786-352X: 50.
- o Vladár Gábor emlékkötet (1881–1972) [Szerk. és bevezető tanulmány] Igazságügyi Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. 2015. 188. p. ISBN 978-963-12-3573-3

- o Bírósgátörténet 1945–1989. In: Pongrácz Zsolt (szerk.): *Szolnoki jogászok emlékezete. Bírósgátörténeti emlékek 1945-től*. Szolnoki Törvényszék, Szolnok 2015. 7–35. pp. ISBN 978-963-12-1958-6
- o Adalékok az állami főhatalom és a titkosszolgálatok „jogállamosodásának” történetéhez. in: Takács Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása – Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések Juris Dictio sorozat*. Gondolat Kiadó – MTA TK JTI – SZE DFK, Budapest – Győr, 2015. 486–500. pp. ISBN 978-963-693-599-3
- o Nemzetbiztonsági szolgálatok: Alkotmány, Alaptörvény. In: Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából. (Szerk.: Balogh Elemér). Magyar Közlöny- és Lapkiadó Kft. Budapest, 2016. 672. p. 475–486. pp. ISBN 978-615-5269-82-0.
- o Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I–III. kötet. [Szerk. és bevezető tanulmány] Igazságügyi Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2016. 1348. p. ISBN 978-615-5269-83-7.
- o Az Igazságügyi Minisztérium története. A pártirányítás évtizedei (1944–1990) [Szerk. és bevezető tanulmány] Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018. 338. p. ISBN 978-615-5710-52-0

A KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának *Államelméleti alapkutatás 2016–2018* (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében az alábbi tanulmányok készültek:

- o Politikai tisztogatások a Rákosi-időszak igazságszolgáltatási apparátusában. In: *Suum cuique*: Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére. Szeged: Pólay Elemér Alapítvány, 2016. 413–425. pp. ISSN 1786-352X: 60.
- o Az igazságszolgáltatás „pártosodása” a második világháború után. in: Ünnepi kötet Dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára. *Acta Jur. et Pol.* Szeged, 2016. 543–550. pp. ISBN 978-963-306-479-5.
- o Változások a bírósági rendszerben 1945 és 1989 között. *Jogtörténeti Szemle*, Budapest, 2017. 1–2. sz. 118–127. pp. ISSN 0237-7284 / KÖFOP
- o Állam, politika és tudomány a „cigánybűnözés” problematikájáról. In: Ünnepi kötet Dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára. *Acta Juridica et Politica* Tomus LXXXI. Szeged, 2018. 813–827. pp. ISBN 978-963-306-570-9.
- o Bibó István az Igazságügyminisztériumban 1938–1944. *Jogelméleti Szemle*, 2018. 3. 34. p. jesz.ajk.elte.hu
- o A szocialista igazságszolgáltatás pártirányításának történetéhez. *SZTE ÁJTK Acta Juridica et Politica FORVM*, 2018. 33. p.
- o Egy ismeretlen pártállami testületnek a jogalkotásban és a jogalkalmazásban betöltött titkos szerepéről. *SZTE ÁJTK Acta Juridica et Politica*; „Tanulmányok Katona Tamás egyetemi tanár 70. születésnapjára”. 2018. 32. p.

VI. *A 25 évig a tanszéket vezető prof. dr. Paczolay Péter* kutatási területe kezdetben az *államfogalom, a jogfilozófia, illetve a politikaelmélet története*. Ez utóbbi témában jelent meg a Szabó Mátéval közösen írt, a politikaelmélet történetét bemutató munka, mely 1984 óta az ország számos egyetemén és főiskoláján kötelező tananyag („A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig”, Korona 1996). Szintén hosszabb ideje kutatja az államelmélet kérdéseit, az államfogalom történetét, a szuverenitás mibenlétének változását. A kilencvenes években érdeklődése az alkotmány-

bíráskodás és az összehasonlító alkotmányjog felé fordult, ennek egyik eredménye az Alkotmánybíráskodás – alkotmányértelmezés c. kötet 1995-ben.

Az utóbbi években az európai jog egyes kérdéseit, az Európai Bíróság szerepét, a nemzeti alkotmányok és az Európai Unió viszonyát, a szuverenitás és a föderáció összefüggését kutatja. E tanulmányok gyűjteménye „Az alkotmányelmélet fejlődése és az európai kihívás”, Szent István Kiadó 2003.

VII. A Tanszék egyik új kutatási irányvonalát a *politikai kommunikáció vizsgálata* jelenti. E témakörben dr. Merkovity Norbert folytatott kutatásokat először a *Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíjprogram* keretében 2013–2014 között. A kutatás eredményeként jelent meg:

- o Merkovity Norbert (szerk.): Politikai kommunikáció-kutatások a közösségi média korában. Szeged: Primaware, 2014. (ISBN:978-963-12-0493-3).
- o Merkovity Norbert: A politikusok önmediatizálódásának hajnala: Facebook és Twitter kutatás. In: Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal (szerk.): Így kutattunk mi!: Tudományos cikkgyűjtemény II.: A Nemzeti Kiválóság a Konvergencia Régióban Program ösztöndíjasainak tudományos cikkeiből. Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, 2015. 171–172. pp. (ISBN:978-615-80100-2-3).

Ezt követte 2013–2015 között az „Új politikai kommunikáció: A politikai rendszer és a választók interakciói az új információs és kommunikációs technológiák környezetben” című OTKA-kutatás. A kutatás eredményeit az alábbi könyvek, könyvfejezetek és folyóiratcikkek tartalmazzák:

- o Merkovity Norbert: A figyelemlapú politika a közösségi média korában: A politikai kommunikáció lehetséges értelmezése napjainkban. Budapest: Média tudományi Intézet, 2018. (Média tudományi Könyvtár; 32.) (ISBN:978-615-5302-23-7).
- o Ábrahám Adrienn, Bencsik R Leona, Dobó Balázs, Elek Fanny, Hörömpöli Luca, Kopasz Réka, Kővágó Paulina, Letenovics Ivett, Merkovity Norbert, Molnár Melinda, Patkós Anna, Póth Csilla, Szabó Gréta, Szűcs Kata, Szűcs Krisztina: Politikusok a közösségi hálón: Képviselői hozzászólások elemzése a Facebook és Twitter közösségi oldalakon. In: Merkovity Norbert (szerk.): SZTE Politikatudományi és Államelméleti Műhely (PÁM), Hallgatói Füzetek; 1. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológia Tanszék, 2015. (ISBN:978-963-306-386-6).
- o Merkovity Norbert, Imre Robert, Owen Stephen: Homogenizing Social Media: Affect/Effect and Globalization of Media and the Public Sphere. In: Ilona Bieznacka-Ligieža (szerk.): Media and globalization: Different Cultures, Societies, Political Systems. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 2015. 57–69. pp. (ISBN:978-8377847015).
- o Merkovity Norbert, Imre, Robert, Stella Major: Social Media Innovation in Political Communication: Alternative or Mainstream? In: Nemeslaki András (szerk.): ICT Driven Public Service Innovation: Comparative Approach Focusing on Hungary. Budapest: Nemzeti Köszolgáltatási és Tankönyv Kiadó Zrt., 2014. 155–171. pp. (ISBN:978-615-5305-89-4).
- o Merkovity Norbert (szerk.): Politikai kommunikáció-kutatások a közösségi média korában. Szeged: Primaware, 2014. 267 p. (ISBN:978-963-12-0493-3).
- o Merkovity Norbert: A politikusok médialogikája a közösségi oldalakon: Facebook és Twitter kutatás. In: Merkovity Norbert (szerk.): Politikai kommunikáció-

ció-kutatások a közösségi média korában. Szeged: Primaware, 2014. 165–192. pp. (ISBN:978-963-12-0493-3).

- o Merkovity Norbert: Médialogika a horizontális hálózatok kommunikációjában. Információs Társadalom: Társadalomtudományi Folyóirat 13:(3–4) 43–58. pp. (2013).

VIII. A tanszéki kutatások másik új irányvonalat dr. Juhász Krisztina kutatási tevékenysége jelenti *migrációs témakörben*. A KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett *Egyed István Posztdoktori Program* keretében „Az Európai Unió válasza a migrációs válságra, az Európai Migrációs Stratégiában meghatározott intézkedések értékelése” címmel folytat kutatást 2017 májusa és 2018 novembere között, amelynek keretében az alábbi tanulmányok születtek:

- o Az Európai Unió normatív hatalmának mérlege a 2016. március 18-i EU–Törökország nyilatkozat tükrében Külügyi Szemle XVII. évfolyam 1. szám 2018. tavasz
- o The Role of EUNAVFOR Med Operation Sophia in Tackling with the Migrant Crisis. Publikálásra befogadva, megjelenés alatt a Nemzet és Biztonság c. folyóiratban
- o A Visegrádi Csoport migrációs és menekültügyi politikája Publikálásra befogadva, megjelenés alatt a Pro Publico Bono- Magyar Közigazgatás c. folyóiratban
- o A menedékkérők uniós áthelyezési mechanizmusa – az európai szolidaritás és szabotázs példája Publikálásra befogadva, megjelenés alatt az Acta Jur. et Pol. Forvm VIII. évfolyam 1. számában.
- o A szabálytalan migráció elleni uniós fellépés közép és hosszú távú intézkedései az Európai Migrációs Stratégia alapján megjelenés alatt a Dialóg Campus Kiadó gondozásában

IX. A Politológiai Tanszék oktatói, kutatói és PhD hallgatói (Hajzer Gergő, dr. Juhász Krisztina, dr. Löffler Tibor, dr. Merkovity Norbert, dr. Molnár Judit, dr. Révész Béla, dr. Soós Edit, Stumpf Péter Bence) résztvevők az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, „Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban” című projekt, „Az állam válasza napjaink társadalmi kihívásaira” elnevezésű munkacsoportjában. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósult meg és keretében eddig az alábbi tanulmányok születtek:

- o Juhász Krisztina: A differenciált integráció fogalma, típusai és szerepe az Európai Unió fejlődésében. Forvm 2018:(2). (megjelenés alatt).
- o Soós Edit: Monitoring of Subsidiarity in the EU Multilevel Parliamentary System. 2018. (megjelenés alatt).
- o Molnár Judit: Háborús és népellenes bűnösök a szegedi népbíróság előtt. 2018. (megjelenés alatt).
- o Merkovity Norbert: Parlamenti képviselők a Facebookon: Tíz ország komparatív kutatása. 2018. (megjelenés alatt).
- o Juhász Krisztina: Kettős demokráciadeficit, avagy az EU közös kül-, biztonság- és védelempolitikája parlamenti elszámoltathatóságának kérdőjelei. 2018. (megjelenés alatt).
- o Soós Edit: Challenges of good governance in the European Union's external border area. 2018. (megjelenés alatt).

- o Merkovity Norbert: Introduction to attention-based politics. *Przeglad Politologiczny* 2017:(4) 61–73. pp. (2017).

- X. A Politológiai Tanszék számos nemzetközi együttműködésben, projektben, valamint ösztöndíjak keretében megvalósuló kutatásokban vett és vesz részt.
- X. 1. *Dr. Molnár Judit* az alábbi külföldi ösztöndíjpályázatok keretében folytatott kutatásokat:
 - o 1999. március–június: International Center for Holocaust Studies, Yad Vashem (Jeruzsálem)
Téma: The activities of the Hungarian Jewish Council comparing it to other European Jewish Councils (A Magyar Zsidók Központi Tanácsa tevékenysége összehasonlítva Európa zsidó tanácsaival)
Fontosabb publikációk:
Molnár Judit: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése: (1944. március 20 – július 7.) In: Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók: válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*. 223. p. Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség, 2000. 131–155. pp.
The Foundation and Activities of the Hungarian Jewish Council, March 20 – July 7, 1944. *Yad Vashem Studies*, Jerusalem, Vol. XXX. 2002. 93–123. pp.
Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *Gettómagyarország, 1944. A Központi Zsidó Tanács iratai*, Budapest, Magyar Zsidó Levéltár, 2002. 172. p. (Makor; 5.)
 - o 2001. március–június: United States Holocaust Memorial Museum (Washington D.C.)
Téma: The Role of the Royal Hungarian Gendarmerie in the Holocaust (A magyar királyi csendőrség szerepe a holokausztban)
Fontosabb publikációk:
Molnár Judit: Ellenállástól az együttműködésig: csendőr, rendőr és hivatalnok magatartástípusok a pécsi és a szegedi csendőrkerületben 1944-ben, *Szeged: A város folyóirata*, 15:(6–7) 87–89. pp. (2003)
Judit Molnár: Two Cities, Two Policies, One Outcome: The De-Judaization of Pécs and Szeged in 1944. *Yad Vashem Studies*, Jerusalem, Vol. XXXII. 2004. 32: 97–129. pp.
 - o 2006. március–június: International Institute for Holocaust Research (Jerusalem, Yad Vashem).
Téma: The Diary of Ottó Komoly Kept in 1944 (Komoly Ottó 1944-es naplója)
Fontosabb publikációk:
„Komoly Ottó, Kasztner Rezső és a magyar cionisták embermentő tevékenysége 1944-ben” In: *Századok*, Vol. 1. 2013. 107–129. pp.
The Kasztner Report. The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942–1945. Ed. by László Karsai and Judit Molnár, Jerusalem, Yad Vashem, 2013. 393. p.
 - o 2013. június–augusztus: International Institute for Holocaust Research (Jerusalem, Yad Vashem).
Téma: The Royal Hungarian Gendarmerie and the Holocaust (A magyar királyi csendőrség és a holokauszt)
Fontosabb publikáció:
Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt. Budapest, Scholar-ÁBTL, 2014. 375. p.

- o 2015. október – 2016. március: Wiener Wiesenthal Institut für Holocaust-Studien (Bécs)
Téma: The Role of the Royal Hungarian Gendarmerie in the Holocaust and their punishment after World War II.
Fontosabb publikáció:
Crime and Punishment? The Hungarian Gendarmerie during and after the Holocaust. In: *S:I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. DocumentatiON*. 2017/1. 59–77. pp.
- X. 2. *Dr. Révész Béla* alábbi tanulmányai születtek nemzetközi együttműködések eredményeként:
 - o Tensions Without Solutions: Romanian–Hungarian Relations, 1987–89. *Српска Политичка Мисао / Serbian Political Thought Institute for Political Studies*, Belgrade, No. 2/2011, 7–47. pp. ISSN 1450-5460
 - o A kommunista párt- és állambiztonsági szervek offenzív és defenzív propaganda-intézkedései a nyugati országok ideológiai diverziója elleni harcban. In: *Forms of Political and Media. Propaganda in Central Europe, Czecho-Slovakia and Hungary (1938–1968)*. Faculty of Education of University of J. Selye. Komárno / Komárom 2016. 169–202. pp. (ISBN 978-80-8122-176-7)
 - o Két Horváth Barna-tanítvány kapcsolata: Bibó István és Szabó József *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies, International Scientific Journal of Sapientia University*, Cluj-Napoca, Vol. 5, No. 2, 2016. 191–211. pp. ISSN 2285-6293
- X. 3. *Dr. Soós Edit* részvételével zajlott a Nemzetközi Visegrádi Alap által támogatott projekt, amelynek címe „A kormányzás új formái a visegrádi országokban”. A Wroclawi Egyetem Politikatudományi Intézetének koordinálásával megvalósuló projekt célja a modern állam kormányzási tapasztalatainak és perspektíváinak mélyreható interdiszciplináris elemzése. A projekt kiemelt kutatási területe a Visegrádi országok – Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia – kormányzati rendszereinek vizsgálata. A projektben résztvevő egyetemek: Wroclawi Egyetem (Lengyelország), Masaryk Egyetem (Cseh Köztársaság), Comenius Egyetem (Szlovákia) és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológiai Tanszéke. A kutatás eredményeit az alábbi munka tartalmazza:
 - o Edit Soós: New modes of governance. In: *New public governance in the Visegrád Group* (edited by Robert Wiszniowski & Kamil Glinka) University of Wroclaw Institute of Political Science. Wydawnictwo *Adam Marszałek*, Torun, Poland, 35–50. pp.
- X. 4. A politikai kommunikáció témakörében két kutatás folyt *Dr. Merkovity Norbert* és *Hajzer Gergő* PhD hallgató részvételével:
 1. „Populist Political Communication in Europe: Comprehending the Challenge of Mediated Political Populism for Democratic Politics” (COST Program). A kutatás időtartama 2014–2018 A kutatás eredményei:
 - o Csígy Péter – Merkovity Norbert: Hungary: Home of Empty Populism. In: Aalberg, Toril, Esser, Frank, Reinemann, Carsten, Strömbäck, Jesper & de Vreese, Claes (szerk): *Populist Political Communication in Europe*. New York: Routledge, 2016. (megjelenés alatt) (ISBN: 978-113-86547-9-2).
 2. „Interactivity Research on Political Actors” (The Newcastle University, Australia rész-támogatásával). A kutatás időtartama: 2011–2013. A kutatás eredményei:
 - o Merkovity Norbert: Interactivity research among the Austrian, Croatian, Estonian, Hungarian, Latvian, and Lithuanian MPs. *Media and Communication / Mediji i Komunikacije* 2:(4) 71–87. pp. (2015).

- o Merkovity Norbert, Major Stella, Harkai Ágnes: A magyar országgyűlési képviselők interaktivitás-kutatása. Média kutató: Médiaelméleti Folyóirat 13:(2) 75–87. pp. (2012).

- o Merkovity Norbert: Az állampolgárok az új politikai kommunikációban. Információs Társadalom: Társadalomtudományi Folyóirat 12:(1) 64–79. pp.

Szintén dr. Merkovity Norbert részvételével zajlik a Horizon 2020 – EduMAP projekt keretében (a programban résztvevő magyar partner vezető kutatója: dr. Tóth Judit tanszékvezető egyetemi docens) az „Adult Education as a Means for Active Participatory Citizenship” című kutatás. A kutatás időtartama: 2016–2019. A kutatás eredményei:

- o Judit Tóth, Renáta Bozsó, Tatiana Kalkanova, Maja Ladić, Anita Mandarić Vukušić, Norbert Merkovity, Tamás Pongó, Tünde Széke: Could Adult Education Become a Means of Active Participatory Citizenship for Young People in the EU? Pécs Journal of International and European Law 2016: (2) 21–37. pp. (2016). 87. (2015).

A Politológiai Tanszék jövőképe

Tanszékünk aktív oktatási és kutatási tevékenységet végez, ahogy ezt a korábbi fejezetek is alátámasztják. Célunk ugyanakkor, hogy kollégáink a politikatudományok alap- és mesterképzés mellett az SZTE ÁJTK igen széles képzési kínálatából minél többen legyenek képviselve, beleértve az angol nyelvű képzéseket is (nemzetközi tanulmányok mesterképzés, Gateway Programme, valamint az Erasmus-hallgatóknak kiejánlott Comparative Law Programme), amely szilárd alapul szolgálhat középtávon egy angol nyelvű mesterképzés akkreditálásához.

A Tanszék további fontos stratégiai célkitűzése személyi állományának, valamint utánpótlásának biztosítása. A tanulmánykötet lezárásakor abban az igen kivételes helyzetben van Tanszékünk, hogy négy PhD-hallgató segíti munkánkat, Stumpf Péter Bence tudományos segédmunkatársi státuszban is.

Az elmúlt huszonöt év mérlege egyértelműen pozitív: sikerült elindítanunk és az egyre szűkülő felsőoktatási piacon tartanunk alap- és mesterképzésünket; kollégáink a politikatudomány igen széles spektrumán folytatnak hazai és külföldi ösztöndíjak, illetve programok keretében kutatásokat; a tehetséggondozási tevékenységünk gyümölcsét pedig – többek között – a tanulmányi versenyeken induló és kiemelkedően teljesítő, valamint a doktori képzésbe bekerült hallgatóink jelentik.

PARLAMENTI KÉPVISELŐK A FACEBOOKON TÍZ ORSZÁG KOMPARATÍV KUTATÁSA¹

Merkovity Norbert

Bevezetés

A Facebook közösségi oldal a politikusok körében ambivalens jelenség. Egyrészt, a hagyományos médiacsatornák szerkesztőségeinek figyelmen kívül hagyásával maguk dönthetik el, hogy miről kívánnak szólni közvetlenül a választókhöz/követőkhöz. Másrészt, a közösségi oldal jellegéből adódóan ez a kommunikációs csatorna nem egyirányú, a legkisebb hiba is azonnal észrevehető, a politikusoknak állniuk kell a valós időben érkező kritikákat. A parlamenti képviselőket célzó kutatással azt vizsgáltam, hogy mire használják a politikusok a Facebookot. Ennek a kérdésnek államokat összehasonlító vizsgálatáról kevés eredményt tud felmutatni a tudományos közösség.

Képviselők a közösségi oldalakon

A technológiai innovációk, amelyek végigsöpörnek a társadalmak tagjain, magukban hordozzák a változást, ami a politikusok kommunikációjában is megfigyelhető folyamatokat von maga után. Ilyen módon vált korábban egyre fontosabbá a televízió a politikai kommunikációban, illetve így lesz jelentősége annak, hogy a politikusok választói a közösségi terekben élnek mindennapjaikat. Különösen a Facebook, a Twitter és a YouTube közösségi oldalak kapcsán érhető tetten az egyre jelentősebb politikai érdeklődés. A televízió korszakában a média pszeudo-eseményeihez adaptálódtak a politikusok és a média valóság-alakítását építették be a politikai cselekvésbe,² ami a politika mediatizálódásához vezetett.³ A mediatizáció pedig alkalmas az események keretezésére és csomagolására.⁴ A keretezés és a csomagolás az online közösségi oldalakon is fontos. A különbség az, hogy itt a politikusok szerepe nem ér véget a kommunikációval, nekik – vagy az ezért fizetett embereiknek – kell menedzselniük a saját jelenlétüket. Hiszen nincsenek szerkesztők és újságírók, akik fogyasztható formára alakítják át a mondandójukat, ezért szükségük van

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

² BOORSTIN 1992 [1961]

³ STRÖMBÄCK – ESSER 2014

⁴ BRANTS et al. 2010, 29. p.

„ügyfélszolgálatra”, ami kapcsolatot tart a választóikkal.⁵ Az ilyen szemlélet megkívánja a perszonalizációt az online térben,⁶ amit a politikusok a televíziós korszakból megtanult egyirányú kommunikációval oldanak meg, de ezzel egyidőben a közösségi oldalak jellegzetessége megkívánja, hogy a követőkkel interakciót is fenntartsanak a politikusok.⁷ A politikai szereplők jelenléte a közösségi oldalakon így a gyártás, az elosztás és a médiahasználat hármasához köthető. A gyártás a követőket érdeklő üzenet előállítását jelenti. Az elosztás a közösségi hálózatoknak átadott, szándékukat tekintve népszerű (továbbosztható) tartalmak megosztását jelenti, ami kiegészül a figyelemmaximalizálás céljával. A médiahasználat pedig a követők szokásainak ismeretét, a politikussal közös érdeklődési köröket jelenti.⁸ A közösségi oldalakon tehát nagyobb szerepet kapnak a követők, akik – pl. a televízióhoz képest – többé már nem passzív követői a politikusok kommunikációjának, hanem aktív alakítói is. Ez a szimbiózis sokszor megkérdőjelezhető eredményeket hoz, amelyek közösségi platformtól függetlenül is tetten érhetők (pl. a fiatalok elidegenedése a politikától, miközben ők használják legnagyobb számban az ilyen oldalakat, vagy a hosszú távú kommunikációs stratégiák hiánya).⁹

A hibák ellenére a közösségi oldalak használata mára mindennapos a politikában. Országoként változik azonban, hogy melyik közösségi csatornát tekintik elsődlegesnek a politikusok. A Twitterről szóló szakirodalom valamivel bővebb, mivel a közösségi oldal struktúrája könnyebben engedi annak tudományos vizsgálatát. A 140 szóban maximalizált szöveges bejegyzések, valamint az egymással való interakciók a platform előírásai által szabályozott formái könnyen elemezhetővé teszik a közléseket. Az ilyen kutatások alapján tudjuk, hogy a Twitter ugyan nem olyan népszerű, mint a például a Facebook, de kiválóan alkalmas arra, hogy a véleményvezérek csatornája legyen. Emiatt akár politikai, politikáról szóló térré alakulhat.¹⁰ Ebből kifolyólag nem csak a politikusoknak alkalmas terep a Twitter, hanem a politikai aktivistáknak is.¹¹ Így a civilek elemzése helyet kap az ilyen kutatások között. Jelen írás szempontjából azonban most fontosabb, hogy miként viselkednek a politikusok a közösségi oldalak terében, amit egyesek egyenesen stratégiai PR eszköznek tekintenek. Frame és Brachotte a francia politikusok Twitter használatát a vállalatok közösségi média használatához hasonlítják, és megállapítják, hogy a vizsgált politikusok számára alkalmas az oldal a közvélemény valós időben történő mérésére, az aktuális események és speciális témák követésére, az azokra való reagálásra, a közönség tájékoztatására és a közvetlen és azonnali kommunikációra a szavazókkal, újságírókkal vagy más politikusokkal, valamint érintettekkel.¹² Nagyfokú tudatosságra utal Frame és Brachotte kutatásának eredménye. Ők azonban válogatott politikusokkal készítettek interjúkat, ami nem feltétlenül valósul meg más politikusoknál is.

Az interjúk helyett, amit befolyásolhat a politikus megfelelési kényszere, érdekesebb a tartalmakat vizsgálni, hiszen így az válik láthatóvá, hogy mit osztottak meg a politikusok. Aharony kutatása három politikai vezető Twitter oldalán megosztott tartalmakat vizsgálta.

Ő arra a megállapításra jutott, hogy a politikusok által használt Twitter csatornán történő közlések – mivel azokat nem szűrik a hagyományos média kapuőrei – képesek közvetíteni a politikusok saját üzeneteit. Az így megosztott üzenetek tájékoztatást vagy állítást közvetítenek, illetve a politikusok kifejezhetik független véleményüket a legkülönbözőbb témákban.¹³ Nincs okunk feltételezni, hogy a Facebookon ez másképp lenne.¹⁴ A tájékoztatás, a közvetítés és a vélemények megosztása a Facebook – Twitterhez képest – szabatosabb környezetében is érvényesül. Ezt 10 állam összehasonlító kutatásával fogom bizonyítani.

A tanulmányban bemutatásra kerülő kutatás eredményeitől azt vártam, hogy megfigyelhetők lesznek a parlamenti képviselők kommunikációjának trendjei a Facebookon, valamint kitapinthatóvá válnak azok a hasonlóságok, amelyek a politikai kommunikáció államokon átnyúló jellemzőire mutatnak rá. Azaz a politikusok facebookos kommunikációját jobban meghatározza a közösségi oldal és nem az adott ország sajátosságai. A trendek kapcsán arra voltam kíváncsi, hogy milyen típusú bejegyzéseket osztanak meg a képviselők, ez mennyire általános, ha több országot hasonlítunk össze, illetve valóban olyan tudatos a jelenlétük, ahogyan azt Frame és Brachotte állítják a kutatásuk alapján.¹⁵ Továbbá, megfigyelhető-e a politikusok kommunikációjának egyfajta sajátos jellege az online közegben. Amennyiben nincs jele az eltérő online politikai kommunikációnak a kutatásba bevont országok vizsgált politikusai között, úgy a parlamenti képviselők facebookos kommunikációjának rendkívül hasonlóknak kell lennie. Előzetes várakozásaim alapján azonban az eltérő politikai viselkedés kitapintható lesz az online politikai kommunikációban, így a parlamenti képviselők közléseiben sem a közösségi oldal működési- és szabályrendszere lesz a meghatározó.

A Facebook kutatás módszertana

A kutatásban a Facebook közösségi oldalra közvetlenül választott parlamenti képviselők által írt bejegyzéseket elemeztem. Azért választottam a Facebookot elemzésem tárgyának, mert a 1,5 milliárd felhasználójával a világ legtöbbet használt közösségi oldala, ami a politikusok figyelmét sem kerülheti el. A közvetlenül választott parlamenti képviselők vizsgálatát pedig azért tartottam fontosnak, mert az ő esetükben fontos szempont lehet az újraválasztás, ami miatt kapcsolatban kell állniuk a választókkal, lehetőség szerint két választás között is. Így a közvetetten választott vagy kijelölt, jellemzően a parlamentek felsőházába bekerült politikusokat nem vizsgáltam. A kutatásba 10 ország parlamenti képviselőit vontam be. Ezek az államok (az angol megnevezésük szerinti sorrendben) Ausztrália, Ausztria, Kanada, Horvátország, Magyarország, Írország, Montenegró, Új-Zéland, Svájc és az Egyesült Királyság. A kutatásba tehát 5 westminsteri államot vontam be (Ausztrália, Kanada, Írország, Új-Zéland és az Egyesült Királyság), valamint 5 kontinentális európai államot (Ausztria, Horvátország, Magyarország, Montenegró és Svájc). A kontinentális államok között található európai uniós tagállam és azon kívüli, régi és új demokrácia, továbbá mindegyikük legalább egy másik vizsgált állammal áll szomszédságban. Az így vizsgált politikusok államonként esetlegesen eltérő sajátosságai révén nem lehet ugyan a politikai berendezkedés és a politikai kommunikáció közötti összefüggéseket vizsgálni,

⁵ KWAK et al. 2010

⁶ BENNETT 2012

⁷ CRAWFORD 2009, 530. p.; BENE 2017

⁸ KLINGER – SVENSSON 2015, 1245–1248. pp.

⁹ BRODZIŃSKA-MIROWSKA 2014, 61–63. pp.; MERKOVITY et al. 2012

¹⁰ GRANT et al. 2010, 599. p.

¹¹ BASTOS – MERCEA 2016, 2360–2363. pp.

¹² FRAME – BRACHOTTE 2012, 286. p.

¹³ AHARONY, 2012, 600. p.

¹⁴ GIEMZA 2014, 173–186. pp.

¹⁵ FRAME – BRACHOTTE 2012

de lehetőséget biztosít arra, hogy a kapott eredményeket heterogénebb közegben tekintse át a kutatás.

Minden országból a parlamenti képviselők 10%-át vizsgáltam meg. A teljes sokaságból, ami az egyes országok közvetlenül választott parlamenti testületének a létszáma, az egyszerű véletlen mintavétel módszerével kerültek a politikusok a mintába. Így minden parlamenti képviselőnek azonos esélye volt a mintába kerülni, pusztán annak a feltételnek kellett megfelelnie, hogy a vizsgált időszakban aktív Facebook profilja vagy oldala legyen. Az aktív alatt azt értem, hogy közzétett legalább két darab bejegyzést a vizsgált időszakban. A profil vagy az oldal pedig a Facebook által nyújtott szolgáltatásokban ragadható meg. A felhasználók többsége általában profilt használ, míg az oldal (page) a nagyszámú követővel rendelkező, általában sokat kommunikáló felhasználóknak van kitalálva. A politikusok között mindkettőre találhatunk példát, így kutatásomban nem tulajdonítottam ennek jelentőséget. Ahogyan annak sem, hogy ki írja a képviselő regisztrációja alatt a bejegyzéseket. Mivel hivatalos Facebook regisztrációról van szó, ezért minden mintába került politikus esetében a képviselő által ellenőrzött csatornaként kezeltem a profilt vagy oldalt. Bejegyzésnek tekintettem minden olyan megosztást, ami a képviselő regisztrációja alatt írtak vagy publikáltak. Így bejegyzésnek számítanak a szöveges posztok, valamint a hivatkozások, képek és hang vagy videó fájlok megosztása, de nem tekinthetők annak más felhasználók által közzétett bejegyzések továbbosztása vagy az automatikusan generált bejegyzések, mint amilyen például a földrajzi hely megosztása. Mindezzel a céloom az volt, hogy megállapítsam azokat a trendeket, amelyekből kirajzolódik a parlamenti képviselők közösségi hálózati oldalakon folytatott kommunikációja. Így láthatóvá válnak azok a folyamatok, amelyek globálisak és azok, amelyek csak egy vagy néhány ország esetében érvényesülnek.

A fenti szempontok betartása mellett 253 politikus bejegyzéseit vizsgáltam a 10 országból. Három hónapot elemeztem 2012. november 1. és 2013. január 31. között. Az elemzett időszak alatt a vizsgált politikusok összesen 15 121 Facebook bejegyzést írtak. A bejegyzések kiértékelését kvantitatív tartalomelemzés módszerével végeztem el,¹⁶ amelyeket végezve 6 kategóriába soroltam.¹⁷ A rekordok jelentését a bejegyzések tartalma határozta meg. Deduktív technikával alakítottam ki a kategóriákat.¹⁸ Elméleti kategóriák és alkategóriák kerültek így meghatározásra, amelyek az elemzés során többször egybeolvadtak.¹⁹ A végleges kategóriák Aharony hasonló kutatása nyomán alakultak ki, aki szerint a politikusok által megosztott bejegyzések vagy információt, vagy álláspontot hordoznak magukban.²⁰ E két kategóriát egészítettem ki azokkal, amelyek túlmutatnak az információátadáson és szubjektív álláspont kinyilvánításán.

A kategóriák közül az első négy szöveges kategória, a képviselő tehát tehetett képet vagy linket az ilyen bejegyzésekbe, de elvárás volt, hogy szöveg is szerepeljen ezek mel-

lett. Az első négy kategória a magánéleti, az információközlő, a szubjektív és az offenzív. A magánéleti kategóriába az olyan bejegyzések tartoznak, amelyekben a politikus személyes, családi vagy baráti eseményeket oszt meg. Az információközlő – követve Aharony logikáját – valamilyen eseményre vagy programra, megjelent vagy elektronikus médiában való sugárzás előtti interjúra stb. hívja fel a figyelmet. Az ilyen bejegyzések arra is alkalmasak, hogy egy témára irányítsák a követők figyelmét. A szubjektív kategória – Aharony nyomán – a parlamenti képviselő szöveges véleménye egy eseményről és/vagy intézményről, személyről. Az offenzív pedig a véleményen túl támadást is tartalmaz magában, ami egy-egy személy ellen irányul mintsem intézmény vagy esemény ellen. A két nem szöveges kategória, ahol tehát magyarázat nélkül osztott meg a politikus valamilyen tartalmat a link/videó és a fotó kategóriák. A link/videó saját szöveg nélkül megosztott hivatkozás, ami videó vagy .gif formátumú fájl is lehet. A fotó kategória jellemzően saját képek vagy képalbumok megosztása azok magyarázata nélkül. Egy bejegyzés végezetül csak egy kategóriába kerülhetett, ami ugyan szűkíti a bejegyzések hangnemében fellelhető árnyalatok közötti különbségeket, de céloom szempontjából világosabb eredményeket ad.

Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált időszakban a 10 ország közül egyikben sem készült választásra a képviselők, így a választási kampányok felfokozott kommunikációs állapota nem torzította az eredményeket. A kutatás a két választás közötti ciklus különböző szakaszaiban elemezte a vizsgált államok képviselőit, ezért a „politikai mindennapok” nyomták rá a bélyeget az eredményekre, ezek közül is jellemzően az évről évre parlamenti ülések, az év végi szokásos összefoglalók, a karácsonyi és az újévi köszöntők, továbbá az évről évre parlamenti ülések elemzései visszatérő témák a bejegyzések között.

Eredmények

A kategorizált bejegyzések feldolgozásában az SPSS statisztikai szoftvert használtam. Így arról is képet lehet kapni, hogy mennyiben szignifikánsak a kapott eredmények, illetve mekkora a szórás és a hiba egy-egy ország esetében. A kutatás során kinyert adatok többféle összehasonlítást tesznek lehetővé. A legáttekinthetőbbnek ítélt megközelítésnek a kategóriánként és országonként történő bemutatás mellett döntöttem. Ez a megközelítés semmit sem von le az egységes kép kialakításának lehetőségéből, mégis engedi a részletekbe menő ismertetést.

1. Magánélet kategória

A magánélet bizonyos szintű bemutatása a bulvár jellegű újságírás globális sikerének köszönhetően várt már-már elvárás az országosan vagy nemzetközileg ismert személyek körében. Ez a hullám a politika világát is elérte, így nem hagyhatják figyelmen kívül a parlamenti képviselők sem.²¹ A kérdés valójában az, hogy mennyire jellemzően engednek betekintést a magánéletükbe. Az itt bemutatott kutatás részben ad erre választ, azt tudhatjuk meg, hogy a vizsgált államok mekkora mértékben használják egymáshoz képest ezt a kategóriát. Az 1. és 2. táblázat mutatja a kapott eredményeket.

²¹ SZAKÁCS 2014

¹⁶ KRIPPENDORFF 1980

¹⁷ A minták kialakítását, a bejegyzések gyűjtését és rendszerezését a Szegedi Tudományegyetem Politológia BA és Nemzetközi tanulmányok MA szakos hallgatóival közösen végeztem el. Az adatbázist Tamaskó Dávid kezelte. A végső kategóriákat magam alakítottam ki, az eredmények statisztikai feldolgozásában Karvalics Bence segített.

¹⁸ MAYRING 2000

¹⁹ A rekordok és a kategóriák közötti kapcsolat 30%-os feldolgozottságnál kerültek áttekintésre. Ennél a pontnál az alkategóriákat beolvastottam a főkategóriákba, így alakult ki a végleges 6 kategória, amit az elemzés során végig alkalmaztam.

²⁰ AHARONY, 2012, 600. p.

1. táblázat
Magánélet kategória a vizsgált államokban

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Ausztrália	23	2,7826	2,43005	,50670	1,7318	3,8334	,00	8,00
Ausztria	18	1,5556	3,32941	,78475	-,1001	3,2112	,00	14,00
Kanada	31	5,5161	7,11276	1,27749	2,9071	8,1251	,00	35,00
Horvátország	15	3,4667	3,54293	,91478	1,5047	5,4287	,00	11,00
Magyarország	39	3,3333	4,43273	,70981	1,8964	4,7703	,00	19,00
Írország	17	2,4118	4,52850	1,09832	,0834	4,7401	,00	18,00
Montenegró	8	2,3750	4,89716	1,73141	-1,7191	6,4691	,00	14,00
Új-Zéland	12	2,0833	2,96827	,85686	,1974	3,9693	,00	9,00
Svájc	25	,0000	,00000	,00000	,0000	,0000	,00	,00
Egyesült Királyság	65	1,9538	4,14364	,51395	,9271	2,9806	,00	28,00
Mindösszesen:	253	2,5968	4,43958	,27911	2,0471	3,1465	,00	35,00

2. táblázat
A magánélet kategória egy-tényezős variancia-analízise

	Eltérés-négyzetösszegek	df	Átlagos négyzetes eltérés	F	Szig.
Csoportok között	516,607	9	57,401	3,134	,001
Csoporton belül	4450,270	243	18,314		
Totál	4966,877	252			

Standard leírás: $F(9,243) = 3,134$ $p=0,0015$

Megfigyelve az átlagokat az 1. táblázatban Kanadát kell kiemelnünk, amely kiemelkedik a sorból. A sor másik végén Svájcot találjuk, ahol a mintába került képviselők egyetlen magánéleti jellegű bejegyzést sem tettek közzé. Montenegró azonban kilóg a sorból, mivel a 2,4-es átlag mellett 1,7-es standard hiba azt jelzi, hogy valójában a mintában szereplő 8 politikus közül mindössze páran használták ezt a kategóriát, de ők intenzíven. Ezzel lehet szembeállítani Ausztráliát, amely 2,8-as átlaggal, 0,5-ös standard hibával és 2,4-es szórással kiegyensúlyozott mintával szerepel ebben a felsorolásban. Ha megfigyeljük az 5 kontinentális európai országot, akkor átlagok tekintetében Horvátország és Magyarország emelkedik ki, de messze elmaradnak a Kanadai 5,5-ös átlagtól. A 2. táblázatban a szignifikanciát vizsgáltam meg. Mivel Svájcban nem volt magánéleti bejegyzés, ezért természetesen szignifikáns a különbség az egyes országok között.

Ennél a kategóriánál tehát kijelenthető, hogy a westminsteri országokra kevésbé jellemző a magánéleti bejegyzések gyakorisága, de Kanada kivételt képez. A kontinentális európai államok azonban sokkal egységesebb képet mutatnak. Összességében azonban nem jelentős a különbség az államok között, nagyjából 1–1,5 bejegyzés közötti átlagosan.

2. Információközlő kategória

Előzetes várakozásaim alapján népszerű kategóriának vártam az információközlőt, mivel ez adja a legnagyobb mozgásteret a politikusoknak. Az ilyen bejegyzések alkalmasak arra, hogy irányítsák a követők figyelmét, azonban még nem tartalmaznak véleményt, amivel esetlegesen ellenszenvet válthatnak ki. Továbbá, az ilyen típusú megosztások a képviselők befolyása alatt állnak, tehát olyan témákat is nyilvánossá tudnak tenni, amelyek a hagyományos média csatornáin nem jelennének meg, vagy csak azután, hogy a politikusok itt foglalkoztak vele. Azaz, az információk közötti válogatás és azok közzétevése már önmagában szubjektív folyamat eredménye, nincs arra szükség, hogy a bejegyzésben is szubjektívak legyenek a képviselők, még akkor is, ha idáig kevés bizonyíték van arra, hogy az online közlés befolyással lehet a választók politikai magatartására.²²

3. táblázat
Információközlő kategória a vizsgált államokban

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Ausztrália	23	28,5652	24,22963	5,05223	18,0875	39,0429	,00	95,00
Ausztria	18	12,4444	14,72182	3,46997	5,1235	19,7654	,00	54,00
Kanada	31	44,4839	25,89320	4,65056	34,9862	53,9816	4,00	106,00
Horvátország	15	5,0000	8,56905	2,21252	,2546	9,7454	,00	27,00
Magyarország	39	32,1538	42,81511	6,85590	18,2748	46,0329	,00	177,00
Írország	17	27,4118	20,84184	5,05489	16,6959	38,1277	3,00	91,00
Montenegró	8	2,0000	2,56348	,90633	-,1431	4,1431	,00	6,00
Új-Zéland	12	32,2500	18,60657	5,37125	20,4279	44,0721	15,00	83,00
Svájc	25	4,1600	4,72299	,94460	2,2104	6,1096	,00	15,00
Egyesült Királyság	65	45,9077	50,79546	6,30040	33,3212	58,4942	,00	202,00
Mindösszesen:	253	29,8261	37,00635	2,32657	25,2441	34,4081	,00	202,00

4. táblázat
Az információközlő kategória egy-tényezős variancia-analízise

	Eltérés-négyzetösszegek	df	Átlagos négyzetes eltérés	F	Szig.
Csoportok között	61234,259	9	6803,807	5,824	,000
Csoporton belül	283872,089	243	1168,198		
Totál	345106,348	252			

Standard leírás: $F(9,243) = 5,824$ $p<0,000001$

Ahogy a 3. táblázat mutatja, rendkívül népszerű az információközlő kategória a vizsgált államok képviselői között. Egyben, ez az a kategória, ami szemléletesen mutatja a különbségeket mind az egyes országok, mind az államok csoportjai között. Az Egyesült Királyságot és Kanadát (újra) külön is ki kell emelni, mivel ebben a két mintában az átlagok

²² BAUMGARTNER – MORRIS 2010; KUSHIN – YAMAMOTO 2010

magasan fölül állnak a többi országnak, 46 és 44,5. A többi westminsteri államban is nagy az átlag érték. Az öt ország közé egyedül Magyarország tudott beférközni, ahol az átlag magasabb, mint Ausztráliában és Írországbán, Új-Zélanddal közel azonos. Ugyanakkor Új-Zélandhoz képest a szórás és a standard hiba valamivel magasabb, ami azt jelenti, hogy átlagosan kevesebb magyar képviselő írt közel ugyanannyi bejegyzést. A sor végén Svájc (újra) és Ausztria található. Ezekben a mintákban nem kiemelkedő az információközlő kategória, tehát valószínűsíthető, hogy más kategóriában teljesítenek jobban. A 4. táblázat megmutatja, hogy a csoportok közötti eltérés ez esetben is szignifikáns, méghozzá óriási mértékben.

Az információközlő kategória a westminsteri országok igen kedvelt kategóriájának lehet nevezni. Magyarország az egyetlen kontinentális állam, ahol még számottevő az információs bejegyzések átlaga, de az Egyesült Királyságot és Kanadát nem tudja elérni. A kontinentális európai államokra kevésbé jellemző ez a kategória.

3. Szubjektív kategória

A szubjektív kategória, különösen a Facebookon, alkalmas lehet arra, hogy a képviselők kifejtésük saját véleményüket és állást foglaljanak, azaz elmondják a saját történetüket. Ilyen módon a médialogika jelenségének megnyilvánulása is lehetne, amennyiben elfogadjuk Nord és Strömbäck magyarázatát, miszerint a médialogika egy történetmeselési technika, amiben felfedezhető az egyszerűsítés, a megszemélyesítés, a polarizáltság, az intenzitás, a konkretizálás, a sztereotípa és a megerősítés. Olyan körülmények között, ahol a rendelkezésre álló időhöz képest információ-telítettség és a figyelmi deficit jellemző, ott nőtt a verseny a különböző médiumok között az emberek figyelméért.²³ Az érem másik oldala viszont azt mutatja, hogy ez a fajta kommunikáció veszélyeztetheti azt, hogy a politikusok biztonságosan eljuttassák a témákat a célközönséghez. Így a képviselők kommunikációjában az információközlő kategória veszi át ezt a szerepet a Facebookon. Várható tehát, hogy az információközlő kategóriához képest kevésbé lesz kedvelt a szubjektív.

5. táblázat
Szubjektív kategória a vizsgált államokban

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Ausztrália	23	6,3478	7,95789	1,65934	2,9066	9,7891	,00	29,00
Ausztria	18	35,5556	65,81187	15,51201	2,8281	68,2830	2,00	272,00
Kanada	31	9,2581	12,57237	2,25806	4,6465	13,8696	,00	44,00
Horvátország	15	5,4667	6,97820	1,80176	1,6023	9,3311	,00	24,00
Magyarország	39	9,1282	14,09214	2,25655	4,5601	13,6963	,00	47,00
Írország	17	8,8824	8,37319	2,03080	4,5773	13,1874	,00	32,00
Montenegró	8	,3750	,51755	,18298	-,0577	,8077	,00	1,00
Új-Zéland	12	1,1667	1,52753	,44096	,1961	2,1372	,00	5,00
Svájc	25	13,1200	14,96195	2,99239	6,9440	19,2960	,00	57,00

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Egyesült Királyság	65	19,3385	32,83828	4,07309	11,2015	27,4754	,00	173,00
Mindösszesen:	253	12,9012	26,83197	1,68691	9,5789	16,2234	,00	272,00

6. táblázat
A szubjektív kategória egy-tényezős variancia-analízise

	Eltérés-négyzetösszegek	df	Átlagos négyzetes eltérés	F	Szig.
Csoportok között	17898,340	9	1988,704	2,955	,002
Csoporton belül	163530,190	243	672,964		
Totál	181428,530	252			

Standard leírás: $F(9,243) = 2,955$ $p = 0,022$

A szubjektív kategória magasabb szignifikancia értéke a 6. táblázatban jelzi, hogy itt az értékek között kisebb az eltérés, mint a magánélet és az információs kategóriákban. Az 5. táblázatban látható átlag Ausztria mellett választ ad az előző kategóriánál már jelzett várakozásra, miszerint más kategóriában lesz igazán erős. A szubjektív lett az erős kategória az osztrák mintában. Második az Egyesült Királyság, azonban ez meglepő, hiszen a magas átlag a nagy szórásnak köszönhető. Igaz, Ausztriára is jellemző a nagymértékű eltérés az átlagtól, de ez a kiugróan magas adatok miatt van így. Elfogadva ezt, Svájc lesz a másik ország, ahol szintén kiemelkedő a szubjektív bejegyzések száma. Svájc esetében azt is meg kell jegyezni, hogy az ebben a kategóriában mért átlag (13,1) a legmagasabb a többi kategóriához képest, a mintában szereplő képviselők legnépszerűbb kategóriájáról beszélünk tehát. A sor másik végén található Montenegró (0,4) és Új-Zéland (1,2).

A szubjektív kategória az információközlő után a legnépszerűbb, de nem lehet igazán különbséget tenni a westminsteri és a kontinentális európai államok között. Ausztria és Svájc eredménye kiemelkedik. Az 5. táblázatról leolvashatjuk, hogy a szélső értékeket levonva, azaz Ausztriát, Egyesült Királyságot, Montenegrót, Svájcot és Új-Zélandot leszámítva, 5 és 10 közötti átlagokat kapunk a megmaradó mintákban. Ez a szubjektív bejegyzések második helyezése ellenére a kategória visszafogott használatára utal.

4. Offenzív kategória

A támadó jellegű bejegyzéseket összefoglaló kategória az, ami a hagyományos médiafolyamba is jó eséllyel bekerülhet, mivel a negatív üzenetek felkelthetik a szélesebb közönség figyelmét.²⁴ Használatukkal azonban elidegeníthetik a képviselők azokat a követőket, akik nem nyitottak az ilyen kommunikációra. A közlő akaratlanul is éles véleményt fogalmaz meg az ilyen bejegyzésekben, ezért az álláspontja is kiolvasható megosztásokból. Emiatt ugyan alkalmas lehet a személyes márka építésére, amit magában hordoz a közösségi médián folytatott politikai kommunikáció, de ez a hatás rendkívül korlátolt.²⁵ Emiatt várható

²³ NORD – STRÖMBÄCK 2006, 94. p.

²⁴ CERON – D'ADDA 2016, 1946–1948. pp.

²⁵ LILLEKER 2015

volt, hogy az eredmények is azt támasztják majd alá, hogy a politikusok kerülnek az ilyen típusú közléseket.

7. táblázat
Offenzív kategória a vizsgált államokban

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Ausztrália	23	2,0870	5,08038	1,05933	-,1100	4,2839	,00	24,00
Ausztria	18	,1111	,32338	,07622	-,0497	,2719	,00	1,00
Kanada	31	1,5806	2,60479	,46783	,6252	2,5361	,00	10,00
Horvátország	15	,4000	,82808	,21381	-,0586	,8586	,00	3,00
Magyarország	39	1,4103	2,76936	,44345	,5125	2,3080	,00	14,00
Írország	17	1,2941	3,31219	,80332	-,4089	2,9971	,00	11,00
Montenegró	8	,0000	,00000	,00000	,0000	,0000	,00	,00
Új-Zéland	12	,0000	,00000	,00000	,0000	,0000	,00	,00
Svájc	25	,0000	,00000	,00000	,0000	,0000	,00	,00
Egyesült Királyság	65	1,2308	4,01080	,49748	,2369	2,2246	,00	29,00
Mindösszesen:	253	1,0356	3,08136	,19372	,6541	1,4171	,00	29,00

8. táblázat
Az offenzív kategória egy-tényezős variancia-analízise

	Eltérés-négyzetösszegek	df	Átlagos négyzetes eltérés	F	Szig.
Csoportok között	113,424	9	12,603	1,344	,215
Csoporton belül	2279,256	243	9,380		
Totál	2392,680	252			

Standard leírás: $F(9,243) = 1,344$ $p=0,215$

Az eredményeket elemezve ki kell emelni Ausztriát és Svájcot, ahol a szubjektív kategória erős volt, mégis alacsony átlagokat produkálnak az offenzív kategóriában (7. táblázat). A kutatás bebizonyította, hogy a vélemény megosztása nem vonja maga után a támadó attitűdöt és nem lesz jelentős az offenzív jellegű bejegyzések száma. Ezzel szemben Ausztráliában, ahol a szubjektív kategória átlaga a harmadik legkisebb, 6,3 volt, a legmagasabb átlagot produkálta az offenzív kategóriában (2,1). A standard hibák magas értékeiből kikövetkeztethető, a legtöbb államban kevés politikus használja ezt a kategóriát, de ők viszonylag sokat. Ez alól némileg kivételt képez Ausztrália, Kanada, Magyarország és az Egyesült Királyság, ahol valamivel nagyobb a különbség a két érték között.

Az offenzív az első olyan kategória, ahol nincs szignifikáns eltérés a csoportok között (8. táblázat). A 253 vizsgált képviselő közül összesen 63-an írtak ilyen jellegű bejegyzést. Bebizonyosodott tehát, hogy a képviselők kerülnek ezt a stílust. Montenegró, Új-Zéland és Svájc esetében egy ilyen megosztást sem találtam. A leggyakoribb átlag érték (a 0 után) az 1-es volt, kivéve Ausztráliát.

5. Link/video kategória

Az első szövegnélküli kategória az, ahol hivatkozásokat vagy videókat, esetleg .gif formátumokat osztottak meg a képviselők. Az ilyen jellegű bejegyzések nem kívánnak túl sok energiát a politikusoktól, hiszen a híreket olvasva, az internetet böngészve érdekesnek és megosztásra érdemesnek talált információkat tudnak így megosztani linkmásolással vagy a megfelelő gombra kattintva. Az információközlő kategóriához hasonlóan az ilyen kategóriába került bejegyzések is alkalmasak arra, hogy irányítsák a követők figyelmét, vagy rávilágítsanak információkra és összefüggésekre. Annyiból azonban mindenképp kevesebb ez a kategória, hogy nem annyira feltűnő, mintha szöveg is lenne mellette, valamint amíg a szövegben lehet szűkíteni az eredeti tartalom fontosabb elemeire, addig itt szabad értelmezési lehetőséget kapnak a követők. Nem teremtik meg annak az opcióját a képviselők, hogy ők maguk szabják meg a kereteket, amelyen belül képzelik el a követők társalgását vagy gondolkodását, holott a sikeres online politikai és/vagy választási kampányok példája azt mutatja, hogy a keretek kiszabása rendkívül fontos a jelöltről való általános kép kialakításában.²⁶ Mindezek ellenére a politikusok előszeretettel osztottak meg ilyen bejegyzéseket.

9. táblázat
Link/video kategória a vizsgált államokban

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Ausztrália	23	2,0870	5,02641	1,04808	-,0866	4,2605	,00	21,00
Ausztria	18	7,6667	16,59553	3,91160	-,5861	15,9194	,00	71,00
Kanada	31	8,1613	15,30381	2,74864	2,5478	13,7748	,00	77,00
Horvátország	15	,9333	1,53375	,39601	,0840	1,7827	,00	5,00
Magyarország	39	23,4615	35,84385	5,73961	11,8423	35,0808	,00	182,00
Írország	17	14,2353	22,05258	5,34854	2,8969	25,5737	,00	86,00
Montenegró	8	2,0000	1,92725	,68139	,3888	3,6112	,00	6,00
Új-Zéland	12	,9167	1,62135	,46804	-,1135	1,9468	,00	5,00
Svájc	25	4,7600	6,07783	1,21557	2,2512	7,2688	,00	20,00
Egyesült Királyság	65	5,5077	8,53874	1,05910	3,3919	7,6235	,00	37,00
Mindösszesen:	253	8,3557	18,64156	1,17199	6,0476	10,6639	,00	182,00

10. táblázat
A link/video kategória egy-tényezős variancia-analízise

	Eltérés-négyzetösszegek	df	Átlagos négyzetes eltérés	F	Szig.
Csoportok között	13064,557	9	1451,617	4,734	,000
Csoporton belül	74507,427	243	306,615		
Totál	87571,984	252			

Standard leírás: $F(9,243) = 4,734$ $p<0,00001$

²⁶ GROSHEK – AL-RAWI 2013, 564–565. pp.

A 9. táblázatban látható link/videó kategória értékei hasonlítanak a szubjektív kategóriához. Ausztrália, Horvátország, Montenegró és Új-Zéland eredményeit leszámítva, valamint a szélsőértékek (maximumok) elhanyagolásával kijelenthetjük, hogy a linkek/videók száma 4-9 között mozog átlagosan. Magyarország kivétel, itt szélsőségesen magas maximumot (182-es értéket) leszámítva is jelentősen magasabb az átlag (23,5), mint bármely másik országnak. Kijelenthető tehát, hogy a mintában szereplő magyar politikusok egyik kedvelt kategóriájáról van szó. Írország a sorban a második, ahol az átlag 14,2, viszont itt a standard hiba közel azonos a magyar eredményekkel, ami arra utal, hogy a magyar képviselőkhez képest arányaiban jóval kevesebb képviselő produkálta a kiugró értéket.

A 9. és a 10. táblázat összehasonlítása mutatja e kategória másik jellemzőjét. Megosztottak az egyes minták, azaz vagy sokat oszt meg valaki ilyen bejegyzéseket, vagy semennyit. Természetesen előfordulnak alacsony értékek, de inkább a széthúzás dominál. Ez jelenik meg a szignifikancia szintben is.

6. Fotó kategória

A második szövegnélküli kategória a fotó, amely jellegét tekintve különbözik a link/videó kategóriától. Itt a képviselők saját tartalmat osztanak meg, csak ahhoz nem fűznek magyarázatot. Az értelmezési keretek szintén nem kerülnek kijelölésre, így az a követőkre hárul. Pedig a megfelelő kerettel, szöveggel ellátott és megosztott képek valójában nem különböznek attól, amit a követők más, nyilvános hálózataikban már megszokhattak. A versenyszférában általános, hogy a cégek proaktivitásra ösztönzik a vásárlóikat az online közösségekben, például arra, hogy osszák meg a vállalat által készített fotókat vagy videókat, ezzel is közösséget teremtve a márka vagy a cég körül. Az ilyen ügyfelek közvetetten működnek közre a vállalat vagy termék népszerűsítésében, miközben a szervezet nagyköveteivé válnak.²⁷ Amennyiben így tekintünk a fotó kategóriára, akkor a képviselők elmulasztott lehetőségeit tudjuk megszámlálni.

11. táblázat
Fotó kategória a vizsgált államokban

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Ausztrália	23	3,6957	4,03884	,84216	1,9491	5,4422	,00	13,00
Ausztria	18	13,4444	18,84682	4,44224	4,0721	22,8167	1,00	77,00
Kanada	31	9,2258	9,75264	1,75163	5,6485	12,8031	,00	40,00
Horvátország	15	2,6000	3,33381	,86079	,7538	4,4462	,00	11,00
Magyarország	39	8,3333	17,25709	2,76335	2,7392	13,9274	,00	103,00
Írország	17	3,3529	3,18082	,77146	1,7175	4,9884	,00	13,00
Montenegró	8	4,3750	5,87823	2,07827	-,5393	9,2893	,00	18,00
Új-Zéland	12	8,0833	9,33671	2,69528	2,1511	14,0156	,00	29,00
Svájc	25	2,1600	3,39951	,67990	,7568	3,5632	,00	13,00

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Egyesült Királyság	65	2,2923	5,19532	,64440	1,0050	3,5796	,00	28,00
Mindösszesen:	253	5,4111	10,40552	,65419	4,1227	6,6994	,00	103,00

12. táblázat
A fotó kategória egy-tényezős variancia-analízise

	Eltérés-négyzetösszegek	df	Átlagos négyzetes eltérés	F	Szig.
Csoportok között	3194,769	9	354,974	3,581	,000
Csoporton belül	24090,480	243	99,138		
Totál	27285,249	252			

Standard leírás: $F(9,244) = 3,620$ $p = 0,0003$

A 11. táblázatban látható eredmények hasonlítanak a link/videó és a szubjektív kategória eredményeire. Az átlagok ugyan alacsonyabbak, de a két korábbi kategóriához hasonlóan, nem tudunk különbséget tenni a westminsteri és a kontinentális európai országok között. Az átlag értékek jellemzően 2 és 5 közötti sávban mozognak. A fotóknak Ausztria, Kanada, Magyarország és Új-Zéland bejegyzései között van bármifajta jelentősége. Magyarországon például rendkívül magas a szélsőérték (103), amit Ausztria követ (77), így ebben a két országban rendkívül népszerűnek mondható a fotómegosztás, ami valójában a figyelemfelhívás és a figyelemirányítás professzionális használatának mellőzését jelenti. Sokkal gyengébben, de ugyanez a jelenség jelenik meg Kanada és Új-Zéland esetében is. A többi országban a kategória visszafogott népszerűsége nem arra utal, hogy a mintába került politikusok nem szoktak képeket megosztani, hanem arra, hogy többségében szöveget is fűznek ezekhez a képekhez, így valamelyik másik kategóriában találhatók meg a fényképek. Ezt azonban külön nem mértük, mert nem képezte a kutatásunk tárgyát. A 12. táblázatban látható szignifikancia szint, ahogyan az előző kategóriánál, úgy itt is az értékekben látható széthúzást támasztja alá.

Hasonlóságok a vizsgált politikusok online kommunikációjában

Az itt bemutatott kutatás általánosan Aharony Twitter-kutatásának eredményeit visszhangozza.²⁸ A tájékoztatás és a vélemény jellegű bejegyzések a Facebookon is jelen vannak a politikusok kommunikációjában. Közelebről szemlélve az itt kapott eredményeket viszont meg kell állapítani, annak ellenére, hogy az offenzív kategória kivételével mindenhol szignifikáns volt a különbség a vizsgált országok között, ezek az eltérések nem vezettek levonható következtetésekre. A kapott eredmények tükrében a hatból mindössze egy kategória esetében releváns arról beszélni, hogy milyen különbségek vannak a kutatásba bevont westminsteri és a kontinentális európai államok között. Az információközlő kategória esetében válik láthatóvá, ugyanakkor ez egyben a legnépszerűbb kategória is, ezért fontos figyelembe venni az itt kapott eredményeket. Eszerint van némi különbség az országok két

²⁷ VAN DOORN 2010, 254. p.

²⁸ AHARONY 2012, 600. p.

csoportja között, a westminsteri államok mintákba került parlamenti képviselői gyakran nyúlnak ehhez a kategóriához, megosztják a velük történt (szakmai) eseményeket és irányítják a követők figyelmét. Ez akár a professzionális Facebook használat jele is lehetne, de jellemzően a választási rendszer politikai kommunikációra gyakorolt hatása köszön vissza. Az olyan államokban, ahol az egyéni választói körzeteknek van hagyománya, vagy az arányos választási rendszer kiegészül területi képviselettel, vagy ahol a vezérdemokrácia jellemzői megjelennek²⁹ ott nagyobb valószínűséggel fognak a politikusok információközlő kategóriába tartozó bejegyzéseket megosztani. Részben ez lehet a magyarázat arra, hogy a nem westminsteri rendszerű Magyarország miért a kivételt erősítő szabály. Cserébe azonban az is kiderült Magyarországról, hogy a mintába került képviselők kedvelik a nem szöveges bejegyzéseket is.

Kirajzolódott a kutatásból, hogy Kanada és Magyarország képviselői jóval aktívabbak a többinél, ezekben az országokban szembetűnőbb a Facebook használata, mint a többiben. Ez jól megmutatkozik az adatokból, hiszen ennek a két országnak a legmagasabbak az értékei a legtöbb kategóriában. Azt is kijelenthetjük, hogy azok a politikusok, akik linket, videót vagy fotót osztanak meg, általában többször megismétlik a folyamatot, ezekre a kategóriákra jellemző a középút hiánya, vagy sokat posztol valaki, vagy semennyit.

Felmerül tehát a kérdés: milyen a Facebook közösségi oldalon folytatott politikai kommunikáció? Az itt bemutatott kutatás csak részben tud válaszolni a kérdésre. A Facebook szabályai mindenkire egyaránt érvényesek, a benne rejlő lehetőségek mindenkinek egyaránt adóttak. Ez mindenképpen a kommunikáció – a közösségi oldal által előidézett – homogenizálódása irányába mutat. A politikusoknak ugyan lehet ötletük arra, hogy miként újítsák meg az online jelenlétüket, de ha azt a közösségi oldal nem teszi lehetővé, akkor nem tudják megvalósítani. A szubjektív kategóriában látott osztrák és svájci eredmények, valamint az, hogy az összes többi országgal ellentétben e kategóriában voltak a legaktívabbak mutatja, hogy a megszokott politikai attitűdöket nem cserélik le egyértelműen az online viselkedési szabályok. Ausztriában kevés olyan év volt a második világháború után, amikor nem nagykoalícióban kormányzott volna a választásokon két legjobb eredményt elérő párt, míg Svájcban a népszavazások hagyománya arra kényszeríti a politikusokat, hogy társadalmi vitákat kezdeményezzenek és ezekben a vitákban ők maguk is (szubjektív) véleményt formáljanak. Ezek miatt kell kijelenteni, hogy a kutatásból nem olvasható ki a közösségi oldal által előidézett homogenizálódás tétele. Ehelyett a vizsgált kategóriák további strukturálására lenne szükség, ami egy újabb kutatás kiindulópontját jelenthetné. Az itt leírt kutatásból ugyanis az állapítható meg, hogy az online kommunikáció globalizálódásának vagyunk tanúi, ami egybecseng Arjun Appadurai nézetével.³⁰ A globalizálódás kiváltóját azonban nem csupán az online közösségi oldalon kell keresni, hanem tágabb összefüggéseiben is.

Ezzel elértünk a kutatás korlátaival. Fontos megjegyezni, hogy a kutatásba bevont politikusok a Facebookon aktív parlamenti képviselők egy csoportját tartalmazta csupán, így semmiképp sem alkalmas tágabb megállapításokra, pl. a politikai kommunikáció globalizálódására vonatkozó részletes következtetések levonására. Ez a kutatás nem tűzte ki célul, hogy megismerjük a teljes politikusi vagy képviselői Facebook penetráció megosztási szokásait és azt sem, hogy milyen a kapcsolatuk a követőkkel.³¹ Azt sem lehet kijelenteni,

hogy a kapott eredmények megmutatják a mintába került képviselők jellemzőit, mivel csak egy – a parlamenti ciklus szempontjából – meglehetősen rövid időszakot ölel át. Választási kampányok alatt valószínűleg több politikus közül lehet válogatni és több bejegyzést vizsgálható. Továbbá, azt sem lehet elmondani a kapott eredmények kapcsán, hogy tudható, milyen lenne az, ha a képviselők közel 100%-a használná a Facebookot.

Ezeket leszámítva viszont jól megállapítható néhány trend. A kutatásból látszik, hogy az információközlő kategória nagy népszerűségnek örvend a képviselők között. Így köz tudatban maradnak, nem riasztanak el senkit sem a véleményükkel és jól tudják irányítani a figyelmet. Az ilyen típusú, fotókkal kiegészített bejegyzések alkalmasak lehetnek arra, hogy a követők megosszák másokkal, ily módon további követőket tudnak szerezni. Az is kiderült a kutatásból, hogy a hagyományos médiából ismert politikusi kép, ami a támadó bejegyzésekről szól, valójában nem annyira jelentős. Megállapítható, hogy a szöveg nélküli bejegyzések jelentősége nem nagy, ezekkel nem lehet minőségi jelenlétet elérni. Várható, hogy az ilyen típusú bejegyzések csökkennek a jövőben. Más kérdés, hogy az információközlő kategória jellegéből fakadóan egyirányú, kevés helyet ad a követőkkel folytatott interakciónak. Ugyanez a kutatás egy másik ága feltárta a politikusok hozzászólásait is, amiből az látszik, hogy a képviselők nem használják ki a Facebookban (és Twitterben) rejlő kétirányú kommunikáció lehetőségeit.³² Az egyirányúság így nem csak az információközlő kategória dominanciájában ragadható meg.

Összegzés

A tanulmányban a politikusok Facebook közösségi oldalán használt kommunikációs stílusai kerültek vizsgálat alá. A kutatás 10 állam 253 parlamenti képviselőjének facebook-használatát elemezte. Nem a jó vagy rossz használatra keresett példákat, hanem arra, hogy az oldalon folytatott kommunikációban felfedezhető-e olyan trend, ami jelzi, milyen lesz a közeljövő online politikai kommunikációja. Az eredmények azt mutatják, hogy léteznek ilyen trendek. Összességében azonban az állapítható meg, hogy – Frame és Brachotte kutatásával ellentétben³³ – a képviselők Facebook használatában az a félprofesszionális szemlélet köszön vissza, ami a tanulás és vélemény-befolyásolás közötti kettőségben érthető meg. A képviselők még tanulják a közösségi oldalon rejlő lehetőségeket, de tudják, arra szeretnék használni, hogy minél eredményesebben ragadják meg a követők/választók figyelmét. Így viszont nincs új a nap alatt, hiszen valójában a politika domesztikálni akarja a Facebookot, ahogyan azt korábban a televízióval, a rádióval és a nyomtatott sajtóval tette. Hasonló tárgyú kutatásoknak a jövőben a tanulási folyamat feltárásában lesz komoly szerepük, mert így érthető meg az állampolgárok számára, hogy milyen céllal használják a politikusok, vagy a parlamenti képviselők a közösségi oldalakat és hogyan lehet velük valós interakciót kialakítani ezeken a platformokon.

²⁹ Ld. KÖRÖSÉNYI 2003

³⁰ APPADURAI 1996

³¹ A magyar politikusok Facebook-követőkkel való kapcsolatáról lásd: BENE 2017

³² ÁBRAHÁM et al. 2015

³³ FRAME – BRACHOTTE 2012

Irodalomjegyzék

- ÁBRAHÁM et al. 2015 = Ábrahám Adrienn – Bencsik R Leona – Dobó Balázs – Elek Fanny – Hörömpöli Luca – Kopasz Réka – Kövágó Paulina – Letenovics Ivett – Merkovity Norbert – Molnár Melinda – Patkós Anna – Póth Csilla – Szabó Gréta – Szűcs Kata – Szűcs Krisztina: „Politikusok a közösségi hálón: Képviselői hozzászólások elemzése a Facebook és Twitter közösségi oldalakon.” In: Merkovity Norbert (szerk.): *SZTE Politikatudományi és Államelméleti Műhely (PÁM), Hallgatói Füzetek I.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológia Tanszék Szeged, 2015. 6–50. pp.
- AHARONY 2012 = Aharony, Noa: „Twitter Use by Three Political Leaders: An Exploratory Analysis.” *Online Information Review*, Volume 36, No. 4 2012. 587–603. pp.
- APPADURAI 1996 = Appadurai, Arjun: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press Minneapolis, 1996.
- BASTOS – MERCEA 2016 = Bastos, Marco T. – Mercea, Dan: „Serial Activists: Political Twitter Beyond Influentials and the Twitterariat.” *New Media and Society*, Volume 18, No. 10 2015. 2359–2378. pp.
- BAUMGARTNER – MORRIS 2010 = Baumgartner, Jody C. – Morris, Jonathan S.: „My FaceTube Politics: Social Networking Web Sites and Political Engagement of Young Adults.” *Social Science Computer Review*, Volume 28, No. 1 2010. 24–44. pp.
- BENE 2017 = Bene Márton: „Go Viral on the Facebook! Interactions Between Candidates and Followers on Facebook During the Hungarian General Election Campaign of 2014.” *Information, Communication & Society*, Volume 20, No. 4 2017. 513–529. pp.
- BENNETT 2012 = Bennett, Lance W.: „The Personalization of Politics: Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation.” *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Volume 644, No. 1 2012. 20–39. pp.
- BOORSTIN 1992 [1961] = Boorstin, Daniel J.: *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. Vintage Books New York, 1992. [1961].
- BRANTS et al. 2010 = Brants, Kees – de Vreese, Claes – Möller, Judith – van Praag, Philip: „The Real Spiral of Cynicism? Symbiosis and Mistrust between Politicians and Journalists.” *The International Journal of Press/Politics*, Volume 15, No. 1 2010. 25–40. pp.
- BRODZIŃSKA-MIROWSKA 2014 = Brodzińska-Mirowska, Barbara: „Unfulfilled Expectations(?): Political Communication on the Internet in the Era of Professionalization.” *e-Politikon*, Volume 9 2014. 43–64. pp.
- CERON – D’ADDA 2016 = Ceron, Andrea – d’Adda, Giovanna: „E-campaigning on Twitter: The Effectiveness of Distributive Promises and Negative Campaign in the 2013 Italian Election.” *New Media & Society*, Volume 18, No. 9 2016. 1935–1955. pp.
- CRAWFORD 2009 = Crawford, Kate: „Following You: Disciplines of Listening Social Media.” *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, Volume 23, No. 4 2009. 525–535. pp.
- VAN DOORN 2010 = van Doorn, Jenny – Lemon, Katherine N. – Mittal, Vikas – Nass, Stephan – Pick, Doreén – Pirner, Peter – Verhoef, Peter C.: „Customer Engagement Behavior: Theoretical Foundations and Research Directions.” *Journal of Service Research*, Volume 13, No. 3 2010. 253–266. pp.

- FRAME – BRACHOTTE 2012 = Frame, Alex – Brachotte, Gilles: „Le tweet stratégique: Use of Twitter as a PR tool by French politicians.” *Public Relations Review*, Volume 41, No. 2 2012. 278–287. pp.
- GIEMZA 2014 = Giemza, Kamil: „Characteristics of Political Communication in Social Networks: Mixed Methods Research on the Example of Warsaw MEPs.” *e-Politikon*, Volume 9 2014. 164–187. pp.
- GRANT et al. 2010 = Grant, Will J. – Moon, Brenda – Busby Grant, Janie: „Digital Dialogue? Australian Politicians’ use of the Social Network Tool Twitter.” *Australian Journal of Political Science*, Volume 45, No. 4 2010. 579–604. pp.
- GROSHEK – AL-RAWI 2013 = Groshek, Jacob – Ahmed Al-Rawi: „Public Sentiment and Critical Framing in Social Media Content During the 2012 U.S. Presidential Campaign.” *Social Science Computer Review*, Volume 31, no. 5 2013. 563–576. pp.
- KLINGER – SVENSSON 2015 = Klinger, Ulrike – Svensson, Jakob: „The Emergence of Network Media Logic in Political Communication: A Theoretical Approach” *New Media & Society*, Volume 17, No. 8 2015. 1241–1257. pp.
- KÖRÖSÉNYI 2003 = Körösenyi András: „Politikai képviselő a vezérdemokráciában.” *Politikatudományi Szemle*, Volume 12, No. 4 2003. 9–18. pp.
- KRIPPENDORFF 1980 = Krippendorff, Klaus: *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Sage Publications London, 1980.
- KUSHIN – YAMAMOTO 2010 = Kushin, Matthew James – Yamamoto, Masahiro: „Did Social Media Really Matter? College Students’ Use of Online Media and Political Decision Making in the 2008 Election.” *Mass Communication and Society*, Volume 13, No. 5 2010. 608–630. pp.
- KWAK et al. 2010 = Kwak, Haewoon – Lee, Changhyun – Park, Hosung – Moon, Sue: „What is Twitter, a Social Network or a News Media?” In: *Proceedings of the 19th International Conference on World Wide Web*. ACM New York, 2010. 591–600. pp.
- LILLEKER 2015 = Lilleker, Darren G.: „Interactivity and Branding, Public Political Communication as a Marketing Tool.” *Journal of Political Marketing*, Volume 14, No. 1–2 2015. 111–128. pp.
- MAYRING 2000 = Mayring Philipp: „Qualitative content analysis.” *Forum: Qualitative Social Research*, Volume 1, No. 2, 2000. Art.20. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2386> (letöltés dátuma: 2017.01.09.).
- MERKOVITY et al. 2012 = Merkovity Norbert – Major Stella – Harkai Ágnes: „A magyar országgyűlési képviselők interaktivitás-kutatása.” *Médiakutató*, Volume 13, No. 2 2012. 75–87. pp.
- NORD – STRÖMBÄCK 2006 = Nord, Lars W. – Strömbäck, Jesper: „Reporting More, Informing Less: A Comparison of the Swedish Media Coverage of September 11 and the Wars in Afghanistan and Iraq.” *Journalism*, Volume 7, No. 1 2006. 85–110. pp.
- STRÖMBÄCK – ESSER 2014 = Strömbäck, Jesper – Esser, Frank: „Introduction: Making Sense of the Mediatization of Politics.” *Journalism Practice*, Volume 8, No. 3 2014. 245–257. pp.
- SZAKÁCS 2014 = Szakács Ildikó Réka: „Tökéletes világ! A 2014-es választási kampány alternatív valósága.” In: Merkovity Norbert (szerk.): *Politikai kommunikáció-kutatások a közösségi média korában*. Primaware Kiadó Szeged, 2014. 53–71. pp.

HÁBORÚS ÉS NÉPELLENES BŰNÖSÖK A SZEGEDI NÉPBÍRÓSÁG ELŐTT*

Molnár Judit

Népbíráskodás és felelősségre vonás Magyarországon

A népbíráskodásról szóló kormányrendeletet 1945. január 25-én Debrecenben adta ki az Ideiglenes Kormány (81/1945. ME), majd ezt újabb rendelettel 1945. április 27-én módosította, és kiegészítette (1.440/1945. ME). Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 1-jén tárgyalta azt a törvényjavaslatot, amely a háborús és népeellenes bűnösök bíróság elé állításáról és megbüntetéséről intézkedett, és egyúttal törvényerőre emelte a rendeletet (1945. évi VII. tc.).¹

A magyarországi népbíráskodás történetének ma már viszonylag gazdag a szakirodalma.² Körülbelül 40 ezer főre becsülhetjük azok számát, akiket 1945–1949 között internáltak.³ Ebbe a kategóriába tartoztak mindazok is, akiket nem háborús és népeellenes bűnök vádjával,

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ Az Alkotmánybírósághoz több indítvány is érkezett az Nbr. alkotmányossági vizsgálatára. (*Magyar Törvénytár*, Unió Budapest, 1994. 22/2. kötet 1006/82-89.) Az Alkotmánybíróság 1994. január 11-i határozata szerint a Nbr.-nek csak a 11. § 5. pontjában és a 13. § 2. pontjában meghatározott cselekményekre vonatkozatható a büntethetőség elévülésének kizárása alkotmányosan, mivel ezek a „nemzetközi büntetőjogban is kriminalizált magatartásokat tartalmazzák.”

² A teljesség igénye nélkül lásd: Pritz Pál (szerk.): *Bárdossy László a népbírásg előtt*. Maecenas Budapest, 1991. Sipos Péter (szerk.): *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Osiris – Budapest Főváros Levéltára Budapest, 1999. Karsai Elek – Karsai László (szerk.): *A Szécsi per*. Reform Budapest, 1988. Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Az Endre-Baky-Jaross per*. Cserépfalvi Budapest, 1994. A népbíráskodás és a háború utáni megtorlás történetével az elsők között foglalkozott Zinner Tibor: *Háborús bűnösök perei*. Internálások, ki-telepítések és igazoló eljárások 1945–1949. In: *Történelmi Szemle*, XXVIII. évf. 1985. 1. sz. 118–140. pp. A második világháború utáni magyarországi nagy politikai perekről lásd még: Karsai László: *The People's Courts and Revolutionary Justice in Hungary, 1945–46*. In: Deák István – Gross, Jan T. – Judt, Tony eds.: *The Politics of Retribution in Europe. World War II. and its Aftermath*. Princeton University Press New Jersey, 2000. 233–252. pp. Megemlítené még Varga László: „Forradalmi törvényesség”: Jogszolgáltatás 1945 után Magyarországon. *Beszélő*, 1999. november. 57–73. pp. Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Történeti Hivatal Budapest, 2001. Soós Mihály: *A háborús és népeellenes bűntettek feltárásának forrásai a történeti levéltárban*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 3. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2003-as évkönyve*. ÁBTL Budapest, 2004. https://www.abtl.hu/iratok/cikkek/soos_haborus#_ednref137 (Letöltés dátuma: 2018.05.10.)

³ ZINNER 1985, 125. p.

hanem az 1946. évi VII. tc. alapján tartóztattak le.⁴ A népbíróságok összesen 26.997 emberre róttak ki hosszabb vagy rövidebb börtönbüntetést, 14.727 vádlottat felmentettek. 477 főt ítélték halálra és közülük 189 embert végeztek ki. A kivégzettek között négy volt miniszterelnököt találunk, Bárdossy Lászlót, Imrédy Bélát, Sztójay Dömét és Szálasi Ferencet. A háború utáni megtorlás áldozatai közé kell számítanunk a körülbelül 170 ezer „népi” németet (*Volksdeutschen*), akik közül 120 ezer embert Németország amerikai megszállási övezetébe, 50 ezret pedig a szovjet megszállási területre telepítettek ki.⁵ Körülbelül 30-35 ezer németajkú magyar állampolgárt még 1945-ben a Vörös Hadsereg egységei hurcoltak kényszermunkára a Szovjetunióba, és közülük csak viszonylag kevesen tértek haza.⁶ Itt lehet említeni az úgynevezett „B-listákra” kerültek is. 1946. május 1-től 1947. augusztus 30-ig működtek a „B”-lista bizottságok, amelyek indoklás nélkül hozhattak olyan határozatokat, mint: „feddés”, „elbocsátás”, „végelbánás”, így lehetőséget teremtettek a „politikailag nem kívánatos” személyek eltávolítására. A Honvédségtől összesen 15.014 főt távolítottak el.⁷

A szegedi népbíróság

A szegedi népbíróság 1945 február közepén alakult meg, és hamarosan a helyi népbírói tanácsokat is felállították.⁸ A két népbírói tanács március 11-én tette le az esküt, és aznap meg is tartották az első tárgyalásokat.⁹ A szegedi népbíróság 1950. április 1-ig működött. Ez idő alatt összesen 4227 személy ellen járt el, és 4097 ügyét fejezett be. Halálbüntetést hat esetben mondtak ki, és kettőt hajtottak végre.¹⁰

Talán a legnagyobb érdeklődéssel Tóth Béla volt helyettes polgármester és Tukats Sándor volt főispán perét kísérte figyelemmel Szeged város közönsége.

Tóth Bélát 1945. január 19-én vette őrizetbe Szeged város Polgárőrség Politikai Osztálya,¹¹ majd 1945. február 21-től előzetes letartóztatásba került. A szegedi népbíróság két hónappal később elkészült a vádirattal.¹² Tárgyalását június 15-ére tűzték ki, betegségére tekintettel azonban az időpontot október elejére módosították.¹³ Október 9-én a kórházi

kórteremben kezdték el a kihallgatását, de ismét elnapolásra kényszerültek a népbírák.¹⁴ Az újabb nyilvános főtárgyalás 1946. április 1-jén kezdődött, s a *Délmagyarország* folyamatosan tudósított róla.¹⁵ A dr. Margita István elnökletével összeült szegedi népbíróság 1946. április 8-án Tóth Bélát a 11. § 5. pontja, 12. § 3. pontja és 15. § 2. pontja alapján mint háborús és népellenes bűnöst életfogytig tartó fegyházra ítélte.¹⁶ A népbíróság megítélése szerint „a vádlott legaprólékosabb részletekig befolyt a gettó-ügyek intézésébe”, valamint „a gettóban és gyűjtőtáborokban lévő állapotokkal nem törődve, meg sem próbálkozott az ott elhelyezettek helyzetén könnyíteni.” A Népbíróságok Országos Tanácsa 1946. július 1-jén helybenhagyta a szegedi népbíróság ítéletét.¹⁷ Tóth Béla per újrafelvételi kérelmét 1947. január 11-én utasította el a szegedi népbíróság.¹⁸

Tukats Sándor volt főispán 1946. január 7-én megkezdett tárgyalására 180 névre szóló ülőhelyjegyet és a közgyűlési terem két karzatára 50-50 személyre szóló állóhelyjegyet bocsátottak ki.¹⁹ Tukats vádiratához csatolták a *Szegedi Új Nemzedék* 1943. november 5-i számát, mely arról tudósított, hogy Tukats és Buócz Béla német Sasrend kitüntetésüket átvették Erich Kampf német konzultól.²⁰ A vádirat szerint Tukats egyrészt a Tudományos Fajvédő Egyesület elnöke volt, másrészt mint főispán aktív szerepet vállalt a szegedi gettó felállításában. E tevékenységét csak leváltása következtében nem tudta folytatni. A szegedi népbíróság 1946. március 2-án háborús és népellenes bűnösnek életfogytiglani fegyházra ítélte.²¹ Másodfokon a NOT 1946. augusztus 26-án 8 évi fegyházra enyhítette a büntetést. Az indoklás szerint népellenes büntetben találták bűnösnek, „mert fasiszta gondolkozása hivatali működésére rányomta bélyegét és híven kiszolgált a Sztójay-kormányt.”²²

ügyelet alatt. MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbírói pere I. 143–149. pp. Népbírói főtárgyalás a kórteremben. Megkezdődött dr. Tóth Béla volt h. polgármester népellenes és háborús bűnyűjének főtárgyalása a közkórházban, *Délmagyarország*, 1945. október 9. 2. p.

¹⁴ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbírói pere I. 157–160. pp. Bizonytalan időre elnapolták Tóth Béla ügyének tárgyalását. A volt helyettes polgármester kihallgatása csak testi megerősödése után folytatható, *Délmagyarország*, 1945. október 10. 3. p.

¹⁵ Tagad és „érdemeire” hivatkozik a népbíróság előtt Tóth Béla volt helyettes polgármester, *Délmagyarország*, 1946. április 2. 2. p. Súlyosan terhelő vallomások hangzottak el kedden Tóth Béla ellen. Heves vita a vádlott és a tanúként kihallgatott Tukats Sándor között – A tárgyalás végén az eddig internálásban levő Tóth Bélát letartóztatták, *Délmagyarország*, 1946. április 3. 1. p. Tóth Béla a „bicikliző ember” típusához tartozott – vallotta egy tanú a szerdai tárgyaláson – Szombaton hirdet ítéletet a népbíróság, *Délmagyarország*, 1946. április 4. 1. p. Elhangzottak a perbeszédék Tóth Béla ügyében. Hétfőn hirdetnek ítéletet, *Délmagyarország*, 1946. április 6. 2. p. Életfogytiglani fegyházra és vagyonának elkobzásra ítélték Tóth Bélát, *Délmagyarország*, 1946. április 9. 1. p.

¹⁶ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbírói pere II. 58–76. pp.

¹⁷ Ibid III. 130. p.

¹⁸ Ibid 130–132. pp.

¹⁹ Megafonokon közvetítik a Tukats bűnper tárgyalását a Széchenyi-térre. A városháza közgyűlési termébe, ahol a tárgyalás lezajlik, csak jeggyel lehet belépni, *Délmagyarország*, 1946. január 1. 2. p. A reakció minden mesterkedése ellenére is Szegeden tárgyalják le a város volt fasiszta diktátorának bűnperét, *Délmagyarország*, 1946. január 8. 1–2. pp.

²⁰ ÁBTL, V-37.689 Tukats Sándor népbírói pere

²¹ Ibid, Életfogytiglani fegyházra ítélték Tukats Sándort, Szeged fasiszta diktátorát. A vádlott teljes felmentésért fellebbezett – Az ítélet kihirdetése után a tömeg hevesen tüntetett Tukats ellen, *Délmagyarország*, 1946. március 3. 1. p.

²² Ibid, Ismét remekelt a NOT! A NOT nyolcévi fegyházra enyhítette Tukats Sándor volt szegedi főispán életfogytiglani büntetését. A Bojta-tanács csak népellenes büntettkben találta bűnösnek Tukatsot, *Délmagyarország*, 1946. augusztus 27. 1. p.

⁴ 1946. évi VII. tc. a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről. E tc. alapján elsősorban a rémhírtérjesztőket, a Szovjetuniót, a megszálló csapatokat, a kommunistákat szidalmazókat, vagy az egyszerű „zsidókat” ítélték el.

⁵ TILKOVSKY 1998, 141. p.

⁶ Ibid 125. p.

⁷ SIPOS – RAVASZ 1997, 32. p. (Gellért Tibor)

⁸ Munkában a szegedi népbíróság, *Délmagyarország*, 1945. február 17. 2. p.

⁹ Szerdán ítélik a szegedi népbíróság egy budapesti nyilas terrorista fölött, *Délmagyarország*, 1945. március 9. 3. p.

¹⁰ Bővebben lásd: FARKAS Csaba: A Szegedi Népbíróság működésének politikai körülményei és jellegzetességei. www.csml.hu/kepek/00_nepbirosag_fcs_cloadas.doc (Letöltés dátuma: 2018.05.10.)

¹¹ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbírói pere I. 7. p.

¹² Ibid 29–31. pp.

¹³ Ibid 42. 48–53. pp. Dr. Tóth Béla h. polgármester ügyét június 15-én tárgyalja a népbíróság, *Délmagyarország*, 1945. június 6. 3. p. 1945. október 5-én három szakorvos, beleértve Szeged város tisztí főorvosát, megállapították, hogy Tóth testi állapota nagyfokú leromlást mutat, így nem valószínű, hogy kellő éberséggel venne részt, mindazonáltal „a tárgyaláson való részvétele életét közvetlenül nem veszélyeztet”. A Városi Közkórház osztályos orvosa másnap – a leletek alapján – megállapította, hogy Tóth intézeti gyógykezelésre szorul, a betegszojáját nem hagyhatja el, s az ügyének tárgyalásán nem vehet részt. Előbbiekre tekintettel a népbíróság azt indítványozta, hogy a főtárgyalás színhelyét tegyék át a közkórházba, és vádlott álljon állandó orvosi fel-

Magyary-Kossa Aladár volt főispán ellen a NOT Tóth Béla peranyaga alapján 1946. július 1-jén eljárás indítását javasolta a szegedi népbüzségnek.²³ Eddigi kutatásaink alapján nincs nyoma, hogy Magyary-Kossát letartóztatták vagy elítélték volna.

A „szökésben lévő” Kemenes Tibor volt tanácsnokot, Tóth Béla jobb kezét a zsidó ügyek intézésében, népellenes bűnösnek a 15. § 2. pontja értelmében 1949. augusztus 29-én a szegedi népbíróság 8 évi börtönrre ítélte.²⁴

Buócz Bélát, a m. kir. rendőrség volt vidéki főkapitányát, aki a német megszállás után 1944. május 19-ig a szegedi rendőrkapitányság vezetőjeként egyik irányítója volt a délvidéki és szegedi zsidók kifosztásának és elkülönítésének, 1945. október 10-én szállították repülőgépen Salzburgból Budapestre. A *Délmagyarország* tudósítása szerint: „Buócz könyveze szállt ki, igen meg volt törve, két detektívnek kellett támogatnia a kapu alá”.²⁵ 1946. március 14-én Szegedre szállították. A háborús és népellenes bűnökkel vádolt rendőrtiszt népbírósági tárgyalására azonban nem kerülhetett sor, mert néhány héttel később, május 1-jén tüdőgyulladásban a kórházban meghalt.²⁶

Keresztes Andor – aki a kecskeméti rendőrkapitányság vezetője volt – 1944 májusában került a szegedi rendőrkapitányságra beosztott tanácsosként és ebben a minőségében a gettóügyeket intézte. 1945. november 1-től előzetes letartóztatását töltötte. 1948. július 28-án a szegedi népbíróság háborús bűnösnek a 11. § 5. pontja alapján 14 évi fegyházbüntetésre ítélte. Az indoklás szerint Keresztes 1944 májusában a szegedi rendőrkapitányságra történt áthelyezését követően „kidolgozta a gettórendeletet”, „parancsára beszállították a téglagyárba a kórházakban lévő betegeket is, noha azok nagy része szállításképtelen állapotban volt és a kórházi orvosok tiltakoztak az ellen, hogy azok szállítás alá kerüljenek.”²⁷ A NOT 1949. augusztus 6-án 8 év fegyházra enyhítette az ítéletet.²⁸

Liptay Lászlót, az V. csendőrkörlet volt parancsnokát a szegedi népbíróság 1946. október 23-án azonnali hatállyal szabadlábra helyezte.²⁹ Az indoklás szerint Liptay „Finta és Nyitrai csendőr századosokat rendelte ki a gyűjtőtáborba, hogy ellenőrizték a csendőrök működését”, azonban „a csendőrség részéről elkövetett atrocitásokról soha jelentést nem

tettek.” A népbíróság elfogadhatónak találta Liptay azon védekezését, hogy személyesen azért nem ment ki a téglagyárba, mert „nem szívesen nézte volna az ott sínylődő és nyomorban lévő embereket.”³⁰ Az ítéletet hozók meg sem említették, hogy a vádlott részt vett volna az 1944. június 10-én tartott értekezleten, ahol a belügyi államtitkárok tájékoztatták a megjelenteket a deportálással kapcsolatos feladatokról, majd másnap „Szigorúan bizalmas!” utasítást adott ki a zsidók összeszedésére vonatkozóan. Azt sem jelzik az indoklásban, hogy Liptay tagja volt az úgynevezett mentesítési bizottságnak. Azt pedig, hogy a nyilas hatalomátvétel után vezérőrnaggyá nevezték ki, úgy értékelték, hogy „nem soron kívül történt, hanem az már esedékes volt.”³¹ A felmentő ítéletet követően néhány héttel mégis internálták Liptayt.³² 1947. január 15-én a NOT mint háborús bűnöst a 13. § 3. pontja értelmében 7 évi fegyházra ítélte, mert a bűnben való részesség alól nem ad fölmentést, hogy „kedvvel vagy kényszeredetten vállalta-e a vádlott, [...] amit a törvénytelen intézkedésekkel kapcsolatban tőle, mint csendőrkörlet parancsnoktól megkívántak.”³³

Finta Imrét, az V. csendőrkörlet nyomozó alosztályának volt parancsnokát mint népellenes bűnöst a 15. § 2. pontja értelmében 1948. január 28-án távollétében 5 évi kényszermunkára ítélte a szegedi népbíróság.³⁴ Finta amerikai fogságból a kanadai Torontóba emigrált, ahol évtizedeken keresztül két étterem tulajdonosa volt. 1983-ban beperelte az egyik kanadai tévétársaságot (CTV), mivel olyan dokumentumfilmet adtak le a televízióban, melyben Finta 1944-es szegedi tevékenységét negatívan értékelték, és őt a náci háborús bűnösök között emlegették.³⁵ Finta az 1985-ös, Torontóban fölvetett jegyzőkönyv tanúsága szerint többek között – minden alap nélkül – azt állította, hogy ő mentette meg Purjesz Béla és Rusznyák István professzorokat. A korabeli dokumentumok azt bizonyítják, hogy Fintának a mentési akcióban semmiféle pozitív szerepe nem volt. Sőt, mint a hármas bizottság tagja, az értekezleteken több ügyben is a mentesítések felülbírlását szorgalmazta. Finta Imre 1986 szeptemberében visszavonta a keresetet. 1989 novemberében azonban a kanadai államügyészség vádat emelt Finta Imre ellen. A vád: az egykori csendőr százados 1944-ben Szegeden több mint 8600 embert megfosztott szabadságától, és halálát okozta azoknak a zsidóknak, akik deportálásuk következtében hunytak el. 1990. május 25-én, „megfelelő bizonyítékok hiányában” valamennyi vádpontban fölmentette a torontói esküdtszék. A kanadai államügyészség 1992 májusában fellebbezést nyújtott be a legfelsőbb bírósághoz azon döntése ellen, hogy nem indítanak újabb eljárást a háborús bűnök elkövetésével vádolt Finta Imre ügyében. A Kanadai Legfelsőbb Bíróság 1994 márciusában helybenhagyta a korábban meghozott bírói ítéleteket.³⁶

A népbírósági perek – vitatott voltuk ellenére – a 20. századi magyar történelem fontos dokumentumai. Alapvetően a második világháború utáni korszakra vonatkozóan elsődleges források, s az azt megelőző időszak tekintetében másodlagosak. Mindazonáltal ezen iratok közt több esetben nem csak feljelentések, nyilatkozatok, kihallgatási jegyzőkönyvek

³⁰ Ibid

³¹ Ibid

³² Internálták a népbíróság által szabadlábra helyezett Liptay [sic!] csendőrtábornokot, *Délmagyarország*, 1946. november 8. 4. p.

³³ MNL OL, Nfü. 8954/1946 Liptay László népbírósági ítélete

³⁴ ÁBTL, V-20.979 Finta Imre népbírósági pere

³⁵ Simon Wiesenthal, a bécsi Dokumentációs Központ vezetője fordult először Kanada ausztriai nagykövetéhez azzal az információval, hogy a Kanadában élő Finta Imrét felelősség terheli a szegedi zsidók deportálásáért.

³⁶ Bővebben lásd: BRAHAM 2002

²³ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbírósági pere II. 143. p. MNL CsML, B. IV. 6826/1950 Dr. Csonka Miklós és társa [Kemenes Tibor] pere

²⁴ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbírósági pere II. 205-207. p. MNL CsML, B. IV. 6826/1950 Dr. Csonka Miklós és társa [Kemenes Tibor] pere

²⁵ Hazaérkezett Kiss Ferenc, Buócz Béla, Antal István, Bakó László, Beregy (Berger), Kolosváry-Borcsa, Hain Péter, és még több háborús főbűnös. Újabb 18 országvesztőt szállított Budapestre az amerikai rabszállító repülőgép, *Délmagyarország*, 1945. október 11. 1. p.

²⁶ Buócz Béla háborús bűnügyének iratai megérkeztek Szegedre, *Délmagyarország*, 1946. február 28. 2. p. Buócz Bélát Szegedre hozták, *Délmagyarország*, 1946. március 15. 2. p. Buócz Béla szerdán este a kórházban meghalt. A népbírósági eljárást megszüntették, holttestét kiadták családjának, *Délmagyarország*, 1946. május 3. 4. p.

²⁷ MNL CsML, Nb. 1253/1945 Keresztes Andor népbírósági pere 176-180. p. Dr. Beke Ferenc rendőrfőhadnagy 1946. szeptember 8-i vallomásában a következőket mondta: „Az egyik parancs szerint, amit Keresztes főtanácsos élő szóval személyesen adott nekem, a klinikákról és a kórházakból az ott levő betegek vagy szülő vagy öngyilkos zsidónak számító egyéneknek a gettóba szállítása volt.” Mivel dr. Korányi András tiltakozott az elszállítások miatt, Beke újabb utasítást kért: „miután Keresztes Fintával beszélt, ismételtlen oda jött hozzám és azt az utasítást adta, hogy tekintet nélkül arra, hogy a betegek milyen egészségi állapotban vannak, a parancsot hajtsam végre.”

²⁸ Ibid 198-199. pp.

²⁹ MNL OL, Nfü. 8954/1946 Liptay László népbírósági ítélete, BFL, Nb 725/1946 Liptay László népbírósági pere

találhatók, hanem háború alatti korabeli források is. A háborús- és népellenes bűnöket bizonyítandó a Politikai Rendészeti Osztály és a Népiügészség több esetben is felkutatta a közigazgatási vezetők rendeleteit, bizalmas értekezletek feljegyzéseit, jegyzőkönyveit, esetleg a csendőr és rendőr parancsnokok feljegyzéseit, utasításait.

A magyar holokauszt dokumentumai közt nem egy ponton hiátus van. Így a történész arra kényszerül, hogy puzzle-ként rakja össze a dokumentumokat. A szegedi népbíróság iratai azt bizonyítják, hogy a történeti kutatások nem zárhatók korszakhatárok közé. Szeged történetének egyik legdrámaibb korszaka az 1944-es év volt. A német megszállás után egy hónappal a belügyminisztériumban döntés született arról, hogy a déli határsávból eltávolítják a zsidókat. E döntés eredményeként mintegy 2200 délvidéki magyar állampolgárt Szegeden helyeztek el átmenetileg. Alig egy hónappal később már a szegedi zsidókat zsúfolták gettóba a zsinagóga környékén, majd további egy hónappal később a Szeged környéki településekre zsidó lakóival együtt deportálták őket. Mindez nem csak azért történhetett meg, mert a németek megszállták Magyarországot, a zsidótlanító Eichmann-kommandó Magyarországra érkezett, Horthy kormányzó kinevezte a Sztójay Döme vezette kormányt, amely sorozatban tárgyalta és fogadta el a zsidóellenes rendeleteket. Kelltek a helyi közigazgatási és közbiztonsági vezetők is Tóth Bélától Finta Imréig, akik legitimnek tekintve az új kormányt végrehajtották annak utasításait. Sőt, volt, hogy lelkesen saját hatáskörben korábban hoztak intézkedéseket. Tanulmányom további részében egyrészt ezt a folyamatot tárom fel, másrészt azt elemzem, hogy a helyi végrehajtók (főispán, polgármester, tanácsnok, rendőr- és csendőrpáncsnok) a háború utáni felelősségre vonásuk során hogyan reagáltak a tanúvallomásokra, néhány évvel korábban általuk írt, aláírt dokumentumokra. A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy valamennyi, a témához tartozó peranyagot elemezzem. Ezért kiemelten Tóth Béla helyettes polgármester ügyével foglalkozom. Teszem ezt azért is, mert az ő periratai maradtak fenn a legteljesebb állapotban.

A vádlottak mint végrehajtók – tények és emlékek

A tények

A német megszállás után néhány nappal, 1944. március 22-én Horthy Miklós kormányzó kinevezte Sztójay-kormányt, amely már az első minisztertanácsi ülésen hozzálátott a zsidó ellenes rendeletek megtárgyalásához a rádiók beszolgáltatásától, a megkülönböztető jelzéken és vagyoni zároláson keresztül az elkülönítésig, gettóba zárásig. A kormányzó nem gondolkodott sokáig a két új belügyminisztériumi államtitkár, Bakó László és Endre László kinevezésén sem. Mindketten hírhedten antiszemita voltak. A belügyminiszter Jaross Andor pedig a helyi közigazgatás legfőbb vezetőit, a főispánokat cserélte le megbízható párttársaira rövid időn belül. Szegeden Tukats Sándor hiába volt régi fajvédő, 1944. március-áprilisban hiába bizonyította „rátermettségét” a zsidórendeletek végrehajtása során. Nem volt tagja a Magyar Megújulás Pártjának, így a belügyminiszter inkább Magyar-Kossa Aladárt küldte a „szegedi gondolat” szülővárosába, akiben nem is csalódott.³⁷ Pálffy József polgármester már márciusban úgy döntött, hogy nyugdíjazását kéri.³⁸ Tóth Bélának, helyettesének ez nagy lehetőséget jelentett, hiszen feljebb léphetett a ranglétrán. Immáron ő az, aki először

Tukats-csal majd Magyar-Kossával, továbbá az általa zsidóügyi referensként alkalmazott Kemenes Tibor tanácsnokkal megvitatta a zsidóügyek rendezését Szegeden. Amint azt egyik nyilatkozatában mondta: „A zsidók ügyében nem a rendeletek betűin rágódunk, hanem azoknak szellemét, célját nézzük, és ehhez igazodik a végrehajtás módja.”³⁹ A rendeletek végrehajtásában, a helyi szintű határozatok, utasítások kiadásában megfelelő partnerre talált a rendőrségen először Buócz Béla, majd Keresztes Andor, továbbá a csendőrségen Liptay László csendőrezredes és Finta Imre csendőr százados személyében.

Április 19-én kézhez kapták a Bakó László kézjeggyel ellátott bizalmas rendeletet, amely kimondta, hogy az országot rövid időn belül megtisztítják a zsidóktól.⁴⁰ Ennek első lépései közé tartozott, hogy az ország északi, és északkeleti részeivel párhuzamosan katonai okokból a jugoszláv határ mentén is kitelepítették a zsidókat egy sávból.⁴¹

Szeged, törvényhatósági jogú város az értekezleten elhangzott utasítások értelmében az Adáról, Magyaránizsáról, Zentáról érkező délvidéki zsidóknak, több mint 2200 főnek adott „szállást” rövid időre a zsidó iskolában, a régi zsinagógában, a hitközségi székházban és a Pick-szalámigyár akoltelepén. Buócz Béla május 10-i kimutatása szerint 736 családot internáltak a délvidéki akció során a szegedi kapitányságnál. A zsidó iskolában 795, a zsinagógában 430, a hitközségi székházban 160 és az akoltelepen 881 főt helyeztek el.⁴² Egy héttel később, május 17-én átszállították őket Bajára, onnan pedig többségüket Auschwitzba deportálták május 28-án.⁴³

A szegedi hatóságok májusban, a délvidéki zsidók elhelyezése, majd Bajára való továbbszállítás mellett már a szegedi zsidók számára is szervezték a zárt gettót. Május közepétől a gettó-határozat végrehajtása a lakáshivatal teljes apparátusát „leterhelte”.⁴⁴ Alig két héttel később, május 31-én Magyar-Kossa már arról tájékoztatta a sajtó képviselőit, hogy megkezdődött a gettó bekerítése, az egyetlen kijárat kivételével valamennyi utcakörtörlet lezárása, a gettó szélére eső házak utcai ablakainak fehérre meszelése.⁴⁵ A gettóban és a zsidó házakban katonás fegyelem volt. Ébresztő 6 órakor, takaródó 21 órakor.⁴⁶ A helyi közigazgatás és rendőrség összehangolt intézkedései következtében összesen 3827 embert zsúfoltak a szegedi gettóba és a zsidó házakba az újszülött csecsemőktől a 91 éves Löw Immanuel főrabbiig. Egy fő számára, az iratok tanúsága szerint, mindössze 2,2 m² jutott.⁴⁷

A város vezetői pontosan tudták, hogy a szegedi zsidók sem fognak hosszú időt tölteni a bekerített gettóban és zsidó házakban, hiszen az előző hetekben közreműködtek a délvidéki zsidók összegyűjtésében és elszállításban. A két belügyi államtitkár és Ferenczy László csendőr alezredes, a magyar hatóságok összekötőtisztje az Eichmann-kommandónál június 10-én szombaton délelőtt 9 órai kezdettel a szegedi városháza tanácstermében tájékoztatták az V. (szegedi) és VI. (debreceni) csendőrkörlet vezetőit,⁴⁸ mintegy 150 főt a tisztogatás további menetéről.⁴⁹

³⁹ (Vásárhelyi) Népiújság, 1944. május 13. 5. p.

⁴⁰ A 6163/1944 BM. VII. res. rendelet szövegét lásd: *Vádirat I.* 124–126. pp.

⁴¹ ÁBTL, V-79.802/3, 75. p. Hajnácskő László csendőrezredes, a IV. (pécsi) csendőrkörlet parancsnoka tanúvallomása, Közl.: KARSAI – MOLNÁR 1994, 378. p.

⁴² MNL-CsML, Szeged város főispánjának iratai 847/1944

⁴³ Bővebben lásd: MOLNÁR 1995 60–72. pp.

⁴⁴ *Szegedi Új Nemzedék*, 1944. május 20. 5. p.

⁴⁵ *Szegedi Friss Újság*, 1944. június 1. 2. p.

⁴⁶ *Szegedi Új Nemzedék*, 1944. június 14. 6. p.

⁴⁷ MNL-CsML, szegedi polgármesteri iratok, 7776/1944. Bővebben lásd: MOLNÁR 1995, 72–94. pp.

⁴⁸ A német és magyar hatóságok hat deportálási zónára osztották az országot. A negyedik zónába a szegedi és debreceni csendőrkörlet tartozott.

⁴⁹ Endre és Bakó szegedi látogatásáról és az értekezletről másnap beszámolt a *Szegedi Új Nemzedék*. Lásd még:

³⁷ A főispánok országos lecseréléséről lásd: MOLNÁR 1995, 76–78. pp.

³⁸ MNL CsML, szegedi polgármesteri i. res. 22/1944

Az államtitkári utasítás értelmében öt nap alatt (június 16. hajnali 5 óra és június 20. este 9 óra között) gyűjtőtáborba hozták létre Szegeden a Cserzi Mihály utcai téglagyár területén, ahova közel 8900 embert kellett beszállítani az alábbi helységekből: Szeged, Makó, Kiskunhalas, Hódmezővásárhely, Kecel, Kalocsa, Szentés, Mindszent, Kistelek, Kiskunmajsa, Kiskundorozsma.⁵⁰ Nem csak a gettók „lakóit” vitték át a téglaszállítóba, hanem a klinikákon, kórházakban kezeltetett akkor is, ha fertőző betegek voltak, örültek, csecsemőket, magatehetetlen, gondozásra szoruló időseket. Átszállítás előtt lakásonként alapos házkutatást tartottak, és az „előtalált” értékekről „bűnjeljegyzéket” készítettek. Végül „az összegyűjtött és elszállítandó zsidókat” átkísérték „a motozó és átvevő bizottságokhoz a személy és poggyász motozás megejtése végett.”⁵¹ A „fáradtság munkáért” Tóth Béla a motozó orvosoknak fejenként napi 200 pengő, a bábáknak és dajkáknak napi 20 pengő jutalmat javasolt a „zsidóvagyon terhére”.⁵² A június 10-i értekezlet résztvevői fentiekén túl még azt a tájékoztatást kapták, hogy június 21-én kezdődik a deportálás vonaton.⁵³ „Egy-egy szerelvény 47 G. kocsiból áll. – A szerelvény 23. és utolsó kocsija az őrségé. ... 1-1 kocsiban 70-80 fő zs[idő] helyezendő el. Egy szerelvény cca. 3500 fő. A szállítmányról névjegyzéket készíteni nem szabad.” A kocsikhoz lakatról, láncról, kéregetábláról, továbbá „1-1 ivóvízes és 1-1 szennyvederről” kellett gondoskodni. Egy fő részére ½ kg kenyérral számoltak. „A szállítmány D.A. Umsiedler elnevezéssel megy (D.A. munkásszállítmány).”⁵⁴

1944 tavaszán-nyarán sokan adták be mentesítési kérvényüket a polgári hatóságokhoz közvetlenül, illetve a helyi Zsidó Tanácson keresztül, bízva a rendeletek paragrafusaiiban, vagy a közigazgatási vezetők jóindulatában, emberségében. A szegedi főispáni és polgármesteri hivatalba is sorozatban érkeztek a kérelmek a gettórendelet megjelenését (április 28.) követően. A levelek többsége szívszorító hangon szólt a sárga csillag viselésére kötelezett családtag, rokon egészségi, fizikai állapotáról, s kérte ne kelljen az illetőnek gettóba majd gyűjtőtáborba költözni: Faragó Lajos „egész testére béna”, Erber Simon 81 éves, „jobb oldalára béna 5 évvel ezelőtti agyvérzés következtében”, Özv. Szarvas Dávidné 84 éves, „süket, munkaképtelen, elmebelileg sem tökéletes [...] állandó gondozásra szorul”.⁵⁵ Izsák Ilona saját kezűleg írt levelében kérte, hogy mentsék fel a gettóba vonulás kötelezettsége alól: „ugyanis én siketnéma vagyok s én a politikához nem értek. És nagyon szeretnék dolgozni és a többi siketnéma sorstársammal együtt lenni”.⁵⁶

Ezek az érvek azonban a rendeletek végrehajtóit nem hatották meg, s szigorúan tartották magukat az előírásokhoz. Sőt Tóth Béla h. polgármester és Kemenes Tibor tanácsnok

MNL BKML, Kiskunfélegyháza, kiskunfélegyházi polgármesteri iratok, 14.673/1944. A résztvevőkről lásd: MNL CsML, Nb. 1253/1945 Keresztes Andor pere, 130. p.

⁵⁰ KARSAI – MOLNÁR 1994, 523. p. 1944 áprilisában felmerült, hogy a délvidéki zsidókat a téglagyár területén helyezik el. Az akkori felmérés szerint 2050 főnek lett volna itt férőhely. A jelentés külön hangsúlyozta, hogy a „felügyelő személyzet részér rendes lakás lesz”. MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbírói pere I. 123. p.

⁵¹ MNL CsML, Nb. 1253/1945 Keresztes Andor pere, 236–237. pp. Lásd még erről: KARSAI – MOLNÁR 1994, 523. p.

⁵² MNL CsML, szegedi polgármesteri iratok, 12.676/1944

⁵³ KARSAI – MOLNÁR 1994, 524. p. Ferenczy ezt már június 7-i jelentésében megírta: „A német biztonsági rendőrséggel egybehangolt terv szerint a IV. tisztogatási akció az V. és VI. csendőrkörletek területén folyó évi június 16-án kezdődik, erről a területéről június 20-ig megtörténik a zsidóknak 7 gyűjtőtáborba: Szeged, Kecskemét, Szabadka, Debrecen, Berettyóújfalú, Szolnok, Békéscsaba székhellyel történő összegyűjtése és 21-én kezdődőleg 15 vonattal 4 napon át történő elszállítása.” MOLNÁR 2014, 303. p.

⁵⁴ KARSAI – MOLNÁR 1994, 524. p.

⁵⁵ MNL CsML, szegedi polgármesteri i. 6973/1944, 6980/1944, 6985/1944

⁵⁶ Ibid 8910/1944

még ahhoz is sajnálták a fáradságot, hogy személyre szólóan indokolják az elutasító határozatokat. Egységes formanyomtatványt készítettek, melybe csak a nevet és címet kellett begépelni: „a kérelmet nem teljesítem, mert erre a zsidók összeköltöztetésére és gettóba való elhelyezésére vonatkozó rendeletek módot nem nyújtanak”.

Ha Tóth Béla a zsidóügyek intézése során valóban jóindulatot tanúsított volna – mint ahogy ezt később népbírói pereben önmagáról állította –, akkor olyan esetekben, amikor a rendeletek egyes paragrafusai lehetőséget biztosítottak kivizsgálás céljából időhúzásra, nem az idézett formanyomtatványt írta volna alá a kérvényekre válaszként. Így például elutasító határozatot kézbesítettek a Zsidó Tanácson keresztül Kertész Oszkár 75%-os hadirokkantnak,⁵⁷ és özv. Wámoscher Bélánének, aki a Szegedi Vitézi Szék által láttamozott irattal tanúsította, hogy elhunyt férje „hadirokkant volt, az 1919. évi szegedi katonai ellenforradalomban önfeláldozó hazafias cselekedetével és élete kockáztatásával vett részt”.⁵⁸

A június 10-i tájékoztató értekezleten Endre és Bakó államtitkárok utasították a helyi vezetőket, hogy a vitás esetek elbírálására hozzanak létre hármas bizottságot. E bizottság, mely négy alkalommal június 20-án, 23-án, 26-án és 28-án ült össze, döntött több mint 160 ember sorsáról, hol figyelembe véve kérvényüket, hol nem törődve a rendeletek adta mentesítési lehetőségekkel sem.⁵⁹ Elnöke Magyary-Kossa főispán volt, tagjai pedig a közigazgatás részéről Tóth Béla h. polgármester, Kemenes Tibor tanácsnok, a rendőrség képviselőjében Horváth József rendőrfőtanácsos, Keresztes Andor rendőr tanácsos, a csendőrkörületi parancsnokságról Liptay László csendőr ezredes és Finta Imre csendőr százados.⁶⁰ Az ülések jegyzőkönyvi kivonatai meglehetősen szűkszavúan fogalmazták meg a döntések indokait. Az elutasítások többségén az alábbi szöveg szerepelt: „A fennálló rendelkezések alapján nem mentesült a gettóba való költözés alól”. A kézbesítő még ráírta ezekre, hogy „mint zsidót ismeretlen helyre vitték”, vagy „ismeretlen helyre költözött”. Az utolsó hivatalos feljegyzés pedig: „fél jelentkezésig irattárba”.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint 51 esetben döntött a bizottság tagjainak többsége a mentesítés mellett, 32 esetben ellene; 28 ügyben néhány napos haladékot engedélyeztek a mentesülést igazoló papírok megszerzésére, felmutatására, s 9 alkalommal döntöttek úgy, hogy megkeresik a rendőrséget, csendőrséget vagy honvédséget „illetékességéből”. A helyi hatóságok bár június 10-én kapták az utasítást, hogy alakítsák meg a hármas bizottságot, mégis az első mentesítési ülésre csak tíz nappal később került sor, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a mentesítő iratok több esetben már nem voltak kézbesíthetők.

A szegedi hatóságok tehát, a központi irányelveknek megfelelően – azt magukévá téve – faji alapon döntöttek el, ki minősül zsidónak, s köteles gettóba illetve gyűjtőtáborba „költözni”. A június 10-i értekezlet után, Endre államtitkár utasításának megfelelően, a hármas bizottság tagjai többségükben a mentesítési kérelmek szigorú elbírálását szorgalmazták, s csak elvétve akadt olyan eset, amikor méltányosságból – a mentesítő iratok hiányossága ellenére – a lakásban maradás mellett döntöttek. De még ilyen ügyekben is előfordulhatott és elő is fordult, hogy a jegyzőkönyvi kivonat „nem volt kézbesíthető”, mert a címzett „ismeretlen helyre költözött”.

⁵⁷ MNL OL Mikrofilmtár, I. s. 30. d. 72. c. 32. p.

⁵⁸ MNL CsML, szegedi polgármesteri i. 6984/1944

⁵⁹ A hármas bizottság üléseinek három eredeti jegyzőkönyvét (június 20., 23., 28.) Csonka Miklós, Szeged város volt tisztí főügyésze és Kemenes Tibor népbírói pere anyagához csatolták. MNL CsML, B. IV. 6826/1950.

⁶⁰ A korabeli iratok és a későbbi népbírói perek anyagai alapján biztos, hogy a felsorolt személyek tagjai voltak a bizottságnak. Az egyes ülésekre meghívtak még tanácsadóként néhány ügyvédet, valamint jegyzőkönyv vezetésre a polgármesteri hivatal jegyzőjét.

Tóth Béla – a népbüvészeti vádirat szerint – háborús bűnös a 81/1945. M.E. számú rendelet 11. § 5. pontja és 12. § második bekezdése értelmében, ugyanis a gettót oly módon jelölte ki, hogy ott az egy főre eső hely rendkívül kevés volt, továbbá megvonta a gáz- és villanyszolgáltatást, illetve a téglagyárban nyitott színekben biztosította a deportálandó személyek elhelyezését, élelmezésükről és tisztálkodási lehetőségükről nem gondoskodott, így részese volt emberek törvénytelen megkínzásának. A vád szerint a 15. § 2. pontja és 16. § harmadik bekezdése értelmében népellenes bűnös az 1944. június 23-i mentesítési bizottság ülésén hangoztatott álláspontja miatt, mert kivételezettek akart a gyűjtőtáborba szállíttatni, ezáltal személyes szabadságot vagy testi épséget veszélyeztetett. Végül a 15. § 3. pontja értelmében is népellenes bűnös, mert magáévá tette Tukats Sándor irányelveit, ezáltal fasisztabarát hivatali működést fejtett ki.⁶¹

Tóth beadványaiban és valamennyi kihallgatása során tagadta bűnösségét. Mint mondta: „Csak a kollektív felelősségre vonás elve alapján ideültetett áldozat vagyok.”⁶² A beadványában azt állította, hogy a gettót nem ő jelölte ki. Ellenkezőleg, szabotálta azt. Éppen a „gettó ügyből kifolyólag nyugdíjazásomat kértem, azonban Tukats főispán volt az, aki visszatartott engem azzal a fenyegetéssel, hogy ki fog szolgáltatni a németeknek.” Endre és Bakó államtitkárok éppen azért utaztak Szegedre, hogy minden hatáskört megvonjanak tőle, és ők jelölték ki a gettót Magyar-Kossa főispánnal.⁶³ A perében már csak Magyar-Kossa vett elő egy térképet, amin bejelölte a gettót.⁶⁴ Per újrafelvételi kérelmében hosszan fejtegette, hogy a gettózás valójában az „internálás közigazgatási megnyilvánulása”, ami valóban összezsúfolást jelent, de nem minősül a 11. § 5. pontjában megjelölt bűncselekménynek. Igaz ugyan, hogy abban az időben ő volt a város vezetője, de a gettóügyeket Kemenes tanácsnok intézte, ezért a felelősséget nem vállalja. A gettót – ami ebben az érvelési folyamatában a gyűjtőtábor jelenti – Magyar-Kossa a két államtitkár jelenlétében jelölte ki a térképen, és ő meg sem jelent ezen az értekezleten.⁶⁵

Tóth állítássorozata nem csak a korabeli sajtóban közölt gettót kijelölő rendeleteivel cáfolható, hanem a bizonyítékként részben a per irataihoz csatolt 1944-es dokumentumokkal is. Saját kezűleg javította a gettó felállításával és szervezésével kapcsolatos iratokat, majd alá is írta.⁶⁶ Endre László kétszer járt Szegeden. Május elsején kifejezetten megdicsérte a város vezetőit (ekkor még Tukats volt a főispán), Tóthot is beleértve, hogy jól haladnak a gettó előkészítésével. Ugyanakkor túlzásnak tartotta a délvidékiek sertés akoltelepen való elhelyezését.⁶⁷ Bakó László csak a június 10-i értekezleten vett részt, ahol a deportálás előkészítéséről volt szó.

A gáz- és villanyszolgáltatás megvonásának ötletét perében Endre Lászlónak tulajdonította. Szerinte Endre kívánságára Magyar-Kossa utasította Kemenesyt, hogy írjon át a

Gázgyárnak, és ő már csak az átiratot írta alá.⁶⁸ Kvázi, ő áldozat ebben a történetben. Per újrafelvételi kérelmében hangsúlyozta, hogy a gáz- és villanyszolgáltatást nem ő rendelte el.⁶⁹ Sőt, 1946 júliusában Keresztes Andor perében tanúként egyenesen azt állította, hogy Keresztesre tartozott az intézkedés joga a villanyszolgáltatás ügyében. Tehát – mivel a zsidók kérték a gettóból gyűjtőtáborba való költözést megelőző éjszaka a villany visszakapcsolását – neki módjában lett volna a szükséges lépést megtenni. Ha ő tudott volna erről a kérésről, feltétlenül intézkedett volna. Keresztes viszont határozottan állította, hogy ő telefonált a Gázgyárba, hogy kapcsolják be az áramát, de azt a választ kapta, hogy ez polgármesteri hatáskör. Két évvel később, 1948 júliusában, szintén Keresztes perében, már óvatosabban fogalmazott Tóth. A fő felelős Magyar-Kossa volt a villany kikapcsolásáért (akinek egyébként tartózkodási helye ismeretlen volt ekkor), a zsidó ügyekért pedig Horváth József felelt a rendőrség részéről (aki 1948. február 26-án hunyt el), Keresztes pedig csak beosztott volt abban az időben.⁷⁰

Tóthot perében szembesítették azzal az irattal, amit a Gázgyár igazgatója 1944. június 10-én írt visszaigazolásként. Eszerint a h. polgármester telefonon rendelte el a gettóban a villany- és gázszolgáltatás megszüntetését, beleértve a közvilágítást is. Az igazgató a perben tanúként megerősítette, hogy telefonon kapta ezt az utasítást.⁷¹ Pap Róbert, aki 1944-ben a Szegedi Zsidó Tanács elnökeként találkozott rendszeresen Tóthtal a gettó ügyeket intézni, tanúvallomása szerint a h. polgármester azt állította neki, hogy ő megpróbálta ugyan visszakapcsoltatni a villanyt és gázt, de a Gázgyár részéről attól tartanak, hogy nem kapják meg a fogyasztásért járó díjakat. Ezért azt javasolta Papnak, hogy ő forduljon közvetlenül a Gázgyárhoz. Tóthnak ez a felvetése meglehetősen cinikus, ugyanis egyrészt éppen ő kapcsolattartotta ki a szolgáltatást, másrészt a zsidók vagyonát április közepétől zárolták, így tehát annak kezelése állami kézben volt. Pap egyébként azt is megjegyezte, hogy rajta kívül senkit, még a zsidó tanács más tagjait sem volt hajlandó fogadni. Tóth ezzel ellentétben azt állította, hogy „Az én ajtómrá nem volt kiírva, hogy »Zsidókat nem fogadok!«” Pere során nem először fordult elő, hogy valótlan állított. A *Szegedi Új Nemzedék*ben 1944. május 27-én közzétette határozatát, miszerint „Mától kezdve tilos a zsidóknak a város-házára belépni”, és csak a zsidó tanács „hivatott és jogosult a hivatalokban eljárni és a tisztviselőkkel érintkezni”.⁷² Pap tanúvallomása végén megjegyezte, hogy „Vádolt politikai felfogása 1944 előtt határozottan liberális és zsidóbarát volt. Ezután megváltozott, de nem tudom elhinni, hogy ezen újabb álláspontja őszinte lett volna, talán inkább az lehetett az oka, hogy ragaszkodott a polgármesterséghez.”⁷³

Tóth Béla – láthattuk – önellentmondásba keveredve próbálta ártatlanságát bizonyítani. Úgy a fentiekben részletesen elemzett vádpontokban, mint a többiben védekezése nem állt szilárd talajon. Nem csak azért, mert számos tanú vallott ellene, hanem azért is, mert a népbüvészeti részéről olyan fontos dokumentumokat kerestek elő az 1944-es irattárakból, és mellékeltek a vádirathoz, mint a zsidó tanáccsal folytatott levelezése, vagy Bakó László bizalmas rendelete a gyűjtőtáborokról, Liptay László csendőrezredes bizalmas utasítása előbbi végrehajtásáról, feljegyzések a június 10-i értekezletről. De hasonlóan fontos eredeti

⁶⁸ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbíróági pere II. 29. p.

⁶⁹ Ibid II. 120. p.

⁷⁰ MNL CsML, Nb. 1253/1945 Keresztes Andor népbíróági pere 100, 128, 149–150. pp.

⁷¹ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbíróági pere II. 26, 55. pp.

⁷² *Szegedi Új Nemzedék*, 1944. május 27. 5. p.

⁷³ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbíróági pere II. 44–45. pp.

⁶¹ MNL CsML, Nb. 35/1945 Tóth Béla népbíróági pere I. 29–31. pp.

⁶² Ibid II. 27. p.

⁶³ Ibid I. 81. p.

⁶⁴ Ibid II. 28. p. Ugyancsak állította Keresztes Andor ügyében, amikor tanúként hallgatták ki. MNL CsML, Nb. 1253/1945 Keresztes Andor népbíróági pere 100. p.

⁶⁵ Ibid III. 143–147. p.

⁶⁶ Ibid I. 118–119. p. MNL CsML, szegedi főispáni i. 847/1944, szegedi polgármesteri i. 7776/1944, 7906/1944, 9466/1944, MÁV szegedi irattára, 6948/1944, MNL CsML, szegedi mérnöki hivatal i. 2357/1944

⁶⁷ *Szegedi Új Nemzedék*, 1944. május 3. 3. p.

1944-es iratok más perekben is olvashatók. Csonka Miklós és Kemenes Tibor peréhez csatolták a mentesítési bizottság jegyzőkönyveinek jelentős részét. Keresztes Andor iratai közt a Baky-féle rendelethez kapcsolódó mellékletek olvashatók, amelyekből a motozás és házkutatás részletei ismerhetők meg.

Tóthnak nehéz volt ártatlanságára hivatkozva perújrafelvételt kérni. Mégis megtette, mondván, más polgármestereket csak másfél-két évre ítélték, Liptay Lászlót felmentették, ellene pedig a fő vád a gettó körülményekre való hivatkozás. De fölteszi a kérdést: „Nos, ha kínzás volna is a sötétség és ha kínzás volna is a gázhiány, amint sem egyik, sem másik nem az, vajon ez az a nagy bűn, amelyért Szeged város gettózása idejéből az ott való, egyébként zsidó polgárokat mentő, helyettes polgármester életfogytiglan tartó fegyházát érdemel?” Ő pusztán csak egy hivatalnok volt, aki aláírta az elé rakott papírokat. A fő bűnösök a rendeleteket kiadó Baky László és Endre László volt, akiket már felakasztották.

Tóth érvelését tipikusnak nevezhetjük. Mindazonáltal további kutatások szükségesek, hogy pontosabb képet kapjunk a háborús- és/vagy népellenes bűnösök felelősségre vonásának menetéről, arról, hogy a népbiztonsági szervek kellőképpen előkészítettek-e a vádirataikat, a népbírák pedig mennyire támaszkodtak az eléjük tárt bizonyítékokra, és mennyiben mondhatók ítéleteik politikai döntéseknek.

Irodalom- és forrásjegyzék

BRAHAM 2002 = Randolph L. Braham: Kanada és a holokauszt bűnelkövetői. A Regina kontra Finta büntetőper. In: Randolph L. Braham (szerk.): *A holokauszt. Válogatott tanulmányok*. Láng Budapest, 2002. 87–119. pp.

KARSAI – MOLNÁR 1994 = Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Az Endre – Baky – Jaross per*. Cserépfalvi Budapest, 1994.

MOLNÁR 1995 = Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben*. Cserépfalvi Budapest, 1995.

MOLNÁR 2014 = Molnár Judit (szerk.): *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíró előtt*. Scolar – ÁBTL Budapest, 2014.

SÍPOS – RAVASZ 1997 = Sipos Péter – Ravasz István (szerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs*. Petit Real Budapest, 1997.

TILKOVSKY 1998 = Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Debrecen, 1998.

Vádirat 1. = Benoschofsky Ilona–Karsai Elek (szerk.): *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. 1. kötet. MIOK Budapest, 1958.

ZINNER 1985 = Zinner Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. In: *Történelmi Szemle*, XXVIII. évf. 1985. 1. sz. 118–140. pp.

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Vizsgálati dossziék

BFL = Budapest Főváros Levéltára, Népbírói iratok

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Kiskunfélegyháza, kiskunfélegyházi polgármesteri iratok

MNL CsML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szegedi Népbírói iratai, főispáni iratok, polgármesteri iratok, mérnöki hivatal iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Népbiztonsági iratok, Mikrofilmár

Délmagyarország

Szegedi Friss Újság

Szegedi Új Nemzedék

(Vásárhelyi) Népújság

A POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ FEJLESZTÉSE AZ ISKOLÁKBAN¹

Németh Kornél

Bevezetés

A politika és a politológia szempontjából különös figyelmet kellene, hogy érdemeljen a feltörekvő generáció, hiszen ők lesznek majd azok, akiknek tovább kell működtetniük a rendszert. Ennek ellenére több európai országban a fiatalok politikai szocializációjával, társadalomba történő beilleszkedésével nagyon kevesen foglalkoznak. A kutatások – a hazaiak legalábbis biztosan – egyszerű tényként kezelik, hogy a fiatalok nem érdeklődnek a politika és a társadalom működése iránt. A jelenség okaira ezek a kutatások nem térnek ki, sőt, módszerükből kiindulva nincs is lehetőségük rá.

A korábbiakban magam is elfogadtam a helyzetet egyszerű tényként. 2016 őszén lehetőséget kaptam egy állampolgári kompetenciákat fejlesztő foglalkozás megtartására egy gimnáziumi végzős osztálynak. A kutatási eredményekből, valamint a jegyzeteimből felkészülve saját magam állítottam össze a tréning menetét. A célom az volt, hogy ezeknek a fiataloknak, akik legalább részben tisztában vannak a politikával, de nem érdeklődnek iránta, felhívjam a figyelmét a téma fontosságára és kikerülhetetlenségére. Nem terveztem hosszabb távon kutatni a témában, ám a tapasztalatok azt mutatták, hogy szükséges. Annak ellenére ugyanis, hogy a felmérések által felvázolt kép a fiatalok politikához való hozzáállásáról teljes mértékben beigazolódt, a feladatok rámutattak arra, hogy a probléma okát egyáltalán nem nehéz megtalálni, és változtatni sem lehetetlen rajta. Erre viszont a nagyobb mintán végzett kérdőíves adatfelvétel, amelyben a fiatalok saját magukról és a világról alkotott véleményét mérik fel, teljes mértékben alkalmatlan.

A tanulmány készültekor pontosan 100 diák vett részt a kutatásomban. Az eredmények nagyjából egyhangúak, a módszer pedig – akár az adatgyűjtést, akár a fiatalok politikai szocializációjának segítését vizsgáljuk – sikeres. Az első foglalkozás óta folyamatosan kutattam a kapcsolódó szakirodalmi háttérrel, interjúkat készítettem, a téma részletesebb kifejtését jelen tanulmánnyal megegyező című szakdolgozatom tartalmazza.

A közelmúlt kutatási eredményei

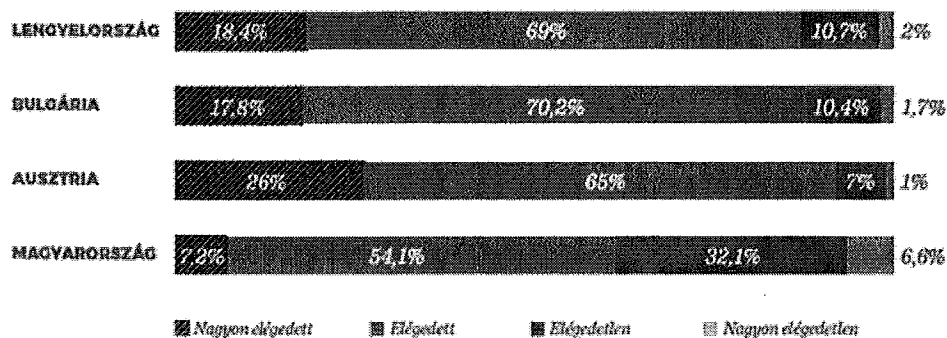
A már évek óta zajló kutatások eredményeivel megegyezik és tanulságát jól összefoglalja például a „Magyar Ifjúság Kutatás 2016”, illetve a Kadlót Tibor által írt „Az Y generáció politikai értékrendje a régióban” című munka. Az előbbi részletesebben mutatja be a vizsgált korcsoport véleményét, míg az utóbbi a régión belüli összehasonlításra helyezi a

¹ Egy politikai szocializációs tréning gyakorlati tapasztalatai.

hangsúlyt. Az első tréning megtartásakor és az eredmények elemzésekor a fenti anyagokra támaszkodtam. A kutatásokból egyértelműen kimutatható, hogy a környező államokhoz képest hazánkban a fiatalok elégedetlenebbek az életükkel, és kevésbé érdeklődnek a politika iránt, ahogy ezt az 1. és 2. ábra adatai is alátámasztják.

1. ábra

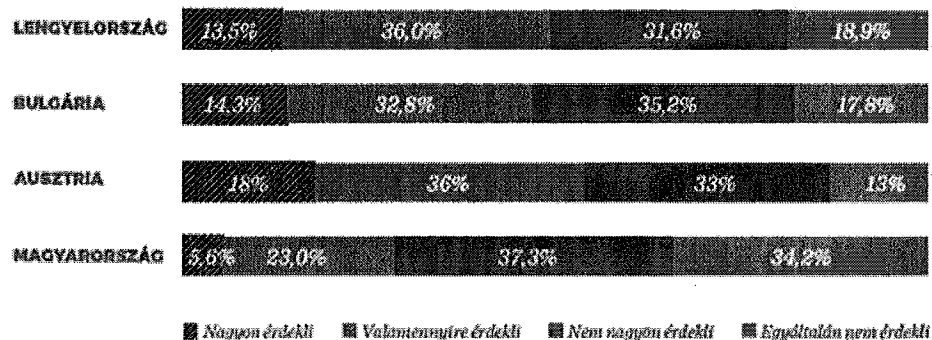
A fiatalok életkörülményeikkel való elégedettségének összehasonlítása

Forrás: KADLÓT 2016, 7. p.

2. ábra

A fiatalok politikai érdeklődésének összehasonlítása a régióban

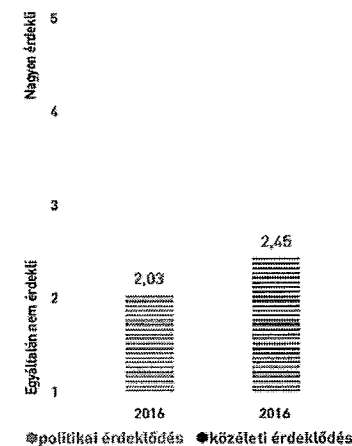
Forrás: KADLÓT 2016, 8. p.

A Magyar Ifjúság Kutatásból továbbá az is kiderül, hogy a fiatalok a közélet iránt saját bevallásuk szerint lényegesen jobban érdeklődnek, mint a politika iránt (lásd a 3. ábrát).

Ugyanezt állapítja meg az Aktív Fiatalok Magyarországon Kutatássorozat, amely három különböző évben is megismételte az adatok felvételét (lásd a 4. ábrát). Az ő eredményeik mindkét érdeklődés esetében magasabbak, illetve az adatfelvétel időpontját figyelembe véve arra engednek következtetni, hogy az érdeklődés a két téma iránt évről évre csökken. Ebbe a kontextusba beillesztve a Magyar Ifjúság Kutatás 2016-os eredménye is alátámasztja a csökkenő tendenciát.

3. ábra

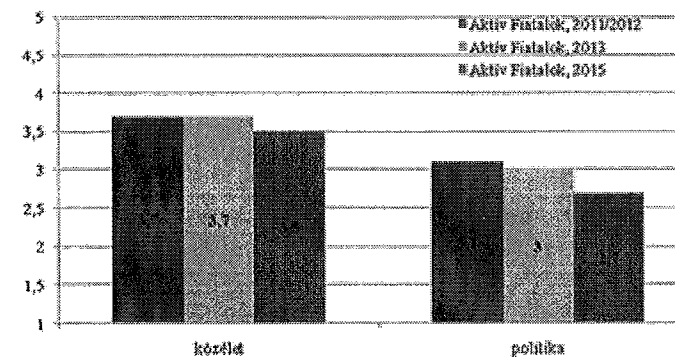
A politikai és a közéleti érdeklődés viszonya a magyar fiatalok körében

Forrás: BAUER 2017, 83. p.

4. ábra

A politikai és a közéleti érdeklődés viszonya a magyar fiatalok körében

Forrás: OROSS 2016, 28. p.

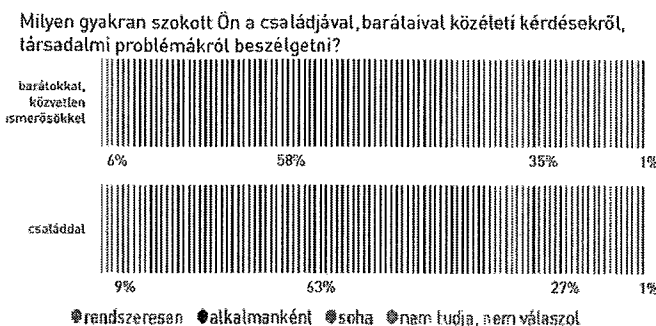
A munkám szempontjából a legfontosabb írás a Magyar Ifjúság Kutatás összegzése, mert Oross tanulmányához hasonlóan a probléma indoklásával is megpróbálkozik.² Nagyon fontos a továbbiakkal kapcsolatban a „Milyen gyakran szokott Ön a családjával, barátaival közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?” kérdés (lásd az 5. ábrát).

Ennek az eredményei ugyanis már majdhogya nem rá is vezetnek az olvasót arra a fontos problémára – kutatásom fő kérdésére –, hogy *miért* ilyen alacsony a fiatalok érdeklődése a témában.

² OROSS 2016, 28. p.

5. ábra

Kikkel beszélnek a fiatalok a politikáról?

Forrás: BAUER 2017, 83. p.

A tréningek során bebizonyosodott, hogy egy, az elemzésekhez hasonló eredményt hozó osztály egyszerűen még ma sincs tisztában a politikával, sőt, tudatosan nem szeretne foglalkozni vele, mert abban a meggyőződésben él, hogy ez nem az ő feladata, ez az ő életét nem befolyásolja.

Ennek a meggyőződésnek a lerombolása az ilyen tréningek legfontosabb feladatai közé tartozik és tökéletes példája annak, hogy miért nem lehet egy nagymintás kérdőíves kutatás során felderíteni az összefüggéseket. Ehhez a fiatalokat kis csoportokra kell bontani, amely csoportok tagjai jól ismerik egymást és lehetőleg hasonló az előképzettségük a témában. E célnak a gimnáziumi végzős osztály tökéletesen megfelel.

Az állampolgári kompetenciák fejlesztéséről

Többen inkább a neveléstudomány oldaláról közelítenének a problémához, amit viszont én alapvetően a politikatudományhoz sokkal közelebb állónak tartok. Ennek az első és legfontosabb oka az, hogy a probléma hosszú távú hatásai a neveléstudományra csak közvetetten érvényesülnek, míg az ennek következtében kialakuló politikai kultúrán, választói magatartáson, jogi kompetenciákon, médiaismereten keresztül a napi politikát és a politikatudományt közvetlenül és nagymértékben befolyásolják. Véleményem szerint ez egyértelműen interdiszciplináris feladat, amelynek – ha továbbra is kizárólag az iskolai szintre korlátozódunk – elméleti alapjait a politikatudomány kell, hogy szolgáltatssa, a megvalósítását pedig a neveléstudomány szabályrendszereinek segítségével kell elérni.

A politikatudomány számára a cél az lenne, hogy a középiskolát a diákok tudatos választópolgárokként hagyják el. Ehhez véleményem és tapasztalataim szerint a következőkre van szükség:

- a politika fogalmának ismerete;
- a politika mindenbe beágyazottságának felismerése;
- az általános társadalmi és politikai értékek ismerete;
- a tudatos és kritikus hírfogyasztás módszereinek elsajátítása;
- a politika releváns alakítóinak ismerete.

Ezen öt egymásra épülő feltétel teljesülése véleményem szerint biztosítja a kellő állampolgári ismereteket, azonban még nem garantálja, hogy az adott választópolgár minden

esetben a tudatosságán túl aktív is lesz. Ha az egyén, aki az összes felsorolt ismerettel rendelkezik úgy határoz, hogy foglalkozik a politikával, akkor nagy valószínűséggel tudatosan, legjobb belátása szerint fog dönteni, meglesz a lehetősége, hogy érdemben politizáljon. Ez a tézis a jelenlegi fiatalok jelentős része esetében már az első feltétellel, a politika fogalmának ismeretével elbukik.

Előfordul például, hogy a fiatal ismeri a politika releváns alakítóit, ám ismeretei az egyoldalú hírfogyasztás miatt hiányosak, társadalmi és politikai értékek szerint nem tudja elhelyezni őket, nem érzi át döntéseik hatását az ő életére és összességében nem tudja meghatározni, hogy mi a feladatuk és honnan eredeztethető a hatalmuk. Az ilyen, hiányos ismeretekkel rendelkező választópolgár hiába dönt az aktív részvétel mellett, könnyen befolyásolhatóvá, félrevezethetővé válik.

A neveléstudomány feladata tehát az, hogy a diákok az említett ismereteket elsajátítsák. Ezt a legegyszerűbben úgy lehet elérni, hogy érdekessé, izgalmassá, a fiatalok számára relevánssá kell tenni a megszerzendő tudást, fel kell kelteni a diákok érdeklődését. Ez kifejezetten nehéz feladat, mivel jelenleg Magyarországon a politika fogalmához erős negatív visszhang társul.

Egy saját módszer a fiatalok érdeklődésének felkeltésére

Az alábbiakban az általam kidolgozott és már többször sikerrel megtartott foglalkozás menetét, feladatait és fontosabb módszertani kérdéseit ismertetem. A módszer legnagyobb hiányossága, hogy mindössze egy tanóra ideje alatt zajlik. Személyes véleményem szerint, amelyet a kutatás eddigi eredményei is igazolnak, a végzős osztályokkal legalább három teljes tanórára lenne szükség ahhoz, hogy részletesebb, árnyaltabb adatokat szerezhessek és a politikai szocializációs hiányosságokat megfelelő mértékben – mind az öt általam megállapított ismeretkörre kiterjedően – kezelni, pótolni lehessen.

Egy ilyen tanóra legfontosabb feladata elképzelésem szerint az elmaradt vagy hibásan végbement politikai szocializáció pótlása vagy korrigálása. Mivel a végkimenetelt nagyban befolyásolja, hogy a diákok mennyire működnek együtt, az előadónak a sikerhez nem elég értenie a politikához. Fontos, hogy megtalálja a közös hangot a fiatalokkal, hogy kialakuljon valamilyen szintű bizalom, és hogy a résztvevők ne egy hagyományos tanóráként fogják fel a történeteket. Természetesen háromnegyed óra alatt az akár több évnyi ismeret hiányát lehetetlen bepótolni. Arra viszont bármilyen osztály esetében megvan a lehetőség, hogy felkeltjük az érdeklődésüket, tisztázzuk a politika fogalmát és megtanítsuk a diákokat a kritikus gondolkodásmódra. Véleményem szerint ezután a politika szereplőivel és azok értékrendjével már önállóan is tudnak foglalkozni, ha szeretnének.

A következő legfontosabb feladat a politika közelebb hozása a fiatalokhoz. A későbbiekben látni fogjuk: a diákok úgy vélik, hogy a politika egy számukra elérhetetlen és befolyásolhatatlan világ, amelynek nincs hatása az ő életükre. Ezt a meggyőződést a foglalkozás vezetőjének mindenképp meg kell cáfolnia. Nagyon fontos, hogy ezekre a megállapításokra rá kell vezetni a fiatalokat, maguktól kell eljutniuk arra a következtetésre, hogy eddig rosszul ítélték meg a témát.

A foglalkozás megkezdése előtt nagyon fontos, hogy a diákokkal együtt a tréning vezetője is időben bent legyen a teremben, mert nagyon pontosnak kell lennie, ha bele szeretne férni a tanóra időtartamába. Szükség van továbbá egy cipős dobozra, egy stopperóra, illetve annyi papírlapra, ahány diák részt vesz a foglalkozáson. A papírlapokat

még a becsengetés előtt érdemes a diákoknak kiosztani. Fontos továbbá a felkészültség, a diákok ugyanis a legmeglepőbb kérdéseket is feltehetik, legyenek azok a tanórával, a politikai rendszerrel, a pártokkal vagy akár az iskolai szerepvállalással kapcsolatosak. Szintén kiemелendő, hogy a tréning tartalma kapcsán mindenképp egyeztetni kell az iskola vezetésével, mivel minden intézményben mást jelent a semlegesség. Szükség esetén az intézmény elveihez előre hozzá kell igazítani a feladatokat.

Szósóló választás

A bemutatkozás után nagy valószínűséggel elengedhetetlen lesz azzal kezdeni, hogy tisztázzuk a politikus és a politológus közti különbséget. Ezután következik az első feladat, a szósóló választás. A feladatban a csoportnak meg kell választania egy három főből álló „mini parlamentet” amely a tréning központi feladatában a csoport döntéshozó szerveként fog funkcionálni. A parlament szót viszont semmiképpen sem szabad kiejteni a diákok előtt, a cél az, hogy a szósólók munkáját követően a diákokat rá lehessen vezetni arra a tényre, hogy ez az egész a választásokat és a napi politikát szimbolizálta. A legfontosabb a személyes meghatalmazás, a döntésátruházás és a bizalom kiemelése. Ezt követően meg kell kérni őket, hogy aki szeretne szósóló lenni, az jelentkezzen. Ha több, mint három ember jelentkezik, akkor kizárólag a jelentkezők közül lehet választani, ha három, vagy annál kevesebb, akkor mindenki választható.

A szavazás módszere a következő: A diákok letépi a kiosztott lap sarkát, ráírnak egy nevet az osztályból (lehetőleg ne mutassák meg senkinek, hogy kit választottak), félbehajjták, majd amikor körbeadják a cipős dobozt, eldönthetik, hogy beledobják-e a papírt, vagy sem. Mindenképp jelezni kell nekik, hogy amennyiben nem kívánnak részt venni a döntésben, akkor ne dobják bele, és kész. Így lesz a választás fakultatív és titkos. Amikor mindenki megértette a feladatot, indulhat a doboz, és amíg körbeér, mi már léphetünk is tovább az idő szűkössége miatt. Többek közt azért is fontos, hogy ez a feladat kerüljön előre, hogy a résztvevők már a bemelegítő kérdések előtt kizökkenjenek az iskolai hangulatból.

A bemelegítő kérdések

Ezután következnek a bemelegítő kérdések. Ezeknek a kérdéseknek három fontos feladatuk van:

1. a diákok előzetes ismereteinek felmérése;
2. a diákok politikához való hozzáállásának megismerése;
3. a diákok rávezetése arra, hogy a politikához valamennyire mindenki ért.

A kérdések két csoportra oszthatók. Vannak eldöntendő és saját válaszos kérdések. Amíg az utóbbiak a csoport tudásához mérten szabadon variálhatók, megváltoztathatók, addig az eldöntendő kérdések, amelyeknél a diákoknak jelentkezniük kell, ha igaz rájuk az állítás, feltétlenül szükségesek a tréning végkimenetele, az eredmények összehasonlíthatósága szempontjából. A kérdések listája az eddigi foglalkozásokon a következő volt:

1. Ki érzi úgy közületek, hogy ért a politikához?
2. Ki az, aki érdeklődik a politika iránt?
3. Ki az, aki részt kíván venni a választásokon, népszavazásokon?

4. Kik azok, akiknek a szülei szoktak politikáról beszélni, amikor ti nem vagytok velük egy légtérben?
5. Kik azok, akiknek a szülei akkor is beszélnek a politikáról, ha ti ott vagytok?
6. Kik azok közületek, akiknek a szülei elbeszélgettek veletek a politikáról, a politika feladatáról és szerepéről?
7. Ki az, aki úgy gondolja, hogy a politika befolyással van az ő mindennapi életére?

Ezt követően minden kérdést egy valaki válaszol meg, igyekezzünk úgy igazítani a kérdések nehézségét, hogy a diákok mindegyikre tudják a választ. Mindenképp szükséges az önbizalmukat építeni, hogy a későbbiekben is merjenek válaszolni. Ha rosszul mértük fel a tudásukat és valamivel nincsenek tisztában, érdemes pár szót ejteni róla. Fontos továbbá, hogy aki már válaszolt egy kérdésre, azt csak akkor szólítsuk fel, ha nincs más jelentkező. A további bemelegítő kérdésekre példák: Mi Magyarország államformája? Mi Magyarország kormányformája? Ki a köztársasági elnökünk? Hány fős a parlament?

A bemelegítő kérdések utolsó, a tréning további menete szempontjából fontos feladata, hogy felvezesse a politikai kultúra témakörét. Utolsó kérdésnek én a következőt ajánlom:

Kinek van ötlete arról, hogy mit jelenthet a politikai kultúra fogalma? Ennél a kérdésnél ajánlott az összes jelentkezőt meghallgatni és érdemes felkészülni arra, hogy a diákok válaszai egymástól, illetve a helyes választól is nagyon eltérők lehetnek. Ha senki sem jelentkezik, ami előfordulhat, akkor lépésről lépésre a kultúra fogalmából célszerű levezetni a diákokkal együtt. A blokk zárásaként mindenképp meg kell beszélni, el kell magyarázni a fogalom jelentését, mert a továbbiakban elengedhetetlen az ismerete. Nagyon fontos, hogy a foglalkozás vezetője úgy ismertesse a fogalmat, hogy ne is említse a magyar politikai kultúra jellegzetességeit, ezzel ugyanis rontaná a következő feladat eredményeinek értelmezhetőségét.

A magyar politikai kultúra

Ekkor következik a tréning legfontosabb feladata. Ezt majdnem teljes egészében az egyik általam hallgatott, ezzel kapcsolatos kurzus anyagából vettem át.³ A diákokat négy vagy öt körülbelül azonos létszámú csoportra bontjuk, figyelve arra, hogy minden csoportba kerüljön legalább egy aktív ember. A csoportok feladata az, hogy gyűjtsenek legalább öt jelzöt, amelyet igaznak tartanak a magyar politikai kultúrára, három perc alatt. Célszerű hangsúlyozni, hogy nincs rossz válasz, a lényeg csak annyi, hogy meg kell tudniuk indokolni, miért írták fel az adott tulajdonságot. A három perc épp elegendő idő arra, hogy összeszámoljuk a szósólóválasztás szavazatait, és felosszuk a tanterem tábláját három egyenlő részre.

Amikor az idő lejárt, a választás eredményeit ki kell hirdetni, a három választott képviselőt meg kell nevezni. Itt kell felhívni a diákok figyelmét arra, hogy egy nemzeti parlament is azt a célt szolgálja, hogy a választók helyett hozzon meg utólagos egyeztetés nélkül döntéseket. Ha a foglalkozásvezető még jól áll idővel, pár kérdést rá lehet szólni arra is, hogy felmérjük az osztály véleményét a megválasztottakról.

³ Kiss Mária Rita „A fiatalok társadalmi és állampolgári szerepekre való felkészítése az iskolában” c. kurzusa az SZTE Móra Ferenc Szakollégiumában

A politikai kultúra-feladatot ezután a következőképpen folytatjuk: Minden csoport egymás után egy általa felírt fogalmat mond, szükség esetén megindokolja pár szóval, hogy miért került fel a papírra, majd a tréningvezető megkérdezi az egész osztályt, hogy hová kerüljön a táblán, a pozitív, a negatív vagy a semleges tulajdonságok közé. Ha nincs teljes egyetértés, akkor a különböző véleményű csoportok megindokolják az álláspontjukat, aztán a diákok kézfeltartással szavaznak. Ha még mindig nem születik megegyezés, a szószólókon múlik, hogy hová kerül a jelző. Ha a szószólók úgy döntenek, hogy a kifejezés nem való a táblára, akkor akár el is vethetik az ötletet. Amikor az összes arra érdemes szó felkerült, ki kell emelni a legtalálhatóbb jelzőket, majd a csoportokkal közösen meg kell beszélni, hogy mi a véleményük a kialakult tábláról, és ez alapján milyennek látják a magyarok politikához való hozzáállását. A diákokat ezután arról kell megkérdezni, hogy mi lehet az oka ennek, illetve hogy miként lehetne, ha szükséges, változtatni ezen. Ha a csoport tagjai felvetik, hogy a politikusok hibája, hogy ilyen lett a politikai kultúra, akkor rá kell vezetni őket, hogy az állampolgárok választják a képviselőt. Ha felhosszág, hogy rossz és rosszabb közül kell választani, akkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a politikusnak nem végzettség, hanem bizalom kell a mandátum megszerzéséhez, és hogy szinte bárkiből válhat politikus.

A tudatos hírfogyasztás és a tréning befejező kérdései

Mivel a diákok a közösségi média és az internet rendszeres felhasználói, valószínűleg találkoztak már a különböző online hírforrásokkal. Röviden, pár mondatban össze kell foglalni nekik, hogy miért fontos tájékozódni, ha valakitől valamit hallanak. Fel kell hívni a figyelmüket az álhírekre és a különböző újságok közötti különbségekre, és arra, hogy mindenkinek a maga szíve joga eldönteni, hogy melyik újságnak hisz, és melyiknek nem. Ezután meg kell kérdezni, hogy ki ismer olyan forrásokat, ahonnan politikai hírekről is lehet tájékozódni. Az elhangzottakat a tréningvezetőnek szükség esetén ki kell egészítenie.

Ezután jönnek a levezető kérdések, amelyek visszajelzésként szolgálnak a tréningvezető számára. Ha a foglalkozás jól sikerült, a válaszok valószínűleg el fognak térni a korábban kapottaktól. A foglalkozás végén érdemes felajánlani, hogy akár négy szemközt is szívesen válaszolunk a kérdéseikre, valószínűleg lesz jelentkező.

A szószóló választás eredménye

A négy csoport mindegyikére igaz, hogy a szószólói feladatra egyetlen diák sem jelentkezett, így mindenki választható volt. Általában jól látszott, hogy mindenhol kiemelkedik a listából az osztály két-három véleményvezére. Amikor felsoroltam a három nevet, és rákérdeztem, hogy ki tudta előre a végeredményt, négyből három esetben szinte a teljes osztály, a megválasztottakkal együtt feltette a kezét. Ekkor a szószólókat kérdeztem, hogy miért nem jelentkeztek önként. A válaszuk az volt, hogy nem akartak nagyképűnek tűnni vagy, hogy nem merték bevállalni.

A bemelegítő kérdések eredményei

A bevezető kérdéseknél a jelentkezők számából fontos következtetéseket lehet levonni a fiatalok politikai ismereteiről, és azoknak az okairól.

6. ábra
A bevezető kérdések eredményei

Kérdés	Jelentkezők száma (1. fogl.)	Jelentkezők száma (2. fogl.)	Jelentkezők száma (3. fogl.)	Jelentkezők száma (4. fogl.)
1. Ki éri úgy közületek, hogy ért a politikához?	2	0	1	1
2. Ki az, aki érdeklődik a politika iránt?	1	1	4	1
3. Ki az, aki részt kíván venni a választásokon, népszavazásokon?	8	7	18	11
4. Kik azok, akiknek a szülei szoktak politikáról beszélni, amikor ti nem vagytok velük egy légtérben?	17	4	9	17
5. Kik azok, akiknek a szülei akkor is beszélnek a politikáról, ha ti ott vagytok?	2-4	3	8	17
6. Kik azok közületek, akiknek a szülei elbeszélgettek veletek a politikáról, a politika feladatáról, és szerepéről?	1	0	3	6
7. Ki az, aki úgy gondolja, hogy a politika befolyással van az ő mindennapi életére?	0	2	23	2
Teljes létszám:	21	29	27	23

(saját készítésű ábra)

Mint látható, az első két kérdés még a korábban említett kérdőíves kutatásoknál is drasztikusabb eredményeket hozott. A negyedik csoport esetében az első és második kérdésre az egyetlen jelentkező ugyanaz a diák. Ennél viszont sokkal megrázóbb a 4. és az 5. kérdés eredménye. Az első csoportban a hatodik kérdés egyetlen jelentkezője nem azonos a második kérdés egyetlen jelentkezőjével. Az utolsó kérdés eredményére az első, a második és a negyedik csoport esetében számítani lehetett. Több diáknak újdonság volt, hogy az oktatási rendszer, a tanárok fizetése, de még az iskolai felszerelés minősége is politikai döntés eredménye. A harmadik csoport, azért kivétel, mert itt meglepően sokan gondolták úgy, hogy a politika igenis hatással van az ő mindennapi életükre. Eleinte nem értettem, de itt érzem szükségesnek először megjegyezni azt, hogy kicsi a minta, illetve nem mehetünk el azon körülmény mellett sem, hogy a csoportszellem is befolyásolja a válaszokat. Az ezt követő kérdésekre minden csoport esetében, volt olyan jelentkező, aki tudta a választ, a politikai kultúra fogalma volt az egyetlen, amire elsőre rendszerint senki sem jelentkezett.

A fogalom jelentését a legaktívabb emberekkel egy-két perc alatt sikerült megfejtenünk minden csoportban, ezután ők magyarázták el a csoport többi tagjának.

A magyar politikai kultúra feladat eredményei

A legnagyobb meglepetést rendszerint a politikai kultúrát tárgyaló feladat okozta számomra, bár nem mindig pozitív értelemben. Az osztályok általános aktivitása hatványozottan érvényesült a feladat esetében, amely végül több-kevesebb sikerrel, de minden osztályban megvalósult és értékelhető, elemezhető eredményeket produkált. Egy végleges tábla az egyik osztály által gyűjtött szavakkal alább látható.

7. ábra

Az egyik osztály által gyűjtött fogalmak a magyar politikai kultúráról

pozitív	semleges	negatív
cél tudatos	indulatos	passzív
	ábrándozó	érdektelen
	konzervatív	„szakértő”
	elégedetlen	manipulatív
		pesszimista
		egyrányú
		rosszindulatú
		lusta
		beletörődő

(saját készítésű ábra)

Véleményem szerint ez a csoport értette meg a legjobban a feladatot. Az osztályban kevesebb, mint három perc alatt mindegyik kis csoportnak sikerült öt jelzöt produkálnia, nem is vártuk végig a stoppert. Ezután a tulajdonságok megvitatásakor szinte minden jelzőnél az osztály több mint háromnegyede vett részt annak eldöntésében, hogy melyik szó melyik oszlopba tartozik. A kifejezések, amelyeket találtak megfelelőek, általánosak. Az osztályban nagy volt az összhang, a szószólóknak alig kellett egy-egy döntést meghozniuk. A legtöbb szó indoklás nélkül, egyhangú kézfeltartásos szavazással került fel a táblára. Véleményem szerint a tulajdonságok nagy része az elhelyezésével együtt további magyarázat nélkül elfogadható. Ez alól kivételek a következők: konzervatív, „szakértő”. Az alábbiakban részletesen ismertetem, hogy milyen úton kerültek a kiemelt szavak a táblára.

Konzervatív: Negatív tulajdonságként vetette fel az egyik csoport, erre hangos ellenkezés volt a válasz. Végül a szószólók nélkül egyeztek meg, így került a jelző a semlegesek közé. Érdekesnek tartom, hogy a diákok közt fel sem merült, hogy el kellene vetni, nem való a táblára, annak ellenére, hogy tudtak ennek a lehetőségéről.

„Szakértő”: A szó az eredeti indoklás után egyhangúan került fel a tábla jobb szélére. A csoport, amelyik felhozta arra hivatkozott, hogy túl sokan gondolják úgy, hogy ők mindent tudnak a politikáról, és ezen felbuzdulva megpróbálják meggyőzni az embereket a saját véleményükről, ez pedig egyértelműen negatív.

A szavak gyűjtése végén minden csoportnál aláhúzással jelöltem a táblán azokat a jelzőket, amelyek összefügghetnek a kiábrándultsággal, az inkompetencia-érzettel. Amikor a diákokat arról kérdeztem, hogy ez kinek a hibája, mind a négy osztály kevesebb, mint másfél perc alatt talált indokokat, magyarázatokat. Egyrészt a pártrendszer szereplőinek változatlanosságát és a kevés új arcot, másrészt a szavazókat okolták, akik azzal, hogy újra és újra ugyanazokat a pártokat választják meg, maguknak idézik elő a változás hiányát és ezzel a kiábrándultságot.

A tudatos hírfogyasztás

Mind a négy osztály fel tudta sorolni az összes fontosabb online hírportált, emellett több televízió csatornát és néhány újságot. Bár elsőre ez pozitívnak tűnhet, az egyének szintjén nézve problémás eredményeket is tapasztaltam. Sok diák hírfogyasztását nagyon egyoldalúnak találtam. A közösségi média elősegíti, hogy a diákok csak a számukra szimpatikus oldalak híreivel találkozzanak. Alig volt, aki megkérdőjelezte saját kedvenc forrásai hitelességét. Amikor felvettem, hogy mi van akkor, ha más oldalakon mást írnak ugyanarról az esetről, volt, aki a kérdést sem értette. Néhány perc alatt sikerült tisztázni, hogy a tulajdonosi háttér és az újságírók nézetei erősen befolyásolhatják egy cikk tartalmát, így célszerű több különböző hírforrásból tájékozódni. A diákokat a beszélgetés végén arra bíztattam, hogy amint olyat hallanak, amit nehezen, vagy egyáltalán nem hisznek el, ne féljenek előkapni a zsebükből az okostelefont, és utánanézni új ismereteiknek az interneten.

A záró kérdések eredményei

Mivel a négyből három kérdés szerepelt már korábban, így egy, összevont táblázatban ismertetem a záró kérdések és a foglalkozások elején feltett kérdések eredményeinek összehasonlítását.

8. ábra

A záró kérdések eredményei

Kérdés	Eredmények	
	Előtte	Utána
1. Ki érzi úgy közületek, hogy jobban ért a politikához, mint az óra elején?	-	27
2. Ki az, aki érdeklődik a politika iránt?	7	23
3. Ki az, aki úgy gondolja, hogy a politika befolyással van a mindennapi életére?	27	65
3. Ki az, aki úgy gondolja, hogy a politika befolyással van a mindennapi életére? (a 3. foglalkozás nélkül)	4(5,5%)	39(53,4%)
4. Ki az, aki részt kíván venni a továbbiakban a választásokon, népszavazásokon?	44	74

(saját készítésű ábra)

A harmadik kérdés kétszer szerepel, először a teljes mintán, majd a kiugró értékeket mutató osztály kihagyásával.

Ezen eredmények fényében a foglalkozást hasznosnak ítélem meg. Közösségi médián keresztül több diákkal is tartom a kapcsolatot azóta, hogy megtartottam a foglalkozásokat. Látom, hogy megosztanak politikai, közéleti tartalmakat is, ami külön örömmel tölt el. Előfordul, hogy felkapott politikai hírekkel kapcsolatos véleményemről kérdeznak meg, illetve bizonyos állami szervek működésének elmagyarázására kérnek.

Összehasonlítás a nagymintás kutatásokkal

Sajnálatos módon amint a kutatási eredményeimet más, nagyobb minták eredményeihez hasonlítjuk, kiderül, hogy a foglalkozásokon résztvevő gimnáziumi végzős osztályok eredményei valószínűsíthetően nagyon közel állnak a valósághoz. Két példával szemléltethető ez a leginkább: az érdeklődéssel és a családdal való kommunikációval. A családi kommunikáció terén ráadásul a fiatalok a foglalkozásokon jobban teljesítettek, mint amire a Magyar Ifjúság Kutatás adatai alapján számítani lehetett volna. Főként igaz ez az állítás akkor, ha a teljes mintát veszem alapul, amelybe itt is beletartozik egy kiugróan magas arányban pozitív választ adó csoport.

Következtetések

Az eredményekből kiindulva arra a következtetésre juthatunk, hogy a foglalkozásokon résztvevő 17-18-19 éves diákok azért nem érdeklődtek a politika iránt és azért nem tartották fontosnak, mert nem is voltak tisztában a fogalom pontos jelentésével. Ez valószínűleg nem egyedi eset, tekintve például, hogy a Magyar Ifjúság Kutatás adataiban a jelentős átfedés ellenére lényegesen eltért a közélet iránti érdeklődés és a politika iránti érdeklődés kérdésénél mért érték.⁴ Emellett nagyon fontos megjegyezni azt is, hogy a fiatalok, annak ellenére, hogy saját bevallásuk szerint nem érdeklődtek a politika iránt, illetve nem is értettek hozzá, a valóságban mégis kiemelten fogékonyak voltak a politikával kapcsolatos fogalmakra és problémákra, az összes alapvető politikai témájú kérdésre tudták a választ, és minimálisnak vélt alaptudásukkal összeírtak három perc alatt az osztályok szerint elosztva 14, 7, 10, illetve 5 kifejezést a táblára a hazai politikai kultúra jellemzésére. Ebből arra is lehet következtetni, hogy a diákok úgy érdeklődnek a politika iránt, hogy nem is tudnak róla. Ez viszont felvet egy fontos kérdést. Ki a felelős a fiatalok ismereteinek a hiányáért? Véleményem szerint semmiképpen sem maga az iskola vagy tanárai, sokkal inkább az oktatási rendszer, a rendszerint bölcsészettudományi karok történelem tanszékei által összeállított tanárképzés, de legfőképp a szülők. A fiatalok természetesnek veszik, elfogadják, nem kérdőjelezik meg szüleik szakértelmét olyan témákban, amelyekről az iskola, a barátok vagy a társadalom nem nyújt másféle ismereteket számukra. Ezért emelem ki a szülők felclósságát a kérdésben. Mivel ugyanis bevett társadalmi norma, hogy az iskolában nincs helye a politikának, illetve mert az egyébként kiváló és felelős pedagógusok jogosan meg sem próbálnak olyan dolgokat tanítani, amelyekre őket senki sem készítette fel, a gyerekek nagy valószínűséggel nem sajátítják el ezt a fajta tudást a középiskola falai közt. Megítélésem szerint az iskolá-

nak alapvetően csak nagyon különleges esetekben lehet feladata a diákok politikára való nevelésének teljes átvállalása. A probléma az, hogy az emberek nagy része összekeveri a pártpolitikát a politikával, összemossa a kettőt. Ha viszont egy ilyen ember próbálja meg a pártpolitikát is bevonva politikára oktatni a fiatalokat, annak katasztrofális következményei lehetnek. Sajnos a problémára országos szinten alkalmazható, működő megoldással én sem tudok szolgálni, de a legjobb esélyeket az oktatáspolitikai törekvésekben és a tanárok továbbképzésében látom. Véleményem szerint, ha a diákok az elméleti részben általam felállított öt feltételnek megfelelnek, azaz tisztában vannak a politika pontos fogalmával, annak társadalmi beágyazottságának és fontosságának mértékével, az általános társadalmi értékekkel, a tudatos hírfogyasztás alapvető szabályaival, illetve a politika aktuálisan aktív szereplőivel, akkor az állampolgári ismereteik fejlesztése, politikai szocializációjuk helyesen végbement. Amennyiben az intézmény diákjai vélhetően nem felelnek meg ennek a követelménynek, arra biztatok minden tanárt és iskolaigazgatót, hogy forduljanak az ezzel foglalkozó civil szervezetekhez, politológusokhoz, ismerjék meg a módszereiket és ha jónak látják, hívják meg őket a diákokhoz.

Irodalomjegyzék

OROSS 2016 = Oross Dániel: *A magyar fiatalok politikai részvételének változása*. In METSZETEK, 5. évf. 4. szám

KADLÓT 2016 = Kadlót Tibor: *Az Y generáció politikai értékrendje Magyarországon és a régióban*. Policy Solutions, Budapest, 2016. http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/242/y_generacio_politikai_ertekrend.pdf (Letöltés dátuma: 2018.05.17.)

BAUER 2017 = Bauer Béla – Pillók Péter – Ruff Tamás – Szabó Andrea – Szanyi F. Eleonóra – Székely Levente: *Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Új Nemzedék Központ Budapest, 2017. http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web.pdf (Letöltés dátuma: 2018.05.17.)

⁴ BAUER 2017, 83. p.

A HORN- ÉS A MÁSODIK ORBÁN-KORMÁNY ELSŐ SZÁZ NAPJA*

Nyerges Ádám

Bevezetés

A tanulmány célja az 1990-es a magyarországi rendszerváltást követően létrejövő két, két-harmados többséggel rendelkező kormánynak – nevezetesen a Horn-, és a második Orbán kormánynak – a hatalomra kerülését követő, első száz napjának összehasonlító elemzése.

Az ok, amiért ez a két kormány a tanulmány vizsgálódásának középpontjában áll, nem más, minthogy ennek a két kormánynak volt olyan felhatalmazása, amivel az ellenzék beleszólása nélkül is képes volt a magyar politikai rendszer strukturális átalakítására.

Száz nap

Ha a történelmi eredetét keressük az első száz napnak, akkor talán érdemes egészen 1815-ig visszatekintenünk. Ugyanis ekkor Bonaparte Napóleon március 20-tól július 8-ig tartó uralma volt az, amelyre a száz nap kifejezést¹ először használta Seine megye prefektusa, Gilbert de Chabral de Volvic gróf a királyt² üdvözlő beszédében.

A XX. században az első száz naphoz köthető esemény, igazából egy értékelő beszéd volt 1933-ban, amikor is rá félévre Roosevelt elnök összehívta a törvényalkotókat és elindított egy száznapos vitát. Ennek eredményeként jött létre a New Deal, amely radikálisan megváltoztatta az amerikai, valamint a nyugati világnak nevezett térség által addig követett gazdaságpolitikát. A New Deal keretei között gyors megoldásokat foganatosítottak a legsürgetőbb területeken, amelynek köszönhetően egy utópisztikus gazdasági elképzelés romjairól kellett elmozdulni, hogy megoldást találjanak az akkori „Nagy Gazdasági Világ-válság” kihívásaira. A jelen tanulmány témáját jelentő időszak idejére is esik egy szintén világszintű gazdasági válság, de természetesen különböző történelmi korszakok között az összevetés csak nagy tudományos körültekintéssel lehetséges – hiszen soha sincs tökéletes megfelelés – így az akkori és a mai válság között sincs, de mindig akad azonban néhány fontos párhuzam. Például az említett Egyesült Államokbeli 1933-as intézkedéssorozat is, az éppen az első száz nap megfeszített törvényhozói munkájának köszönhetően teremtette meg egy teljesen új gazdaságpolitika sikereinek az alapjait.

Az első száz nap tematizálása a külföldi országokban eleinte egyfajta türelmi időként funkcionált. Azaz ez alatt az idő alatt volt lehetősége berendezkedni az új kormányszatnak,

* A kézirat lezárásának dátuma: 2016. november

¹ Franciául: Cent-Jours

² XVIII. Lajos Franciaország és Navarra királya

és megkezdeni a tényleges működést. Ugyanakkor a cselekvő kormányzás mihamarabbi elkezdésének trendje miatt ennek az időszaknak a végére egy összegző elemző esemény került kialakításra. Ilyenkor a kormányzat be tud számolni a választók, a média, és az elemzők részére a kormány által megkezdett tevékenységről, és kiindulási, elemzési pontot nyújtanak a kormányzat jövőjét firtató hosszú távú elemzéseknek.

Ennek a fajta megközelítésének az első száz napnak jó példája, hogy a világ különböző országaiban is alkalmazzák. Például a szingapúri S. Rajaratnam Nemzetközi Tanulmányok Iskoláján (RSIS) tartották a „Yudhoyono adminisztráció első hivatali száz napjának az értékelését”.³ De ugyanígy a jordániai Nader al-Dahabi miniszterelnök kormányáról is készült száz napos elemzés, sőt olyan is, amely az első kétszáz napját elemzi.⁴ Ugyanakkor Obama vagy éppen Angela Merkel első száz napját is elemzik, tehát Európában is van hagyománya ennek a megközelítésnek.⁵

Magyarországon a száz napos tematika megjelenése a politikában viszont nem vezethető vissza ilyen nagy múltra. Igazából már az Antall-kormány is próbált az első száz napban valamilyen szimbolikus intézkedéseket⁶ tenni, amivel mintegy megszilárdították a közgondolkodásban a tudatot, hogy új rendszer lépett életbe. Ugyanakkor az első száz nap ekkor még egyfajta türelmi időként szolgált a kormány számára, hiszen egy új rendszerben kellett, új környezetben, új eszközökkel kormányozni, és a megfelelő működés elkezdéséhez szükség volt erre a türelmi időre. Az első száz nap tematikus megjelenése 2002-től számolható, amikor is a Medgyessy-kormány 100 napos programot hirdetett.

A száz nap Magyarországon sajátos politikai kontextusba került, hiszen a tavasszal megrendezett országgyűlési választások után, ősszel rendezték meg az önkormányzati választásokat is, ami a kampány elhúzódását okozta. Fokozott aktivitásra készítette a hatalomra kerülőket, és arra ösztönözte, hogy a „mézeshetek-effektust” kihasználva készüljenek az újabb megmérettetésre. Az első száz nap értékelése ezért is jó esemény arra, hogy az aktuális kormány tájékoztathassa a választókat az eddig elért eredményekről, illetve megerősítést adjon az újbóli voksolásra. Az ellenzék számára is megfelelő esemény a kormány tevékenységének bírálatára és a választók befolyásolására, valamint a hazai és külföldi szakértői csoportok számára is alkalom nyílik a kormányzati tevékenység elemzésére, és a jövőre vonatkozó prognózisok felállítására. Ennek befolyásolása a tényleges kormányzati cselekvés, illetve nem cselekvés által történhet a legkoncentráltabban. Ugyanis ha egy kormány cselekvésképtelennek látszik, és erre a látszatra ráerősít a mindenkori ellenzék is, akkor az őszi önkormányzati választások alkalmával egyfajta büntető szavazás történhet a mindenkori kormánnyal szemben. Ezt elkerülendő, a mindenkori kormányok igyekeztek gyors, gyakran látszatintézkedéseket tenni, vagy olyan intézkedéseket, amelyek a gazdasági racionalitás szerinti fiskális politika szempontjából irracionálisnak tekinthetők. Ilyenek lehetnek – a teljesség igénye nélkül – a különböző szociális, jóléti, kárpótlási, felülvizsgálati intézkedések.

Természetesen itt pártversenyről van szó, amely során a pártversenyekre jellemző pártstratégiák háttérváltozóját figyelembe kell venni, hogy az egyik versengő párt frissen került kormányra. A pártoknak tudniuk kell megfelelően reagálni a környezeti igényekre, választói

igények változására, de a pártok nem egyformán alkalmasak ezen változó körülményekhez való alkalmazkodásra.⁷ Ezért minden frissen kormányra került hatalom arra törekszik, hogy ezt a pozícióját rövid- és hosszabb távon is bebiztosítsa magának. Rövidtávon⁸ a szavazók biztosítása, megerősítése abban, hogy a tavaszi országgyűlési választások alkalmával jól döntöttek, hogy ezt a pártot bízták meg kormányalakítással. Ennek legegyszerűbb módja a már említett gyors, gyakran látszatintézkedések. Hosszabb távon a politikai rendszer olyan mértékű átalakítása, vagy részbeni módosítása lehet eszköz, amely segíti a többi párt kizárását a kormányzásból, illetve legközelebbi országgyűlési választásokon való részvételük sikerességét nagymértékben csökkentő intézkedések.⁹ Ezen hosszabb távú intézkedések életbeléptetéséhez Magyarországon kétharmados többség kell, ezért az ilyen jellegű politikai rendszerbeli módosítások alkalmazása nem mondható általánosnak, és ezért adja az alábbi két kormány a jelenlegi tanulmány vizsgálatának középpontját.

A Horn-kormány tevékenysége az első száz napban

Horn Gyula kormánya 1994. július 14-én alakult meg. Az első száz napot innen számítjuk tehát, így annak végső dátuma 1994. október 22. szombat, és Horn 24-én hétfőn értékelte is kormánya első száz napjának teljesítményét.

A túlkésői parlamenti választás rányomta a bélyegét az egész évre, ugyanis a május végi második forduló már előre determinálta, hogy nyári kormány fog alakulni, azaz a parlament az új kormány beiktatása után egyből szabadságra vonul. Ez mindenképpen rossz, előnytelen kezdetet jelentett az új kormánynak, mivel az adminisztrációnak a nyári szünetben kellett végrehajtania a hatalomváltást és így az őszi szezonkezdés idején már többhónapos volt a kormány, bár valójában csak egy-két aktív hét volt mögötte.

A választásokat követően az új Országgyűlés június 28-án tartotta alakuló ülését, és választotta meg a miniszterelnököt. Az új kormány megalakítását követően július 15-én első tárgyalási szakaszát befejezte, majd augusztus 30-án folytatta úgy, hogy az 1994. évet december 27-i ülésnapján fejezte be, és addigra összesen ötven törvényt fogadott el.¹⁰

Az új kormány éles váltást hozott politikai stílusában, de az ígért összefüggő alkotmánymódosítási csomagtervvel induló szakértői kormány helyett inkább pragmatikus irányultságú és pártpolitikai beállítottságú kormány jött létre.¹¹

A kezdeti kormányalakítási időszakot egyfajta professzionális gög is jellemezte, mégis az első hónapokra számos tekintetben a mindennapos kapkodás volt jellemző. Ez éles ellentétben állt azzal a kijelentéssel, hogy az új kormánynak nem kell még száz nap sem ahhoz, hogy felelősen átvegye az ügyeket.¹² Itt ugye egyfajta utalás történt az Antall-kormány száznapos türelmi idejére, és mindenképpen mutatja, hogy a Horn-kormány is foglalkozott a kezdeti időszak jelentőségével, és azon belül az első száz napéval.

⁷ ENYEDI – KÖRÖSÉNYI 2004, 242. p.

⁸ Mint például az őszi önkormányzati választásokig terjedő időintervallum.

⁹ Ilyen módszer, a világpolitikában már bevettnek számító, a választási formulák módosítása a kormányzó párt választói bázisának megfelelően, vagy ugyancsak ennek megfelelően a választási körzetek beosztásának módosítása (gerrymandering).

¹⁰ BÁNKI 1995, 406. p.

¹¹ ÁGH 1995, 18. p.

¹² Horn Gyula felszólalása, 17. ülésnap (1994. szeptember 27.), 2. felszólalás. Forrás: Országgyűlési napló.

³ RSIS 2010

⁴ AL-MASRI 2008

⁵ H. SCHUSTER – MORAS 2006

⁶ Például Varsói Szerződésből való kilépésről való tárgyalás, az ország címeréről való döntés, Kárpótlási Hivatal felállítása.

Már az első ülésnapon megbízták a kulturális és az igazságügyi minisztert a médiatörvény előkészítésének meggyorsításával, valamint tárgyaltak Bős-Nagymaros és a világkiállítás helyzetéről is. A Horn-kormány első „igazságtételi” intézkedése volt, hogy megbízták a belügyi tárcát a privatizációs folyamat és az állami vagyonkezelés jogszerűségét veszélyeztető visszaélések feltárásával. Ugyanis a kormányváltás előtti két hónapban felgyorsultak a privatizációs folyamatok, amit Horn Gyula miniszterelnök úgy értékelt, hogy „közel állt az osztogatáshoz”.¹³ Horn álláspontja az volt, hogy a személyes felelősség kérdését magánemberként érdemes felvetni, de politikusként tudomásul kell venni azt a tényt, hogy a privatizáló szervezetek a mindenkor kormányok politikáját hajtják végre. Álláspontja szerint, a politikai felelősségre vonást a lakosság a májusi választásokon már megtette. Ugyancsak az „igazságtétel” jegyében felülvizsgálták az 1990–1994 között született, többnyire bizalmas és titkos minősítésű háromezres kormányhatározatok gyűjteményét.

Nemzetközi szinten is nagy visszhangot keltett, hogy az új kormány 1994. július 29-én úgy döntött: nem támogatja Budapest részvételét az 1996-os, Béccsel közösen rendezendő világkiállításon. Az indoklás szerint elmaradtak az ígért és elvárt külföldi beruházások, a magyar államnak pedig az expo 100 milliárd forintjába került volna. A kormány nem támogatta azokat a javaslatokat, amelyek szerint ezért hiteket kellene felvenni, vagy extra adót kellene ki vetni. Ezt később az Országgyűlés is szentesítette.

Az első kormányülésen körvonalazódott a szakszervezetekkel valamint a munkaadókkal közösen előkészítendő társadalmi-gazdasági megállapodás. Többek között ennek köszönhetően a Horn-kormány intézkedéseit később sem érték heves támadások az érdekképviselők részéről. 1994 augusztusában a kormány a Magyar Nemzeti Bankkal egyetértésben 8 százalékkal leértékelte a forintot. Ez azért volt szükséges lépés, mert 1994 közepére a folyó fizetési mérleg hiányában további romlás következett be. Így az ország eladósodásának a lefékezésére, valamint az export versenyképességének javítására való törekvés indokolta ezt az egyszeri árfolyamszint-kiigazítást.

Az első 100 napot magába foglaló három hónapban döntés született még a nyugdíjrendszerű szociális ellátások és a gyermekgondozási segély jövedelempótlékának emeléséről, továbbá a rokkantsági járadéknak, az átmeneti járadéknak, valamint a vakok rendszeres szociális segélyének az emeléséről.

Ha a teljes 1994-es évet nézzük, azt mondhatjuk, hogy az az új koalíció szerepkérésével telt el, az új intézmények bejáratásával, és nem került még sor a hosszabb távú perspektívák kidolgozására. A koalíciós partnerek együttműködése többé-kevésbé sikeresnek volt mondható, de ezt gyakran elhomályosították a sajtóban vagy a nagy nyilvánosság előtti viták valamint a látványos összecsapások. Látszott, hogy az új politikai elit még nem tanulta meg a kormányzás informális kapcsolatrendszerének használatát és a két koalíciós párt egymással gyakran a sajtó közreműködésével kommunikált.

A kormány és a koalíciós pártok legnagyobb hiányossága volt a jövőkép hiánya és a kapkodó pragmatizmus. A koalíciós program¹⁴ több ponton is hosszú távú perspektívát ígért,¹⁵ de a kormányzati munka során azonban elvesztek a részletekben. A mindennapos gondok megoldásában egyre távolabbra kerültek a hosszú távú perspektívák, tehát a jövőkép

beígért kidolgozása és konkretizálása, holott ennek az első száz napban elengedhetetlennek kellett volna lennie, a közelgő választások miatt. A kormányzati tevékenység egyik legjellegzetesebb mozzanata Horn Gyula 1994. szeptember 27-i „churchilli”¹⁶ beszéde volt a parlamentben.¹⁷ A beszéd eklektikus stílusú volt, a közelmúlttal való szembefordulásról, és a jövőről szólt, de mindkettő tekintetében nélkülözte a markáns jegyeket, konkrétumokat. Pető Iván ezt követő parlamenti beszéde pedig jelezte a koalíciós ellentéteket is, mivel közvetve bírálta Horn expozéját és sajátos különvélemény megformálására törekedett az SZDSZ nevében.¹⁸

Az Orbán-kormány tevékenysége az első száz napban

A Fidesz már a második ülésnapon alkotmánymódosítást kezdeményezett, amely során önálló indítványként Navracsics Tibor (Fidesz), dr. Répássy Róbert (Fidesz), dr. Rétvári Bence (KDNP) benyújtott egy javaslatot. Ez nem meglepő, hiszen már a kormányzás elején leszögezte Orbán Viktor, hogy az áprilisi választáson a Fidesz és a KDNP kétharmados többségével létrejött úgynevezett „nemzeti egység” számos olyan változtatásra lehetőséget ad, amelyre nem volt példa a rendszerváltás óta.

A kormánypártok több fontos, a kormányt és a törvényhozást is ellenőrző intézmény¹⁹ élére a kormánypártokhoz köthető embereket neveztek ki, és száz nap alatt közel száz állami intézmény és vállalat vezetőjét cserélték le.

Néhány intézkedés a teljesség igénye nélkül:

Átalakították a kormányzati rendszert, így a korábbi 13 helyett 8 minisztériumot hoztak létre, és visszaállították a korábban megszüntetett közigazgatási és a helyettes államtitkári tisztségeket, és bevezették a miniszterelnök-helyettesi intézményt. Csökkentették az országgyűlési képviselők számát is, így a következő választások után már csak 200 országgyűlési képviselő ül majd a parlamentben. Csökkentették az önkormányzati képviselők számát is, valamint megváltoztatták az önkormányzati választás szabályait is. Kétféle forintban maximalizálták az állami vezetők havi fizetését, átalakították az alkotmánybírák megválasztásának szabályait, így a kormányoldal maga jelölheti és választhatja meg az Alkotmánybíróság tagjait. Schmitt Pált választották meg köztársasági elnöknek, az Állami Számvevőszék élére pedig a Fidesz képviselőjét, Domokos Lászlót választották meg. Átalakították a közmédia irányítását és a médiafelügyelet rendszerét új hatóság létrehozásával, ami élére a Fidesz médiapolitikusát, Szalai Annamáriát nevezte ki a miniszterelnök kilenc évre. Leváltották többek között az APEH, az PSZÁF, a MÁV, a Magyar Posta, a rendőrség és a honvédség vezetőit is.

A kormányprogramban, illetve a Fidesz és a KDNP kampányában a konkrét ígéretek egyike volt a közbiztonság javítása is, így bevezették a három csapás programját,²⁰

¹⁶ ÁGH 1995, 22. p.

¹⁷ Horn Gyula felszólalása, 17. ülésnap (1994. szeptember 27.), 2. felszólalás. Forrás: Országgyűlési napló.

¹⁸ Forrás: Dr. Pető Iván, Országgyűlési napló: <http://www.parlament.hu/naplo35/017/0170006.htm> (Letöltés dátuma: 2017.10.06.)

¹⁹ Pl. az Állami Számvevőszék, a Gazdasági Versenyhivatal, médiahatóság.

²⁰ A Fidesz három csapás programja egy új fogalmat vezet be a büntető törvénykönyvbe: az erőszakos visszaesés fogalmát. Azokat nevezik így, akik háromszor követnek el szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekményt. A program lényege az, hogy a harmadik alkalommal ezeknél az embereknél kétszeresére emelkedjen a kiszabható büntetési tétel felső határa, és ha az így megemelt felső határ átlépné a húsz évet, vagy az adott

¹³ Tájékoztató a kormányülésről. 1994. július 19. MTI hírchívum. <http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?> (Letöltés dátuma: 2017.08.03.)

¹⁴ MSZP-SZDSZ Koalíciós megállapodás. In: KURTÁN – SÁNDOR – VASS (szerk.) 1995, 648–729. pp.

¹⁵ Modernizációs programot és társadalmi-gazdasági megállapodást. (MSZP-SZDSZ Koalíciós megállapodás III. fejezet.)

a fiatalok elzárását²¹ és a kisebb súlyú bűncselekmények büntetésének szigorítását²² is.

Néhány fontosabb intézkedés a közbiztonság terén:

A büntető törvénykönyv módosításával bevezették a három csapást, szigorították a tanárokat bántalmazók büntetését, és mint ahogy már említettük fiatalok elzárására is ki lehet szabni elzárást. Elzárást vagy akár 150 ezer forintos pénzbüntetést is kaphat, aki húszezer forintnál kisebb értékű dolgot lop el, vagy ekkora összeget meg nem haladó sikkasztást, orgazdaságot, csalást vagy szándékos rongálást követ el. Megalakult és elkezdte működését a 2006-os őszi zavargások idején történeteket kivizsgáló bizottság és kártérítést fizettek a 2006-os tűzijáték sérültjeinek és az áldozatok családjának. Elszámoltatási kormánybiztost neveztek ki, akinek az a feladata, hogy áttekinthesse az elmúlt ciklusok problémáinak tűnő kormányzati döntéseit.

Fontosabb gazdaságpolitikai döntések:

Többek között a hiánycél tartása érdekében a kormány 29 pontos akciósomagot jelentett be, ebben az adócsökkentési tervek mellett szerepelt a devizahitelezés visszaszorítása, a bankok megadóztatása és az állami költségek lefaragása. Így tehát bevezették a bankadót, ugyanakkor csökkentették a társasági adót, eltöröltek hét kisadót és több járulékot. Elinult az Új Széchenyi-terv,²³ amely a kis- és középvállalkozások, valamint néhány kiemelt terület támogatását ígéri, elsősorban Európai Unió forrásainak felhasználásával. Felfüggesztették a devizahitelezést, kilakoltatási moratóriumot rendeltek el, és befagyasztották a közüzemi díjakat.

Az első száz napban a kormány egy sor szimbolikus jelentőségű intézkedést is fogantatott. Az első döntései között határozott a Fidesz és a KDNP arról, hogy megkönnyíti a határon túli magyaroknak a magyar állampolgárság megszerzését. Schmitt Pál Fideszes házelnök²⁴ kezdeményezésére a trianoni békeszerződés 90. évfordulójának napján a parlament trianoni emléknapot tartott, erről előzőleg a Fidesz javaslatára külön törvényt is hozott az Országgyűlés. Mind a két kezdeményezés miatt diplomáciai vita alakult ki Magyarország és Szlovákia között.

bűncselekményért életfogytig tartó szabadságvesztéses büntetést is ki lehet szabni, a büntetés automatikusan életfogytiglan legyen.

²¹ A fiatalok, azaz a 14-18 évesek körében is alkalmazható büntetés az elzárás.

²² Megszigorította többek között a leggyakoribb vagyon elleni szabálysértések büntetését. A július 22-én a Fidesz és a KDNP 262 képviselőjének igen szavazatával elfogadott módosítás életbe lépése óta akár 150 ezer forintos pénzbüntetést, vagy elzárást is kaphat az is, aki húszezer forintnál kisebb értékű dolgot lop el, vagy ekkora összeget meg nem haladó sikkasztást, orgazdaságot, csalást vagy szándékos rongálást követ el. Az elzárással is sújtható szabálysértésnél az elkövetőt – feltéve, hogy tetten érték – őrizetbe vehetik, és gyorsított bírósági eljárást folytatnak le ellene. Az elzárás egytől hatvan napig tarthat, ha viszont az elkövetőt ugyanabban az eljárásban több elzárással sújtható szabálysértés miatt is felelősségre vonják, akkor az elzárás maximális időtartama 90 nap. Fiatalok elzárását viszont egytől legfeljebb harminc napig lehet elzárni, ha több szabálysértést követnek el, akkor esetükben 45 nap a maximum.

²³ 2011. január 15-én indul útjára az Új Széchenyi Terv, amely hét fejlesztési területre koncentrál. A kormányzat szándéka szerint teljes egészében uniós forrásokból finanszíroznák a programot, amelynek elsődleges célja a kis- és középvállalkozások (kkv) forráshoz juttatása. A terv szerint Magyarországon négy ágazati kitérési pont van: az egészségipar, a zöld gazdaság, a háttérpárhuzamos és a Kárpát-medencei gazdasági térséget egyaránt jelentő hálózati gazdaság és a tudásgazdaság. Ezen felül van három „átfogó kitérési pont” is, ezek az otthonteremtés, a munka és teljesítményközpontú gazdaság kiépítése, illetve a tranzitgazdaság.

²⁴ Ekkor még házelnök tisztséget töltött be.

A kormány határozatot hozott arról, hogy a közintézményekben ki kell függeszteni a „Nemzeti Együttműködésről” szóló politikai nyilatkozatot.²⁵ A „Legyen béke, szabadság és egyetértés” mottóval kezdődő dokumentumot június 14-én fogadta el az Országgyűlés a Fidesz és a KDNP támogatásával, és azt foglalja össze, hogyan értelmezte a miniszterelnök az áprilisi választások eredményét. A nyilatkozatban szerepel, hogy a választásokon új társadalmi szerződés született, amellyel a magyarok egy új rendszer, a nemzeti együttműködés rendszerének megalapításáról döntöttek.

Alkotmánymódosítások is történtek az első száz napban, az első alkotmánymódosítás már májusban megszületett, az alaptörvénybe foglalták a miniszterelnök-helyettesi posztot, amire kétségtelenül szükség volt az új kormányzati struktúra kialakításában. Döntöttek arról is, hogy „az országgyűlési képviselők száma legfeljebb kétszáz” lehet. Ez utóbbi kapcsán a viszonylagos sietségre csak egyetlen magyarázat adódik mégpedig, hogy az új hatalom azonnal deklarálni akarta, hogy beváltja a képviselők számának csökkentésére tett korábbi ígéretét. Az alkotmány újabb módosításával tették lehetővé, hogy alpolgármestert ne csak a helyi képviselők közül válasszanak, hanem „kívülről” is hozhassanak. Az ezt követő előterjesztéssel pedig az alkotmánybírák jelölésének korábbi rendjét alakította át a kormányoldal. Később átszabták az alkotmánynak a sajtóra vonatkozó rendelkezéseit is. Így átalakult a közmédiák felügyeletének rendje, és alkotmányos kötelezettséggé vált, hogy a közrádió, és a köztévé működik közre a nemzeti önazonosság és az európai identitás, a magyar, valamint a kisebbségi nyelvek és kultúra ápolásában, gazdagításában, a nemzeti összetartozás megerősítésében, illetőleg a nemzeti, etnikai, családi, vallási közösségek igényeinek kielégítésében. Egyértelműen az elszámoltatást szolgálta az az alkotmánymódosítás, amely lehetővé teszi, hogy a „jó erkölcsbe ütköző” végkielégítéseket visszamenőleg külön adóval sújtsák, bár ez utóbbi törvényt később a strasbourgi és az Alkotmánybíróság is elkaszált.

Összegzés

Jól látszik, hogy a két kormány azonnal elkezdte működését, sőt az Orbán-kormány még az eskütétel előtt minősített többséget igénylő döntést hozatott az Országgyűléssel, mintegy demonstrálva a tetteikességüket.

Fontos kiemelni az összehasonlításkor, hogy a Horn-kormány kétharmadosága kvázi meglepte a közvéleményt, addig az Orbán-kormány már a választási kampány idején hangoztatta, hogy kétharmados többséget kíván elérni, és ennek a többségnek a birtoklása esetén egy „cselekvő kormányt” fognak létrehozni. Ezzel kapcsolatosan néhány intézkedést előre meg is ígértek. Tehát 1994-ben az MSZP nem készült, nem hangoztatta a kétharmados többséget a kampány során, addig a Fidesz részéről 2010-ben az volt az egyik kulcskérdés, hogy lesz-e kétharmad? Így az ígéretek szintjén is aktívabb politizálást előlegezett meg a 2010-es év, mint az 1994-es.

További különbség a kétharmadoság tekintetében, hogy 1994-ben egy két párti koalíció által alkotott többség jött létre, míg 2010-ben egy kvázi egy párti többség jött létre. 1994-ben az MSZP-SZDSZ koalíció alkotott kétharmados többséget, de külön-külön indultak

²⁵ „Az országgyűlés kinyilvánítja, hogy az áprilisi választásokon új társadalmi szerződés született, amellyel a magyarok egy új rendszer, a Nemzeti Együttműködés Rendszerének megalapításáról döntöttek” – fogalmaz a nyilatkozat.

eredetileg a választásokon, míg a Fidesz-KDNP koalíció eleve együtt, közös listával indult a választásokon, így akár egy párti kétharmadnak is tekinthetjük őket.²⁶ Ilyen szempontból tehát az Orbán-kormányon nem volt akkora nyomás a politikai napirend formálását tekintve, mint amekkora a Horn-kormány koalíciós szerződéssel terhelt kétharmados többségén volt. Természetesen az Orbán-kormányt folyamatos támadások érték, hogy a politikai konszenzussal nem törődve a minősített többségét kihasználva, azzal visszaélve kormányzott.

A törvényhozásban és az alkotmánymódosítások terén is jelentős mennyiségi különbség van a két kormányzat között. A Horn-kormány 1994 és 1998 között nyolc alkotmánymódosítást fogadott el, míg az Orbán-kormány csak az első két hónapban hat javaslatot nyújtott be. Minőségi tekintetben az Orbán-kormányt sok bírálat érte 2010-ben a kormány működésével kapcsolatban miszerint a nagy horderejű, hosszú távú intézmény átalakító döntések előkészítése is hiányos, ötletszerű, és improvizatív.²⁷ Jelentős ügyekben elmaradt vagy csak formális a társadalmi vita, egyeztetés.

Fontos kiemelni, hogy nem csak alkotmánymódosításokkal élt az Orbán-kormány, hanem egy új alkotmányt is sikerült elfogadtatniuk, amely 2012. január 1-től lépett hatályba. A rendszer ilyen nagyszabású, a kétharmados többség általi átformálásáról 1994-ben szó sem lehetett, mivel a koalíció, az ellenzék többségének támogatása nélkül nem kívánt módosítást előterjeszteni.²⁸ Ugyanakkor az Orbán-kormány a ciklusa legelején deklarálta, hogy alkotmányozni kívánnak.²⁹

A két kormány politikai légköre részben hasonlóan nevezhető, hiszen mind a két kormány úgy jön létre, hogy nagyfokú elégedetlenség alakult ki a társadalomban az előző kormányzattal szemben. 2010-ben ez annyival másabb, hogy az elégedetlenség sokkal nagyobb időtávra tekint vissza,³⁰ mint 1994-ben, és mindez 2010-ben egy morális válságot³¹ is magában hordozott. Továbbá az Orbán-kormány idejére világgazdasági recesszió is túl volt már az ország, annak minden negatív következményével együtt.

Hasonlóság, hogy mind a két kormány hivatkozott az előző kormány általi intézkedések negatív következményeire, azaz a „csontvázakra a szekrényekben”. Míg 1994-ben a privatizáció miatt, 2010-ben a felvett hitelek és az államadósság miatt került elő az előző kormányzat. Mindkét kormány megígérte, hogy felülvizsgálja és elszámoltatja az előző kormányzat kétesnek titulált tevékenységeit, ügyeit.

1994-ben az előző választásokhoz képest új párt nem került be az Országgyűlésbe, míg 2010-ben két új pártról is beszélhetünk, amely 2006 és 2010 között nem volt tagja az addigi Országgyűlésnek.

Összefoglalva elmondható, hogy e két kormány tevékenysége inkább különbözőnek mondható, mint azonosnak, már eleve a kormányra kerülés feltételeinek hatására is. A tevékenységük mind tempójában, mind célorientáltságában, mind pedig eszközrendszerében különbözőséget mutat. Ugyanakkor van egy darab olyan törvény, amit mind a két kormány

megváltoztatott az első száz napjában, mégpedig a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló törvény.

Irodalomjegyzék

ÁGH 1995 = Ágh Attila: „A két választás éve”. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1994-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány Budapest, 1995.

A Nemzeti Együttműködés Programja. <http://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf> (Letöltés dátuma: 2017.03.06.)

BÁNKI 195 = Bánki Miklós: „Az Országgyűlés 1994. évi törvényalkotása”. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1994-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány Budapest, 1995.

H. SCHUSTER – MORAS 2006 = Schuster, Christian H. – Moras, Monika: „Rückschau: 100 Tage Merkelsche Zurückhaltung” In: *Polisphere – your gate to politics & consulting!* Berlin, 2006.

<http://www.polisphere.eu/blog/christian-h-schuster-monika-moras-ruckschau-100-tage-merkelsche-zurueckhaltung/> (Letöltés dátuma: 2017.05.09.)

CSUHAI 2010 = Csuha Ildikó: „Orbán és szűk köre: anarchia vagy tudatosság?” *Népszabadság*, 2010. december 12.

AL-MASRI 2008 = Al-Masri, Mohammad: *The Government of H.E. Nader Al-Dahabi 200 Days after its Formation*. Public Opinion Polling Unit. Center for Strategic Studies University of Jordan, 2008. <http://www.css-jordan.org/UploadPolling/263.doc> (Letöltés dátuma: 2017.05.09.)

ENYEDI – KÖRÖSÉNYI 2004 = Enyedi Zsolt – Körösenyi András: *Pártok és pártrendszerek*. 2. javított kiadás. Osiris Kiadó Budapest, 2004.

KÖRÖSÉNYI 2007 = Körösenyi András – Tóth Csaba – Török Gábor: *A magyar politikai rendszer*. 3. javított kiadás. Osiris Kiadó Budapest, 2007.

MTI hírchívum. <http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?>

Országgyűlési naplók. <http://www.parlament.hu/>

RSIS 2010 = RSIS Public Lecture „An Evaluation of the Yudhoyono Administration's First 100 Days in Office” 2010: <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2015/02/TT12.pdf> (Letöltés dátuma: 2017.05.09.)

²⁶ Érdekeség ezzel kapcsolatban, hogy formállogikailag nem dönthető el, hogy a Fidesz-KDNP koalícióból, melyik párt az, amelyiknek nagyobb a tényleges támogatottsága, mivel a választók a szavazataikat a két párt közös listáira adták le.

²⁷ CSUHAI 2010

²⁸ KÖRÖSÉNYI 2007, 41. p.

²⁹ Forrás: A Nemzeti Együttműködés Programja: <http://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf> (Letöltés dátuma: 2017.03.06.)

³⁰ Egészen a 2006-os balatonöszödi beszédig.

³¹ „A tegnapi hír morális válságot okozott Magyarországon.” Sólyom László köztársasági elnök elnöki nyilatkozata. 2006. szeptember 18. (Forrás: Köztársasági Elnöki Hivatal)

MACHIAVELLI ÉS RÓMA

Paczolay Péter

„Az ő igazi hazája Róma volt. Az ő igazi városa Róma volt. Az ő igazi polgártársai a rómaiak voltak.”¹

Firenze és Róma

Machiavelli élete szülővárosához és *patria*-jához, Firenzéhez kötődött. Itt töltötte életét, itt töltött be fontos hivatalokat, itt írta híres műveit. De itt érték élete nagy csalódásai is, a város romlása, személyes mellőzöttsége miatt. Szülővárosa történetét meg is örökölte egyik munkájában (*Firenze története*), mely inkább valódi történeti munka, mint politikai értekezés, de az utóbbi elemek ebben a könyvben is felbukkannak. És természetesen a személyes élmények is átítatják a művet.

Firenze mellett egy másik város is meghatározó szerepet játszott életében: Róma. Machiavelli nem is annyira Rómában, mint inkább az ókori rómaiakban látta azt a nagyságot, amit saját korában ritkán fedezett fel. A rómaiakat nagyobbak, erősebbnek, egészségesebbnek, erényesebbnek látta a firenzeiekénél, az olaszoknál, a franciáknál, spanyoloknál. Ezért mondhatta róla Prezzolini a mottóban idézettekét.² A műveiben folyamatosan idézett antik eszmény, modell tapasztalatok kimeríthetetlen forrása volt. A kortárs Róma szinte kizárólag mint a pápai állam székhelye jut szerephez műveiben. A római bárói családok, mint az állandó konfliktusban élő Orsinik és a Colonnák is ebben az összefüggésben kerülnek szóba: „szakadatlan összetűzésekre és villongásra szolgáltatnak okot: kezükben mindig fegyver volt, a pápa szeme láttára, s ezzel a pápai államot meggyengítették”.³

Machiavelli politikai gondolkodásának kerete az elsősorban a római történelemben megjelenő antikvitás és a kortárs, modern világ összehasonlítása. Róma tehát az életmű állandó viszonyítási pontja, mint látni fogjuk, főleg történeti szempontból. Saját korában az itáliai összevetés elsődleges állama Velence volt, a „vetélytárs nővér”, ez önálló tanulmányt érdemel, és a témának valóban gazdag az irodalma. Velence mítoszának lényege a vegyes állatforma volt, mely ötvözte az egyeduralom, az arisztokratikus hatalom és a népuralom előnyeit.⁴ Machiavellit politikusként érthetően foglalkoztatta Velence, és rengeteget munkálkodott elszigetelésén, államelméleti szempontból azonban az arisztokratikus és vegyes államformájú Velencénél jobban izgatta Róma történelme, részben köztársasági formája miatt, részben rendkívüli történelme okán. Mint azt a Machiavellinek oly kedves Polübiosz történeti munkája bemutatta, Rómában nem valósult meg a három kormányfor-

¹ PREZZOLINI 1927, 43. p.

² Ibid 41–43. pp.

³ MACHIAVELLI 1978, 40. p.

⁴ POCOCK 1975, 197–8. pp.

ma harmóniája, a királyság hamar elbukott, a köztársaság történetét végig meghatározta a patriciusok és plebejusok közötti osztályharc, mégis szilárd és az egész világ meghódítására képes hatalom volt.⁵

Machiavelli korának Firenzéje – az utolsó nagy republikánus kísérlet ellenére – már a város hanyatlásának az időszaka. Lorenzo Medici demokratikus intézmények látszata mögé rejtett egyeduralkodó, Savonarola prófétai lendületű radikális kritikája már jelezte a firenzei reneszánsz aranykorának árnyoldalait. A sokkhatású tragédia 1494-ben következett be, mikor VIII. Károly francia király serege elfoglalta Firenzét. A „kegyetlen sorcsapásokkal terhes história” krónikása, Francesco Guicciardini mutatott rá Itália történetéről szóló műve bevezetésében, hogy „az Itáliát sújtó csapások azért keltettek oly nagy fájdalmat és megdöbbenést az emberek lelkében, mert ők akkor derűsebb és boldogabb korban éltek. Mindenki előtt ismeretes ugyanis, hogy amióta a Római Birodalom, főként a régi erkölcsök megromlása miatt meggyengülve, több mint ezer éve immár, hanyatlásnak indult ama nagyságából, melyre nagyszerű erények és szerencse útján jutott, még nem köszöntött Itáliára oly virágzó kor, helyzete soha nem volt annyira irigylésre méltó, mint az Úr 1490-ik esztendejében, valamint az előtte és utána való években.”⁶ 1494-től kezdve azonban Firenze és a többi itáliai városállam sorsa alapvetően külső hódítóktól, a német és spanyol seregektől függött. Machiavelli életműve végső soron a hanyatló Firenze miatti frusztrációt fejezte ki és örökítette meg. A római köztársaság volt az a modell, amelyben a hatékony állam polgárai közszellemével párosult. Az előző éppen véget ért évszázad, a *quattrocento* republikánus elvei a hanyatlás idején már nem működtek. A Machiavelli által diagnosztizált romlás fő okát a polgárok katonai erényének hanyatlásában látta, és azért kereste a megoldást az erőskező és könyörtelen fejedelemben, kortársai nem kis megbotránkozására.

Machiavelli római útjai

Ahhoz képest, hogy Machiavelli mennyit bújta a római történetírókat, magához Róma városához kötődő személyes tapasztalata meglehetősen csekély. A rendelkezésre álló adatok szerint néhányszor járt Rómában, de csak egyszer tett viszonylag hosszabb, több mint másfél hónapos utat a pápaság fővárosába. A Soderini zászlótartó (*Gonfaloniere*) vezette firenzei köztársaság titkáráként Machiavelli sok követi megbízást teljesített, és a köztársaság megbízottjaként járt több alkalommal Rómában. Az 1500-as évek elején sokat tárgyalt Romagna urával, a Valentino néven ismert Cesare Borgiával, VI. Sándor pápa ambíciózusfiával. Amikor VI. Sándor pápa 1503. augusztus 18-án váratlanul meghalt, Firenze Machiavellit küldte volna Rómába a pápaválasztó konklávéra, azonban végül az utazást elnapolták. A bíborosok spanyol és francia frakciója között folyt a harc az új pápa személyéért, átmeneti megoldásként az öreg Piccolomini kardinálist választották meg, aki III. Piusz néven lépett a pápai trónra, és 26 nap múlva meghalt. Mikor a halálhír Firenzébe érkezett, rögvést döntöttek Machiavelli római útjáról, és három nap múlva, október 24-én a megbízó levelekkel ellátott titkár el is indult Rómába, ahová 27-én érkezett. Feladata befolyásos bíborosokkal való tárgyalás volt az új pápa megválasztását elősegítendő. Ebbéli tevékenységeiről rendszeresen küldött jelentéseket megbízóinak, a külügyekkel és hadügyekkel foglalkozó Tizek Tanácsának.

A pápaválasztás végül a vártnál gyorsabban és egyértelmű eredménnyel zárult, napokon belül kialakult az a nézet, hogy a sikerre esélye egyedül a San Pietro in Vincula templom kardinálisának, Della Rovere bíborosnak van. Machiavelli említi egyik levelében, hogy a konklávé kezdetén már a fogadók 90%-a órá tette tétjét. Machiavelli a sikeres pápaválasztást is jelentette november elsején, közölve azt is, hogy a II. Gyula nevet választotta az új pápa. Machiavelli a pápaválasztást a firenzeiek számára kedvezőnek ítélte, egyrészt, mert biztos volt benne, hogy minden ígérete ellenére a pápa nem fogja feledni azt a gyűlöletet, amit Valentino iránt érzett, és abban is reménykedett, hogy az új pápa Velence ellen fog fellépni. Erről beszélt több bíborossal is, emlékeztetve őket, hogy Velence visszaszorítása nemcsak Toszkána, hanem az Egyház érdeke is, egyébként a pápa a velenceiek káplánja lesz.⁷ A pápa előtti személyes tisztelegésre, audienciára november 5-én került sor.

Machiavelli római tartózkodásának idejére esik kiábrándulása az „új fejedelem” modelljének tekintett Valentino hercegből, és Firenze elutasító magatartása miatt tényleges szakításra került sor köztük. Valentino feje fölött egyre jobban összezsúptak a hullámok. Míg korábban – nyilván Machiavelli egyetértésével – Itália egyesítéséről vizionált, majd apja „örököseként” a pápai cím megszerzéséről álmodozott, II. Gyula pápaságának már első napjaiban illúziói és álmai szétfoszlását tapasztalhatta. A pápa nem feledte a VI. Sándortól elszenvedett sérelmeket, a száműzetés évtizedét. Firenze – amely mindig gyanakodva figyelte a herceg ténykedését – megtagadta tőle a menlevelet, amiért Machiavellire neheztelt. Firenzét velencei szövetséggel fenyegette, és viszont, így senki nem vette komolyan, mindenki látta, hogy már semmire nem képes. A pápa fogolyként hozatta vissza Rómába, embereit lemészárolták. Machiavelli először 1502 októberétől töltött csaknem négy hónapot Cesare Borgia udvarában, és a herceg egyértelműen lenyűgözte őt, úgy tekintett rá, mint „új itáliai hatalomra”.⁸ Machiavelli minden államférfi esetében vizsgálta, hogy az illető mennyire támaszkodott a jó szerencsére (*Fortuna*), és mennyiben saját erényeire, vitézségére (*Virtù*). Mindig kételkedve figyelte, ha valaki kormányzásának a „puszta jószerecsén kívül nincs egyéb alapja”, ahogy ezt Cesare Borgia esetében is észlelte minden csodálata ellenére, de ugyanezt észrevételezte például X. Leó pápa esetében is: a Medici pápa hatalma teljes egészében szerencséjére épül (*tutto fondato insu la fortuna*).⁹ Alig egy évvel lelkesítő találkozásuk után, 1503 októberében Machiavellinek már nem maradtak kétségei Cesare önsorsrontó korlátait illetően. Az első hibája az volt, hogy támogatta azt a Rovere bíborost, aki VI. Sándor pápa, Cesare apja miatt tíz évet kényszerült száműzetésben élni. Mikor szembesült szerencsétlen helyzetével, cselekvőképessége elhagyta, és döntésképtelenül sodródott az eseményekkel. Ahogy Machiavelli lakonikusan jelentette: „a herceg lassanként sodródik a sírja felé”.¹⁰ Bár Ridolfi szerint semmit nem tudunk meg Rómához mint az antik romok városához való viszonyáról, magáról a római életéről ír, például a pápa beiktatását kísérő ünnepekről.¹¹ Ridolfi életrajza szerint¹² Machiavelli jól érezte magát Rómában (ahol amúgy pestisjárvány pusztított), nem panaszkodott, nem kérte hazarendelését, sőt halogatta azt. Végül a Tizek Tanácsának sürgetésére december 18-án hazaindult.

⁷ RIDOLFI 1953, 107. p.

⁸ SKINNER 1996, 19. p.

⁹ MACHIAVELLI 1989, 144. p. (1513. június 20-ai levele Francesco Vettoriának)

¹⁰ SKINNER 1996, 21. p.

¹¹ ENCICLOPEDIA 2014, 447. p.

¹² RIDOLFI 1953, 113. p.

⁵ Ibid 189. p.

⁶ GUICCIARDINI 1990, 5–6. pp.

Második római küldetésére 1506 augusztusában került sor, mikor jelentéseiben kiemeli, hogy elődei kudarca után II. Gyulának sikerült letörni a bárók uralmát, és az egyházi állam akár erősebb lehet, mint a világi.

Machiavelli élete az 1520-as években szerencsés fordulatot vett, a Soderini vezette köztársaság bukását (1512) követő belső száműzetés és nélkülözés évei után közelebb került Giulio de' Medici firenzeiérsekhez, aki 1512 és 1523 között ténylegesen maga irányította Firenze életét. Kettejük 1520. márciusi találkozója után megjelent művét (*A háború művészete*) segítő közbenjárójának Lorenzo Strozzinak ajánlotta, de a kinyomtatott könyvből a bíborosnak küldött elsőként. A firenzei érsek és a szintén a Medici családból származó pápa, X. Leó is szorgalmazta, hogy Machiavelli „írjon valamit”, ami végül a *Firenze története* lett. Kisebbs-nagyobb diplomáciai megbízatásokat is kapott, és felmerült egy spanyolországi utazás terve is, amiből végül nem lett semmi, és talán ez is arra indította, hogy Rómába utazzon, és ott személyesen mutassa be a pápának a Firenze történetéről szóló művét. 1523-ban Giulio de' Medici érsek VII. Kelemen néven a pápai trónra lép. Kelemen pápa elégedett lehetett a művel, vagy legalábbis Machiavelli látogatásával, mert magánpénzéből 120 aranydukátot fizetett neki. Machiavellit jobban izgatta a találkozásban az, hogy előadhassa szokásos katonai tervét a nemzeti milícia felállításáról. A terv tetszett a pápának és tanácsadónak, és megbízták Machiavellit, hogy utazzon Faenzába, és beszélje meg Romagna felfegyverzését. Romagna elnöke ekkor épp Francesco Guicciardini volt. Guicciardini azonban nem lelkesedett az ötletért, és bízott abban, hogy a pápa visszatáncol a tervtől. Machiavelli május végén érkezett Rómába, és június 10 körül el is indult Faenzába, ahová úgy tíz nap múlva érkezett. Guicciardini nem tagadta barátja tervének nagyszerűségét, de hideg realizmusával figyelmeztetett a veszélyekre, amely az általa gyanakodva kezelt nép felfegyverzésével járna. Kelemen pápa hosszasan habozott, és Machiavelli megértette, hogy végül a pápa vissza fog tántorodni a tervtől, ezért egyéb teendőire hivatkozva, súlyosan csalódva visszatért Firenzébe.¹³

A számára kiábrándító eredmény azonban nem rendítette meg Guicciardinihez fűződő barátságát. Levelezésükből kiderül, hogy miután Machiavelli július 26-án elutazott Faenzából, Guicciardini július 29-én egy Machiavellinek szóló, az elutazása után érkezett levelet továbbított. A kísérőlevélben azt írta, hogy neki új hírei nincsenek, Rómából sem érkezett semmi. Egyetlen közlendője, hogy egy Mariscotta nevű kurtizán igen tisztelettel nyilatkozott Machiavelliről, dicsérte szokásait és viselkedését.¹⁴ Machiavelli augusztus 3-án kapta meg a levelet, és épp aznap írt Guicciardininek, akinek kérésére megtekintett két birtokot. Ezeket Guicciardini úgy vette meg, hogy nem is látta őket, ezért Machiavelli megnézte és részletesen leírta őket barátjának (ez egyikről kedvező, a másiktól eléggé rossz véleményt alkotott). Barátja leveléből örömmel töltötte el, hogy Maliscotta (Machiavelli így írta a nevét) a kegyeibe fogadta, és köszönte, hogy Guicciardini beajánlotta a hölgynek. Végül így zárja sorait: „A királyok, a császárok és a pápák dolgairól nincs mit írnom...”¹⁵ Augusztus 7-én Guicciardini jelzi, hogy megkapta a levelet, és nincs semmi fontos mondanivalója. „Azt hiszem sötétben haladunk, de hátrakötözött kézzel, hogy ne tudjuk elkerülni a verést.”¹⁶ Ugyanaznap ír egy hosszú levelet, amelyben a két birtokról szóló értékeléssel foglalkozik. A tréfásnak szánt levélben a lesajnált birtok első személyben válaszol Machiavelli

kifogásaira; ezt nem biztos, hogy elküldte, mert levelezésükben a téma többé nem jött elő.¹⁷ Mindenesetre látható, hogy barátságuk intenzív maradt, a fegyverkezési vállalkozás kudarcát pedig a római pápa nyakába varrták, joggal. Mindeközben Guicciardini azon szorgoskodott, hogy bemutassák Faenzában Machiavelli Mandragóra című színművét.

Életrajzírói felhívják a figyelmet, hogy egyetlen szóval sem említi jelentéseiben, leveleiben vagy más írásaiban Róma város meglátogatásáról szóló élményeit, azt, hogy az általa oly jól ismert történetű városban egyáltalán megnézett-e valamit az ókori emlékekből vagy sem.¹⁸

Arról, hogy milyen volt egy nagykövet, tehát az állandó küldött élete Rómában, Francesco Vettori egyik leveléből alkothatunk elképzelést. 1513. november 23-án kelt levelében leírja barátja számára, hogy milyen az élete Rómában, és csábítja Machiavellit, hogy látogassa meg akár hosszabb időre. „Lakhelyem neve San Michele in Borgo, és nagyon közel van a Szent Péter térhez és palotához; de egy kicsit magányos hely, mert az ókoriak által Janicolonak nevezett hegy túloldalán van. A ház meglehetősen jó, és sok, de kicsi szobája van; és az időnkénti hegyi szélnek köszönhetően tökéletes a levegő. A házból a templomba lehet belépni, mely számomra, az ön által is tudottan vallásos embernek nagyon alkalmas. Igaz, hogy a templom inkább sétára jó, mint másra, mert misét vagy más szertartást nem tartanak benne, legfeljebb egyszer egy évben. A templomból a kertbe lépünk, amely tiszta és szép lehetett, most nagyrészt lerobbant: de folyamatosan rendbe teszik. A kertből lehet felmenni a Janicolo hegyre ösvényeken és napos szőlők közt, úgy, hogy senki sem lát minket; az ókoriak szerint itt voltak Néró kertjei, amelynek még látszanak a nyomai. A házban kilenc szolgálóval lakom, rajtuk kívül még itt van Brancaccio, egy káplán és egy írnok, továbbá hét ló, és erre el is megy nagyjából a fizetésem. ... Reggelente 9 óra körül kelek, felöltözve a pápai palotába megyek; nem minden reggel, hanem két- vagy háromnaponta. Ott néha váltok vagy húsz szót a pápával, tízet Medici bíborossal, hatot a kiváló Julianóval; ha őt nem találom, Piero Ardinghellivel¹⁹ beszéllek, aztán néhány nagykövettel, akik ott vannak; megtudok néhány nem túl fontos dolgot. Ezek után hazamegyek; kivéve, ha Medici bíborossal ebédelek. Hazatérve, az embereimmel étkezem, és néha egy-két vendégükkel ... Evés után játszanék, ha lenne kivel; de mivel nincs senki, sétálok a templomban vagy a kertben. Aztán, ha jó az idő kicsit kilovagolok Rómából. Este hazatérek; rendeltem történeti műveket, többnyire rómaiakat, mint Lucius Florus kivonatát Livius műveiből, Salustius, Plutarkhoszt, Alexandrinust, Tacitust, Svetoniust, Lampridiust és Spartianust, és a császárok életrajzíróit, Herodianust, Marcellimust és Prokopiust, és velük töltöm az időmet; belegondolok, hogy milyen császárokat viselt el ez a nyomorult Róma, amelytől már rettegett az egész világ. És nem csoda, hogy elviselt két hasonló pápát is. Négynaponta levelet írok a Tíznek urinak, néhány lapos és jelentéktelen hírral, és mást nem tudok írni az általatok is jól ismert okoknál fogva. Aztán aludni megyek, miután megvacsoráztam, és néhány újságot meséltem Branchaccionak és Giambattista Nasinak, aki gyakran itt van nálam. Ünnepnapokon misére megyek, nem úgy, mint Ön, aki ezt időnként elmulasztja. Ha megkérdeznék, hogy van-e kurtizánom, azt tudom mondani, hogy mint megírtam, kezdetben volt, de aztán megijedtem a nyári levegőtől, és inkább megtartóztattam magam. Ezzel együtt van egy, aki gyakran eljön, meglehetősen szép, és kellemesen beszélget. Van még ezen az amúgy magányos helyen egy szomszédasszonyom, aki nem lenne Önnek

¹³ RIDOLFI 1953, 318–323. pp.

¹⁴ MACHIAVELLI 1989, 313. p.

¹⁵ Ibid 314–316. pp.

¹⁶ Ibid 317–318. pp.

¹⁷ Ibid 318–321. pp.

¹⁸ RIDOLFI 1953, 103. p.

¹⁹ X. Leó pápa titkára

ellenére; bár nemesi származású, bizonyos dolgok nem állnak távol tőle. Nicolóm, hát erre az életre invitálom; örömmre szolgálna, ha eljönne, és együtt térhetnénk vissza.”²⁰ Machiavelli elfoglaltságaira hivatkozva kitért a meghívás elől.

Az ókori Róma mintája

Miért jó és követendő példa Róma? Mindenekelőtt szabadsága miatt: Róma több mint négyszáz éven keresztül megőrizte szabadságát. „A tapasztalat is azt mutatja, hogy csak a szabad városok terjeszkedtek és gazdagodtak. Ámulva láthatjuk, mily nagyra nőtt Athén a Peisizisztratosz zsarnokságától való megszabadulást követő száz esztendőben. De még nagyobb ámulattal szemlélhetjük, hogyan terebélyesedett ki Róma uralma a királyok elűzése után. Nem nehéz felismerni az okot: nem az egyéni haszon, hanem a közjó teszi nagyra az államokat.”²¹

A *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* című munkája követi végig – a római történetíró munkájának fonalán – a római történelmet, az alkotmányos keretek létrejöttétől kezdve. Az alapítás és a királyok kora, a szenátus és a plebejusok konfliktusa, mely szabaddá és hatalmassá tette a várost, meghódítván Itáliát és az akkori világot, a romlás eljöttéig, melyet az agrártörvények és a polgárháborúk jeleztek, míg végül a köztársasági hatalom a principátusba torkolt.²²

Machiavelli azért tartotta a római köztársaságot a történelem ritka és mintaszerű korszakának, mert ott az intézmények rendezettsége és az egyéni emberi tulajdonságok, erények szerencsésen találkoztak. Az intézményi és az emberi oldal nem kizárja egymást, hanem kiegészíti és erősíti. „Mert a jó erkölcsök megőrzéséhez törvények kellenek, a törvények tiszteletben tartásához pedig jó erkölcsök szükségesek.”²³

Livius könyveinek kommentárjában a római világ iránti szenvedélyes elragadtatása jelenik meg, melynek politikai génuszát dicsőíti és eszményíti.²⁴ Róma az olasz egységnek is mintája, mert képes volt egységes uralom alatt tartani a félszigetet. A firenzeiek sajnos nem voltak képesek ezt a mintát követni.²⁵

Nemcsak a fejedelem, hanem az állam, a szabad köztársaság életében is a *Fortuna* és a *Virtú* kettőssége érvényesül. Csak a jószerecsse nem lehet az állam virágzásának az alapja. A *Beszélgetésekben* elemzi Róma történetét, és úgy véli, hogy Róma sikerében a vitézségnek legalább olyan szerepe volt, mint a szerencsének. Róma „hatalmas *virtúja*” tartotta életben a köztársaságot.²⁶

Róma szabadnak született, mert senkitől sem függött, és „azt is látni fogjuk, mennyi mindent kényszerítettek rá Romulus, Numa és mások törvényei, olyannyira, hogy századokon keresztül a termékeny föld, az adakozó tenger, a sok győzelem, a hatalmas birodalom sem tudta megrontani, és segítségükkel olyan erények teljében élt, amelyek sohasem ékítették egyetlen más várost vagy respublikát sem.”²⁷ Az államot általános szabályként egy

²⁰ MACHIAVELLI 1989, 188–190. pp.

²¹ MACHIAVELLI 1978, 234. p.

²² ENCICLOPEDIA 2014, II. 444. p.

²³ MACHIAVELLI 1978, 142. p.

²⁴ CHABOD 1958, 11. p.

²⁵ Ibid 71, 133. p.

²⁶ SKINNER 1996, 73. p.

²⁷ MACHIAVELLI 1978, 96. p.

személynek kell megszerveznie (vagy újjáalakítania), ezért „az előrelátó államszervezőnek, aki nem a maga hasznát nézi, hanem a köz javát, aki nem a maga utódaival törődik, hanem a közös hazával, mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy egyedül birtokolja a hatalmat”.²⁸ Itt a főművében a fejedelemre alkalmazott kritériumok jelennek meg, sőt az alapítónak még bűneit is meg kell bocsátani, a köz érdekében elért credményei fejében. Romulus „felmentést érdemel fivére és királytársa”²⁹ megölése miatt, mert amit tett, a köz érdekében tette, nem a maga nagyravágásának kielégítésére”. Ezt azzal igazolja, hogy Romulus létrehozta a szenátust, amelynek véleményét követte, és a királyság megszüntetése után csak egyetlen alkotmányos változásra volt szükség, az egyetlen királynak a két, évente választott konzullal való felváltására.³⁰

Romulus ismerte fel egyebek mellett azt is, hogy a lehető legnagyobb számú polgárt kell mozgósítani védekezésre és támadásra egyaránt.³¹ „Szégyellje magát korunknak az a fejedelem és a modern köztársaságok minden államférfija, akinek nincs saját katonája a védekezéshez és a támadáshoz.”³² A saját haderő terén marasztalja el leginkább Firenzét az ókori Rómával szemben, összevetve az antik világ példás *virtú*-ját szülővárosa teljes romlottságával.³³ Az államalapítás kelléke a fegyveres kényszer is: „Mózes, Kúrosz, Thészeusz és Romulus alkotmányát nem méltányolták volna, ha fegyvertelenek” – írja *A fejedelem*ben.³⁴ „Egyszóval: ha egy város úgy áll fegyverben, úgy intézi dolgait, mint Róma, és ha polgárai – egyenként és összességükben is – nap mint nap tapasztalhatják, mire képesek ők maguk és a sors hatalma, akkor minden körülmények között kitartanak, megőrzik méltóságukat; de ha nincsenek felfegyverkezve, és csak a forgandó szerencsére támaszkodnak, nem pedig saját képességeikre, akkor sorsuk a szerencse változásaival együtt változik, és mindig úgy járnak, ahogy a velenceiek.” – viszi tovább a gondolatot a *Beszélgetésekben*.³⁵ A háború és a hadviselés fontossága, és a polgári önvédelem útja minden művén és politikai tevékenységén is végighúzódott. „Ezen írásainak fő értéke abban áll, hogy ábrázolja a politika és a háború közötti szoros kapcsolatot.”³⁶

Paradox módon Machiavelli Róma iránti lelkesedése a 16. században a végét jelzi Róma közkeletű mítoszának, sőt egyes szerzők munkásságából a korabeli Róma – a pápaság – elleni bírálatát tartják a lényegesebb elemnek a római történelem iránti rajongásánál.³⁷ Kétségtelen, hogy Erasmus *Romanitas* iránti közömbössége, és főleg a protestáns szerzők Róma-ellenessége odáig vezetett, hogy Montaigne 1580-ban Rómában tett látogatása során arra ragadtatja magát, hogy nemcsak Róma szellemi mítoszáat kérdőjelezi meg, hanem a római kori romokat is jelentéktelennek minősíti.³⁸

A római köztársaság a szabadság megőrzését biztosító államrend példaképe, mely hosszú ideig képes volt szabadságát megőrizni, és fejlődni. Róma Machiavelli valamennyi politikai értékének mintája: a szabadság, az erő, az egyéni és közösségi érdek együttese, az egyén

²⁸ MACHIAVELLI 1978, 118. p.

²⁹ Remus és Titus Tatius Sabinus

³⁰ MACHIAVELLI 1978, 119. p.

³¹ SKINNER 1996, 98. p.

³² MACHIAVELLI 1978, 148. p.

³³ SKINNER 1996, 101. p.

³⁴ MACHIAVELLI 1978, 23. p.

³⁵ MACHIAVELLI 1978, 411–412. pp.

³⁶ CHABOD 1958, 399. p.

³⁷ GIARDINA – VAUCHEZ 2001, 86. p.

³⁸ Ibid 87. p.

és a nép *virtúja* egyaránt itt valósult meg tökéletesen.³⁹ Ezért saját kora romlottságának gyógyszere az ókori római köztársaság utánzása. Ez összhangban áll módszertani előfeltevésével, mely a jelen és múlt közötti folyamatosságból és állandóságból arra következtet, hogy a múlt eseményeiből a jövőre vonatkozó megállapításokat lehet levonni. A múlt nemcsak tapasztalatokat és tanulságokat sugall, hanem mintát is nyújt. E meggyőződését jól illusztrálja, hogy midőn a megújulást állítja a politikai közösség elé alapkövetelményként, ezt az eredeti „tisztá” formához való visszatéréssel tartja megvalósíthatónak. Erre a következtetésre két, műveiben következetesen elfogadott tétel – az organizmus hasonlat és a körforgás elmélet – összekapcsolása sarkallta, ráadásul mindkét teóriát római történetíróktól kölcsönözte. Az első elmélet az államot élő szervezetnek, organizmusnak tekinti, mely növekszik, gyarapszik, majd hanyatlik, stb. Az állam organikus szemlélete az európai gondolkodás valamennyi korszakában ismert, maga Machiavelli Liviustól kölcsönözte. Livius művéből ki kell emelni az organizmus-hasonlat egyik kedvelt toposzát, „a gyomor és a testrészek meséjét”: a testrészek elhatározzák, hogy nem táplálják tovább a semmittevőnek tartott gyomrot, minek következtében a test elsovadt; a mesélő ezzel kívánta a patríciusok elleni népharagot csitítani, és az egyetértést helyreállítani.⁴⁰ Liviusnál több helyen fordul elő az a Machiavellire is ható hasonlat, amely az állam mint élő szervezet betegségéről és annak orvoslásáról szól: „amiként az elgyengült test bármily csekély betegséget jobban megérez, mint az erős test a sokkal súlyosabbat, ugyanúgy minden csapás hatását, amely egy elgyengült, beteg államot ér, nem a dolog nagyságán kell lemérni, hanem az állam meggyengült erején.”⁴¹

Machiavelli szerint „azok a szervezetek élnek rendezettebben és hosszabb ideig, amelyeknek a felépítése lehetővé teszi a gyakori megújulást, vagy pedig felépítésüktől függetlenül, valamilyen esemény következtében képesek megújulni”.⁴² Ehhez kapcsolja a másik teóriát, a kezdetekhez való körforgásszerű visszatérés elsősorban Polübioszra visszavezethető elméletét. „A megújulás a kezdetekhez való visszatérést jelenti, hiszen szükségszerű, hogy a felekezetek, a köztársaságok és a királyságok kezdeti állapotában legyen valami jó, amelynek a segítségével visszaszerezhetik ősi hírnevüket, a gyarapodás ősi erejét.”⁴³ „Szükségszerű a rothadás, hacsak nem újítják meg a materiát az újabb és újabb példamutatások, vagy új törvények nem vezetnek vissza a kezdetekhez.”⁴⁴

A kortárs Róma: a pápaság

A korabeli Róma mint a pápaság székhelye nem jelentette azt a kegyes, szent helyet Machiavellinek, mint sokaknak. Savonarola szélsőséges vallási alapú megújulási kísérlete, és annak kudarca is oka lehetett, hogy Machiavelli vallást kétkedve fogadja. Az antik római erények helyébe lépett keresztény erkölcsiséget kora gyengesége egyik okának látta. Politikailag pedig a pápai állam bűne az volt, hogy nem volt elég erős ahhoz, hogy Itáliát egyesítse, ahhoz viszont elég erős volt, hogy megakadályozza, hogy valamelyik városállam megtegye azt.

Machiavelli vádolható tévedésekkel, gyengeségekkel. Az egyik hibája például a megfelelő megkülönböztetés hiánya a főleg mezőgazdaságból élő Róma és a kereskedelemre építő Firenze közötti összehasonlítás során. De az a közhelyszerű vélekedés, hogy nem fogta fel a vallás fontosságát saját kortársai számára⁴⁵ egyszerűen nem igaz. A római egyház és általában a vallás szerepének megítélésében Machiavellit az irodalom ellentmondásosan értékeli. Egymással ellentétben álló értelmezéseket olvashatunk arról, hogy lebecsülte, lenézte a vallást, sőt ez volt egyik legsúlyosabb tévedése politikai elemzőként is. Mások szerint behatóan elemezte a vallások szerepét a különböző kultúrákban, így a görög-római, a mohamedán, a zsidó-keresztény civilizációban, és a keresztény vallás kivételével mindegyiket hamisnak tartotta. Időnként „a mi vallásunknak” nevezi, mely megmutatja az igazságot és az igaz utat. „Vallásunk” feje a római egyház, amit viszont erőteljesen bírál azért, mert Itáliát romlásba taszította. Egyrészt a római kúria vezetőinek romlottsága miatt Itália elvesztette vallásosságát. Minél közelebb áll valaki a római egyházhoz, annál istentelenebb. Másrészt barbárok itáliai háborúinak okozói többnyire a pápák voltak, legtöbbször ők hívták be a barbárokat.⁴⁶

A helyes vallásgyakorlat alapozza meg az államok nagyságát: „És ahogy Isten tisztelének megtartása naggyá teszi az államot, éppen úgy az istentelenség romlásba dönti.”⁴⁷ A kortárs Rómában viszont kihalt minden vallásos érzés. Két „hatalmas, megcáfolhatatlan” érvet hoz fel kora római egyháza ellen. „Első az, hogy az ottani udvar káros példamutatása következtében az egész területen kihalt minden áhítat, minden vallásos érzés... Mi olaszok, elsősorban azt köszönhetjük tehát az egyháznak és a papoknak, hogy vallástalanok és gonoszak lettünk...” A második, még súlyosabb oka az itáliai romlásnak az, hogy „az egyház megosztottságban tartotta és tartja mindmáig az egész területet... Egyszóval: az egyház nem volt elég hatalmas, hogy elfoglalja Itáliát, de azt sem engedte, hogy más foglalja el, ezért nem került az olasz föld egységes uralom alá.”⁴⁸ Határozottan eltér kora hagyományos felfogásától, amikor a vallást eszköznek tekinti, a tartalma nem érdekli. Ezért a rómaiak ősi vallását hasznosabbnak ítéli, mint a keresztény hitet, melynek életmód mintája, az alázatosság és szelídség meggyengítette a világot és a gazok zsákmányává tette. „A mi vallásunk ugyanis megmutatta nekünk az igazságot és a helyes utat, ezért kevésbé becsüljük az e világi dicsőséget, a pogányok viszont nagyon is becsülték a földi létet, ezért keményebbek voltak tetteikben.”⁴⁹

Róma és a modern kor vallási alapú különbségének sajátos aspektusa a dicsvágy politikai szerepe. Róma géniuszának egyik tényezője a dicsőség iránti vágy volt. A modern politikus számára a dicsőség kérdése a kereszténységnek az emberi tehetetlenségéről alkotott képébe illeszkedett.⁵⁰

Azt, hogy Róma mint a nemzetközi diplomácia központja miként működik, hat pápa idején tudta megfigyelni és tapasztalatait kamatoztatni. Leveleiben mindig európai összefüggésbe helyezi az itáliai történeteket, ez főleg Vettorival folytatott levelezésében látható jól. A római nagykövethez intézett leveleiben érthetően sokat foglalkozik kora Rómájával, vagyis a pápasággal.

³⁹ A kérdés bővebb tárgyalása PACZOLAY 1998, 45. p.

⁴⁰ LIVIUS 1982, I. kötet 142. p.

⁴¹ LIVIUS 1982, II. kötet 260. p.

⁴² MACHIAVELLI 1978, 326. p.

⁴³ Ibid 326. p.

⁴⁴ Ibid 360. p.

⁴⁵ L. például CRONIN 2001b, 108. p.

⁴⁶ DE GRAZIA 1994, 89. p.

⁴⁷ MACHIAVELLI 1978, 126. p.

⁴⁸ MACHIAVELLI 1978, 129–130. pp.

⁴⁹ MACHIAVELLI 1978, 236. p.

⁵⁰ SMITH 1985, 48. p.

Machiavelli viszonyát Rómához meghatározta szinte axiomatikus hozzáállása saját korának romlottságához és az ókori Róma tökéletességéhez. Ezen alapállásból lett Róma az orvosság és a kivezető út Firenze reménytelenségéhez. A korabeli Rómát, a pápaságot, az egyházi állam központját viszont kemény kritikával illette.

Paradox, hogy az „új Róma” mítoszával épp Francesco Guicciardini, Machiavelli barátja, maga is diplomata és történetíró, számolt le kegyetlen pesszimizmussal. „Ahhoz, hogy úgy éljünk, ahogy a rómaiak éltek, az övékkel azonos körülményű városra volna szükségünk. A mi jóval alacsonyabb rendű eszközeinkkel megkísérlni ugyanaz, mint a számártól a ló fürgeségét elvárni.”⁵¹

Irodalomjegyzék

CHABOD 1958 = Chabod, Federico: *Machiavelli and the Renaissance*. Bowes&Bowes London, 1958.

CRONIN 2001a = Cronin, Vincent: *The Florentine Renaissance*. The Folio Society London, 2001

CRONIN 2001b = Cronin, Vincent: *The Flowering of the Renaissance*.

DE GRAZIA 1994 = De Grazia, Sebastian: *Machiavelli in Hell*. Vintage New York, 1994.

ENCICLOPEDIA 2014 = Machiavelli. *Enciclopedia Machiavelliana*. Treccani Roma, 2014.

GIARDINA – VAUCHEZ 2001 = Giardina, Andrea – Vauchez, André: *Il mito di Roma*. Laterza, 2001.

GUICCIARDINI 1990 = Guicciardini, Francesco: *Itália története [1494-1534]*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1990.

LIVIVS 1982 = Livius: *A római nép története a város alapításától (2 kötet)*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1982.

MACHIAVELLI 1978 = Niccolò Machiavelli művei. *Első kötet*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1978.

MACHIAVELLI 1989 = Machiavelli, Niccolò: *Lettere a Francesco Vettori e a Francesco Guicciardini*. BUR Milano, 1989.

PACZOLAY 1998 = Paczolay Péter: *Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése*. Korona Kiadó Budapest, 1998.

Pocock 1975 = Pocock, J.G.A.: *The Machiavellian Moment*. Princeton University Press, 1975.

PREZZOLINI 1927 = Prezzolini, Giuseppe: *Vita di Nicolò Machiavelli fiorentino*. Mondadori Milano, 1927.

RIDOLFI 1953 = Ridolfi, Roberto: *Vita di Niccolò Machiavelli*. AngeloBelardettiEditore Roma, 1953.

SKINNER 1996 = Skinner, Quentin: *Machiavelli*. Atlantis Budapest, 1996.

SMITH 1985 = Smith, Bruce James: *Politics and Remembrance*. Princeton University Press, 1985.

⁵¹ CRONIN 2001a, 288. p.

A NYUGAT-BALKÁN ÁLLAMAI A(Z ÚJ) BIRODALMI LEHETŐSÉGEK ÉS A NEMZETÁLLAMI KÉNYSZEREK KÖZÖTT

Pap Tibor

Bevezetés

A tanulmány első részében arra keresem a választ, hogy a XXI. század elején milyen birodalmi kihívásokkal és lehetőségekkel kell, hogy szembenézzenek a Nyugat-Balkán konszolidálódni igyekvő államai az éppen újraformálódó európai és eurázsiai nagytérségek határán. Kik és milyen elvek és érdekek mentén igyekeznek a saját befolyási övezetükön belül tudni őket, s mindezen törekvéseknek melyek a látható és a rejtett eszközei, és azok mekkora sikerrel kecsegtetnek. A szöveg végén pedig azt taglalom, hogy az új vagy újra alakult nemzetállamok homogenizálódásra rendelt kényszerpályáin milyen belső felhajtóerők mentén lehet esélye a regionalizációnak.

Tér- és hatalom-koncepciók az új évezred elején

Az ezredforduló környékén számos szerző értekezett az egypólusú világrendről, és az abból következő 'történelem nélküliség' (posztmodern) állapotáról. Ezeket részben ellensúlyozandó részben továbbgondolandó céllal születtek meg a XXI. század első évtizedének a közepére azok a fontos társadalom- és térelméleti munkák, amelyekre alapozva megpróbálom felvázolni a Nyugat-Balkán országainak politikai mozgásterét behatóról lehetőségeket. Mielőtt erre rátérnék fontosnak tartom felhívni a figyelmet Niklas Luhmann szociológiai felvilágosodást szorgalmazó munkáira, melyekben *a tér a hatalom médiumaként kap ki-tüntetett szerepet*. Általa válik érzékelhetővé minden politikai jelenség origója, a hatalmi viszony. Mert a hatalom viszony-kategória. Nem létezik önmagában. Csak a megléte/a hiánya által alakított relációban van értelme beszélni róla. Ezen relációnak pedig a tér (értsd: a hatalom alá vont terület) hivatott formát adni: ahogy a főveny homokja a lábak nyomát, úgy teszi láthatóvá a terület a hatalmat magát¹.

Az uralt terület fontos tartozéka a határ. Luhmannnál a szegmentáció (a hatalom térbeli határainak kijelölése, olyan rugalmatlan és nehezen megváltoztatható képződmény, mint

¹ Természetesen a posztmodern elméleti és a XXI. század gyakorlati hatalomkonceptiói is számolnak *területen kívüli* (értsd: a területiségtől megfosztott) hatalmi intézményekkel, de ezek – ahogy azt az utóbbiak kapcsán volt alkalmam Szerbiában konkrét példán is tanulmányozni a nemzeti tanácsok kisebbségpolitikai szerepét kutatva – a hatalom térbeli korlátozásának elkerülése okán kerültek kialakításra. Olyan hatalmi formát igyekeztek létrehozni, amely nem veszélyezteti a belső szegmentáció (értsd: területi autonómia) révén a nemzetállami tér feletti uralmat.

a rögzített államhatár) számos további kérdésnek lesz az eredője². A külső környezet, a szegmentáció külső felén lévő hatalmak (ök), az uralom alatt tartott területhez, s a belső rendszer (mi), a hatalmi viszony két pólusán elhelyezkedő aktorok (politikai cselekvők) egymáshoz való viszonyulásának a módjai³ hozzák létre magát a politikát. Az uralom alá vont terület fő sajátossága, hogy a hatalom rendszere (a politika) csak kivételes esetekben hajlandó/kénytelen lemondani az általa uralt terület egy részéről. A terület elvesztése minden tekintetben kapitulációt jelent a számára. Ez a kapituláció pedig aláássa a legitimitását, s ilyenén legtöbbször a belső hatalmi viszonyok átalakulását is maga után vonja. A terület feletti ellenőrzés elvesztése az éppen regnáló uralom delegitimálódását is jelenti. És ez fordítva is így van: a szegmentáció adott viszonyain túllépni képes hatalom legitimációs többletre tesz szert a maga területszerző/területvédő politikája következtében.⁴ Az uralom megtartásának potenciálja és területszerzés/-vesztés közötti kapcsolat vitathatatlannak tűnik.

A történelem azonban egyelőre csak nem akar véget érni, s így az egypólusú világrend sem látszik hosszú/örök időn át fenntarthatónak. A politikai téralakítás látható forgatókönyvei közül most a birodalmi nagytérket érintő, nyugat-balkáni aspirációkkal is rendelkező két elképzelést elemzem. Az egyik a Nyugat-Balkán teljes területének az Európai Unióhoz történő (sok helyen és nézőpontból alternatíva nélkülinek tételezett) csatlakozása. A másik egy, az eurázsiai nagytérnek az ortodoxia mentén megszilárdítandó birodalmi határaitól született tér-kép(zet)⁵. A két vizsgált koncepció bázisa a modernitáshoz való viszonyulás térbeli lehorgonyzásához is egyedi, csak rájuk jellemző képzeteket rendel. Amíg az orosz/eurázsiai koncepció a modernitást kívülről kritizáló, azt az ortodox (orosz) civilizáció számára csak fenntartásokkal követendő birodalmi keretben megvalósítandó tervet kínál fel⁶, addig az európai nagytérhez való csatlakozáshoz kapcsolható fenntartások belső természetűek (a reflexív – önkritikus – modernizáció a kiindulási alapjuk). Ez utóbbi meglátásai a birodalmiság fogalmi bázisának, s ezzel az uralandó területekhez történő viszonyulásának a radikális megváltoztathatóságával számol. (Az EU, mint birodalom – Beck és Grande közös könyve⁷ szerint – nem hegemon és nem homogén: ezért 'puha'⁸.) Ki szeretném

emelni, hogy az orosz állam által összefogandó Eurázsia elképzelése szükségszerűségként jelenik meg (olyan előbb-utóbb mindenképpen bekövetkező folyamat leírásaként, amelynek egyedüli alternatívája a megsemmisülés⁹). Az EU-hoz történő csatlakozás ezzel szemben egy igen sok körülmény által még befolyásolandó kimenetelt vázol fel, amelynek a részletei homályosak, megvalósulásának időhorizontja pedig bizonytalan, de nem beláthatatlan.

A Nyugat-Balkán érintett országainak (az orosz elképzelések azt nem részletezik, hogy milyen szerep jutna a civilizációs nagytér által természetesnek tekintett határain belül ragadó, nem ortodox többségű államalakulatoknak)¹⁰ mindkét esetben peremterületi státusz jutna, az ebből származó hátrányokkal (pl. fejlettségbeli anomáliák)¹¹ és előnyökkel (az integráció alacsonyabb fokából eredő mozgástér)¹².

A birodalmiság, még a negatív (puha) attribútumokkal operáló leírás esetében is különböző státusú elemekre építi fel a maga struktúráját. A térbeli távolság itt kulturális távolsággal/mássággal ruháztat fel. Ez teljesen ellentétes a jelenleg 'hivatalos', az egypólusúság elvére alapozó birodalmi doktrínával, amely szerint a világtársadalomnak homogén (egyzon működési alapelvekre épülő) elemekből kell felépülnie, amelyek a *kapitalista* gazdaság és a *demokratikus* döntéshozatal¹³ alapjain álló, lényegileg nem különböző variánsokból állnak.

A Nyugat-Balkán országai az elköteleződési elvárások fogságában

Az új évezred első másfél évtizedében egyelőre még egyetlen, a Nyugat-Balkán országai számára meghatározó jelentőségű kérdés sem tűnik véglegesen lezártnak.¹⁴ Sem az etnikai, sem az államhatárok, de még a befolyási övezetekbe való egyértelmű besorolhatóság sem tekinthető véglegesnek. Egyedül talán Horvátországnak az Európai Unióba történő felvétele hozott olyan, egyelőre vissza nem fordíthatónak látszó változást, amely a Horvátország kapcsán felmerülő érdekérvényesítést illetően némi önmérsékletre képes sarkallni a

² LUHMANN 2002, 58. p.

³ Ennek a jelenségtérnek a bemutatására már jól kidolgozott cszközrendszerei vannak a politikaelméletnek. A luhmanni alapfelvetést azért tartom fontosnak kiemelni, mert az – a szociológiai felvilágosító programjának részeként, s ilyenén a weberi megértő (a jelenségek megértésére törekvő) szociológia „örököséként” – fel kívánja mutatni a jelenség hátterét, minek révén új keretbe ágyazva mutatja be a hatalom médiumaként konstituálódó teret.

⁴ Ezt a Nyugat-Balkánon a Milošević-rendszer belső legitimációs bázisa képes a legdemonstratívabb módon szemléltetni: az elvesztett háborúk és a hadi-/rablógazdálkodás megannyi viszontagsága ellenére is komoly belső bázissal rendelkező uralmának végnapjaiban (a NATO bombázásokat követően) is Szerbia-szerbe.

⁵ Ennek ideológusaként Alekszandr Dugin szokás megnevezni (KISS 2013; SZILÁGYI 2015), de az orosz geopolitika ezredfordulót követő alakulását részletesen bemutató könyvében Srđan Perišić az elképzelés kulturális és reálpolitikai eredőire is tételesen kitér (v.ö.: *Osnove ruske geopolitike* (Az orosz geopolitika alapjai) PERIŠIĆ 2015, 25–61. pp.).

⁶ Alekszandr Dugin erről kötetek sorát publikálta, lásd: DUGIN 2004a; 2004b; 2008; 2013.)

⁷ Ulrich Beck kötetében központi probléma a modernitás jelenségeinek a kritikai újragondolása (a teljesség igénye nélkül: BECK 2003; 2005; 2008.). Itt most az Edgar Grandeval írt *A kozmopolitika Európa* c. opusban kifejtett, az Európai Uniót, mint sajátos birodalmi konstrukciót taglaló téziseiket, a hegemonia és a homogenitás hiányát kívánom kiemelni (v.ö.: a szuverenitás fogalmának történeti elemzése, BECK–GRANDE 2007, 99. p.).

⁸ A *puha* itt „totális” minőségjelző, a kiépítendő birodalom egészének „lészen eljövendő” sajátossága, nem keverendő össze a nemzetközi kapcsolatok terén bevett puha politikai eszközök szakkifejezéssel, amely kü-

lönféle verziói szíkebben, a kemény – katonai – fellépéssel szembeállítva értelmezhetők. A jelenlegi EU nemzetközi szerepvállalásának szemléltetésére inkább a „puhány” jelző látszik alkalmasnak.

⁹ L.: Duginnál az Ukrajna területén történő orosz érdekérvényesítésről szóló részeket, DUGIN 2013, 42–44. pp.; PERIŠIĆ 2015, 287. p.

¹⁰ Perišić az új orosz geopolitikai stratégiában Euráziának és a Balkánnak az egymáshoz való viszonyát ismertetve e koncepció keretei között is csak arra szorítkozik, hogy a Balkán tételezen is az új orosz geopolitikai doktrína befolyási övezetei között szerepel (PERIŠIĆ 2015, 246–248. pp.).

¹¹ Itt szeretném kiemelni, hogy az ezredvég óta folyamatosan napvilágot látnak a Nyugat-Balkán szláv ortodox jellegű államait az orosz nagytérhez kötni kívánó elképzelések. Ezen teóriák leginkább sebezhető pontja a területi kontinuum hiánya. Oroszország relatíve messze van, így – ellentétben a vele közvetlenül szomszédos autoriter vezetők elköteleződési politikájával (FÁK, Lukasenka és Fehéroroszország) – a Milošević rendszernek sem sikerült igazán szoros intézményes kapcsolatokat kialakítani a majdani Eurázsia magterületével. A jelen helyzetben is a „megfigyelői státusz” az, amit egy-egy nyugat-balkáni állam „el tud érni” az Eurázsia-koncepció intézményesítésének vonatkozásában.

¹² A gráci Nyugat-Balkán kutató műhely ezt a lehetőséget ún. török forgatókönyvként tartja számon, amelynek a lényege a „közlekedés csatlakozás nélkül”, egy elhúzódo időszak, amely alatt az ezt a stratégiát választó országok anélkül igyekeznek élni a tárgyalási szakasz konkrét előnyeivel, hogy fel kívánják adni a „kívül létből” fakadó szuverenitás szabadságtöbbletét.

¹³ Luhmannál csupán a leíró (értékmentes) *többségi elvű* megjelölés szerepel.

¹⁴ Egyik sem tekinthető a térség belső viszonyait alakítani képes politikai tényezők részéről – adott bel- és külpolitikai helyzet bekövetkezése esetén – újra fel nem nyithatónak.

feleket¹⁵. A helyzetet inkább a 'ki nem kristályosodott megoldások' semmint a 'befagyott konfliktusok' terminusával lehetne jellemezni. Már egyik fél sem igazán érdekelt egy (vagy több), az ezredvég polgárháborúhoz hasonló intenzitású konfliktus kirobbantásában. A Nyugat-Balkánon a fentiek ellenére máig lezáratlanok a következő kérdések:

- Koszovó államisága;
- a koszovói szerb körzetek formális/intézményes összetartozása;
- a boszniai entitások egymásközi viszonya;
- az entitásoknak az anyanemzetekkel való kapcsolata;
- Macedónia hivatalos névhasználata;
- az albán többségű területek önállósági (autonómia/szecesszió) szintje Macedóniában, Szerbiában és Montenegróban;
- a ma már két külön országban található Szandzsák kérdése; valamint
- a montenegrói államiság és az attól elkülönülő etnikai tudat(ok).

A teljesség igénye nélkül felsorolt témákat azért is kénytelenek az aktuálisan uralmon lévő elitek provizórikusan megnyitható problémákként kezelni, mert az éppen fennálló helyzet véglegesként történő, deklarált elfogadása esetén saját uralmuk legitimitását kezdenék ki. Olyan, Jugoszlávia felbomlása következtében államközivé vált, politikai megoldást kívánó ügyek feletti felügyeletről mondanának le egy-egy ilyen gesztussal, amelyek újbóli napirendre kerülése rövidtávon is át tudná alakítani az új államalakulatokon belüli politikai erőviszonyokat. Ezeknek a kérdéseknek a majdani (át/újra)rendezhetőségét sugallva a saját mozgásterüket, mobilizációs potenciáljukat is „nyitva hagyják”. Így elegendő mozgásterük marad az elvártnál esetleg lassabban haladó konszolidációs folyamatok miatt folyamatosan erodálódó cselekvőképességük mellett is a saját uralmuk újraligitimálására.¹⁶

A lezár(hat)atlan kérdések kapcsán egyértelmű és erőteljes nyomás nehezedik rájuk a térségben aktív nemzetközi szereplők részéről ezen, számukra kezelhető helyzet szimbolikus átértékelésére. A szerbiai demokratikus ellenzékbeli (DOSZ) kinőtt 2000 és 2008 közötti kormánypártok ennek ellenére sem mondhattak le belpolitikai okokból a déli tartomány, Koszovó területéről. (Bár egy ilyen döntést a saját ideológiai-/értékbázisuk védhetővé tett volna, ám egy ilyen szimbolikus gesztussal idő előtt a törpepártok sorsára jutottak volna.)¹⁷

¹⁵ Miközben Horvátország területi aspirációi sem nevezhetők nyugvópontira jutottak sem az EU-n belüli, sem az EU-n kívüli közvetlen szomszédai tekintetében. Következtes szomszédságpolitikáról esetében sem lehet beszélni (v.ö.: *Hrvatska politika prema državama Zapadnog Balkana nakon članstva u Evropskoj Uniji* – A horvát politika viszonyulása a nyugat-balkáni országokhoz az Európai Unió csatlakozását követően, TATALOVIĆ 2015, 151–155. pp.).

¹⁶ Az egész térség küszködik a politikai és a társadalmi átalakulás kihívásaiból levezethető válságokkal. Ez az új/újra önállósodott államok relatív konszolidálatlansága miatt az előrehozott választások gyakoriságában is testet ölt. A rövidtávú jövő a meghozandó, tovább már nem halasztható társadalompolitikai döntések miatt a hatalom maximalizálásának egy szokatlan eszköztétét is bevetette: Szerbiában 2008 óta minden regnáló hatalom megpróbált élni az előrehozott választások ilyen célú alkalmazásával. Az első próbálkozás, Boris Tadić elnöki mandátumának „önkéntes lerövidítése” ugyan nem járt sikerrel, de azóta az éppen regnáló hatalom már kétszer is sikeresen tudott élni a hatalom koncentrációjának ezzel az eszközzel. (A cél itt az uralmi pozíciók megszilárdítása még a meghozandó döntések előtt, amely révén a Szerb Haladó Párt által vezetett kormánynak két esetben is sikerült időt nyerni, és kormányzásuk társadalmi támogatottságát is demonstrálni tudták.)

¹⁷ 2012-ben Tadić elnök (a Demokrata Párt választási listájának is „nevet kölcsönző” politikai személyisége) maga is próbálkozott az előrehozott választással, ami erősíti a tendenciát. (A Demokrata Párt már azt megelőzően stratégiai hibát követett el, amikor az ezredvég autoriter vezetőjének, Slobodan Miloševićnek a pártjával, a Szerb szocialista Párttal, lépett koalícióra – szintén a hatalom megtartása céljából.)

A koszovói felszabadítási harcok egykori veteránjaiból szerveződő különféle pártformációk sem 'adhatnak teret' a már formálisan megszerzett, de igazából soha sem kontrollált északi szerb területek intézményes különállásra (területi autonómia/'visszaszakadás') irányuló próbálkozásoknak¹⁸. A helyzet összetettségét a világpolitikát alakító főbb tényezők is belátták. Ezért kaphat a centrum-hatalmak elvárásainak operacionalizálásakor a szokottnál nagyobb teret a reálpolitika a Nyugat-Balkánon.

Az egypólusú világ követendő normatív feltételit – amelyek az EU-hoz és a NATO-hoz való csatlakozás következtében váltak explicitté – azonban a Nyugat-Balkán államainak sem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. Szembe kellett nézniük a szerződéselméletek politikai hagyományát újrahazsnosítani próbáló azon törekvéssel, amely saját elvárásait arra alapozza, hogy az alkotmányos előírások mindenkit kötnék a gyakorlatban alkalmazandó politikai cselekvéseinek a meg/kiválasztásánál.¹⁹ A világ hegemon központi állama és annak európai alközpontja(i) számára – a nemzetközi kapcsolatok terén – meglehetősen eltér a megoldásra váró problémák listája a belső- és külső (már tag és még csak tagjelölt) perifériát képező volt Jugoszláv tagállamok saját (konszolidációs kihívásokkal terhelt) sorrendjeitől. A centrum egy új, szupranacionális politikai szinten megoldható/-oldandó lehetőségtől kidolgozását ambicionálná. Ennek egy-egy, a becki-grandeit értelemben vett, birodalom (a kozmopolita Európa) vagy egy világállam szolgálhat keretül.²⁰ A nyugat-balkáni államok megalakulásukat/rendszerváltásukat követően érvényt próbálnak szerezni a létezett szocializmus korántsem puha területi viszonyai között felvethetetlen – így máig megoldatlan – nemzetépítési törekvéseknek. A centrum számára az államhatárokon belüli érdekviszonyoknak egyre kevésbé kitett politikai tér lehetőség- és eszközrendszere, a fejlődés képzetével átítatva egy új, a hagyományos nemzetfelfogás keretein túl mutató elsődleges többség létrehozását tűzi ki „feladatul”. (Egy, a közös múltat nélkülözni képes, kulturálisan heterogén, de 'lényegileg' – értékeiben és gazdasági alapját illetően – homogén nagytérségét.) Ezzel szemben a Nyugat-Balkán új vagy újra önállósult országai a nemzet és az állam „fedésbe hozásának” 1944 előtt félbe maradt, történelmileg be nem teljesült projektjét igyekeznek a XXI. század körülményei között – a magterületeken tapasztalható trenddel szembe menve – befejezni. Ez a centumból nézve lehet, hogy megkésettnek, vagy egyenesen anakronisztikusnak tűnik, de nem alaptalan. Emellett, ahogy azt fentebb megpróbáltam bemutatni, megkerülhetetlen reálpolitikai vonzatokkal bír. A domináns világhatalom (USA) és a regionális befolyásoló közeg (EU) ezt annyiban képes tolerálni, amennyiben az a térségben meglévő feszültségpotenciál uralását is szolgálja.

¹⁸ Opportunity?/UDRUŽENJE/ZA JEDNICA VEĆINSKI SRPSKI OPŠTINA: OBAVEZA ILI PRILIKA? ECMI: Kosovo Communities Issues Monitor, Flensburg, 2015, 4. p.

¹⁹ Miközben ők maguk az alkotmányozást továbbra is technikai kérdésként kezelik. Erre a legjobb példa a 2006-os szerbiai alkotmánymódosítás, ahol az ebben a szövegben „lezár(hat)atlan kérdések” sorába iktatott „Koszovó államisága” tétel bekövetkeztének elhárítása/minimalizálása céljából, módosították az alkotmányt: a preambulumban immár ott szerepel a kitétel, mi szerint Koszovó Szerbia elidegeníthetetlen része. (Bővebben erről lásd: Soós – Pap 2015, 22–23. pp.).

²⁰ A világkormányzás eljövételét e foratókönyv szerint középtávon meg kell, előzzék a nagytérségek egyesülései (lásd: *Die Zukunft des Nationalstaates und das Projekt komplexes Weltregieren* c. fejezet, ZÜRN 1998, 329–364. pp.).

Új halászok tűntek fel a zavarosban

A jelen helyzet így különösen izgalmas terepül szolgál az olyan, magukat mostanság újradefiniálni igyekvő, regionális hatalmaknak (ex-birodalmaknak), mint Oroszország vagy Törökország. A kulturális kötelék (ortodoxia, 'szláv lelkiség') illetve az évszázados birodalmi jelenlét, s az annak visszahúzódása után hátrahagyott iszlám területi mozaikok soha nem tévesztették szem elől ezt a perifériát. Az új bizonytalanságok időszakában jött el az alkalom,²¹ mikor kis befektetéssel nagy befolyást véltek újra kiépíthetőnek a térségben. Oroszország számára a helyzet fentebb vázolt belső ellentmondásai azt is lehetővé tették, hogy a Balkánon egyébként az USA és az EU mellett erőteljesen elköteleződő Románia és az új centrumok által elvárt viselkedési és értékrendszer révén kényszerhelyzetbe hozott geo-ökonómiai partner, Bulgária helyébe az egykori Jugoszlávia ortodox utódállamai között keressen társakat. Mindez, kisebb-nagyobb sikerrel, ám a – mozgósított tőkét alapul véve – jó megtérülés mellett látszik realizálódni.

Az orosz-szerb kapcsolatokat meghatározó törekvések az új évezredben sok tekintetben eltérnek a korábbiaktól. Szerbia az elmúlt másfél évtizedben a lezár(hat)atlan kérdések neki előnyös módon történő képviselését (pl. ENSZ BT vétó) várta el a nemzetközi szervezetekben a Szovjetuniótól megörökölt kulcspozíciókat betöltő Oroszországtól. Eközben az 'erőforrások geopolitikája' -ként²², megfogalmazásra került új stratégiája részeként próbálta alakítani a Balkánon elfoglalandó gazdasági hídfőállásait. Azaz az orosz félnek elég volt nem szertefoszlania a szerbiai elképzeléseket ahhoz, hogy relatíve olcsón jusson gazdasági előnyökhöz. Ám ebben a játszmában egyelőre egyik résztvevő sem tudta elérni a célul kitűzött maximális pozíciókat. Szerbia várározásai nem teljesültek, hiszen Oroszország érdemben nem akadályozta Koszovó elismerésének nemzetközi folyamatát. (Hogy nem volt rá képes vagy nem is állt érdekében, annak különféle értelmezései vannak.²³) Pedig az éppen regnáló szerb kormányzatok aktívan ellentételezték ezt a várározást: A szerbiai nemzeti gázszolgáltató (NIS) ennek a tervnek a 'kiadási oldalán' kerülhetett 'áron alul' (ahogy azt a média²⁴ és az éppen aktuális ellenzék azóta is folyamatosan számon próbálja kérni) orosz többségi tulajdonba. Ez az orosz lépés a *Déli Áramlat* néven ismerté vált gázvezeték-tervezet szerves része lett volna. Azt azonban – nyugati nyomásra – Oroszország időközben feladta. Így azon szerbiai várározások sem teljesülnek, amelyek a vezeték megépülése után beszédhető tranzitdíjakkal, és 2000 új munkahely létesítésével kívánták ellensúlyozni az orosz fél számára oly kedvező árfolyamon történő tulajdonosváltást.²⁵

Az orosz törekvésekhez való, fentiekkel ellentétes stratégia sem egyértelműen kifizetődő. Ezt Montenegró esete képes érzékeltetni. A 2006-ban önállósult tagköztársaság, amely maga is ortodox és orosz barát hagyományokkal rendelkezik, 2016. őszén köztársasági szintű választásokon magát újra elkötelezte a nyugati orientáció mellett²⁶. Az orosz- és szerbbarát

ellenzék továbbra is ellenzékben maradt. A NATO tagság és a hangsúlyos EU/USA melletti kiállás azonban még nem oldja meg az ország mindennapi problémáit. Az ugyanis nemzeti össztermékének harmadát a turizmusból teremti elő, ahol a két legnagyobb vendégéjszakát produkáló forrásállam éppen Szerbia és Oroszország²⁷. Ráadásul külkereskedelmének jelentős része, valamint a Montenegróban befektetett idegen eredetű tőke (FDI) nagy része is ebből a két államból érkezik²⁸. A szimbolikus elköteleződés és a gazdasági érdekek összeegyeztetését illetően lesz még tennivalója az új montenegrói kormánynak.

Az ortodoxia okán érintett harmadik nyugat-balkáni országnak a helyzete sem nevezhető megnyugtatónak. Macedónia eurázsiai elköteleződését nagyban hátráltatja, hogy az őt érintő Jugoszlávia felbomlását követően nemzetközivé vált problémák megoldásában csak igen kis mértékben támaszkodhatna Oroszországra. A névhasználat terén a szintén ortodox (de nem szláv) Görögországgal folytat lezár(hat)atlan vitát. (Ebben a tekintetben maga az EU-tag Görögország is a már vázolt balkáni csapdában van: nem engedheti át a névhasználat jogát anélkül, hogy belpolitikai kockázatot vállalna fel.) Macedónia az orosz propagandagépezet európai közvetítőjeként híresült el: itt található az orosz érdekeket közvetítő álhírlapok legjava. A két legnagyobb kihívás terén, így az albán kérdés és a listára – mivel „külső természetű” – fel sem vett 'migrációs válság' rendezésében nem számíthat orosz segítségre. Azzal azonban a macedón politikai elitek is tisztában vannak, hogy az ortodox vallású szláv többség szemében túlzottan tűnő – oroszellenességre épülő – nyugati orientáció kontraproduktív lehet, ahogy az a legutóbbi bulgáriai választások esetében is igazolódott. Az inga ilyenkor hajlamos a másik oldalra kilengeni, és a ruszofil erőket hatalmi pozícióba segíteni.

A regionális kezdeményezések geopolitikai keretei

Az alulról építkező regionalizmusnak a Nyugat-Balkánon először az etnikai alapú szecesszionizmus gyanújával kell szembesülni. Koszovó függetlenné válása intő példa a hatalmi elitek számára. A hasonló helyzeteket, amíg lehet, igyekeznek elkerülni. Ugyanakkor a más állam keretei közé került saját nemzettársaik hasonló törekvéseit támogatniuk kell. Nem mondhatnak le azok 'elismerésért folytatott harcainak' a segítségéről. A politika nem feltétlen igényel következetességet. Ezért a külső szemlélők számára sokszor modellezhetetlen viszonyokat eredményez egy-egy ilyen konstelláció.

Léphaft Áron több etnikai alapú területi autonómia lehetőségével számolva mutatja be a kérdéskör kapcsán felmerülő anomáliákat.²⁹ Mivel az újonnan létrejött és az önálló (pre-jugoszláv) múlttal rendelkező államok területe egyaránt kicsiny, valamint a történelmi fejlődésük is egyazon nagytérségen belül zajlott, így az etno-regionális törekvéseken túl nem igazán lehet számolni „bottom up” területi kezdeményezésekkel. Egyedüli kivételt Szerbia északi tartománya, a Vajdaság képez. Ez a terület eredetileg nem volt része a szerb államiságnak. Délszlávok által a két újkori birodalom, a hanyatló ottomán szultánátus és a

co.me/izbori%202016/Konacni%20rezultati.pdf (Letöltés dátuma: 2016.11.20.).

²⁷ A Montenegróba látogató turisták 27,8%-a érkezett Szerbiából és 26,6% Oroszországból a 2015. évben. Forrás: ZSCG (Montenegró Statisztikai Hivatala) <http://www.monstat.org/cg/> (Letöltés dátuma: 2016.11.20.).

²⁸ A 2013-as év adatai szerint a befektetések 27%-a Szerbiából, további 10%-a Oroszországból érkezik. Forrás: ZSCG (Montenegró Statisztikai Hivatala) <http://www.monstat.org/cg/> (Letöltés dátuma: 2016.11.20.).

²⁹ LÉPHAFT 2014

²¹ Dejan Jović cikkében *Oroszország és Törökország erősödésének hatásai* alcímmel önálló fejezet szentel a jelenségnek (Jović 2015, 139–143. pp.).

²² PERIĆ 2015, 165–169. pp.

²³ Ibid 136–141. pp.

²⁴ Az *Insajder* c. oknyomozó riportműsor két, egész estét betöltő, összeállításban foglalkozott 2016 végén is a témával (Forrás: <https://insajder.net/sr/sajt/bezogranicenja/2400/>; illetve <https://insajder.net/sr/sajt/bezogranicenja/2468/Rusko-srpski-posao-veka-drugi-deo.htm> (Letöltés dátuma: 2017.01.09.)).

²⁵ PERIĆ 2015, 172–175. pp.

²⁶ Đukanović miniszterelnök pártja szerzett relatív többséget, de ő maga távozni kényszerült a hatalomból. A 2016-os választás eredményeit lásd a DIK (Állami Választási Bizottság) honlapján. Forrás: <http://www.dik.>

dél-kelet felé is terjeszkedő Habsburg birodalom frontzónájában zajló XVII. századi hadi vállalkozások következményeként (menekülthullámok, betelepítés) népesült be. Az ereje teljében lévő bécsi birodalmi központ egy sajátos határörvidék kialakítása mellett a magyar korona illetékességének részleges és késleltetett visszaállításában volt minél tovább érdekelt, amit 1690 és 1867 között a saját szempontjai mentén sikerült is keresztülvinnie. Az így létrejött térség azonban mind a balkáni, mind a Habsburg területektől eltérő lakossági és gazdasági szerkezetben fejlődött az 1918-ig, s a Párizs környéki békék következtében, a Szerb–Horvát–Szlovén királysághoz, majd a királyi Jugoszláviához került. Lakossága ekkor még csak harmadában volt délszláv eredetű. A Jugoszláv időszak alatt lezajlott modernizációs és kolonizációs folyamatok következtében illetve a második világháborút lezáró kitelepítések nyomán tett szert szláv többségre. Emellett a második Jugoszlávia időszakában (1945–1989) is hangsúlyt kapott – a szocialista ideológia szellemében – a térség többnemzetiségű jellege. Az ezredvégi polgárháborúkat övező népességmozgások tovább fokozták a terület homogenizálódását, így az mára egy erőteljes (2/3-os) szerb többségű tartománnyá vált,³⁰ ahol immár olyan, egykor államalkotó etnikumok, mint a horvátok és a montenegróiak is kisebbségnek számítanak. Az elmúlt bő három évszázad során (1690-től 2000-ig) – amiből kettőn át továbbra sem a nyugat-balkáni állam- és nemzet koncepciók alakították elsődlegesen a terület fejlődését – létrejött egy, a központi és dél-szerbiaitól sok tekintetben különböző ethosz, amely alkalmas a „bottom up” elhatárolódások kiteljesítésére. Ez azonban nem jelent etnikai alapú területi autonómiát (azt legfeljebb csak a tartományon belül, Észak-Bácskában és a Tisza mentén élő magyar helyi többség követelhetne ki magának), hanem egy, gazdasági és kulturális „különfejlődési” bázisra támaszkodó regionalizmust. (Ez a fajta többségi elkülönítés a területen élő kisebbségek – horvátok, magyarok, szlovákok románok – számára is megteremti az emancipálódás politikai mozgásterét.)

A Vajdaság kérdése a Nyugat-Balkán problémái mellett másodrendű jelentőséggel bír. Az kisebbségek etnikai és a többség területi emancipációja eddig ugyan a központi államhatalom megszilárdítására tett törekvések áldozatául esett,³¹ de megoldása nem kilátástalan. A változást elhozható felhajtóerő a Balkánon kívül található.

Az EU-hoz való közeledés során Szerbiának is formálisan lehetővé kellett tennie azoknak az intézményeknek a kialakulását/megszilárdulását, amelyek az EU csatlakozási kritériumai kapcsán újra felkerülhettek a napirendre. A regionális fejlődés és a kisebbségi jogok ún. 23. fejezetben meglévő explicit tematizálása előbb-utóbb meghátrálásra kell, hogy kényszerítse azt az ortodox/unitarista államjogi nézetet, miszerint csak a központi kormánynak lehet hatásköre Szerbián belül.³² Mivel ezekre a kérdésekre a szerb területi egység (mint alapvető és feladhatatlan cél) megtartása mellett megnyugtató, és az Európai Unió által is

elfogadható, intézményi verziót lehet találni, ezért azok nem tartoznak a lezár(hat)atlan problémák közé. Mindkettőre körvonalazódni látszik a „megoldás”.³³

Irodalomjegyzék

BECK 2003 = Beck, Ulrich: *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó Budapest, 2003.

BECK 2005 = Beck, Ulrich: *A választás tétje*. Belvedere Meridionale Szeged, 2005.

BECK 2008 = Beck, Ulrich: *Világkockázat-társadalom – Az elveszett biztonság nyomában*. Belvedere Meridionale Szeged, 2008.

BECK – GRANDE 2007 = Beck, Ulrich – Grande Edgar: *A kozmopolita Európa*. Belvedere Meridionale Szeged, 2007.

DUGIN 2004a = Dugin, Aleksandar: *Osnovi geopolitike 1. – Geopolitička budućnost Rusije*. Ekopres Belgrád, 2004.

DUGIN 2004b = Dugin, Aleksandar: *Osnovi geopolitike 2. – Prostorno misli*. Ekopres Belgrád, 2004.

DUGIN 2008 = Dugin, Aleksandar: *Misterija Evroazije*. Logos Belgrád, 2008.

DUGIN 2013 = Dugin, Aleksandar: *Četvrta politička teorija*. MMXIII Belgrád, 2013.

GLIŠOVIĆ 2015 = Glišović, Ljiljana: Konstrukt kosmopolitske Evrope Uriha Beka. In: Vujačić, Ilija – Beljinac, Nikola (szerk.): *Nova Evropa i njena periferija*. UB-FPN Belgrád 2015. 45–51. pp.

JOVIĆ 2015 = Jović, Dejan: Stvaranje bipolarnosti i/ili multipolarnosti na evropskim periferijama. In: Vujačić Ilija – Beljinac, Nikola (szerk.): *Nova Evropa i njena periferija*. UB-FPN Belgrád, 2015. 127–145. pp.

KÁNTOR 2014 = Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Osiris Kiadó Budapest, 2014.

KISS 2013 = Kiss Lajos András: Kicsoda Ön, Alekszandr Dugin? *Korunk* 2013/5. szám 90–98. pp.

³⁰ A legutóbbi népszámlálás adatai szerint 2011-ben a szerbek aránya a Vajdaságban 66,76% volt (1 931 809 lakosból 1 289 635 vallotta magát szerbnek). Forrás: Republički zavod za statistiku (a Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatala), <http://webcrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptId=1210> (Létfeltétel dátuma: 2017.01.11.).

³¹ A többségi nemzet nyugatos orientáció pártjai is inkább csak ellenzékben támogatták a formálisan a poszt jugoszláv korszakban is létező tartomány de facto autonómiáját. A nemzeti sorskérdések, és az azok alapján létrejött téves párhuzamok (Koszovó–Vajdaság) fogságában ők maguk sem tettek igazán semmit annak megvalósításáért. A regionális pártok befolyása/támogatottsága pedig túlságosan kicsi ahhoz, hogy a történelmileg kialakult, máig fennálló helyzeten érdemben képesek legyenek változtatni.

³² V.ö.: PAP – BOZSÓ 2014; SARNYAI – PAP 2015

³³ A kisebbségi jogok kapcsán már a 2000-es évek elején „sikertült” megtalálni azt a formát, amely nem kapcsolódik össze területátengedési következményekkel. Ezért alakulhatott ki a perszonális autonómia intézménye, a nemzeti tanácsok rendszere. Egyelőre ennek a hatásköri vitái zajlanak, de az EU-s tárgyalások további folytatásához a hatáskör-vitát mindenképpen meg kell oldani, és alkotmányos keretbe kell mielőbb helyezni (I. PAP 2014, 95–99. p.). Vajdaság kérdése eddig is hatalomtechnikai tétel volt. Most, hogy már a nemzeti pártoknak is sikerült kiépíteni a bázisukat, az sem megoldhatatlan. (Eddig azért halasztódott, mert ezt a területet a „demokratikus ellenzék” visszavonulási bázisként tudta használni.) Az így kikristályosodott „megoldások” – a területiség nélküli etnikai autonómia és a formális jogosultságokra alapozott regionalizmus – az államtéren belül további problémákat vetnek fel, ám ez már nem a nemzetközi kapcsolatok vizsgálati körébe tartozik.

LÉPHAFT 2014 = Léphaft Áron: A lehetséges autonómiák földrajzi alapjai a volt jugoszláv térben. In: Végh Aandor (szerk.): *A kisebbségek geopolitikája*. Publikon Kiadó Pécs, 2014. 44–67. pp.

LUHMANN 2002 = Luhmann, Niklas: *Die Politik der Gesellschaft*. Suhrkamp Frankfurt am Main, 2002.

NAKARADA 2009 = Nakarada, Radmila: Srbija – od slabe do funkcionalnoj državi. In: Samardžić, Slobodan (szerk.): *Srbija u procesu pridruživanja*. Evropskoj Uniji. Službeni glasnik Belgrad, 2009. 119–145. pp.

PAP – BOZSÓ 2014 = Pap Tibor – Bozsó Péter: A 23. fejezet misztériuma: Szerbia EU-csatlakozási törekvéseinek kisebbségpolitikai dimenziói. In: Reményi Péter (szerk.): *Állam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon*. Publikon Kiadó Pécs, 2014. 133–146. pp.

PAP 2014 = Pap Tibor: A nemzeti tanácsok megítélése a szerbiai politikai diskurzusban. In: NovákAnikó – Rózs Rita (szerk.): *Kihívások és lehetőségek*. VMDOK Szabadka, 2014. 88–113. pp.

PAP 2016 = Pap Tibor: A kisebbségi identitás rétegeinek egymásra épülése a XXI. században. In: Apró István (szerk.) 2016: *Média és identitás 2*. Médiatudományi Intézet Budapest 12016. 49–172. pp.

SOÓS – PAP = Soós Edit – Pap Tibor: Regionális és kisebbségpolitikai válaszok az EU-csatlakozás kihívásaira. *Deturope*, Volume 7, ISSUE 1, 2015/1. szám 21–43. pp.

SARNYAI – PAP 2015 = Sarnyai Csaba Máté – Pap Tibor: The minority political dimensions of the Serbian EU-accession efforts. In: Vujačić, Ilija–Beljinac, Nikola (szerk.): *Nova Evropa i njena periferija*. UB-FPN Belgrad, 2015. 349–363 pp.

SAMARDŽIĆ 2009 = Samardžić, Slobodan: Problem Kosova i Metohije iz ugla evropskih integracija – Secesija Kosova kao pitanje odnosa Evropeunije i Srbije. In: Samardžić, Slobodan (szerk.): *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*. Službeni glasnik Belgrad, 2009. 193–238. pp.

SZILÁGYI 2013 = Szilágyi István: Alekszandr Dugin és az orosz birodalmi geopolitika. In: Tuka Ágnes (szerk.): *Változó Európa? Kérdések, kétségek, válaszok*. IDResearch Kft. – Publikon Kiadó Pécs, 2015. 43–69. pp.

TATALOVIĆ 2015 = Tatalović, Siniša: Utjecaj članstva u Europskoj uniji na politiku Republike Hrvatske prema Zapadnom Balkanu. In: Vujačić, Ilija – Beljinac, Nikola (szerk.): *Nova Evropa i njena periferija*. UB-FPN Belgrad, 2015. 147–161. pp.

ZÜRN 1998 = Zürn, Michael: *Regieren jenseits de Nationalstaates*. Suhrkamp Frankfurt am Main, 1998.

A TITKOSSZOLGÁLATI TÉMAKÖRÖK POLITIKATUDOMÁNYI OKTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEIRŐL

Révész Béla

Bevezetés

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Politológiai Tanszékén közel két évtizedes hagyománya van a titkosszolgálati témakörök oktatásának.¹ Ez az időszak kevésnek is tűnhet, ha a politikatudományok hagyományos oktatási rendszerének klasszikus témaköreivel vetjük össze, amely ismeretek átadása magának a politikának a megjelenésével tekinthetők egyidősnek. De mindenképpen jelentős ez a két évtized annak az adósságnak a törlesztése szempontjából, hogy a legkülönbözőbb szolgálati ágak képzési-oktatási rendszerétől eltekintve² a titkosszolgálatokra vonatkozó „civil” tudásátadásnak a legutóbbi időkig jóformán semmi jelével nem találkozhattunk.³ A tanszéken megkezdett munka kezdetben – a „könnyebb ellenállás” irányába haladva – a hazai, rendszerváltás előtti időszakban működő állambiztonsági rendszer bemutatására vállalkozott [„A diktatúra állambiztonsági rendszerének politológiai vizsgálata (1950–1990)”. Nem sokkal később, a történeti háttér változatlan felhasználása mellett a titkosszolgálatoknak inkább a politikatudományi vonatkozásai kerültek előtérbe, módszertanilag ugyanazokat a megközelítési lehetőségeket alkalmazva, amelyek más, „bevett” témakörök elemzése során is használatosak [„Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásainak kérdéseihez”]. Ezzel egy időben az összehasonlítás igényével, illetve a világpolitikai kontextus figyelembevételével a külföldi szolgálatok bemutatása is megkezdődhetett [„A titkosszolgálatok és a nemzetközi politika változásai”, „Az Európai Unió tagállamai biztonsági szolgálatainak hírszerző és elhárító szerepe”]. A kérdéskör elméletitörténeti vonatkozásainak vizsgálatát a mindenkor állami főhatalom stabilizálására irányuló hadtudományi, illetve titkosszolgálati nézetek szisztematikus összefoglalása indokolta [„Az állami szuverenitás védelmére vonatkozó nézetek változásai”]. A titkosszolgálatok a modern társadalomban egyre inkább a nyilvános szabályozás keretei között működnek, ezért a jogdogmatikai szempontok igényelték a sajátos alkotmány- és közigazgatástani aspektusok bemutatását is. [„A nemzetbiztonsági igazgatás közigazgatástani kérdései”]. Mivel a mindenkor titkosszolgálatok működésének lényegét

¹ A legkülönbözőbb tantárgyak vonatkozásában a „titkosszolgálatok” gyűjtőfogalom használatának praktikus voltára lásd: I. 3.

² A felsőoktatásban jobbra a történeti jellegű kurzusok érintik a titkosszolgálatok oktatását. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézetében, illetve a Katonai és Polgári Nemzetbiztonsági Tanszéken, a katonai és polgári nemzetbiztonsági specializáció keretein belül, alap- és mesterszakokon folyik a zárt rekrutációjú képzés a szolgálatok tagjai számára.

³ Az egyes szolgálati ágak belső képzési rendszerére lásd: JONST 2012, 417–436. pp.; DOBÁK 2014; BODA 2016, 145–159. pp.

azon titokban végzet információszerző és elhárítási ténykedések sora jelenti, amelyeket az államhatalom megóvása érdekében fejtenek ki, ezen problémák vizsgálata is önálló kurzus indítását igényelte [„A titkosszolgálati eszközök alkalmazásának kérdései”]. Néhány további tantárgy vonatkozásában pedig a közös kutatási területek tették szükségessé a titkosszolgálati vonatkozásokra történő kitekintést [„Politikai pszichológia”, „Manipuláció és ellenőrzés a »diktatúrák választásain«”].

A Kar oktatási struktúrájának megfelelően a kurzusok az állam- és jogtudományi képzésen túl elsősorban a politológia szak és a nemzetközi tanulmányok szak [BA, MA] hallgatói számára kerültek meghirdetésre. Az fokozódó hallgatói igényeket nem csak a kurzusok iránti (illetve az azokon tapasztalt) növekvő érdeklődés jelzi, de jelentős számban készültek, készülnek évfolyam és szakdolgozatok a fenti témakörökben.⁴ A külföldi hallgatói elvárásoknak megfelelően több mint egy évtizede van lehetőségük az Erasmus-program keretében a Karra érkező hallgatóknak a titkosszolgálatok kutatása terén elmélyíteni ismereteiket [„Political Sciences and the Analysis of Security Services”]. A PhD-képzés terén pedig a hazai hallgatók mellett az utóbbi években megjelentek a doktori iskola külföldi résztvevői is.⁵

Az alábbiakban azokra a tartalmi és módszertani kérdésekre igyekszünk röviden kitérni, amelyek az elmúlt években a titkosszolgálatok kérdéseinek politikatudományi oktatása során megfogalmazódtak, és amelyek az államtudományok oktatása során más tudományterületek közös kutatási lehetőségeit is felvázolhatják.

A titkosszolgálatok vizsgálatának főbb területei

1. Ha abból indulunk ki, hogy a titok lényege a fordított, azaz „negatív kommunikáció”,⁶ esetleg a „tudatos elrejtés”,⁷ akkor máris azzal a sajátos paradoxonnal találkozunk, hogy a megismerés szempontból leginkább akadályozott területekre nézve alakul ki a legintenzívebb társadalmi igény az így kialakult-kialakított információs vákuum megszűn-

⁴ Néhány téma ezek közül: Büntetőjog a személyi kultusz fényében: a koncepciók perek; Az osztályharc fokozódásának dogmája és a Rajk-per; A pártvezetés kapcsolata az Államvédelmi Hatósággal 1950-1953-ig; A rendőrhatalom felügyelet alá helyezés az 1950-es években; „Bulányisták” Egy „államellenes szekta”; Magánnyomozók a politika szolgálatában; A nyugati és a baráti titkosszolgálatok médiaképe a Magyar Népköztársaság sajtójában; A fegyveres erők állami monopóliumának alternatívái, avagy állambiztonságból nemzetbiztonságba; Az államellenes bűncselekmények megítélése a rendszerváltás után.; Az SS útja a párttársaságtól az állambiztonságig; A szovjet hírszerzés és brit kémelhárítás konfliktusai. A „Cambridge Five” eset; A II. világháború utáni angliai magyar emigráció és a magyar hírszerzés; Az Egyesült Államok és Kuba kapcsolatainak változásai a hidegháborútól napjainkig; A szovjet titkosszolgálatok utóélete a Szovjetunió felbomlása után. Lásd továbbá jelen kötetben Eleven Márk tanulmányát, amely az Információs Hivatal hallgatói pályázatán 2017-ben díjazásban részesült.

⁵ Néhány téma ezek közül: Lampedusa as a prime transit point for migrant from Africa; European freedom and security within a global world; Solidarity movement till the martial law in Poland; Syrian war and the turkish bipolarity; Global surveillance. Impact of Snowden's revelations on global security; Comparison between the ministries of defence of Spain and Hungary; The future of French intelligence after the Bataclan's attacks; Foreign actions of the North Korea's secret services; The interethnic relations in the context of the international security: national models, problems and solutions; European security services and cooperation between member states.

⁶ Lásd: NIKOLOV d. n., 5. p. Erre utal a *titok, mint elrejtettség* értelmezés is: ARGEJÓ 2015, 184. p.

⁷ SIMMEL 1973, 321. p.

tetésére. A mindenkori „miért” kérdésre adható válaszok elmaradása fokozza a kognitív bizonytalanságérzetet, az elmaradt információk pedig növelik a magyarázatok hiánya miatti társadalmi feszültséget.⁸ Ráadásul a titok nem egyszerűen szubjektív információhiányt jelent, hanem az is szükséges hozzá, hogy a tulajdonképpeni informátor szándékosan váljon „dekommunikátorrá”, azaz az információk birtokosa ezen ismeretek tudatos rejtegetőjévé. Ily módon a titok nem egyszerűen a normális kommunikációs folyamatok szándékos megakadályozását jelenti, hanem eleve tartalmazza a közöttük lévő aktív társadalmi viszonyt, *konfliktusaik kölcsönhatását* is.

Ugyanakkor láthatók a titok természetének *relatív és történeti* vonatkozásai is. Különböző kultúrák, szubkultúrák, csoportok és intézmények eltérő hírszükséglettel rendelkezve más-más információk elmaradását tekintik nem-kommunikációnak, titoknak. A korábban nyilvános tartalmakat utóbb védelmébe veheti a titkolózás, miközben ez a tendencia megfordítva még inkább igaz: ami korábban titok volt, az később már nélkülözheti e védelmet. Nem véletlen, hogy Habermas éppen az abszolút államiság árkanum-gyakorlatának történelmi meghaladottságából vezeti le a társadalmi nyilvánosság kialakulásának XVIII. századi kezdeteit.

A polgári nyilvánosság az állam és a társadalom közötti feszültségi térben bontakozik ki és bizonyos embereknek, csoportoknak hatalmában áll ezt a határt ellenőrizni, azaz a közre tartozó dolgok egy részét nem-nyilvánosnak minősíteni. *A titok ebből a szempontból nyilvános és a nem-nyilvános közötti, elmosódott kontúrral körberajzolható zóna.* Titok éppen azért lehetséges, mert létezik a dolgoknak egy „előzetes”, közmegegyezésen alapuló besorolása a „köz” és a „magán” osztályába; *csak az az ügy minősülhet titoknak, amely természete szerint a nyilvánosságra tartozó.* Így a titok fogalmát nem csupán az ügy tartalmi, hanem hatalmi aspektusával is definiálhatjuk.⁹ Másképpen mondva: „a hatalomnak van valami titkos képessége, ha egyszer titokként jeleníti meg magát”.¹⁰

Politológiai szempontból az a kérdés, miként írja át folyamatosan a *nyilvános és nem-nyilvános határait a hatalom.* A konfliktus lényege az, hogy miközben a nyilvánosság hívei igyekeznek a „természetes” határokat helyreállítani és a közre tartozó ügyeket mindenáron a köz elé vinni, eközben a politikai hatalom ezeket – kisebb-nagyobb mértékben, de folyamatosan – titokban kívánja tartani. (Innen ered a „titok = rossz”, „nyilvánosság = jó” hamis séma.) Ebben az értelmezésben a titok és a nyilvánosság a viselkedési stratégiák összességeként interpretálódik, amely a nyilvános és nem-nyilvános határvonalának *ellenőrzésére, módosítására* irányul. Végül soron hatalmi harcok döntenek el, hogy mi válik láthatóvá, s mi marad elrejtve. A hatalmon lévő csoport nyilván annál erősebbé válik, minél több információt sikerül eltitkolnia.

Amikor az első közösségek, államok történetében megfogalmazódott az igény, hogy titkaikat – egzisztenciájuk védelmében – megőrizték, máris megjelentek az ellenérdekeltek személyek, csoportok, akik ezeket a titkokat éppen meg akarták szerezni. Ezért a mindenkor hatalmi struktúra igen korán kijelölte azokat a hierarchikus pozíciókat, amelyekhez a saját titkok megvédésének, illetve mások titkai megszerzésének a funkciói kapcsolódtak. A titkokkal való rendelkezés vagy az azoktól való megfosztottság mindenkor *státuszkijelölő*

⁸ Az oktlajdonitással, attribúcióval foglalkozó szakirodalom egyöntetű megállapítása, hogy a megmagyarázhatatlanság, az érthetlenség ugyanolyan kellemetlen és zavaró, mint amikor értékeinkben bizonytalanodunk el. Lásd: HEWSTONE – ANTAKI 1995, 130–161. pp.

⁹ Lásd: SZABÓ 2003

¹⁰ SZABÓ 2016, 342. p.

funkcióval rendelkezik: a hierarchiában az lesz valamely személy autoritásának, privilégiumainak, a források újraelosztásából való részesedésének mércéje, hogy az államtitkok mekkora hányadának van birtokában. Aki viszont nem részesedik a titkokból, annak nincs is lehetősége a hatalom gyakorlásában részt venni.¹¹

A titok, mint érdekalapú megismerési konfliktus elemzéséből adódó egyik lényeges következtetés, hogy variációitól függetlenül, a *titok mindig két szubjektum aktív viszonya*, amit valamilyen *ellentét* generál. A titok szférája *reális vagy potenciális viszony*, amely két vagy több egyén között, vagy egyének csoportjai között jön létre. A titok nem mindig kapcsolatos az igazsággal. Lehetséges, hogy a dekomunikátor hamis gondolatok vagy ismeretek elterjedésének korlátozására törekszik, a titokkutató pedig a hazugságot keresi. Mindez a titokban tükröződő ellentét jellegétől függ. Szigorúan véve a *titok az emberek közötti kapcsolatok és viszonyok természetes állapotának megbontására irányuló aktív erőfeszítés*. Az emberi tevékenység alapja ugyanis az együttműködés, ami pedig nem lehet kommunikáció nélkül. Ha valaki tudatosan korlátozza vagy megszünteti a kommunikációt, mindig olyan szociális viszony ellen cselekszik, amely segítené őt és más szándékai vagy érdekei megvalósításában. A többiekkel való ellentét teszi bizonyos törekvéseit valamilyen titok tartalmává, a kommunikáció korlátozására irányuló viselkedés motivációjává. De a titok nemcsak megnyilvánulásában, hanem *okainál* fogva is társadalmi jelenség, bármenynyire személyesnek látszódjék is a szituáció, amely ezt hordozza.

A politikai titoknak éppen az a sajátossága, hogy *minden formájában kollektív természetű*. A politika világában csak látszat, hogy lehet a titoknak individuális szubjektuma. Mindig valamilyen emberi közösségnek a titkáról van szó, ahogyan a hatalmi hierarchia csúcán sem állhat abszolút értelemben egyetlen egyén¹². A politikai titok a különböző társadalmi csoportosulások közötti rivalizálás eleme, így az emberek csoportjainak közös állapotát jelenti. Míg például a gazdasági titok társadalmi jellege ellenére személyes titok is lehet, addig a politikai titok elképzelhetetlen személyes titokként (miközben természetesen a politikusnak is lehetnek személyes titkai).

A politikai harcnak ez a vonása közvetlenül rányomja bélyegét a *politikai titok belső szerkezetére* is. Adott állapotként ezt mindig bizonyos mértékű, csoportok közötti kommunikáció előzi meg, vagy egy ilyen kommunikációs folyamat eredményeként jelentkezik. A tudat rejtett állapota ilyenkor a csoportok közötti viszonyt jelenti, és már létezésével is egy meghatározott emberi közösség információs áramlatait jelzi. Innen ered például az összeesküvés valamennyi nehézsége is, hiszen a politikai titok nagy számú szubjektuma sokkal nagyobb támadási felületet nyújt, mint a titoktartás bármely más formája. Minél szélesebb körű és minél összetettebb a politikai titkot hordozó csoport, annál rövidebb ideig őrizhető meg a titok. Ugyanakkor minél kevesebb embert foglal magában a titokkör, annál kevésbé stabilak a politikai hatalom alapjai. Ezért a *szubjektumok száma és a bizalmasság foka közötti optimális arány* létrehozása mindig együtt jár az egyik vagy másik partikuláris

érdeknek, mint politikai titoknak a kialakulásával. Nem véletlen, hogy a társadalmi titkok kategorizálásának hierarchiájában a politikai titok kerül a legmagasabb helyre. Megőrzését minden állampolgár kötelességének tartják, elárulása morálisan elítélendő, jogilag pedig szankcionálandó, hiszen a titkot kiadó személy ezzel a közösségnek, illetve az azt védelmező államnak okoz kárt.

A titokgazda azon törekvését, hogy valamely információ elterjedését engedje vagy megakadályozza, általában a feltételek és kölcsönhatások meghatározott komplexumának *biztonságáról kialakult meggyőződése* határozza meg. Amikor el kívánja rejteni gondolatait, erőfeszítésének motivációja leggyakrabban abból a kívánságából fakad, hogy megvédje, megőrizze érdekeit valamilyen ellenséges hatással szemben. A *biztonság és a titok közötti kapcsolat* érvényes mind az egyén, mind a különböző emberi közösségek viselkedésére. De amíg az egyén esetében a titok megőrzése vagy megosztása egyszemélyi magatartás, addig társadalmi méretekben ezt a funkciót többnyire a *titkosszolgálati szervek* teljesítik. A társadalom többnyire nem a konfliktusos helyzetekre készül fel. De ha egy konfliktus-szituáció tárgya a közösség egzisztenciális fennmaradásával kapcsolatos titkokért folyó harc, akkor mindig a titkosszolgálatok jelentik az összecsapás sikerének legfontosabb társadalmi tényezőjét.

2. Mi az a kutatási anticipáció, amely bátorítást nyújthat a titkosszolgálatok politológiai tanulmányozásának elindításához? Mindenekelőtt az a fikció, hogy módszertani szempontból „*normális*” *társadalmi tényként* tekintünk a kutatás tárgyára és a tudományos megismerés eljárási szabályainak megfelelően igyekeznünk belső összetevőit vizsgálni. A kérdés az, hogy az ilyen alapon szerveződő tudás egyáltalán igényt formálhat-e az ismert episztemológiai kritériumok szerint – mint az igazságra való törekvés, a megalapozottság igénye, a tévedhetetlenség elutasítása, a bizonyítottság (de legalábbis az igazoltság), az elméletalkotásra törekvés, az általánosság és objektivitás, stb. – a „tudományos” jelzőre.

Amennyiben a politológia vonatkozásában a titkosszolgálatok problémakörét explicit kutatási-oktatási témának tekintjük, úgy elkerülhetetlen azon tudományterületek áttekintése, amelyek már korábban is érintették a téma bizonyos vonatkozásait. Az implicit titkosszolgálati elemzések közül az *alkotmánytan*, a *közigazgatástan*, a *biztonságpolitikai kutatások*, valamint a *rendészeti tudományok* körébe tartozó részterületek vizsgálódásait érintjük a továbbiakban.

2. 1. A korábbi Alkotmánynak „A Magyar Honvédség és egyes rendvédelmi szervek” címet viselő VII. fejezete határozta meg a Magyar Honvédség és a Rendőrség alapvető feladatait, de a nemzetbiztonsági szolgálatokat viszont e tekintetben nem nevesítette. Az Alaptörvény viszont elkülönítve, önálló fejezetben foglalkozik – a rendőrséggel együtt – a nemzetbiztonsági szolgálatok kérdéseivel. A kétféle szabályozás közös annak a megállapításában, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai nem lehetnek tagjai pártnak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet, illetve hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok szerkezetére, működésére vonatkozó részletes szabályokat, a titkosszolgálati eszközök és módszerek alkalmazásának szabályait, valamint a nemzetbiztonsági tevékenységgel összefüggő szabályokat sarkalatos (korábban kétharmados) törvény határozza meg. Az Alap-

¹¹ Ennek az alkalmazkodóképességnek individuális alaptípusa Joseph Fouché, a francia forradalom majd a császárság „örökös” rendőrmisztere. Zweig írja könyve előszavában, hogy Fouché figurájára eredetileg Balzac hívta fel a figyelmét, aki szerint a politikus „Bonaparténál is nagyobb hatalmat gyűjtött össze kezébe az emberek fölött”. Zweiget érdekelni kezdte a „zseniális kaméleon”, aki pályafutását szerzetesrendbeli tanítóként kezdte, de két év múlva, 1792-ben, már templomokat fosztogatott, aki a nép képviselőjeként rábólintott XVI. Lajos kivégzésére, majd pár évvel később milliommós lett, és a császár kegyelméből Otranto hercege. Szolgált a-elárulta Napóleont, egyengette a restauráció útját, ám a Bourbonok visszatérése után bele kellett törődnie, hogy újra szürke kisember, amilyen volt fiatal korában. Zweig, 2006. 28. p.

¹² FÖLDES 2005, 47. p.

törvény viszont a nemzetbiztonsági törvényből¹³ beemelte a Kormány irányítói jogkörére,¹⁴ valamint a nemzetbiztonsági szolgálatok alapvető feladataira vonatkozó rendelkezéseket.¹⁵

Az Alaptörvényt nem érintve, de a szolgálati struktúrát legnagyobb mértékben átalakító, 2011. november 28-án elfogadott törvényi szabályozás a nemzetbiztonsági törvény elfogadása óta húzódó vitás kérdést – szükség van-e öt nemzetbiztonsági szolgálatra? – zárta le azzal a megoldással, hogy a Katonai Felderítő Hivatal és a Katonai Biztonsági Hivatal összevonásával megalakította a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálatot.¹⁶ Csekélyebb érdeklődést váltott ki, hogy a miniszterelnök a belügyi és külügyi tárcák között hanyódo Információs Hivatal irányításával összefüggő miniszteri hatásköröket 2012 nyarán a Miniszterelnökséget vezető államtitkára ruházta át, majd a 2018 közepétől ismét a Külgazdasági és Külügyminisztériumot vezető miniszter irányítja.¹⁷

Ettől kezdve Magyarország nemzetbiztonsági szolgálatait: az *Információs Hivatal*, az *Alkotmányvédelmi Hivatal*, a *Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat*, és a *Nemzetbiztonsági Szakszolgálat*, majd a nemzetbiztonsági törvény 2016-os módosítását követően kiegészülve a *Terrorelhárítási Információs és Büntügyi Elemző Központtal*.¹⁸

A rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok politikai függetlenségére nézve az Alaptörvény csupán a *hatalommegosztással összefüggő összeférhetetlenségi szabályokat* tartalmazza. Így az Alaptörvény a korábbi Alkotmány részletes szabályaival ellentétben csak annyi követelményt támaszt, hogy a hivatásos állományban állók nem lehetnek tagjai pártoknak és nem folytathatnak politikai tevékenységet. A hivatásos szolgálati viszonyban állók depolitizáltságának követelménye egyben a jogállamiság és a plurális demokrácia követelménye. A rendőrség tagjai ugyanis az államot képviselik, és kényszerítő hatalommal rendelkeznek, amelynek gyakorlása során különösen fontos a pártsemlegesség követelménye és a politikai befolyás kizárása.

Ha közelebbről is megnézzük az Európai Unió tagállamainak nemzeti alkotmányait¹⁹, kiderül, hogy az immár Nagy-Britannia nélküli huszonhét tagállam közel fele, tizenkettő, semmilyen formában nem tartja fontosnak, hogy legfelső jogforrása szinten foglalja magába a titkosszolgálatok kérdéseivel. Ezek Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Horvátország, Írország, Lettország, Luxemburg, Spanyolország, Svédország, Szlovénia. A „nemzetbiztonság” („national security”) kifejezéssel hét ország alkotmányban találkozhatunk: Bulgária, Észtország, Görögország, Hollandia, Olaszország, Románia (négyeszer is), Szlovákia. Ezek többsége bizonyos alapjogi, illetve nemzetbiztonsági értékek kollíziója esetén kíván kivételes prioritást biztosítani a titkosszolgálatoknak. Ebből a szempontból igen sajátos a szabályozása a portugál alkotmánynak, amely nem csupán a hivatásos ál-

lománynak, de a titkosszolgálati ügynököknek is korlátozza gyülekezési, tüntetési, egyesületek alapítási jogát.²⁰ A Lengyel Köztársaság Alkotmánya szótárában viszont – a többi alkotmánytól eltérően – keveredni látszik a nemzetbiztonság – „national security” –, és az állambiztonság – „state security” – kifejezések használata.²¹ Mindez azért különös, mert a rendszerváltás utáni közép-európai országok általában következetesen abban, hogy az egypártrendszer körülményei közötti szolgálatok az „állami”, míg a már a jogállami követelményeknek megfelelő titkosszolgálatokat a „nemzeti” jelzővel illetik.

2. 2. *Államtani szempontból* érdemes a titkosszolgálatoknak a *szuverenitásvédelemhez* való viszonyát is érinteni. Általában véve az állam csak akkor és annyiban képes megőrizni főhatalmát a közösség viszonyainak irányítása fölött, ha az ezen pozícióját illegitim módon megszerezni/befolyásolni kívánó belső és külső hatalmi tényezők törekvéseinek sikerrel tud ellenállni; azaz képes ezeket időben felderíteni, megelőzni, elhárítani, megakadályozni. Ez a konfliktus igen korán nyilvánvalóvá tette, hogy az egyes államok, illetve az állam és a társadalom között kialakult alapfunkciókon túl az államnak kezdettől fogva önálló tevékenységi iránya saját belső hatalmi pozícióinak fenntartása, megőrzése. Az állam védelme így kettős értelemben is része a szuverenitás lényegének. Egyrészt a főhatalom kifelé irányuló – az államok közötti, továbbá a társadalom irányába mutató – cselekvési szabadságának előfeltételeit biztosítja, másrészt hatalmi szubjektumként a legfontosabb tényezője a változó mértékben, de mindig többtényezős politikai szerkezetnek.

Az állami szuverenitás és az állam biztonsága viszonyának vizsgálata a politológia és az államelmélet hagyományos problematikájának viszonylag kevésbé kutatott témaköre. Pedig a kérdésre, hogy vajon tekinthető-e az állam szuverenitásának – mint hatalmi struktúrák, normák, tevékenységi formák, funkciók sőt, eszmék, értékek, attitűdök és szerepek összességének – a védelme autentikus kutatási objektumnak a politikatudomány és az államelmélet számára, feltétlenül igen a válasz.

2.3. A titkosszolgálatok vizsgálatának – mint implicit kutatási témának – *közigazgatástani* befogadása mellett a korábbi közigazgatástani irányzatok különféle indoklásokkal érveltek. Mégis a rendszerváltás utáni új normativista szemléletben a jogállamisághoz visszatért titkosszolgálatok jogdogmatikai elemzés nem kapcsolódott össze ismét az évszázaddal korábban – már Concha Győző által – természetesnek tartott *politikai látásmóddal*.²² A koherensnek látszó jogi szabályozás normativista szövegértelmezése így nem terhelte meg magát a kritikai feldolgozás feladataival, válaszai jobbára a problémamentesnek tűnő intézményi keretek egyszerű felmutatására szorítkoztak. Ezért elégségesnek látszódott a közrend, a közbiztonság, a belső rend fogalmihoz – a rendőrséghez hasonlóan – hozzárendelni a „nemzetbiztonsági igazgatást” és a kettőt együttesen *rendészeti igazgatásnak* lehetett elnevezni. Az e tekintetben definiált rendszert „olyan jogilag szabályozott közigazgatási, illetve államigazgatási – szükség esetén közhatalmi eszközökkel is operáló – tevékenység, amely a közbiztonság (közrend) – és a belső rend megzavarásának megakadályozására,

¹³ 1995. évi CXXV. törvény.

¹⁴ A nemzetbiztonsági szolgálatok működését a Kormány irányítja. 45. cikk (4)

¹⁵ A nemzetbiztonsági szolgálatok alapvető feladata Magyarország függetlenségének és törvényes rendjének védelme, nemzetbiztonsági érdekeinek érvényesítése. 45. cikk (3)

¹⁶ 2011. évi CLXXI. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény katonai nemzetbiztonsági szolgálatok összevonásával kapcsolatos módosításáról, valamint az azzal összefüggő további törvényt módosításokról.

¹⁷ A Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló 94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet értelmében a Kormány polgári hírszerzési tevékenység irányításáért felelős tagja a külgazdasági és külügyminiszter

¹⁸ A Terrorrelhárítási Információs és Büntügyi Elemző Központ a terrorizmus elleni fellépéssel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2016. évi LXIX. törvénnyel módosított nemzetbiztonsági törvény alapján új nemzetbiztonsági szolgálattá, 2016. július 17-én kezdte meg működését.

¹⁹ LICHENSTEIN 2016, 998. p.

²⁰ „The law may establish restrictions on the exercise of the rights of expression, meeting, demonstration, association and collective petition by full-time military personnel and militarised agents on active service.” Constitution of the Portuguese Republic (2005) Restrictions on the exercise of rights. Article 270. ><http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>< (Letöltés dátuma: 2016.12.08)

²¹ The Constitution of the Republic of Poland (1997) Article 45, illetve Article 135. ><http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>< (Letöltés dátuma: 2016.12.08)

²² CONCHA 1988, 232. p.

esetenként megelőzésére, a megzavart rend helyreállítására irányul”²³. Arra nézve pedig, hogy a titkosszolgálati tevékenység miként határozható meg „igazgatási” tevékenységként tulajdonképpen csak az a válasz kapható, hogy a rendészeti igazgatás másik alanya, a rendőrség is alkalmaz titkosszolgálati eszközöket. Ettől kezdve csupán a nemzetbiztonsági szolgálatok feladatai, hatáskörei, szervezetei, irányítási viszonyai, a parlamenti ellenőrzése, a nemzetbiztonsági szolgálatok által alkalmazható intézkedések, illetve a titkos információgyűjtés törvényi szabályozását kell elővenni, hogy a *titkosszolgálatok közigazgatástani elemzésének normatív értelmezése* előttünk álljon.

Ráadásul szervezeti, szabályozási vonatkozásait tekintve is a rendészeti, rendvédelmi igazgatás kérdései jóval ismertebbek, oktatási illetve kutatási tematizációja sokkal kidolgozottabb, mint a nemzetbiztonsági igazgatásé. A nemzetbiztonsági szolgálatok alapkérdéseivel való megismerkedés a közigazgatástanon kívül feladatot biztosít az állam- és jogtörténeti, az alkotmánytani, a büntető- és büntető eljárási, továbbá a nemzetközi jogtudományi oktatás és kutatás számára is. (A nem jogi vonatkozású – szociológiai, pszichológiai, szervezés-tani, politológiai stb. – vizsgálódási irányokat nem is említve.) A hatályos törvény rögzíti annak alapjait, ami a nemzetbiztonsági szolgálatok szabályozásának jogrendszerbeli helye, illetve az államszervezetben betöltött státusa szempontjából különös jelentőséget tulajdonít a közigazgatástani vizsgálódásnak, továbbá e problémakör oktatásának. „Az Információs Hivatal, az Alkotmányvédelmi Hivatal, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, a Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ (a továbbiakban együtt: polgári nemzetbiztonsági szolgálatok), a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat a Kormány irányítása alatt álló, az ország egész területére kiterjedő illetékességgel rendelkező, önálló gazdálkodást folytató költségvetési szervek.”²⁴ A szakirányú kutatások adóssága pedig – ami a titkosszolgálati kutatások egészére is érvényes – szembevetendő: „Ha számba vesszük a közigazgatási jog nemzetbiztonsági álgazgatásának elmúlt 15 évben megjelent publikációit, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy ez a tárgy adekvát paradigmarendszerrel nem rendelkezik.”²⁵

2.4. A titkosszolgálatok *biztonságpolitikai* megközelítésének sajátossága abban áll, hogy miközben igyekezett a hadtudomány hagyományos körétől és diszciplínáitól távolodni, ezektől önállósnodni, a *politológia és szociológia vizsgálati látásmódját valójában nem volt képes integrálni* módszertanába, legfeljebb csak a külső – katonai és polgári – hírszerzés illetve elhárítás vonatkozásában. Ennek a szemléletnek a pontos kifejeződése – egyben az irányzat további megerősítője is – a *biztonságpolitikai alapelvekről* hozott hatályos országgyűlési határozat. Ez szándéka szerint a hagyományos politikai és katonai tényezőkhöz túl magába kívánja foglalni a széles értelemben vett biztonság egyéb – gazdasági és pénzügyi, emberi jogi és kisebbségi, információs és technológiai, környezeti, valamint nemzetközi jogi – dimenzióit is, de a biztonság- és védelempolitikát – e komplexitási igény ellenére – mégis csupán a *külső biztonságot* átfogó módon értelmezi és praktikusán a honvédelemmel azonosítja.²⁶

Az alapelvek elfogadását követően kialakított nemzeti biztonsági stratégia bízható előrelépésétől (azzal, hogy a belső stabilitást is a biztonság részének tekinti) függetlenül a kutatások többségében, de a sajtóban és a közfelfogásban is változatlanul uralkodó maradt a szemlélet, hogy amint a szuverenitás vonatkozásában sem tulajdonítanak jelentőséget a *társadalom és az állam belső hatalmi viszonyai* elsőbbségének, úgy a biztonság/biztonság-politika vonatkozásában továbbra is csak a nemzetközi, katonapolitikai, *külső biztonsági* aspektusokat érzékelik.

Tematikai kérdések a titkosszolgálatok politikatudományi oktatásához

1. A titkosszolgálatok nyilván csak akkor és annyiban tarthatnak igényt a politikatudományok érdeklődésére, amikor és amennyiben maguk a szolgálatok valamilyen mértékben részei a politikai reálfolyamatoknak. Nyilvánvaló, hogy titkosszolgálatok a mindenkori politika *eszközei*, esetenként viszont – a történeti és összehasonlító elemzések bizonyítékai szerint – annak *alakítói* is fellépnek. Ez a helyzet általában titkos, tehát láthatatlan, néha azonban nyilvános *politikaformáló* tevékenységben is kifejeződik. A politikai szempontból fontos titkosszolgálati tevékenységek politológiai elemzése azonban mégis várat magára. A szakmai reflexió elmaradása nem tudatos, sokkal inkább a hagyományos témakörökhöz való ragaszkodás a magyarázata. A titkosszolgálati politológiának a politikatudományok rendszerébe, azok tematikájába történő integrálódása egyelőre sem pozitív megerősítésben, sem kritikai elutasításban nem részesült. Ez egyszerűen annak a hiánynak a természetes következménye, hogy bármennyire is nyilvánvaló a jelenség politikai természete, ez az evidencia eddig észrevétlen, azaz reflektálatlan maradt a politológia számára.²⁷

A mindenkori titkosszolgálatok feladataik betöltése során tehát – némileg leegyszerűsítve – két vonatkozásban kerül(het)nek politika-közi helyzetbe: a) a *hírigények megrendelői*, akik működésük irányait (állambiztonsági terminológiával: az ellenséges vonalat, a célcsoportokat, célszemélyeket) meghatározzák – maguk is *politikuskok*; b) a megszerzett információk a titkosszolgálatok – és végső soron a hírigények megrendelői – számára nem passzív adatok, hanem konkrét megelőző, elhárító cselekmények, intézkedések, operatív akciók kiindulópontjai, amelyekkel rejtetten a *társadalmi-politikai valóság meghatározott* részeire *kívánnak célzott hatásokat* gyakorolni. A kérdés az, hogy a hatályos jogi szabályozás – feltéve, hogy adott titkosszolgálatok vonatkozásában létezik ilyen – milyen normatív háttérrel biztosít ehhez: a jog ellenére, joghézagot kihasználva vagy éppen jogszerűen történik-e mindez.

A nemzetbiztonsági szolgálatok feladataik ellátása céljából *műveleti tevékenységet* folytatnak, amelynek során a nyílt és titkos információgyűjtés külső és belső engedélyhez kötött eszközeit és módszereit alkalmazzák. A műveleti tevékenység rendjét a *Műveleti Munka Szabályzata* tartalmazza, amely magában foglalja a titkos információgyűjtés belső eljárási és engedélyezési szabályait is. A hírforrások kiépítése időigényes, hosszabb távon, tervszerű műveleti tevékenységgel megoldható feladat. A műveleti munka keretében a belföldön jelentkező (megjelenő) veszélyfaktorokra és védendő objektumokra tekintettel *humánforrásokat* létesítenek, és a *titkos információgyűjtés* más – köztük operatív-technikai

²³ FICZERE – FORGÁCS 2004, 402. p.

²⁴ 1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról 2. § (1).

²⁵ BALLA 2012, 211. p.

²⁶ „A Magyar Köztársaság a biztonságot átfogó módon értelmezi, amely a hagyományos politikai és katonai tényezőkhöz túl magába foglalja a széles értelemben vett biztonság egyéb – gazdasági és pénzügyi, emberi jogi és kisebbségi, információs és technológiai, környezeti, valamint nemzetközi jogi – dimenzióit is. A globális kihívások, a nemzetközi politikai-gazdasági kölcsönös függőség, a technológiai fejlődés világában az euro-atlanti térség biztonsága oszthatatlan.” A Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről.

94/1998. (XII. 29.) OGY határozat. A határozat koncepciójának teoretikus alátámasztására lásd: DEÁK 2007, 642. p.

²⁷ RÉVÉSZ 2007, 241. p.

– eszközeit és módszereit alkalmazzák, *fedővallalkozásokat* hoznak létre, hogy munkatársai a nemzetbiztonsági szolgálatokon kívüli intézményeknél, szervezeteknél fedetten, vagy – adott esetben – nyíltan *munkaviszonyt* létesíthessenek.²⁸ Mindez világossá teszi, hogy a láthatónál, de még a sejtethetőnél is *jóval szélesebb a titkosszolgálatok tényleges szerepe*, tevékenységi köre, mintsem az egyszerű kontempláció, illetve a megszerzett adatok továbbítása.

2. Az áttekintett törvényi háttér, a normatív szabályozás önmagában nem világít rá olyan anomáliákra, amelyek a titkosszolgálatok politika-közeliségét önmagában megalapozná, igaz, olyan körülményekre sem, amelyek ezt eleve kizárnák. Ennek alapvető oka a jogilag nem szabályozott, illetve nem is szabályozható *politikai szféra jelenléte a kormányzati tevékenységben*. A nemzetbiztonsági tevékenységre ott és akkor van szükség, ahol és amikor más állami szervek *eszközrendszere nem elégséges* a nemzeti érdekek védelmére és érvényesítésére. A nemzetbiztonsági szolgálatok azonban kizárólag a törvény által kijelölt keretekben tevékenykedhetnek. E tevékenységük hatékonysága attól függ, hogy az milyen szorosan kapcsolódik a döntéshozók igényeihez. A szabályozás ugyanis abból indul ki, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok alapfeladatai közé tartozik a *kormányzati döntésekhez szükséges információk megszerzése és feldolgozása*. A hírigények államtitkot képeznek, szigorúan titkos minősítésűek, mivel azokból következtetések vonhatók le a hírszerző szolgálat konkrét tevékenységére vonatkozóan, így ez veszélyeztetheti a szolgálatok működésének biztonságát. A cél természetesen az, hogy a nemzetbiztonsági tevékenységnek ne pusztán aktuális döntéshozói igények kielégítését kelljen szolgálnia, hanem az ország biztonságpolitikájából következő, a nemzeti érdekérvényesítés „stratégiai céljait” is kövesse. Az *aktuális politikai igény és a stratégiai cél elhatárolása* viszont – mivel államtitokról van szó – gyakorlatilag *nem ellenőrizhető* folyamat. Mindeközben a nemzetbiztonsági szolgálatoknak a mindenkori kormány iránti *lojalitás* mellett kell működniük.

3. A döntéshozatal előkészítésének informális meghatározói általában az *információk szállítói*. A döntési folyamat előzetes befolyásolásának a lehetősége már ott kialakulhat, amikor az információs részleg a hírigények részletes kidolgozását, az egyes relációkra való lebontását elvégzi. A *hírigények konkretizálása és a hírforrásokra való lebontása* is a műveleti részleg feladata. A beérkező „nyers” információnál vizsgálni kell, hogy a hírigények témakörébe eső információkat, adatokat tartalmaznak-e; mennyire időszerűek, forrásuk milyen közeli a döntéshozatali pontokhoz; az információ az elsődleges forrástól a hírszerző szolgálathoz való megérkezéséig (az információs csatornán) szenvedhetett-e torzulásokat stb. Az információ értékelésére kihatással vannak az adott témakört érintő, általánosan *elfogadott nézetek és az elemző szubjektív ítélete*. Fennáll annak veszélye is, hogy a különösen magas újdonságértékkel rendelkező információk figyelmen kívül maradnak a feldolgozás folyamatában. Közrejátszhat ebben a *konformizmus*: a szolgálat számára „kényelmetlen” jelenteni a kormány politikáját – adott vonatkozásban – megkérdőjelező vagy vezető politikai személyiséget negatívan érintő információkat. Így az információk szintetizálásának folyamatában az elemző óvatossága a *konkrétumok kiszűrésére, jelentős információk mellőzésére* vezethet, végül pedig az elkészült kormányzati tájékoztató jelentés alig haladja meg az adott témában általánosan elfogadott helyzetértékeléseket.

A hivatalos politika és az új információk tehát kölcsönhatásban vannak egymással. A hírszerzés tájékoztatóinak címzettjei, a felhasználók oldaláról is előfordulhat a hivatalos politikába, a *döntéshozó nézetrendszerébe nem illő információk figyelmen kívül hagyása*. A nemzetbiztonsági információk begyűjtésére a fentiek értelmében könnyen eredményezhet egyoldalú információs rendszert, „egycsatornás” hírfelhasználást a kormányzati tájékoztatásban. Elvileg csakis a „többscsatornás” kormányzati tájékoztatási rendszer alkalmas a hibás kiértékelések kiküszöbölésére, valódi döntési alternatíva kialakítására. Emellett a „többscsatornás” kormányzati tájékoztatási rendszer – elvileg – garanciát is jelenthet a döntés-előkészítés folyamatában a *döntéshozó tendenciózus tájékoztatásának kizárására*. Mindezek azonban a „jó” vagy „rossz” jogi szabályozás érvényességi területén túli gondjai a titkosszolgálatok potenciális politizációjának. Az valószínűnek látszik, hogy – amint az korábbi példák, valamint külföldi esetek nyomán tapasztalható – sem a tárgyalt államszociológiai, sem pedig a funkcionális összefüggéseit tekintve *semmilyen szabályozás automatikusan nem zárja ki a titkosszolgálatok politikaközelit, azt befolyásoló működésének lehetőségét*. Jogállami viszonyok között az alkotmányos garanciákon túl mindenképpen fokozott jelentőséget kell tulajdonítani a politikai hatalom önkorlátozására hatni képes demokratikus politikai kultúra kialakításának is.

4. A szélsőséges politikai szervezetek törekvései az alkotmányos rend tagadására, támadására vagy felszámolására irányulnak. A politikai szélsőség fogalma és hatótere a felforgató propagandától az erőszakos jogellenes cselekményeken keresztül a politikai hatalom megszerzésének kísérletéig terjedhet. A szélsőségek – figyelembe véve a tradicionális polgári demokráciák gyakorlatát (szólás-, gyülekezési-, egyesülési szabadságot) – önmagukban *jogi és politikai eszközökkel nem számolható föl*. Ugyanakkor kellő társadalmi, politikai és – a törvényesség keretei között tartott – hatósági figyelemmel, a nemzetbiztonsági munka eszközrendszerével folytatott kontrollal olyan keretek között tarthatók, hogy ezek az alkotmányos rend gyakorlására közvetlen veszélyt ne nagyon jelentsenek.²⁹

Ezért a Hivatalok – és elsősorban az Alkotmányvédelmi Hivatal – feladata, hogy megfigyelje az összes politikailag szélsőséges irányultságú csoportot, elemezze, értékelje tevékenységüket, és arról tájékoztassa a kormányt. Bűncselekmény alapos gyanúja esetén büntetőeljárást kezdeményezhet az illetékes hatóságoknál. Tudjuk, hogy a kormányzati információigény megjelölése magába foglalja a Hivatalok potenciális veszély irányába való aktivizálását is. *Sajátos jelenségcsoportok különíthetők el a nyilvánosságot látott információk segítségével, amennyiben a Hivatalok látható tevékenységéből arra következtetünk, hogy (1) ezek az információigény megjelölése nyomán realizált elhárító tevékenység konkrét megnyilvánulásai, másrészt hogy (2) az egyes műveleti akciók csoportosítása alkalmas a Hivatalok tevékenységének fő irányait körvonalazni*. Ha tehát terminológiai szempontból nem is alkalmazzuk az „ellenséges csoport”, vagy az „ellenségkép” kifejezéseket, mégis joggal valószínűsíthető az antidemokratikus törekvéseket hordozó szubjektumok bizonyos halmazának megléte.

5. Minden, a titkosszolgálatokra vonatkozó szakmai vita termékeny hatással lehet a politológiai vonatkozású kutatás és oktatás kérdéseire is. Ennek tárgya már nem egyszerűen az önálló kutatás-oktatás pusztá léte, hanem annak tudomány-rendszer-tani helye, tematikájának és kutatásának esélyei, módszertani problémái, oktatásának lehetőségei, a megismerhe-

²⁸ Bővebben BODA 2016, 126–137. pp.

²⁹ Lásd: SZABÓ 2007, 53. p.

tőség esélyei körül zajlanának. Ha magának a fentiekben körvonalmazni kívánt témakörnek alakítanánk ki a struktúráját, abból a többször hangsúlyozott megállapításból kellene kiindulni, hogy a titkosszolgálatok elsősorban a kormányzati-politikai döntéshozatalhoz való információszolgáltatásukkal, másfelől pedig műveleti tevékenységük visszacsatolási folyamataival lehetnek hatással a politikai rendszer egyéb szubjektumaira. Ami tematikusan is leírhatja a vonatkozó kutatási modellt, hipotetikusan a következő témacsoportokat és elemeket tartalmazhatja:

1. témacsoport – A titkosszolgálatok történeti, társadalmi meghatározottsága:

A titkosszolgálatok kutatásának tárgya, tudomány-rendszertani helye; A titkosszolgálatok valamint kutatásuk története; Történeti, politológiai, jogi, pszichológiai és összehasonlító módszerek a titkosszolgálatok kutatásában; Titkosszolgálati modellek összehasonlító elemzése; az adaptáció feltételei; A titkosszolgálatok politikai rendszerhez való viszonyának típusai; nézetek és irányzatok; Állami-politikai funkciók a titkosszolgálati stratégia kialakításában; A titkosszolgálatok viszonya az állami, politikai vezetéshez, az elithez, a pártokhoz és a társadalom különböző csoportjaihoz; A titkosszolgálatok tevékenységi irányai; nyílt és rejtett szerepe a politikai döntések meghozatalában, befolyásolásában; A diktatúrák öröksége; a szolgálatok társadalmi megítélése, médiaképtük; Integráció, globalizáció, információs társadalom: a posztmodernitás kihívásai a titkosszolgálatok tevékenységére.

2. témacsoport – A titkosszolgálatok szervezeti, működési alapjai:

Az állam elleni bűncselekmények politikai természete, összehasonlító szabályozástörténetük; megelőzés, felderítés, megakadályozás; Az államtitok, szolgálati titok védelmének története alakulása, jelenlegi helyzete, szabályozása; A kormányzati információk igények forrásai, irányai; a kapott információk felhasználásának hatékonysága; Hivatalok információ-feldolgozó, -elemző és értékelő tevékenysége a kormányzati hírigényeket vonatkozásában; A minősített helyzetekben érvényesítendő kormányzati tervek; A szuverenitást veszélyeztető idegen titkosszolgálati tevékenységek, ezek felderítése és elhárítása; A fegyveres erők és a rendvédelmi szervek és a titkosszolgálatok terrorelhárító tevékenysége A nemzetbiztonságot veszélyeztető szervezett bűnözés, a terrorszervezetek, a jogellenes kábítószer- és fegyverkereskedelem, a tömegpusztító fegyverek felderítése; nemzeti, Európai Unió-s és globális feladatok Az állam működése szempontjából kiemelten fontos létesítmények; A fontos szervek és létesítmények titkosszolgálati védelme; A fontos és bizalmas munkakört betöltő személyek törvényben meghatározott körének nemzetbiztonsági védelmével és ellenőrzésükkel kapcsolatos tevékenység A Magyar Köztársaság érdekeinek érvényesítésére szolgáló tevékenység szervezésére és végrehajtására vonatkozó adatok.

3. témacsoport – A titkosszolgálatok operatív működése:

A titkosszolgálati eszközök, módszerek, eljárások irányai, alkalmazásuk hatékonysága; A titkosszolgálatok megelőző műveleti tevékenysége, annak szervezése; A titkosszolgálati információk értékelése, elemzése, feldolgozása; A titkosszolgálatok által létrehozott fedőintézmények; A titkosszolgálatok egymás közötti, az állami szervekkel, az önkormányzatok képviselőtestületeinek hivatalaival és intézményeivel, gazdálkodó és más szervezetekkel történő együttműködése; A titkosszolgálatokkal történő együttműködés típusai, módjai; az együttműködő személyek szociális összetétele; politikai szocializációs hátterük, értékrendszereik, attitűdjeik.

4. témacsoport – A titkosszolgálatok működésének technikai feltételei:

A titkosszolgálatok szervezet- és működéstörténete; jelenlegi helyzetük; A titkosszolgálatok feladatainak ellátásához szükséges technikai rendszerek és eszközök; A Hivatalok és szervezeti egységeik szervezeti és működési rendje, tevékenységüket szabályozó belső rendelkezések; A Hivatalok feladatainak ellátásához szükséges adatkezelés, a nyilvántartások rendszerei; az iratselejtezés; A Hivatalok szervezeti egységeinek költségvetése; A Hivatalok nemzetközi együttműködése; A Nemzeti Biztonsági Felügyelet nemzetközi együttműködése; A titkosszolgálatok oktatási anyagai.

5. témacsoport – a titkosszolgálatok állományának jellemzői:

A titkosszolgálatok állományának szociális összetétele; szocializáció, mobilizáció, értékrendszereik, attitűdjeik; A Hivatalok állományának társadalmi, politikai és szolgálati jövőképe; elfogadottság, legitimációs- és hivatástudat; A személyi állomány jövedelmi viszonyai, munkakörülményei; szervezeti, szolgálati és munkaviszonyaik; rekrutáció, karriertípusok, aspirációk; A személyi állománnyal kapcsolatos, büntető-, fegyelmi eljárások; Társadalmi, politikai feszültségek, konfliktusok megítélése, kezelése; a személyi állomány önképe, pszichés állapota.

Összegzés

A fentiekben részletezett komplex oktatási modell kellő metodológiai módosításokkal más, kapcsolódó kurzusok tematikájának kidolgozásához is hozzájárulhat, így a felsőoktatásban – az állam- és jogtudományi, valamint a politológiai képzésen túl – is felhasználható. Az ilyen irányú kezdeményezéseknek a jelei már megmutatkoznak.³⁰

Irodalomjegyzék

- ARGEJÓ 2015 = Argejő Éva: „A titok alakváltozásai”. *Kultúra és Közösség*, 2015. 1. sz. 183–190. pp.
- BALLA 2012 = Balla Zoltán: „A nemzetbiztonsági igazgatás egyes kérdései” In: Hautzinger Zoltán, Verhóczy János (szerk.) *Sodorvonalon: Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére*. Magyar Rendészettudományi Társaság Budapest, 2012.
- BODA 2016 = Boda József: „A magyar nemzetbiztonsági szolgálatok a rendszerváltás után”. In: uő. „Szigorúan titkos!”? *Nemzetbiztonsági almanach. A felderítés valamint a titkos információgyűjtés elméleti és gyakorlati kérdései*. Zrínyi Kiadó Budapest, 2016.
- CONCHA 1901 = Concha Győző: „A rendőrség természete és állása a szabad államban” (Akadémiai székfoglaló, 1901.) In: Lőrincz Lajos (szerk.): *A magyar közigazgatás-tudomány klasszikusai 1874-1947*. KJK Budapest, 1988.

³⁰ A Zsigmond Király Főiskolán például nemzetbiztonság és biztonságpolitika szakirány működik. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen gazdasági, üzleti információszerzést oktatnak, a Budapesti Corvinus Egyetemen pedig nemzetbiztonsági ismereteket, diplomácia és hírszerzés témákban lehet továbbtanulni.

- DEÁK 2007 = Deák Péter (szerk.): *Biztonságpolitikai kézikönyv*. Osiris Budapest, 2007. 642. p.
- DOBÁK 2014 = Dobák Imre (főszerk.): Állambiztonsági szolgálatok - nemzetbiztonsági szolgálatok. Képzéstörténeti tudományos konferencia 2014. *Nemzetbiztonsági Szemle* 2016. Különszám I.
- FICZERE – FORGÁCS 2004 = Ficzer Lajos – Forgács Imre: *Magyar közigazgatási jog. Különös rész*. Osiris Budapest, 2004.
- FÖLDES 2005 = Földes Tamás: *A „Janus arcú titok”. A titkok titka*. Gondolat Budapest, 2005.
- HEWSTONE – ANTAKI 1995 = Hewstone, M. – Antaki, Ch.: „Az attribúcióelmélet és társas viselkedés magyarázatai”. In: Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J.-P. – Stephenson, G. M. (szerk.): *Szociálpszichológia - európai szemzőgből*. KJK Budapest, 1995.
- JOBST 2012 = Jobst Ágnes: „A titkosszolgálatok tudománya az oktatás és a tananyagok tükrében 1945 után”. In: Csóka Ferenc (főszerk.): *Szakszolgálatok Magyarországon*. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat Budapest, 2012.
- LICHTENSTEIN 2016 = Lichtenstein József (lektor): *Nemzeti Alkotmányok az Európai Unióban*. Wolters Kluwer Budapest, 2016.
- NIKOLOV d. n. = Nikolov, Elit: *A titok. A kommunikáció ellentéte*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Műhely 3. h. n.; d. n.
- RÉVÉSZ 2007 = Révész Béla: *A titkosszolgálatok a politikában és a politológiában*. SZTE Szeged, 2007.
- SIMMEL 1973 = Simmel, G.: „A titok és a titkos társadalom”. In: uő: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat Budapest, 1973.
- SZABÓ 2003 = Szabó Márton: „Politikai titok”. In: uő. *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. L'Harmattan Kiadó Budapest, 2003.
- SZABÓ 2016 = Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Osiris Kiadó Budapest, 2016.
- SZABÓ 2007 = Szabó Máté: „A forró ősz 2006-ban Budapesten – értelmezési kísérlet politológiai szempontból”. *Rendészeti Szemle*, 2007. 4.
- ZWEIG 2006 = Zweig, Stefan: *A rendőrmiszter. Fouché élete*. Európa Budapest, 2006.

TÖBBSZINTŰ KORMÁNYZÁS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Soós Edit

Bevezetés

Az Európai Unióban a közösségi célok megvalósítása és az átfogó kihívások leküzdése mindenekelőtt a kormányzás módszerétől függ. Az Unió bővülése és mélyülése folyamatában az 1990-es évekre a kormányzatról (government) a kormányzásra (governance) helyeződik a hangsúly, amely vertikális irányban a különböző kompetenciákkal rendelkező hierarchikus szintek közötti partnerségi kapcsolatokat, horizontálisan pedig az azonos szinten megjelenő politikai, illetve új gazdasági és társadalmi szereplők hálózattá fejlődött interakcióit kapcsolja össze. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a többszintű kormányzás módszerével és fogalmi rendszerével miként határozható meg az EU sui generis politikai (és jogi) rendszerének a működése.

Az európai integráció folyamatos bővítésével és a globalizációval párhuzamosan mélyülő európai egységfolyamatot a reformok állandó dinamikája jellemezte. Az Európai Unió az 1990-es évek óta keretül szolgál egy új politikai és gazdasági rend kialakítására, amelyben a korábbi nemzetállami szuverenitásra épülő kormányzati rendszer átalakul, miközben a szupranacionális szint intézményeinek a kiépülése, valamint a régiók politikai és közjogi megerősödése meggy végbe Európa-szerte. Az új globális helyzethez való alkalmazkodási képesség feltétele volt, hogy az Európai Unió tagállamainak kormányzati rendszere is eleget tegyen a nemzetközi környezetben bekövetkezett változásoknak.

Az európai integráció folyamatos bővülése és mélyülése folyamatában az Európai Unió működési mechanizmusa már nem értelmezhető a funkcionista/neofunkcionista, illetve a kormányközi elméletek segítségével. A többszintű kormányzás elmélete (multi-level governance) az európai integráció államközpontú elméletének¹ egyik legjelentősebb kritikáját fogalmazza meg.

A hagyományos kormányzással szemben (government), amely a közhatalom ismérveivel írható le, a „governance” már egy új típusú kormányzást fejez ki. A többszintű kormányzás (multilevel governance) új struktúráként fogható fel, amelyben a szuverenitás alkotmányos alapjai változatlanok maradhatnak, és a tagállamok továbbra is alapvető egységeket képeznek, de már nem rendelkeznek a döntéshozás monopóliumával. A döntések felelősségében a tagállamok központi kormányai az Európai Unió jogalkotó intézményeivel és a regionális, valamint a helyi szereplőkkel osztoznak.² Az Unió intézményei a szerződések és az uniós jog másodlagos jogforrásai, míg a tagállami kormányzati szervek a nemzeti alkotmányok és a nemzeti jogszabályok szabályozása alatt állnak.

¹ Az államtanban megfogalmazott államiság kritériumai – a területi sérthetlenség és az állam területe, valamint lakossága felett gyakorolt szuverén hatalom – nem teljesülnek az európai integrációra.

² HOOGHE – KEATING 1994, 375–376. pp.

A regionális és helyi szint politikai, valamint gazdasági szereplői és a regionális mozgalmak követeléseik teljesítésére partnert látnak a szupranacionális szint intézményeiben a tagállamok központi kormányaival szembeni pozícióik kiépítésére és erősítésére. A többszintű kormányzás részeként végbemegy a szubnacionális szereplők térnyerése és bevonása az Európai Unió döntéshozatalába. 1994-ben a szubnacionális szintek az Európai Unió intézményi struktúrájában is elismerést kapnak. Felállításra kerül a regionális és helyi önkormányzatok képviselőiből álló Régiók Bizottsága, amely intézményes csatornákat biztosít a szubnacionális kormányzati szintek számára az uniós politikaformálásban.

Európaizáció és többszintű kormányzás

Az európai szakpolitikák, és különösen a regionális politika elindították a kormányzás átalakításának folyamatát. Az Egységes Európai Okmány (1986), majd az Európai Unióról szóló szerződés (1992) megerősítette a „regionális dimenziót” az európai politikák alakításában, valamint a régiók és helyi önkormányzatok szerepét az európai döntéshozatali folyamatban. Az Európai Unió már nem egyszerűen a tagállamok szövetsége, hanem olyan többszintű kormányzati rendszer, amelyben a szupranacionális, a nemzeti és a szubnacionális szintek aktorainak részvételével folyik a döntéshozatal.

Az 1990-es évek fejlődési folyamatában az „államok Európája” koncepciójával szemben előtérbe kerültek az európai integrációt megerősítő szupranacionális, valamint a szubnacionális szintek szerepét növelő tényezők. Az európai integráció folyamata kettős irányú: egyrészt a tagállamok politikai rendszere kapcsolódik az EU politikai rendszeréhez, másrészt a tagállamok gazdasága és társadalmi szférája fogadja be az uniós szakpolitikákat. Ez a folyamat az európaizáció, az unió kormányzati szintjei egymásra hatásának eredményeként bekövetkezett változások összessége.

Az európaizáció egyik folyamata a top-down európaizáció („downloading”), ami a közösségi döntések végrehajtását jelenti a tagállami belpolitikában és szabályozásban. „Az európaizáció a formális és informális szabályok, eljárások, politikai paradigmák, stílusok, hitek és normák konstrukciójának, diffúziójának és intézményesítésének folyamataiból tevődik össze, melyek először az Unió szintjén mennek végbe, majd integrálódnak a nemzeti politikai struktúrákba és közösségi politikákba.”³ Az európaizáció másik útja a bottom-up európaizáció („uploading”), amely a tagállami intézményi és közpolitikai modellek közösségi érvényesítésére irányul. A tagállamok szupranacionális szinten igyekeznek elfogadtatni az általuk megfelelőnek tartott intézményi és közpolitikai modelleket.⁴

Az Európai Unió szintjéről ható nyomás következtében a tagállamok kompetenciáik egy részét fokozatosan a szupranacionális szintre transzferálják. A tagállami kormányzás beolvadása az európai integrációba a hatáskörök és a felelősség megosztását eredményezi a kormányzás különböző szintjein. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 4. cikk (1) bekezdése egyértelművé tette a hatáskörök megosztását az Unió és a tagállamok között. Minden olyan hatáskör, amelyet a Szerződések nem ruháztak át az Unióra, a tagállamoknál marad. Vannak azonban olyan szakpolitikák, amelyek szabályozása az Európai Unió kizárólagos hatáskörébe tartozik, ilyenek pl. a versenyszabályok, a vámunió, a közös kereskedelempolitika. Ezeket a területeket érintően csak az Európai

Unió alkothat és fogadhat el kötelező erejű jogi aktust. Bizonyos szakpolitikai területeken a tagállamokat és az Európai Uniót megosztott hatáskör illeti meg. A tagállamok e hatásköröket csak olyan mértékben gyakorolhatják, amilyen mértékben az Európai Unió hatáskörét nem gyakorolta, vagy úgy határozott, hogy lemond hatáskörének gyakorlásáról. Ezek a gazdasági, társadalmi és területi kohézió, a belső piac, a szociálpolitika meghatározott vonatkozásai, a mezőgazdaság és a halászat (kivéve a tengeri biológiai erőforrások megőrzését), a környezetvédelem, a fogyasztóvédelem, a közlekedés, a transzeurópai hálózatok, az energia, a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség, a közegészségügy, a kutatás, a technológiafejlesztés és az űrkutatás területei. Az Európai Unió hatáskörrel rendelkezik a tagállamok intézkedéseit támogató, összehangoló vagy kiegészítő intézkedések megtételére az ipar, kultúra, idegenforgalom, oktatás, sport és az igazgatási együttműködés területén.

Az európaizáció az Európai Unió demokratizálódására, az európai identitás megfogalmazódására, a szupranacionális hatalom legitimációjára irányuló folyamat a többszintű kormányzás rendszerében.⁵ Az átalakulási folyamatban az állam szuverén jogkörei nem csak „felfelé”, az uniós intézmények hatáskörében jelennek meg, hanem „lefelé” is, az alkotmányos régiók nagyobb önállóságában is jelentkeznek. A régiók politikai és közjogi státusának a megerősödése a többszintű kormányzás rendszerében fokozatosan átalakította a tagállamok önkormányzati rendszereit is.

A helyi és regionális kormányzatok a többszintű kormányzás rendszerében

A helyi és regionális szintű kormányzás sokfélesége valódi értéket jelent az Európai Unió számára. Az egyes országok önkormányzati rendszere sajátos felépítést mutat, nincs az Európai Unióban egységes modellje a közfeladatok ellátásának és a közszolgáltatások megszervezésének. Az alkotmányok többsége és a helyi önkormányzást szabályozó törvények elismerik a helyi önkormányzashoz való jogot mint alapjogot. A változások, sajátosságok kialakulásában meghatározó erővel bírnak az egyes országok politikai és közigazgatási hagyományai, gazdasági fejlettsége. Nincs optimális modell, léteznek viszont tendenciák és országonként sajátos megoldások.

A skandináv modellt nagyméretű helyi önkormányzatok, nagyfokú pénzügyi-gazdasági önállóság és széleskörű szolgáltatási felelősség jellemzi. A skandináv modellben a helyi önkormányzatok alapfeladatai közé tartozik a közszolgáltatási feladatok ellátása. Az igazgatási-szolgáltatási hatékonyság⁶ növelését célzó megoldás keretében közsegegyesítések révén csökkentették a helyi önkormányzatok számát. A legdrasztikusabb csökkenés a települések számában Dánia és Svédország esetében történt. Dániában a települések száma 1387-ről (1950-ben) 98-ra (2013-ban) esett vissza. Svédországban 1950-ben a települések száma 2281 volt, 2013-ban már csak 290.⁷ Az összevonásokat követően a helyi önkormányzatok széles feladatköröket kaptak a jóléti szolgáltatások és a kommunális szolgáltatások ellátá-

⁵ FEJES 2013, 30. p.

⁶ VEREBÉLYI 1993, 195. p.

⁷ Council of Europe. The size of municipalities, efficiency and citizen participation. Local and regional authorities in Europe, No. 56. Council of Europe Press, 1995. 16. p., illetve Council of European Municipalities and Regions: Decentralisation at a crossroads. Territorial reforms in Europe in times of crises. October 2013.8. p.

³ RADAELLI 2004, 15. p.

⁴ BÖRZEL – RISSE 2000, 3. p.

sában, és biztosították számukra a feladataik elvégzéséhez szükséges pénzügyi forrásokat.⁸ A decentralizáció, a helyi autonómia növelésének legfontosabb gazdasági eszközei a helyi bevételi források, megosztott adók, helyi adók, díjbevételek és egyéb bevételek, hitelek.⁹

Nem következett be a helyi önkormányzatok feladat- és hatáskörének bővülése a dél-európai országokban, ahol a történetileg kialakult sok – minden településen önálló – kisebb önkormányzatot megőrizték. A mediterrán modellt centralizált pénzügyi rendszer, az önkormányzatok jelentős állami ellenőrzése és az apró települési önkormányzatok szűk feladatköre jellemzi. A germán modell a föderatív államigazgatáson alapuló többszintű, erősen centralizált rendszer, ahol a legalsó települési szintre csekély feladat hárul. (Németország, Ausztria).

Az európai integráció bővülése során tagállamainak hatalmi szerkezetében az 1970-es évektől a régiók közjogi státusának folyamatos erősödése ment végbe az alulról építkező etnikai, kulturális elemekkel alátámasztott, politikai követelésekkel fellépő tájegységi mozgalmak hatására. A kulturális mozgalmak számos esetben eljutottak a területi autonómia követeléséig. A területi autonómia a regionalizált államigazgatási rendszerekbe könnyebben beilleszthető, még akkor is, ha a belső határok nem tükrözik az etnikai-nemzeti törésvonalakat. Nyugat-Európa számos államának – így Belgium, Olaszország, Spanyolország – regionalista mozgalmai széles körű autonómia biztosítását eredményezték pl. Baszkföld, Katalónia, Galícia, Andalúzia, Vallónia, Flandria esetében. Az olasz régiók közül Szicília, Szardínia, Valle d'Aosta, Trentino-Alto Adige ezen mozgalmak bázisán jött létre 1949-ben, de a mozgalmak elgyengülése lehetőséget adott az olasz államnak, hogy elodázza hatalommal való felruházásukat egészen az 1970-es években végbemenő, az egész országra kiterjedő regionalizáció folyamatáig.

Az 1970-es évektől kibontakozó (etno)regionalizmus számos esetben szerencsésen találkozott a kormányok által támogatott, „felülről” kiinduló decentralizációs törekvésekkel. Az így kialakuló mesterséges régiók – szemben Európa történeti régióival – nem organikus fejlődés következtében jönnek létre (pl. Franciaország 22 régiója). Közvetve az Európai Unió is kikényszerít regionális szintet a tagállamokban. Az Egységes Európai Okmány (1986) a regionális politikát közösségi politikaként ismeri el, a támogatási rendszer középpontjába a régiókat állítja. A Strukturális Alapok 1988. évi reformjával az Európai Bizottság kulcsszerepet vállalt a regionális intézményrendszer megerősítésében, ezzel a regionalizáció elősegítésében a tagállamokban.

Az 1988. évi *Határozat a Közösség regionális politikájáról és a régiók szerepéről* c. dokumentum az Európai Közösség felelősségének növelése és a hatalomnak a közösségi intézmények irányába történő transzferálása mellett kiemeli a központi kormányok feladatvállalása csökkentésének, a decentralizációnak a fontosságát. Ehhez azonban meg kellett teremteni a lehetőséget a decentralizációra az egyes tagállamokban. „*Felszólítja tehát a tagállamokat, hogy pozitív és gyakorlati módon reagáljanak az Európai Parlament regionalizációs indítványára annak érdekében, hogy a regionalizált rendszerrel még nem rendelkező országok mielőbb megtehessék a szükséges lépéseket, a már régiókba szervező-*

dött országok pedig elismerhessék és tiszteletben tarthassák a régiók hatalmát, hogy azok a Közösség kohézióját és regionális egyensúlyát biztosító politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés feladatainak eleget tehessenek.”¹⁰

A Közösségi Charta a regionalizációról a regionalizmus összetevői közül a választott gyűlésnek politikailag felelős regionális kormányt nevezi meg valamennyi régió intézményi struktúrájának jogi alapjául, amelyeket a tagállamoknak regionális státútumokban és a nemzeti törvényhozásban kell jóváhagyni.¹¹ A regionális (ön)kormányzás szabályfüggő, a szabályoknak azonban társadalmi (kultúrában, hagyományban gyökerező) normákon, szerződéseken kell alapulniuk. Mindezek a jellemzők a meglévő intézményi keretekbe ágyazva jelennek meg a tagállamok politikai rendszerében.

A Közösségi Charta a régiót földrajzi szempontból világosan körülhatárolt egységet képező területként jellemzi, vagy ehhez hasonló olyan összefüggő területsoportosulásként, amelynek a lakossága bizonyos közös vonásokkal rendelkezik. Közösen kívánja az ebből eredő specifikus identitás biztosítását és annak fejlesztését a kulturális, társadalmi és gazdasági haladás serkentése céljából. A közös vonások a nyelvet, a kultúrát, a történelmi hagyományokat, a gazdasági érdekeket jelentik. Ezek a feltételek nem kell, hogy együttesen jelentkezzenek egy adott régió esetében, de a régióra jellemző, markáns elemeknek (pl. nyelv és kultúra) – vagy azok hiányában a gazdaságnak – jelen kell lenni.

A „Régiók Európája” mint a tagországokon átfelölő föderális Európa a tagországok többségétől nem kapott támogatást. Az Európai Unió tagállamaiban a régiók számos szempontból nagy különbséget mutatnak. A szubnacionális kormányzati struktúra átalakítása egy kísérlet a politikai rendszer modernizálására. A megoldás azonban nem uniformizált, hanem beágyazódik a nemzeti tradíciókba. Mégis vannak bizonyos közös vonások, amelyeket Sharp a „*decentralizáció irányába mutató tendenciaként*”¹² jellemezte.

Az Unió államainak többsége mára decentralizált (p. Dánia, Finnország, Litvánia, Szlovénia, Svédország, Hollandia, Egyesült Királyság, Málta,), regionalizált (Olaszország, Spanyolország) vagy föderális (Ausztria, Belgium, Németország). Létezik a tagállamoknak egy csoportja, ahol az alkalmazkodási kényszer sem vezetett döntő strukturális változásokhoz annak ellenére, hogy az Unió által preferált intézmények jöttek létre és egyfajta decentralizációs folyamat is elindult. Az unitárius országok csoportjához tartozik Közép- és Kelet-Európa országainak többsége. Ezek az országok olyan helyi önkormányzatokkal rendelkeznek, amelyek egyedülként képviselnek döntéshozatali szintet az állami/országos szint alatt. A helyi önkormányzatok széles körű feladatokat kapnak, amelyek megvalósításához a központi költségvetés biztosít forrásokat. A regionális hatóságok általában adminisztratív egységként léteznek, valódi politikai hatalom nélkül.

Az Európai „jó kormányzás”

Az Európai Unió, illetve annak intézményrendszere nincs közvetlen befolyással a tagállamok kormányzására, ugyanakkor a tagállamok jogrendszeri igazodnak az uniós joganyaghoz, ami jelentős hatással van a kormányzás fejlesztésére a különböző tagállamokban. Az európai kormányzás folyamatai befolyásolják a tagállami belpolitikát, az uniós szakpolitikái

⁸ A közfeladatok hatékonyabb ellátása megkövetelte az önkormányzatok kapacitásának többirányú megerősítését, többek között pénzügyi képességben, igazgatási és szolgáltatási szaktudásban, létszámban és hatáskörben. VEREBÉLYI 1993, 194–195. pp.

⁹ Miközben csökkent a helyi önkormányzatok száma, területük és népességük jelentősen növekedett. Ennek a folyamatnak a következménye, hogy leszűkült, mindössze néhány közszolgáltatás biztosítására korlátozódott a területi önkormányzatok feladata. („skandináv modell”). TORMA 2001, 175. p.

¹⁰ Resolution on Community regional policy and the role of the regions. OJ C 326 18 November 1988. 294. p.

¹¹ Community Charter for Regionalisation. Brussels, OJ C 326 18 November 1988. 296–298. pp.

¹² SHARPE 1979, 65. p.

döntések beépülnek a tagállami szabályozásba. Ezáltal az európai integráció magával hozza a tagállamok kormányzati rendszereinek intézményi harmonizációját, különösen funkcionális és értékorientációs szempontból.

Az európai döntéshozatali folyamat hatékonysága a „jó kormányzás” reformja révén újítható meg, olyan intézményközi és politikai együttműködési kultúra kialakításával, amely ösztönzi a nemzeti és szubnacionális szintek részvételét az európai kormányzásban.¹³

Az európai „jó kormányzás” (good governance) követelménye összekapcsolódik a demokrácia és a szubszidiaritás elvének következetes alkalmazásával. Az Európai Bizottság 2001. évi Európai Kormányzásról szóló Fehér Könyvében¹⁴ átalakította saját kormányzási koncepcióját. A Fehér Könyv két nagy stratégiai célkitűzést határoz meg: ahhoz, hogy az uniós intézmények közelebb kerüljenek az uniós polgárokhoz, meg kell valósítani a európai döntési folyamatban való részvételt, és el kell érni a közösségi cselekvés hatékonyságának fokozását. Az „európai kormányzás” fogalma mindazon szabályokra, eljárásokra és magatartásra vonatkozik, amelyek befolyásolják az európai szintű hatalomgyakorlást. A „jó kormányzás” alapelvei a nyitottság, a részvétel, az elszámoltathatóság, a hatékonyság és a koherencia.

Az Európai Parlament 2008-as jelentése alapján az európai politikák – és különösen a kohéziós politika – elindították a kormányzás átalakításának folyamatát: egy gyakran centralizált, mégis a (földrajzi vagy akár ágazati) megosztottsággal jellemezhető rendszertől a kormányzás egy olyan rendszer felé halad, amely több szinten is egyre inkább integrált. Tiszteletben tartva az egyes tagállamok intézményi kereteit, a hatáskörök megosztását és a szubszidiaritás elvét, az európai intézmények ösztönözhetik a jobbítási folyamatot a kormányzás minden szintjén, legyen az közösségi, nemzeti, regionális vagy helyi.¹⁵ A kormányzás új módszerei nem helyettesítik a hatáskörökkel és költségvetéssel rendelkező (európai, nemzeti, regionális és helyi) közintézményeket, hanem lehetőséget biztosítanak arra, hogy saját politikáikat az ugyanazon kérdéskörben érdekelt valamennyi (köz és magán) szereplővel összhangban valósíthassák meg.

A Régiók Bizottsága értelmezésében a „jó európai kormányzás” a többszintű kormányzás feltételeinek megteremtését jelenti. A többszintű kormányzást az Unió, a tagállamok, valamint a regionális és helyi önkormányzatok partnerségen alapuló összehangolt cselekvéseként fogja fel, amelynek célja az Európai Unió politikáinak kidolgozása és végrehajtása. Ez a különböző érintett hatalmi szintek megosztott felelősségét vonja maga után, valamint a demokratikus legitimitás valamennyi forrására és a különböző bevont szereplők reprezentativitására támaszkodik. A Régiók Bizottsága értelmezésében a többszintű kormányzás horizontális és vertikális dimenzióval rendelkező dinamikus folyamat: vertikálisan a regionális önkormányzatok, illetve a nemzeti kormány és az Európai Unió között; horizontálisan a regionális önkormányzatok, illetve a civil társadalom között, és különösen a társadalmi párbeszéd keretében meg kell erősíteni a partnerség gyakorlatát.¹⁶

A többszintű kormányzási rendszer egyensúlyt teremt az Európai Unióban az egység és sokféleség, valamint a központi koordináció és a helyi autonómiák között. A különböző érintett hatalmi szintek megosztott felelősségének elismerésével lehet elérni, hogy az egyes kormányzási szintek együttesen vegyenek részt az uniós szakpolitikák és jogszabályok megfogalmazásában.¹⁷

A „jó kormányzás” és a „nyitottság” elve az EUMSZ 15. cikkében kerül megerősítésre, Ezen elvek érvényesülésének előmozdítása érdekében az Unió intézményei és szervei a nyitottság elvének tiszteletben tartásával járnak el. Ugyanakkor a „jó kormányzás” feltételeit maguk a tagállamok hordozzák abból adódóan, hogy az Európai Unió jogalkotása a tagállamok államszervezetére támaszkodik a végrehajtás és a jogalkalmazás során. Az EUMSZ 4. cikke (3) bekezdése szerint „Az Unió és a tagállamok a lojális együttműködés elvének megfelelően kölcsönösen tiszteletben tartják és segítik egymást a Szerződésekből eredő feladatok végrehajtásában.”

A tagállamok közigazgatási rendszere és társadalmi szférája befogadja az uniós szakpolitikákat, másrészt a tagállamok közigazgatási rendszere kapcsolódik az EU politikai rendszeréhez. Az unió szintjéről „felülről lefelé” irányuló és a szubnacionális szintek felől „alulról felfelé” irányuló folyamatok együttes hatásának eredményeként kialakulóban van a közös európai értékeken és elveken nyugvó európai közigazgatási térség, amely a tagállami és az uniós közigazgatási rendszerek együttműködésekként értelmezhető.

Az európai közigazgatási térség intézményi keretének megerősítése és továbbfejlesztése európai belpolitikai feladat. Az EUMSZ 197. cikk (1) bekezdése kiemeli, hogy „Az uniós jog tagállamok általi eredményes végrehajtását – ami az Unió megfelelő működése szempontjából elengedhetetlen – közös érdekű ügynek kell tekinteni.”¹⁸

A tagállamokban az uniós jog végrehajtására vonatkozó kötelezettségek teljesítése során a decentralizáció elvének érvényesítése a hatáskörök megosztását eredményezi a tagállamok közigazgatási rendszerében a kormányzás különböző szintjein a központi, a területi és a helyi közigazgatási szervek között. A helyi és regionális önkormányzatok növekvő szerepét jelzi, hogy az Európai Unióban napjainkban közel 95 000 helyi és regionális önkormányzat rendelkezik jelentős hatáskörökkel olyan kulcsfontosságú ágazatokban, mint az oktatás, a környezetvédelem, a gazdaságfejlesztés, a területrendezés, a közlekedés vagy a szociálpolitika, és felelős az uniós politikák és jogszabályok közel 70%-ának a végrehajtásáért. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés megerősítette a nemzeti és szubnacionális kormányzás adaptálását az európai politikákba¹⁹ és ezzel a hatáskörök és felelősség megosztását a kormányzás különböző szintjein. Az EUMSZ 4. cikk (2) bekezdése értelmében „Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is.”

A többszintű kormányzás megvalósításának alapja a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartása, amely megakadályozza, hogy a döntéseket egyetlen hatalmi szintre koncentrálják, és biztosítja, hogy a politikák kidolgozása és alkalmazása a legmegfelelőbb szinten történjen. A szubszidiaritás elvének tiszteletben tartása és a többszintű kormányzás egymástól elválaszthatatlan: a szubszidiaritás a különböző hatalmi szintek hatásköreinek elhatárolását

¹³ A Régiók Bizottsága saját kezdeményezésű véleménye. Régiók Bizottsága Többszintű kormányzásról szóló Fehér Könyve. CONST-IV-020. 80. plenáris ülés. Brüsszel, 2009. június 17–18. CdR 89/2009 végleges 2. p.

¹⁴ COM (2001) 0428 final European governance – A white paper. Brussels, OJ C 287 12/10/2001

¹⁵ Az Európai Parlament jelentése a nemzeti és regionális szintű kormányzásról és partnerségről, valamint a regionális politika terén projektek megalapozásáról. Az Európai Unió mint kormányzásátalakítási tényező. c. fejezet. Regionális Fejlesztési Bizottság. Előadó: Jean-Marie Beaupuy, A6-0356/2008, 17.9.2008.

¹⁶ A Régiók Bizottsága saját kezdeményezésű véleménye. Régiók Bizottsága Többszintű kormányzásról szóló Fehér Könyve. CONST-IV-020. 80. plenáris ülés. Brüsszel, 2009. június 17–18. CdR 89/2009 végleges 6–7. pp.

¹⁷ A Régiók Bizottsága többszintű kormányzásról szóló Fehér Könyve. CONST-IV-020. 80. plenáris ülés. Brüsszel, 2009.06.17–18. CdR 89/2009 final 7. p.

¹⁸ EUMSZ 197. cikk (2) bekezdés

¹⁹ OLSEN 2002, 924. p.

szabályozó alapelv, míg a többszintű kormányzás a kormányzati szintek interakciójára helyezi a hangsúlyt.

A decentralizáció, a szubszidiaritás és arányosság elvének érvényesülése egy megbízható és kiszámítható, nyitott, átlátható és elszámoltatható közigazgatás kialakításával valósítható meg a tagállamokban a közigazgatás stabilitása, hatékonysága és eredményessége mellett.²⁰

A szubszidiaritás elve – a többszintű kormányzás működését meghatározó alapelv

A szubszidiaritás a „kisegítés elve” (*principium subsidiaritatis*), amelynek értelmében egy felsőbb szintű közösség nem avatkozhat be egy alacsonyabb szintű közösség belső életébe.²¹ A szubszidiaritás elve először az Európa Tanács Bordeaux-i Nyilatkozatában 1978-ban került megfogalmazásra: „Az igazgatási funkciókat a lakossághoz legközelebb eső szinten kell megoldani, magasabb szint csak akkor jelenhet meg, ha a feladatokat nem lehet alsóbb szinten koordinálni vagy végrehajtani.”²²

A szubszidiaritás elve az Európai Unióról szóló szerződés (EUSz) rendelkezése következtében került be az uniós jogalkotásba. Az EUSz az Európai Parlament társjogalkotói hatáskörének bővítésével és az együtdöntési eljárás bevezetésével fokozatosan megerősítette a szupranacionális szintet, miközben a tagállamok fokozatosan veszítettek szuverenitásukból. A szubszidiaritás elvének a Szerződésbe történő bevétele valójában válasz az integráció folyamatának mélyülésére, az Uniónak tiszteletben kell tartania a tagállamok belső politikai és igazgatási struktúráit.

Az EUSz 3b. cikke a következőképpen határozza meg a szubszidiaritás fogalmát: „Azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, a Közösség a szubszidiaritás alapelvének megfelelően csak akkor és abban a mértékben avatkozik be, ha a tervezett tevékenység célkitűzéseit a tagállamok nem tudják kielégítően megvalósítani, és ezért ezek a célkitűzések a tervezett tevékenység nagyságrendje vagy hatásai miatt közösségi szinten jobban megvalósíthatóak.”

A Régiók Bizottsága *A szubszidiaritás elvének alkalmazásáról az Európai Unióban* c. véleményében (1995) a szubszidiaritás elvének a régiókra és a helyi önkormányzatokra való kiterjesztését szorgalmazza. Szükségesnek tartja, hogy a szubszidiaritás elve a hatalom összes szintjére – helyi és regionális, állami és közösségi – kiterjedjen: „A Közösség és a tagállamok megosztott hatáskörét a lehető legdecentralizáltabb szinten kell gyakorolni, figyelembe véve a régiók és a helyi önkormányzatok hatáskörét, valamint a tagállamok politikai és közigazgatási struktúráját.”²³

A szubszidiaritás és a polgárközeliség az európai integráció folyamatában különösen segíti:

- a demokratikus legitimációt, amelynek legfontosabb eleme az állampolgárokhoz való közelebb kerülés;
- az átláthatóságot, amely a funkcióknak a kormányzati szintek közötti elosztása során az állampolgárok számára is könnyebbé teszi az egyes szintek közötti orientálódást;
- a hatékonyságot, amely a feladat- és hatásköröknek a megfelelő szintekre történő delegálásából ered.

A szupranacionális szint intézményi struktúrájában és döntéshozatali mechanizmusában jelentkező demokratikus deficit és a bővítés folyamata növelte a szubszidiaritás jelentőségét. Az Európai Unió jogszabályai közel 70%-ának a végrehajtásáért felelős regionális és helyi önkormányzatok – mint a polgárokhoz különösen közel álló egységek – képesek a leginkább arra, hogy az európai intézmények felé közvetítsék a szubnacionális szintről érkező, a gazdasági és társadalmi fejlődés konkrét szükségleteihez kapcsolódó kéréseket és javaslatokat. Ezért a Régiók Bizottsága azt javasolta, hogy az Európai Unió regionális és helyi dimenziójának erősítése érdekében bármely jogi aktus elfogadását széles körű konzultációk előzzék meg, és készüljön „szubszidiaritás hatásvizsgálat”, amelyben az Európai Bizottság értékeli a jogalkotási javaslat szabályozási és pénzügyi hatásait a regionális és helyi hatóságok szempontjából.²⁴

Különös jelentőséggel bír az *Európai Unió működéséről szóló szerződés* (2.) Jegyzőkönyve a szubszidiaritás és arányosság elvének alkalmazásáról, amely kifejezett hivatkozást illesztett be a szubszidiaritás elvének regionális és helyi dimenziójára vonatkozóan azzal, hogy a jogalkotási aktusok tervezeteit a szubszidiaritás és az arányosság elve tekintetében külön indokolni kell, és adott esetben a tervezett intézkedés regionális és helyi vonatkozásait is figyelembe kell venni.

Az uniós jogalkotás új intézményi szereplői a tagállamok nemzeti parlamentjei. A szubszidiaritás elvének a nemzeti parlamentek általi ellenőrzése az ún. korai figyelmeztető rendszer, amely segítségével a nemzeti parlamentek jelezhetik az uniós jogalkotó intézményeknek, ha álláspontjuk szerint az adott jogalkotási tervezet nem összeegyeztethető a szubszidiaritás elvével, vagyis a tervezett intézkedést nem európai szinten kellene meghozni, mivel annak céljait a tagállamok kielégítően meg tudják valósítani.

Miközben az európai integráció során az állami szuverenitás jelentősen mértékben átalakul, ezzel a folyamattal egyidejűleg a szubszidiaritás fogalma is megváltozik. A szubszidiaritás eredetileg a tagállamok hatásköreinek a közösségi hatáskörrelvonás elleni védelmére szánt elv volt. Az EUMS hatályba lépésével a szubszidiaritás elvét megsértő jogalkotási aktus megtámadására, ex-post jogi felülvizsgálatra van lehetősége a nemzeti parlamenteknek az ex-ante politikai felülvizsgálat sikertelensége esetén.

A Régiók Bizottságának nem sikerült elérnie, hogy a Szerződés bevonja a tanácsadó szervet a korai figyelmeztető rendszerbe. Azonban az olyan jogalkotási aktusok tekintetében, amelyek elfogadásához az Európai Unió működéséről szóló szerződés rendelkezései szerint a Régiók Bizottságával konzultálni kell, ennek elmulasztás esetén a jogalkotási aktus elfogadását követően a Régiók Bizottsága is jogorvoslatért folyamodhat az Európai Unió Bíróságához, amely hatáskörrel rendelkezik a keresetek elbírálására.

²⁴ Régiók Bizottsága vélemény. Tárgy: Irányvonalak a szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásához és ellenőrzéséhez. (2006/C 115/08) OJ C 115 2006.5.16. 1. 6. bek. 37. p.

²⁰ SIGMA PAPERS 1999, 8–13. pp.

²¹ A kisegítés elvéről már a Rerum Novarum (1891) c. enciklika is szól, de kifejezetten a Quadragesimo anno (1931) c. enciklikában jelenik meg az állam és az egyének, illetve az állam és a kisebb közösségek kapcsolata vonatkozásában.

²² Council of Europe. Convention on the problems of regionalisation. Bordeaux, 30 January – 1 February 1978. Bordeaux Declaration. 4. p.

²³ Committee of the Regions. The application of the principle of subsidiarity in the European Union. Brussels, 21 April. 1995 CdR 136/95 Appendix, 11. bek. 5. p.

A szubszidiaritás és az arányosság elvét elsősorban az uniós jogalkotó intézményeknek kell folyamatosan tiszteletben tartaniuk. A tagállamok politikai és kulturális sokszínűsége, egyedisége és eltérő hagyományai, a szubnacionális szintek sokféleségéből adódó különbségek, az eltérő szervezetrendszer és a változatos jogi-közigazgatási berendezkedés a szubszidiaritás ellenőrzésének eltérő gyakorlatát kívánja meg. Az Európai Bizottság éves jelentései alapján a szubszidiaritás elvének megsértésére hivatkozó legnagyobb számú indokolt vélemény a svéd és a holland parlamentből, valamint a francia nemzetgyűlésből érkezett. Közép-Európában a legaktívabb a Cseh Köztársaság és Románia nemzeti parlamentje a szubszidiaritást ellenőrző mechanizmus során.

Összegzés

Az európai integráció folyamata az elmúlt évtizedek folyamán jelentős változásokat idézett elő az európai kormányzásban. Miközben az állami szuverenitás jelentősen mértékben átalakul, a többszintű kormányzás új struktúráként fogható fel, amelyben a szuverenitás alkotmányos alapjai változatlanok maradhatnak, és a tagállamok továbbra is alapvető egységeket képeznek.

A nemzeti szuverenitás 19. századi eszméjével szemben a központosított hatalom helyett rugalmas, többszintű, egymásra épülő hatalmak rendszere alakult ki a 21. századra. A korábbi nemzetállami szuverenitásra épülő kormányzati rendszer átalakul, a régiók és regionális autonómiák közjogi és politikai megerősödése megy végbe Európa-szerte, az államoknak meg kell osztaniuk szuverenitásukat a szubnacionális szintekkel.

A decentralizáció folyamata során a tagállamok jelentős részében kialakult a többszintű kormányzás struktúrája. A regionális integráció fejlődésében kimutatható differenciálódást jelzi, hogy Spanyolországban és Belgiumban a regionális és kulturális mozgalmak követeléseik kikényszerítették mindkét ország unitárius berendezkedésének megváltoztatását, de szövetségi berendezkedés kialakítására Spanyolországban nem került sor.

Az európaizáció és a decentralizáció folyamata egymást erősítve határozta meg a területi szintek helyét és szerepét az európai integráció környezetében, elősegítve azok lehatárolását, illetve intézményi rendszerének megteremtését. A megosztott kormányzáshoz azonban még nem adott valamennyi feltétel minden tagállamban. A közép- és kelet-európai térség centralizált államberendezkedésű országaiban korlátozottak a többszintű kormányzás megvalósításához a jogi, közigazgatási és politikai keretek.

Az intézményi struktúrák és a döntéshozatali gyakorlatot tekintve meg kell állapítanunk, hogy a „jó kormányzás” egyik fő tartalmi elemének tekinthető többszintű kormányzás nem valósult meg teljességgel az Unióban. Az Európai Bizottság által 2001-ben kibocsátott Fehér Könyve a „jó kormányzásról” még ambiciózus terveket irányzott elő a részvételi kormányzásról, az alkotmányozási kudarc következtében azonban a „jó kormányzás” feltételeinek a rendezése elmaradt. A 2008-as pénzügyi világválság radikális kormányserkezeti változásokat eredményezett az egyes országokban. A piac hatékony működéséhez, a gazdasági növekedéshez szükségessé vált az állami, kormányzati szféra megerősítése.

Az Európai Unió tagállamainak egy részében az állam már nemcsak a „jó kormányzás” feltételeinek megteremtésében vállal szerepet, de sok esetben a jó kormányzás feladatait is magára vállalja. Az államközpontú kormányzás modern közjogias és közhatalmi szemlélete a helyi közigazgatás és a közhatalom gyakorlására is jelentősen kihat, befolyással van a

megújuló kormányzati rendszer szabályozására közpolitikai, közigazgatási és kormányzati területeken.

Irodalom- és forrásjegyzék

BÖRZEL – RISSE 2000 = Börzel, Tanja A. – Risse, Thomas: When Europe hits his home: europeanisation and domestic change. *European Integration. Research Papers (EIoP)*, Vol. 4, No. 15. 2000. 1–20. pp. Forrás: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf> (Letöltés dátuma: 2017.01.10.)

Council of Europe. *The size of municipalities, efficiency and citizen participation*. Local and regional authorities in Europe, No. 56. Council of Europe Press, 1995.

Council of European Municipalities and Regions. *Decentralisation at a crossroads. Territorial reforms in Europe in times of crises*. October 2013.

COM (2001) 0428 final European governance – A white paper. Brussels, OJ C 287 12/10/2001

Committee of the Regions. *The application of the principle of subsidiarity in the European Union*. Brussels, 21 April. 1995 CdR 136/95 Appendix

European Parliament. *Community Charter for Regionalisation*. OJ C 326 18 November 1988

European Parliament. *Resolution on the Community regional policy and the role of the Regions*. OJ C 326 18 November 1988

Az Európai Parlament jelentése a nemzeti és regionális szintű kormányzásról és partnerségről, valamint a regionális politika terén projektek megalapozásáról. Regionális Fejlesztési Bizottság. Előadó: Jean-Marie Beaupuy, A6-0356/2008, 17/9/2008

Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. HL C 115, 2008. május 9.

Treaty on European Union OJ C 191, 29 July 1992

FEJES 2013 = Fejes Zsuzsanna: A „jó állam” államelméleti megközelítésben. In: Papp Tekla (szerk.): *A jó állam aspektusai, perspektívái*. Tudományos előadókülés. 2012. április 26. Pólay Elemér Alapítvány Szeged. 2013. 17–34. pp.

HOOGHE – KEATING 1994 = Hooghe, Liesbet – Keating, Michael: The politics of European Union regional policy. *Journal of European Public Policy*. Vol. 1, No. 3. 1994, 367–393. pp.

OLSEN 2002 = Olsen, Johan P.: The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*, 2002/5. 921–952. pp.

Parliamentary Assembly. Conference of Local and Regional Authorities of Europe. *Council of Europe Convention on the problems of regionalisation*. Bordeaux Declaration. Bordeaux (France), 30 January – 1 February 1978

Régiók Bizottsága vélemény. Tárgy: *Irányvonalak a szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásához és ellenőrzéséhez*. (2006/C 115/08) OJ C 115 2006.5.16.

A Régiók Bizottsága saját kezdeményezésű véleménye. *Régiók Bizottsága Többszintű kormányzásról szóló Fehér Könyve*. CONST-IV-020. 80. plenáris ülés. Brüsszel, 2009. június 17–18. CdR 89/2009 végleges

A Régiók Bizottsága többszintű kormányzásról szóló Fehér Könyve. CONST-IV-020. 80. plenáris ülés. CdR 89/2009 final, 2009.06.17–18. pp.

RADAELLI 2004 = Radaelli, Claudio M.: *Europaization: Solution or Problem? European Integration online Papers (EIoP)*, Vol. 8, No. 16. 2004, 1–23. pp. Forrás: <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm> (Letöltés dátuma: 2017.01.10.)

SHARPE 1979 = Sharpe, Laurence J.: *Decentralist Trends in Western European Democracies*. SAGE Publications London, 1979.

SIGMA PAPERS = OECD/SIGMA/PUMA: *European Principles for Public Administration. SIGMA Papers*, No. 27. OECD Publishing, 1999.

TORMA 2001 = Torma András: *Európai közigazgatás, régiók, önkormányzatok*. Virtuóz Kiadó Budapest, 2001.

VEREBÉLYI 1993 = Verebéli Imre: *Kis vagy nagyméretű alapszintű önkormányzatok. Magyar Közigazgatás*, 1993/4. 193–205. pp.

A GYŐZTES MINDENT VISZ... VAGY MÉG ANNÁL IS TÖBBET?*

Stumpf Péter Bence

Bevezetés

A választási rendszerek értékelése során gyakran felmerülő kérdés, hogy melyik előbbre való a velük szemben támasztott elvárások közül: az arányosság, vagy a stabil kormányozhatóság biztosítása? A probléma abból fakad, hogy miközben a választási rendszerek mindkét feltételt teljesíteni hivatottak, az egyik hangsúlyozása csak a másik rovására történhet – a választás végtére is zero összegű játszma. Az elmúlt néhány évben Magyarországon is felélénkült az ezzel kapcsolatos szakmai és politikai vita, mivel a választási rendszer a 2011-es reform során egy olyan új mechanizmussal egészült ki, amely explicit módon is az egyéni ágon győztes politikai erő felülreprezentáltságát segíti elő. Egy olyan szokatlan megoldás került bele a választási rendszerbe, ami az általános vélemény szerint magyar „unikumnak” tekinthető és amit Kovács László Imre nyomán¹ „premierizáció” néven említünk.

Ezt a premierizációs mechanizmust azóta számos szakmai kritika érte, többek között részéről is, de ezek többnyire mind a furcsa mandátum-kiosztási megoldás politikai következményeire és az arányosságra gyakorolt hatására koncentráltak. Ennek a tanulmánynak a célja, hogy ha ezektől a tényezőktől nem is teljesen függetlenül, de megpróbálja nemzetközi kontextusban elhelyezni a magyar premierizációs eljárást, összehasonlítani a hasonló célú, vagy működési elvű mechanizmusokkal. Kevés felhasználható külföldi példa áll ehhez rendelkezésre, ugyanis valóban ritka mandátumelosztási megoldásról van szó. A premierizáció általános definiálását követően ez a néhány hasonló mechanizmus kerül bemutatásra, illetve összehasonlításra a magyar prémium rendszerrel.

Elnevezés és definíció

A vizsgált mandátumallokációs mechanizmus elnevezésére a szakirodalom és a köznyelv változatos kifejezéseket használ. Magyarországon – a kompenzációs szisztémából örökölt kifejezéssel élve – gyakran nevezik „győztesnek járó töredékszavazatnak”, vagy „győztes-kompenzációnak”. A nemzetközi példákra az angol nyelvben a „bonus”, vagy „majority bonus” elnevezések fordulnak elő leggyakrabban. Az előbbivel az a fő probléma,

* A kézirat lezárásának dátuma: 2016. november

¹ Kovács László Imre: *Egy unortodox megoldás: a parlamenti választás új kompenzációs szisztémája*. Elhangzott: „A magyar választási rendszer átalakulásának közjogi kihívásai” című tudományos konferencián 2013. június 7. NKE Közigazgatás-tudományi Kara. Szervezők: Magyar Jogász Egylet Közjogi és Közigazgatási Jogi Szakosztálya, Magyar Jog- és Államtudományi Társaság, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Közjogi Intézete.

hogy a győztesek voksait összemossa a mandátumot nem szerző jelöltek szavazataival, a kompenzációt pedig a győztes erősítésével – csak hogy teljes mértékben ellentétes irányú mechanizmusokról van szó. Az angol szakirodalomban használt kifejezés már szerencsésebb, a premizáció is ennek egy szinonimája. A nemzetközi összehasonlítás során válik érthetővé majd az, miért célszerűbb az eltérő megnevezés a magyar prémiumszavazatos szisztémára. A premizáció definiálása külön kihívást jelent, ugyanis egy olyan mechanizmusról van szó, amely nagyon eltérő gyakorlati megoldásokban ölt testet. Ezért célszerű egy olyan, tág definíció bevezetése, amely a mechanizmus célja szerint határozza meg, hogy mit tekinthetünk premizációs vagy többségi bónuszt biztosító eljárásoknak.

A többségi bónusz, vagy premizáció olyan mandátumallokációs eljárás, amelynek célja egy előre meghatározott képlet alapján a választásokon győztes erő felülreprezentálásával biztosítani a stabil kormánytöbbséget.

A definíció első fele kevés magyarázatra szorul. A győztes előnye a szavazatok mandátummá alakítása során jön létre, ezért mandátumallokációs eljárásról van szó. Mindez meghatározott képlet szerint történik, a prémium, vagy bónusz vokskok, illetve mandátumok a választás konkrét eredményéből adódnak – nem pedig például egy párt vagy jelölt jogi státuszától (lásd például a kedvezményes nemzetiségi képviselőt esetét). A második rész tartalmazza a leglényegesebb kritériumot, miszerint a választásokon győztes erő felülreprezentálását hajtja végre a mechanizmus. Ennek azért van jelentősége, mert a vizsgált eljárásokban a szavazatok többségének megszerzése minden esetben feltétele a prémium megszerzésének. Nem arról van tehát szó, hogy ezek a mechanizmusok valamelyik résztvevő alulreprezentáltságát igyekeznének megszüntetni, hanem tudatosan növelik a legerősebb jelölt vagy párt előnyét. A tanulmány kizárólag azokat a parlamenti választási rendszereket dolgozza fel, amelyek teljesítik ennek a definíciónak a kritériumait. A premizációs és a bónuszmechanizmusok gyakorlati alkalmazásának vizsgálata előtt még szükséges annak tisztázása, milyen viszonyban vannak ezek a megoldások az arányossággal.

Arányok és árnyalatok

A választásoknak szinte kiküszöbölhetetlen velejárója az eredmények torzítása, vagyis valamilyen mértékű eltérés az indulók által megszerzett szavazatok és az általuk elnyert képviselői helyek arányaiban. Ez a torzulás a mandátumok elosztása során jön létre a választás konkrét eredményei és az alkalmazott szisztéma aránytalansági hajlamának² együtthatásaként. A választási rendszerek alapvetően nem előre megtervezetten (nem „szándékosan”) torzítják el az eredményt, az aránytalanság a mandátumallokáció matematikai folyamatában keletkezhet, vagy okozhatják külső tényezők is. Például a választókerületek lakosságszámában tapasztalható eltérések mögött történeti, demográfiai és adminisztratív tényezők, vagy rosszabb esetben politikai motivációk (gerrymandering) állhatnak. Azonban a First Past The Post (FPTP) szisztémákban az egyéni kerületek kialakításának célja nem a torzító hatások növelése, hanem a területi képviselőt megvalósítása. A listás, arányos rendszerekben a torzítás sokszor matematikai okokra vezethető vissza – a kiosztható mandátumok alacsony száma esetén a képviselői helyek arányos kiosztása gyakran nem megvalósítható. Az aránytalanságot növelhetik továbbá a parlamenti küszöbök is, amelyek meggátolják bizonyos kisebb szereplők mandátumszerzését. A konkrét politikai kontextus

hatása pedig minden esetben a legnagyobb. Egy atomizált pártrendszerben küszöb nélkül sem lehet biztosítani minden politikai erő részvételét a törvényhozásban. Kiugró aránytalanságot produkálhat például a pártok támogatottságának, vagy a részvételi hajlandóságnak az extrém területi eltérése is. Apró, árnyalatnyi eltérések összességének is jelentős hatása lehet, képzeljük el mi történik például, ha minden kerületben csak egy szavazattal maradunk le a mandátumszerzésről. Ez a teljesség igénye nélkül készült felsorolás is jól mutatja, hogy a választási eredmények aránytalansága elsősorban összetett, de nem szándékosan kialakított tényezőkre vezethető vissza. Így talán érthetőbb, miért övezi annyi szakmai kritika és bizalmatlanság azokat a mechanizmusokat, amelyek szándékosan igyekeznek torzítani a mandátumkiosztást.

A vizsgált rendszerek

A többségi bónuszt alkalmazó rendszerekre a következő ismert nemzetközi példák állnak rendelkezésre: Olaszország, Görögország, San Marino és Magyarország. Ezek olyan országok, ahol a parlamenti választások rendszerébe be van építve valamilyen, a győztes többségét biztosító, vagy legalábbis annak előnyét növelő elem. Vannak olyan helyhatósági választási rendszerek (lásd például Franciaországban), ahol az adott szisztémában helyi szinten alkalmaznak ilyen mechanizmusokat,³ de ezek tárgyalására itt nem kerül sor. Ennek oka egyrészt az önkormányzati választások politikai kontextusának különbözősége, másrészt pedig a megválasztott testületek eltérő jellege. Egy helyhatósági választáson számos testületet választanak meg, gyakran több különböző szisztémában, több különböző szinten. Ez egy esetleges összehasonlítást jelentősen megnehezítené. Az eltérő politikai kontextus szerepe az, hogy bár az önkormányzatok befolyása országonként eltérő, a kormányozhatóság-arányosság vitában nem lehet ugyanúgy érvelni esetükben, mint a nemzeti törvényhozások esetében, hiszen azok jelentősége mindig nagyobb. A vizsgált négy rendszer jelenleg is alkalmaz többségi bónuszt, vagy prémiumszavazatos rendszert. Olaszországban és Görögországban is folyamatban van a szisztémák reformja, de úgy tűnik a bónusz elemet mindkét esetben megtartják, választás pedig még nem zajlott le a megváltozott szabályok szerint – ezek elemzése ezért ebben a tanulmányban nem szerepel. Nem szerepel továbbá Mexikó sem, ahol az 1990-es évek elején volt érvényben egy többségi bónusz rendszer,⁴ ami azonban rövid életűnek bizonyult.

1. Olaszország

Olaszországban 2005-től 2015-ig⁵ volt érvényben az a „Porcellum”⁶ csúfnévre keresztelt választási szisztéma, ami egy kifejezetten erős premizációs elemet, vagyis győztesnek járó bónuszt tartalmazott. Az olasz alsóház 630 tagú, a választási rendszer arányos, listás szisz-

³ BEDOCK – SAUGER 2014, 101. p.

⁴ SHUGART – WATTENBERG 2001, 452. p.

⁵ 2015 óta egy módosított, de hasonló működésű szisztémát alkalmaznak amely szintén tartalmaz premizációs elemet.

⁶ A „porcellum” kismalacot jelent a vulgáris latinban. Ezt a gúnynevet Giovanni Sartori adta az olasz választási törvénynek, miután azt maga a törvény atyjának tekintett Roberto Calderoli is szemétként („porcata”) nevezte.

² FÁBIÁN – KOVÁCS 1998, 46. p.

téma, amelyben a választók pártlistákra adhatják le a szavazataikat – az egyetlen kivétel a Villa D'Aosta választókerület, ahol egy tisztán többségi FPTP rendszerben választanak meg egyetlen képviselőt. A többi 26 választókerületben a lakosságszámhoz igazítva különböző számú mandátumot osztanak ki, illetve 4 virtuális választókerületben a külföldön élők dönthetnek 12 képviselői hely sorsáról. A mandátumkiosztás több körben történik, a küszöböt elérő pártok és koalíciók listái először az országosan összesített szavazatszámuk alapján kapnak mandátumokat – ez a legnagyobb maradék módszerével, egyszerű Hare kvóta alapján történik. Ezt követően kiszámítják, hogy kerületenként mennyi mandátum jár a pártoknak. Ez a folyamat kifejezetten hosszadalmas is lehet, ugyanis egyesével „pakolgatják” a listák között a mandátumokat egészen addig, amíg ki nem alakul a szavazatarányoknak megfelelő végeredmény. A tanulmány szempontjából ez a kerületi egyengetés nem releváns, a vizsgálat tárgya esetünkben az országos mandátumarányok kiszámítása – ezek ugyanis nem változnak, csak a területi megoszlásuk alakul ki a későbbi körök alatt.

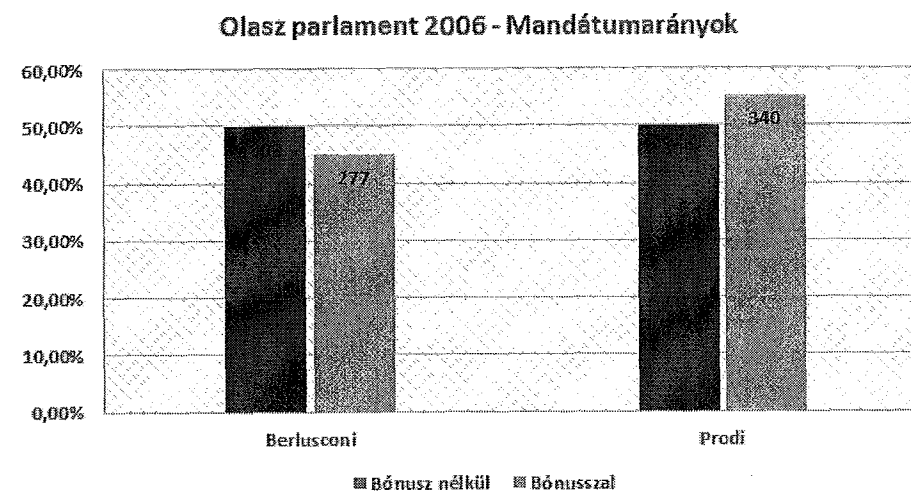
Az olasz választási szisztéma úgy biztosítja a stabil kormánytöbbséget, hogy a legmagasabb országos szavazatarányt elérő pártlistának – vagy koalíciónak – automatikusan 340 képviselői helyet biztosít. Ez a gyakorlatban az első körös, országos mandátumszámítás után történik. A pártlisták és a koalíciók által országosan szerzett szavazatokat elosztják a Hare kvótával. Ha valamelyik párt így megszerez 340 mandátumot, akkor nincs szükség a többségi bónusz alkalmazására, a képviselői helyek kiosztása a változatlan Hare kvótával történik. Abban az esetben, ha az országos, első körös kiosztás nem eredményezne ennyi mandátumot egy pártnál sem, akkor a legtöbb szavazatot szerző lista – vagy koalíció – automatikusan megkap 340 helyet a törvényhozásban. Ebben az esetben a fennmaradó 277 mandátum kerül csak kiosztásra a Hare kvótával. Ilyenkor a kvóta számlálója csak az ezekre a listákra leadott szavazatok összege, nevezője pedig nem 340, hanem csak 277.⁷

Ezek alapján az olasz többségi bónusz mechanizmus legfontosabb tulajdonsága, hogy bármilyen választási eredmény esetében stabil parlamenti többséget biztosít a legtöbb szavazatot szerző pártlistának vagy koalíciónak. A bónusz mandátumoknak van egy felső korlátja, a rendszer sosem fog ilyen módon 15 főnél nagyobb kormánytöbbséget biztosítani, ahhoz már szükség van a megfelelő mértékű szavazattöbbség elérésre is.

⁷ Hivatalosan mindez úgy történik, hogy a legtöbb voksot szerző párt esetében a Hare kvóta számlálójába a párt összes szavazata, a nevezőjébe pedig 340 kerül. Ezzel a kvótával a párt gyakorlatilag 340 mandátumot fog szerezni. A maradék küszöb feletti pártlista pedig a 277 mandátumon osztozik a Hare kvóta szerint úgy, mintha ennyi lenne az összes megszerezhető parlamenti hely.

1. ábra

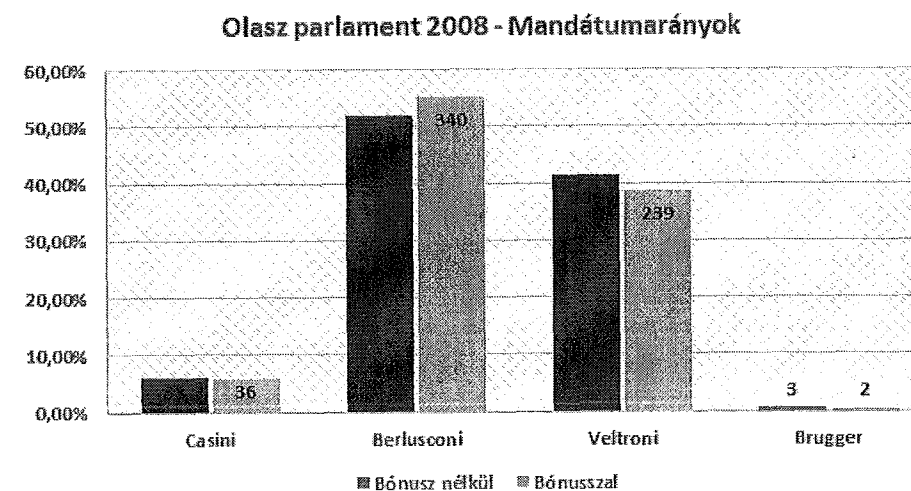
Mandátumarányok az olasz parlamentben, bónusszal és bónusz nélkül modellezve – a számítás csak a többmandátumos kerületekre vonatkozik

(saját szerkesztés)

2. ábra

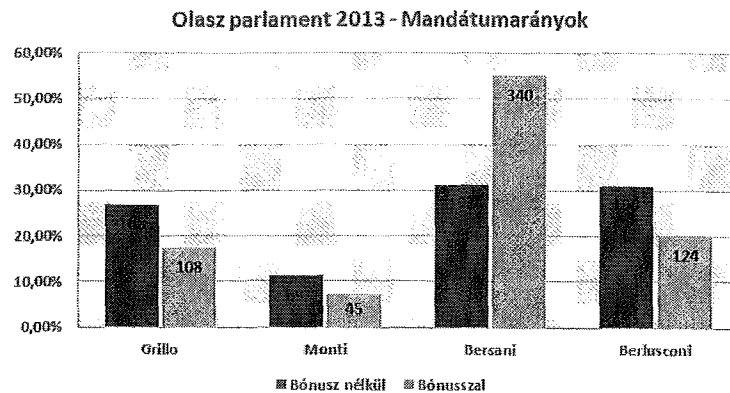
Mandátumarányok az olasz parlamentben, bónusszal és bónusz nélkül modellezve – a számítás csak a többmandátumos kerületekre vonatkozik

(saját szerkesztés)

3. ábra

Mandátumarányok az olasz parlamentben, bónusszal és bónusz nélkül modellezve – a számítás csak a többmandátumos kerületekre vonatkozik

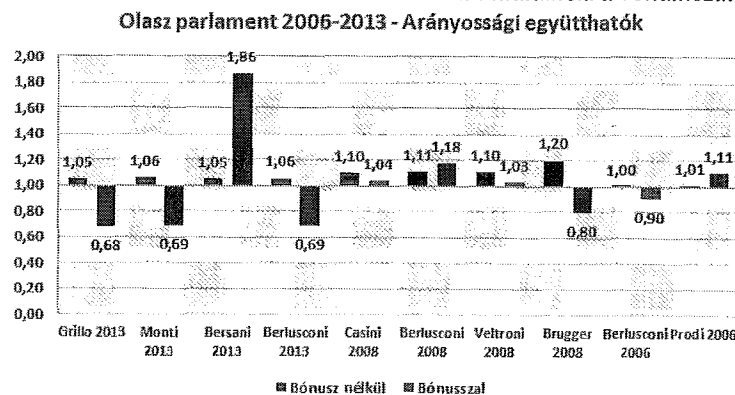

(saját szerkesztés)

A többségi bónusz nélkül az olasz rendszer egyébként kifejezetten arányos eredményeket produkálna, az így számított arányosság együtthatók⁸ minden párt esetében 1-1,1 között mozognak, vagyis a szavazat- és mandátumarányaik közel megegyeznének nem csak a relatív győztes, de a kisebb pártok esetében is. Az, hogy a bónusz miatt a kisebb pártok kerülnek hátrányba, nem meglepő fejlemény, azonban a mechanizmus torzító hatásait jól mutatja, milyen nagy mértékben lettek alulreprezentáltak.

4. ábra

Az olasz pártok arányossági együtthatói – a számítás kizárólag a többmandátumos kerületekben kiosztott mandátumokra vonatkozik

(saját szerkesztés)

⁸ Az itt ismertetett arányossági együtthatók kizárólag a bónusz hatásának ábrázolására alkalmasak, ugyanis csak a 27 többmandátumos körzetben kiosztott mandátumokat veszik figyelembe, koalíciós szinten. A Valle D'Aosta és a külföldön élő olaszok által választott képviselők nem szerepelnek a kalkulációban. Továbbá az együtthatók csak az országos mandátumkiosztás koalíciós eredményét mutatják. Kerületi szinten a koalíciókat alkotó listák külön kapnak képviselői helyeket, így ezen a szinten más arányossági értékeket kapnánk.

Figyelemreméltó az is, hogy a három választási év közül kétfőben valóban szükség volt a bónuszra ahhoz, hogy stabil kormánytöbbség alakuljon az olasz parlamentben – első-sorban 2013-ban, amikor a Bersani vezette koalíció csak 192 mandátumot szerzett volna. Természetesen a modellszámítások arra nem tudnak válaszolni, hogy a bónusz nélkül kialakult eredmény esetén képesek lettek volna-e a szereplők egy szélesebb, kormányképes koalíció megalkotására.

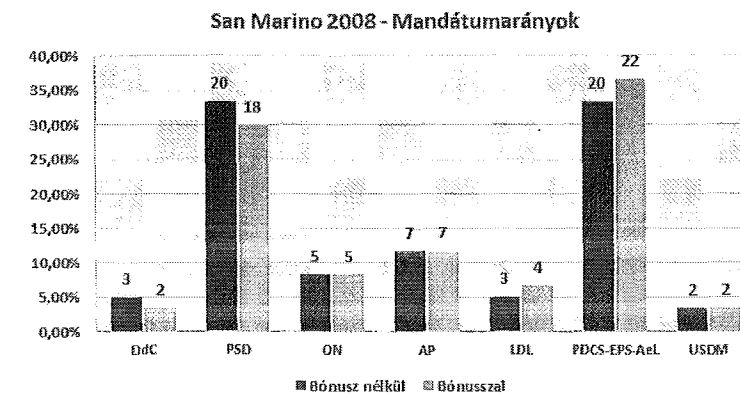
2. San Marino

San Marino olasz ajkú miniállam, egy enklávén, amely önálló 60 fős törvényhozást választ négyévente, egy tisztán arányos rendszerben. A választási szisztéma meglehetősen egyszerű, a választók a listákon preferenciális szavazatot adhatnak le, amivel befolyásolhatják a mandátumszerzés sorrendjét a jelöltek között. A képviselői helyek kiosztása egyébként a D'Hondt eljárással történik és az egész ország képez egy választókerületet.

A prémiummechanizmus, amit 2008 óta használnak, nagyon hasonló a Porcellumban alkalmazotthoz: ha egyik induló lista vagy koalíció sem nyer el legalább 35 mandátumot, akkor a legtöbb szavazatot szerző pártlista, vagy koalíció automatikusan ennyi helyet kap a törvényhozásban. A különbség az, hogy míg az olasz rendszerben ilyenkor a fennmaradó „kisebbségi” mandátumokat újraosztják, addig San Marinoban a legalacsonyabb D'Hondt osztókkal rendelkező listáktól veszi el a mechanizmus. Ennek folyamata a következő: a D'Hondt kiosztás szerint az országosan összesített szavazatok alapján kiosztásra kerül a 60 képviselői hely a listák között. Ha az indulók közül senki sem szerzett 35 mandátumot, akkor automatikusan ennyit kap a legmagasabb szavazataránnyal rendelkező lista vagy koalíció. Ilyenkor ezekkel a bónusz mandátumokkal (vagyis a relatív győztes mandátumszámának és a 35-nek a különbségével) le kell csökkenteniük a többi párt mandátumszámát. Ez úgy történik, hogy a D'Hondt táblázatban a legalacsonyabb osztók segítségével allokált képviselői helyeket veszik el a listáktól. Ha ezeket nem önálló lista, hanem koalíció kapja meg, akkor a kapcsolt listák osztoznak rajtuk.

5. ábra

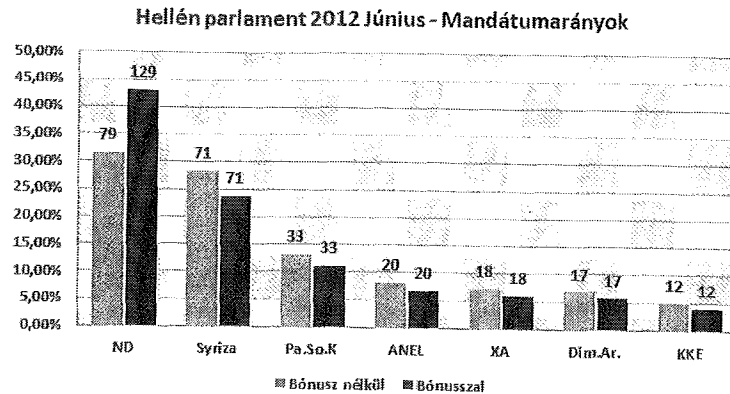
Mandátumarányok a san marino-i parlamentben bónusszal és bónusz nélkül modellezve

(saját szerkesztés)

9. ábra

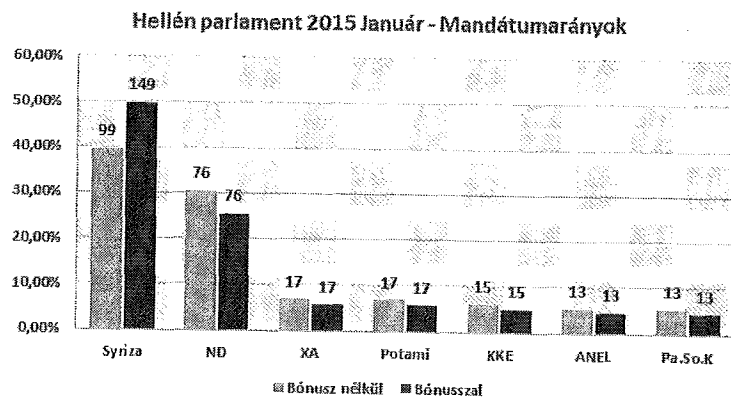
Mandátumarányok a hellén parlamentben bónusszal és bónusz nélkül modellezve

(saját szerkesztés)

10. ábra

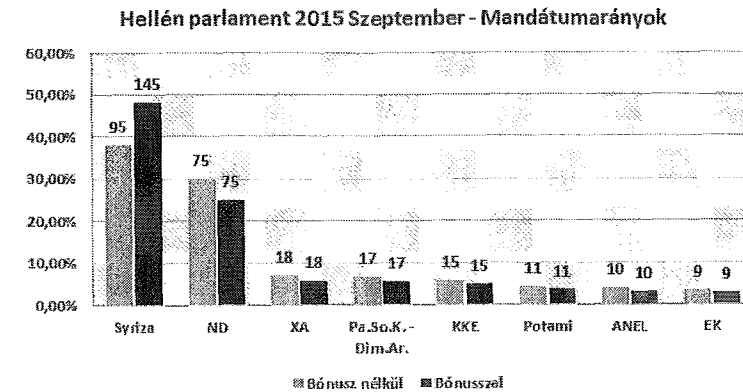
Mandátumarányok a hellén parlamentben bónusszal és bónusz nélkül modellezve

(saját szerkesztés)

11. ábra

Mandátumarányok a hellén parlamentben bónusszal és bónusz nélkül modellezve

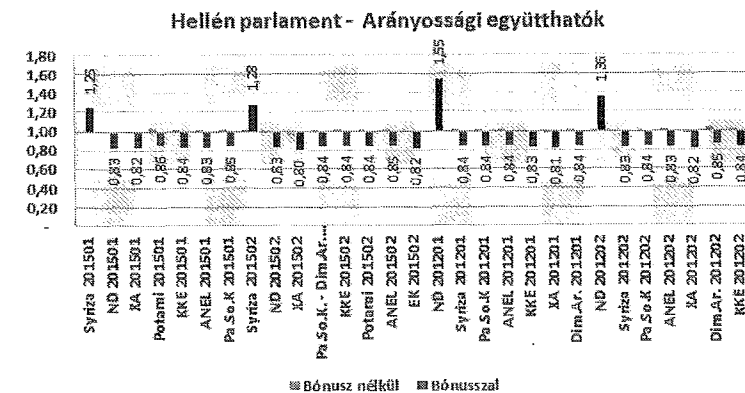

(saját szerkesztés)

Az arányossági együttthatók a már ismerős profilt mutatják, bónusz nélkül nagyjából egyenletesek a pártok között, a bónusz azonban rendre kiemel egy-egy pártot. A fix 50 mandátum előnyének tekinthető az, hogy mivel nem változtat a többi párt által megszerzett képviselői helyek számán, ezért a bónusz miatt keletkező aránytalanság egyenlő mértékben érint mindenkit – nem csak a kisebb pártokat sújtja például.

12. ábra

Görög pártok arányossági együttthatói bónusszal és bónusz nélkül modellezve

(saját szerkesztés)

4. Magyarország

A magyar az egyetlen vegyes rendszer a vizsgált szisztémák közül. A többségi elem 106 egyéni választókerületből áll, amelyekben relatív többséggel szereznek mandátumot a jelöltek. A választók a kerületi jelöltek mellett országos pártlistákra is szavazhatnak, ezekről mindösszesen 93 képviselő juthat be a 199 fős parlamentbe. A szisztémában van egy

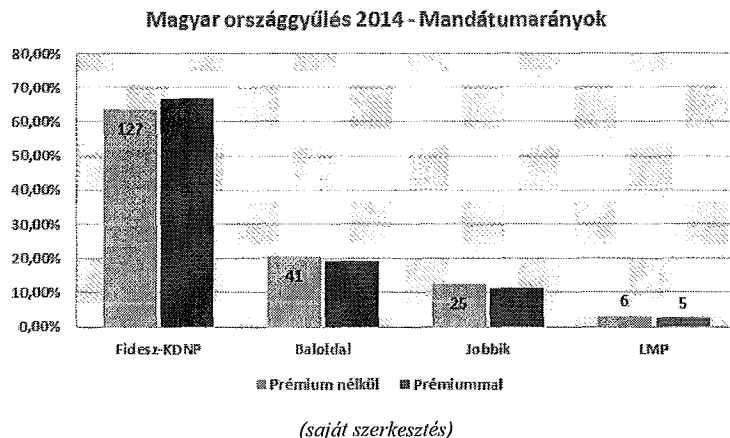
kompenzációs mechanizmus, amely a vesztes egyéni jelöltekre leadott szavazatokat átvezeti a jelölőszervezetük országos listájára. Az országos listákra így három forrásból érkeznek voksok: közvetlenül a választóktól, a vesztes egyéni jelöltektől, illetve a következő részben ismertetett módon a győztes egyéni jelöltektől is. A mandátumallokáció ezt követően a D'Hondt módszer szerint történik.

A magyar premizációs mechanizmus lényege, hogy 2014-től kezdődően már nem csak a vesztes jelöltek szavazatai kerülnek át az országos listára, hanem a győztesre leadott, de a győzelemhez nem feltétlenül szükséges voksok is. Ez a gyakorlatban úgy kerül kiszámításra, hogy a legtöbb szavazatot szerző egyéni jelölt szavazatszámából kivonják a második legtöbb voksot begyűjtő ellenfelének eggyel növelt szavazatszámát. Az így keletkező különbség az, amit a győztes országos listája megkap, ezeket nevezzük prémium szavazatoknak.

A szisztémát először a 2014-es választáson alkalmazták, a prémiumvoksok összesen 6 mandátumot juttattak a legnagyobb szavazataránnyal rendelkező pártnak.¹⁰ Ez az előző példákhoz mérten nem tűnhet túl soknak, de a választások nyertesét alkotmányozó többséghez juttatta a törvényhozásban. Ez a 2014-es eredmény olyan szempontból rendhagyónak nevezhető, hogy az egyéni kerületek döntő többségében azonos párt jelöltje győzött. Ha ez nem így történik, akkor a prémiumvoksok segítségével akár több politikai erő is plusz mandátumhoz juthatott volna.

13. ábra

Mandátumarányok a magyar országgyűlésben
prémiummal és prémium nélkül modellezve

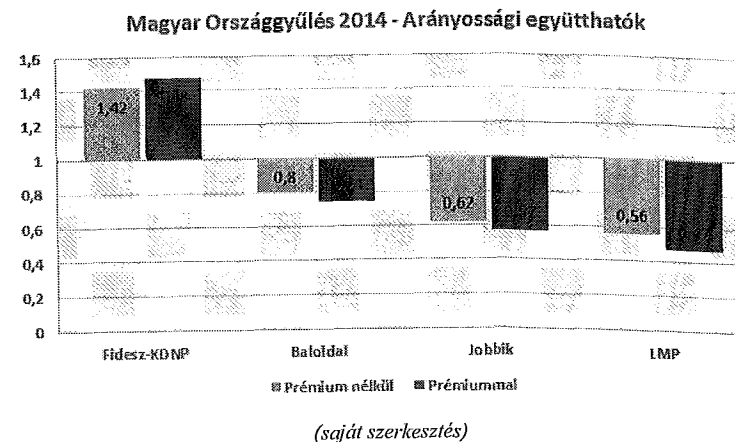

Az arányossági együtthatókból is jól érzékelhető, mennyire más választási szisztéma működik Magyarországon, mint a másik három bónuszt alkalmazó országban. A győztes még prémium nélkül is közel másfélszeresen felülreprezentált, minden másik párt egynél kisebb együtthatóval rendelkezik.

¹⁰ Kovács – STUMPF 2014, 57. p.

14. ábra

A magyar pártok arányossági együtthatói prémiummal és prémium nélkül modellezve

Kicsi és savanyú – kár, hogy a miénk

A magyar prémium rendszer látványosan különböző premizációs megoldás, mint amit az olasz, a san marinói, vagy a görög szisztémában alkalmaznak. Először is nem biztosít közvetlenül bónuszmandátumokat, csak szavazatokat ad – pontosabban fogalmazva kétszeresen számolja el a győztes szavazatait. Figyeljük meg, mennyire más logika alapján működik, mint a korábban bemutatott eljárások, ez ugyanis a mechanizmus céljáról árulhat el fontos információkat. Az eddig ismertetett bónuszok feladata a kormánytöbbség biztosítása a győztes számára. Az olasz és a San Marinóban alkalmazott eljárások így soha nem is biztosítanak nagyobb bónuszt, mint amennyire a könnyű, stabil kormányalakításhoz szükség van. De igaz az is, hogy nem fordulhat elő olyan helyzet, amikor még a bónusz mandátumok sem biztosítanak stabil többséget – hiszen a számuk mindkét esetben a szükséges mandátumszám felett van meghatározva. A görög megoldásra ez nem igaz, az 50 parlamenti bónusz szék adott esetben túl kevés és túl sok is lehet. A magyar prémiumvoksok azonban erre sem hasonlítanak, hiszen a számuk nem fix, hanem mindig az adott eredményből kerülnek kiszámításra. Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a magyar választási rendszer hangsúlyos többségi ággal rendelkezik – így kerül kiosztásra az összes mandátum több, mint fele. A többségi bónuszt nem véletlenül alkalmazzák minden esetben tisztán arányos rendszerekben, ahol relatív szavazattöbbséggel nem feltétlenül lehet abszolút mandátumtöbbséget szerezni a törvényhozásban. Azonban a magyar rendszer nem ilyen, ráadásul tartalmaz egy a premizációval éppen ellentétes elemet, a kompenzációt. A kettő párhuzamos használata kifejezetten ellentmondásos helyzetet teremt: tudniillik párhuzamosan erősítenék az egyéni győztest és a veszteseket is, ami teljesen abszurd és kivitelezhetetlen.

A magyar prémium mechanizmus esetében még az sem egyértelmű, hogy a célja valóban a stabil kormánytöbbség biztosítása-e. A prémiumvoksok sajátossága ugyanis az, hogy a győztes előnyét, megszerzett szavazattöbbségét számolják el újra az országos listán is. Ebből következik, hogy a prémiumszavazatok száma attól függ, mennyire szoros az egyéni kerületi verseny. Egy olyan választási szituációban, ahol például két erős párt közel azonos

támogatottsággal bír, és az egyéni kerületek csak egy-egy szavazatnyi különbséggel dőlnek el, a rendszerben egy prémiumvoks sem jelenik meg. Számuk a maximális értéket akkor éri el, ha a kerületekben a győztes egy híján minden szavazatot begyűjt. Ez a két – egyébként szélsőséges és valószínűtlen forgatókönyv – rávilágít a magyar prémiumvoksok súlyos logikai ellentmondására. Kielezett, szoros verseny esetén nem képes a kormánytöbbség biztosítására, hiszen gyakorlatilag kikapcsol. A hatása elsősorban akkor igazán jelentős, amikor az egyéni kerületekben komoly előnyre tesz szert valamelyik párt. Csakhogy ilyen esetekben nem szükséges a győztes további erősítése. Megkérdőjelezi a prémiumnak a stabil kormánytöbbséghez való hozzájárulását az is, hogy a rendszer nem az országos, hanem az egyéni győztest jutalmazza minden egyes kerületben. Sehol sincs azonban kőbe vésve, hogy ez ugyanannak a pártnak a jelöltje lesz, ad absurdum a prémium akár 106 különböző politikai erőt is erősíthet egyszerre, ilyen esetben azonban biztosan nem segít a többség kialakításában.

Az egyetlen fennmaradó kérdés csak az, megfelel-e a tanulmány elején megfogalmazott definíciónak a magyar prémium. Valószínűleg igen, valóban a győztes felülreprezentált helyzetét elősegítő mandátumallokációs mechanizmusról van szó, de tennünk kell néhány kitétel. Ez egy kerületi szinten működő eljárás, amely nem veszi figyelembe azt, ki az országos győztes. Ez – egyéb említett tulajdonságaival együtt – megkérdőjelezi azt, alkalmas-e minden esetben a stabil kormányozhatóság biztosítására. Ezért is érdemes ezt a valóban magyar „unikumnak” tekinthető mechanizmust a többségi bónusz rokonának tekinteni, de elnevezésében „premiációként” megkülönböztetni.

Összegzés

A többségi bónusznak is nevezett mechanizmusok rendelkeznek néhány olyan sajátossággal, amelyek markánsan megkülönböztetik őket a Magyarországon alkalmazott prémiumszavazatos megoldástól: tisztán arányos rendszerekben működnek, szavazatok helyett mandátumokat biztosítanak a győztes számára, kerületi helyett országos szinten működnek, és végül de nem utolsó sorban egyértelmű funkciójuk a relatív szavazattöbbség abszolút mandátumtöbbséggé alakítása. Ebből a szempontból nem tekinthetők a prémiumszavazatokkal megegyező mechanizmusnak, inkább csak „rokonlelkek”. Ez tehát egyrészt indokolja az elnevezéssel való megkülönböztetést (a prémiumszavazat nem többségi bónusz), másrészt a magyarországi szisztéma megalapozott kritikáját is. Ugyanis, ha elfogadjuk, hogy a prémiumvoksok nem képesek betölteni a többségi bónusz szerepét, akkor felmerül a kérdés, miért részei mégis a hazai választási szisztémának. A válasz erre a kérdésre kívül esik a mandátumallokációs folyamatok tudományos vizsgálatának látóterén, mert a mechanizmus bevezetése feltételezhetően olyan politikai érdekekből fakad, amelyeket ennek a tanulmánynak nem feladata mélyebben boncolgatni.

A nemzetközi példák és tapasztalatok alapján a többségi bónusz alkalmazásával kapcsolatban két megállapítást kell tennünk. Az egyik, hogy a kormányképesség biztosítására vannak ezeknél a mechanizmusoknál alkalmasabb megoldások is. A hagyományos többségi elemek alkalmazása (például FPTP kerületek) nem csak a stabil kormányalakítás válik könnyebben megvalósíthatóvá, de járulékos haszonnal is járhat: egyéni és területi képviselő elveinek erősödése, vagy a törvényhozás tagjainak elszámoltathatósága például. A többségi bónusz nem jár ilyen jótékony hatásokkal, pusztán csak matematikailag eltolja a választás eredményét egy kívánatosnak vélt pozícióba. A másik az, hogy a választási

rendszerek nem függetlenek a környezetüktől, beleértve ebbe a pártrendszert, vagy a választási politika kontextusát. A görög szisztéma például képtelen a töredezett pártrendszert döntésképes törvényhozássá konvertálni az 50 bónusz mandátummal. Az olasz rendszer erre képes lenne, a párt-, vagy koalíciószakadások azonban ugyanúgy megakadályozhatják a stabil kormányzást. Összességében ezek a mechanizmusok szándékosan eltérítik a mandátumallokáció eredményét a pártok valós támogatottságától, amivel kapcsolatosan jogosan merülhetnek fel elvi aggályok.¹¹

Azonban, ha a többségi bónusz és a premiáció alkalmazása nem is tekinthető jó gyakorlatnak, nem szolgáltatnak alapot a választások demokratikus jellegének, az eredmények legitimitásának megkérdőjelezésére. Ezek a mechanizmusok ugyanis egy dologra biztosan nem képesek: nem tudnak előnyt biztosítani annak, aki – országos, vagy kerületi szinten – nem bírja a szavazók többségének támogatását.

Irodalom- és forrásjegyzék

BEDOCK – SAUGER 2014 = Bedock, Camille – Sauger, Nicolas: „Electoral Systems with a Majority Bonus as Unconventional Mixed Systems”. *Representation*, Volume 50, No. 5. May 2014, 99–112. pp.

FÁBIÁN – KOVÁCS 1998 = Fábián-György – Kovács László Imre: *Voksok és mandátumok*. Villányi úti könyvek Budapest 1998.

KOVÁCS – STUMPF 2014 = Kovács László Imre – Stumpf Péter Bence: „Az arányosságról a 2014-es parlamenti választás után”. *Metszetek* 2014/3. szám 52–62. pp.

SHUGART – WATTENBERG 2001 = Shugart, Matthew Soberg – Wattenberg, Martin P.: *Mixed-Member Electoral Systems – The Best of Both Worlds?* Oxford University Press Oxford 2001.

Ministry of Interior, Greece: <http://www.ypes.gr/en/Elections/> (Letöltés dátuma: 2016.10.11.)

Ministry of Interior, Italy: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C> (Letöltés dátuma: 2016.09.15.)

Ministry of Interior, San Marino: <http://www.elezioni.sm/on-line/home/elezioni-politiche.html> (Letöltés dátuma: 2016.09.03.)

¹¹ A kompenzációs eljárások talán technikailag hasonlóak, szintén az eredeti eredmény matematikai korrekciójára törekednek, csak hogy a változása irányja éppen ellentétes. A kompenzáció ugyanis a valós szavazatarányokhoz igyekszik közelíteni a mandátumkiosztást.

A HOLOKAUSZT MINT KONFLIKTUSFORRÁS
A KÖZIGAZGATÁSBAN A III. (SZOMBATHELYI)
CSENDŐRKERÜLETBEN, 1944. MÁRCIUS 19. – JÚLIUS 6.

Sulyok Izabella

Számos történész foglalkozott a zsidóellenes törvények, rendeletek végrehajtásának helyi különbségeivel, elsősorban Molnár Judit úttörő jelentőségű könyvének hatására.¹ Közös jellemzőjük ezeknek a munkáknak, hogy kevés kivétellel a végrehajtásbeli különbségek elemzése során nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a társadalmi közegnek és a hivatali érdekellentéteknek, amelyben a döntések születtek. Csősz László doktori disszertációjában rámutatott arra, hogy a „magyar hatóságok mozgásterének határait mindenütt a megszállók képviselőinek magatartása és a két fél viszonya jelölte ki.”² A német megszállók és a magyar hatóságok viszonyán kívül azonban még számos tényező befolyásolta a zsidóellenes rendeletek végrehajtását.

Az intézkedésekben résztvevő hivatalnokok nem izoláltan, hanem egy olyan bonyolult viszonyrendszerben működtek, amelyben az egyes minisztériumok, illetve a megyei közigazgatás vezetése, a helyi hivatalnokok, valamint a helyi lakosság érdekei határozták meg a hivatalnokok mozgásterét, ezen belül csak részben vehették figyelembe saját személyes preferenciáikat. Ebből következően feltételezhető, hogy a zsidóellenes rendelkezések végrehajtásában mutatkozó helyi különbségeket az egyes érdekkonfliktusok feloldására szolgáló kompromisszumok egyedi jellege magyarázza elsősorban.

A III. (szombathelyi) csendőrkerületben a zsidókérdés 1944-es végső megoldásának megvalósítása számos konfliktust eredményezett a helyi közigazgatás egyes szereplőinek körében. Tanulmányomban terjedelmi okokból csupán a gettósítás és a gyűjtőtáborok felállításán jelentkező érdekellentéteket vizsgálom, különös tekintettel azokra a tényezőkre, amelyek a helyi hivatalnokokra hatással voltak a gettósítás végrehajtásával kapcsolatos döntések meghozatalánál.

A III. csendőrkerület a korabeli Sopron, Veszprém, Vas és Zala vármegyét foglalta magában. A tanulmányban elsősorban Vas és Zala megyére koncentrálok, ugyanis a legfőbb forrást jelentő 1944-es közigazgatási iratanyag Veszprém vármegyében szinte teljes egészében megsemmisült a második világháborús harcok során, Sopron vármegyében pedig nagyobb konfliktusoktól mentesen zajlott a „zsidótlanítás.”

A szombathelyi csendőrkerület kiváló terep a vizsgálatra, mivel az említett négy megyében igen sokszínű zsidó lakosság élt: Zala vármegyében elsősorban többségben voltak a neológok, Sopron vármegyében az ortodoxok domináltak, Vas és Veszprém megyében pedig egyaránt találunk neológ és ortodox közösségeket is. Feltételezhető, hogy az egyes

¹ MOLNÁR 1995

² Csősz 2010, 65. p.

zsidó közösségek eltérő szintű asszimilációja, illetve integrációja a nem zsidó társadalomba hatással volt a zsidóellenes intézkedések végrehajtására.

A III. csendőrkerület vizsgálatát indokolja az is, hogy a fővárost nem számítva itt volt az egyik leghosszabb a zsidókérdés végső megoldásának legintenzívebb, a német megszállástól a zsidónak minősített állampolgárok deportálásáig tartó szakasza. A csendőrkerület ugyanis az V. deportálási zónába tartozott, ahonnan 1944. július 4-6-án deportálták a zsidó lakosság nagy részét, alig néhány nappal azelőtt, hogy Horthy Miklós felfüggesztette a budapesti zsidók deportálását.

Bár a rendelkezések végrehajtása nem kizárólag a végrehajtók személyes meggyőződésén múlt, a német megszállókkal lelkesen kollaboráló Sztójay Döme vezette kormánynak fontos volt, hogy az egyes megyei kulcspozíciókba megbízható hivatalnokok kerüljenek. A III. csendőrkerületben a közigazgatási vezetőket a Jaross Andor vezette Belügyminisztérium és a német megszállók egyaránt megbízhatónak tartották és nem kételkedtek abban, hogy vonakodás nélkül végrehajtják a zsidóellenes rendeleteket. Erre utal az, hogy miközben az ország számos megyéjében közigazgatási vezetők tömegeit helyezték át, váltották le, vagy éppen nyugdíjazták,³ addig az általam vizsgált megyékben nem történtek nagyobb változások a fontosabb közigazgatási pozíciókban. Ez alól kivételt képezett a Zala megyei alispán, Brand Sándor és a nagykanizsai polgármester, Krátky István. Brand Sándor feladatait helyettes alispánként Hunyadi László főjegyző látta el, akit Komárom megyéből hívtak vissza Zala megyébe. A nagykanizsai polgármesteri teendőket Hegyi Lajos helyettes polgármester vette át.⁴ Vas megyében Szűcs István főispán helyét Mesterházy Ferenc vette át.⁵

A Sztójay-kormány 1944. március 22-i megalakulása után rövidesen tömegével jelentek meg a zsidók jogait korlátozó minisztériumi rendeletek. A legtöbb konfliktus a III. csendőrkerületben a gettósításról kiadott rendeletek végrehajtása során merült fel. Az 1944. április 7-i 6163/1944. BM. VII. res. számú rendelet kimondta, hogy az országot rövid időn belül „megtisztítják” a zsidóktól. Az elszállítás területrészenként történt, a zsidókat nemre és korra való tekintet nélkül kijelölt gyűjtőtáborokba kellett szállítani. A városokban és a nagyobb községekben a zsidók egy részét gettókban helyezték el.⁶

A III. csendőrkerület két vármegyéje, Vas és Zala megye érintett volt az úgynevezett délvidéki akcióban is, amelynek során 1944. április-májusban közel tízezer főt deportáltak Magyarországra 1944. április 19-én hadművelleti területté nyilvánított déli határsávjából.⁷ Az akcióról Bakó László belügyi államtitkár Budapesten tájékoztatta a szombathelyi, pécsi és szegedi csendőrkerületek parancsnokait, a nyomozóosztály-parancsnokokat és a rendőrség vezetőit.⁸ Az alispánokat tévedésből nem hívták meg. Vas és Zala megyében ez a Muravidéket, a Muraközt, Csáktornyát, valamint az alsólendvai, nagykanizsai és letenyei járásokat érintette.⁹

Orbán László csendőrezredes, szombathelyi csendőrkerület parancsnoka vezetésével 1944. április 21-re értekezletet hívtak össze az érintett területekről a zsidó lakosság koncentrálásának megszervezésére. A Szombathelyen megtartott értekezleten részt vett Tulok József Vas megyei alispán, Hunyadi László vármegyei főjegyző, alispán-helyettes, Hegyi Lajos nagykanizsai helyettes polgármester, Bükky Jenő nagykanizsai rendőrkapitány és Bertényi Jenő nagykanizsai csendőrparancsnok is.¹⁰ A nagykanizsai gyűjtőtábor helyének kijelölésével kapcsolatban nem volt egyetértés Bükky rendőrkapitány és Hegyi helyettes-polgármester között. Hegyi a gyűjtőtábor céljára a hitközség épületegyüttesét, a kereskedelmi és a polgári iskola épületét a zsidó hitközség Szent Imre utcai bérházaival együtt, továbbá a zsidó nőegylet székházát tartotta volna megfelelőnek. Bükky ezzel szemben a Magyar utca végén lévő proletárlakásokban szeretne volna elhelyezni a gyűjtőtáborot. Emellett számos további lehetőség felmerült a helyszín kiválasztása előtt, köztük a vasútállomás környéke. Április 21-én nem sikerült megállapodniuk, ezért Orbán április 24-re újabb értekezletet hívott össze, ezúttal Nagykanizsára, amelyen a gyűjtőtábor helyével kapcsolatban végül abban maradtak, hogy a Hegyi által javasolt épületeket veszik igénybe, de csak olyan mértékben, amit a karhatalom szükségesnek tart. A Hegyi által javasolt épületekből többet nem vettek igénybe, például a nőegylet székházát és a polgári iskola épületét sem.¹¹ A rendőrség később a gettósítás kapcsán is a minél kisebb helyre történő összetömörítést támogatta a csendőrkerület egész területén, feltehetőleg azért, hogy minél könnyebb legyen őrizni a gettókat. Mivel a gettók és a gyűjtőtáborok megfelelő őrzése kiemelten fontos szempont volt, ezért az ilyen jellegű vitákból általában a rendőrség és a csendőrség került ki győztesen.

A kijelölt területről 1944. április 27-én csendőrségi felügyelet mellett szállították Nagykanizsára a zsidókat. A német Sicherheitsdienst (SD) az első transzportot már másnap élelem nélkül útnak indította Szombathelyen keresztül Auschwitz felé anélkül, hogy erről előzetesen informálták volna a helyi hatóságokat. Utóbbiak nehezményezték ezt az eljárást, de nem tehettek ellene. A második, egyben utolsó nagykanizsai délvidéki transzport a III. csendőrkerületből május 17-én indult útnak a magyar hatóságok tudtával és közreműködésével. A két transzporttal összesen körülbelül kétezer embert deportáltak még azelőtt, hogy a szombathelyi csendőrkerület fennmaradó részein a zsidók gettókba zárása lezárult volna.¹² A német és a magyar hatóságok közötti helyi konfliktusokat nehéz nyomon követni és vizsgálni, mivel ezek kevéssé dokumentáltak. Általában a háború utáni népbírósági perek tárgyalási jegyzőkönyveiben találunk részleteket bizonyos esetekről, de ezek – a forrás jellegéből adódóan – csak akkor megbízhatók, ha az egyes állításokat független tanúk is megerősítették.

A gettók felállítására ténylegesen az 1944. április 28-án hatályba lépett 1610/1944. M. E. sz. rendelet biztosított lehetőséget. A rendelet alapján a törvényhatóságok első tisztviselője elrendelhetette, hogy a zsidók a városnak csak meghatározott utcáiban, illetve házaiban lakhatnak.¹³ Az elkülönítést a rendelet a 10 000 főnél nagyobb lakossággal rendelkező települések esetében tette lehetővé. A kisebb településekről a zsidókat ezekbe kellett, illetve lehetett volna szállítani. Ez a legtöbb esetben nem így valósult meg, számos olyan településen hoztak létre gettót hosszabb-rövidebb időre, amelynek lakossága nem érte el a 10 000 főt.

³ MOLNÁR 1995, 39–41. pp.

⁴ NÉMETH – PAKSY 2004, 43. p. Veszprém megyében szintén új főispán, Buda István került hivatalba. Mivel a Veszprém megyei eseményeket jelen tanulmányban nem vizsgálom, ezért Buda István tevékenységére sem térek ki.

⁵ BUDAPESTI KÖZLÖNY, 1944. 05. 07. 1. p.

⁶ A rendelet szövegét közli: BENOSCHOFKY – KARSAI 1958, 124–127. pp.

⁷ MOLNÁR 1995, 71. p. Valamint MOLNÁR 2017, 58–61. pp.

⁸ KARSAI – MOLNÁR 1994, 377–380. pp.

⁹ BRAHAM 2007, 1317–1318. pp.

¹⁰ MNL ZML XXV. 16. Nb. 41/1946.

¹¹ MNL ZML XXV. 16. Nb. 41/1946.

¹² MNL ZML XXV. 16. Nb. 41/1946. valamint BRAHAM 2007, 1317–1318. pp.

¹³ A rendelet szövegét közli: Rendeletek Tára 1944, 475–479. pp.

A zsidókat korlátozó egyéb rendelkezések végrehajtásával ellentétben a gettók felállítására a gettó számára kijelölt területen élő lakosság egy részéből ellenérzéseket váltott ki, ugyanis a gettósítás nem csupán a zsidó lakosok számára jelentett kényelmetlenséget. Ebben a tekintetben a celldömölki járás esete külön figyelmet érdemel. A gettók felállítását Vas vármegye területén Tulok József alispán 1944. május 6-án rendelte el. Az intézkedésről azon az értekezleten döntöttek, amelyen részt vett az alispán, valamennyi járási főszolgabíró (a Muraszombati járás kivételével) és polgármester, valamint a rendőrség és a csendőrség képviselői. Itt határoztak arról, hogy az 1610/1944. M. E. sz. rendelet alapján a vármegye területén hét gettót állítanak fel: Jánosházán, Körmenden, Kőszegen, Sárváron, Szentgotthárdon, Szombathelyen és Vasváron.¹⁴

A sajtóban megjelent indoklás szerint a celldömölki járás zsidó lakosságának a gettót azért állították fel a járási székhely Celldömölk helyett Jánosházán, mert „a legnehezebb helyzetbe Celldömölk nagyközség kerülne a tervezet megvalósítása esetén, mert nem kevesebb, mint 830 zsidó elhelyezéséről kellene gondoskodnia, holott jelenleg még egy bútorozott szobát is nehéz lenne bérbevenni, annyira felduzzadt a lakossága. Csúpan Jánosházáról 466 zsidót kellene Celldömölkre áttelepíteni, Alsóságról pedig 109-et és Nagysimonyiból 101-et.”¹⁵

Valójában Celldömölk és Jánosháza összlakossága, illetve a zsidó lakosok száma és aránya közel azonos volt. Az 1941. évi népszámlálás adatai alapján Celldömölknek 5909 fős lakossága volt, amelyből 439 fő (7.43 százalék) minősült zsidónak. Ugyanabban az évben Jánosháza 4227 lakójából 389 (9.2 százalék) volt zsidó.¹⁶ Eszerint Celldömölkön a zsidók létszáma valamivel magasabb volt, mint Jánosházán. Az összlakosságon belüli arányuk Jánosházán volt magasabb, de mindkét településen meghaladta az 5 százalékos országos átlagot. A sajtóban megjelent 1944-es népességre vonatkozó adatok alapján 1941 óta Celldömölkön csupán tizenkét fővel (451 fő) nőtt a zsidó lakosok száma, más források szerint létszámuk 443 fő volt. Ezzel szemben Jánosházával kapcsolatban a *Dunántúli Néplap* 466 zsidó lakossal számolt 1944-ben.¹⁷ Ez utóbbi szám azonban túlságosan magasnak tűnik, ráadásul a lap adatai sem az alispáni hivatal, sem a zsidó hitközségek által készített kimutatásokkal nem egyeznek. A zsidó hitközség 1944-es összeírása szerint Jánosházán 343 fő zsidó élt.¹⁸

A fenti adatok alapján az mindenesetre megállapítható, hogy a gettó létrehozása nem jelentett volna aránytalanul nagyobb terhet Celldömölknek, mint Jánosházának. Valószínűsíthető, hogy a „tisztviselőváros” Celldömölk nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkezett Jánosházánál, így sikerült kivonnia magát a gettó felállításával járó kellemetlenségek alól. A celldömölki járásban tehát a gettót Jánosházán a Széchenyi, Mátyás király és Apponyi utcákban jelölték ki, a beköltözés határidőre befejeződött. A celldömölkihez hasonló érdekérvényesítő sikerre sem a megyében, sem a III. (szombathelyi) csendőrkörlet másik három megyéjében nem találunk példát. A Zala megyei Pácson ugyan próbált

a főszolgabíró fellépni a gettó felállítását elrendelő Hunyadi László főjegyző akaratával szemben, de nem járt sikerrel.¹⁹

Zala megyében a gettók létrehozását 1944. május 4-én rendelte el Hunyadi László főjegyző. Ezt megelőzően, május 3-án Zalaegerszegen a vármegyházán értekezletet tartottak Hunyadi László vezetésével, amelyen Hunyadi szóbeli utasításokat adott a tervezett gettósítással kapcsolatban.²⁰

A május 4-i rendelet megerősítette az előző napi értekezleten elhangzottakat. Ennek értelmében gettót kellett felállítani Keszthelyen (keszthelyi járás), Sümegen (sümei járás), Tapolcán (tapolcai és balatonfüredi járás), Zalaegerszegen (zalaegerszegi, novai és lenti járasok), valamint Zalaszentgróton (zalaszentgróti, nagykanizsai, letenyei és pacsai járasok).²¹

Ezt követően, az eredeti tervet megváltoztatva, Hunyadi László május 9-én elrendelte, hogy Pácson is hozzanak létre gettót azok számára, akiket még nem szállítottak át Zalaszentgrótra. Ekkor még körülbelül 115 zsidó tartózkodott Pácson. A pacsai járási főszolgabíró, Bittera Béla határozottan tiltakozott a gettó felállítására ellen. A Hunyadihoz eljuttatott levélben azzal érvelt, hogy a nagyközség kis létszáma és falusias jellege miatt nem lehet olyan zárt fallal elkülönített gettót létrehozni, amelybe idegenek nem látnának be.²² A zalai gettók közül nem ez volt azonban az egyetlen, amelyet nem lehetett egészen elzárni a külvilágtól. Sümegen például csupán egy utcába költöztették össze a zsidókat, de a területet nem zárták le.²³ Ez jelentősen gyengítette a pacsai járási főszolgabíró érvelését a gettó felállítására ellen. A főszolgabíró tiltakozása ellenére Hunyadi ragaszkodott a gettó felállításához, amely meg is történt. Május 31-én a főszolgabíró írásban beszámolt Hunyadi főjegyzőnek a pacsai gettó létrehozásáról. Egyúttal kérte, hogy a „zsidóság mielőbb eltávolíttassék, mert jelenlétük a közhangulatra kedvezőtlen befolyással van.”²⁴ A főszolgabíró sajnos nem részletezte, hogy pontosan miként befolyásolja a gettó a közhangulatot a településen. De bizonyára hatott a közhangulatra az a tény, hogy a gettóba kényszerített zsidóknak számos, zsidónak nem minősülő rokona, barátja és munkatársa élt Pácson. A főszolgabíró nem próbálta meg ellehetetleníteni a kapcsolattartást.

A zsidók a munkavégzésen túl hétfőnként abban az esetben is elhagyhatták a pacsai gettót, ha kenyeret akartak süttetni. Kasztl Lajos zsidóvezető kíséretében elvitték a szükséges alapanyagokat Molnár Jenő pacsai pékmesterhez, majd a pékmester által megjelölt időpontban visszamehettek az elkészült kenyérért.²⁵

A pacsai főszolgabíró egyetlen esetben sem utasította el azokat a kérelmeket, amelyekben a kérelmezők orvosi kezelés céljából szerették volna ideiglenesen elhagyni a gettót. Így Keszler Miksáné és lánya, Keszler Ella május 28-án megjelenhetett dr. Torondy László körorvosnál. Rózenberger Rózsi hahóti lakos engedélyt kapott arra, hogy Baron Rezső kocsián és kíséretében június 6-án gyógykezelés céljából Nagykanizsára utazzon a Tüdőbeteg-gondozó Intézetbe. Krausz Lajosné hetente kétszer, Grünfeld Béláné hetente egyszer járhatott ki orvosi kezelésre mindaddig, amíg az orvosilag indokolt volt.²⁶

¹⁹ NÉMETH – PAKSY 2004, 49–50. pp.

²⁰ MNL ZML IV. 401/a. 1944. sz. n. A feljegyzés szövegét közli: NÉMETH – PAKSY 2004, 389–393. pp.

²¹ MNL ZML IV. 401/a. 610/1944. A rendelet szövegét közli: NÉMETH – PAKSY 2004, 393–396. pp.

²² NÉMETH – PAKSY 2004, 49–50. pp.

²³ FROJIMOVICS – MOLNÁR 2002, 127. p. és BRAHAM 2007, 1352. p.

²⁴ MNL ZML IV. 419/a. 3216/1944.

²⁵ MNL ZML IV. 419/a. 3591/1944.

²⁶ MNL ZML IV. 419/a. 3591/1944.

¹⁴ A rendelet szövegét közli: MAYER 1994, 15–17. pp.

¹⁵ Járási székhelyekre telepítik a zsidóságot. *Dunántúli Néplap* 1944. április 22. 5. p. A cikket közli: MAYER 1994, 13. p.

¹⁶ BRAHAM 2007, 1254. p.

¹⁷ Járási székhelyekre telepítik a zsidóságot. *Dunántúli Néplap* 1944. április 22. 5. p. A cikket közli: MAYER 1994, 13. p.

¹⁸ SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994, 291–292. pp.

A kilépési engedélyek mellett Bittera főszolgabíró számos esetben a gettóba történő belépésre is engedélyt adott. A gettóba heti rendszerességgel bejárhatott egy fodrász, valamint nem zsidónak minősülő személyek látogathatták meg örökbefogadott gyermeküket vagy szüleiket a gettóban néhány órára. Emellett egyes munkák elvégzésére is beléphetek mesteremberek a gettó területére.²⁷ Az említett esetek arra utalnak, hogy a pacsai főszolgabíró – miután a főjegyző nem vette figyelembe a gettó felállítása elleni tiltakozását – egyfajta passzív ellenállásba kezdett. Cselekedeteiben azonban nem a zsidók iránti szánsalom vezette. Mivel úgy ítélte meg, hogy lehetetlen teljesen elkülöníteni a zsidókat a nem zsidó lakosságtól, ezért nem is próbálkozott vele. Ráadásul ő is tisztában volt azzal, hogy a zsidókat rövid időn belül elszállítják Pacsáról. A pacsai járási főszolgabíró azt az utat választotta, amely a lehető legkevesebb fáradsággal járt. Ezt a hozzáállását bizonyítja az is, hogy Keszler Imrénél több egyszeri kilépési kérelem, illetve engedély után állandó kilépésre jogosító engedélyt adott. Ebben az állt, hogy minden munkanapon elhagyhatja a gettót reggel hét és este kilenc óra között. Az engedély érdekessége, hogy a kérelmező csupán egy napra kért kilépési engedélyt.²⁸

Meg kell említeni, hogy a pacsai járási főszolgabíró felettese, Hunyadi László főjegyző nem tett semmilyen lépést annak érdekében, hogy nagyobb szigorúságra bírja Bitterát. Sőt, összességében a csendőrkerületen belül a Zala megyei gettóban nagyobb engedékenységgel figyelhető meg a nem zsidó lakossággal való kapcsolattartást illetően, mint a csendőrkerület többi megyéjében.

A korabeli dokumentumok nem támasztják ugyan közvetlenül alá, de több népbírói tanúvallomás alapján valószínűsíthető, hogy Zala megye több gettójában is volt lehetőség látogatásra, elsősorban családtagok számára.²⁹ A zalai hivatalnokok tehát nem törekedtek a gettók teljes izolálására. Ebben szerepet játszhatott, hogy tudták, a gettósítás ideiglenes intézkedés, amelyet a zsidók elszállítása követ, ezért nem fektettek nagyobb energiát a végrehajtásba. Hunyadi László egyébként nem fordított nagy figyelmet arra, hogy ellenőrizze a gettósítás végrehajtását. Mindössze arról kért jelentést, hogy a gettókat felállították-e. Az nem érdekelte, hogy ezek mennyiben felelnek meg az általa kiadott rendeletben foglaltaknak. Ennek fényében különösen érdekes, hogy miért ragaszkodott olyannyira a pacsai gettó felállításához. Források hiányában erre azonban nem lehet biztos választ adni.

Hunyadi érdektelenségét azért is fontos kiemelni, mert a zsidókérdés megoldásának minden más fázisát – beleértve az üzletek lezárását, valamint az ingóságok elvételét – árgus szemekkel figyelte. Ráadásul éppen azért hívták őt vissza Zala megyébe, hogy megfelelően végrehajtsa a zsidóellenes intézkedéseket. A gettósítással kapcsolatos különös nemtörődömségére az is magyarázatot jelenthet, hogy a gettók felállításából a zsidó lakások megszerzésén kívül közvetlenül nem származott anyagi haszon. Miután a zsidóktól a lakásokat elvették, a hivatalnokok szemszögéből nézve tulajdonképpen mindegy volt, hogy a kifosztott zsidó kimehet-e a gettóból az orvosi rendelőbe, vagy sem. Ez a körülmény arra is rávilágít, hogy a zalai hivatalnokok miért csupán ideiglenesen engedélyezték a gettók elhagyását, és miért utasították vissza a gettóba költözés alól teljes mentességet kérők kérelmeit az esetek döntő többségében.

Felmerül a kérdés, hogy miért éppen a gettósítás végrehajtása körül alakultak ki nagyobb konfliktusok? Ahogy már említettem, a gettósítás a nem zsidó lakosság nagyobb hányadát

érintette közvetlenül, különösen azokat, akiknek a gettó számára kijelölt területen volt lakása, üzlete. Emiatt a hivatalnokoknak össze kellett egyeztetniük a feletteseiktől érkező utasításokat és a nem zsidó lakosság igényeit, ami nem volt egyszerű feladat. Emellett az egyes megyei vezetők a gettósítással kapcsolatban meglehetősen nagy szabadságot élveztek. Erre a gettórendeletként ismert 1610/1944. M. E. sz. rendelet adhat magyarázatot.

A rendelet valójában a „zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról” címet viselte. A gettók felállításával és működésének szabályozásával kapcsolatban semmilyen konkrét instrukciót nem tartalmazott, még a gettó kifejezés sem szerepelt benne. Ebből következően az egyes megyei vezetők maguk dönthettek arról, hogy mit is értenek gettó alatt.³⁰ A gettósítás megvalósításának módja végső soron megyei szinten dőlt el, amelyről május első felében megyei értekezleteken döntöttek. Ezekről az értekezletekről nem maradtak fenn részletes jegyzőkönyvek, ezért nem lehet tudni, hogy milyen viták zajlottak le a résztvevők között.

A zsidók gyűjtőtáborokba tömörítésének és deportálásának végrehajtása tárgyában június 22-én tartottak értekezletet Siófokon, amelyen részt vettek a III. és IV. csendőrkerület rendészeti és közigazgatási vezetői. Itt Baky László és Endre László belügyi államtitkárok tájékoztatták a résztvevőket a közelgő deportálás végrehajtásának részleteiről.³¹ A III. csendőrkerületben a zsidókat 1944. június legutolsó napjaiban szállították át a kijelölt gyűjtőtáborokba, ahonnan július 4. és 6. között deportálták őket Auschwitzba.

Nem csak a korábbi, nagykanizsai gyűjtőtábor és az onnan indított transzportok élelmi-szerrel való ellátása jelentett gondot. Vas megyében a sárvári járási főszolgabíró túl rövidnek ítélte az élelmiszerek beszerzésére rendelkezésre álló időt. Ezen olyannyira felháborodott, hogy írásban sürgősen jelentette az alispánnak: amennyiben a szükséges élelmiszer-mennyiséget nem tudják biztosítani, akkor a gyűjtőtáborba zárt zsidók deportálását nem lehet végrehajtani.³² Azt a levél alapján nem lehet eldönteni, hogy a főszolgabíró ilyen módon a gyűjtőtáborokba zárt zsidókon próbált segíteni úgy, hogy elegendő élelmet biztosít nekik, vagy egyszerűen csak attól tartott, élelem nélkül nincs bevagonírozás, vagyis a zsidók továbbra is az ő „nyakán maradnak”. Két dolog azonban egészen biztos: egyrészt a szükséges élelmiszert az utolsó pillanatban sikerült beszerezni, másrészt, ha nem így történik, a főszolgabírónak akkor sem állt volna módjában megakadályozni a deportálást.

Ahogy a tanulmány elején említettem, Sopron vármegyében nagyobb konfliktusoktól mentesen zajlott a zsidóellenes rendeletek végrehajtása. Vajon miben különbözött Sopron vármegye Vastól és Zalától? Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy további kutatások még felfedhetnek konfliktusokat, illetve az is elképzelhető, hogy voltak konfliktusok, csak ezek kevésbé jól dokumentáltak a másik két megyéhez képest. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy a különbség egyik oka a helyi zsidó lakosság nem zsidókkal fenntartott kapcsolataiban keresendő. Üzleti kapcsolatok természetesen nagy számban léteztek a zsidók és a nem zsidók között, a személyes kapcsolatoknak azonban gátat szabott az a tényező, hogy a megye zsidóságának elsöprő többsége volt ortodox, amelynek eredményeként a vegyes házasságok terén Sopron megye messze elmaradt a csendőrkerület többi megyéjétől. 1930 és 1941 között Sopron vármegyében 352 olyan házasság kötött, amelyben legalább az egyik fél zsidó volt, ebből mindössze 21 volt vegyes házasság. Tehát csupán a zsidó házasságok 6 százaléka volt vegyes házasság. Ez az arány éles ellentétben áll a Zala vármegyei

²⁷ MNL ZML IV. 419/a. 3212/1944.

²⁸ MNL ZML IV. 419/a. 3591/1944.

²⁹ Lásd például: MNL ZML XXV. 16. Nb. 99/1947.

³⁰ MICHMAN 2011, 3. p.

³¹ KARSAI – MOLNÁR 1994, 380–383. pp.

³² MNL VaML IV. 405/b. 2537/1944.

adatokkal. Zalában ugyanabban az időszakban 514 zsidó házasság kötött, amelynek 22,2 százaléka, 115 volt vegyes házasság.³³ Vas megyében az említett időszakban összesen 516 olyan házasságot kötöttek, amelyben az egyik fél zsidó volt, ezeknek 8,7 százaléka, 46 volt vegyes házasság. Az adatok alapján megállapítható, hogy Zalában sokkal több személyes kapcsolat kötötte össze a zsidókat a nem zsidókkal, mint Sopron megyében. Ez alapján a Sopron vármegyei nem zsidó lakosságnak kevésbé jelentettek személyes érdeksérelmet a zsidóellenes rendeletek, inkább haszonélvezői voltak azoknak. Az ottani hivatalnokok tehát úgy hajthatták végre az egyes minisztériumok, vagy az alispán, főispán által elrendelt zsidóellenes intézkedéseket, hogy közben nem kellett a nem zsidó lakosság ellenkezésétől tartaniuk.

A vegyes házasságokon kívül még számos tényező volt hatással a zsidóellenes rendelkezések végrehajtásának módjára: többek között a zsidó és nem zsidó lakosok közötti egyéb kapcsolatok intenzitása, a lakosság foglalkozásszerkezete, vagyoni viszonyai, az egyes települések szerkezete. Ezek vizsgálatára jelen tanulmány keretein belül nincs lehetőség.

Összességében megállapítható, hogy a III. csendőrkörületben a helyi közigazgatást a gettósítás végrehajtása során számos érdekkonfliktus befolyásolta a döntések meghozatalában és a feletteseiktől érkező utasítások végrehajtásában. A helyi érdekkellentétek kielemezésére az adott lehetőséget, hogy a gettósításra vonatkozó miniszteri rendeletek nem tartalmaztak egyértelmű, részletes előírásokat, ezáltal a helyi hivatalnokoknak nagymértékű döntési szabadságot biztosítottak. Ennek eredményeként a vizsgált megyékben és azokon belül az egyes településeken eltérő módon valósult meg a zsidónak minősített lakosság gettókba tömörítése.

Irodalom- és forrásjegyzék

DN = Dunántúli Néplap

MNL ZML IV. 401/a. = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zala vármegye főispánjának iratai, általános iratok

MNL ZML IV. 419/a. = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Pacsai járás főszolgabírójának iratai, közigazgatási iratok

MNL ZML XXV. 16. = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Nagykanizsai Népbíróság iratai

MNL VaML IV. 405/b. = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Vas vármegye alispánjának iratai, közigazgatási iratok

³³ Az adatok Sopron, Vas és Zala vármegye nagyobb településeinek 1930 és 1941 közötti házassági anyakönyvein alapulnak (Sopron vármegye: Beled, Csepreg, Csorna, Kapuvár, Sopron; Vas vármegye: Celldömölk, Jánosháza, Körmend, Kőszeg, Sárvár, Szombathely, Vasvár; Zala vármegye: Keszthely, Nagykanizsa, Pacsa, Sümeg, Tapolca, Zalaegerszeg, Zalaölvő, Zalaszentgrót). Sopron és Vas vármegyében a vizsgált településeken élt a zsidó lakosság közel 90 százaléka. Zala esetében ez az arány valamivel alacsonyabb, 70 százalék körüli, mivel a zsidók nagyobb hányada élt olyan falvakban, ahol létszámuk még a 70 főt sem érte el s ebből következően kevés olyan házasságot kötöttek, amelyben legalább az egyik házastulós fél zsidó volt. Meg kell még említeni, hogy az anyakönyvekbe bejegyzett adatok alapján nem szűrhetők ki a keresztény vallású, de zsidónak minősülő személyek, ezért ők nem szerepelnek a fenti adatokban. Az utolsó vizsgált év 1941, ugyanis ebben az évben az úgynevezett III. zsidótörvény megtiltotta a házasságkötést a zsidók és nem zsidók között.

BENOSCHOFKY – KARSAI 1958 = Benoschofsky Ilona – Karsai Elek (szerk.): *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, 1944. március 19 – 1944. május 15. I. köt.* Magyar Izraeliták Országos Képviselete Budapest, 1958.

BRAHAM 2007 = Braham, Randolph, L. (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Park Könyvkiadó Budapest, 2007.

CSŐSZ 2010 = Csősz László: *Tettesek, szemtanúk, áldozatok. A vészidőszak Jász-Nagykun-Szolnok megyében.* PhD értekezés Szeged 2010.

PROJIMOVICS – MOLNÁR 2002 = Projimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *Gettómagyarország 1944. A Központi Zsidó Tanács iratai.* Magyar Zsidó Levéltár Budapest, 2002.

PROJIMOVICS – SCHWEITZER 1994 = Projimovics Kinga – Schweitzer József (szerk.): *Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport Budapest, 1994.

KARSAI – MOLNÁR 1994 = Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Az Endre – Baky – Jaross per.* Cserépfalvi Budapest, 1994.

MAYER 1994 = Mayer László (szerk.): *Források a szombathelyi gettó történetéhez, 1944. április 15 – 1944. július 30.* Vas Megyei Levéltár Szombathely, 1994.

MICHMAN 2011 = Michman, Dan: *The Emergence of Jewish Ghettos During the Holocaust.* Cambridge University Press Cambridge, 2011.

MOLNÁR 1995 = Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben.* Cserépfalvi Budapest, 1995.

MOLNÁR 2017 = Molnár Judit: „Zsidótlanítás a déli határsávban 1944-ben.” In: Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról VIII.* Múlt és Jövő Kiadó Budapest, 2017. 31–64. pp.

NÉMETH – PAKSY 2004 = Németh László – Paksy Zoltán (szerk.): *Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945.* Zala Megyei Levéltár Zalaegerszeg, 2004.

Rendeletek Tára 1944 = *Magyarországi Rendeletek Tára.* Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Budapest, 1944.

A KÉMKEDÉS MEGÍTÉLÉSE ÉS BÜNTETŐJOGI TERMÉSZETE A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ ÉVTIZEDEKBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A REHABILITÁCIÓ JOGI ÉS POLITIKAI RELEVÁNCIÁIRA*

Süli Szabina Mercédesz

Bevezetés

A bipoláris világrend végével a politikatudományban is *fordulat* következett be. Korábban homállyal, titkolózással fedett kérdések váltak a tudományos megismerés célpontjaivá. A hatalmi viszonyok fellazulásával a lehetőségek száma megnőtt, mely „*zöld utat adott*” a kíváncsiskodó szemeknek. Mivel Kelet-Európa politikai struktúrájának kiemelt szereplői voltakba *titkosszolgálatok*, a régi rendszer ügyeinek rehabilitálásában ezen intézmények vizsgálata kiemelt figyelmet kapott.

A rendszerváltás engedett némi betekintést a szolgálatok működésébe, ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a megismerés sohasem lehet teljes. A nemzetbiztonsági szolgálatok működésének ugyanis egyik alapvető jellemzője a titkos információgyűjtés.¹ Ugyan elmondható, hogy a *demokratikus rendszerekben több, a diktatórikusabbakban kevesebb* információ övezi ezen szervek működését, de hatékonyságuk szempontjából elengedhetetlen, hogy „*kíváncsiak maradjunk*”.²

A titkosszolgálatok kutatásának feléledése, viszonylagos előtérbe kerülése mindig valamilyen nagy politikai megrázkódtatáshoz, *rezsimváltáshoz* köthető. Ilyenkor az újdonsült politikai elit, az elődök kétes ügyeinek kitergetésével, s legtöbbször annak korrupt, gonosz vonásainak felfokozásával kívánnak legitimációt nyerni saját tevékenységükhöz.³

Valamennyi volt szovjet blokkhoz tartozó országban a hidegháború lezárásával bekövetkező rendszerváltás a titkosszolgálatok esetén is komoly *változásokat* hozott. Ügynöklisták kerültek nyilvánosságra, perek indultak az érintettek ellen, illetve a teljes intézményrendszeri struktúra átalakult. Botrányos ügyek előkerülése megbolygatta ugyan a közvéleményt, de valamilyen szempontból hozzájárult az újonnan születő rendszer alapköveinek letételéhez.

Magyarország esetén valamivel másabbnak tűnik a helyzet.⁴ Miként erre a mostani választások is jó példával szolgáltak; ellenzéki politikusok szájából gyakorta hallani elszámoltatásról, ügynöklisták nyilvánosságra hozataláról, s pártprogramokba is előszere-
tettel fűzik ezen a szándékukat. Másrészt, a régi rendszer ellenségeinek, az úgynevezett

* A kézirat lezárásának dátuma: 2017. december

¹ Szűcs – Solti 2014, 74. p.

² Révész 2012, 15. p.

³ Ibid 15–16. pp.

⁴ BENEDEK 2015, 145. p.

„NATO-kémeknek” rehabilitációs igényei is előkerülnek újságok címlapján, de ezek általában nem mutatnak túl a szavakkal való eszeveszett csatározás, a választópolgárok saját táborba való „édesgetésének”, a lapszámok eladási mutatóinak javításának szintjén.

A kormány, és a szolgálatok kommunikációs stratégiái a szolgálatokkal kapcsolatban hiányosságokat mutatnak, vagy nem is léteznek. A jelenleg is hatályos 1995. évi CXXV. tv., a *nemzetbiztonsági törvény* bizonyos szintű nyitottságra kötelezi a szolgálatokat, így a törvényben meghatározott tevékenységei bárki számára megismerhető, ugyanakkor a konkrét napi ügyek, operatív tevékenységek nem nyilvánosak, sőt államtitkok is lehetnek.⁵ „A speciális szolgálatok működésének lényegét, tevékenységük tartalmát, metódusát illetően a mélyebb ismeretek birtoklása egy jól meghatározható személyi kör privilégiuma.”⁶ A névleges „hanyagosságuk” következtében, illetve természetükből adódóan (legjelentősebb érv) *információs vákuum* keletkezett.

A magyar médiumok ebben a viszonyrendszerben *primer befolyásoló erő*t jelentenek. A rendszerváltást követően kisebb-nagyobb, a titkosszolgálatokat érintő ügyek kapcsán sokszor olvasni összeesküvés-elméletekről, miszerint a szolgálatok munkatársai öncélúan, illetve a politikai hatalom érdekeit kiszolgálva tevékenykednek. A szolgálatok köré szőtt „misztikus légkör”, s az így generált kiemelt érdeklődés a botránykeltéshez biztos talajt szolgáltat. Ezen gyakorlatnak viszont súlyos ára van hosszútávon, többek között károsan befolyásolja a szolgálatok valódi tevékenységének elfogadását, megismerését, csökkenti a szervezet iránti társadalmi bizalmat, miközben a sajtó csak addig foglalkozik az adott ügygel, míg az eset piacképesnek bizonyul.⁷

Összességében megfigyelhető, hogy bár a titkosszolgálatok munkáját nagykörű érdeklődés övezi, ennek ellenére, – korábbi próbálkozásokat leszámítva – bizonyos kérdésekben nem sikerült igazságot tenni. Ez a fajta „meddősege” a közvéleménynek, pedig megakadályoz mindennemű előrelépést a múlttal való el/leszámolás kapcsán.

Az általam vizsgált téma is tipikusan nagy médiaérdeklődésnek „örvendhet”. A témában megnyilvánuló sajtóorgánumokról általánosan elmondható, hogy egyoldalúan, kizárólag érzelmi alapon közelítenek a problémához. Tanulmányomban igyekszem szakítani ezzel a gyakorlattal, és kizárólag szakmailag releváns szempontok figyelembevételével kívánok válaszokat találni arra a kérdésre, hogy mi lehet az oka a látszólagos „döntésképtelenségnek”, s kifejezetten annak, hogy a Népköztársaság elleni kémkedés a rendszerváltással nem kapott ellentétes előjelet.

Ügyek a sajtó tükrében

A szocialista Magyarország ellen kémkedő ügynökök megítélése a mai napig megosztja a közvéleményt. A *Janusz-arcú* érintetteket egyesek hazaárulóknak, mások hősöknek tartják. Ami tény: az EU- és NATO-tag Magyar Köztársaság a kémkedésért 1963 után elítélteket mindmáig gyakorlatilag ugyanúgy ítéli meg, mint az idegen megszállás alatt álló Magyar Népköztársaság.

Jelen tanulmányomban az érintettek megítélésének permanenciájának, időt állásának okát vizsgálom. Továbbiakban három konkrét, ismertebb eset bemutatásával kívánom felvázolni a problémakört, elsősorban a sajtó tükrében.

Rimner Gábor

Mind közül talán a legismertebb esettel kezdeném. *Rimner Gábor* története bejárta a hazai-és világsajtót, ismertségét példátlan kitarásának köszönheti, azt hiszem. A ma 63 éves férfit 12 évi fegyházra ítélték 1981-ben kémkedésért. Rimner annak idején édesapja külföldi megbízása révén Szudánba költözött családjával, ahol saját elmondása szerint meggyőződésből és fiatalos lendületből lett 18 évesen az amerikai *Defence Intelligence Agency* (DIA) kiképzett ügynöke. 17 évesen azzal a kéréssel fordult Kartumba akkreditált amerikai kulturális attaséhez, hogy segítsen neki stockholmi ösztöndíját kaliforniaira cserélni, illetve ott egyetemi felvételt is jutni. A diplomata viszont felismerve Rimner kommunistaellenes szellemét rábírta, hogy Magyarországra visszatérve tehet a legtöbbet a hazájáért. A DIA görögországi bázisán képezték ki, s legfőbb feladatának a *szovjet csapatokról való információgyűjtést* jelölték ki.

Magyarországi tevékenységét 1973-ban kezdte, 1980 őszétől figyelték, végül 1981-ben bukott le. 9 évet töltött a Kozma utcai fegyházban, majd 1990 tavaszán Göncz Árpád, négy társával egyetemben (Rimner Gábor, Halmi Zoltán, Vadász Miklós, ifj. Vadász Miklós) elnöki kegyelemben részesítette. Állítása szerint szabadulását követően (tehát a rendszerváltás után) is „utánanyúltak” és kirúgatták első munkahelyéről, egy elegáns fővárosi étteremből. Ráadásul szabadulásakor csak főbüntetésétől mentesült, teljes körű állampolgári jogait csak 2002-ben nyerhette vissza. *Öt kegyelmi kérvényt* nyújtott be a köztársasági elnöknek (Göncz Árpádhoz, Mádl Ferenchez, Sólyom Lászlóhoz, Áder Jánoshoz), eredménytelenül. Elmondása szerint kérvényeinek célja nem vagyonának, hanem becsületének visszaszerzése volt. 2007-ben a *POFOSZ* (*Politikai Foglyok Szövetsége*) *Hazáért Érdemrenddel* tüntette ki, de még azóta sem rehabilitálták.⁸ Egy vele készült riportban említi; becslése szerint kétszáz-háromszázra volt tehető azok száma, akik a CIA-nak kémkedtek a kommunista Magyarországon, és nem buktak le.⁹

Halmi Zoltán

Halmi szintén egyike volt tehát annak a négy rabnak, aki 1990. szeptember 7-én egyéni kegyellemben szabadult. 1951 és 1967 között az Államvédelmi Hatóság, majd fegyelmi úton történő leszereléséig a hazai hírszerzés alkalmazásában állt, 1974-ben a bogotai magyar főkonzulátus kereskedelmi titkáráként került kapcsolatba a CIA-val. „*Attól a mocsoktól, ami másfél évtized alatt ÁVH-sként és hírszerzőként rám tapadt, így akartam megszabadulni*” – magyarázta lépését a HVG-nek.¹⁰ 1976-ban hazatért, s ezt követően a Magyar

⁸ http://indavideo.hu/search/text/Rimner?channel_constraint=undefined (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

https://mno.hu/migr_1834/kemek-akik-szerettek-minket-792279 (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

⁹ <http://faktor.hu/faktor-kemkedos-idoket-elunk-interju-rimner-gabor-volt-cia-kemmel> (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

¹⁰ <http://hvg.hu/itthon/20050316kemugyek> (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

⁵ BESENYŐ 2009, 196–204. pp.

⁶ IZSA 2009, 5. p.

⁷ RÉVÉSZ 2012, 141–145. pp.

Kereskedelmi Kamara alkalmazásában álló „exügynök” 1981-ben bukott le; első fokon életfogytig tartó, másodfokon 15 évi szabadságvesztésre ítélték.

Halmi 1992-ben ítélete semmissé nyilvánítását kérte a Budapesti Katonai Bíróságtól, ám beadványát elutasították. Halmi Zoltán 1999. január 31-én hunyt el, halálát szívinfarktus okozta. Hirtelen bekövetkezett haláláról több összeesküvés-elmélet született, közülük talán a legismertebb Rimner elbeszéléséből derül ki.

Rimner Gábor 1999. január 30-án barátaival egy étteremben vacsorázott, mikor evés közben rosszul lett. Másnap kivizsgáltatta magát, közölték vele; szívinfarktuson esett át. Még ezen a napon értesült Halmi Zoltán haláláról, megdöbbenésére a halál oka szintén szívroham volt. A tragédia előtt tíz nappal ketten vettek részt egy tévéfelvételen. Rimner elmondása szerint az adás előtt odament hozzájuk egy hölgy, és kávéval kínálta őket, amit mindketten elfogadtak. Az érdekesnek mondható haláleset kapcsán akkor egy neve elhallgatását kérő toxikológus elmondta: léteznek olyan ügynevezett „mikropelletek” (apró kapszulák), amelyek csak a gyomorba kerülés után napokkal kezdenek oldódni, és könnyűszerrel idézhetnek elő akár szívrohamot is.¹¹

Belovai István

A férfi 1958-ban kezdte katonai pályafutását a Budapesti Őrezrednél. A sorkatonai szolgálat letöltését követően a seregnél maradt. 1962 nyarán került a Katonai Hírszerző Szolgálat-hoz, ahol aztán a Mélységi Felderítő és Diverziós Századhoz osztották be. Egy szívizomgyulladás miatt azonban mégsem lett belőle ejtőernyős felderítő, 1963-ban a Tájékoztató Szolgálatnál kapott megbízást, és mivel beszélt olaszul, speciálisan az olasz arcvonagra küldték, feladata, pedig a területről érkező jelentések elemzése és értékelése volt. Később megtanult angolul is, így 1975 nyarától már az amerikai vonalon teljesített szolgálatot.

Ebben az évben egy igen magas hírszerzési értékű szigorúan titkos anyag került az asztalára. (A dokumentum a 7. Amerikai Hadsereg Állandó Működési Szabályzata volt). Ekkor ismerte meg a Magyar Katonai Hírszerzés „Hóvirág” (1980-tól „Havasi Gyopár”) fedőnevű ügynökének adatait. Akkor csak annyit tudott, hogy egy jól szervezett kémbanda az USA Európában állomásozó V. hadtestéről közölt napi információkat a magyar hírszerzésnek, rajtuk keresztül pedig a szovjeteknek. Évekkel később derült csak ki, hogy a hadtest 8. gépesített hadosztályának titkos irodáján szolgálatot teljesítő amerikai őrmester, Clyde Lee Conrad és társai kémkedtek a magyaroknak, akiknek ezt a magyarok – Belovai információi szerint – dollármilliókkal honorálták.

A Conradék által Budapestre eljuttatott jelentések pontosan tartalmazták az V. hadtest védelmi sávjába telepített atomaknázár teljes dokumentációját. Szerepeltek a telepítési koordináták, az aknák robbanási határértékei és egyéb fontos műszaki információk. A szovjetek kezére jutottak a NATO fegyveres erők kozmikus szigorúan titkos hadműveleti tervei is. Ez azt jelentette, hogy egy esetleges háborúban a szovjet csapatok gond nélkül hatoltak volna át az aknazáron és hajtottak végre manővereket. A NATO védekezési lehetősége pedig a minimálisra csökkent volna.

Belovai későbbi érvelése¹² szerint ennek belátása után 1978-ban döntött úgy, hogy a világ, s így Magyarország védelme érdekében, elébe megy egy lehetséges atomháború kitérésének, és értesíti Conrad tevékenységéről az amerikai kormányt. Az amerikaiak informálása Magyarországról lehetetlen feladatnak bizonyult, így egyetlen lehetőség maradt; külföldön próbálkozik.

Erre 1982 őszén kerülhetett sor, amikor családjával megérkezett Londonba, ahol katonai és légügyiattasé-helyettesként kezdte meg diplomáciai szolgálatát. Belovai István Londonban egy diplomáciai fogadáson talált alkalmat rá, hogy kapcsolatba kerüljön az USA légügyi és katonai helyettes attaséjával, és átadta „Hóvirág” anyagait. Szerint vele egyidőben más is tájékoztatta a CIA-t Conradékról. Az amerikaiak ezek alapján buktatták le Clyde Lee Conradot 1988-ban, – ő volt Hóvirág.

Belovait végül 1985. július 10-én, szerdán tartóztatták le. Éppen egy, a CIA által részére küldött csomagot (szaknyelven konténert) akart magához venni Kelenföldön, mikor a belügyi elhárítás letartóztatta. Belovai szerint lebukását árulásnak köszönhet. 1985 márciusában ugyanis Aldrich Hazel Ames magas beosztásban lévő CIA-ügynök átalált a KGB-hez, s közölte, hogy a CIA hol helyezett el konténert egy magyar emberének.

Az elsőfokú tárgyaláson a katonai ügyész halált kért a vádlottra. Végül az 1986 januárjában zajló másodfokú tárgyaláson életfogytig tartó fegyházbüntetésre, teljes vagyoni elkobzásra és pénzbüntetésre ítélte a hadbíróság. Több mint öt évig volt politikai elítélt a Kozma utcai börtönben.

Göncz Árpád köztársasági elnök 1990-ben kegyelemben részesítette, büntetésének hátralévő részét pedig öt év próbaidőre felfüggesztette. Belovai ezt követően az Egyesült Államokban telepedett le, ahol kinttették szolgálatáért. Belovait 2000-ben Mádl Ferenc ismét kegyelemben részesítette és eltörölte a büntetett előéletéhez fűződő hátrányokat.

Belovai István kapcsán elengedhetetlennek tartom megemlíteni Mozsik Imre: *Washingtoni emberünk – Hírszerző voltam Amerikában* című, 1995-ben kiadott könyvét, melyben részletesen számol be többek közt Belovai esetéről. Belovai 3 évet vár a válaszáddal, majd 1998-ban megjelent, 600 oldalas *monográfiája*. Történetét a Mozsik által leírtakra való „felelés” konstruálja. Kettejük polémiája nagyon érdekes végeredményt produkál, kötelező olvasmány mindkét munka, azok számára, akik érdeklődnek a téma iránt.

Lehetséges okok felderítése

Mint ahogy a legtöbb dolog kapcsán elmondható, ebben az esetben sincs egyetlen koherens megoldás. A tanulmányom további részében a problémakört éppen ezért a lehető legtöbb szemszögből kívánom megvizsgálni, a legtökéletesebb válaszáddal megcélózva.

Kiindulópontként *Hende Csaba* – volt hadügyminiszter – Belovai Istvánnak 2000. június 26-án kelt válaszelevelét választottam. A továbbiakban a levél tartalmának ismertetésével igyekszem feltárni az igazságszolgáltatás álláspontját a témában. Ezen levélben Hende utal, a címzett szándékára, vagyis a teljes rehabilitációra, majd kifejti miért nem jogosult rá az érintett.

¹¹ <http://hirhatar.com/tovabbra-sem-segitenek-a-meg-eletben-levo-szabadsagharcosokon/>
(Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

¹² BELOVAI 1998, 69. p.

„Önnel szemben a Legfelsőbb Bíróság 1986. január 13. napján jogerőre emelkedett határozatával, az 1978. évi IV. törvény (Btk.) 147. §-ának (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bekezdésének a) és b) pontja szerint minősülő, államtitok tekintetében és kém szervezet tagjaként elkövetett kémkedés büntette miatt életfogytig tartó fegyházban végrehajtandó szabadságvesztést, 10 évi közügyektől eltiltást és teljes vagyonek Kobzást szabott ki.” – írja levelében Hende.

Az említett jogszabály (1) és (2) bekezdése kimondja; „Aki idegen hatalom vagy idegen szervezet részére a Magyar Köztársaság ellen hírszerző tevékenységet végez, büntetett követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Aki az (1) bekezdésben meghatározott kémkedést Szigorúan titkos! minősítésű nemzeti adat vagy nemzetközi szerződésben e minősítésű adatnak megfeleltetett külföldi minősített adat kiszolgáltatásával követi el, öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

Ezen Btk.-ban szereplő jogszabály alapján ítélték el Belovai Istvánt, és társait. Ezt részleteiben módosította az 1989. évi XXV. tv., majd az 1993. évi XVII. tv. *anélkül, hogy a kémkedés törvényi tényállását módosította volna.* A módosító rendelkezések inkább a törvényi tényállás egyes elemeinek a pontosítására irányultak.

Továbbiakban jogi és köznap értelemben is kifejti a rehabilitáció fogalmát, melyről összegezve megállapítja; „rehabilitáció annak jár; akit törvénytelenül, illetve jogellenesen ítélték el, továbbá annak is, akinek elítélését utóbb semmissé nyilvánítottak”, majd ezen értelmezés szerint igyekszik bebizonyítani; alaptalan a kérelem.

A levél egyik központi eleme a semmisségi törvények ismertetése. Ezen törvények az 1989 utáni események alakulásában, és a rendszer stabilitásában játszottak fontos szerepet.

Mint ahogyan a részletes ismertetés is szemlélteti, a kémkedést a jogalkotók nem tekintették politikai jellegű bűncselekménynek, hiszen *egyik semmisségi törvény sem vonatkozik rá.* Az 1988. évtől kiadott 4 közkegyelmi rendelkezés (1988. évi XX. tvr., 1989. évi XXXVII. tv., 1990. évi XXXIX. tv., és az 1991. évi V. tv.), noha mindegyike szabályozza az állam elleni bűncselekményt, a kémkedést nem érinti.

Hende indoklásába fűzi, hogy „kifejejtése” a semmisségi törvényekből, és a közkegyelmi rendelkezésekből a kémkedés bűncselekményének jogi természetéből adódik. *A kémkedés bűncselekményének törvényi tényállása tehát ideológiai indokoltól független.* „A kémkedésre vonatkozó büntetőjogi rendelkezés *nem az államcélokat, hanem a mindenkori államot magát védi.*” A jog szempontjából érdemtelen részlet, hogy a tevékenység a rendszerváltás előtt vagy után valósult meg.

A miniszter kiemeli továbbá, hogy jogilag *irrelevánsnak tart minden olyan kritikát, miszerint az 1989 előtti kémkedés szükségszerűen az akkori hatalmi berendezkedés ellen irányult,* így jelenleg nem hogy veszélyt nem jelent a társadalomra, sőt történelmi távlatban ellentétes előjelet is kap. Erre jogtörténeti példaként hozza a Kúria egyik 1922-ben hozott ítélete szerint elköveti az állam elleni bűncselekményt az, aki 1919-ben azért csatlakozik a román megszálló hadsereghez, mert ezáltal „a vörös uralom letörésében akart részt venni”

A jogi szempontok áttekintéséhez nélkülözhetetlen megemlíteni az ELTE Állam-és Jogtudományi Karának *Az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó rendelkezések módosításáról (1990)* készített tanulmányát. Ezen tanulmányon keresztül feltárható a jogalkotó szándéka a rendszerváltást követően. Az írás a problémát részletező részben a Btk. rendelkezéseinek sürgős módosítását szorgalmazza, mivel „a hazánkban eddig végbement, napjainkban végbemenő és a jövőben várható politikai, társadalmi és gazdasági folya-

matok sajátossága, hogy szétfeszítik a hatályos alkotmány (1946. évi I. tv.) kereteit”.¹³ A büntetőeljárás keretek módosítása tehát nem várhatta meg az új alkotmány megszületését, legfőképpen az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó szabályok megreformálása tűnt szükségszerűen halaszthatatlannak. Ugyanakkor előrebocsájtják, hogy a sürgős reform csupán a hatályos szabályozás kritikájára és módosítására nyújt lehetőséget, az új alkotmány elfogadása után kerülhet majd sor átfogó újraszabályozásra. Ennek oka az akkori „két alkotmány közti állapot”, hiszen a büntető jogi szabályozás nem indulhatott ki a szovjet mintájú alkotmány interpretációjából, ugyanakkor tekintettel kellett lennie az újonnan körvonalazódó politikai- társadalmi- gazdasági körülményekre, de mégsem vehette figyelembe azokat a tervezett jogintézményeket, melyek még nem is léteztek. Végül az akkor még csak tervezett alkotmány szellemében vizsgálta felül a meglévő szabályozást.¹⁴

A jogi szempontok közé sorolható még *Kahler Frigyes: A semmisségi törvények* című munkájában feltárt, a semmisségi törvények megalkotásának körülményei. A munka dr. Horváth György veszprémi bíró 1989. június 11-én kelt, dr. Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszternek címzett levelével indít.¹⁵ Az igazságügyi miniszternek címzett levél egyértelműen jelzi az igazságszolgáltatásban, a rendszerváltás évében már megfogalmazódó *igazságtételi szándékot.* Ezen szándékhoz kapcsolódott be az 1988-ban kezdődő semmisségi törvények megalkotásának folyamata. A munkából egyértelműen kivehető a politikum és a szakmai oldal között húzódó érdekellentét. A tényfeltáró bizottság feladatait meghatározó tervezetben a bizottság céljaként a következőket fogalmazták meg: „*A társadalmi és politikai megújulás és kibontakozás, a kormányzat hitelének erősítése szükségessé teszi, hogy a szocialista társadalom négy évtizedét elemző munka keretében sor kerüljön azoknak a büntető ügyeknek a felülvizsgálatára, amelyekről nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy koncepció elemeket tartalmaznak.*”¹⁶ Fontos itt hangsúlyozni, a tervezet nem tartalmazta, hogy vizsgálat milyen években keletkezett és milyen bűncselekmények miatt folytatott büntető ügyekre terjedjen ki, a bizottság koncepciójában a „szocialista társadalom négy évtizede” szerepelt. A kormányhatározatban ezzel szemben, a vizsgált időintervallum végét jelző időpontként 1962 szerepelt, gátat verve az azután keletkezett döntések felülvizsgálatára vonatkozóan. A törvényalkotási folyamat politikai meghatározottságát jelzi még, hogy a bizottságot a Minisztertanács kérte fel.¹⁷

Jogi szempontból tehát a rehabilitáció igénye alaptalan. Sem a semmisségi törvények, sem a közkegyelmi rendelkezések, és módosításai nem érintik a kémkedést, az ideológiai szempontok pedig kiesnek a szabályozás alól, lényegében az ebben a kérdésben hozott ítéletek jogilag teljes mértékben legitimnek tekinthetők.

A jövőre nézve jogi szempontból egyetlen lehetőség tűnik relevánsnak, annak megállapítása, hogy a szóban forgó bűncselekmények nem veszélyesek továbbra a társadalomra, de ennek a folyamatnak az elindításához *politikai akarat is szükséges.*

¹³ GYÖRGYI – KÓNYA – MARGITÁN 1990, 7. p.

¹⁴ Ibid. 4–13. pp.

¹⁵ KAHLER 2002, 8–11. pp.

¹⁶ KAHLER 2005, 42. p.

¹⁷ Ibid. 42–45. pp.

Politikai vonatkozások

A titkosszolgálatok vizsgálatának felélédeése mindig valamilyen nagy politikai megrázkód-tatáshoz, rezsimváltáshoz köthető. Ebben a tekintetben az új hatalom, mint igazságosztó tetszeleg. A rendszerváltás kapcsán teljesen jogosan hasonlóra számítnak, de ezzel szemben Magyarország az egyetlen olyan post-kommunista állam, amely nem fedte fel az ügynökök listáját, aktáit. Szándék szavakban létezik, tettek nem követik.

A Dunagate-botrány óta tudjuk, hogy a fennmaradt iratállomány nem tekinthető tel-jesnek.¹⁸ Ehhez számos legenda fűződik, melyek az én szempontomból nem relevánsak most. Ami viszont ebből következik, hogy a korszakra vonatkozó teljes adatállomány nem létezik, és nem is rekonstruálható.¹⁹

Az 1970-es években a kommunista állambiztonsági szervek a korábbi papíralapú kar-tonok tartalmának egy részét elkezdtek mágnesszalagokra táplálni. 2017 márciusában ezen anyagokat nyilvánosságra hozták, melyből kiderült, hogy a korábbi feltételezések ellenére a szalagok neven, címeken kívül nem tartalmaznak konkrét tevékenységek leiratait, jelentéseket. A projektet végrehajtó NEB elnöke, Földváryné Kiss Réka a vele készült riportban²⁰ szintén hangsúlyozza, hogy a feltárt anyagok a nevek tekintetében sem tekinthetők teljesnek, tehát a rendszerváltás időszakára nézve nem tartalmazzák a teljes hálózati nyilvántartást, egyrészt a számítógépes adatbázis készítésekor a kizárt, meghalt ügynökök adatait egyszerűen kihagyták belőle, másrészt egyértelműen dokumentálható, hogy rendszeresen töröltek adatokat.²¹

A BM Csoportfőnökség III/III ügynöklistájának nyilvánosságra hozatala nagy előrelépést jelentett. A kedélyek lecsillapítása az információk „meglebegtetésével” valamilyen szinten megtörtént, de közel sem volt kielégítő. A hiányos dokumentációs-állomány, és az a tény, hogy a Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában továbbra is vannak szigorúan titkos, nem kutatható anyagok, melyek feltárásáról a titokgazda rendelkezik, megakasztja az előző rendszer ügyeinek teljes vizsgálatát, feltárását, de legfőképp lezárását. A fentebb említett NEB (Nemzeti Emlékezet Bizottsága) csupán javaslattevői joggal bír, és minden további igény anyagok nyilvánosságra hozatalával kapcsolatban érvényüket vesztik, a titkok örének akaratával szemben.

A nagy kérdőjel, mely mindebből kirajzolódik arra irányul, *mi vezérli a titokgazdát, titkainak megtartásában, és kit takar egyáltalán a „titok őre” megnevezés?*

A '90-es évektől számos ellenzéki párt állította, hogy érdekében áll az elszámoltatás, az ügynöklisták nyilvánosságra hozatala, vagy éppen a rehabilitáció, de végig egyik politikai erő sem vitte az ügyet. Belovai könyvéből kiolvasható az SZDSZ részéről egy erős lobbis tevékenység. Kőszeg Ferenc parlamenti képviselő pl. így nyilatkozott 1990-ben az Esti Hírlapnak „...a magyar hírszerzés nagyrészt a szovjet társszervezet fiókintézménye volt. Aki a szovjet hírszerzésnek dolgozott nem árulta el a hazát? Nem, hiszen egy szisztéma részeként dolgozott. De mégis különös aránytalanság, hogy akik a birodalom érdekében

kémkedtek, hazafias cselekedetet hajtottak végre, most is megbecsülés övezi őket: ezrede-sek, vezérőrnagyok. Belovai, pedig a fegyházban ül, mert – úgy mond – ártott a hazájának, veszélyeztette az európai biztonsági rendszert.”²² Ezen túlmenően más politikai erő nemigen foglalt állást a kérdésben.

Az Antall-kormány a társadalmi nyomás, és a leköszönő Németh-kormány ígéretét teljesítve, általános amnesztiát rendelt el 1990. június 16-án, azonban a közkegyelem – a Németh-kormány semmisségi törvényéhez hasonlóan – a kémkedésért elítélteket nem érintette.

A terméketlensége az ügymenetnek minden bizonnyal abból adódik, hogy a jelenlegi politikai színtér szereplői közül nagyon sokan részesei voltak a „hálózati gépezetnek”. Így tehát konszenzus alapján mindenki hallgat, senkinek nem áll érdekében előéletének felfedése.

A korábban említett NEB elnökével, Kiss Rékával készített riportban²³ az elnök hang-súlyozza; hatalmas szakadék tátong a beszerző és beszervezett szerepének megítélése között. Az előző rendszert jellemző permanens ellenségkép, a veszélyeztetettség érzeté-nek fenntartása, és a fék nélkül működő szervezettel kiegészült kétoldalú félelem szinte kikerülhetetlenné tette a beszervezést. Illetve a Medgyessy-botrány ráébresztette az ak-kori közvéleményt arra, hogy a szolgálatokkal együttműködő személyek nem mindegyike „ügynök”, s így megítélésük is árnyaltabb, nem lehet reflex-szerű. Ez valamilyen szinten igazolást ad, felmenti az érintetteket, de a közvélemény sajnos nem ilyen megbocsátó, a tapasztalat ellenére a gyakorlat mégis a „reflex” maradt.

Az elszámoltatás kérdése határozottan *zéró összegű játszma*. Huzamosabb időre meg-rekesztené az állam működését, és rengeteg „áldozata” lenne. A hatalom felismerve ezt a tényt, válaszához érve tudatosan döntött úgy, vállalja a hallgatását övező kritikákat, a botránykeltést, a sárdobálást, miközben megszakítás nélkül működik tovább.

A titkosszolgálat szempontja

A titkosszolgálatok vezetői gyakran érvelnek azzal – jogosan –, hogy a múlt ügyeinek feltárása, a „NATO-kémek” ügyeinek újratárgyalása, a rehabilitálás aktusa demoralizálná a jelenlegi magyar felderítést, bomlasztaná a társadalmi bizalmat, és rontaná a harci szel-lemet. Ez a félelem, pedig attól válik valóssá, hogy a szolgálatok személyi állományának 35-65%-át ma is az előző rendszerből áthagyományozott személyek adják.²⁴ Ahhoz viszont, hogy ezt megértsük, el kell játszani a gondolattal, mi lett volna, ha másképp alakul.

Az Antall-kormánynak, hatalomra jutása után igen gyorsan, a titkosszolgálatokkal kapcsolatosan több kihívással kellett szembenéznie. Az egyik a titkosszolgálatok eredmé-nyessége és a demokratikus ellenőrzés közötti egyensúly megtalálásában, a másik kihívás, pedig a bipoláris világrend végével megjelenő posztbiztonsági kihívásokban²⁵ (szerve-zett bűnözés, terrorizmus, drog-csempészet, illegális migráció stb.) jelentkezett. Ebben a helyzetben a kormány válaszához érkezett. Felvállalja-e, hogy a Németh-kormány alatt a volt állambiztonságból létrehozott szolgálatokat továbbműködteti, és gyorsan reagál

¹⁸ BENEDEK 2015, 147. p.

¹⁹ http://www.rev.hu/ords/f?p=600%3A2%3A%3A%3A%3A%3AP2_PAGE_URI%3A tanulmanyok%2Frendszervaltas%2Frmj_oslo_hu (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

²⁰ <http://www.origo.hu/itthon/20170316-a-nemzeti-emlekezet-bizottsag-elnok-szerint-csak-felrevisz-az-ugynoklista.html> (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

²¹ <http://www.hirado.hu/2017/03/12/ugynoklista-meg-89-90-ben-is-toroltek-adatokat-a-magnesszalagokrol/> (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

²² BELOVAI 1998, 508. p.

²³ <http://www.origo.hu/itthon/20170316-a-nemzeti-emlekezet-bizottsag-elnok-szerint-csak-felrevisz-az-ugynoklista.html> (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

²⁴ RÉVÉSZ 2012, 15. p.

²⁵ NÉMETH – VARGA 2002, 5–7. pp.; RÉVÉSZ 2012, 236–251. pp.

az újfajta kihívásokra, – melyek globális, regionális szinten és az ország belső életében egyaránt jelentkeztek- vagy felosztatja a szolgálatokat, majd teljesen újakat hoz létre új személyi állománnyal.

A volt szocialista országok többségében a második utat választották. Ennek előnye, hogy az új szervezet a megszakadt folytonosság miatt nem hozható semmiképpen kapcsolatba a múlt rendszerrel, elkerülhetők az ezzel kapcsolatos botrányok, a zsarolhatóság. Hátránya azonban jelentős, mivel az alapoktól kell felépíteni egy új szervezetet, kialakítani a struktúrát, kinevelni új titkosszolgálati szakembereket. Még külföldi segítséggel is évekig tarthat a folyamat.

A megoldást illetően a pártok véleménye megosztott volt. Az MDF és a többi kormánypárt az első utat támogatták, míg főleg az SZDSZ részéről lehetett ellenhangokat hallani ezzel kapcsolatban.

Végül a második elképzelés valósult meg, annyiban *kompromisszumos megoldás* született, hogy 1990 augusztusában-szeptemberében, majd az IH és NH esetében 1991 decemberében új vezetőket állítottak a szervezetek élére, és több embert elbocsátottak.

A rövid „közjáték” után, amelyet a *Dunagate-botrány* jelentett, követve a nyugati példát, a demokratikus ellenőrzés megoldására 1990-es választásokat követően megszületett az 1990. évi X.tv., amely révén az Országgyűlésben megalakult a *Nemzetbiztonsági Bizottság*, illetve létrehozták a *Titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszteri posztot*. De lényegi előrelépést az 1995-ös *Nemzetbiztonsági tv.* hozott csak igazán, mely igyekezett megteremteni a Magyar Köztársaság számára egy magabiztosan, és hatékonyan működő, ugyanakkor az állampolgárok jogait figyelembe vevő, és tiszteletben tartó nemzetbiztonsági struktúra kereteit.

Elmondható összességében, hogy egy *gyorsreakciót követelő helyzetben* a gyorsabb, talán a könnyebb utat választotta az akkor aktuális hatalom. Utólag könnyebb bölcsebbnek lenni, de egy biztos; mindkét út bírt egyszerre előnnyel, és hátránnyal.

Az ügymenet sajátosságának koncepciója

A hírszerzés az ideológiai és politikai harc speciális területe volt a szocializmus évtizedeiben. A társadalom egészét behálózta, félelmet keltett, melyet a propaganda eszközével igyekeztek enyhíteni, valamilyen ellenségkép felé hárítani.

A kémperek egyik funkcióját éppen a diktatúrát igazoló ellenségkép kialakításában kereshetjük. Koncepciós perek leggyakrabban emlegetett vádjá éppen az „*imperialista kém*” volt, mely segítségével az éppen útban lévő személyt távolították el. A totális ellenségkép koncepciójában az „*imperialisták ügynökei*” az állam ellen, a társadalom ellen, az egyszeri ember ellen vétett, s vált a *Magyar Népköztársaság árulójává*. A társadalom ezen veszedelmes elemei ellen nem lehetett helye „jogászkodásnak,” jogállami büntetőgyakorlatnak.

A büntetőjoggal való visszaélés, a koncepciós perek szovjet példa szerinti alkalmazása, és a büntetőjogi fogalmak politikai fogalmakkal való helyettesítése, Magyarország a szovjet megszállásával egyidejűleg vette kezdetét. ²⁶A kihirdetett törvény védte az alapjogokat, de a garanciák semmit sem jelentettek a hatalom szolgálatába hajtott büntetőgyakorlat számára.

Kahler Frigyes: Jogállam és diktatúra című könyvében foglalkozik a koncepciós perek általánosnak tekinthető tendenciáival. Itt leírja, hogy az eljárás legtöbb esetben pártmegbízás

alapján ment végbe. A bizonyítás eszközeit tekintve, technikai, emberi erőforrásokat nem sajnálva igyekeztek rábizonyítani az érintettre bűnösségét.

A *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában* foglalt előírásokkal szemben – melyet Magyarország 1976 óta nemzetközi szerződésben vállalt – az ún. „NATO-kémek” ügyében az ítéletet nem a nyilvánosság előtt hirdették ki, hanem *zárt ajtók mögött*, illetve az érintettek letartóztatásukat követően nem kérhettek fel szabadon ügyvédet önmaguk képviselőjére, hanem egy előre megírt listáról választhatták védőjüket. A listán, pedig ún. „duplanullás ügyvédek” voltak, akikben megbízott a rezsim. Későbbi beszámolókból kiderül, hogy a védőügyvédek nem az érintett számára legenyhébb büntetést elnyerésében voltak motiváltak, hanem további kérdéseket szegeztek ügyfelükhöz, faggatták őket, mégpedig azzal a céllal, hogy minél több mindent bizonyíthassanak rájuk. ²⁷

Belovai beszámolójából kiderül, a letartóztatását követően a gyanúsítottat számos módon próbálták megtörni, megalázni, hogy minél hamarabb értékes vallomáshoz jussanak. Ahhoz, hogy minél több információt szerezzenek, a cellákat bekamerázták, lehallgató-készülékkel szerelték fel, illetve cellatársként beszerveztek egy úgynevezett „téglát”, aki a saját büntetőügyének előrébbvitelére céljából rendszeresen jelentett. A bizonyítási eljárás célja nem az igazság keresése, és megtalálása, hanem egy kvázi vallomás megszerzése volt, bármilyen eszközzel. A rendőrök továbbá az eljárás során elkötelezett személyeket alkalmaztak hatósági tanúként, ügyvédként, ügyészként, népi ülnökként, orvosként. A jegyzőkönyvbe kerülő adatok *önkéntes szelekciós* folyamaton mentek keresztül, csak a rendőrök által használhatónak vélt információk kerültek végül bele, illetve maguk is előszeretettel egészítették ki azt. A tárgyalási szakban felvett jegyzőkönyvi anyag szintén ilyen szűrőn ment keresztül. Az imént felsoroltak csupán egy részét képezik azoknak a visszasságoknak, amelyek az ilyen típusú ügyeket rendszerint jellemezték ... ²⁸

Összességében elmondható tehát, hogy a nagyszámú jelenleg is hatályos jogszabályok alapján ítélték el őket, mégis az eljárás részleteiből egy jogi, és erkölcsi értelemben is *kétes ügymenet* rajzolódik ki. Szinte az összes érintett ügyében koncepciós perben jártak el, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában foglalt elvek egyértelmű megsértésével. Az ilyen jellegű perek újratárgyalása, jogorvoslata, viszont mivel az akkori jogszabályok jelenleg is hatályosak, – az ítélet tehát a rendszerváltás után jogrendben is legitim-, értelmetlen vállalkozásoknak tűnik.

Összegzés

A sajtó, a politika, a közvélemény szívesen gyárt dichotómiákat az elé kerülő témakörök kapcsán; mindig van jó, és gonosz, ugyanakkor a tanulmány végére be kell látnom, erre az ügyre *nem létezik generális megoldás*.

Magyarország esetén sajátos helyzettel találkozunk. Közép-Európában, szinte az összes posztkommunista államban már évekkel ezelőtt rendezték azoknak a politikai elítélteknek, üldözötteknek a sorsát, akiket a jelenlegi szövetséges NATO-tagállamok javára végzett hírszerzés vagy annak feltételezése miatt elítéltek. – Lengyelországban *Rychard Kuklinski* ezredest, Romániában *Ion Mihai Pacepa* tábornokot, a hírhedt Securitate Egyesült Államokba emigrált tábornokát is rehabilitálták.

²⁶ KAHLER 2005, 11–13. pp.

²⁷ KAHLER 2005, 9–65. pp.

²⁸ BELOVAI 1998, 359–411. pp.

RÉVÉSZ 2006 = Révész Béla: „A „Duna-gate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében”. *Acta Universitatis Szegediensis-Acta Juridica et Politica* Tomus LXVIII. Fasc. 19. <http://mek.oszk.hu/04900/04948/04948.pdf> (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

RÉVÉSZ 2012 = Révész Béla: *Források a titkosszolgálatok politológiai vizsgálatához*. JatePress Szeged, 2012.

Semmisségi törvények (1989. évi XXXVI. tv.; 1990. évi XXVI. tv.; 1990. évi XXVIII. tv.; 1992. évi XV. tv.; 2000. évi. CXXX. tv.)

SZEMENYEI 2014 = Szemenyei-Kiss Tamás: „A hatalmváltás legtitkosabb aktája” *Hírhatár* 2014.12.30. <https://plus.google.com/100634616940933622104/posts/9GAhzcmW8dn> (Letöltés időpontja: 2018.05.05.)

SZÜCS – Solti 2014 = Szücs Péter – Solti István: „A magyar nemzetbiztonsági szféra és a nyilvánosság”. *Nemzetbiztonsági Szemle* 2014/2. szám. 72–92.pp. http://epa.oszk.hu/02500/02538/00003/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2014_02_072-092.pdf (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

TÓTH 2002 = Tóth Szabolcs Tőhötöm: „Kémek akik szerettek minket”. *Magyar Nemzet* 2002.06.22. https://mno.hu/migr_1834/kemek-akik-szerettek-minket-792279 (Letöltés dátuma: 2018.05.05.)

EMLÉKEZETPOLITIKA A GYAKORLATBAN: A NÉMET MEGSZÁLLÁS ÁLDOZATAINAK EMLÉKMŰVE

Szekeres Tamás

Bevezetés

„Aki uralja a múltat, az uralja a jövőt is; aki uralja a jelent, az uralja a múltat is”
George Orwell

Mindannyiunknak vannak emlékei. Emlékek, melyek egy-egy múltbeli eseményhez kötődnek, és ez által meghatároznak minket, és amelyeket éppen ezért meg kell őriznünk. Akadnak olyan események, legyenek tragikusak vagy dicsőségesek, érintsenek egyéneket vagy sokakat, melyek olyan jelentőséggel bírnak, hogy sokak emlékezetében maradnak meg és így, egyének sokaságát meghatározva a kollektív tudás által, már egy közösségre is befolyással bírnak. A kollektív emlékezet fogalma Maurice Halbwachs francia szociológus nevéhez fűződik, aki szerint az emlékezet a társadalomhoz kötődik, olyan szinten, hogy a teljes magányban felnövő egyén nem is rendelkezne emlékezőképességgel.¹ Jan Assmann német egyiptológus Halbwachs munkásságáról írva kiemeli, hogy az emlékezet a kommunikációban marad fenn, vagyis csak egy közösségen belül képes működni, a múlt történéseinek átadása erősíti a közösség összetartását, amelyet a különböző közösségek másoktól eltérő hagyományokkal, sajátos tradíciókkal próbálnak fokozni, aminek az írásbeliség megjelenése további erős alapot ad.

A kollektív emlékezet, mely egy közösség összetartásának támogatója lehet, szét is választ: kiváló alapja az egyes közösségek megkülönböztetésére másoktól, ahogy Jan Assmann Halbwachs téziseit elemező írásában kifejti, hogy a kollektív emlékezet belülről látja az adott csoportot, kiemeli sajátosságait, a csoporton tagjai között jelentkező különbségeket pedig elhagyja, így segítve az adott közösség identitásának kialakulását, megerősödését. Ennek jegyében a kollektív emlékezet nem független, ahogy Pataki Ferenc fogalmaz, mindig „pártos”, kitart azon emlékek, történelmi teóriák mellett, egy meghatározott álláspontot képviselve, amely a közös tudást birtokló csoport érdekeit szolgálja.² Itt ér össze a politikával a kollektív emlékezet, ugyanis az érdekérvényesítés eszközeinek összefogására és leghatékonyabb kihasználására törekvő politika az emlékezet terepét sem hagyja ki csatározásainak színterei közül, és az emlékezetpolitika konfliktusait is ezeken a területeken vívják meg. „Az állampolgárok nem mindig eszmélnek rá, hogy emlékezetük szüntelen befolyásolási szándék tárgya, s olykor tudatos manipuláció, emlékezetpolitikai manőverek áldozata” – fogalmaz Pataki Ferenc.³ A különböző politikai rendszerek – le-

¹ ASSMANN 1999, 36. p.

² PATAKI 2010, 795. p.

³ PATAKI 2010, 778. p.

gyenek autoriterek vagy demokratikusak – kihasználják a múltat, az emlékezetpolitika komoly szerepet kaphat a múltra való megemlékezés politikai tartalommal való megtöltésében, egy adott politikai erő megerősítésében vagy meggyengítésében, vagy a hatalom önlegitimációjában, esetleg a korábbi, megdőlt hatalom delegitimálásában.

A múlt közösségi felidézését is áthatja a politika: ki dönti el, mely jeles napokról kell megemlékezni? Legtöbb esetben az aktuális hatalom. Itt ki kell emelni, hogy a hivatalos ünnepek nem fedik le a népi emlékezetet, az uralkodó politikai irány által preferált, kötelező megemlékezésre ítélt történelmi pillanatok nem mindig jelentőségteljesek az átlagember számára, sőt, előfordulhat, hogy ellentmondásos jelentést hordoznak a különböző rétegek számára. Az 1848-as, vagy az 1956-os történések esetében a felkelést leverő hatalom hivatalos kommunikációjában mellőzöttek voltak, vagy jelentőségüket elhanyagolva, megmásítva említették csupán őket, míg a nem hivatalos közbeszédben, ameddig az íratlan személyes emlékek által szabott időkorlát engedte, egy a hivatalos verziótól teljesen eltérő történet maradt meg. Az emlékezetpolitika eszközeivel élve a hatalom birtokosai különböző témákat tarthatnak meg a közbeszédben, vagy tüntethetnek el onnan, vagy változtathatják meg gyökeresen a róla kialakított hivatalos képet, melyről ugyan tudjuk jól, hogy nem jelenti mindenki véleményét, de a hivatalos közlések, illetve, ami kiemelt fontosságú, az oktatás meghatározásánál kiemelt jelentőséggel bír.

A történelmi emlékezethez kapcsolódó kérdések főként kiélezett politikai helyzetekben, például egy választás vagy egy népszavazás alkalmával tudnak nagy nyilvánosságot kapni, mikor szinte minden kérdés politikai kérdéssé válik, terítékre kerülnek a vitatott történelmi események, melyekből a magyar történelemben nincs hiány. A szakmai szinten is vitákat gerjesztő történelmi kérdések konszenzusos megoldását pedig tovább nehezítik a napi politikai érdekek megjelenése a diskurzusokban.

A megszállás emléke

A 2010-ben megválasztott második Orbán-kormány kiemelten kezelte az emlékezetpolitikát, e tevékenységéből is kiemelkedik a főváros V. kerületében felállított, úgynevezett Szabadság téri emlékmű, amely Magyarország 1944-es megszállásának állít emléket. Az emlékmű a maga monumentalitása mellett azért is kiemelkedő, mert viták sokaságát váltotta ki az országgyűlési kampány felfokozott hangulatának hevében. Felmerül a kérdés: miért pont a német megszállás áldozatainak állít emléket a kormány?

Az Alaptörvény preambulumban, a Nemzeti Hitvallás névre keresztelt bevezetőjében is kiemelik 1944 márciusának tizenkilencedik napját, mikor a Harmadik Birodalom fegyveres erőkkkel szállta meg Magyarország területét. „Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elvesztett állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselő megalakulásától számítjuk. (...) Valljuk, hogy a huszadik század erkölcsi megrendüléshez vezető évtizedei után múlhatatlanul szükségünk van a lelki és szellemi megújulásra” – írja a Nemzeti Hitvallás.⁴ Vagyis a magyar kormány fontosnak tartja kiemelni, hogy a német megszállás után Magyarország elvesztette szuverenitását, 1944. március 19-e után már nem az ország névleges vezetésének irányítása alatt állt, hanem a Harmadik Birodalom döntött az ország sorsa felől.

⁴ Magyarország Alaptörvénye. In: Net.jogtar.hu (http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425). ATV (Letöltés dátuma: 2015.04.09.)

1. A német megszállásról 1945 után

Hazánk a második világháborút, az első világégéshez hasonlóan a vesztes oldalon zárta, és annak előjelei, hogy a tengelyhatalmak számára nem tartogatott pozitív végkicsengést a fegyveres konfliktus, már 1942–43 folyamán érződtek. Magyarország német megszállása és a Harmadik Birodalom más próbálkozásai a háború megfordítására nem jártak sikerrel, a tengelyhatalmak elvesztették a második világháborút, hazánk a vesztes oldalon élte meg a második világégést is. (A német megszállás okainak, előkészítésének és lefolyásának leírásától a területi korlátok miatt kénytelen vagyok eltekinteni.) Miután a háború véget ért az ország területén, megindult az újjáépítés, és a háborús bűnök feltárása. Az 1945 elején felállt ideiglenes kormány a háborús bűnök maradéktalan kivizsgálását és nyilvánosságra hozatalát tűzte ki céljául, nem csak az igazságérzet miatt, hanem azon célból is, hogy Magyarország megmutassa a szövetségeseknek: szembenéz múltjával, elítéli az antidemokratikus Horthy-rendszert és a nyilas terrort, valamint elindult a demokratizálódás útján. A pozitív kép sugárzása a győztesek felé annak reményében is történt, hogy az újabb párizsi béketárgyalások végeredménye a lehető legkedvezőbb lesz a magyar állam számára, a lehető legtöbbet meghagyja az országhoz visszacsatolt területekből. Regina Fritz emeli ki, hogy mire a béketárgyalások megkezdődtek, a magyar kormány az ország jobb színben való feltüntetésére a magyar ellenállást hangsúlyozta ki, miszerint a háborús részvételt egy szűk, hangos kisebbség erőszakolta ki, amely erős német befolyás alatt állt, a megszállás után pedig Magyarország kényszer miatt folytatta a háborús részvételt és működött közre a zsidóság elpusztításában, a felelősség a hitleri Németországot terheli.⁵ A béketárgyalásokon nem sikerült érvényesíteni a magyar érdekeket, az 1947-es párizsi béke kis kivétellel az 1938 előtti határokat állította vissza.⁶

A szocializmus időszakában az emlékezetpolitika nem kezelte kiemelt jelentőségű eseményként a német megszállás tényét, a Rákosi korszakban a Horthy-rendszer egyértelmű, teljes mértékben Hitler és Mussolini nemzetiszocialista és fasiszta rendszerére hajazó diktatúraként való beállítása határozta meg a politikai kommunikációt, a külpolitikai nyomásról pedig egyáltalán nem lehetett szó ejteni.⁷ Az 1956-os forradalom által megbuktatott diktatúrát követő, annál enyhébb Kádár-rendszer az emlékezetpolitikában is megengedőbbnek bizonyult: ekkor a történetírásban már nem minden esetben neveztek fasisztának a két világháború között fennálló rendszert, az 1970-es években már konzervatív, autoriter berendezkedésként hivatkoztak a Horthy Miklós nevéhez kötődő időszakra,⁸ és megemlégtették a kormányzó tiltakozását a német megszállással kapcsolatban. A második világháborús mozgástér kapcsán az ország külpolitikai lehetőségeit is figyelembe vették,⁹ ez szemléletváltás azonban leginkább a történelemtudományt jellemezte, a szocialista rendszer mindentől függetlenül elutasítóan állt a Horthy-korszakhoz és a háborús részvételhez. A rendszerváltás után jóval árnyaltabb kép alakult ki a megszállás körülményeiről, 1990. után már például a kormányzót nem csak, mint a megszállás szentesítőjét, hanem mint a budapesti zsidóság megmentőjét is említik.¹⁰

⁵ FRITZ 3. p.

⁶ ROMSICS 2012, 162. p.

⁷ GUNST 2000, 255. p.

⁸ ROMSICS 2008, 192. p.

⁹ GUNST 2000, 264. p.

¹⁰ ROMSICS 2008, 245. p.

2. Az emlékmű terve

A Magyarország német megszállásának áldozataira emlékező szoborkompozíció felállításáról kormányhatározat rendelkezett, melyet a 2013. december 31-ei Magyar Közlönyben hirdettek ki. A határozat kiemeli, hogy a kormány társadalompolitikai szempontból fontos célnak tartja, hogy Magyarország német megszállásának 70. évfordulójára, 2014. március 19. napjára megvalósuljon a megszállásnak emléket állító emlékmű. Ennek jegyében egy kormányrendelet is napvilágot látott ugyanazon Magyar Közlöny számban, amely az emlékmű megvalósításához szükséges közigazgatási hatósági ügyek nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű ügyé nyilvánításáról és az eljáró hatóságok kijelöléséről dönt.¹¹

Az emlékműállítás tervének nyilvánosságra hozatala reakciók sokaságát váltotta ki már az első napokban: a Jobbik Magyarországért Mozgalom parlamenti frakciója üdvözölte a tervet, viszont sérelmezte azt, hogy az emlékmű felállításának helyszínétől kijelölt budapesti Szabadság téren még mindig megtalálható a szovjet hősi emlékmű, amely a szovjet Vörös Hadsereg halottainak emlékét őrzi. A párt reagálása jól mutatja, hogy a Jobbik számára az elsődleges cél a kérdésben, hogy a német és szovjet megszállók bűnei egységes megtérítés alá essenek, a párt ki akarja törölni a köztudatból a „szovjet felszabadítás” képét, és el akarja érni, hogy megszállásként éljen a köztudatban a Vörös Hadsereg Magyarországra történő bevonulása, ahogy ez a Harmadik Birodalom hadereje, a Wehrmacht esetében is megjelenik.¹²

Az emlékmű felállítása ellen tiltakozott az Együtt-PM, a párt szerint „nem a megszállásnak, hanem az ellenállásnak kell emlékművet állítani”, az ellenállókra, a hősökre és az áldozatokra kell emlékezni. Az Együtt-PM szövetség elfogadhatatlannak nevezte, hogy „a kormányzó többség közmegegyezést megkerülő ámokfutását szoborállítási, utcaelnevezési ügyekben, vagy a múlt értékelését és értelmezését kisajátító lépéssorozatát, mellyel az oktatási-nevelési tartalmat kizárólag saját politikai céljai, világképe szerint kívánja befolyásolni, meghatározni.”¹³

A Magyar Szocialista Párt érthetetlennek és megdöbbentőnek nevezte az elképzelést, főként annak a Szabadság téren való elhelyezését, ahol Ronald Reagan amerikai elnök szobra áll, és az Amerikai Nagykövetség is működik, az MSZP szerint a tér politikai provokáció áldozatává válhat és csatatérre változhat az emlékmű felállítása esetén. „A náci rémtetteknek nem emlékművet kell állítani, hanem az eseményeket megérteni, az embertelenségre pedig folyamatosan emlékezni és emlékeztetni kell” – áll az MSZP sajtóközleményében.¹⁴ A szocialista párt kiemelte Rogán Antal, a budapesti V. kerület polgármesterének felelősségét a kérdésben.

A kormányhatározatra adott reakciók közül a legnagyobb visszhangot a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének (Mazsihisz) közleménye váltotta ki, a vallási szervezet a kezdeményezésről született döntés és annak módja kapcsán a hazai és a nemzetközi zsidó

közösségek kétségeit és aggodalmát tolmácsolta. A Mazsihisz hangsúlyozta, hogy kizárólag olyan megemlékezéseket tart elfogadhatónak, melyekről nem gyors, hanem érdemi döntések – ez esetben történeti, művészi, szakmai és közéleti vita – nyomán határoznak. „Úgy gondoljuk, emlékműállításnak nem a társadalmi párbeszéd kezdeténél, hanem annak lezárásakor lehet helye” – közölte a szervezet.¹⁵

3. A kompozíció

A német megszállás emlékművének kivitelezésének január végén nyilvánosságra hozott részletei újabb kritikáknak adtak alapot: mint kiderült a Miniszterelnökség mindössze egy művészt kért fel az emlékmű megalkotására kiírt pályázaton való részvételre, Párkányi Raab Pétert és az emlékmű műleírásának, koncepciójának- és látványtervének elkészítésére 2014. január 3-ig adott határidőt.¹⁶ Párkányi Raab Péter terve szakmai megerősítéssel a háta mögött,¹⁷ 211 millió forintos költségvetéssel¹⁸ kapott zöld utat.

Az emlékmű pontos helyének és kompozíciójának leírását az V. kerületi önkormányzat képviselő-testületének ülésére 2014. január 19-én benyújtott előterjesztés tartalmazta.¹⁹ A műleírás szerint a kompozíció két fő elemet tartalmaz: Gábrriel arkangyal és a rá lecsapó német birodalmi sas alakját, illetve az emlékmű részét képezi még több elem, oszlopok, illetve egy timpanonos és architrávós kapuzat is. A szobor együttes két fő szimbólumot vonultat fel: a hitleri Németországot jelképező birodalmi sást, amely lecsap a Magyarországot szimbolizáló Gábrriel arkangyallal, a madár lábán egy gyűrű található, „1944” felirattal. Az alkotó elképzelése szerint a sas egy olyan kultúrát jelenít meg, amely úgy gondolja erősebb, de legalábbis agresszívabb, mint a Gábrriel arkangyallal, Isten erejével megjelenített szelídebb kultúránál, melyre lecsapva fölé tornyosul a monumentális háttérrel, a timpanonos kapuval, a háttér további elemeit alkotó csonka oszlopok pedig egy elmúlt nagy korszak megismételhetetlenségét, valamint befejezetlen emberi életeteket hivatottak jelképezni. Az egyik oszlopon pedig a következő felirat olvasható négy nyelven: „Minden áldozat emlékére.”

Az emlékmű szimbolikája nem kifogástalan: a birodalmi sas, ugyan a hitleri Németország címerállata is volt, de közelről sem nemzetiszocialista találmány, hanem Barbarossa Frigyes uralkodása, vagyis a XII. század óta jelen van a német történelemben és jelenleg is szerepel a Német Szövetségi Köztársaság címerében, ezért pontatlanság náci sasnak nevezni,²⁰ mint ahogy azt Párkányi Raab Péter teszi a mű leírásában. A német címerállattal

¹⁵ A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének (Mazsihisz) közleménye. In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93487/a_magyarorszagi_zsidó_hitkozsegek_szovetsegenek-mazsihisz_kozlemenye), (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

¹⁶ A Kormányzati Információs Központ közleménye (1. rész). In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93913/a_kormanyzati_informacios_kozpont_kozlemenye-1_resz), (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

¹⁷ A Kormányzati Információs Központ közleménye (2. rész) In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93914/a_kormanyzati_informacios_kozpont_kozlemenye-2_resz), (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

¹⁸ A Kormányzati Információs Központ közleménye (3. rész) In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93915/a_kormanyzati_informacios_kozpont_kozlemenye-3_resz), (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

¹⁹ Előterjesztés a Képviselő-testület ülésére. In: Belvaros-lipotvaros.hu (http://www.belvaros-lipotvaros.hu/user/tu_dokumentumok/020%20-%202014_01_22_%20-%2020KM_El%C5%91terjeszt%C3%A9s%20-%20T-028_2014.pdf), (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

²⁰ Borókai Gábor: História vagy hisztéria? In: Valasz.hu (http://valasz.hu/publi/historia-vagy-hisztéria-75577/?utm_

¹¹ Magyar Közlöny 225. szám. In: Kozlonyok.hu (<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk13225.pdf>), (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

¹² A Jobbik parlamenti frakciójának közleménye (1. rész). In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93482/a_jobbik_parlamenti_frakciojanak_kozlemenye-1_resz), (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

¹³ MTI: Az Együtt-PM tiltakozik a német megszállás 70. évfordulójára tervezett emlékmű ellen. In: Infopoly.info (<http://infopoly.info/h-2014/2014/01/02/mti-az-egyutt-pm-tiltakozik-a-nemet-megszallas-70-evfordulojara-tervezett-emlekmu-ellen/>), (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

¹⁴ Az MSZP Országos Központjának közleménye (1. rész) In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93582/az_mszp_orszagos_kozpontjanak_kozlemenye-1_resz), (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

kapcsolatos hibát a német nagykövetség nem tette szóvá, de úgy nyilatkozott, hogy Németország magyar belügynek tartja az emlékmű ügyét,²¹ azonban kifogásolta az emlékművel kapcsolatos döntések meghozatalának módját, a sietséget, és a konszenzus hiányát.²²

4. Reakciók a tervre

A Szabadság téri emlékmű terveinek nyilvánosságra kerülése, valamint az a tény, hogy az V. kerületi önkormányzat megadta az emlékmű felállításához szükséges tulajdonosi hozzájárulást, nyilatkozatok sokaságát váltotta ki. A Demokratikus Koalíció a döntést megelőzően nyílt levélben szólította fel Rogán Antalt arra, hogy az érintett terület polgármestereként ne engedélyezze a szobor felállítását,²³ melyet a DK az Orbán-kormány embertelenségének szimbólumaként írt le. Mindemellett a DK magabiztosan kijelentette: „a tavasszal hivatalba lépő demokratikus kormány oda fogja szállíttatni, ahová való, a nagytérenyi szoborparkba, a múlt többi relikviája közé.”²⁴

A Szocialista Párt reakciójának ismeretében kijelenthető, hogy a Kormányváltók párt-szövetség szinte egységesen elutasította a német megszállás emlékművének tervét, a szobor-kompozíciót történelemhamisítónak nevezve, amely eltusolja a magyar állam felelősségét a holokausztban és áldozatként állítja be a deportálásokban részt vevő államszervezetet és végrehajtókat, ezzel megsértve a holokauszt áldozatainak emlékét és a túlélők érzéseit. Az emlékmű üzenete mellett a baloldali pártok kritikával illették a szobor felállításáról hozott döntés módját is: elfogadhatatlannak nevezték, hogy pályázat nélkül kértek fel egy alkotót az emlékmű elkészítésére. Kihangsúlyozták, hogy összességében semmilyen párbeszéd nem folyt le a kormány és az ellenzék, valamint a szobor készítését ösztönző Holokauszt Emlékév által leginkább érintett csoport, a zsidó vallási szervezetek között az emlékmű felállításáról. Ezeket a kifogásokat erősítette fel az a helyzet, hogy az emlékmű tervét a 2014 tavaszi országgyűlési választások kampányidőszaka előtti feszült politikai légkörében hirdette ki a kormányzat, így várható volt, hogy a Fideszt kihívó pártok nem hagyják szó nélkül az egyébként sem hibátlan emlékművet, sőt a lehető legnagyobb botrányt igyekeznek kelteni az ügy körül, hogy lefaragjanak a kormányoldal népszerűségéből.

A Lehet Más a Politika nem foglalkozott kiemelten az emlékművel, az ekkor a parlamenti bennmaradásért küzdő párt kommunikációját a paksi atomerőművet érintő beruházás, a korrupció, a munkanélküliség és egyéb gazdasági témák határozták meg. Schiffer András, az LMP társelnöke később gumicsontnak nevezte a Szabadság téri emlékművet, melyen az ellenzék rágódhat, figyelmen kívül hagyva az állampolgárok mindennapjait befolyásoló problémákat, a politikus szerint az emlékmű felállítása politikai haszonszerzés reményében

tett hatalomfitogtatást volt a Fidesz részéről, amelybe a baloldal belement, az emlékezet-politikával foglalkozva a kormány valódi hibái helyett.²⁵

Ungváry Krisztián történész az emlékműállítás egyik okaként említette azt a szándékot, hogy a kormány a választási kampány hajrájában kifogja a szelet a Jobbik vitorlájából, mivel a radikális párttól várható volt, hogy nem utasítja el a kezdeményezést, így egyel kevesebb fronton tudta kritizálni a Fideszt a kampányban.²⁶ A történész várakozásainak megfelelően a Jobbik az emlékműállítást nem ítélte el, másként reagáltak viszont a párttól jobbra elhelyezkedő erők: a Kuruc.info hírportál kritizálta a kormányt, mert a német megszállást követő időszakot „a 20. század legsötétebb napjai” jelzővel illette, vagyis a zsidóság tragédiáját, a holokausztot a magyarságot ért sorscsapások elé helyezte.²⁷ A Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom pedig azért tiltakozott a német megszállás emlékműve ellen, mert – a szervezet véleménye szerint – Magyarországot nem szállta meg a német hadsereg a második világháború végén, hanem szövetséges haderőként érkeztek ide.²⁸

Érdekesség, hogy bizonyos téren a szélsőjobb érvelése összeér a kormány balról kritizálókval, ugyanis a Hatvannégy Vármegye Mozgalom nem egyedülként tagadta, hogy 1944 nyarán Magyarországot megszállták volna. Ungváry Krisztián történész szintűgy megkérdőjelezte, hogy megszállás történt: a Horthy Miklós vezette Magyarország a németek szövetségese volt, és mint szövetségesükhöz vonultak be, nem, mint ellenséges országot szállták meg Magyarországot, a kormányzó pedig helyén maradásával legitimálta a történeteket.²⁹ Karsai László holokausztkutató sokat kritizált írása szerint pedig a német megszállókat virágessóval, kedvesen fogadták hazánkban, vagyis a magyarság nemhogy nem fejtett ki ellenállást, szívesen is fogadta a német csapatokat.³⁰ Randolph L. Braham, holokausztkutató a Holokauszt Emlékközpont vezetőinek címzett nyílt levelében, mellyel a megszállás emlékmű miatti felháborodása kimutatásaként visszaküldte a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét, úgy fogalmazott, ellenállás helyett inkább általános taps fogadta a bevonuló német katonákat.³¹

5. Műemlékvédelem

A kormány, ameddig az emlékmű csak tervrajzokon létezett, nem az ellenzék kritikára reagált elsősorban, hanem a 2014-es Holokauszt Emlékévben részt vállaló Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének kifogásaira válaszolt. Mikor a Mázsihsz közölte, hogy

²⁵ Bakó Beáta: Miért nincs konszenzus a saját történelmünkéről? In: Mandiner.hu (http://mandiner.hu/cikk/20141029_miert_nincs_konszenzus_a_sajat_tortenelmunkrol), (Letöltés dátuma: 2015.04.14.)

²⁶ Felállítják a Szabadság téri emlékművet. In: Youtube.com (<https://www.youtube.com/watch?v=IYDJ66-FDwU>), (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

²⁷ A Zsidesz szerint nem Trianon, a Kohn Béla – vagy a Rákosi-terror volt hazánk legsötétebb 20. századi időszaka. In: Kuruc.info (<https://kuruc.info/r/2/123026/>), (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

²⁸ HVIM: Milyen német megszállás? In: Mandiner.hu (http://mandiner.hu/cikk/20140424_hvim_milyen_nemet_megszallas), (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

²⁹ A németek csak bevonultak a szövetségéhez. In: Nepszava.hu (<http://nepszava.com/2014/01/magyarorszag-a-nemetek-csak-bevonultak-egy-szovetsegeshez.html>), (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

³⁰ Félelem és virágháború. In: NOL.hu (http://nol.hu/velemeney/20140130-felelem-es_viraghaboru-1441309), (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

³¹ Randolph L. Braham visszaadta a kitüntetését. In: Nepszava.hu (<http://nepszava.com/2014/01/magyarorszag-randolph-braham-visszaadta-a-kituntetese.html>), (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201504, (Letöltés dátuma: 2015.04.13.)

²¹ Orbán: A megemlékezés emberség, nem pártállás kérdése. In: Mno.hu (<http://mno.hu/ahirtvhirei/orban-a-megemlekezés-emberseg-nem-partallas-kerdese-1206714>), (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

²² Index: A német követség sajnálkozik az emlékmű miatt. In: Index.hu (http://index.hu/belfold/2014/01/22/a_nemet_kovetseg_sajnalkozik_az_emlekmu_miatt/), (Letöltés dátuma: 2015.04.13.)

²³ A Demokratikus Koalíció közleménye (2. rész). In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93922/a_demokratikus_koalicio_kozlemenye-2_resz), (Letöltés dátuma: 2015.04.14.)

²⁴ A Demokratikus Koalíció közleménye (1. rész). In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93921/a_demokratikus_koalicio_kozlemenye-1_resz), (Letöltés dátuma: 2015.04.14.)

fontolja a Holokauszt Emlékév eseményeitől való távolmaradását és bejelentette, hogy a Civil Pályázati Alap keretében elnyert pályázati összegeket csak abban az esetben veszi igénybe, ha „a megemlékezés sorozat közösségünk számára vállalható mederbe tér vissza”,³² a kormány válaszként azt kérte, hogy senki ne csináljon az együtt érző megemlékezőből politikai kérdést.³³ A történetekhez kapcsolható, hogy az Izraeli Nagykövetség, konkrét aktualitások említése nélkül, mégis egyértelmű utalásként a Mazsihisz és a kormány közleményváltása után egy nappal honlapján közzétette a holokauszttagadás- és torzítás munkadefinícióját, részletezve a holokauszttorzítás fogalmát.³⁴

Orbán Viktor miniszterelnök a Mazsihisz vezetőinek címzett nyílt levelében kiemelte, hogy az áldozatok előtti főhajítás emberség és nem politikai nézetek vagy pártállás kérdése, és az emlékmű beillik azon munkafolyamatba, melynek célja a közös tisztelet, egymás megértése, és hazánk közösségeinek együttműködésének erősítése. A miniszterelnök kijelentette, hogy vissza fogják utasítani azokat a kísérleteket, melyek az áldozatok emlékét és az előttük tisztelgő emlékművet napi politikai spekulációkká akarják silányítani.³⁵

Máshogy reagáltak a viszont a civil szervezetek: az emlékmű kijelölt helyszínénél, a Szabadság téren 2014 februárjától több tüntetés is zajlott civil szervezetek és baloldali politikusok részvételével,³⁶ többek közt kikerült egy transzparens a Szabadság térre, „Történelemhamisítás, szellemi kútmérgezés” felirattal.³⁷ A tiltakozások mellett az idő is a kormány ellen dolgozott, hiszen eleve merész vállalkozás volt egy ilyen jelentőségű szobor két hónap alatt történő felállítását elindítani, és február második felére egyértelművé vált, hogy Magyarország német megszállásának emlékműve már csak építészeti kivitelezési okok miatt sem fog elkészülni a hetvenedik évfordulóra.³⁸

Az idő szorítása mellett hangsúlyosabb tényező volt a csúszásra a Mazsihisz azon döntése, hogy távol marad az állami holokauszt-megemlékezésektől, melyet már korábban is fontolgatott a szervezet, azonban február elején megszületett a döntés az időszak botránnyaira reagálva.³⁹ A zsidó szervezet levélben kérte a kormányfőt a vitás kérdések rendezésére és német megszállás emlékmű kivitelezésének leállítására.⁴⁰ Orbán Viktor válaszlevelében biztosította a Mazsihisz vezetőit arról, hogy a kormány zero toleranciát hirdet az antiszemitizmussal szemben, nyitottsággal, együttérzéssel fordul az áldozatok, az

emlékezni akarók és az emberi méltóság hívei felé, ugyanakkor az országgyűlési választás hivatalos kampányának kezdetére hivatkozva arra kérte az izraelita vezetőket, hogy Húsvét (2014-ben április 20. és 21.) után térjenek vissza a kérdés megvitatására.⁴¹ A Mazsihisznek írt levéllel egy napon, február 19-én jelent meg a Magyar Közlönyben a kormány azon határozata, hogy május utolsó napját jelöli meg a továbbra is kiemelt jelentőségű beruházásként számon tartott emlékmű megvalósításának határidejét.⁴²

A német megszállás hetvenedik évfordulója végül emlékműállítás nélkül jött el, azonban nem múlt el tüntetés nélkül: a baloldali ellenzék, a Kormányváltók pártszövetség közösen tiltakozott a szoborállítás ellen a Szabadság téren március 19-én.⁴³ A tüntetésen a baloldali politikusok ígéretet tettek arra, hogy ha megnyerik a választást, nem épül meg az emlékmű. Civilek a holokausztban való személyes érintettségüket bizonyító emléktárgyakat helyeztek el a Szabadság téren az emlékmű elleni tiltakozás jeleként.⁴⁴

6. Építkezés és tiltakozás

A német megszállásra emlékező szoborral kapcsolatos következő botrány az országgyűlési választás után bontakozott ki: április nyolcadikán elkezdték megépíteni az emlékművet,⁴⁵ ami ismét tiltakozások sokaságát váltotta ki, tüntetők elbontották az emlékmű talpzata köré vont kordont.⁴⁶ Steiner Pál szocialista országgyűlési képviselő helyi népszavazást kezdeményezett az V. kerületben az emlékmű felállításáról,⁴⁷ amely kezdeményezést elutasított a fővárosi törvényszék, arra hivatkozva, hogy nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű beruházásról van szó.⁴⁸

A Magyarország német megszállásának emléket állító szobrot övező viták egyik legérdekesebb pillanatának nevezhetjük Schiffer András, a Lehet Más a Politika társelnökének televíziós szereplését⁴⁹ a választás után, mikor az emlékmű körüli vitákat túlméretezett

³² A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének közleménye. In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93872/a_magyarorszag_i_zsid_o_hitkozsegek_szovets egenek_kozlemenye, (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

³³ A Kormányzati Információs Központ közleménye In: Os.mti.hu (http://os.mti.hu/hirek/93909/a_kormanyzati_informacios_kozpont_kozlemenye, (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

³⁴ A holokauszttagadás- és torzítás munkadefiníciója. In: Embassies.gov.il (<http://embassies.gov.il/budapest/NewsAndEvents/Pages/Holokauszttagadas.aspx>, (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

³⁵ Miniszterelnök: az emlékmű főhajítás az áldozatok előtt. In: Mazsihisz.hu (<http://www.mazsihisz.hu/2014/01/22/miniszterelnok--az-emlekmu-fohajtas-az-aldozatok-elott-6735.html>, (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

³⁶ A német megszállás emlékműve ellen tiltakoztak In: Mandiner.hu (http://mandiner.hu/cikk/20140201_a_nemet_megszallas_emlekmuve_ellen_tiltakoztak, (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

³⁷ Az édes jó anyjukat! In: Index.hu (http://index.hu/video/2014/02/01/megszallas_szobra_tuntetes/, (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

³⁸ DA: Ez akadályozhatja meg az emlékmű elkészülését. In: Mno.hu (<http://mno.hu/ahirtvhirei/ez-akadalyozhatja-meg-az-emlekmu-elkeszuleset-1211598>, (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

³⁹ MTI: A Mazsihisz egyelőre nem vesz részt a holokauszt-emlékév kormányzati programjain (teljes hír). In: infopoly.info (<http://infopoly.info/h-2014/2014/02/09/mti-a-mazsihisz-egylore-nem-vesz-reszt-a-holokauszt-emleke-v-kormanyzati-programjain-teljes-hir/>, (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

⁴⁰ Mazsihisz: Nem visszalépés az Orbánnak írt levél. In: Mandiner.hu (http://mandiner.hu/cikk/20140212_mazsihisz_nem_visszalepes_a_miniszterelnoknek_irt_level, (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

⁴¹ Orbán Viktor válaszelevele a Magyarországi Zsidó Hitközségek vezetőségének. In: Mno.hu (http://mno.hu/data/cikk/1/21/19/72/cikk_1211972/Heisler_Andras_20140219.pdf, (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

⁴² Magyar Közlöny 24. szám. In: Kozlonyok.hu (<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK14024.pdf>, (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

⁴³ MTI: Több százan tüntettek fáklyákkal a Szabadság téren. In: Hvg.hu (http://hvg.hu/itthon/20140319_Tobb_szazan_tuntettek_faklyakkal_a_Szabad, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁴⁴ MTI: Civilek tiltakoztak a Szabadság térre tervezett emlékmű ellen Budapesten. In: Infopoly.info (<http://infopoly.info/h-2014/2014/03/23/mti-civilek-tiltakoztak-a-szabadsag-terre-tervezett-emlekmu-ellen-budapestent/>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁴⁵ Megépítik a német megszállási emlékművet. In: Index.hu (http://index.hu/belfold/2014/04/08/elkezdtek_felallitani_a_nemet_megszallasi_emlekmuvet/, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁴⁶ Tiltakozás a német megszállás áldozatainak emlékműve miatt. In: Infopoly.info (<http://infopoly.info/h-2014/2014/04/08/fotok-tiltakozas-a-nemet-megszallas-aldozatainak-emlekmuve-miatt/>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁴⁷ Helyi népszavazást kezdeményez az MSZP a megszállási emlékműről. In: Mandiner.hu (http://mandiner.hu/cikk/20140409_helyi_nepszavazast_kezdemenyez_az_mszp_a_megszallasi_emlekmurorol, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁴⁸ Steiner Pál: Minden eszközzel tiltakozunk a Szabadság téri emlékmű felállítását ellen. In: Mszp.hu (http://mszp.hu/hir/minden_eszkozzel_tiltakozunk_a_szabadsag_teri_emlekmu_felallitasa_ellen, (Letöltés dátuma: 2016.02.21.)

⁴⁹ Schiffer: az ellenzék azokkal a problémákkal foglalkozzon, amelyek a választási kudarchoz vezettek. In: Youtube.com (<https://www.youtube.com/watch?v=KduiUnGdx0w>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

hisztinek nevezte, és kiemelte, hogy az ellenzéknek emlékezetpolitikai diskurzusok és történelemhamisítás, holokauszttagadás hangoztatása helyett inkább magába kellene tekintenie, feltárnia a választási vereség okait. „Az ugyanis, hogy a 20. századi magyar múlt boncolgatása előrébb való volt a földosztással vagy a munkahelyteremtéssel kapcsolatos vitáknál, nagyban hozzájárult a komoly vereséghez” – fogalmazott Schiffer András.⁵⁰ A politikus szavai hatalmas felháborodást váltottak ki a baloldali ellenzék sorai között, az addig egymással egyáltalán nem vitatkozó, egységes álláspontot képviselő baloldal támadásainak keresztútjába került az LMP politikusa, aki annak ellenére, hogy felmenői között is voltak, akiket deportáltak a vészkorszakban, mégis megkapta a náci bélyeget.⁵¹ Az ellentmondásokkal teli, hisztérikus reakciók igazolták Schiffer András szavait, miszerint egy túlfeszített „handabandázs” folyt az emlékmű körül, és az ellenzék valóban nem tudott életképes alternatívát nyújtani a választóknak a kampányban, amivel ráadásul nem is volt képes komolyan szembenézni, és ezzel a hozzáállással nem csak a Fidesz, hanem a Jobbik malmára is hajtották a vizet, ami tagadhatatlanul meglátszott a választás eredményein.

A politikus vitáival párhuzamosan folyamatosak voltak a tiltakozások az épülő emlékműnél a Szabadság téren, melyeknek rendőri intézkedések próbálták elejét venni.⁵² A tiltakozás közepette Orbán Viktor egy harmadik nyílt levéllel is kiállt az emlékmű mellett. A kormányfő a levélben kifejti álláspontját számos, az emlékművet érintő kérdést illetően, valamint olcsó politikai lökdösődésnek nevezte a szobor körüli vitákat. Ilyen például a kritikák tárgyát képező birodalmi sas megjelenése, mely német címerállatként nem teszi egyértelművé, hogy az alkotás szerint németek vagy náciok vitték véghez a megszállást. A baloldal kifogásolta a sást, mivel az német népre hárítja a felelősséget, míg a tragikus történelmi események kapcsán a baloldal véleménye szerint náciokról lehet csak beszélni.⁵³ A miniszterelnök véleménye szerint németek szállták meg Magyarországot 1944-ben, „akik akkor éppen a náci államberendezkedés szerint éltek az életüket”,⁵⁴ egyébként pedig a kérdés eldöntése a német népre tartozik, ezért nem aggályos a birodalmi sas ábrázolása az emlékművön Orbán Viktor olvasata szerint. Gábrriel arkangyal szintén sok kérdést felvetett ábrázolása kapcsán a kormányfő azzal érvelt, hogy az angyali alak nem a magyar államot szimbolizálja, pláne nem ártatlan magyar államot, mivel, ahogy a miniszterelnök fogalmaz „Ártatlan állam vagy ország ugyanis természeti és fogalmi képtelenségnek tűnik, ideértve a sajátunkat is”.⁵⁵ Az angyal a különböző értelmezésekkel ellentétben az ártatlan áldozatok jelképe, valamint kifejezi a Harmadik Birodalom keresztényellenességét, amit a kormányfő szerint fontos kiemelni. Orbán Viktor a megszállás alatt működő magyar kormányok felelősségéről írva kijelenti, hogy a „kollaborálás felelősség és vádja megáll”, azonban kiemeli, hogy „német megszállás nélkül nincs deportálás, nincsenek vagonok,

és nincsenek százezerszám elvesztett életek sem”, valamint, hogy „Ezek belátása nélkül nehezen képzelhető el őszinte és bizalomra épülő együttélés a jövőben.”

Tüntetések és botrányok közepette végül megvalósult a beruházás: újabb csúszással, július 20-án elkészült az ország német megszállásának emléket állító szobor, melyet tojásdobálással fogadtak a tüntetők.⁵⁶ Azonban emellett két szépséghiba is övezte az emlékmű megszületését: az emlékmű felirata, „Minden áldozat emlékére”, amely magyarul, angolul, héberül, németül és oroszul is olvasható a szobor alapzatán, héber nyelven hibásan szerepel,⁵⁷ ami ismét felháborodást keltett. A számos vita között ez a botlás is hozzájárult ahhoz, hogy végül nem avatták fel a német megszállás áldozatának emlékművét. Lázár János Miniszterelnökséget vezető miniszter úgy nyilatkozott az ügyben, hogy „helyes döntés, hogy a kormány nem ünnepel, hanem tiszteletben tartja az elmúlt néhány hét társadalmi vitáit, megszólalásait, az emlékművet sérelmezők fájalmát, „félreértéseit”, és így nem lesz avatóünnepsége a budapesti Szabadság téri emlékműnek.”⁵⁸ Az emlékmű felállítása újabb tiltakozási hullámot indított el a baloldali politikusok között, Gyurecsány Ferenc szerint a kormány a szoborral meghamisította a holokausztot, az Együtt-PM pártszövetség pedig ígéretet tett arra, hogy ha 2014. októberi önkormányzati választásokon a fővárosban győz a baloldal, eltávolítják az emlékművet.⁵⁹

Összegzés

Az emlékezetpolitika, bár nem tárgya gyakorlati politikai kérdéseknek, a hatalom legitimációja szempontjából elengedhetetlen része a politika eszköztáranak, mellyel a különböző politikai szereplők rendszeres élnek is: ünnepnapok, jelképek, utcanévek, szobrok, emlékművek, tankönyvek lehetnek tárgyai az emlékezetpolitikai céloknak. Ezekre a célokra könnyen találhatunk példákat a magyar politikában is: 2010 óta kiemelt szerepet kapnak múlt eseményeivel kapcsolatos politikai döntések. Ezek a kérdések mind arra késztették a politikai szereplőket, hogy foglaljanak állást a múlt eseményei kapcsán, mely állásfoglalások egy esetben sem nélkülözték a pártpolitikai célokat, a történelem alárendelődik a politikának, a politikusok saját érdekeiknek megfelelően értelmezik a történelmi eseményeket. Ez a tendencia kiemelten érvényesült 2014 tavaszán, amikor az országgyűlési választások hevében a Magyarország 1944-es német megszállásának emlékére tervezett szobor is komoly politikai viták tárgya lett, az emlékmű megszületése, célja, történelemértelmezése és szimbolikája is kritikák keresztútjába került. A kormány kérdéses döntéseivel számos támadási felületet biztosított az ellenzéknek, a pályázat nélküli megvalósítással, az érzékeny témát érintő emlékműről való társadalmi párbeszéd nélkül meghozott döntésekkel, a nem egyértelmű szimbolikával. Gondolhatjuk, hogy az emlékmű rossz időben, rossz helyen, szerencsétlen körülmények között és elhibázott döntések által született meg, ezért kerülhetett

⁵⁰ Mélyen belegázolt egymás lelkébe Schiffer és Kálmán Olga. In: Mno.hu (<http://mno.hu/belfold/milyen-belegazolt-egymas-lelkebe-schiffer-es-kalman-olga-1220487>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵¹ Nácizták és lincseléssel fenyegették Schiffert. In: Mno.hu (<http://mno.hu/belfold/naciztak-es-lincselessel-fenyegették-schiffert-1220775>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵² Szabadság tér: rendőri intézkedés kezdődött. In: Mno.hu (<http://mno.hu/belfold/szabadsag-ter-rendori-intezkedes-kezdozott-1223945>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵³ Rogán: Minden meggyilkolt embernek emléket állít. In: Mno.hu (<http://mno.hu/ahirtvhirei/rogan-minden-meggyilkolt-embernek-emleket-allit-1206668>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵⁴ Mélyen tisztelt Dávid Katalin professzor asszony! In: Origo.hu (<http://www.origo.hu/attached/20140430davidk.pdf>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵⁵ Mélyen tisztelt Dávid Katalin professzor asszony! In: Origo.hu (<http://www.origo.hu/attached/20140430davidk.pdf>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵⁶ Az éj leple alatt csempészték helyére a Szabadság téri emlékművet. In: Index.hu (http://index.hu/belfold/2014/07/20/az_ej_leple_allat_csempesztek_helyere_a_szabadsag_teri_emlekmuvet/, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵⁷ Google-lal fordíthatták, durva nyelvtani hibák vannak a megszállási emlékművön. In: Index.hu (http://index.hu/belfold/2014/07/21/durva_nyelvtani_hibak_a_megszallasi_emlekmuvon/, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵⁸ Nem lesz avatóünnepség. In: Kormany.hu (<http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/nem-lesz-avatounnepség>, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

⁵⁹ Az éj leple alatt befejezték a német megszállás emlékművét. In: Mandiner.hu (http://mandiner.hu/cikk/20140720_az_ej_leple_allat_befejezték_a_nemet_megszallasi_emlekmuvet/, (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

a támadások keresztútjába, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni Schiffer András véleményét, mely szerint a szinte minden elemében vitás kérdéseket felvető emlékmű valójában egy gumicsont volt az ellenzéknek, mely elvonta a figyelmet a kormány más téren nyújtott pozitív vagy éppen negatív előjelű eredményeiről a választási kampány hevében. Azt nem tudhatjuk, voltak-e a kormánynak ilyen természetű hátsó szándékai az emlékmű felállításával, de azt biztosan tudjuk, hogy az emlékmű áll, a Fidesz pedig történelmének legnagyobb sikerét érte el 2014 áprilisában.

Irodalomjegyzék

ASSMANN 1999 = Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999.

FRITZ = Fritz Regina: *Magyar emlékezetpolitika 1945 után*. http://www.academia.edu/6750622/Magyar_Eml%C3%A9kezetpolitika_1945_ut%C3%A1n, (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

GUNST 2000 = Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó Debrecen, 2000.

PATAKI 2010 = Pataki Ferenc: Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika *Magyar Tudomány* 2010/7. 778–798.pp. http://epa.oszk.hu/00600/00691/00079/pdf/mtud_2010_07_778-798.pdf (Letöltés dátuma: 2015.04.01.)

RÁNKI 1978 = Ránki György: *1944. március 19.: Magyarország német megszállása*. Kosuth Könyvkiadó Budapest, 1978.

ROMSICS 2008 = Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris Kiadó Budapest, 2008.

ROMSICS 2010 = Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó Budapest, 2010.

ROMSICS 2012 = Romsics Ignác: *Magyar Sorsfordulók 1920–1989*. Osiris Kiadó Budapest, 2012.

TURBUCZ 2014 = Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Napvilág Kiadó Budapest, 2014.

UNGVÁRY 2012 = Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. Jelenkor Kiadó – OSzK Pécs – Budapest, 2012.

Internetes források

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV
(Letöltés dátuma: 2015.04.16.)

http://www.academia.edu/6750622/Magyar_Eml%C3%A9kezetpolitika_1945_ut%C3%A1n
(Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk13225.pdf>
(Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

http://os.mti.hu/hirek/93482/a_jobbik_parlamenti_frakciojanak_kozlemenye-1_resz
(Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

<http://infopoly.info/h-2014/2014/01/02/mti-az-egyutt-pm-tiltakozik-a-nemet-megszallas-70-evfordulojara-tervezett-emlekmu-ellen/> (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

http://os.mti.hu/hirek/93582/az_mszp_országos_központjának_közlemenye-1_resz
(Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

http://os.mti.hu/hirek/93487/a_magyarországi_zsidó_hitkozségek_szovetsegenek-mazsihisz_közlemenye (Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

http://os.mti.hu/hirek/93913/a_kormányzati_információs_központ_közlemenye-1_resz
(Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

http://os.mti.hu/hirek/93914/a_kormányzati_információs_központ_közlemenye-2_resz
(Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

http://os.mti.hu/hirek/93915/a_kormányzati_információs_központ_közlemenye-3_resz
(Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

http://www.belvaros-lipotvaros.hu/_user/tu_dokumentumok/020%20-%202014_01_22_%20-%20KM_El%C5%91terjeszt%C3%A9s%20-%20T-028_2014.pdf
(Letöltés dátuma: 2015.04.12.)

http://valasz.hu/publi/historia-vagy-hiszteria-75577/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201504 (Letöltés dátuma: 2015.04.13.)

<http://mno.hu/ahirtvhirei/orban-a-megemlekezés-emberseg-nem-partallas-kerdes-1206714>
(Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

http://index.hu/belfold/2014/01/22/a_nemet_követseg_sajnalkozik_az_emlekmű_miatt/
(Letöltés dátuma: 2015.04.13.)

http://os.mti.hu/hirek/93922/a_demokratikus_koalicio_közlemenye-2_resz
(Letöltés dátuma: 2015.04.14.)

http://os.mti.hu/hirek/93921/a_demokratikus_koalicio_közlemenye-1_resz
(Letöltés dátuma: 2015.04.14.)

http://mandiner.hu/cikk/20141029_miert_nincs_konszenzus_a_sajat_tortenelmunkrol
(Letöltés dátuma: 2015.04.14.)

<https://www.youtube.com/watch?v=LYDJ66-FDwU> (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

<https://kuruc.info/r/2/123026/> (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

http://mandiner.hu/cikk/20140424_hvim_milyen_nemet_megszallas (2015.04.15.)

<http://nepszava.com/2014/01/magyarorszag/a-nemetek-csak-bevonultak-egy-szovetsegeshez.html> (2015.04.15.)

http://nol.hu/velemeney/20140130-felelem_es_viraghaboru-1441309
(Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

http://os.mti.hu/hirek/93872/a_magyarorszagi_zsido_hitkozsegek_szovetsegenek_kozlemenye (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

http://os.mti.hu/hirek/93909/a_kormanyzati_informacios_kozpont_kozlemenye (Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

<http://embassies.gov.il/budapest/NewsAndEvents/Pages/Holokauszttagadas.aspx>
(Letöltés dátuma: 2015.04.15.)

http://mandiner.hu/cikk/20140126_visszakuldi_magyar_kitunteteset_egy_holokausztkutato
(Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

<http://www.mazsihisz.hu/2014/01/22/miniszterelnok--az-emlekmu-fohajtas-az-aldozatok-elott-6735.html> (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

<https://www.youtube.com/watch?v=g3MpcJbxepI> (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

http://mandiner.hu/cikk/20140201_a_nemet_megszallasi_emlekmue_ellen_tiltakoztak
(Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

http://index.hu/video/2014/02/01/megszallasi_szobra_tuntetes/
(Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

<http://mno.hu/ahirtvhirei/ez-akadalyozhatja-meg-az-emlekmu-elkeszulese-1211598>
(Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

<http://infopoly.info/h-2014/2014/02/09/mti-a-mazsihisz-egyelore-nem-vesz-reszt-a-holokauszt-emlekv-kormanyzati-programjain-teljes-hir/> (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

http://mandiner.hu/cikk/20140212_mazsihisz_nem_visszalepes_a_miniszterelnoknek_irt_level (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

http://mno.hu/data/cikk/1/21/19/72/cikk_1211972/Heisler_Andras_20140219.pdf (Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK14024.pdf>
(Letöltés dátuma: 2015.04.17.)

http://hvg.hu/itthon/20140319_Tobb_szazan_tuntettek_faklyakkal_a_Szabad
(Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

<http://infopoly.info/h-2014/2014/03/23/mti-civilek-tiltakoztak-a-szabadsag-terre-tervezett-emlekmue-ellen-budapesten/> (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

http://index.hu/belfold/2014/04/08/elkezdtek_felallitani_a_nemet_megszallasi_emlekmuevet/
(Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

<http://infopoly.info/h-2014/2014/04/08/fotok-tiltakozas-a-nemet-megszallasi-aldozatainak-emlekmue-miatt/> (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

http://mandiner.hu/cikk/20140409_helyi_nepszavazast_kezdemenyez_az_mszp_a_megszallasi_emlekmuerol (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

http://mszp.hu/hirek/minden_eszkozzel_tiltakozunk_a_szabadsag_teri_emlekmue_felallitasa_ellen (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

<https://www.youtube.com/watch?v=KduiUnGdx0w> (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

<http://mno.hu/belfold/milyen-belegazolt-egymas-lelkebe-schiffer-es-kalman-olga-1220487>
(Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

<http://mno.hu/belfold/naciztak-es-lincselessel-fenyegettek-schiffert-1220775>
(Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

<http://mno.hu/belfold/szabadsag-ter-rendori-intezkedes-kezdodott-1223945>
(Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

<http://www.origo.hu/attached/20140430davidk.pdf> (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

http://index.hu/belfold/2014/07/20/az_ej_leple_alatt_csempesztek_helyere_a_szabadsag_teri_emlekmuevet/ (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

http://index.hu/belfold/2014/07/21/durva_nyelvtani_hibak_a_megszallasi_emlekmuevon/
(Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

<http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/nem-lesz-avatounnepseg>
(Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

http://mandiner.hu/cikk/20140720_az_ej_leple_alatt_befejezték_a_nemet_megszallasi_emlekmuevet (Letöltés dátuma: 2015.04.18.)

SUMMARIES

THE ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF PREVENTING AND HANDLING OF RADICALISATION OF YOUTHS

Gábor Endrődi

Violent radicalisation of some young Europeans has been an increasingly complex and evolving challenge in Europe. Despite fighting against radicalism and terrorism falls within the scope of national competences and sovereignty, the violent acts of the past years have shown it once again that terrorism does not respect borders hence requires a Union-level approach. By now it is well proven that a number of the initiators and perpetrators of the recent year's barbaric terrorist attacks were born and raised in the territory of the European Union and were holding the nationality of a member state. For this reason the EU has been actively seeking its role in preventing and tackling violent radicalisation in the shadow of the recent attacks. Present study is written with the purpose of investigating the European-level measures introduced and legal documents prepared (communications, recommendations, etc.) in response to this new challenge. The essay comes to the conclusion that despite the EU has been progressively important in supporting the Member States in their work, latter ones are and will remain in the front line.

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF ELECTORAL SYSTEMS

György Fábán

The science of elections needs the history. The historical development of the electoral systems provides an important contribution to the more complex, more sophisticated analysis of the contemporary elections. This article provides a short historical context for the development of the electoral systems from the point of view of the rise of the representative democracy. The author distinguishes three developmental stages: the premodern, predemocratic era, the transitional period in XVII-XVIII. centuries and the emergence of modern representative democracy in the late XIX. and the early XX. centuries. The first phase is characterized by the search for unanimity, then by the emergence of the early forms of the majority systems. The second, transitional period is controversial, in addition to predemocratic features started the development of modern representative democracy and in this period the majority electoral system has become dominant in the form of multi-member districts. Finally in the third stage the mass democracy, the franchise expansion and the structured party system formation has transformed the electoral arena. The single member plurality and proportional representation systems were two functionally equivalent alternative departures from the predemocratic institutions. So the history provides source of material, demonstrates the links between the present and the past showing the birth and rebirth of the different forms of electoral systems.

THE ROLE OF THE REFORM CIRCLE MOVEMENT IN THE PARTY-LED TRANSITION IN HUNGARY

József Alajos Gécsi

In January, 1989 the Hungarian reform communist history began with restorative attempts, price hikes and the detection of overbearing local comrades. The statement of Imre Pozsgay on nation radio on the 28th of January that claimed 1956 was not a counter-revolution but a popular uprising was veritable sacrilege committed by the highest state authority. As a reaction to the scare of leftist revenge, reform circles were established all over the country. They mirrored each other even though they had no connection to each other. The rapidly growing movement of reform circles rewrote the script of transition on its meeting on the 20th and 21st of May:

The state party must be dissolved by an early congress and a democratic leftist party must be established!

The truth of 1956 must be faced, Prime Minister Imre Nagy and the other martyrs must be rehabilitated! Burying the dead respectfully is the responsibility of the entire nation. Agreement must be reached with the opposition groups, who had formed their own roundtable (EKA) two months earlier, regarding the constitutional transition, the creation of the Constitutional Court, and the time and method of democratic elections! The increasingly independent National Assembly must be convinced to pass the necessary cardinal legislation!

That is how it happened, for one reason or another. Still, successful movement of reform circles began to decline soon.

THE DESCRIPTION OF THE CONCEPTIONAL
ELEMENTS OF POWER, AUTHORITY AND
LEGITIMACY IN THE BOOK ENTITLED "THE
PRINCE" WRITTEN BY NICCOLÒ MACHIAVELLI

Nándor Gömbicz

Even over five hundred years after having been written, Niccolò Machiavelli's book *The Prince* (1513) compels the broad community of politically engaged readers to form an opinion. From several points of view, *The Prince* can also be considered an epoch-making work. In addition to being one of the first theories on royal absolutism and political realism, it also reinterpreted the notion of politics and evolved into a base of reference concerning the development of the modern definition of state. Machiavelli's most renowned work should, however, also be exposed to analysis from the perspective of the "power-legitimacy-authority" triad; in *The Prince*, the author also devotes special attention to relations between the ruler and the people. Machiavelli recognised that in order to gain, conserve and effectively exercise power, the "Prince" must garner the support of subordinates/subjects even if possessing broad possibilities of exerting force. Consequently, the ruler also requires an internally motivated, voluntary ability of obedience/persuance (authority) in addition to the acceptance of his right to rule on behalf of the people (legitimacy).

COLD WAR CONFLICT IN THE MIDDLE EAST:
INTERPRETATION OF THE IRANIAN-SAUDI RELATION

Gergő Hajzer

One of the most pressing issues of today's world security is the stabilization of the Middle East. The struggle for powers in the region includes not just two but several state and non-state actors. In my paper I examine the enduring rivalry of Saudi Arabia and Iran and compare it to the Cold War conflict between the USA and the Soviet Union. After summarizing the main political-ideological cleavage between the two rivals, the paper shifts to discussing the evolution of the enduring rivalry to a Cold War-like conflict. By making alliances along the Sunni – Shia divide, the two sides seek to gain more power in the region. Most of the Arabic countries stand next to Saudi Arabia but Iran started to increase its influence by mobilizing the Shia minorities. Due to the American invasion in Iraq and the Arab Spring the tension between the two adversaries has reached its peak. Conflicts in Bahrein, Yemen and Syria have turned into proxy wars and by supporting the opposite sides the two rivals try to expand their political dominance in the Middle East.

THE PARLIAMENTARY ELECTIONS OF 1884 FROM JEWISH AND ANTI-SEMITIC POINT OF VIEW

The Examples of "Egyenlőség" and "12 Röpirat"

Ágnes Harkai

In my study I would like compare how the leading Jewish intellectual and the Anti-Semitic wing reflected on the parliamentary elections of 1884 in Hungary. To complete this task I use two newspapers: "Egyenlőség" and "12 Röpirat". "Egyenlőség" was the most important, weekly published political paper of the Jewish intellectual wing in that period. The newspaper was founded during the famous trial of Tiszaeszlár in 1882 and it was published till the Second World War. "12 Röpirat" was published between 1880 and 1887 as the most significant (monthly published) newspaper of the Anti-Semitic wing. It was founded by Győző Istóczy, who was the leader of the Anti-Semitic movement in Hungary in the late 1870s and 1880s. In my study, after presenting the basic historical background, first I will show how the two reviews saw the political situation and the political parties before the start of the election campaign. After that I will reveal how the campaign was presented in both journals and of course I will also talk about the assessment of election results in the articles. In this way we can get a perfect and clear picture about how the Jewish intellectual wing and the Anti-Semitic movement saw the political situation and the future at the time of the parliamentary elections of 1884.

DUAL DEMOCRATIC DEFICIT; THE QUESTION MARKS OF THE DEMOCRATIC ACCOUNTABILITY OF THE EUROPEAN UNION'S COMMON FOREIGN, SECURITY AND DEFENCE POLICY

Krisztina Juhász

One of the most influential theories regarding the international role of the European Union is the civilian power concept. According to this approach European Union, as a civilian power of the international politics, sets civil aims in its international relations, tries to enforce these aims mostly by non-military means, accepts the necessity and importance of international cooperation and its common foreign, security and defence policy (CSDP) is under democratic control.

The study examines whether and how the democratic accountability of the CSDP works on national, supranational and transnational levels and if we can consider the European Union as a civilian power. First of all it gives the definition of democratic accountability and its two forms: parliamentary control and parliamentary scrutiny as well as the dual democratic deficit. Subsequently it surveys and analyses the democratic accountability of the foreign security and defence policy on national (national parliaments), European (European Parliament) and transnational (interparliamentary conference) levels.

As a conclusion we can draw that although there are deficiencies on the field of democratic accountability on national, European and transnational levels as well, but it doesn't lack entirely and the most likely and realistic way to improve the democratic control over CSDP is to develop the interparliamentary scrutiny.

THE REFERENDUM 2016 IN THE REFLECTION OF DATA

László Imre Kovács

The paper presents a comparative analysis of the data related to the 2016 referendum and the earlier national referendums, the parliamentary elections of 2014 and opinion polls. It does not pay attention neither to the migration crisis, nor to the statements of the political parties and only concerns with the content of the campaign when it is necessary. The objective of the paper is to confront the political interpretations of the referendum with the empirical data. The conclusion is that the majority of the results do not verify the statement that the outcome of the 2016 referendum indicates a support for the government's standpoint that is greater than ever in the past. Due to the invalidity, the second half of the paper deals with the new turn-out quorum that is in force since 2012. The 50 percent threshold was incorporated in the new Constitution (The Fundamental Law of Hungary) despite the protest of the opposition. Moreover, the quorum is against the opinion of the European Council and the Venice Commission (Code of Good Practice on Referendums). The counterproductive effect of the new regulation is that it permits the effective application of boycott-politics on referendums, and as a consequence of this it reduces the possibility of democratic citizen involvement. The outcome of the 2016 referendum reinforces the standpoint of the author that was presented back in 2012.

NEGATIVE POLITICAL ATTITUDES

Tibor Löffler

To understand politics, we cannot ignore that politics is a phenomenon of societies made up of empirical (everyday) people, and hence determining how everyday people think about politics and what politics means to them. How they relate to politics, political actors, political institutions and organizations. How they think about participating in political processes and political organizations and institutions. Another important aspect is the impact of political organizations and institutions and politicians on everyday people's thinking about and reflecting on politics, and how they consciously influence or manipulate everyday people. I discuss negative attitudes, which express citizens' political disinterest, turning away from politics or even being hostile to politics: being depoliticised, apolitical behaviour, anti-politics, privatism, hedonism, infantilism, cynicism.

THE EDUCATIONAL AND RESEARCH ACTIVITIES
OF THE DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE,
UNIVERSITY OF SZEGED

József Majsza – Ildikó Réka Szakács

The paper aims to introduce the reader to the work of the Department of Political Science. Political Science BA Programme was launched in 2006 which was anticipated by an information campaign in the best and more important high schools in the wider neighbourhood of Szeged and Csongrád County. In 2009 the Political Science MA was started as a continuation of the bachelor level with the specialization Electoral Studies. Besides the aforementioned trainings our Department participates in the laws school, international relations BA and MA latter both in Hungarian and in English, the Comparative Law Programme offered for incoming Erasmus students and the so called Gateway Programme for Chinese students.

The research activity and research fields of the Department's member move on a really wide spectrum from the theory of the state, electoral studies and totalitarian theories through local governments, political communication and cross-border cooperation to migration crisis, holocaust and populism. Our colleagues conduct these researches in the framework of national and international scholarships and projects.

REPRESENTATIVES ON FACEBOOK: COMPARATIVE
ANALYSIS OF TEN COUNTRIES

Norbert Merkóvity

The analysis of parliaments and parliamentary representatives' online communication gained wide attention of international academic papers in the recent years. However, the Hungarian academic literature is still lagging behind in this research area. The research of the media system is the main scientific line in Hungarian research tradition, but the two other actors, political system and voters are examined less often. In the last two decades new information and communication technologies changed the norms of communication of societies and as a result new discourses emerged concerning both traditional and new political communication, as well. In this chapter the characteristics and the processes of the new political communication are examined through the members of the parliament. With the research of the political system (especially the elected representatives of parliaments) this paper analyzes the use of the new information and communication technologies. The chapter bases the research on content analysis of Facebook posts and on marks used on the Facebook community site. The results of analyzed parliamentary representatives of Austrian, Australian, British, Canadian, Croatian, Hungarian, Irish, Montenegrin, Swiss, and New-Zealand parliaments help understanding the trends. A total of 15,121 Facebook posts were analyzed. Categorized posts were examined in SPSS statistical software. The main findings of this research are that Facebook does not encourage more advanced political communication but rather mirrors the analyzed countries' nature of political culture. The research results showed that Facebook is significantly more often used for informational (press conference like) and subjective (opinion-centered) communication.

PERPETRATORS OF WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY BEFORE THE PEOPLE'S COURT IN SZEGED

Judit Molnár

In Hungary, the government decree on people's courts was issued by the Provisional Government in Debrecen, on January 25, 1945. The people's courts handed down prison sentences to 26,997 persons, acquitted 14,727 defendants, sentenced 477 to death, of whom 189 individuals were executed. In Szeged, the two People's Court divisions were sworn in on March 11, 1945, and the first cases were heard on the same day. During their functioning until April 1, 1950, they tried 4.227 persons, closed the cases of 4.097. Six death sentences were passed, and two convicts were executed.

The inhabitants of the town of Szeged followed with the keenest attention probably the trials of former Deputy Mayor Béla Tóth, and former Prefect (*főispán*) Sándor Tukats. Tóth was sentenced to life imprisonment for war crimes and crimes against humanity. The sentence was sustained by the National Council of People's Courts (*Népbíróóságok Országos Tanácsa*). Tukats was also condemned to life imprisonment for war crimes and crimes against humanity. On the second instance, the NCPC reduced his punishment to eight years imprisonment.

Despite their debated status, the papers of the people's court trials are important documents of 20th-century Hungarian history. They are primary sources basically for the period following World War II, and secondary for the period before that. Nonetheless, these papers in many cases include contemporary sources relating to events in 1944 in addition to denunciations, statements and interrogation records. The papers of the Szeged People's Courts clearly show that historical investigations cannot be confined within period limits. The year 1944 was one of the most dramatic period in the history of Szeged. A month after the German occupation, it was decided in the Ministry of the Interior to remove Jews from the zone along the southern border. As a result of that decision, some 2,200 Hungarian citizens from Southern Hungary (*Délvidék*) were temporarily moved to Szeged. Hardly a month later, the Jewish inhabitants of the city were crammed into the ghetto around the synagogue, only to be deported another month later together with the Jewish residents of the villages in the vicinity of Szeged.

The paper discusses this process, and also analyses how the local executors (prefect, mayor, police and gendarme commanders) responded when they were confronted during the post-war legal proceedings with witness depositions and with documents written, signed by their own selves a couple of years before. I am paying special attention to the case of Deputy Mayor Béla Tóth, who enthusiastically organized the moving of Jews into the ghetto in 1944, but two years later „remembered” that he had had nothing to do with Jewish affairs. Indeed, he had helped Jews wherever he could.

DEVELOPMENT OF POLITICAL SOCIALIZATION IN SCHOOLS

Kornél Németh

My research has begun with an invitation to the high school of “Pécsi Apáczai Csere János Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium, Alapfokú Művészeti Iskola” in Pécs. They asked me to talk about political science for one of the graduating classes on an educational event. Not long before that, I took classes about trainings that can help high school students in the process of political socialization, so I decided to make my own training program and try it with the class.

I realized that there's a big problem with the researches about the political socialization of youth in Hungary. These researches were concluded with surveys, and they show the passiveness of this generation perfectly, but they don't try to find the reasons behind the phenomenon. My experience is that these trainings can, and will give us reasons and possible solutions to the problem.

In this study I aim to show the process and the results of my political socialization training, and share my experience. I'm planning to do more of such trainings and compare the results. So far I've worked with exactly 100 high school students and I think that they had no chance to be politically active, because both the Hungarian educational system and the parents of the students think that it's not important to talk about politics and the citizens' duties. If the further research yields the expected results it might be a good completion of the existing materials in the topic.

COMPARISON OF THE FIRST 100 DAYS OF THE HORN'S AND THE SECOND ORBÁN'S GOVERNMENT

Ádám Nyerges

The aim of the paper is to compare the first 100 days of the Horn's and the second Orbán's Government. The cause of why these two governments are the subject of this comparative analysis is that these governments had qualified majority in the Hungarian Assembly after the transition. Of course the third Orbán Government also had a qualified majority between 2014 and 2015; but this administration was still in office in the time of writing this study, so it was not be politically correct to analyse it.

The history of the 'first 100 days' is not so long; the first mention of this phenomenon was in 1815 when Napoleon Bonaparte governed. In the 20th century, the first remarkable event when this topic became in the focus of attention was an assessment, when President Franklin D. Roosevelt convened the legislators and launched a hundred-day debate, which was due to start of the New Deal project. Nowadays in some country the first 100 days is a grace period for the governments to prove the effectiveness of the policy making. So this period is considered a benchmark to measure the early success of a government.

In Hungary the first 100 days had a specific context after the transition until 2014, because at the end of these days were held the municipality elections, so the governments tried to get the most out of this period.

The two examined governments had the same authority, and a same political and financial environment, but they took advantage of power differently. This study wants to explain the nature of these differences.

MACHIAVELLI AND ROME

Péter Paczolay

The entire life of Machiavelli was connected to his native city, Florence: his political successes and failures, his famous works all originated in the political life of this influential city-state. However, another city left great impact on him: Rome. The history of ancient Rome served to Machiavelli as the model of the ideal State: despite her turbulent history Rome could preserve her freedom, stability and power for nearly four centuries. He not only adored this ideal government of the antiquity but compared to his miserable and corrupt age and offered it as a medicament for the contemporary state of affairs.

He had a completely different view of Rome of his age: he identified it with the seat of the Papacy. He travelled to Rome a few times actually to visit the Papal court, and these visits are presented in details. I do not agree with those views according to which Machiavelli underestimated the importance of religion: on the contrary, he was aware of its importance in the political life as well. However, he was very critical both with the Roman church and the Papal State, blaming them for corrupting the people with the examples of their crimes, and for preventing the unification of Italy.

WEST BALKAN STATES UNDER THE PRESSURE OF A (NEW) EMPIRE AND THE IDEA OF NATIONAL STATE

Tibor Pap

In the first part of the paper, I examine challenges and opportunities that the West Balkan states face in relation to an empire at the beginning of the 21st century, while they are aiming consolidation at the border of the changing greater regions of Europe and Eurasia. Who would like to have them in their zone of influence, and by what principles and interests? What are the manifest and hidden tools used in this process and what efficiency they achieve? My conclusion is that several, so-called unsolvable problems afflict the relations among the newly formed states which just recently regained their independence. These cannot be resolved because of the horizons of internal mobilizations. Whoever would attempt to push these through, should face a long-term loss of credibility, so the ruling elites do not make a move as they fear for their legitimacy. I also present the duality in the attempts of the Russian geopolitical influence: in Serbia, the costs of the Russophile attitude burden the already overloaded Serbian state, while Montenegro faces exposure to the Russian and Serbian economies (tourism, FDI, trade balance) as opposed to the value preferences toward the NATO and the EU. In the second part of the text, I analyse the regional aims and internal factors of the new or renewed nation states, which are bound to follow homogenization. In the case of Vojvodina in Serbia, this issue is separated from the supposedly unsolvable group of problems. Based on the accession negotiations with the EU, there is a realistic chance here for a satisfying and EU-conform resolution of the open questions of minority situation and regionalism.

POLITICAL SCIENCES AND THE TEACHING OF SECURITY SERVICES

Béla Révész

There are nearly two decades of tradition in the teaching of secret service's topics on the Department of Political Science at the Faculty of Law and Political Sciences of the Szeged University.

For the majority of students secret services mean a mystic and inevitably suppressing apparatus, which did not respect basic human rights, on the basis of party political decisions kept people under control and applied mainly existential sanctions against them. Political mistrustfulness of historic origin caused uncertainty for a long time, up to the present.

On the other hand the legal normativism simply means that the law is something that is "posited": a system of rules that is kept and enforced through a set of institutions. Approaches to the secret services with the assistance of positivism are much easier, than by the analysis of their social and political surroundings. However, remarkable fact, this method is unavoidable way to research secret services. But of course the legal normativism is not the only method; it means only a secondary source of this research and teaching work, just like the comparative method

In fact, even today, after the fall of the party state, the files and the empirical data of archives which are essential to the analytical research are only partly accessible. In conclusion we can summarize the negative and positive tendencies of studying secret services: nevertheless, research has started in many directions and has a good basis to hope that the politological characteristics of the security services of the past political systems will become more and more completely disclosed in the near future. We hope these purposes will be the compass in the not too far future on the field of the research work and of education, as well.

MULTILEVEL GOVERNANCE IN THE EUROPEAN UNION

Edit Soós

There are two new phenomena that pose a challenge to the old shaped nation-state idea on the international scene, in the 21st century: supranational integration, and regionalism. The former governance system, based on nation-state sovereignty, goes through significant changes. The reallocation of authority upwards and downwards and the reform of governance in order to drive forward a wide-ranging democratic process in the European Union have led to the good governance concept in the EU.

The study addresses issues focusing on the role of the EU institutions and the contribution which the local and regional authorities can make to the establishment of more democratic forms of governance at all levels: European, national, regional, and local.

This study explores the relations between Europeanization and multilevel governance. In particular, it assesses the extent to which Europeanization has promoted multilevel governance in the EU. The study seeks to draw an overview whether multilevel governance provided a stable, institutional framework for the application of a European good governance concept.

THE WINNER TAKES IT ALL ... AND THEN SOME?

Péter Bence Stumpf

During the Hungarian electoral reform in 2011, a new measure was implemented to increase the representation of the winning candidates in single member districts (SMDs). This new addition to the seat allocation, widely considered to be unique by experts, is the "premium vote mechanism". The study compares this process to the so-called "majority bonus" systems of Italy, Greece and San Marino with the aim of placing the premium votes in an international context. While the premium mechanism can be considered as a type of majority bonus, and it does share a common conceptual background with those, its method of providing bonus votes instead of seats to the SMD winner instead of the national majority makes it unique. During the comparison, the Italian, Greek and Sanmarinese electoral systems were stripped from their majority bonus mechanisms to assess their effects on representation. Compared to their capabilities of over-representing the national winner, the effects of the premium votes seems to be much less extensive. The Hungarian premium method in itself seems to lack the potential of converting the relative majority of votes into an absolute majority of seats, which is achieved by other elements in the system, like the high number of SMDs. This study concludes that while majority bonus systems lack the advantages of traditional mixed systems, the premium method even lacks the advantages of the majority bonus.

THE ASSESSMENT AND CRIMINAL LAW NATURE
OF ESPIONAGE AFTER THE TRANSITION,
SPECIAL REGARDS TO LEGAL AND POLITICAL
RELEVANCE OF REHABILITATION

Szabina Süli

The revival of researching intelligence services is always a matter of great political shock or change of regime. In most of the cases the new political elite's tool for self-legitimizing is to expose the forebears of the predecessors, reviving its corrupt, evil cruel traits. In this regard the new power appears as the 'warrior of justice', as the 'byword of moral good'. Related to the transition of system, quite rightly, we expect something similar. However in the case of Hungary the general practise seems a bit different. Besides of the success hunter Hungarian press, and the voter-bait practise of political opposition, we can declare that Hungary is the only post-communist state where the reckoning of the ambiguous cases of the previous system have not happened yet.

In my study I'm searching the answers for one exact question: *why the change of regime hasn't given an opposite meaning for the assessment of „NATO-spies” and why the rehabilitation in their case could not have happened?*

THE HOLOCAUST AS A SOURCE OF CONFLICT IN
THE ADMINISTRATIVE APPARATUS IN THE THIRD
GENDARMERIE DISTRICT, MARCH 19 – JULY 6 1944

Izabella Sulyok

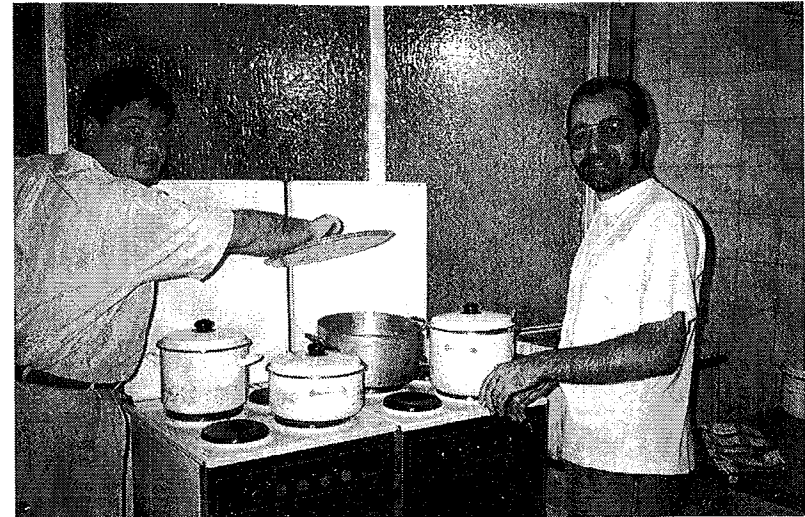
The study deals with the implementation of the anti-Jewish decrees with special focus on the ghettoization and deportation of the Jews between March 19 and July 6 1944 in Hungary. The author geographically focuses on the third gendarmerie district (consisting of four counties: Sopron, Vas, Veszprém, Zala). Mainly based on archival sources, she aims at analyzing the conflicts that local administration had to face during the implementation of anti-Jewish measures. She explores how local authorities' conflicts of interest determined the organization process of the final solution of the so-called „Jewish question”. By analyzing the process of ghettoization, the study draws the attention to other factors that influenced the local administrative leaders' attitudes besides their personal convictions.

REMEMBRANCE POLICY IN PRACTICE:
THE MONUMENT OF THE VICTIMS OF
THE GERMAN OCCUPATION

Tamás Szekeres

The purpose of my essay is to introduce one of the most heated political debates of 2014, the question of the memorial to the victims of the 1944 German occupation – in the light of remembrance policy. History – though it is part of the past – can generate identity in the present that is why how a particular political system treats history cannot be neglected. Although remembrance policy deals with the past, it can be an efficient instrument of fulfilling political goals through education, national holidays or monuments. In the campaign of Hungarian parliamentary elections in 2014 a great debate of memory politics took place about the German occupation of Hungary and the responsibility of the Hungarian state in the Holocaust. In the overheated political atmosphere of the campaign all of the political participants took a stand, the memorial was built among protests and scandals, and the debate over the monument had an international resonance as well.

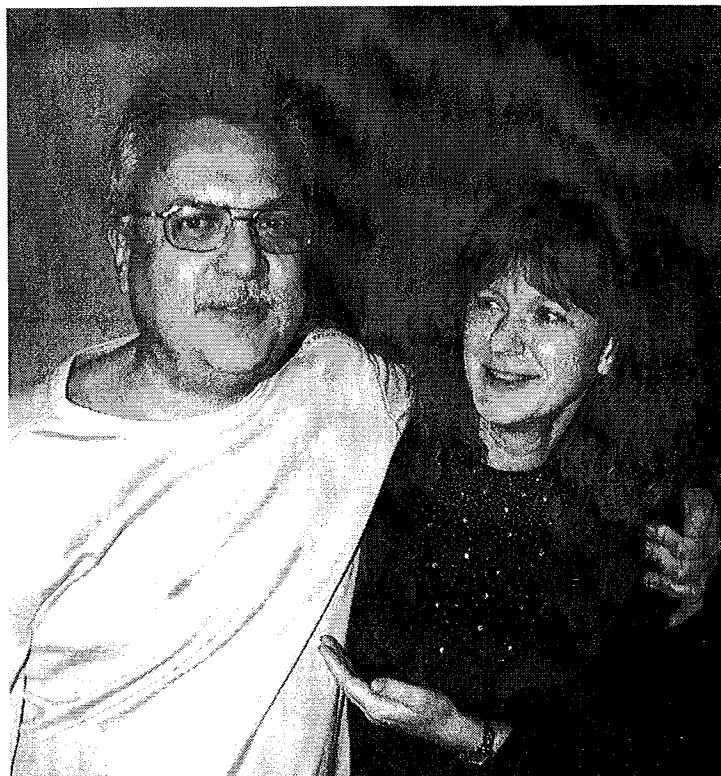
A POLITOLÓGIAI TANSZÉK ÉLETE KÉPEKBEN

*Mi főhet a Politológiai Tanszék boszorkánykonyhájában?
Majsa József és Kovács László Imre az SZTE dolgozói klubjában, 1996*

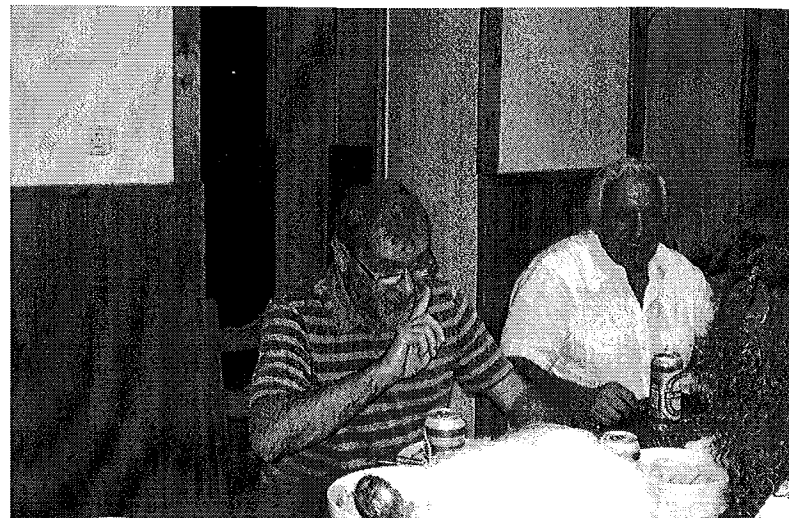
Molnár Judit és Vassné Prágai Mária jogi kari bulin, 1998

Pacolay Péter és Molnár Judit a FiPoli konferencia után a JATE Klubban, 2007

Szakács Ildikó Réka a brüsszeli tanulmányúton, 2008

Majd Laci elmagyarázza! Kovács László Imre, Fábíán György és Molnár Judit az SZTE dolgozói klubjában, 2009

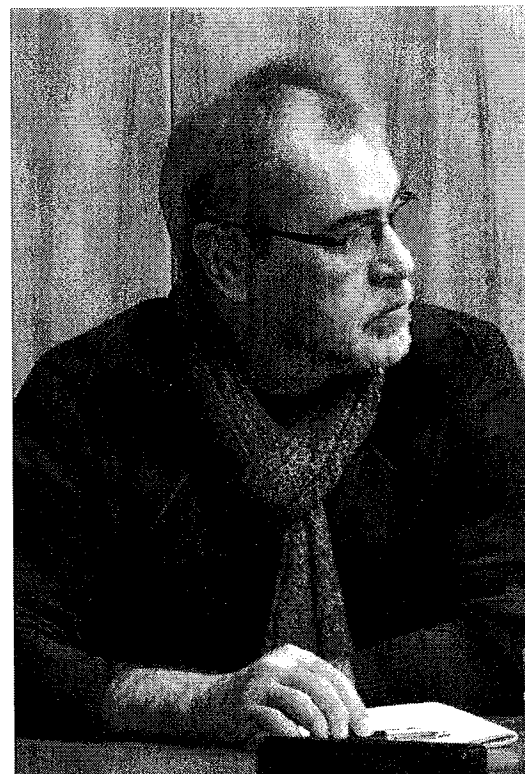
Egri leánykák. Jankovics Zsanett, Molnár Judit, Fejes Zsuzsanna, Kissné Varga Anikó és Soós Edit a noszvaji Politológus Vándorgyűlés előestéjén, 2008

Lencsés Gézáné Erzsike búcsúztatása az SZTE dolgozói klubjában, 2009

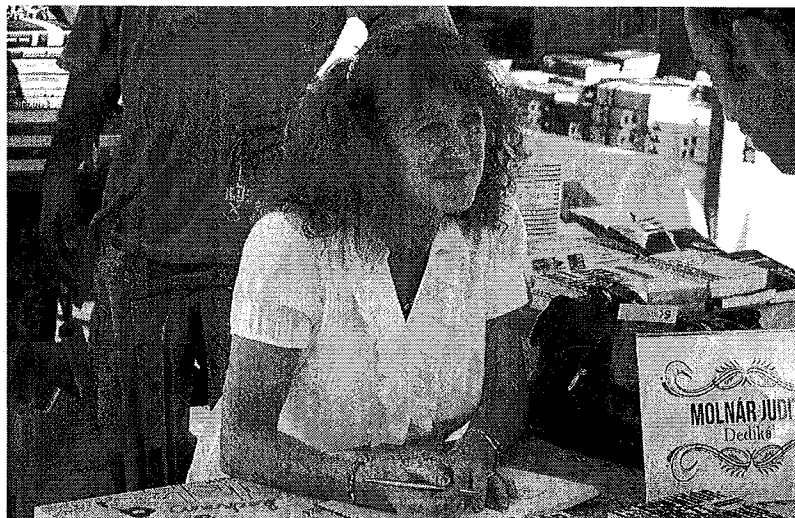
Női osztag. Juhász Krisztina, Vassné Prágai Mária, Szakács Ildikó Réka, Molnár Judit és Fejes Zsuzsanna az SZTE dolgozói klubjában, 2009

Kovács László Imre Juhász Krisztina PhD-értékelésének védésén, 2014

Védésre várva. Juhász Krisztina PhD-védése, 2014

Molnár Judit dedikál Szegeden a könyvhéten, 2014

Harkai Ágnes A magyar holokauszt 70 év távlatából című konferencián, 2014

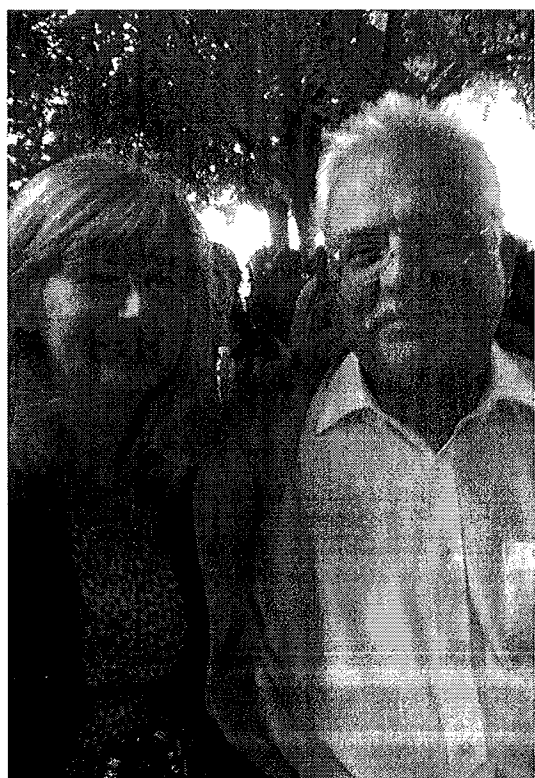
Sulyok Izabella A magyar holokauszt 70 év távlatából című konferencián, 2014

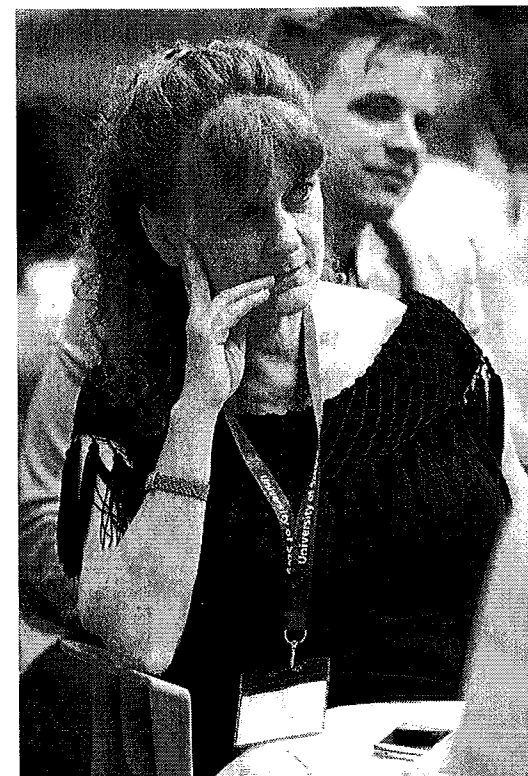
Molnár Judit A magyar holokauszt 70 év távlatából című konferencián, 2014

Paczolay Péter A magyar holokaust 70 év távlatából című konferencián, 2014

*Kissné Varga Anikó és Paczolay Péter
a szegedi borfesztiválon, 2015*

Molnár Judit a CEECOM konferencián, 2018

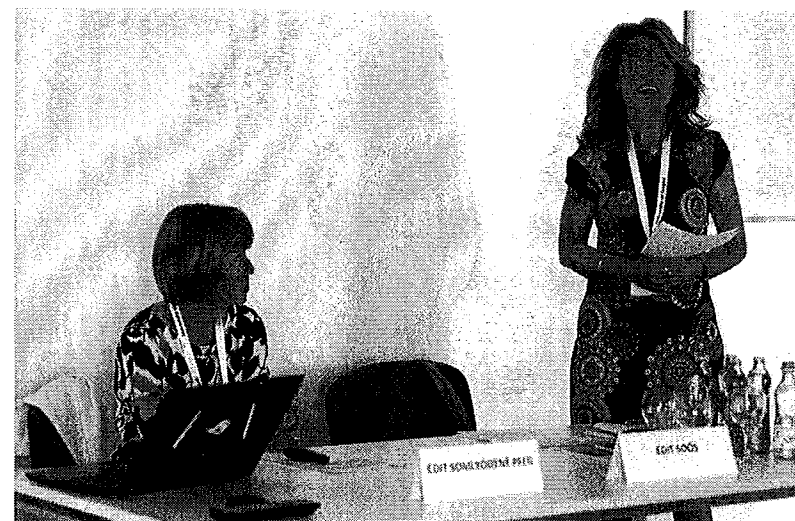
Németh Kornél a CEECOM konferencián, 2018

Merkóvity Norbert a CEECOM konferencián, 2018

Stumpf Péter Bence, Petrovski László és Szabó Palócz Orsolya a CEECOM konferencián, 2018

Soós Edit a CEECOM konferencián, 2018

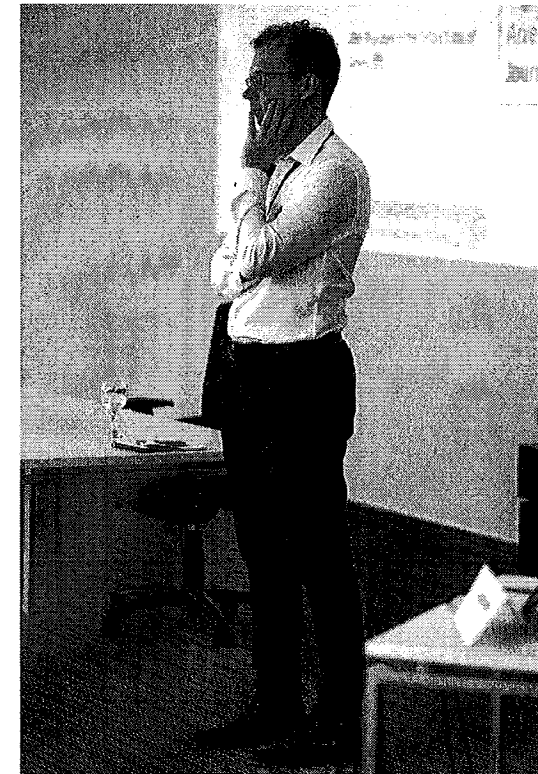
CEECOM konferencia, középen Szekeres Tamás, 2018

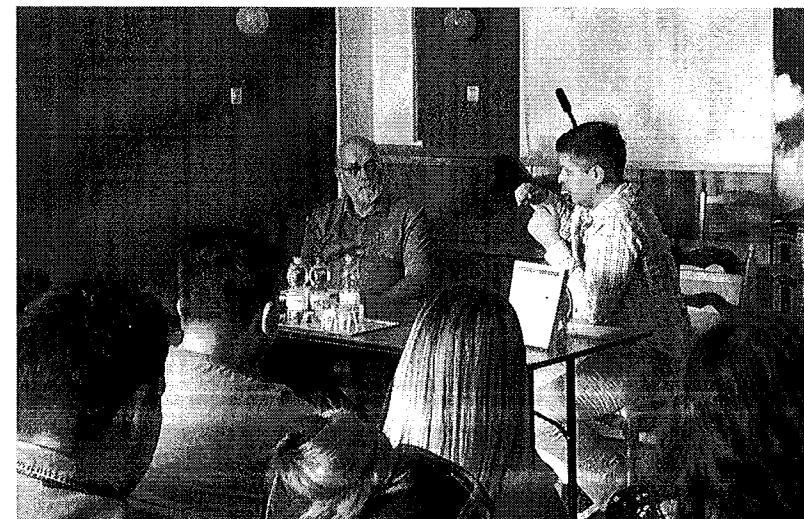
Az Y generáció a CEECOM konferencián, 2018

Juhász Krisztina a CEECOM konferencián, 2018

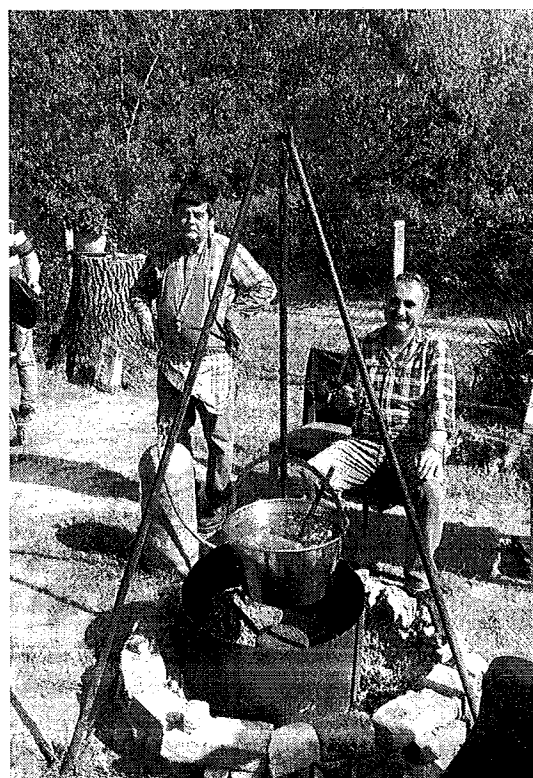
Hajzer Gergő a CEECOM konferencián, 2018

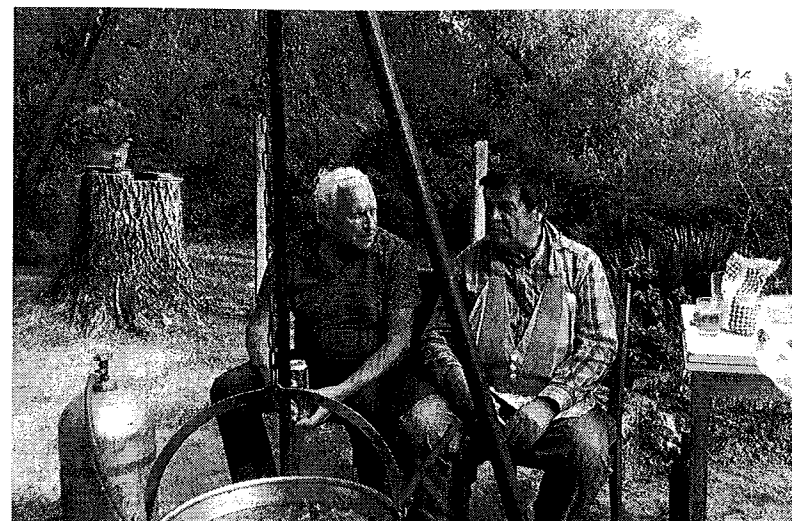
*Máté-Tóth András és Merkovity Norbert utóbbi könyvbemutatóján
a SZAB-székházban, 2018*

Teltház Merkovity Norbert könyvbemutatóján a SZAB-székházban, 2018

A séf és a kukta. Géczy József Alajos és Löffler Tibor az ádotthalmi csapatépítésen, 2018

Fábián György és Géczy József Alajos az ádotthalmi csapatépítésen, 2018

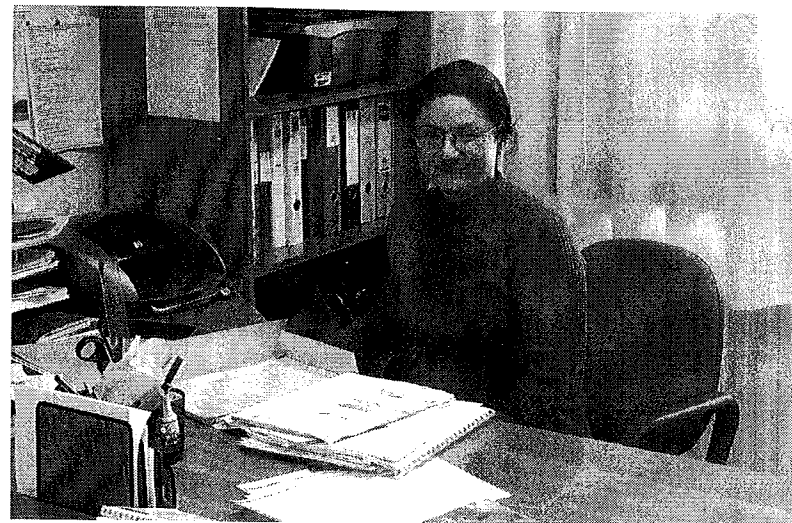
Férfiosztog. Stumpf Péter Bence, Merkovity Norbert, Löffler Tibor, Majsa József és Révész Béla az ádotthalmi csapatépítésen, 2018

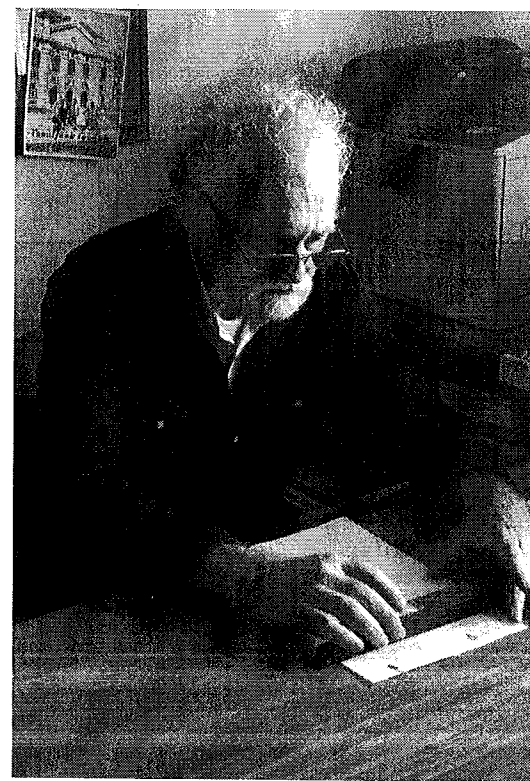
*Löffler Tibor a zsákmánnyal az
ásotthalmi csapatépítésen, 2018*

*Generációk. Szabó Palócz Orsolya, Merkovity Norbert, Paczoly Péter, Fábíán György,
Stumpf Péter Bence és Majsa József az átotthalmi csapatépítésen, 2018*

Munkában. Lőrincz Tünde a Politológiai Tanszéken, 2018

The Scanner. Révész Béla a Politológiai Tanszéken, 2018

A KÖTET SZERZŐI

Balogh Elemér: az SZTE ÁJTK dékánja

Endrődi Gábor: az ICF kutató-tanácsadója, az SZTE ÁJTK egykori politológia alapszakos hallgatója

Fábián György: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének nyugalmazott egyetemi docense

Géczi József Alajos: nyugalmazott országgyűlési képviselő, az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének nyugalmazott adjunktusa

Gömbicz Nándor: a Médianéző elemzője, projektigazgatója, az SZTE ÁJTK egykori politológia alapszakos hallgatója

Hajzer Gergő: az SZTE ÁJTK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója

Harkai Ágnes: a Babeş-Bolyai Tanulmányegyetem Történelem és Filozófiai Karának PhD-hallgatója

Juhász Krisztina: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének adjunktusa

Kovács László Imre: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének néhai egyetemi docense

Löffler Tibor: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének egyetemi docense

Majsa József: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének adjunktusa

Merkovity Norbert: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének adjunktusa

Molnár Judit: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének habilitált tanszékvezető egyetemi docense

Németh Kornél: az SZTE ÁJTK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója

Nyerges Ádám: a Miniszterelnöki Kormányiroda kormánytisztviselője, az SZTE ÁJTK egykori politológia alap- és politikatudomány mesterszakos hallgatója

Paczolay Péter: az Emberi Jogok Európai Bíróságának bírāja, az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének egykori vezetője, professzora

Pap Tibor: a PTE Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, az SZTE ÁJTK egykori politológia alap- és politikatudomány mesterszakos hallgatója

Révész Béla: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének egyetemi docense

Soós Edit: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének habilitált egyetemi docense

Stumpf Péter Bence: az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének tudományos segédmunkatársa, az SZTE ÁJTK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója

Sulyok Izabella: az SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola doktorandusza

Süli Szabina Mercédesz: az SZTE ÁJTK nemzetközi tanulmányok mester-, korábban politológia alapszakos hallgatója

Szakács Ildikó Réka: az SZTE ÁJTK Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézetének mesteroktatója

Szekeres Tamás: az SZTE ÁJTK politikatudományok mesterszakos hallgatója

A PÓLAY ELEMÉR ALAPÍTVÁNY KÖNYVTÁRA
Sorozatszerkesztő: Balogh Elemér egyetemi tanár

1. Balogh Elemér és Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, 2004.
2. Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Mezővárosaink jogélete a 18–19. században*. Szeged, 2010.
3. Eric Blin (réd.): *Mécanisme de décisions dans une Europe élargie*. Szeged, 2004.
4. Hajdú József: *A munkavállalók személyiségi jogai*. Szeged, 2005.
5. Eike von Repgow: *A Szász tükör*. Szeged, 2005.
6. Balogh Elemér (Hg.): *Ungarn auf der Schwelle in die EU. Herausforderungen und Aufgaben für Wirtschaft und Gesellschaft*. Szeged, 2006.
7. Karsai Krisztina (szerk.): *Keresztmetszet. Tanulmányok fiatal büntetőjogászok tollából*. Szeged, 2005.
8. Papp Tekla: *A koncesszió*. Szeged, 2006.
9. Hajdú József: *A japán munkaügyi kapcsolatok sajátosságai a kezdetektől 1995-ig*. Szeged, 2006.
10. Szajbély Katalin és Traser Julianna Sára (szerk.): *Képünk az Unióról, helyünk az Unióban*. Szeged, 2006.
11. Nagy Ferenc (szerk.): *Bűnügyi mozaik. Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2006.
12. Rúzs Molnár Krisztina: *Mediáció a munkajogban*. Szeged, 2007.
13. Nagy Ferenc (szerk.): *Ad futuram memoriam. Tanulmányok Cséka Ervin 85. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2007.
14. Szondi Ildikó: *Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban*. Szeged, 2007.
15. Nagy Ferenc (szerk.): *Büntetőjog és humánium. Emlékkötet Fonyó Antal halálának 25. évfordulójára*. Szeged, 2007.
16. Nagy Tamás és Nagy Zsolt (szerk.): *Jogelmélet és önreflexió*. Szeged, 2007.
17. *Legal Transitions. Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union*. Szeged, 2007.
18. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók első konferenciája*. Szeged, 2007.
19. Nagy Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. Szeged, 2007.
20. Gellén Klára: *A színlelt szerződés*. Szeged, 2008.
21. Karsai Krisztina (Hg.): *Strafrechtlicher Lebensschutz in Ungarn und in Deutschland. Beiträge zur Strafrechtsvergleichung*. Szeged, 2008.
22. Görög Márta: *A kegyeleti jog és a nem vagyoni kártérítés*. Szeged, 2008.
23. Szabó Imre (szerk.): *Ius et legitimatio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2008.
24. Csink Lóránt: *Az államfő jogállása Európában és Magyarországon*. Szeged, 2008.
25. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia 2. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók második konferenciája*. Szeged, 2008.
26. Both Ödön: *Reform és forradalom. Egybegyűjtött írások Magyarország alkotmány- és jogtörténetéből 1790–1849*. Szeged, 2009.
27. Soós Edit – Fejes Zsuzsanna: *Határon átnyúló együttműködések Magyarországon*. Szeged, 2009.
28. Bobvos Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2009.
29. Bató Szilvia: *A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)*. Szeged, 2010.
30. Juhász Zsuzsanna: *A börtön-egészségügy „gócpontjai” és ártalomcsökkentő kezdeményezések külföldön*. Szeged, 2010.
31. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia 3. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók harmadik konferenciája Szeged*. Szeged, 2010.
32. Hegedűs Andrea: *Az élettársi kapcsolat a polgári jogi kodifikáció tükrében*. Szeged, 2010.
33. Berki Gabriella (szerk.): *Opuscula Szegediensia 4. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók negyedik konferenciája Szeged*. Szeged, 2011.
34. Horesnyi Julianna Csilla: *Bérgarancia. A magyar szabályozás és annak gyakorlata*. Szeged, 2011.
35. Blazovich László és Schmidt József (közreadják): *A Sváb tükör*. Szeged, 2011.
36. Antal Tamás: *Város és népképviselő. Az 1848:XXIII. tc. és intézményei Debrecenben (1848–1872)*. Szeged, 2011.
37. Trócsányi László (szerk.): *Dikaiosz logosz. Tanulmányok Kovács István emlékére*. Szeged, 2012.
38. Nagy Zsolt: *Metszetek a jogásztársadalomról*. Szeged, 2012.
39. Merkovity Norbert: *Bevezetés a hagyományos és az új politikai kommunikáció elméletébe*. Szeged, 2012.
40. Császár Mátyás: *Az Európai Unió intézményi jogi aktusai*. Szeged, 2013.
41. Ember Alex: *Az üzemi baleset*. Szeged, 2013.
42. Szalai Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*. Szeged, 2013.
43. József Hajdú: *Social Protection of the Unemployed*. Szeged, 2013.
44. Molnár Imre: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*. Szeged, 2013.
45. Molnár Imre: *Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből*. Szeged, 2013.
46. Jakab Éva: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I.* Szeged, 2013.
47. Badó Attila: *Az igazságszolgáltató hatalom függetlensége és a tisztességes eljárás*. Szeged, 2013.
48. Téglási András: *A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme*. Szeged, 2013.
49. Soós Edit: *A mélyülő európai integráció*. Szeged, 2013.
50. Révész Béla (szerk.): *„Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv*. Szeged, 2014.
51. Bóka János: *Tradíció és modernitás a kínai jogrendszerben. A szerződési jog útja a császárkori gyökerektől a modern szintézisig*. Szeged, 2015.
52. Sul yok Tamás: *Az ügyvédi hivatás alkotmányjogi helyzete*. Szeged, 2015.
53. Juhász Krisztina: *Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikája, az EU válságkezelési tevékenysége*. Szeged, 2015.
54. Homoki-Nagy Mária: *„A ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni (...) Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása a magyar magánjogra. [Előkészületben.]*
55. Karsai Krisztina: *Alapelvei (r)evolúció az európai büntetőjogban*. Szeged, 2015.
56. Szomora Zsolt: *Alkotmány és anyagi büntetőjog. A büntetőjog-alkalmazás alkotmányosságának egyes kérdései*. Szeged, 2015.
57. Stipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged, 2015.

58. Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. Drei Szegediner Rechtshistoriker. Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján.* Szeged, 2017.
59. Gácsi Anett: *A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése a büntetőeljárásban.* Szeged, 2016.
60. Fejes Zsuzsanna (szerk.): *Suum cuique. Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére.* Szeged, 2016.
61. Gál Andor – Karsai Krisztina (szerk.): *Ad valorem. Ünnepi tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára.* Szeged, 2016.
62. Pákozdi Zita: *A jogerő tárgyi terjedelme a polgári perben.* Szeged, 2017.
63. Juhász Andrea Erika: *A kínzás, az embertelen, a megalázó bánásmód tilalma a fogvatartottakkal szemben.* [Előkészületben.]
64. Gellén Klára (szerk.): *Honori et virtuti. Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára.* Szeged, 2017.
65. Gellén Klára – Görög Márta: *Lege et fide. Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára.* Szeged, 2016.
66. Pozsonyi Norbert: *Dologi hitelbiztosítékok az ügyleti gyakorlatban. Kauteláris praxis a preklasszikus és a klasszikus korszakban.* Szeged, 2017.
67. Révész Béla (szerk.): *A szegedi jogbölcseleti iskola alapítója. Horváth Barna emlékkönyv.* Szeged, 2017.
68. Görög Márta – Hegedűs Andrea (szerk.): *Lege duce, comite familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábíán Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára.* Szeged, 2017.
69. Legeza Dénes: *A kiadói szerződés története. A reformkortól 1952-ig.* Szeged, 2018.
70. Martonyi János: *Nyitás és identitás. Geopolitika, világkereskedelem, Európa.* Szeged, 2018.
71. Görög Márta – Mezei Péter (szerk.): *A szellemi tulajdonvédelem és a szabadkereskedelem aktuális kérdései.* Szeged, 2018.
72. Deák Zoltán: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai.* Szeged, 2018.
73. Dúl János: *A társasági jog és az öröklési jog kapcsolódási pontjai osztrák jogi fragmentumokkal.* Szeged, 2018.
74. Tamási Anna Éva: *A veszprémi és a székesfehérvári szentszékek törvénykezési gyakorlata házassági perekben (1850–1920).* [Előkészületben.]
75. Juhász Krisztina (szerk.): *Az első 25 év. A szegedi Politológiai Tanszék jubileumi tanulmánykötete.* Szeged, 2018.

A Pólay Elemér Alapítvány (alapítva: 1996)

támogatói:

CO-OP Star Zrt. Jászberény
Dél-magyarországi „Méh” Zrt.
EDF DÉMÁSZ Zrt.
Printer Office Land Zrt.
Szegedi Környezetgazdálkodási Nonprofit Kft.

Mizo sole

SBERBANK

DÉMÁSZ

ENKSZ Csoport tagja

